

T.C. İSTANBUL KÜLTÜR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

KÂTİB MUSTAFA B. ABDULLAH'IN TERCÜME-İ ZAHİRETÜ'L-MÜLÛK'U
(İNCELEME-METİN)

DOKTORA TEZİ

Esra KILIÇ

1110080005

Ana Bilim Dalı: TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

Programı: TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

Tez Danışmanı: Prof. Dr. M. Fatih KÖKSAL

OCAK 2023

T.C. İSTANBUL KÜLTÜR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

KÂTİB MUSTAFA B. ABDULLAH'IN TERCÜME-İ ZAHÎRETÜ'L-MÜLÛK'U
(İNCELEME-METİN)

DOKTORA TEZİ

Esra KILIÇ

1110080005

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 16 Ocak 2023

Tezin Savunulduğu Tarih: 27 Ocak 2023

Tez Danışmanı: Prof. Dr. M. Fatih KÖKSAL

Jüri Üyeleri: Prof. Dr. Ömür Ceylan (İKÇÜ)

Prof. Dr. Hanife Koncu (MSGSÜ)

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Türkmen

Dr. Öğr. Üyesi Yağız Yalçınkaya

OCAK 2023

Elimden tutup okul yolunu gösteren sevgili Anneme...

ÖN SÖZ

Anadolu’da beylikler dönemi dâhil olmak üzere XIV. asırdan XIX. asra dek dil ve edebiyat sahasında eser verenler, çoğunlukla beyler ve Osmanlı padişahlarının himayesini görür ve birçok Arapça ve Farsça eser bu hükümdarların emriyle tercüme ettirilir. Tarihî-destani mesneviler, çift kahramanlı aşk hikâyeleri, dinî ilimler, tasavvuf, tarih, biyografi, astronomi, coğrafya, musiki, tıp alanında yapılan muhteva yelpazesi geniş tercümelere ahlak ve siyaset konulu mensur edebî metinler de dâhildir.

Anadolu sahası Türk edebiyatında siyasetname geleneğinin ilk örneklerini tercüme oluşturmaktadır. Tercümelerin başlangıcı Kul Mesud’un 1334-1348 yılları arasında hüküm sürmüş Umur Bey’e takdim ettiği *Kelile ve Dimne* tercümesiyle XIV. asra dayanmaktadır. Anadolu sahasında tercüme faaliyetleriyle yolculuğuna başlayan siyasetname türünün örnekleri zaman içinde telif ve tercüme eserlerle olgunlaşarak gelecek asırlara taşınmıştır.

Siyasetname geleneğinin silsilesine tercüme yoluyla eklenen bir halka da Kâtib Mustafa b. Abdullah tarafından H. 985/M. 1577 yılında kaleme alınan *Tercüme-i Zahîretü’l-Mülûk* (*Hükümdarlar Azığı Tercümesi*) adlı eserdir. Eserin bilinen tek nüshası Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Ayasofya bölümünde 02859 demirbaş numarası ile kayıtlıdır.

Tercüme-i Zahîretü’l-Mülûk’un kaynak metni XIV. asırda sufi bir kişilik Seyyid Ali Hemedanî tarafından telif edilen *Zahîretü’l-Mülûk* aynı adlı Farsça mensur siyasetnamedir. Kâtib Mustafa b. Abdullah “Sebeb-i Te’lif-i Kitâb” başlığı altında Ali bin Şihab el-Hemedanî’nin *Zahîretü’l-Mülûk* adlı kitabını metheder ve eserin daha önce Farsçadan Türkçeye tercüme edilmediğini, uzun zamandır *Zahîretü’l-Mülûk*’u tercüme etmeyi düşündüğünü ancak maddi ve manevi engellerle karşılaştığını, nihayet iltimas bulduğunu ve devrin padişahının (III. Murad) ruhsat vermesiyle şerhe başladığını bildirir.

Eser özgün mukaddime, on bölüm ve hatimedden oluşmaktadır. Birinci bölüm imanın hükümleri, şartları ve kemali; ikinci bölüm kulluk hakkının edası; üçüncü bölüm güzel ahlak ve emir ve padişahların dört halife ahlakıyla amel etmesinin gerekleri; dördüncü bölüm ana baba, karı koca, çocuk, köle, akraba ve arkadaş hakları; beşinci bölüm saltanat, vilayet ve emirlik hükümleri, yönetilenlerin hakları ve yönetimin şartları ve adalet ve ihsanın gerekleri; altıncı bölüm manevi saltanatın şerhi ve insani hilafetin sırları ve manevi siyasetin esası; yedinci bölüm iyiliği emredip kötülüğe karşı çıkmanın faziletleri, şartları ve kaideleri; sekizinci bölüm nimete şükür; dokuzuncu bölüm sabrın fazileti; onuncu bölüm kibir ve öfkenin yergisi ve hatime. Konu aralarında ayet, hadis, dört halifeden vecizeler, darb-ı meseller, aralarında kaynak metnin müellifinin de bulunduğu Mevlana, Senaî, Nizamî-i Gencevî, Hakanî gibi meşhur şairlerden manzumeler yer almaktadır.

Dört ana bölümden oluşan çalışmaya metnin türünü ihtiva etmesi bakımından “Siyasetname Türü ve Türk Edebiyatında Siyasetname” başlığı ile “Giriş” yapılmıştır.

“I. Bölüm”, “Seyyid Ali Hemedanî, Zahîretü’l-Mülûk’u” ve “Türk Edebiyatında Zahîretü’l-Mülûk Tercümeleri” şeklinde iki alt bölüm hâlinde düzenlenmiştir. İlkinde, kaynak metnin müellifinin hayatı, eserleri ve kaynak metin hakkında yapılan araştırmalar sonucunda edinilen bilgiler paylaşılmış ve *Zahîretü’l-Mülûk* ile Gazzalî’nin *İhyâ’u Ulûmi’d-dîn*’i arasında belirlenen münasebet karşılaştırmalı örnekleriyle dikkate sunulmuştur. İkincisinde Türk edebiyatında yazılmış diğer *Zahîretü’l-Mülûk* tercümeleri tanıtılmıştır.

“II. Bölüm”, “Tercüme-i Zahîretü’l-Mülûk’un Mütercimi ve Tercüme Metodu”na ayrılmış olup “Mütercime Dair Tespitler” ve “Tercüme Metodu” olmak üzere iki alt bölümde incelenmiştir. İlkinde, nüshada dergah-ı âlî çıkırcıları zümresinin kâtibi olduğu kaydedilen Kâtib Mustafa b. Abdullah’a dair tespitler yer almaktadır. İkincisinde, kaynak metin ve erek metin karşılaştırılarak mütercimin tercüme metodu belirlenmeye çalışılmıştır. Kaynak metin için Seyyid Mahmud Envarî’nin tenkitli neşri kullanılmıştır: Mir Seyyid Ali Hemedanî, *Zahîretü’l-Mülûk*, haz. Seyyid Mahmud Envarî (Tebriz: Danışkede-i Edebiyat ve Ulûm-ı İnsanî Müessese-i Tarih ve Ferheng-i İran, 1979).

“III. Bölüm”de “Tercüme-i Zahîretü’l-Mülûk” önce “Muhteva” bakımından ele alınmış, konusu ve bölümleri tanıtılmış, bilahare mütercimin “Dil ve Üslup” özellikleri değerlendirilmiştir.

Çalışmanın temelini oluşturan “IV. Bölüm”de çeviri yazıya aktarılan “Metin” bulunmaktadır. Başta “Eserin Yazma Nüshası” değerlendirilmiştir. Eserin ulaşılan tek nüshası tavsif edilmiş ve nüshanın imla özellikleri gösterilmiştir. Akabinde “Metnin Kurulmasında İzlenen Yöntem” bildirilmiş ve çeviri yazı sistemi belirtilmiştir. Nihayet “Çeviri Yazılı Metin” ortaya konmuştur.

Doktora tez çalışmamızda alanına hâkimiyeti ve titizliğiyle ilim yolunda kılavuzum olan doktora babam sayın danışman Hocam Prof. Dr. M. Fatih KÖKSAL’a ve başlangıçta danışmanlığımı yürütmüş olup tez konusu metne dikkat çeken ve karşılaştığım problemleri aşmamda hoşgörüsüyle çözüm öneren kaynak Hocam sayın Prof. Dr. Ozan YILMAZ’a teşekkürlerimi sunarım.

İlmek ilmek alınan yolda ışığını tutan ve hep yanımda olduğunu hissettiren saygıdeğer Hocam Prof. Dr. Günay KUT’a, lisansüstü eğitimde kendi deyimiyle “uzun ve meşakkatli bir yolculuğa” kılavuzluğunda çıktığım ve meşakkatli duraklarda yol almamı sağlayan sayın Hocam Prof. Dr. Ömür CEYLAN’a teşekkürü borç bilirim. Yıllardır sabırla beni destekleyen aileme-ablama teşekkür ederim. Doğru yolu gösteren ve yükümü hafif kılan manevi babama şükranlarımı sunarım.

Esra Kılıç
İstanbul 2023

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
KISALTMALAR	v
TABLO LİSTESİ	vi
ÖZET.....	vii
ABSTRACT	viii
GİRİŞ: SİYASETNAME TÜRÜ VE TÜRK EDEBİYATINDA SİYASETNAME	1
I. BÖLÜM: SEYYİD ALİ HEMEDANÎ, ZAHÎRETÜ'L-MÜLÛK'U VE TÜRK EDEBİYATINDA ZAHÎRETÜ'L-MÜLÛK TERCÜMELERİ	13
1.1. SEYYİD ALİ HEMEDANÎ VE ZAHÎRETÜ'L-MÜLÛK'U	13
1.1.1. Hayatı	13
1.1.2. Eserleri	16
1.1.3. Zahîretü'l-Mülûk	23
1.1.3.1. Zahîretü'l-Mülûk ile İhyâ'u Ulûmi'd-dîn Arasındaki İlişki	25
1.2. TÜRK EDEBİYATINDA ZAHÎRETÜ'L-MÜLÛK TERCÜMELERİ.....	33
1.2.1. Terceme-i Zahîretü'l-Mülûk/Gelibolulu Muslihiddin Mustafa Sürûrî. 33	
1.2.2. Gencîne-i Saadet/Zihnî Efendi	34
1.2.3. Tercüme-i Zahîretü'l-Mülûk/Kâtib Mustafa b. Abdullah	35
1.2.4. Hilvetü'l-Mülûk/Muhammed b. Hüseyin.....	35
1.2.5. Zahîretü'l-Müminîn/İbrahim b. Halil b. Ali el-Bayburdî.....	36
II. BÖLÜM: TERCÜME-İ ZAHÎRETÜ'L-MÜLÛK'UN MÜTERCİMİ VE TERCÜME METODU	38

2.1. MÜTERCİME DAİR TESPİTLER	38
2.2. TERCÜME METODU	42
2.2.1. Kaynak Metin: Zahîretü'l-Mülûk ile Erek Metin: Tercüme-i Zahîretü'l-Mülûk'un Karşılaştırılması	44
2.2.1.1. Kelime/Kelime Gruplarının Tercüme Yöntemi/Tercüme Usulü..	50
2.2.1.2. Ekleme	52
2.2.1.3. Eksiltme	55
2.2.1.4. Ödünçleme.....	59
III. BÖLÜM: TERCÜME-İ ZAHÎRETÜ'L-MÜLÛK.....	62
3.1. MUHTEVA.....	62
3.1.1. Eserin Konusu	62
3.1.2. Eserin Bölümleri	62
3.2. DİL VE ÜSLUP.....	74
IV. BÖLÜM: METİN.....	82
4.1. ESERİN YAZMA NÜSHASI.....	82
4.1.1. Nüsha Tavsifi	82
4.1.2. Nüshanın İmla Özellikleri	84
4.2. METNİN KURULMASINDA İZLENEN YÖNTEM.....	87
4.3. ÇEVİRİ YAZILI METİN	89
SONUÇ.....	363
KAYNAKÇA	366

KISALTMALAR

age.	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen makale
agy.	: Adı geçen yayın
b.	: Bin (oğul)
bk.	: Bakınız
C	: Cilt
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
EM	: Erek metin
H	: Hicri
haz.	: Hazırlayan
Hız.	: Hazreti
KM	: Kaynak metin
M	: Miladi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
öl.	: Ölümü tarihi
s.	: Sayfa
S	: Sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
vol.	: Volume (Cilt)

TABLO LİSTESİ

Tablo 1. Çeviri Yazı Alfabeti.....	89
---	----

Üniversite : İstanbul Kültür Üniversitesi
Enstitü : Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı
Programı : Türk Dili ve Edebiyatı
Tez Danışmanı : Prof. Dr. M. Fatih Köksal
Tez Türü ve Tarihi : Doktora-Ocak 2023

ÖZET

KÂTİB MUSTAFA B. ABDULLAH'IN TERCÜME-İ ZAHÎRETÜ'L-MÜLÛK'U (İNCELEME-METİN)

Esra Kılıç

Çalışmanın konusu, Kâtib Mustafa b. Abdullah'ın İranlı Seyyid Ali Hemedanî'nin aynı adlı Farsça eserinden Türkçeye çevirdiği Tercüme-i Zahîretü'l-Mülûk'udur. Girişte metnin edebî türünü ihtiva etmesi bakımından siyasetname ve Türk edebiyatında siyasetname geleneği üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde Seyyid Ali Hemedanî, Zahîretü'l-Mülûk'u ve Türk edebiyatında Zahîretü'l-Mülûk tercümeleri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde Tercüme-i Zahîretü'l-Mülûk'un mütercimine dair tespitler paylaşılmış ve tercüme metin ile kaynak metin karşılaştırılarak mütercimin tercüme metodu belirlenmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde eserin muhtevası-konusu ve bölümleri tanıtılmış ve mütercimin dil ve üslubu tayin edilmiştir. Çalışmanın esasını teşkil eden dördüncü bölümde eserin yazma nüshası tavsif edilmiş, metnin kurulmasında takip edilen yol çizilmiş ve bu minval üzere çeviri yazılı metin ortaya konmuştur.

Anahtar Sözcükler: Tercüme-i Zahîretü'l-Mülûk, Kâtib Mustafa b. Abdullah, çeviri, siyasetname, 16. yüzyıl, III. Murad dönemi

University : Istanbul Kultur University
Institute : Institute of Postgraduate Education
Department : Turkish Language and Literature
Programme : Turkish Language and Literature
Thesis Advisor : Prof. Dr. M. Fatih Koksall
Degree Awarded and Date : PhD-January 2023

ABSTRACT

TURKISH TRANSLATION OF ZAHÎRETÜ'L-MÛLÛK BY KÂTİB MUSTAFA B. ABDULLAH (REVIEW-TEXT)

Esra Kılıç

The subject of the study is Tercüme-i Zahîretü'l-Mülûk, translated into Turkish from Iranian Sayyid Ali Hamadani's Farsi work of the same name by Kâtib Mustafa b. Abdullah. In terms of containing the literary type of the text, the introduction gives information about both the genre and the tradition of political treatise (Siyasetname) in Turkish literature. The first chapter contains notes given about the translations of Sayyid Ali Hamadani, Zahiretü'l-Muluk and Zahiretü'l-Muluk in Turkish literature. In the second chapter, the findings about the translator of Tercüme-i Zahîretü'l-Mülûk were shared and the translation method of the translator was tried to be determined by comparing the translated text with the source text. The third chapter is where the content, subject and parts of the work are introduced and also the language and style of the translator is determined. In the fourth chapter, which constitutes the basis of the study, the manuscript copy of the work is described, the design followed in the establishment of the text is charted out and the transliterated text is presented in this manner.

Key words: Zahiretü'l-Mülûk Translation, Katib Mustafa b. Abdullah, translation, political treatise, siyasetname, 16. century, the period of Murad III

GİRİŞ

SİYASETNAME TÜRÜ VE TÜRK EDEBİYATINDA SİYASETNAME

Siyaset kelimesi, Arapçada “birini, bir şeyi yönetmek, idare etmek; birine hükmetmek”¹ manasında sülasi ecvef bir kelime “ساس”den türemiş olup fi’âlet veznindedir. *Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi*’nde es-siyâse:Vali ve hâkim olmak; bir nesneye takayyüt ve salahı hususuna ihtimamla görüp gözetmek ve umûr-ı raiyyete muhafaza ile vali ve hâkim olmak manalarıyla karşılanmıştır. Bu mana üzere vali ve hâkime sâ’is/seysis denir. Ata tımar eden bakıcıya da sâ’is/seysis denmektedir.² Bunun yanı sıra siyaset kelimesi “nizâm-ı âlem ve edeb”³, “a. Politika b. Devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatıyla ilgili özel görüş veya anlayış”⁴ şeklinde tanımlanmaktadır. Şemseddin Sami *Kâmûs-ı Türkî*’de siyaset kelimesinin “a. Hükûmet, idâre-i memleket b. Müstahakk-ı mucâzât olanların cezasını vermede ibrâz-ı şiddet c. Ceza, mücazat, caniler hakkında icraat ve ez-an-cümle idam cezası d. Umûr-ı ra’iyyenin tanzimi için hikmet-i hükûmet iktizasından olan icraat e. Devletler beynindeki münâsebât ilmi, diplomatlık”⁵ manalarını verdikten sonra kelimenin kökenine dair bir not düşmüştür: “Siyaset kelimesinin aslı (سه-يسا) se-yasa yani üç tertip manasına bir terkîb-i Türkî olduğunu İbnü Kemal ‘Tahkîku Ta’rîbi’l-Kelime’l-A’cemiyye”⁶ ismindeki risalesinde beyan etmektedir.”⁷

Siyasetname, Arapça سياست “siyâset” kelimesi ve Farsçada “mektup, kâğıt, yazı, makale, kitap, pusula, not, ta’lik hattı, sayfa, yazılı metin, lügat, söz, ferman,

¹ Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Dağarcık, 2012) 457.

² Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânûsu’l-Basît fî Tercemeti’l-Kâmûsi’l-Muhît Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi*, haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi, ed. Mustafa Koç, 6 cilt (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013) C. 3, s. 2637-2638.

³ Ahterî Mustafa Muslihuddin el-Karahisârî, *Ahterî-yi Kebir*, haz. H. Ahmet (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017) 494.

⁴ *Türkçe Sözlük*, haz. Şükrü Halûk Akalın vd. (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011) 2125.

⁵ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî* (Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1317) 754.

⁶ Eserin aslı tarafımızdan görülmemiştir.

⁷ Şemseddin Sami 754.

gazete, mecmua, amel defteri, meşk örneği, sel suyu, ayna”⁸ manalarında نامه “nâme” kelimesinin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan ve anlam kazanan bir terkiptir.

Siyasetname, siyaset ve devlet yönetimiyle ilgili nasihatler içeren edebî bir türdür. Nasihatın çerçevesi İslamiyet etkisinde gelişen edebiyatlarda “الدين النصيحة”- “Din nasihattir.”⁹ hadis-i şerifiyle çizilmiştir. Hz. Muhammed (sav) bu hadisi söylediğinde: “‘Kimin için nasihattir ey Allah’ın Resûlü?’ dediler. ‘Allah, Kitabı, Resûlü, Müslümanların yöneticileri ve tüm Müslümanlar için nasihattir.’ buyurdu.”¹⁰ Bu hadise göre nasihatın beş boyutu vardır.¹¹ Allah için nasihat; Allah’a inanıp iman etmek, şirk koşturmak, Allah’ın emir ve yasaklarına uymak, verdiği nimetler için şükretmek ve O’na ihlas ile kulluk etmektir. Kitabı için nasihat; Allah’ın kelamı olduğuna iman etmek, hakkıyla tilavet etmek, muhteviyatına riayet etmek, hükümleriyle amel etmek ve ilmî hakikatlerini araştırmaktır. Resulullah (sav) için nasihat; peygamberliği tasdik etmek, getirdiklerine iman etmek, sünnetini yaşatmak, ahlakıyla ahlaklanmak, O’nu, ehl-i beytini ve ashabını sevmektir. Müslümanların önderleri için nasihat; Hak rızasına uygun amel işleyenlere yardımcı olmak ve itaat etmektir. Halk için nasihat; dünya ve ahireti göz önünde bulundurarak yaşamak, kendi için hoş görmediği bir şeyi başkası için de hoş görmeyip uygulamamak, kendisi için istediği hayrı başkası için de istemek, toplum içinde yaşamak adına Allah’ın buyurduğunca oturup kalkma adabını öğrenmek, iyilikte yardımlaşmak, insanların kusurlarını gizlemek ve şefkatli davranmaktır.

İslam dünyasında VIII. yüzyıldan itibaren kaleme alınmaya başladığı kabul edilen siyasetnamelerin ilk kaynakları önceki kültür ve medeniyetlere dayanmaktadır.

“Tarih ve Siyasetnâme yazarları, başta Fars tarih ve siyaset geleneği olmak üzere, Hind hikmetinden ve Yunan filozoflarının ideal devlet düşüncesinden esinlendiler. Siyasetnâmelerin klasik kaynaklarını; İran krallarının hayat hikayelerini anlatan Hudaýnâme ve Âyinnâme gibi eserlerle, Abbâsilerin ilk devirlerinde idarecilik görevi yapan Bermekîler ve İbnü’l-Mukaffâ gibi Fars kökenli devlet adamlarının eserleri; Hind filozof ve krallarının siyasî kuralları ve ahlakî uygulamaları;

⁸ <https://dehkhoda.ut.ac.ir/fa/dictionary>

⁹ İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, çev. Mustafa Genç, ed. Faik Akcaoğlu, 4 cilt (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2019) C. 2, s. 420.

¹⁰ el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, C. 2, s. 420.

¹¹ Nasihatın beş boyutuyla ilgili açıklama aşağıdaki kaynaktan özetlenerek kısaltılmıştır: Şeyhülislam Debbağzade Mehmed Efendi, *Din Dürüstlüktür (Reşhatü'n-nasîh mine'l Hadisi's-sahîh)*, haz. Ataullah Şahyar (İstanbul: Darulhadis, 2005).

Sokrates, Platon ve Aristoteles gibi Yunan filozoflarının ideal devlet kuramına dair görüş ve sözleri; İslam öncesi Arap krallarının hikayeleri ve siyasi tecrübeleri ile Uzak Doğu Çin kültürüne mensup filozof ve kralların siyaset sanatına dair bilgi ve tecrübeleri oluşturmaktadır. O devirde mevcut olan bu malzemeler, Müslüman bilginler tarafından İslami anlayışla sentezlenerek Siyasetnâme türü eserlerin ilk kaynaklarını oluşturmuşlardır.”¹²

İslam tarihinde siyaset kelimesi Hz. Muhammed’in vefatı üzerine halefi olarak yerine kimin geçeceği sorusuyla fiil bulmuştur. Müslümanların yöneticileri şura ile belirlenip biat ile onaylanmıştır. Hilafetin süresiyle ilgili rivayet edilen “Hilâfet benden sonra otuz yıldır, daha sonra ısıricı saltanat yönetimi olacaktır” meâlindeki hadise¹³ göre “Resûlullah’ın dört halifesiyle hafidi Hazret-i Hasan b. Ali’nin altı ay kadar hilâfeti zamanları ile bu otuz sene tamam oluyor.”¹⁴ Halifelik ilk kez Emeviler döneminde saltanatla birleşmiş ve “Raşid halifeler döneminde, sadece yöneticilik görevini içeren halife unvanı, Emevi ve Abbasi dönemlerinde Allah’ın yeryüzündeki otoritesi, halifetullah, sultanullah, eminullah, el-imamu’l-Mustafa ve zıllullah gibi ilavelerle kutsanmıştır.”¹⁵

“Gerçekte, hükümdarın Allah ile halk arasında bir yerde durması ve halka Tanrı vekili olarak hükmetmesi fikrinin kökleri Sümer’e dayanır. Sümer siyasal düşüncesini yansıtan yazılı belgelerin en eskilerinden Sümer Krallar Listesi’nde anlatıldığına göre, krallık ilkin gökten iner ve gökten indikten sonra Eridu kenti krallık olur.”¹⁶

Hükümdarın, Tanrı’nın yeryüzündeki gölgesi (zıllullahi fi’l-âlem) inancı hükümdarlığı kutsallaştırmıştır. Bu durumda halk dinî bir görev olarak hükümdara itaat etmelidir. Böylesi tabloda yöneten ve yönetilen arasında açılan uçuruma şahit fikir adamları hükümdarın isminin ve saltanatın daim olması amacıyla eserlerini kaleme almışlardır.

¹² Hasan Hüseyin Adalıoğlu, “Siyasetnâmelerin Klasik Kaynakları”, *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 2 (2004): 17.

¹³ Müsned, V, 220-221; Ebû Dâvûd, Sünnet 9; Tirmizî, Fiten 48. bk. <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/37/30-ayet-tefsiri>

¹⁴ Zeynüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdillatif ez-Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecdî-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, çev. Ahmed Naim, Kâmil Miras, ed. Salih Şengezer vd., 8 cilt (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019) C. 7, s. 166.

¹⁵ Şebnem Aslan ed., *İslam Düşüncesinde Yönetim ve Liderlik* (Konya: Eğitim Yayınevi, 2016) 127.

¹⁶ Ömer Dinçer, *Siyasetnâmeleri Yeniden Okumak Bir Yönetim Bilimci Gözüyle Geleneksel Siyasi Düşünce* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2018) 70.

Siyasetnameler siyaset sanatı üzerine rehber metinlerdir. İyi insan ve iyi yönetici olma bilgisi sunan dünya ve ahiret mutluluğunu amaçlayan bir nasihatname türüdür. Bu tür eserlerin merkezinde insan vardır. Örgüsü, yöneten ve yönetilen arasındaki ilişkiyi düzenlemek ve âlemin nizamını sağlamak üzerine kuruludur. Siyasetnamelere göre bunu mümkün kılacak, mülkün devamını sağlayacak temel ilke adalettir; karşısında ise zulüm yer alır.

“... adalet, özel bir çaba sonucu ulaşılmış bir düzen değil, eşyanın ve varlığın, yaratıldığı biçime geri döndürülmesidir. Çünkü zulüm, eşyada olağan değil arızidir, düzenin ihlalidir. Adalet ise zulümle bozulmuş âlemin tekrar doğal seyrine kavuşmasıdır.”¹⁷

Siyasetnameler temelde devlet yönetimini ele aldıkları için çoğunlukla devlet başkanını muhatap alır. Bu eserler hükümdarlığın esasları ve şartları, hükümdarın sahip olması gereken vasıflar, beşerî, ahlaki ve idari özellikler, hükümdarın yönetimi sırasında takip edeceği ilkeler ve halka karşı tutumu üzerine nasihatler içerir.¹⁸

Vezirler ve emîrlere için yazılmış siyasetnamelerde vezirlerde ve devlet adamlarında bulunması gereken vasıflar sıralanır. Vezirliğin şartları, vezirin görev ve yetkileri, hükümdara karşı sorumluluğu, halka karşı tutumu üzerine nasihatler verilir.¹⁹

Siyasetnamelerde verilen nasihatler olumlu özellik ve davranışları simgeleyen “yap” ve olumsuz özellik ve davranışları simgeleyen “yapma” üzerine kuruludur. İlki fazilet liderliği pekiştirmeye ikincisi rezilet yöneticiyi küçük düşürecek ve kötü tanıtacak davranışlardan uzak tutmaya yönlendirir.

Devlet adamlarını muhatap alan siyasetnamelerde çoğunlukla işlenen konular adalet ve istişare, emaneti ehline vermek, kamu görevlilerinin sahip olması gereken vasıflar, iyiliği emretmek ve kötülükten menetmek (temel ilkeler); takva sahibi olmak, nefsiyle mücadele etmek, dünyanın fâniliği ve makamların aldaticılığı, gurur ve kibirden sakınmak, öfkeyle hareket etmemek, itidalli olmak, övülmeye itibar

¹⁷ Orhan Keskintaş, *Adalet, Ahlâk ve Nizam Osmanlı Siyasetnameleri* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017) 28-29.

¹⁸ Agâh Sırrı Levend “Siyaset-nameler” adlı makalesinde örnek bir siyasetnamede başlıca üzerinde durulan konuları otuz maddede sıralamıştır. bk. Agâh Sırrı Levend, “Siyaset-nameler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, C. 10 (1963): 169-170.

¹⁹ Agâh Sırrı Levend agm.de vezirler ve emirler için kaleme alınmış siyasetnamelerde başlıca üzerinde durulan konuları yirmi maddede sıralamıştır. bk. Levend 170.

etmemek, dalkavuklardan uzak durmak, akıllı ve dürüst vezirle/danışmanla görüşmek (ahlaki ilkeler); hükümdarın gerekliliği ve ona itaat, vezirlik makamı, hükümdarla vezir arasındaki ilişkiler, âlimlere saygı ve halka şefkatle muamele, hükümdarın kamu çalışanlarına iyi davranması bunun yanı sıra onları sıkı denetlemesi ve hata yapmaları durumunda bir kez affetmesi, bürokratların hükümdara nasıl davranması gerektiği, sır saklama (hükümdar ve ilişkileri); düşmanı tanıma ve diplomasi, ordunun hazırlığı ve teçhizatı, savaş kararı ve zafer için stratejiler (ordu, düşmanla ilişkiler ve savaş durumu); divan ve meclis ve toplantıların adabı, devlet teşkilatının doğru yapılandırılması, halkın şikâyetlerinin dinlenmesi (kurumsal yapı ve yönetim süreçleri); yoksulluğun giderilmesi, vergilerin halkın maddi gücünü aşmaması, şehirlerin imarı ve bayındırlık, haksızlık yapanların ve suç işleyenlerin cezalandırılması gerektiği (ekonomi, vergiler ve yoksulluk) şeklinde sıralanabilir.²⁰

Klasik bir siyasetname üç temel öge ve beş tamamlayıcı ögeden oluşmaktadır.²¹ Temel ögeler giriş, hükümdarlığa dair meseleler ve tavsiyelerdir. Ayet ve hadis, hikâye ve darb-ı mesel, tarihî olaylar, hikmetli sözler ve vecizeler, şiirler temel ögeleri tamamlayan ögelerdir.

Giriş bölümünde Allah'a hamdedilip Hz. Muhammed (sav)'e salat getirildikten sonra dört halifeye dua edilerek eserin ithaf edildiği devlet adamına dua ve övgü yapılır. Hükümdarlığa dair meselelerin yer aldığı ikinci bölümde yönetici övgü ve takdirle anılır. Adının ve saltanatının daim olması için dua edilir ve kitabın etkili olması dilekleri belirtilir. Yöneticinin Tanrı katındaki yeri ve devlet ve halk için gerekliliği üzerinde durulur. Bazı eserlerde kitabın yazılma sebebi ve işlenen konularla ilgili bilgi verilir. Üçüncü bölümde yazarın tarzına göre ve aynı zamanda konulara göre ayrılmış tavsiyeler/nasihatler vardır. Yazarın bilgi, tecrübe ve yaklaşımına göre âlemin nizamı ve iktidarın bekası için yöneticinin uygulaması ve kaçınması gereken tutum ve davranışlar öğütlenir.²²

²⁰ Ömer Dinçer *Siyasetnâmeleri Yeniden Okumak Bir Yönetim Bilimci Gözüyle Geleneksel Siyasi Düşünce* adlı eserinde siyasetnamelerin işlediği konuları "En Çok İşlenen Konular" başlığı altında sınıflandırarak kendi içinde yüzdelik oranlarla sıralamıştır. Yukarıdaki bilgiler age.nin ilgili bölümünden özetlenmiştir. bk. Dinçer 56-58.

²¹ Dinçer age.de "Siyasetnâmelerin Ana Ögeleri" başlığı altında temel ögeleri ve tamamlayıcı ögeleri paylaşmıştır. Bu konuda verilen bilgiler eserin ilgili bölümünden özetlenmiştir. bk. Dinçer 35-36.

²² Ahmet Uğur *Osmanlı Siyâset-Nâmeleri* adlı eserinde siyasetnamelerin şekil yönünden tahlilini paylaşmıştır: a) Mukaddime (Giriş) b) Mevzu (konu) c) Hâtime (Netice-Sonuç) bk. Ahmet Uğur, *Osmanlı Siyâset-Nâmeleri* (İstanbul: MEB Yayınları, 2001) 78.

Siyasetnamelerde nasihatleri pekiştirmek için tamamlayıcı ögelere yer verilmektedir. Bunlar ayet ve hadis, hikâye ve darb-ı mesel, tarihî olaylar, hikmetli sözler ve vecizeler, şiirlerdir. Yazar devlet adamına yol göstermek için Kur'an-ı Kerim ve hadisi-i şerifi rehber alır. Sözünü teyit etmek için kutsal kelama başvurur. Ayet ve hadislerin açıklamalarından yola çıkarak nasihatte bulunur veya nasihatlerini ayet ve hadislerle destekler. İbret verici hikâyeler, öğüdü özünde darb-ı meseller; geçmiş yöneticilerin tecrübeleri ve yönetim pratikleriyle örülü gerçek tarihî olaylar; metnin içine serpiştirilen hikmetli sözler ve vecizeler; bazen müellife ait beyitler dâhil olmak üzere çeşitli şairlere ait şiirler metnin tamamlayıcısıdır.

Siyasetnameler başlangıçta ahlaki eserler çerçevesinde değerlendirilirken zamanla bağımsız bir tür olarak gelişmiştir. Kadir Canatan siyasetnamelerin kendi içinde türlere ayrıldığını belirterek üç farklı açıdan sınıflandırmada bulunmuştur:²³

Üslubu açısından sistematik ve sistematik olmayan siyasetnameler şeklinde iki gruba ayrılır.

Kime ithaf edildikleri açısından üç gruba ayrılabilir. Doğrudan devlet başkanı için yazılanlara nasihatü'l-mülûk, tuhfetü'l-mülûk, enîsü'l-mülûk, ahlâku'l-mülûk, âdâbü'l-mülûk; vezir ve diğer devlet adamları için yazılanlara nasihatü'l-vüzerâ, tuhfetü'l-vüzerâ, mir'âtü'l-vüzerâ, hadîkatü'l-vüzerâ; hem sultan hem de vezir için kaleme alınanlara ise nasihatü's-sultân ve'l-vüzerâ denilmektedir. Ayrıca siyaset sanatı dâhil tasavvuf, ahlak, ibadet gibi dinî ve sosyal içerikli genel siyasetnameler de vardır.

Dayandıkları argümanlar ve dilleri açısından normatif tarzda ve tasvir edici ve sosyolojik olmak üzere iki gruba ayrılır. İlkinde olması gereken durum, ikincisinde olan durum verilmektedir. Normatif tarzda eserlerin haber değeri az ve inşa değeri yüksektir. Siyasetnameler çoğunlukla bu tarzda kaleme alınmıştır.

Siyasetname yazarları çeşitli meslek ve zümrelerden olup bilgi ve tecrübelerine dayalı olarak gözlemlediği sorunlara uygun çözümlere dair devlet adamına tavsiyelerde bulunur. Yönetim bilimci Ömer Dinçer incelediği siyasi öğüt kitaplarından yola çıkarak siyasetname yazarları ve eserlerin yazılma nedenleri

²³ Kadir Canatan, *İslâm Siyaset Düşüncesi ve Siyasetnâme Geleneği* (İstanbul: Doğu Kitabevi, 2014) 7-8.

üzerinde durmuştur.²⁴ Buna göre eserleri kaleme alanlar arasında din bilginleri ilk sırada gelir (%60). Din bilginleri “Din nasihattir.”²⁵ hadis-i şerifinin fiil formu ile manevi bir sorumluluk üstlenerek doğru yolu göstermek amacıyla yazmıştır. Aralarında hükümdarın isteği üzerine siyasetname kaleme alanlar olduğu gibi az da olsa görev talep etmek yahut görevden muaf tutulmak için eser verenler olmuştur. Kâtip, vezir yahut kadılık gibi kamu tecrübesine sahip olan din bilginleri eserlerini çoğunlukla üst makamlarca tanınmak yahut sorunların çözümüne dair tavsiyede bulunmak amacıyla kaleme almışlardır. Yazarlar arasında devlet adamları ikinci sırada gelmektedir (%20). Vezirler, valiler, tecrübeli devlet adamları verdikleri eserlerle kendinden sonra gelenlere nasihatlerde bulunarak tecrübelerini aktarmaya çalışmışlardır. Üçüncü sırada bilgin ve filozoflar gelir (%7). Bu tür eserler yöneticiye nasihat etmekten ziyade ideal devleti tartışır. Dördüncü sırada hükümdar yazarlar vardır (%7). Kendinden sonrakilere vasiyet olarak bilgi ve tecrübelerini paylaşmışlardır. Beşinci sırada tasavvufi ekolden gelen sufiler yer alır (%3). Eserleri ahlaki yahut tasavvuf ve tarikat yolculuğuna dair tavsiyeler arasında hükümdarlıkla ilgili bölümler içerir.

Görüldüğü üzere siyasetnamelerin çeşitli yazılış sebepleri vardır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

“Sultân çağırıp görevlendirmiştir veya topluma görev verip çâre talep etmiştir.
Devletin ileri gelenleri teklif etmişlerdir.
Saltanat ve devlete olan borcu için bunu yapmıştır.
Kendinden sonrakilere örnek ve kolaylık olsun diye bunu yazmıştır.
Ahirette mâzeretten kurtulmak için ‘manevî bir borç bildiği için’ yazmıştır.
Mevkî kazanmak veya genel seyri takip ederek, devrin geçer akçesi olduğu için,
bunu yazmıştır.”²⁶

İslam dünyasında siyasetname geleneğinin ne zaman başladığı kesin olmamakla birlikte VIII. yüzyıldan itibaren başladığı kabul edilmektedir. Bu yüzyıla ait iki eser geleneğin ilk ürünleri olarak kaynaklarda yerini alır. İlki Arap asıllı Abdülhamid el-Kâtib’in *Doğu’nun Hükümdarı* adlı eseridir. Eser, Arap edebiyatının ilk siyasetnamesi olduğu gibi İslam dünyasının da öncü siyasetnamesidir. Asıl adı

²⁴ Dinçer 61-62.

²⁵ el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, C. 2, s. 420.

²⁶ Uğur 80-81.

Ahdü Mervan (Hükümdar Mervan'ın Öğütleri) olup Mervan'ın ağzından oğlu Abdullah'a yazdığı siyasi ve askeri öğütleri içerir. Mervan, Emevilerin 14. ve son hükümdarıdır. Yazar, Emevi bürokrasisinin çeşitli kademelerinde görev almış ve Mervan'a hizmet etmiştir. Diplomat ve bürokrat kimliğinin sunduğu bakış açısına göre yazdığı eser iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm “Politika ve Ahlak” ikinci bölüm “Savaş” şeklindedir. Bahsi geçen siyasetnamelerden ikincisi İran asıllı olup Abbasiler döneminde çeşitli bürokratik görevlerde bulunmuş Abdullah İbnü'l-Mukaffa'nın Türkçeye *İslam Siyaset Üslubu* adıyla çevrilen eseridir. Eser yazarın bazı risalelerinden oluşmaktadır: İlk kısım el-Edebü's-Sagîr bilgiyi ve bilimi öne çıkaran, dostluk ve siyaset konulu ahlaki öğütler içerir. İkinci kısım el-Edebü'l-Kebîr yöneticilerde bulunması gereken vasıfları ele alır. Üçüncü kısım Risâletü's-Sahâbe Abbasi hükümdarı Mansur'a hitaben yazılmış bir mektuptur. Siyasi, idari, hukuki, mali ve askeri aksaklıkların çözümüne dair tavsiyeleri ifade eder. Dördüncü ve son kısım ed-Dürretü'l-Yetîme ve Hikem ahlaki öğütler, hikmetli sözler ve vecizeleri ihtiva eder.²⁷

Türk İslam devleti Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na Alp Arslan (1063-1072) ve Melikşah (1072-1092) dönemlerinde vezir olarak hizmette bulunan İran asıllı Nizâmü'l-mülk Farsça *Siyâsetnâme* öteki adıyla *Siyerü'l-mülük*'u telif etmiştir.²⁸ Müellifin telif sebebinde bildirdiğine göre sultan Melikşah H. 470/M. 1077-1078 yılında himayesindeki devlet adamlarına devlet idaresine dair kitap yazılması için emir vermiştir:

“her biriniz memleketimiz hakkında düşününüz ve zamanımızda iyi olmayanın ne olduğuna, Dergâh, Divan ve Bârgâh'ımızda ve o şartları yerine getirmeyenlere veya bizden gizlenmiş olana, bizden önceki padişahların şartlarını yerine getirdikleri, tedbir (tedârik) almadığımız hangi devlet işleri bulunduğu bakınız. Selçuklu sultanları ve başkaları devrinden geçmiş meliklerin her ne kanun ve âdetleri varsa, onlar üzerinde düşününüz, açık bir bir şekilde yazınız ve bize arz ediniz ki, biz onlar üzerinde düşünelim; bundan sonra din ve dünya işlerimizin gereğince yürütmesi için emîr verelim; gerçekleştirilmesi gerekeni gerçekleştirelim ve her devlet işi kendi prensibine göre yürüsün; yüce Allah'ın emîrlere uyalım; (öteki dünyada) cezalandırılmamız için hayırdan, şerden olup bitmiş olanı

²⁷ İslam dünyasında siyasetname geleneğinin ilk ürünleriyle ilgili açıklama aşağıdaki kaynaktan özetlenmiştir. bk. Canatan 8, 15, 29.

²⁸ Nizâmü'l-mülk, *Siyâset-nâme*, haz. Mehmet Altay Köymen (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018).

bilelim; zira yüce Allah dünyayı ve dünya saltanat (mülk)'ını bize ihsan etti, bize nimetleri tamam eyledi; düşmanlarımızı kahretti. Bundan sonra memleketimizde hiçbir şey noksan veya bozuk veya yüce Allah'ın emir ve şeriatının aksine olmamalı ve yürütülmemelidir.”²⁹

Büyük Selçuklu sultanı Melikşah, çağrısı üzerine kendisine sunulan eserlerden Nizâmü'l-mülk'ün *Siyâsetnâme*'sini beğenmiştir. Müellif mukaddime bölümündeki “Hiçbir padişah ... bu (kitabı) eline almamazlık edemez; ... insanlar (bu kitabı) ne kadar çok okurlarsa din ve dünya işlerinde uyanıklıkları o kadar fazla artar; ... işler daha aydınlık olur; onlara, doğru tedbirler alma yolları açılır ...”³⁰ ifadeleriyle eserinden emindir.

Türk edebiyatının ilk siyasetnamesi XI. yüzyıl ortalarında Hakanî Türkçesiyle Yusuf Has Hacib tarafından yazılan *Kutadgu Bilig*'dir.³¹ Yusuf Has Hacib eseri Balasagun'da yazmaya başlamış ve H. 462/M. 1069-70 yılında Doğu Karahanlıların başkenti ve dönemin Türk-İslam merkezi Kaşgar'da tamamlayarak Karahanlı hükümdarı Tavgaç Buğra Han'a sunmuştur. Eser aruzun “feûlün feûlün feûlün feûl” kalıbında mesnevi nazım şekliyle yazılmış olup 6645 beyitten oluşmaktadır.

Halil İnalçık der ki: “... edebî ve ilmî eserlerin, yazarına geçimi için yeterince gelir kaynağı sağladığı dönem gelinceye kadar, bilgin ve sanatkâr, hükümdar ve seçkin sınıfın desteğine muhtaç idi.”³² Anadolu'da XIV. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar bilhassa erken Osmanlı döneminde ilim, fen, kültür, sanat, dil ve edebiyat sahasında gelişmeler yaşanmış, şair ve nasirler çoğunlukla beyler ve Osmanlı padişahlarının himayesini görmüş ve çoğu Arapça ve Farsça eser bu hükümdarların emriyle tercüme ettirilmiştir. Tercümelere siyasetname türünde eserler dâhildir.

Anadolu sahası Türk edebiyatında siyasetname geleneğinin ilk örneklerini tercümelere teşkil etmektedir ve tercümelerin başlangıcı ise XIV. yüzyıla dayanmaktadır. Yüzyılın nesir yazarlarından Kul Mesud, ahlak ve siyaset kitabı *Kelile ve Dimne* adlı eseri Aydınoglu Umur Bey adına Farsçadan Türkçeye tercüme etmiştir.

²⁹ Nizâmü'l-mülk 1.

³⁰ Nizâmü'l-mülk 2.

³¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig I*, haz. Reşit Rahmeti Arat (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1979).

³² Halil İnalçık, *Şâir ve Patron* (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2016) 8.

Vişnu mezhebinden bir brahman tarafından³³ yazılan Hint asıllı Pañçatantra adlı Sanskritçe eser, başlangıçta Pehleviceye çevrilmiştir. Pehlevi dilinden de önce Süryaniceye sonra Arapçaya çevrilmiştir. Eser Arapçalaşmış adını iki çakal kardeşten (Sanskritçe Karataka ve Damanaka Pehlevi dilinde Kelileg ve Demneg)³⁴ almaktadır. Türün dikkate değer örneklerinden *Kâbusnâme* İran sahasında hüküm süren Keykavus b. İskender tarafından oğlu Gîlân Şah için H. 475/M. 1082’de yazılmıştır. Eserde, Keykavus oğluna devletin başına geçtiği zaman nasıl davranması gerektiğine dair tavsiyelerde bulunur. Eser XIV. yüzyıldan itibaren Anadolu sahasında Farsça aslından Türkçeye tercüme edilmeye başlanmıştır. “Tek nüshası sahaf Raif Yelkenci’de iken daha sonra Toronto’da Eleazar Birnbaum’un eline geçen ilk çevirinin XIV. yüzyılın ilk yarısında gerçekleştirildiği tahmin edilmektedir.”³⁵ “Bilim dünyasına ilk defa Sadettin Buluç (1969) tarafından tanıtılan Kabus-nâme çevirisinin tıpkıbasımı E. Birnbaum (1981) tarafından yayımlanmıştır. ... üzerinde Aysel Güneş (2001) yüksek lisans tez çalışması yapmıştır.”³⁶ Eser aynı yüzyılda Şeyhoğlu Sadrüddin Mustafa tarafından Germiyan Beyi Süleyman Şah adına tercüme edilmiştir. Türkçe tercümeleri içerisinde öne çıkan Mercimek Ahmed çevirisi müellif tarafından II. Murad adına H. 835/M. 1431-32 yılında yazılmıştır.³⁷ Altı Türkçe tercümesi olduğu kaydedilen³⁸ *Kâbusnâme*’nin (Doğu Türkçesiyle yazılmış) yedincisi olduğu bildirilen tercümesi üzerine 2018 yılında Timur Aydın tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.³⁹ Çalışmada J. Eckmann’ın, Âgehî’nin (1809-1874) *Kâbusnâme* tercümesinin olduğu kaydına istinaden sekizinci sırada Âgehî tercümesi gösterilmiş ve tez yazarı, eserin varlığından haber veren Eckmann’ın nüsha veya nüshalardan bahsetmediği bilgisini eklemiştir.⁴⁰

³³ Zehra Toska, *Türk Edebiyatında Kelile ve Dimne Çevirileri ve Kul Mesud Çevirisi (2cilt)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1989, 1.

³⁴ Adnan Karaismailoğlu, “Kelile ve Dimne”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 25, 2022.

³⁵ Rıza Kurtuluş, “Keykâvus b. İskender”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 25, 2022.

³⁶ Enfel Doğan, “Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yapılan Kabus-nâme Çevirileri Üzerine”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 43, S. 43 (2010): 41.

³⁷ Orhan Şaik Gökyay, *Keykâvus Kabusnâme* (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2007).

³⁸ 1. Mütercimi bilinmeyen ilk çeviri 2. Şeyhoğlu Sadrüddin çevirisi 3. Akkadioğlu çevirisi 4. Bedr-i Dilşad’ın manzum çevirisi 5. Mercimek Ahmed çevirisi 6. Mütercimi bilinmeyen ikinci çeviri. bk. Doğan 40.

³⁹ Timur Aydın, *Doğu Türkçesiyle Yazılmış Bir Kâbusnâme*, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

⁴⁰ Aydın 7.

Anadolu sahası Türk edebiyatı tarihinde telif edilen ilk siyasetname olarak kaydedilen *Kenzü'l-küberâ ve Mehekkü'l-ulemâ*⁴¹ Şeyhoğlu Sadrüddin Mustafa tarafından H. 803/M. 1401 yılında tamamlanmış ve Osmanlı sarayındaki Paşa Ağa b. Hoca Paşa'ya ithaf edilmiştir. Germiyan ve Osmanlı saraylarında bulunan Şeyhoğlu'nun son eseridir. Eser dört bölümden oluşmaktadır: Birinci bölüm padişahlar; ikinci bölüm melikler ve ulu beyler; üçüncü bölüm vezirler ve nayipler; dördüncü bölüm âlimler, kadılar ve vaizler. Günay Kut “Kenzü'l-küberâ ve Mahakkü'l-ulemâ” adlı yazısında eserin Necmeddîn-i Râzî olarak da bilinen Necmeddîn-i Dâye'nin Farsça siyasetnamesi *Mirsâdü'l-ibâd* ile münasebetini ortaya koymaktadır.⁴² İlk kez Fuat Köprülü “Vakfa Ait Tarihi Istılahlar”⁴³ adlı makalesinde Şeyhoğlu Mustafa'nın adı geçen eserini Necmeddîn-i Râzî'nin *Mirsâdü'l-ibâd*'ından hûlasaten tercüme ettiğini ve eserin *Mirsâdü'l-ibâd* ile aynı tafsilatı içerdiğini haber vermekte ve “Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları”⁴⁴ adlı makalesinde aynı hususu tekrar kaydetmektedir. Mustafa Çetin Varlık da “Germiyan-oğulları Tarihi”⁴⁵ adlı yayınında Şeyhoğlu'nun söz konusu eserinin *Mirsâdü'l-ibâd*'ın beşinci ve son babının tercümesi olduğunu kaydeder. Günay Kut, tam adı *Mirsâdü'l-ibâd mine'l-mebde' ile'l-maâd* olan siyasetnamenin Necmeddîn-i Dâye tarafından telif edilip H. 620/M. 1223 yılında tamamlandığını ve Anadolu Selçuklu sultanı I. Alâeddin Keykubad'a takdim edildiğini ve eserin beş bap üzerine kurulduğunu, beşinci babın sekiz fasıldan oluşup *Kenzü'l-küberâ ve Mehekkü'l-ulemâ*'da ilk dört faslının yer aldığını belirtir. İki eseri mukayese eden Günay Kut der ki:

“Kenzü'l-küberâ'nın üçüncü bölümünün *Mirsâdü'l-ibâd*'dan tamamıyla, satır satır ve öteki bapları da orasından burasından karşılaştırarak benim vardığım sonuç, *Kenzü'l-küberâ'nın, Mirsâdü'l-ibâd*'da, adı geçen beşinci bâbının ilk dört faslının özetlenerek değil, belki tam olarak çevirisi olduğudur.”⁴⁶

⁴¹ Kemal Yavuz, *Şeyhoğlu Kenzü'l-küberâ ve Mehekkü'l-ulemâ* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1991).

⁴² Günay Kut, *Orhan Şaik Gökyay* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989) 120-141.

⁴³ Fuat Köprülü, “Vakfa Ait Tarihi Istılahlar”, *Vakıflar Dergisi*, S. 1 (1938): 137.

⁴⁴ Fuat Köprülü, “Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları”, *Belleten*, C. VII, S. 27 (1943): 448.

⁴⁵ Mustafa Çetin Varlık, *Germiyan-oğulları Tarihi* (Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları No. 288, Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 57, 1974) 124. Varlık, agy.de verdiği bilgileri “Şeyhoğlu'nun *Kenzü'l-küberâ ve Mehekkü'l-ulemâ* Adlı Tercüme Eseri” adlı bildirisinde tekrarlamaktadır. bk. Mustafa Çetin Varlık, “Şeyhoğlu'nun *Kenzü'l-küberâ ve Mehekkü'l-ulemâ* Adlı Tercüme Eseri”, *I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi, İstanbul, 15-20X.1973, Tebliğler: 2. Türk Dili ve Edebiyatı* (İstanbul: Tercüman Gazetesi ve Türkiyat Enstitüsü, 1979).

⁴⁶ Kut 141.

Anadolu sahası Türk edebiyatında tercümelerle başlayan siyasetname geleneğinde “XVI. yüzyıldan itibaren telif, tercüme ve telif-tercüme karışımı pek çok siyasetname kaleme alınmış”⁴⁷ ve türün örnekleri olgunlaşarak gelecek yüzyıllara taşınmıştır. XVI. yüzyılda Osmanlı sadrazamlarından Lütü Paşa’nın (öl. H. 971-972/M. 1564) *Asafnâme*’si,⁴⁸ Kınalızade Ali Efendi’nin (öl. H. 979/M. 1572) *Ahlâk-ı Alâ’î*’si;⁴⁹ XVII. yüzyılda Ahmet b. Hüsameddin Amasî’nin (öl. H. 1033/M. 1623) *Mir’âtü’l-Mülûk*’u,⁵⁰ Koçi Bey’in (IV. Murad ve Sultan İbrahim dönemi) -*Koçi Bey-Risalesi*;⁵¹ XVIII. yüzyılda Defterdar Sarı Mehmet Paşa’nın (öl. H. 1129/M. 1717) *Nesâyihu’l-Vüzerâ ve’l-Ümerâ*’sı,⁵² İsmail Hakkı Bursalı’nın (öl. H. 1137/M. 1724) *Sülûku’l-Mülûk*’u⁵³ dönemlerinin ve siyasetname geleneğinin kayda değer örneklerindendir.⁵⁴ Aynı dönemlerde geleneğin silsilesine tercüme ve telif yoluyla eklenen halkalar birer klasik işleviyle değerini yitirmeden her devirde okuyucusuna hitap edilebilirliğini sürdürmektedir.

Siyasetnameler dönemlerinin sosyal, kültürel ve ekonomik şartlarını ve siyasi zihniyetini yansıtan kaynaklar olup edebi, tarihî ve sosyolojik yönden incelenmeye değer klasik metinlerdir.

⁴⁷ Mehmet Öz, “Siyasetname, Ahlak ve Görgü Kitapları”, ed. Talât Sait Halman vd., *Türk Edebiyatı Tarihi*, 2. Baskı, 4 cilt (İstanbul: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2007) C. 2, s. 361.

⁴⁸ Lütü Paşa, *Asafnâme*, haz. Ahmet Uğur (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1982).

⁴⁹ Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâ’î*, haz. Mustafa Koç (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014).

⁵⁰ Ahmed bin Hüsameddin Amâsî, *Sultanların Aynası: Ahmed bin Hüsameddin Amâsî ve Eseri Mir’âtü’l-Mülûk*, haz. Mehmet Şakir Yılmaz (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2016).

⁵¹ Seda Çakmakcıoğlu, *Koçi Bey Risaleleri* (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2008).

⁵² Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Nesâyihu’l-Vüzerâ ve’l-Ümerâ*, çev. Hüseyin Ragıp Uğural (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1969).

⁵³ İsmail Hakkı Bursevî, *İdarecilere Öğütler: Sülûku’l-Mülûk*, haz. Mustafa Utku (Bursa: Uludağ Yayınları, 2015).

⁵⁴ Türk edebiyatında XIV. ve XVIII. asırlar arasında kaleme alınan öteki siyasetnameler için bk. Uğur 53-66.

I. BÖLÜM

SEYYİD ALİ HEMEDANÎ, ZAHÎRETÜ'L-MÜLÛK'U VE TÜRK EDEBİYATINDA ZAHÎRETÜ'L-MÜLÛK TERCÜMELERİ

1.1. SEYYİD ALİ HEMEDANÎ VE ZAHÎRETÜ'L-MÜLÛK'U

1.1.1. Hayatı

Adı Ali b. Şihabüddin b. Muhammed olup H. 12 Recep 714/M. 22 Ekim 1314 tarihinde Orta Batı İran'ın Hemedan şehrinde varlıklı bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Babası Hemedan hâkimidir.⁵⁵ Baba tarafından nesebi Hz. Ali'ye ulaşmaktadır. Annesi Bibi Fatma'nın nesebi de Hz. Muhammed'e dayanmaktadır.⁵⁶ Ali b. Şihabüddin Hemedanî Hz. Hüseyin'in neslinden geldiği için Seyyid olarak anılır⁵⁷ ve Ali-i Sâni, Şah-ı Hemedan ve Emîr-i Kebir unvanlarıyla tanınırdı.

Eğitimine dayısı Seyyid Alâeddin'in sorumluluğunda başladı. Çocukluğunun erken dönemlerinde Kur'an-ı Kerim'i hıfzettikten sonra İslami ilimlerde tahsil gördü. On iki yaşında Kübreviyye tarikatı şeyhlerinden Alâüddevle-i Simnânî'nin halifesi Mahmud-ı Mezdekânî'ye intisap etti ve ondan sufizmin temel prensplerini öğrendi.⁵⁸ Bir müddet sonra aynı silsileden Takıyüddin Ali Dostî'nin hizmetine girdi. İki yıl yanında kaldı ve ondan hırka giydi. Dostî vefat ettiğinde tekrar Mezdekânî'nin yanına döndü.⁵⁹ Eğitiminin son mertebelerini tamamlayarak Muhammed Ezkânî'den fütüvvet hırkasını giydi.

⁵⁵ Agha Hussain Hamadani, "Ethical Philosophy Of Sayyid 'Ali Hamadani", *Islamic Studies*, vol. 27 (1988): 305.

⁵⁶ Nureddin Cafer Bedahşî, *Hülâsatü'l-Menâkıb Der-Menâkıb-ı Mir Seyyid Ali Hemedanî*, haz. Seyyide Eşref Zafir (İslamâbâd: Merkez-i Tahkikat-ı Farsi-i İran ve Pakistan, 1995) 11-12.

⁵⁷ Seyyid Ali Hemedânî, *Zahîratü'l-Mülûk Hadisler Işığında Yönetim İlkeleri Yönetici Nitelikleri Tercüme ve İlaveler Muhammed b. Hüseyin*, haz. Necdet Yılmaz (İstanbul: Dâruhadis, 2003) 15.

⁵⁸ Abdul Qaiyum Rafiqi, *Sufism In Kashmir From The Fourteenth To The Sixteenth Century*, Doktora Tezi, Australian National University, 1972, 40., Tahsin Yazıcı, "Hemedânî, Emîr-i Kebîr", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 17, 1998.

⁵⁹ Mir Seyyid Ali Hemedânî, *Zahîretü'l-Mülûk*, haz. Seyyid Mahmud Envarî (Tebriz: Danişkede-i Edebiyat ve Ulûm-ı İnsanî Müessesesi-i Tarih ve Ferheng-i İran, 1979) 23.

Kübrevî tasavvuf ekolüne mensup Seyyid Ali Hemedanî seleflerinin çoğu gibi İslamiyet’i yaymak üzere çeşitli coğrafyalara seyahatlerde bulunmuştur. Hemedanî’nin hayatına dair ulaşılan kaynakların bir kısmında bu seyahatlere kendisini teşvik edenin mürşidi Mahmud-ı Mezdekânî olduğu bildirilmektedir.⁶⁰ Bununla birlikte Mahmud Envarî onun seyahati ve irşadı hususunda otuz üç veya otuz dört Kübrevî şeyhinin desteğini aldığını kaydeder:

“Emîr, süluk mertebelerini katettikten sonra Alâüddeve-i Simnânî’nin seçkin dostları nezdinde şeyhlerden otuz üç veya otuz dört zatın fetvası ile gureba-yı diyâr ve tâlibânın irşadına ve İslam’ın tebliğine memur oldu, seyahatle alakadar oldu ve kanının son damlasına kadar bu işe devam etti.”⁶¹

“Emîr, Ali Dostî’nin vefatından sonra ve Mezdekânî’nin hayatta olduğu devrede yolculuğun sıkıntılarını ve İslam’ı tebliğ etmeyi kabul etti. Nil yolunda çok çalıştı ve dünyanın en uzak köşelerine Şam’a, Rum’a, Keşmir’e, Hindistan’a ta Serendib’e kadar yol katetti, defalarca Allah’ın evini ziyaretle müşerref oldu ve üç defa Keşmir’e gitti.”⁶²

Seyyid Ali Hemedanî’nin on iki defa hacca gittiği rivayet edilmektedir.⁶³ Keşmir, İslam’ı tebliğ etmek üzere çıktığı seyahatler arasında verimliliğiyle öne çıkar. Hemedanî Keşmir’in dinî atmosferini keşfetmek ve halkın vaziyetini öğrenmek için amcazadelerinden Seyyid Taceddin ve Seyyid Hüseyin’i önceden bölgeye gönderir⁶⁴ ve bölgenin durumundan haberdar olunca seyyidlerden oluşan büyük bir grup ve müritleriyle yola çıkar.

“Keşmirli tarihçilerden bir kısmı, Hemedanî’nin şeyhi Muzdakanî’den, Keşmir’e gidip oralarda İslâm’ı yayma, oralarda Hakk’ı anlatmak üzere emir aldığı görüşünü savunurlar. Ancak Hemedânî’nin bizzat kendisi, mânâ âleminde Allah’tan aldığı bir işâretle Keşmir’e gittiğini söyler. Bu görevi, Mestûrât adlı eserinde, kendisine Hz. Resûlullah (sav)’ın ilettiğini kaydetmektedir.”⁶⁵

Hemedanî’nin Keşmir ziyaretinin kronolojisi hakkında kaynaklar arasında ihtilaf vardır. Keşmirli tarihçiler Hasan ve Miskin’e göre Hemedanî H. 774/M. 1372-1373, H. 781/M. 1379-1380 ve H. 785/M. 1383-1384 yıllarında olmak üzere üç kez

⁶⁰ Yazıcı 186, Yılmaz 16, Abdürakip Arslan, *Emîr-i Kebîr Seyyid Ali Hemedânî Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*, Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, 33.

⁶¹ Envarî 24.

⁶² Envarî 26.

⁶³ Abdul Qaiyum Rafiqi, “Saiyid Ali Hamadani Fact And Fiction”, *Proceedings of the Indian History Congress*, vol. 59 (1998): 444.

⁶⁴ Rafiqi 445, Envarî 30.

⁶⁵ İbrahim Ethem Cebecioğlu, “Seyyid Ali Hemedânî’nin Keşmir’de İslâm’ı Yayma Faaliyetleri ve Siyasî Düşünceleri”, *Vefatının 10. Yılında Mehmed Zâhid Kotku ve Tasavvuf Sempozyumu 10-11 Kasım 1991* (İstanbul: Seha Neşriyat, 1991) 105.

Keşmir'e gitmiştir. Erken dönem kaynakları ise onun Keşmir'e bir kez gittiği konusunda hemfikir olmakla birlikte tarihinde uyuşmamaktadırlar.⁶⁶

Ethem Cebecioğlu'na göre Hemedanî'nin *Târih-i Keşmîr*'de H. 785/M. 1383-1384 olarak geçen son Keşmir ziyaretinin tarihi H. 786/M. 1385 vefat tarihi göz önüne alındığında yanlıştır ve Baharistan-ı Şahî, Haydar Mâlik ve Rafiuddin Ahmed'in H. 783/M. 1381 olarak kaydettiği tarih makuldür.⁶⁷

Seyyid Ali Hemedanî H. 786/M. 1385 yılının Zilkade ayında Hicaz'a doğru sefere çıkmış⁶⁸ ancak yolda rahatsızlanarak H. 6 Zilhicce 786/M. 19 Ocak 1385 tarihinde vefat etmiştir.⁶⁹ Kabri bugün Tacikistan'ın Kulab şehrinde bulunmaktadır.

Seyyid Ali Hemedanî'nin seyahatleri İslam'ın tebliği bakımından hususen Keşmir'de umumen ziyaret ettiği her coğrafyada ehemmiyeti haizdir.

“Keşmir'de tanıttığı Kübreviyye silsilesi ve bazı müritleri ile Keşmir'de ikamet eden oğlu Mir Muhammed Hemedanî, öğreti ve uygulamalarında tam ifadesini bulan İslam kültürünün ilerlemesine zemin hazırlamışlardır. Seyyid Muhammed tarafından kurulan Hangah-ı Şah-ı Hemedan İslami eğitim ve vaaz merkezi olarak hizmet vermiş ve Seyyid Ali Hemedanî vadideki büyük İslam geleneğinin atası olarak anılmıştır.”⁷⁰

Keşmir'de İslamiyet'in ivme kazanmasında Hemedanî ve talebelerinin gayreti kayda değerdir. Hemedanî bu coğrafyada seyahat etmiş ve dönemin Hindu merkezleri Avantipura, Pompur ve Vijabrör gibi yerlerde vekillerini bırakmıştır. Halifeleri buralarda hangahlar kurmuş ve bu hangahların şubelerinden oluşan ağ tebliğ ve ihtida merkezi konumuna yükselmiştir.⁷¹

Seyyid Ali Hemedanî Arapça ve Farsça kitaplarını Keşmir'e götürmüş ve orada kütüphane kurmuştur.⁷² Farsçanın Keşmir'de gelişmesini sağlamıştır. El işleri, dokuma ustaları ve zanaatkarlar götürerek halkın sosyal ve ekonomik hayatına katkıda bulunmuştur. “Keşmir tarihçileri Prof. Dr. Şemseddin Ahmed, Nişat Ensari, Faruk

⁶⁶ Rafiqi 44.

⁶⁷ Cebecioğlu 106.

⁶⁸ Bedahşî 277.

⁶⁹ Envarî 31.

⁷⁰ Amir Suhail, “Household, Family And Gender Relations In Saiyid Hamadani's Zakhiratul Mulk: A Study Of Prescription And Practice In Kashmir From 14th To 17th Century”, *Proceedings of the Indian History Congress*, vol. 77 (2016): 250.

⁷¹ Rafiqi 446.

⁷² Muhammed Riyad, *Ahvâl ü Âsâr u Eş'âr-ı Mir Seyyid Ali Hemedânî* (İslamâbâd: Merkez-i Tahkikat-ı Farsi-i İran ve Pakistan, 1991) 59.

Buhari ve Dr. İkbâl, günümüzde Keşmîr’de bulunan el sanatı ve dokuma gibi meslekleri Keşmîr’e getirenin Mîr Seyyid Ali Hemedânî olduğunu ifâde etmişlerdir.”⁷³

“Emîr padişahların ve Keşmir halkının fevkalade hürmetine mazhar oldu ve o ülkenin şair ve yazarlarının pek çoğu onu övüp büyük bir tekrîm ve tazîm ile ondan bahsettiler ve ona olan saygıdan dolayı oğullarına ve dostlarına da ihtiram gösterdiler. Keşmirlilerin ikramı ve hürmeti onun Srinagar’daki tekkesinin binasına nakşedilmiş olan bir rubai ile ölçülebilir:

Her feyz ki der-sâbika-i her dü-cihânest
Der-peyrevî-i hazret-i şâh-ı Hemedânest
Şâh-ı Hemedân ân ki şehinşâh-ı cihânest
Ey hâk ber-ân dîde ki der-reyb ü gümânest^{74,75}

1.1.2. Eserleri

Seyyid Ali Hemedanî tasavvufî zeminde sufi kimliğiyle öne çıkmış, İslami ilimlerde tahsil görmüş, Arapçaya vâkıf, secili ve şairane üslubuyla yazı yazmada bilgi ve ehliyet sahibidir. Kaynaklara göre çoğu hacimli sayılamayacak ölçüde Arapça ve Farsça eserlerinin sayısı yüzün üzerindedir.⁷⁶

Muhammed Riyad’ın çalışmasında Hemedanî’nin nesir üslubunda üç özelliğine dikkat çekilir:⁷⁷ Birincisi Farsçanın Arap edebiyatı ve kelimeleriyle mükemmel derecede harmanlanması, ikincisi İslami ilimler, öğretiler ve ananelerinin eserlerine kâmil surette tesiri ve nüfuzu, üçüncüsü tasavvufî eserlerin ve sufi sözlerinin tesiridir. Riyad, Hemedanî’nin en büyük eseri olarak nitelediği *Zahîretü’l-Mülûk*’un bu özellikleri taşıdığını belirtmektedir.

Seyyid Ali Hemedanî’nin sayısının yüzü aştığı kaydedilen eserleri çoğunlukla varak sayısı sınırlı risalelerden şekillenmektedir. Yayımlandığı bildirilen eserleri tanıtarak diğer eserlerinin isimleri verilecektir.⁷⁸

⁷³ Arslan 57.

⁷⁴ Her iki dünyanın ezeline olan her ilham, Hemedan şâhı hazretinin izindedir. Hemedan şâhı odur ki cihanın padişahıdır. Ey toprak! Şüphe ve zanda olan o göz üzerindedir.

⁷⁵ Envarî 31-32.

⁷⁶ Riyad 91-212., Yazıcı 186-188., Arslan 125-162.

⁷⁷ Riyad 95-96. Muhammed Riyad bu bölümü Ali Asgar Hikmet’in *Zahîretü’l-Mülûk* hakkında bir araştırma makalesinden alıntılarını. Detaylı bilgi için bk. Ali Asgar Hikmet, “Zahîretü’l-Mülûk Ez-Nefâis-i Âsâr-ı Mensûr-ı Farsî Der-Karn-ı Heştüm”, *Yagma*, 1330: 241-250.

⁷⁸ Eserleri hakkında detaylı bilgi için bk. Seyyid Mahmud Envarî, *Mîr Seyyid Ali Hemedanî ve Tahlîl-i Âsâr-ı Ū* (Tebriz: Neşriyye-i Danişke-i Edebiyat ve Ulûm-ı İnsânî, 1977) 302-363., Riyad 91-212., Yazıcı 186-188., Arslan 125-162.

Farsça Eserleri

Hemedanî'nin eserlerinin çoğu Farsça telif edilmiştir. Müellifin Farsça mensur eseri *Zahîretü'l-Mülûk* başka bir bölümde değerlendirilecektir.

Risâle-i Fütüvvetiyye (Fütüvvetnâme, Kitâbü'l-Fütüvve)

Eserde fütüvvet kavramı üzerinde durulmakta ve meşayihin bu kavrama yüklediği anlamlar ile ehlinin sahip olması gereken vasıflar sıralanmaktadır. Kübreviyye tarikatı ve fütüvvet müessesesi arasındaki ilişki ortaya konmakta ve eserin sonunda Seyyid Ali Hemedanî'nin Ali Tûtî Alişâhî'ye verdiği fütüvvet silsilesini tespit etmeye yarayan icazet metni bulunmaktadır.

Eser Muhammed Riyad ve M. Mole tarafından yayımlanmıştır.⁷⁹ Eserin Tahirü'l-Mevlevî çevirisi Hilmi Beyca tarafından hazırlanarak *Kardeşlik Risâlesi-Risâle-i Fütüvvetiyye Tercümesi* adıyla yayımlanmıştır.⁸⁰

Risâle-i Telkîniyye

Tasavvufta irade kavramı ele alınarak tasavvufa girme adabı ve süluk ve vusul süreci hakkında bilgi vermektedir. Bu eser müellifin *Risâle-i Menâmiyye* ve *Risâle-i Hemedâniyye* adlı iki eseriyle birlikte Muhammed Riyad tarafından yayımlanmıştır.⁸¹ Risalenin mukaddimesinde üç maddeden, müritlerin sözlerinin şerh ve tefsirinden, tövbeden, ahlakı değiştirmekten bahsedilmektedir. Bu tebdil-i ahlakın nasıl gerçekleştirildiği üç maddeyle açıklanmaktadır:

1. Tezkiye-i nefis
2. Tasfiye-i kalb
3. Tecliye-i ruh

Eser Muhammed Riyad tarafından yayımlanmıştır.⁸²

⁷⁹ Yazıcı 186., Yılmaz 20.

⁸⁰ Mir Seyyid Ali bin Şehabeddin el-Hemedani, *Kardeşlik Risâlesi-Risâle-i Fütüvvetiyye Tercümesi*, çev. Tahirü'l-Mevlevî, haz. Hilmi Beyca (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2020).

⁸¹ Yazıcı 187.

⁸² Yılmaz 20.

Risâle-i İtikâd-ı Emîriyye

Müellif risalede İslam'ın beş temel şartını açıklamakta ve âlimleri muhaddisler, fakih ve mutasavvıflar olmak üzere üç gruba ayırmaktadır.⁸³

Risale M. Mole tarafından yayımlanmıştır.⁸⁴

Risâle-i Beyân-ı İtikâd

Müellifin bu eseri hakkında yalnızca M. Mole tarafından yayımlandığı bilgisine ulaşılmıştır.⁸⁵

Risâle-i Dih Kâide

Kübreviyye tarikatının piri Necmeddin Kübra'ya ait *Usûlü'l-Aşere* adlı Arapça eserin Seyyid Ali Hemedanî tarafından Farsçaya tercümesidir. Risalede tarikata giren salıkların seyr-i süluk sürecinde uyması gereken on tasavvufi kaide şerh edilmektedir: Tövbe, zühd, tevekkül, kanaat, uzlet, zikir, teveccüh, sabır, murakabe, rıza.

Eser M. Mole tarafından yayımlanmıştır.⁸⁶

Risâle-i Menâmiyye

Altı varaktan müteşekkil risalede müellif varlığın üç mertebesinden bahsetmekte ve rüya ilmi üzerinde durmaktadır:

1. Mertebe-i nur-ı hakiki-i mutlak
2. Mertebe-i zulmet
3. Mertebe-i ziya

Eser Muhammed Riyad tarafından yayımlanmış ve F. Meier tarafından Almancaya çevrilmiştir.⁸⁷

⁸³ Arslan 137.

⁸⁴ Yılmaz 21. Eser *TDV İslâm Ansiklopedisi*'nde *Risâle-i İtikâdiyye* adıyla geçmekte ve yayın bilgisi için aynı künye paylaşılmaktadır: Yazıcı 187. Seyyid Mahmud Envarî ve Muhammed Riyad'ın yayınlarında *Risâle-i İtikâd-ı Emîriyye* adında bir eser geçmeyip *Risâle-i İtikâdiyye* yer almaktadır: Envarî 302-363., Riyad 91-212. Abdülkarip Arslan doktora tezinde her iki isim altında iki ayrı eser tanıtmaktadır: Arslan 137, 143.

⁸⁵ Yazıcı 187.

⁸⁶ Yazıcı 187.

⁸⁷ Yılmaz 20.

Risâle-i Hemedâniyye

Üç varaktan müteşekkil risalede “Hemedan” kelimesinin anlamları ele alınmaktadır.

Eser hem Muhammed Riyad hem Perviz Ezkâî tarafından yayımlanmıştır.⁸⁸

Risâle-i Akabât (Risâle-i Kuddûsiyye)

Keşmir padişahının vesilesiyle yazılan eser altı varak olup iman hakikati ve şariat adabı konularını içermektedir. *Zahîretü'l-Mülûk*'ta iman hakikatleri hakkında geçen mevzu az farkla bu risalede anlatılmaktadır.

Risale, Şiraz ve Tahran'da basılmış kitaplar kataloğunda yazıldığına göre Tezkire-i Şeyh Muhammed b. Sıddık'ın zamimesinde basılmıştır.⁸⁹

Risâle-i Zikriyye

Risale on bir varak olup zikrin tefsiri, lâ ilâhe illallâh zikrinin tefsiri, hafî zikir ve bunlara dayalı Kur'ân, hadis ve haberlerdeki akli deliller üzerinde durulmakta ve halvetin adap ve şartlarıyla seyr-i sülukun dört esası ve her birinin zahiri ve batını yönleri izah edilmektedir.⁹⁰

Risale, Muhammed Riyad tarafından yayımlanmakla birlikte Hasan b. Hamza Şirazî'ye ait *Tezkire-i Şeyh Muhammed bin Sıddîk* adlı eserin bünyesinde de yer almaktadır.⁹¹ Aynı zamanda Feridun Takîzâde Tûsî tarafından hazırlanarak yayımlanmıştır.⁹²

Meşâribü'l-Ezvâk

İbnü'l-Fârız'ın *Kaside-i Hamriyye* adlı eserinden otuz iki beytin şerhini ihtiva etmektedir.

⁸⁸ Yılmaz 20.

⁸⁹ Envarî 346.

⁹⁰ Envarî 326.

⁹¹ Yılmaz 22.

⁹² Mir Seyyid Ali Hemedanî, *Risâle-i Zikriyye*, haz. Feridun Takîzâde Tûsî (Tahran: Müessese-i Mütâlaât ve Tahkîkât-ı Ferhengî, 1370).

Eser hem Muhammed Riyad hem Muhammed Hacevî tarafından yayımlanmıştır.⁹³

Çihil Esrâr (Gazeliyyât)

Eser, Seyyid Ali Hemedanî'ye atfedilen kırk bir gazel ve dokuz rubaiden oluşmaktadır. Gazeller, ezeli sevgiliye kavuşma arzusu, vahdetivücut, madde âleminde ezeli şahidin tecellisi, mürşid-i kâmilin yolundan gitmenin gerekliliği, nefsi öldürme, manevi badenin vasfı, seyr-i sülukun vasfı, arifler makamının tavsifi gibi konular üzerine kaleme alınmıştır. Hemedanî'nin şiirlerinde Mevlana'nın ve Senâî'nin tesiri vardır.⁹⁴

Çihil Esrâr Seyyid Eşref Buharî tarafından yayımlanmıştır.⁹⁵

Diğer Farsça Eserleri

*Divan-ı Ali Hemedanî, Risâle-i Müşkil-i Hall, Risâle-i Meşîyyet, Risâle-i Vâridât, Hallu'l-Fusûs,*⁹⁶ *Risâle-i Istilâhat-ı Sûfiyye, Risâle-i Mir'âtü't-Tâibîn, Mektûbât-ı Emîriyye, Risâle-i Fethiyye, Risâle-i Dâvûdiyye (Der-Âdâb u Seyr-i Ehl-i Kemâl), Risâle-i Dervîşîyye, Risâle-i Akliyye, Çihil Makâm-ı Sûfiyye, Risâle-i İnsannâme (Kıyafetnâme), Risâle-i Nûriyye, Hakikat-i Îmân, Risâle-i Muçalka, İhtiyârât-ı Mantiku't-Tayr (Heft Vâdî), Vâridât-ı Emîriyye, Risâle-i Evrâdiye, Çihil Hadîs Der-Bâb-ı Fukarâ, Siyerü't-Tâlibîn, Seyr ü Sülûk, Risâle-i Behramşâhiyye, Nisbet-i Hırka-i Dervîşî, Risâle-i Vücûdiyye, Risâle-i Münacat, Tâife-i Merdüm, Hakikat-i Nûr ve Tefâsîl-i Envâr, İsnâd-ı Hilye-i Hazret-i Resul (sav), Akrebu't-Tarîk İzâ Lem Yüced er-Refik, Risâle-i Su'âlât, Fi's-Sevâdi'l-Leyl ve Lübsü'l-Esved, Maaşü's-Sâlikîn, Risâle-i Murâdât-ı Dîvân-ı Hâfız, Minhâcü'l-Ârifîn, Âdâbu'l-Mürîdîn, İsnâd-ı Evrâd-ı Fethiyye, Âdâb-ı Sofra, Akvâl Der-İlm-i Tıb ve Kimyâ, Müfredât-ı Kur'ân.*

Muhammed Riyad *Ahvâl ü Âsâr u Eş'âr-ı Mir Seyyid Ali Hemedânî Bâ-Şeş Risâle Ez-Vey* adlı çalışması dâhilinde Seyyid Ali Hemedanî'nin *Risâle-i Fütüvvetiyye*,

⁹³ Yılmaz 20.

⁹⁴ Envarî 351.

⁹⁵ Mir Seyyid Ali Hemedanî, *Çihil Esrâr Yâ Gazeliyyât-ı Mir Seyyid Ali Hemedanî*, haz. Seyyid Eşref Buharî (Tahran: İntişarat-ı Vahid, 1347).

⁹⁶ Bu eser Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin *Fususü'l-Hikem*'inin şerhidir. (Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa 2794, 503a-677a) bk. Yazıcı 186.

*Meşâribü'l-Ezvâk, Risâle-i Murâdât-ı Dîvân-ı Hâfız, Çihil Esrâr, Risâle-i Dervîşîyye, es-Seb'în fi Fezâ'ili Emîri'l-Mü'minîn ve Risâle-i Zikriyye'sini yayımlamıştır.*⁹⁷

Riyad aynı çalışmada Seyyid Ali Hemedanî'ye atfedilen *Mekârim-i Ahlak* adlı eserin Mir Seyyid Muhammed Nurbahş tarafından yazıldığını kaydetmiştir.⁹⁸

Arapça Eserleri

Evrâdü'l-Fethiyye

Seyyid Ali Hemedanî'nin tertip ettiği vird mecmuasıdır. Eser, kelime-i tevhit ile başlar, tövbe ve salavat içeren dua ve yakarışlarla sonlanır.

Eserin Leknev, Lahor ve Kanpûr'da basıldığı bildirilir.⁹⁹ Selami Şimşek *Evrâd-ı Fethiyye* adıyla hazırlayıp yayımlamış¹⁰⁰ ve Osmanlı döneminde eserin birçok defa basıldığını, baskılardan birinin Ahmed Ziyâüddin Gümüşhânevî'nin *Mecmuatü'l-Ahzâb*'ı içinde yer aldığını¹⁰¹ ve eserin tercüme ve şerhleri arasında Şeyh Hacı Muhammed Nûri Şemseddin Nakşbendî'ye ait şerhin yeni harflerle de yayımlandığını¹⁰² belirtmiştir.

Risâletü'l-Meveddete fi'l-Kurbâ ve Ehli'l-'Abâ

On dört bölümden oluşan risale Hz. Muhammed (sav), Hz. Ali ve ehl-i beytin faziletlerinden bahseder.

Es-Seyyid Ebu'l-Kasım b. Hüseyin er-Râd el-Lahûrî'nin H. 1290/M. 1873-1874'te risaleye yazdığı Arapça şerh H. 1310/M. 1892'de Hindistan Bombay'da basılmış ve Rıza Mustafa Sebzevârî tarafından *ez-Zâdu'l-Ukbâ* adıyla Urduçaya tercüme edilmiştir.¹⁰³

⁹⁷ Muhammed Riyad, *Ahvâl ü Âsâr u Eş'âr-ı Mir Seyyid Ali Hemedânî bâ-Şeş Risâle Ez-Vey* (İslamâbâd: Merkez-i Tahkikat-ı Farsi-i İran ve Pakistan, 1991).

⁹⁸ Riyad 208.

⁹⁹ Yılmaz 23.

¹⁰⁰ Seyyid Ali Hemedânî, *Evrâd-ı Fethiyye*, haz. Selami Şimşek (İstanbul: Buhara Yayınları, 2014).

¹⁰¹ Şimşek'ten naklen Ahmed Ziyâüddin Gümüşhânevî, *Mecmuatü'l-Ahzâb* (İçinde), C. I, s. 16-23.

¹⁰² Şimşek'ten naklen Muhammed Nûri Şemseddin Nakşbendî, *Tercüme-i Evrâd-ı Fethiyye*, Esad Efendi Matbaası, İstanbul 1301., *Tercüme-i Şerh-i Evrâd-ı Fethiyye*, Matbaa-i Osmaniyye, Dersaadet 1330., *Miftâhü'l-Kulûb (Gönüller Açan Kitap) ve Risale-i Mürakabe, Risale-i Pendiye, Evrâd-ı Fethiyye (Metin-Tercüme-Şerh)*, haz. Abdülkadir Akçiçek, Huzur Yayınevi, İstanbul.

¹⁰³ Arslan 148.

Kitâbu Esrârî'n-Nokta

Risale yirmi dokuz sayfadır. Müellif eserin başlangıcında, harflerin sırrının bilgisi ve noktanın esrarının hakikatini tevhit ilminin esrarının esaslarından biri olarak saymıştır. Bu minvalde sırları anlamının Allah'ın inayetine, tevfikine, hidayetine bağlı olduğunu ifade etmiştir.

Envarî bu risalenin hicri 1314'te basıldığını bildirmiştir.¹⁰⁴ Necdet Yılmaz da eserin hicri 1314'te, Tahran'da Molla Sadrâ'nın *el-Mebde ve'l-Me'âd* adlı eserinin kenarında yayımlandığını kaydetmiştir.¹⁰⁵ Ayrıca Ahmed Hoşnûvis İmâd, risaleyi Farsçaya çevirmiş ve şemsi 1337'de, Tahran'da *Gencîne-i Tevhîd*'in eki olarak yayımlamıştır.¹⁰⁶

Kitabu Seb'in Menâkıb fî Fezâilî Emîrî'l-Mü'minîn Ali b. Ebî Tâlib

Kitap, Hz. Ali ve ehl-i beytin faziletleri hakkında yetmiş hadis-i şerifi ihtiva etmektedir.

Muhammed b. Muhammed Îsâ el-Burhânî eserdeki hadislerin tahriri üzerine çalışma yapmıştır.¹⁰⁷ Eser Muhammed Riyad tarafından da yayımlanmıştır.¹⁰⁸

Diğer Arapça Eserleri

Şerhu'l-Esmâi'l-Hüsnâ, Zikriye-i Arabiyye, el-İnsânü'l-Kâmil, Risâletü't-Tevbe, en-Nasih ve'l-Mensûh fî'l-Kur'ânî'l-Mecîd, Risâletün fî Havâssı Ehli'l-Bâtın, Erba'in Hadîs fî Fazli'l-Fukarâ ve's-Sâdikîn, Erba'îne Emîriyye (Çihil Hadîs Cevâhir-i 'Ukûd-ı İmân), Risâletü Sıfati'l-Fukarâ, Ravzatu'l-Firdevs, Risâletü'l-Evrâd, Risale Der-Bâb-ı Ulemâi'd-dîn, Menâzilü's-Sâlikîn, Hutbetü'l-Emîriyye, Risâletü fî Fazli'l-Fakr ve Beyâni Hâlâtî'l-Fukarâ, Havâtiriyye, Risâletü Zikriyyeti's-Sugrâ, Tefsîru Hurûfî'l-'Acem, Risâletü fî Âdâbi'l-Meşîha, Risâletü Ulemâi'd-dîn, Talikâniyye.

¹⁰⁴ Envarî 355.

¹⁰⁵ Yılmaz 24.

¹⁰⁶ Envarî 355.

¹⁰⁷ Arslan 154.

¹⁰⁸ Yılmaz 24.

1.1.3. Zahîretü'l-Mülûk

Ali bin Şihabüddin el-Hemedanî'nin *Zahîretü'l-Mülûk*'unun giriş cümlesi - Türkçesiyle- şu şekildedir:

“Hükmi siyaset kanununu yerleştirerek dünya mülkü sakinlerinin yaşama sebeplerine nizam veren mülk sahibine (Allah’a) sayısız övgü ve çokça şükür.”¹⁰⁹

Müellif mukaddime bölümünde kitabının yazılış sebebini şöyle açıklamaktadır:

“Fakir, değersiz, kusurlu bir kul olan Ali bin Şihab el-Hemedanî -Allah onu lütfu ve yumuşaklığıyla affetsin- nimete şükretmek için der ki: Uzun bir müddettir din işlerinin düzelmesi için gayret eden ve gönül aynasını günah kirlerinin tozundan temizleyen ehl-i İslam’ın hükümdarları ve valileriyle halkın uluları ve eşrafından bir kısmı –Allah dünyada onlara benzeyenleri artırsın, ahirette de onların özünü güzelleştirsın- bendenize karşı hissettikleri muhabbet düğümü ve sevgi bağı sebebiyle bu fakirden her vakit faydalı bir tezkire yazmasını rica etmekteydiler. Lakin bu işe azmetme sebebim o hakikati gösterme hususunda kararsızdı ve her tür arıza, hadise, masraf ve değişiklikler ona engel olmaktaydı. Ta ki bu müddet zarfında bir azizin ricası icabı o niyet yenilendi ve o rica gereğince bu muhtasar yazıldı. Dünya saltanatı ve manevi saltanat kaidelerinin gereklerini içerecek şekilde, hükûmet ve velayet hükümlerinin esaslarını bidirerek dünya ve ahiret saadetinin kazanılması maksadıyla tertip edilmiştir.”¹¹⁰

Sebeb-i telifte kitabın içeriğini ve telif amacını ortaya koyan cümle *Zahîretü'l-Mülûk*'un bir siyasetname olduğuna ilk elden delil niteliği taşımaktadır.

“Zahîretü'l-Mülûk, Mir Seyyid Ali Hemedanî'nin konusu ahlak ilmi ve siyaset-i medeniyeye olan en büyük ve en mühim eseridir. Belki de siyaset-i medeniyeye hakkında telif edilen Farsça ikinci mühim kitaptır. (Hace Nasîrüddin Tûsî'nin -h. 672- telifi Ahlâk-ı Nâsırî'den sonra.) Fakat bu kitap sahip olduğu mazmunlar ve kullandığı nasihat dili bakımından ahlak ilmi hakkında yazılan Farsça meşhur kitaplar arasında eşsizdir ve onu diğerleri ile mukayese etmek mümkün değildir. Mevzu yönünden de ahlak felsefesi ve siyaset-i medeniyede Fars dilinin pek mühim kitapları arasında sayılmalıdır.”¹¹¹

¹⁰⁹ el-Emîr el-Kebîr Alî b. Hasan el-Hemedânî, *Zahîretü'l-Mülûk*, Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 650, 1b.

¹¹⁰ el-Emîr el-Kebîr Alî b. Hasan el-Hemedânî 1b-2a.

¹¹¹ Riyad 99.

Mukaddimededen anlaşılacağı üzere bu kitap sultan, vali ve devrin ulularından bazılarının ricasıyla yöneticilere nasihat ederek dünyevi ve manevi saltanatın gereklerini ihtiva etmekte ve ebedî saadeti amaçlamaktadır.

Müellifin ve eserin adı mukaddimede açık bir şekilde geçmektedir. Eserin *Zahîretü'l-Mülûk (Hükümdarlar Azığı)* olarak adlandırılma sebebi kısaca belirtilmiştir:

“Bu kitap esas müsebbiblerinin (mülûk ve hükkâm) ricasıyla Zahîretü'l-Mülûk diye adlandırıldı.”¹¹²

Eser mukaddime, on bap ve hatimeden oluşmaktadır.

On Bap:

Birinci Bap: İmanın Şartları, Hükümleri ve Kemalinin Gerekleri

İkinci Bap: Kulluk Hakkının Ödenmesi

Üçüncü Bap: İyi Ahlak ve Güzel Huy ve Emîr ve Padişahların Hulefâ-i Râşidîn Ahlakıyla Amel Etmesinin Gerekleri

Dördüncü Bap: Ana Baba, Karı Koca, Çocuk, Köle, Akraba ve Arkadaş Hakları

Beşinci Bap: Saltanat, Vilayet ve Emîrlik Hükümleri ve Yönetilenlerin Hakları ve Hükûmetin Şartları ve Vazifesinin Tehlikeleri ve Adalet ve İhsanın Gerekleri

Altıncı Bap: Manevi Saltanatın Şerhi ve İnsani Hilafetin Sırları

Yedinci Bap: İyiliği Emredip Kötülüğe Karşı Çıkma ve Faziletleri, Şartları ve Kaideleri

Sekizinci Bap: Nimete Şükür

Dokuzuncu Bap: Sabrın Hakikati

Onuncu Bap: Kibir ve Gazabın Yergisi

¹¹² el-Emîr el-Kebîr Ali b. Hasan el-Hemedânî 2a.

“Bu kitap Hint Yarımadası’nda Pakistan’da ve bilhassa Keşmir bölgesinde meşhur ders kitapları arasındaydı ve Hint-Timur imparatorlukları döneminden Evrengzîb devrine kadar beğenilen, talebeler ve âlimler tarafından okunan kitaplardan biriydi.

Keşmir padişahları hususi olarak bu kitaba bir teveccüh gösterdiler. Allâme Muhammed İkbâl bu kitabın kıymetli muhtevasına istinaden Mir Seyyid Ali Hemedanî’yi ‘mahrem-i esrâr-ı şâhân’ (padişahların sırlarının mahremi) diye adlandırmaktadır:

Mürşid-i ma’nâ nigâhân bûdeyî

Mahrem-i esrâr-ı şâhân bûdeyî^{113,114}

Eserin nüshaları hakkında Muhammed Riyad’ın *Ahvâl ü Âsâr u Eş’âr-ı Mir Seyyid Ali Hemedânî Bâ-Şeş Risâle Ez-Vey* adlı yayınında detaylı bilgi verilmektedir.¹¹⁵

Riyad’ın kaydettiğine göre; siyaset ve ahlak konulu eser, Latinceye, Türkçeye, Fransızcaya ve Urduçaya ve kısmen Peştucaya tercüme edilmiştir.¹¹⁶

Eser İran’da Seyyid Mahmud Envarî tarafından 1979’da tenkitli metin olarak yayımlanmıştır.¹¹⁷

1.1.3.1. Zahîretü’l-Mülûk ile İhyâ’u Ulûmi’d-dîn Arasındaki İlişki

Seyyid Ali Hemedanî’nin (öl. H. 786/M. 1385) kaleme aldığı Farsça *Zahîretü’l-Mülûk* muhtevası, konusu ve konu başlıkları itibarıyla İmam Gazzâlî’nin (öl. H. 505/M. 1111) Arapça -İhyâ olarak bilinen- *İhyâ’u Ulûmi’d-dîn* adlı eserine dikkate değer ölçüde benzerlik göstermektedir.

“Bu kitabın konularının çoğu aslında Ebû Hâmid Muhammed Gazzâlî’nin İhyâ’u Ulûmi’d-dîn kitabının tercüme ve hûlasasıdır ki müellif kendisi de ona birçok ilave yapmıştır fakat metinde hiçbir suretle bu noktaya işaret etmemiş ve sadece bir hususta Gazzâlî ve İhyâ’u Ulûmi’d-dîn’in adını vermiş, onu da tercüme ve iktibas olarak bahsetmemiştir.”¹¹⁸

¹¹³ Hakikatle nazar edenlerin mürşidi imişsin. Padişahların sır mahremi imişsin (sırlarına vâkıf imişsin).

¹¹⁴ Riyad 101-102.

¹¹⁵ Riyad 97-98.

¹¹⁶ Riyad 99.

¹¹⁷ Mir Seyyid Ali Hemedanî, *Zahîretü’l-Mülûk*, haz. Seyyid Mahmud Envarî (Tebriz: Danişkede-i Edebiyat ve Ulûm-ı İnsanî Müessese-i Tarih ve Ferheng-i İran, 1979).

¹¹⁸ Envarî 39.

Envarî, *Zahîretü'l-Mülûk* ile *İhyâ*'yı mukayese ederek birtakım sonuçlara ulaşmıştır.¹¹⁹ Bu sonuçlara istinaden -tarafımızdan- her iki eserin¹²⁰ ilgili bölümleri incelenerek *Zahîretü'l-Mülûk*'un baplarındaki birçok kısmın/bahsin *İhyâ*'nın ciltlerine bağlı kitapların tercüme veya hülasası olduğu görülmüş ve buna kanıt sağlaması bakımından adı geçen eserlerden (karşılaştırmalı) alıntılarla örneklendirmeler yapılmıştır:

1. *Zahîretü'l-Mülûk*'un birinci babının altıncı yaprağı ile *İhyâ*'nın birinci cildinin “Akaidin Temelleri” kitabının başlangıç kısmı örtüşmektedir.

“(Yüce Allah kullarına) şunları öğretti: O zatı bakımından birdir, ortağı yoktur; tektir, benzeri yoktur; bağımsızdır, zıddı ve dengi yoktur. O kadim ve ezelîdir, başlangıcı yoktur; ebedîdir, varlığının sonu yoktur. ... Yüce Allah, zihinlerimize görüntüsü yansıyacak bir cisim değildir. Sınırı ve ölçüsü belli bir cevher değildir. Ne ölçülebilir olma ne de parçalara ayrılmaya uygunluk bakımından cisimlerle benzeşmez. O, kendisine farklı özlerin katılabildiği bir öz, farklı arazların yüklenebildiği bir araz değildir. O hiçbir varlıkla benzeşmez ve hiçbir varlık da O'nunla benzeşmez.”¹²¹

(*İhyâ*, C. 1, s. 121-122)

“Âlemin yaratıcısı biriciktir ki O'nun ortağı yoktur; tektir ki O'nun benzeri yoktur; sameddir ki O'nun zıddı yoktur; kadimdir ki onun başlangıcı yoktur; kayyumdur ki O'nun sonu yoktur; ezelî ki O'nun evveliyetinin başlangıcı yoktur; ebedî ki O'nun varlığının sonu yoktur. ... (Allah) latifdir ki O'nun yüce zatının cismi yoktur ve (O) cevher ve araz değildir. O'nun mukaddes zatının görüntüsü yoktur. (O'nun temiz zatı) nitelik, miktar, yönlerden münezzehtir. O hiçbir varlığa benzemez ve hiçbir varlık ona benzemez.”¹²²

(*Zahîretü'l-Mülûk*, s. 12-13)

Bu bölümde Allah'ın yaratılmışlık özelliklerinden arınmışlığını ifade eden tenzihi sıfatlardan, Allah'ın sıfatlarından bahsedilmektedir.

2. *Zahîretü'l-Mülûk*'un ikinci babının “Savm” kısmı ile *İhyâ*'nın birinci cildinin “Orucun Sırları” kitabı da örtüşmektedir.

¹¹⁹ Envarî 42.

¹²⁰ İnceleme için *Zahîretü'l-Mülûk*'un tenkitli neşrine ve *İhyâ*'nın tercümesine başvurulmuştur: Mir Seyyid Ali Hemedani, age., İmam Gazzâlî, *İhyâ (Muhtasar İhyâ Ulûmi'd-dîn Tercümesi)*, çev. Mustafa Çağrı, 3. Baskı, 4 cilt (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020).

¹²¹ İmam Gazzâlî C. 1, s. 121-122.

¹²² Envarî 12-13.

İki eserde bazı ayet, hadis ve İslam büyüklerinin sözleri uyumlu konularda ortaklık gösterir.

“Öte yandan dinî vecibeler arasında oruç, Allah’a nispet edilmiş tek ibadet olmasıyla da özel bir yere sahiptir. Çünkü Peygamberinin dilinden Allah Teâlâ’nın şöyle buyurduğu bildirilir: *‘Her iyilik on mislinden yedi yüz misline kadar mükâfat bulabilir; fakat oruç bunun dışındadır. Çünkü o, (riya karışması mümkün olmayan tek ibadet olduğuna göre) yalnız benim rızam için tutulmuştur ve karşılığını da ben vereceğim.*’¹²³ Nitekim Allah Teâlâ (Kur’an’da da) *‘Sabredenlere (ödülleri) kat kat verilecek*’¹²⁴ buyurur. Oruç sabrın yarısı olduğuna göre, artık sevabının çokluğu, ölçme ve hesap imkânlarının ötesine geçmektedir. Şu hadisi de dikkate almalıyız: *‘Varlığın kudret elinde olan Allah’a yemin ederim ki, oruçlunun ağzının kokusu Allah nezdinde misk kokusundan kesinlikle daha güzeldir. Yüce Allah şöyle buyurur: Kulum arzularını, yemesini içmesini benim için bıraktı; oruç benim rızam için tutulmuştur, karşılığını da ben vereceğim.*’^{125**126}

(İhyâ, C. 1, s. 332)

“Ve bu sebeptendir ki Hak teala bu rükne İslam’ın diğer tüm esaslarından ziyade hususi bir şeref tahsis etmiştir ve o sonsuz sevabın hakkını ödemek rivayet edildiği üzere vaatte bulunmuştur. Ebû Hüreyre’den rivayetle Resulullah (sav) şöyle buyurmuştur: *‘Hz. Hak teala (cc) buyuruyor ki: ‘Kulumuzdan sadır olan her iyiliğe bire on mükâfat vereceğiz. Bazılarına da niyete ihlâsa ve hak ettiği yere göre birden yedi yüze kadar mükâfat vereceğiz lakin bizim rızamız ile oruç tutan oruçlu bunun dışındadır ve oruçlunun mükâfatını sonsuz kılacağız.’*”¹²⁷ Ve Resulullah (sav) şöyle buyurmuştur: *‘Oruçlunun ağız kokusu Hz. Allah’ın nezdinde misk kokusundan daha hoş bir kokudur.*’^{128**129}

(Zahîretü’l-Mülûk, s. 107-108)

İmam Gazzâlî orucun üç derecesini bildirmiştir:¹³⁰ Sıradan insanların orucu, seçkinlerin (husus) orucu, seçkinlerin de seçkini olanların (husûsu’l-husûs) orucu. Bu üç türlü oruç *Zahîretü’l-Mülûk*’ta tercüme ve hülâsa yoluyla aktarılmıştır.¹³¹

¹²³ Muhyiddin en-Nevevî, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, çev. M. Emin Özafşar, Bünyamin Erul, 7. Baskı, 3 cilt (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020) C. 2, s. 457-458.

¹²⁴ Zümer 39/10.

¹²⁵ en-Nevevî, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, C. 2, s. 457-458.

¹²⁶ İmam Gazzâlî C. 1, s. 332.

¹²⁷ en-Nevevî, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, C. 2, s. 457-458.

¹²⁸ en-Nevevî, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, C. 2, s. 457-458.

¹²⁹ Envarî 107-108.

¹³⁰ İmam Gazzâlî C. 1, s. 338-342.

¹³¹ Envarî 116-120.

3. *Zahîretü 'l-Mülûk*'ta dördüncü babın beşinci kısmı bilhassa “Hukûk-ı Sohbet ü Uhuvvet” başlığı altında yer alan bölüm, *İhyâ*'nın ikinci cildinin “Ülfet, Kardeşlik, Dostluk ve Halk Kesimleri İyî İlişkiler” kitabının hûlasasıdır.

Hukûk-ı sohbet ü uhuvvetin/kardeşlik ve dostluk haklarının *İhyâ*'da sekiz iken *Zahîretü 'l-Mülûk*'ta yedi olduğu dikkat çekmiştir.

“E. Önemsiz hataları ve sürçmeleri bağışlama sorumluluğu

Dostun sürçmesi ya günah işleme şeklinde kendi dinî hayatıyla ilgili olabilir veya dostluk hukukuna riayetsizlik şeklinde dostuyla ilgili olabilir. Günah işlemek ve bunda ısrar etmek suretiyle dinî hayatında yanlışlar yapan dosta karşı yanlısını onarmak, bozulan halini düzeltmek, bu suretle düzgün ve faziletli bir insan hâline gelmesi yönünde yapıcı nasihatlerde bulunmak gerekir. Buna rağmen nefsinin yenemeyip gûnahta ısrar edenlere yine de sevgi ve dostluğu sürdürmek ya da ilişkiye son vermek konusunda Sahâbe ve Tâbiîn'in tutumları farklı farklı olmuştur. (Mesela) Ebûzer (el-Gıfârî) ilişkiyi bitirmekten yanadır; ancak Ebû'd-Derdâ ve diğer bir grup Sahâbî bu görüşe katılmamışlardır. Ebû'd-Derdâ, ‘Arkadaşın eski iyi halini değiştirip bozdu diye onu terk etme; insanın dostu bazen eğrilir, bazen düzelir’ der. İbrahim Naha’î de ‘Bir günah işledi diye dostunla bağlarını koparma; insandır; bugün günah işler, yarın bırakır’ demiştir.”¹³²

(*İhyâ*, C. 2, s. 241)

“Altıncı Hak: Bilmeden yapılan hatalar (sürçmeler) ve küçük günahlar hakkındadır ve bu husus iki hâlde de mevcuttur; ya kardeşlik hukukuna dair işlenen kusurlar sebebiyle ya da dinî işlerdeki gevşeklik sebebiyle. Birinci kısımda her hâlükârda affetmek önceliklidir fakat ikinci kısma gelince sahabe ve tabiîn büyükleri o hususta farklı farklı düşünmüşlerdir. Ebû Zer Gıfârî (ra) şöyle derdi: ‘Bir kardeşini iyi hâlden ve ilminden dolayı Allah için dost tuttuğun vakit arkadaşın o hâlden döner ve Hakk’a muhalif olan işlerle meşgul olursa Allah için onu düşmanın bil ki senin dostluğun ve düşmanlığın Allah için olmuş olsun.’ Emîrülümünün Hz. Ali, Ebû Derdâ ve ümmetin büyüklerinin çoğu bunun aksini tercih etmişlerdir. İbrahim Nehaî şöyle (rahmetullahialehyh) derdi: ‘Kardeşini günahı yüzünden terk etme. Zira bugün günah işlerse yarın tövbe eder.’”¹³³

(*Zahîretü 'l-Mülûk*, s. 208-209)

¹³² İmam Gazzâlî C. 2, s. 241.

¹³³ Envarî 208-209.

4. *Zahîretü 'l-Mülûk*'un yedinci babı (İyiliği Emredip Kötülüğe Karşı Çıkma ve Faziletleri, Şartları ve Kaideleri) *İhyâ*'nın ikinci cildinin “İyiliği Emredip Kötülüğe Karşı Çıkma” kitabının özetidir.

İhyâ'da kitabın girişindeki ayet, hadis ve diğer rivayetlerle iyiliği emretme ve kötülüğe karşı çıkmanın gerekleri delillendirilmiştir.¹³⁴ Bunlardan bazıları eklemelerle birlikte *Zahîretü 'l-Mülûk*'ta geçmektedir.¹³⁵

“C. Muhteseb aleyh (Kendisine ihtisap işlemi uygulanan, kötülük yapmaktan menedilen taraf)

İhtisab işlemine muhatap olmanın şartı, bu kişinin yapmaktan engellendiği eylemin kendisi hakkında *münker* (çirkin, kötü, yapmaması gereken) bir eylem olmasıdır. Böyle bir engellenenin yapılması için engellenenin insan olması yeterlidir; mükellef olması şart değildir. Nitekim bir çocuğun şarap içmesinin engelleneceğini yani –henüz temyiz çağına ulaşmamış olsa bile- ona ihtisap işlemi uygulanacağını daha önce belirtmiştik. Keza fiilen temyiz yeteneğine sahip olması da gerekmez; nitekim zihinsel engelli birinin -mesela- zina etmekten engelleneceğini yine ifade etmiştik.”¹³⁶

(*İhyâ*, C. 2, s. 472)

“Üçüncü rûkûn muhteseb aleyhdir. O, emrolunduğu işi terk etmek veya yasakları işlemekten dolayı cezalandırılması vacip sayılan kişiden ibarettir.

Bu rûknün şartı şudur ki muhteseb aleyh kendisine yasaklanmış olan fiilin onun hakkında *münker* olması sıfatına sahip olmalıdır ve insaniyet ismi bu hususta yeterlidir; mükellef olması da şart değildir. Akıl, hürriyet ve Müslümanlık da bu hususta şart değildir. Nasıl ki bir çocuk şarap içse ya da bir deli zina etse onu o fiilden yasaklamak vaciptir. Bu da onun gibidir. Yine deliye zinayı yasaklamak vacip olduğu gibi bir Müslüman'ın ekinini bozan hayvanı engellemek de vaciptir lakin ona ihtisap demezler. ...”¹³⁷

(*Zahîretü 'l-Mülûk*, s. 379)

5. *Zahîretü 'l-Mülûk*'un sekizinci babı (Nimete Şükür), *İhyâ*'nın dördüncü cildinin “Sabır ve Şükür” kitabının ikinci yarısının hülasasıdır.

¹³⁴ İmam Gazzâlî C. 2, s. 443-448.

¹³⁵ Envarî 336-352.

¹³⁶ İmam Gazzâlî C. 2, s. 472.

¹³⁷ Envarî 379.

Bu bölümde şükürün fazileti, hakikati ve kısımlarından bahsedilmektedir.

“Şükür Allah yolcularının makamlarından olup, o da **ilim**, hâl ve **amel**’den oluşur. İlim asıl olup hali, hâl de ameli meydana getirir. ‘İlim’den maksat, nimeti nimetin sahibinden bilmek, ‘hal’den maksat, nimet sahibinin nimet vermesinden doğan memnurluk durumu, ‘amel’den maksat ise nimet sahibinin amacını ve isteğini yerine getirmektir.

a. Birinci asıl: İlim. İlim şu üç şeyi bilmekle olur: ...”¹³⁸

(*İhyâ*, C. 4, s. 123)

“Nebevi sözlerin mefhumlarından şükürün fazileti anlaşıldığına göre bil ki şükür evliya makamlarından bir makamdır ve saliklerin (manevi yolcuların) makamlarının hepsi üç esasla düzenlenmiştir: İlim, hâl ve amel. Sülukun (manevi yolculuğun) başlangıcında ‘ilim’ esası vardı, ‘hâl’ onun neticesi, ‘amel’de hâlin neticesiydi. Lakin sonunda mesele tam tersine döner: Orada ‘amel’ esas olur, ‘hâl’ amelin neticesi, ‘ilim’ de her ikisinin neticesi olur. Bu mesele ilm-i sülukun inceliklerindendir. Onu temiz kalpli olanlar ve temiz nefis sahiplerinden başkası anlamaz.

Ama birinci asıl ki o ilimdir, bu aslın kaynağı da üç esas üzerinedir: ...”¹³⁹

(*Zahîretü’l-Mülûk*, s. 418)

Şükürün konusu olarak nimetin mahiyeti ve kısımları *İhyâ*’da tasnif edilmiş¹⁴⁰ ve bu tasnif *Zahîretü’l-Mülûk*’ta Hemedanî tarafından düzenlenerek özetlenmiştir.¹⁴¹

6. *Zahîretü’l-Mülûk*’un dokuzuncu babı (Sabrın Hakikati), *İhyâ*’nın dördüncü cildinin “Sabır ve Şükür” kitabının ilk yarısının hülasasıdır.

Bu bölümde sabrın fazileti ve hakikati ve sabır mı yoksa şükür mü daha üstündür sorusu karşısında ulemanın anlaşmazlığı üzerinde durulmuştur.

“B. Sabrın anlamı ve mahiyeti

Şunu öncelikle bilelim ki, sabır dinî bir makam, din yoluna koyulanların ulaştıkları bir mertebedir. Bütün dinî makamlar üç aşamadan oluşur: (a) **Bilgiler**, (b) **haller** ve (c) **ameller** (uygulamalar). Bilgiler konunun temelleri olup bunlar halleri üretir; (bilgilerin içleştirilmesiyle oluşan) haller de uygulamalar şeklinde meyvelerini

¹³⁸ İmam Gazzâlî C. 4, s. 123.

¹³⁹ Envarî 418.

¹⁴⁰ İmam Gazzâlî C. 4, s. 148-158.

¹⁴¹ Envarî 426-430.

verir. Bu bakımdan bilgiler ağaçlara, haller ağacın dallarına, uygulamalar da meyvelerine benzer.”¹⁴²

(*İhyâ*, C. 4, s. 93)

“Bu mukaddimeden anlaşıldığına göre bilinmelidir ki sabır din makamlarından bir makamdır ve din makamlarının tümü ilim, hâl ve amelden oluşmaktadır. İlim ağaçların kökleri değerindedir, hâl dalları değerinde, amel de meyveleri değerindedir.”¹⁴³

(*Zahîretü'l-Mülûk*, s. 507)

7. *Zahîretü'l-Mülûk*'un onuncu babının ilk kısmı (Kibir ve Gazabın Yergisi) ve muhtelif bölümleri, *İhyâ*'nın üçüncü cildindeki “Kibir ve Böbürlenme Yergisi” kitabındandır. Kitabın altıncı beyanının düzensiz tercümesi dikkati çekmiştir.¹⁴⁴ Bu beyanda insanı kibirlendiren yedi sebep ayet ve hadislerle açıklanmaktadır.

“F. İnsanı kibirlendiren sebepler

Bir insan ancak kendisini üstün gördüğünde kibirlenir ve sadece bir yetkinlik niteliği taşıdığına inandığı zaman kendini üstün görür. Bu tür yetkinlik niteliklerinin tümü dinî ve dünyevi olarak ikiye ayrılır. Dinî olanı ilim ve ameldir; dünyevi olanı ise asalet, güzellik, güç, servet ve yardımcılarının çokluğudur. Böylece kibirlenmenin yedi sebebi ortaya çıkmaktadır.”¹⁴⁵

(*İhyâ*, C. 3, s. 509-510)

“Kendindeki kemal sıfatlardan bir sıfatı beğenen ve kendine nefsinin büyük gösterme sebeplerinden bir sebep olduğunu hisseden kişiden başkasının kibirlenmesi tasavvur edilemez. O sebeplerin tümü yedidir, ikisi dinî ve beşi dünyevidir. Dünyevi olanı nesep, güzellik, güç, mal ve makamdır. Dinî olanı da ilim ve ameldir.”¹⁴⁶

(*Zahîretü'l-Mülûk*, s. 589)

Zahîretü'l-Mülûk'un üçüncü, beşinci ve altıncı bablarında *İhyâ*'ya yönelme nadirdir.

¹⁴² İmam Gazzâlî C. 4, s. 93.

¹⁴³ Envarî 507.

¹⁴⁴ İmam Gazzâlî C. 3, s. 510-520., Envarî 590-604.

¹⁴⁵ İmam Gazzâlî C. 3, s. 509-510.

¹⁴⁶ Envarî 589.

Zahîretü 'l-Mülûk yukarıdaki maddelerle sınırlı olmak üzere *İhyâ*'nın tercüme ve hûlasasıdır.¹⁴⁷

Bapların girişinde *İhyâ*'da olduğu gibi ayet ve hadisler sahih tercüme ile nakledilmekte devam eden konular ayet ve hadislerle ve dört halifenin, sahabenin, sufilerin sözlerine istinat ile zikrolunmaktadır.

İmam Gazzâlî, *İhyâ*'yı Farsçaya uyarlayıp *Kimyâ-yı Saâdet* adıyla kaydetmiştir.¹⁴⁸ *Zahîretü 'l-Mülûk*'un *İhyâ*'nın tesirinde şekillendiği ve dilinin Farsça olduğu göz önüne alındığında Envarî, yalnızca *İhyâ* ve *Zahîretü 'l-Mülûk*'u mukayese etmemiş *Kimyâ-yı Saâdet*'i de değerlendirmiştir:

كان الحسن يقول إخواننا أحب إلينا من أهلنا وأولادنا لأن أهلنا يذكرونا بالدنيا وإخواننا يذكرونا بالآخرة.

(El-Hasan şöyle diyordu: Kardeşlerimiz bize ailemizden ve çocuklarımızdan daha sevgilidir çünkü ailemiz bize dünyayı hatırlatıyor, kardeşlerimiz de bize ahireti hatırlatıyor.)

İhyâ, C. 2, s. 176

برادران بر ما عزیزتر از اهل و فرزندان اند که ایشان دین بیاد میدهند و فرزندان دنیا بیاد میدهند.

(Kardeşler bize aile ve çocuklardan daha sevgilidir çünkü onlar dini hatırlatıyorlar, çocuklar da dünyayı hatırlatıyorlar.)

Kimyâ-yı Saâdet, C. 1, s. 317

برادران دینی عزیزتر و دوسترند از فرزندان ما زیرا که فرزندان ما را دنیا یاد میدهند و برادران دینی ما را آخرت یاد میدهند.

(Din kardeşleri çocuklarımızdan daha sevgili ve daha dostturlar çünkü çocuklar bize dünyayı hatırlatıyorlar, din kardeşleri de bize ahireti hatırlatıyorlar.)

Zahîretü 'l-Mülûk, 79/1¹⁴⁹

¹⁴⁷ Yukarıdaki maddeler Seyyid Mahmud Envarî'nin adı geçen iki eseri mukayesesinden sonra vardığı sonuçlardır (Envarî 42). Bu sonuçlara istinaden kanıt sağlaması için tarafımızdan her iki eserden alıntı yapılmış ve maddelere dâhil edilmiştir.

¹⁴⁸ “*Kimyâ-yı Saâdet* Zebîdî, aslı Farsça olan bu eserin *İhyâ*'ü 'ulûmî'd-dîn'in bu dile çevirisi veya adaptasyonu olduğunu bildirmektedir (Bedevî, s. 172). *İhyâ*'daki planın aynıyla muhafaza edilerek sadece başlıkların değiştirildiği *Kimyâ-yı Saâdet* her biri on asıldan oluşan dört rükünden meydana gelmektedir. Birinci rükün ibadet, ikinci rükün muâmelât âdâbı, üçüncü rükün saadete giden yoldaki engeller, dördüncü rükün saadete erme ve kurtuluşa dairdir. Gazzâlî *el-Münkız* (s. 50) ve *el-Müstasfâ*'da (I, 4) bu eserin adını kaydettiğinden ona aidiyeti kesinlik kazanmaktadır.” bk. H. Bekir Karlığa, “Gazzâlî-Eserleri”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 13, 1996.

¹⁴⁹ Envarî 41.

Nihayetinde “Gazzâlî’nin tercümesi Emîr’in tercümesinden daha açık ve düzgündür”¹⁵⁰ değerlendirmesinde bulunmuştur.

Seyyid Ali Hemedanî, *İhyâ’u Ulûmi’d-dîn*’in tesirinde kalmış ve *Zahîretü’l-Mülûk* bu tesir ve müellifinin eklemeleri ölçüsünde şekillenmiştir.

1.2. TÜRK EDEBİYATINDA ZAHİRETÜ’L-MÜLÛK TERCÜMELERİ

İranlı Seyyid Ali Hemedanî’nin XIV. yüzyılda siyasetname türünde Farsça kaleme aldığı mensur “eserin tamamı Latince, Fransızca, Türkçe ve Urduçaya, bir kısmı da Peştucaya tercüme edilmiştir.”¹⁵¹ *Zahîretü’l-Mülûk*’un Türkçe tercümeleri üzerine yapılan araştırmada ulaşılan bilgiye göre eser XVI. yüzyıldan itibaren Anadolu sahasında beş kez Türkçeye tercüme edilmiştir. Bu tercüme eserler aşağıda kronolojik olarak paylaşılmıştır:

1.2.1. Terceme-i Zahîretü’l-Mülûk/Gelibolulu Muslihiddin Mustafa Sürûrî

Türk edebiyatında ilk *Zahîretü’l-Mülûk* tercümesi olarak bilinen eser XVI. yüzyılda yaşayan Gelibolulu Muslihiddin Mustafa Sürûrî’ye aittir. Eser, Şehzade Mustafa’nın emri üzerine kaleme alınmıştır:

“... **Ammâ ba’d** bu bende-i fakîr Sürûrî-i hâkîr şöyle lisân eyler tahtîr ve kalem birle tahtîr kılar ki ol zemânda ve şol evânda ki şehzâde-i şâhibü’l-kadr ve nev-bâve-i ke’l-bedr melik-i vâriş-i mülk-i Süleymân ve melek-i lâbis-i [2-a] libâs-ı insân zübdetü’s-selâṭini’l-‘izâm ‘umdetü’l-ḥavākîni’l-kirâm ḥazret-i sulṭân Muṣṭafâ bin e’s-sulṭân edâma’llâhu iḳbâlehümâ ve ekâme efzâlehümâ ḥizmetinde idüm. Şayd-ı şûrî behânesi ile şikâr-ı devlet-i mü’ebbede niyyet idüp ve bu bende-i kemînesin refîḳ-i sefer-i zafer-âyet kılıp rikâb-ı hümâyûnlarınca şeref-i ḳurbetde idüm. İttifâḳan ‘izz-i ḥuzûr-ı sürûr-encâmlarına ve cenâb-ı ‘izzet-i ḥubûr-ı ihtitâmlarına Zâḥîretü’l-mülûk nâm kitâb bi-ṭarîḳi’l-ihdâ’-i’l-müstetâb şunılup ve kitâb-ı mezkûr Fârisî zebân ile mu‘abber ve elfâz-ı müşkile ile müfesser olup ḥâṭır-ı ‘âṭır-ı cevâhir te’sşürlerine bu ma‘nâ lâylıḳ ve zâmir-i münîr-i müştîrî tenvîrlerine bu maẓmûn vâzıḳ olmış ki kitâb-ı mezbûr Türkî dil ile tefsîr ve rûşen-‘ibârât ile ta‘bîr olınsa nef’i ‘âm ve maḳbûl-i ḥâş u ‘âm olur idi ve bu ‘abd-ı

¹⁵⁰ Envarî 41.

¹⁵¹ Riyad 99.

kemterine ba‘z-ı kütüb şerh itmek fermân olunmuş idi. Ammâ himmetlerin qarîn ve ‘inâyetlerin muhterin kılup zıkr olan kitâb dahı şerh ü beyân ve hüsn-i ta‘bîr ile ‘ayân kılınmak için işaret-i ‘âliyye olup emr-i ‘âlî-ye imtişâl kılınup sefer üzerinde iki te‘lîfe ma‘â mübâşeret ü şürû‘ olunup ‘avn-i Hakk’a i‘timâd kılındı ...”¹⁵²

Eser üzerine Funda Bugar doktora tezi hazırlamıştır.¹⁵³ Bu çalışmadan hareketle eserin nüshaları hakkında edinilen bilgiye göre bilinen en eski tarihli nüsha Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 06 Hk 4629 numarada kayıtlı olup istinsah tarihi H. 961/M. 1553’tür. Bugar’ın doktora tezinde eserin nüshaları hakkında detaylı bilgi verilmektedir.¹⁵⁴

1.2.2. Gencîne-i Saadet/Zihnî Efendi

Gencîne-i Saadet, Zahîretü’l-Mülûk’un ikinci tercümesi olup Zihnî Efendi tarafından II. Selim döneminde kaleme alınmıştır. Zihnî Efendi’nin asıl adı Bâlî’dir. “II. Selim’in şehzadeliği sırasında maiyetinde bulundu; tahta çıkması üzerine arpaemini oldu. Diyarbakır, Kıbrıs ve Halep defterdarlığı yaptı. Şiir, inşa ve muammadaki ustalığıyla tanındı. 1023/1614 tarihinde vefat etti.”¹⁵⁵

Mütercim “Dünya ve ahiret saadetlerine vesile ve fırsat olduğu için Gencîne-i Saadet diye ad koydum.”¹⁵⁶ diyerek kitabını adlandırma sebebini ifade etmiştir.

Eserin dört nüshası tespit edilmiştir: Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi bölümü, 06 HK 2536. Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye koleksiyonu, 34 Nk 3890. Manisa İl Halk Kütüphanesi, Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyon, 45 Ak Ze 193. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu 4125, Ahlak-ı Türkî, Talat 7.

¹⁵² Funda Bugar, *Sürûrî Terceme-i Zahîretü’l-Mülûk (İnceleme-Tenkitli Metin-Özel Adlar Dizini)*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, 184-185.

¹⁵³ Funda Bugar, *Sürûrî Terceme-i Zahîretü’l-Mülûk (İnceleme-Tenkitli Metin-Özel Adlar Dizini)*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

¹⁵⁴ Bugar 172-176.

¹⁵⁵ Volkan Karagözlü, “Zihnî, Bâlî Çelebi”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 2013. bk. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/zihni-bali-celebi>

¹⁵⁶ Zihnî Efendi, *Gencîne-i Saadet*, Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, 34 Nk 3890, 5a.

1.2.3. Tercüme-i Zahîretü'l-Mülûk/Kâtib Mustafa b. Abdullah

Tez konusunu teşkil eden Kâtib Mustafa b. Abdullah'ın (öl. H. 985/M. 1577'den sonra) *Tercüme-i Zahîretü'l-Mülûk*'u hakkında ileride ayrıntılı bilgi verilecektir.

1.2.4. Hilyetü'l-Mülûk/Muhammed b. Hüseyin

Hilyetü'l-Mülûk adlı eser, Bağdat Valisi Derviş Mehmed Paşa'nın emriyle Muhammed b. Hüseyin tarafından H.1052/M.1642'de Sultan İbrahim adına yazılmıştır. Eserin bilinen tek nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eser Kütüphanesi, Hazine 360 numarada kayıtlıdır. Nesih yazı ile aharlı kâğıda yazılmış nüsha 201 yapraklı, (2a sayfasından itibaren) 19 satırlıdır.

Mütercim, on bölümden oluşan kaynak eserin tercümesinde başa iki bölüm eklemiştir:

“...nush-ı mezkûr on bâb üzere müştemil iken bu hâkîr ba'de't-tercüme iki bâb dağı hazret-i risâlet penâh şalla'llahu te'âlâ 'aleyhi ve sellem hazretlerinin ve âl ü evlâd ü hulefâ-yı râşidîn rıdvânü'llahi te'âlâ 'aleyhüm ecma'in ve şahâbe-yi kirâm ve evliyâ-yı 'izâm razıya'llahu te'âlâ 'anhümânun ba'zı ahvâlât ve veķâyî' ve menķulâtı 'alâ tarîķü'l-ihtisâr ve dağı ba'zı islâm-ı müte'allik husûşlarda vârid olan eķâdîs-i şerîfe kütüb-i şihâh ve elsen-i feşâhdan nakl ve zamm olunup hâme-yi hoş-hırâm ve kilik-i belâğat-ı erķâm ile silk-i tahrîre getirilüp on iki bâb üzere tamâm ve hilyetü'l-mülûk nâm tesmiye olunmuşdur...”¹⁵⁷

Tercüme sırasında eklenen iki bölümün muhtevası hakkında:

“Birinci bölümde; Hazret-i Muhammed'in soyunun nereden geldiğı, ailesi, hayatı, mucizeleri, vahiyleri, adetleri ve ahlakı, faziletleri, evlatları, zevceleri ve cariyeleri, amcaları, halaları ve onların çocukları, aşere-i mübeşşere, sahabeleri, müezzinleri, hizmetçileri, köleleri, ümmetin özellikleri ve dönemindeki kadınlar; dört halife, halifelerin faziletleri, onların yaşadığı dönemlerde meydana gelen önemli olaylar ve halifelerin çocukları; Hazret-i Hasan ve Hüseyin, Hoca Üveys-i Karani, Hazret-i İmam-ı Azam, Hazret-i İmam-ı Şafi ve Hazret-i İmam Ahmed Hanbel, Hazret-i İmam-ı Malik bin Enes, Abbasiler, Selçuklular, Cengiz Han;

¹⁵⁷ Erdal Aydın, “17. Yüzyılda Yazılan Bir Siyasetname Metni: Hilyetü'l-Mülûk”, *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, C. 5, S. 10 (2019): 267-268.

Osman Gazi'den IV. Murad da dâhil olmak üzere Osmanlı padişahları ve dönemlerindeki önemli olaylar

İkinci bölümde; Kelime-yi Tevhid, Kuran, İslam'ın şartları ve ibadet"¹⁵⁸

Mütercim tarafından ilave edilen ve telif özelliği taşıyan birinci ve ikinci bölümler, 201 yapraklı ve 19 satırlı nüshanın 75a sayfasının 12. satırına kadar devam etmektedir. Kalan on bölüm, üçüncü bölümden itibaren eserin aslına uygun olarak düzenlenmiştir.

Hilyetü'l-Mülûk üzerine ilahiyat alanında Necdet Yılmaz'ın¹⁵⁹ sadeleştirme çalışması, Türk dili alanında Erdal Aydın¹⁶⁰ ve Ertuğrul Kaya'nın¹⁶¹ doktora tezleri mevcuttur.

1.2.5. Zahîretü'l-Müminîn/İbrahim b. Halil b. Ali el-Bayburdî

İbrahim b. Halil b. Ali el-Bayburdî tarafından XVII. yüzyılda *Zahîretü'l-Müminîn*¹⁶² adıyla kaleme alınmıştır. Bursalı Mehmed Tahir Osmanlı Müellifleri'nde Bayburtlu bir âlimi tanıttıktan sonra *Zahîretü'l-Müminîn* mütercimi için: “*Zahîretü'l-Mülûk*'u tercüme eden İbrahim b. Halil de Bayburt'tan yetişen ilim sahiplerindendir.”¹⁶³ bilgisini paylaşmaktadır. Bu tercüme eserin bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail Efendi bölümü, 244 numarada kayıtlıdır. Nesih yazı ile yazılmış 185 yapraklı, 17 satırlı ve 193*134-157*90 mm boyutlarında bir nüshadır. İstinsah tarihi H. 1089/M. 1678/1679'dur. Mukaddime bölümüne dâhil 2a sayfasında, kaynak eser *Zahîretü'l-Mülûk* ve müellifi Seyyid Ali el-Hemedanî açık bir şekilde belirtilmektedir. Aynı sayfada mütercimin adı Hâce İbrahim İbn-i Halil İbn-i Ali el-Bayburdî şeklinde geçmektedir. Kendisinin Trabzon'un Rize kasabasında evlendiği kırk yıldan fazla burada bulunduğu ve çocuklara ders verdiği bildirilmektedir. Sayfanın son satırındaki Türkçe beyte göre tercümeye hicri 1085'te başlanmıştır:

¹⁵⁸ Aydın 268.

¹⁵⁹ Seyyid Ali Hemedânî, *Zahîratü'l-Mülûk Hadisler Işığında Yönetim İlkeleri Yönetici Nitelikleri Tercüme ve İlaveler Muhammed b. Hüseyin*, haz. Necdet Yılmaz (İstanbul: Dâru'lhadis, 2003).

¹⁶⁰ Erdal Aydın, *Muhammed Bin Hüseyin Er-Revanî'nin Hiyetü'l-Mülûk Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin)*, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

¹⁶¹ Ertuğrul Kaya, *Hilyetü'l-Mülûk (İnceleme-Transkripsiyon-Dizin)*, Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.

¹⁶² İbrahim b. Halil b. Ali el-Bayburdî, *Zahîretü'l-Müminîn*, Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail 244.

¹⁶³ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 3 cilt (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333) C. 2, s. 222.

Şu dem ki virdi el bu şerhe fursat
Ki bin seksen beş idi sâl-i¹⁶⁴ hicret

2b sayfasında, İbrahim b. Halil b. Ali el-Bayburdî bu kitaba Zahîretü'l-Müminîn adını verdiğini ifade etmiştir. Bu kitabı okuyanlara, dinleyenlere, yazanlara, şerh edene ve onunla amel edenlere ebedî saadet azığı ve daimî mülk vesilesi eylemesi temennisinde bulunmuştur.

¹⁶⁴ sâl: târîh, nüsha. bk. İbrahim b. Halil b. Ali el-Bayburdî 2a.

II. BÖLÜM

TERCÜME-İ ZAHÎRETÜ'L-MÜLÛK'UN MÜTERCİMİ VE TERCÜME METODU

2.1. MÜTERCİME DAİR TESPİTLER

Tez konusu eser *Tercüme-i Zahîretü'l-Mülûk*'un 13a sayfasına dek süren uzun mukaddimesinde kaynak metnin ve müellifinin adı sarîh bir şekilde geçiyorsa da mütercimın adına rastlanmamaktadır.

Mütercim “Sebeb-i Te’lîf-i Kitâb” başlığı altında Ali bin Şîhab el-Hemedanî’nin *Zahîretü'l-Mülûk* adlı kitabını “Kelimeleri ve cümleleri renkli ve zengin manası latîf ve şîrin” diyerek metheder. Mütercimın eserin daha önce Farsçadan Türkçeye tercüme edilmediğini kaydetmesi Sürûrî ve Zihnî Efendi tercümelerinden henüz habersiz olduğunu göstermektedir. Mütercim uzun zamandır *Zahîretü'l-Mülûk*’u tercüme etmeyi düşündüğünü ancak maddi ve manevi engellerle karşılaştığını; bir azizin güzel duasından Allah’ın huzurunda kalp kırıklığı ve yakarışla muhtaçlık ve ümitle iltimas bulduğunu ve devrin padişahının (III. Murad) ruhsat vermesiyle şerhe¹⁶⁵ başladığını bildirir.¹⁶⁶

Ferağ kaydında kitabın telif tarihi H. 12 Rebiülevvel 985/M. 30 Mayıs 1577 diye kaydedilerek dergâh-ı âlî çakırcıları zümresinin kâtibi Abdullahoğlu Kâtib Mustafa’nın elinde tamamlandığı bilgisine yer verilmiş ve dua ifadeleriyle hatime sonlandırılmıştır:

¹⁶⁵ *Tercüme-i Zahîretü'l-Mülûk*’un sebeb-i telifinde “... anı (*Zahîretü'l-Mülûk*) zebân-ı Parsîden Türkiye **tercüme** itmek hâtıra olurdu.” ifadesinden bir cümle sonra “... **şerhine** şurû’ olındı.” ifadesi geçmektedir ki bu durum, o dönemde tercüme ve şerh kavramlarının net bir çizgiyle ayrıldığını ve “şerh” kelimesinin burada terminolojik manasıyla geçmediğini göstermektedir.

¹⁶⁶ Kâtib Mustafa b. Abdullah, *Şerh-i Zahîretü'l-Mülûk*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 02859, 12b-13a.

şahincıbaşı, atmacacıbaşı ve doğancıbaşı gibi ağaların emri altında toplanmışlardı.”¹⁷⁰

Kâtib Mustafa b. Abdullah’ın Osmanlı padişahının maiyetindeki çakırcı/avcı topluluğunun kâtibi olduğu dışında hayatına dair bilgiye ulaşılamayınca “Başka eserleri var mıdır?” sorusu üzerinden araştırmaya devam edilmiştir. Günay Kut’un başkanlığında bilimsel ekip tarafından hazırlanan İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yazma Eserler Kataloğu’nda¹⁷¹ aynı isimde ve yakın tarihte Mustafa b. Abdullah el-Kâtib (öl. H. 981/M. 1573’ten sonra) kaydına rastlanmıştır. Kayda göre Mustafa b. Abdullah el-Kâtib H. 981/M. 1573’ta İmam Gazzâlî’nin *Nesâyihi’l-Mülûk*’unu Türkçeye tercüme etmiştir. Eserin bilinen tek nüshası mütercim hattı olarak kayıtlıdır. Krem, orta kalın, aharlı kâğıda nesih ile yazılmış nüsha 116 yapraklı (114a, 115a, 116b boş), 17 satırlıdır.

Mustafa b. Abdullah el-Kâtib ve eserinin telif sebebiyle ilgili fikir vermek üzere:

“Bu kitâb-ı müstetâb Nesâyihi’l-Mülûk nâmıyla müsemmâdur. Zü’l-fazli’s-sâmî ve’n-nıhrîrî’l-kâmîli’l-âli Şeyhü’l-İslâm İmâm Muhammed Gazâlî zamân-ı sa’d iktirânlarında Muhammed bin Melikşâh ricâsıyla zebân-ı Fârisiden lisân-ı Arabîye tercüme buyurdılar. Ba’dehû mülûk-ı zafer-tüvân âl-i saâdet-meâl-i Osmân-ı nusret-iktirân silsile-i vâlâ-hasebinden Sultân Selîm-i Sâni asr-ı hümayûnlarında vezîr-i a’zam-ı âlî-kadr olan Sokullu Mehmed Paşa merhûmun ferzend-i ercemendleri Hasan Paşa Halebü’ş-şehbâ’ya emîrû’l-ümerâ iken ol şehir-i İrem-âsâ kavâbilinden Abdullahzâde Kâtib Mustafa’ya emr idüp Türkî dile tercüme itdürdi. Nefsü’l-emrde nesâyihi ü hikemi müstemil bir hûb eserdür. Rahimallâhu alâ-men ellefehâ ve devvenehâ ve ketebehâ.

Kıl devât u kaleminden istimdâd

Bundan olur ulûm bâbı küşâd”¹⁷²

Yukarıdaki metne göre II. Selim döneminde (1566-1574) Sokullu Mehmed Paşa’nın oğlu Hasan Paşa Halep beylerbeyiyken o sırada kendisi de Halep’te bulunan

¹⁷⁰ Abdülkadir Özcan, “Çakırcıbaşı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 8, 1993.

¹⁷¹ Günay Kut vd., *İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yazma Eserler Kataloğu*, 3 cilt (İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2014) C. 2, s. 768-769.

¹⁷² Mustafa b. Abdullah el-Katib, *Terceme-i Nasihatü’l-Müluk*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi, Suna ve İnan Kırâç Vakfı Yazmalar Koleksiyonu, SR_000260, 114b.

Abdullahzâde Kâtib Mustafa'ya *Nesâyahü'l-Mülûk*'u Türkçeye tercüme etmesini emretmiştir. Kâtib Mustafa mütercim ve Halep aşiretlerinden birine mensuptur.

“Sebeb-i Kitâb” ve yukarıdaki metne göre bu tercüme, Muhammed bin Melikşah'ın ricasıyla Gazzâlî tarafından Farsçadan Arapçaya tercüme edilen *Nesâyahü'l-Mülûk*'a dayanmaktadır.¹⁷³

Mustafa b. Abdullah el-Kâtib'in *Terceme-i Nasihatü'l-Mülûk*'unun mütercim hattı olarak kayıtlı ve nesihle yazılı bilinen tek nüshasından örnek sayfalar ile Kâtib Mustafa b. Abdullah'ın *Tercüme-i Zahîretü'l-Mülûk*'unun (mütercim hattı yahut müstensih hattı olduğu hususu muğlak¹⁷⁴) nesihle yazılı ulaşılan tek nüshasından örnek sayfalar hat sanatçısı Uğur Derman'ın dikkatine sunulmaktadır. Derman, söz konusu sayfaları mukayese ettikten sonra “İki yazmanın hattatlarının farklı kimseler olduğu kanaatine vardım.”¹⁷⁵ şeklinde görüşünü bildirmiştir.¹⁷⁶

Kâtib Mustafa b. Abdullah'ın *Tercüme-i Zahîretü'l-Mülûk*'unun tercüme tarihi hicri 985;¹⁷⁷ öteki kayıttaki Kâtib Mustafa'nın *Terceme-i Nasihatü'l-Mülûk*'unun tercüme tarihi hicri 981'dir.¹⁷⁸ İsimlerin aynı olup yakın tarihlerde benzer konularda tercüme faaliyetlerinde bulunulması dikkate alındığında iki kâtip kaydının aynı şahsa işaret ettiği ihtimali varsa da ileride ortaya çıkması mümkün bilgi, belge ve bulgularla konunun vuzuha kavuşması ümit edilmektedir.

¹⁷³ “*Nasîha al-mulûk* Sencer'in emri üzerine, Gazzâlî bu hükümdarın huzûrunda cereyan eden mükâleme ve mübâhaseyi bu isimle ve farsça olarak kaleme almışsa da, aslı meydanda yoktur. Arapça tercümesi olan *al-Tibr al-masbûk fî Nasîha al-mulûk* bir kaç defa basılmıştır. (Mısır, 1277, 1317, *Sirâc al-mulûk* kenarında, Mısır, 1306); arapça tercümenin basma ve yazmalarında eserin Muhammed b. Melikşâh'a hitâben yazıldığı görülüyorsa da, bu tercümenin Es'ad efendi kütüphanesinde 2921 numarada mukayyet bir yazma nüshasında, eserin Sencer için yazıldığı kayıtlıdır (bu hususta bk. M. Şerefeddin, Sencer ve Gazzâlî, İlâhiyat fakültesi mecmuası, sayı I, s. 52, not I). bk. Kasım Kufralı, “Gazzâlî”, *MEB İslâm Ansiklopedisi*, C. 4, 1945., “*Nasîhatü'l-mülûk* Melikşah'ın oğlu Sultan Muhammed Tapar'a hitâben yazılmış olan bu Farsça eser, Musul atabegi adına Ali b. Mübârek tarafından *et-Tibrü'l-mesbûk fî Nasîhati'l-mülûk* adıyla Arapça'ya çevrilmiştir.” bk. H. Bekir Karlığa, “Gazzâlî-Eserleri”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 13, 1996.

¹⁷⁴ “Nüsha Tavsifi” bölümünde ayrıntılı olarak açıklanmaktadır.

¹⁷⁵ Uğur Derman, elektronik görüşme, 18 Ocak 2023.

¹⁷⁶ Kıymetli hocamız Uğur Derman'a vaktini ayırıp emek verdiği ve çalışmamızı aydınlattığı için teşekkür ederiz.

¹⁷⁷ Kâtib Mustafa b. Abdullah 310a.

¹⁷⁸ Mustafa b. Abdullah el-Katib 114a.

2.2. TERCÜME METODU

Tarih boyunca kültür ve medeniyetler arasında köprü vazifesi gören tercümenin kelime kökeni itibarıyla hangi dile dayandığı noktasında fikir ayrılığı söz konusudur. Kelimenin menşei Arapça, Farsça ya da Ârâmîceye istinat edilmektedir.¹⁷⁹

“1. Bir lisandan diğer bir lisana çevirme, nakil: ... harfiyen tercüme: Hiçbir kelimesini bırakmaksızın; meâlen tercüme: Yalnız mealini alıp diğer ta’birâtla ifade. 2. Bir adamın ser-güzeşti, ahvâl-i mahsûsasının tarihi, sîret.”¹⁸⁰ ifadeleriyle tanımlanan tercüme,¹⁸¹ aynı zamanda bir dilin farklı lehçeleri ve dönemleri arasında da yapılabilir. “Bir dil göstergesini aynı dilin farklı göstergeleriyle yeniden yazmaya”¹⁸² diliçi çeviri denir. Tercüme yapan kimseye mütercim yahut tercüman denir. “Tercümenin sözlü ya da yazılı olmasına göre bu iki sözcüğe ayrı özellikler verilerek terim hâline getirilmişlerdir. Yani yazılı tercüme yapan kimseye mütercim, sözlü tercüme yapana da tercüman denilmiştir.”¹⁸³

“Eski edebiyatımızda tercüme kelimesinin özel bir anlamı vardır.”¹⁸⁴ diyen Ağâh Sırrı Levend tercüme şekillerini dört gruba ayırır:

“Eski edebiyatımızda ‘terceme’, bugünkü ‘çeviri’yi aşan geniş bir anlam taşır. Tercümenin şu biçimlerini görmekteyiz:

- a. Aslını bozmamak için kelime kelime yapılan çeviriler,
- b. Kelime kelime olmamakla birlikte, aslına uygun yapılan çeviriler,
- c. Konusu aktararak yapılan çeviriler
- d. Genişletilerek yapılan çeviriler.”¹⁸⁵

¹⁷⁹ Detaylı bilgi için bk. Abid Nazar Mahdum, *Ravzatü’ş-şühedâ ile Hadikatü’ssü’edâ Mukayyesinin Işığında Eski Türk Edebiyatında Tercüme Anlayışı*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001, 2-4.

¹⁸⁰ Şemseddin Sami 395.

¹⁸¹ “Tercüme” hakkında detaylı bilgi için bk. Cemal Demircioğlu, “Osmanlı Çeviri Tarihi Araştırmaları Açısından “Terceme” ve “Çeviri” Kavramlarını Yeniden Düşünmek”, *Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları (Cem Dilçin Armağanı)*, C. 33/1 (2009) 159-177.

¹⁸² Sadık Yazar, Mücahit Kaçar ed., *Teoriden Pratiğe Türk Edebiyatında Diliçi Çeviri* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022) 7.

¹⁸³ Ferit Aydın, *Tercüme Sanatının Gerçekleri: Araştırma Analiz Eleştiri* (İstanbul: Kültür Basın Yayın Birliği, 1984) 117.

¹⁸⁴ Ağâh Sırrı Levend, “Attar ile Tutmacı’nın Gül ü Hüsrev Mesnevileri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, C. 7 (1959): 177.

¹⁸⁵ Ağâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015) 80.

Klasik Türk edebiyatı tercüme geleneğinde örnekleri az olmakla birlikte eserlerin girişinde tercüme metodu/usulü hakkında bilgi verildiği görülmektedir.¹⁸⁶ Nergisî, “Gazzâlî’nin *Kimyâ-yı Saâdet*’inden ikinci rûknün dördüncü aslından kardeşlikle ilgili kısmın”¹⁸⁷ tercümesi olan *İksîr-i Saâdet (İksîr-i Devlet)* adlı eserinde; İshak Hocası Ahmed Efendi, Zemahşerî’nin lügata dair eseri *Mukaddimetü’l-Edeb*’in tercümesi *Akse’l-İreb fî Tercemeti Mukaddimeti’l-Edeb* adlı eserinde iki tercüme usulü hakkında bilgi vermiştir. Bu bilgilerin temelini XIV. asırda yaşamış Selahaddin es-Safedî’nin Abbâsî dönemi çevirmenlerinin iki yaklaşım sergilediklerine dair verdiği bilgiler¹⁸⁸ oluşturmaktadır. Bu sınıflandırma es-Safedî’nin XII. asırda yaşamış Arap şairi ve kâtibi et-Tuğrâî el-İsfahânî’nin *Lâmiyyetü’l-‘Acem* adlı eserine yazdığı *Gaysü’l-Müseccem fî Şerhi Lâmiyyeti’l-‘Acem* adlı şerhinde yer almaktadır. Çeviriye yönelik bu ikili sınıflandırma “... yüzyıllar sonra es-Safedi tarafından yapılan bir yeniden okuma mıdır yoksa önceki kaynaklarda sunulmuş bilgilerin derli toplu bir tekrarı mıdır, bu, pek açık değildir.”¹⁸⁹ Nergisî ve İshak Hocası’nın bu konuda sunduğu malumata¹⁹⁰ istinaden klasik Türk edebiyatında XIX. asırdaki deyişle **harfiyen/aynen (sözcüğü sözcüğüne)**¹⁹¹ ve **mealen (anlama göre)** olmak üzere iki tercüme usulünden bahsetmek mümkündür. İhtifalci Mehmed Ziya da 1909/10 yılında İstanbul’da basılan *Rehber-i Usûl-i Tercüme* adlı eserinin ön sözünde “Tercüme usûlü ikiye ayrılır: biri harfiyen tercüme, diğeri mealen tercümedir.”¹⁹² der. Harfiyen tercümede kaynak metindeki söz dizimi korunarak sözcüklerin hedef dildeki karşılıkları verilir. Bugün çeviribilimde sözcüğü sözcüğüne çeviri (İngilizce: word for

¹⁸⁶ Bu konuyla ilgili bilgiler için bk. Sadık Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

¹⁸⁷ Süleyman Çaldak, “Nergisî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 32, 2006.

¹⁸⁸ Detaylı bilgi için bk. Mehmet Hakkı Suçın, “Arapça Çeviri Geleneği: Altın Dönem”, *Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları Dergisi (Cem Dilçin Armağanı)*, C. 33, S. 2 (2009): 132.

¹⁸⁹ Cemal Demircioğlu, “El-Cahız’dan Manastırlı Memet Rıfat’a: Arap Çeviri Kuramcıları ile Osmanlı Mütercimleri Arasındaki Bağlantılar”, *Turkish Studies*, C. 8, S. 13 (2013): 751.

¹⁹⁰ Nergisî ve İshak Hocası’nın yukarıda adı geçen eserlerinin girişinde tercüme hakkında dile getirdikleriyle ilgili detaylı bilgi için bk. Levend 81, Yazar 216-219.

¹⁹¹ İncelemede geçen bazı çeviribilim terimleri. **Erek Dil/Hedef Dil:** Çeviri ediminde çevrilen metnin aktarıldığı dil. **Erek Metin:** Çeviri sonucu elde edilen metindir. Başka bir deyişle çevirisini yaptığımız metnin aktarıldığı dilde oluşturulan metindir. **Kaynak Dil:** Çeviri ediminde çevirinin başlama noktasını oluşturan, çevirisi yapılacak olan metnin yazılmış ya da söylenmiş olduğu dil. **Kaynak Metin:** Çevirisi yapılan metindir. **Kaynak Odaklı:** Kaynak metnin erek metne çevrilmesi ile ilgili olan bir durumdur. Kaynak metni erek metne çevirirken kaynak metnin özgün yapısı, değişik dilbilimsel ve kültürel öğelerine olabildiğince bağlı olarak yapılan bir çeviri kaynak odaklı çeviridir. **Sözcüğü Sözcüğüne Çeviri:** Sözcüğü sözcüğüne çeviri, kaynak metnin söz dizimini değiştirmeden erek metne aktarılmasını içeren bir çeviri yöntemidir. bk. İsmail Boztaş, Şirin Okyayuz Yener, *Açıklamalı Çeviri Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2005).

¹⁹² Mustafa İsmail Dönmez, “İhtifalci Mehmed Ziya’nın Rehber-i Usûl-i Tercüme Adlı Eseri”, *Ases International Social Sciences Conference May 27-29 (2022)*: 48.

word translation) olarak adlandırılan bu tercüme şekli,¹⁹³ klasik Türk edebiyatı tercüme geleneğinde **tahte'l-lafz** diye adlandırılmıştır. Tahte'l-lafz tercüme şekli kendi içerisinde ikiye ayrılır: Birincisinde kaynak metin söz dizimi korunarak aktarılır; ikincisinde kaynak metnin söz dizimi hedef dile göre yeniden düzenlenerek anlamdan ziyade lafız bakımından aktarım yapılır.¹⁹⁴ Mealen tercümede ise kaynak metindeki anlam dikkate alınarak söz dizimi hedef dile göre tekrar düzenlenir.

Bu bölümün esasını oluşturan *Tercüme-i Zahîretü'l-Mülûk*'un müterciminin tercüme metodunu belirlemek için kaynak metin ile erek metin tercüme bilimi açısından karşılaştırılarak incelenmiştir.

Karşılaştırmalı okumada takip edilen yöntem şöyledir:

Kaynak metin Ali bin Şihab el-Hemedanî'nin *Zahîretü'l-Mülûk*'u için İranlı araştırmacı Seyyid Mahmud Envarî'nin tenkitli neşri kullanılmıştır: Mir Seyyid Ali Hemedanî, *Zahîretü'l-Mülûk*, haz. Seyyid Mahmud Envarî (Tebriz: Danişkede-i Edebiyat ve Ulûm-ı İnsanî Müessese-i Tarih ve Ferheng-i İran, 1979).

Tercüme-i Zahîretü'l-Mülûk'un başından (kaynak metinden tercümenin başladığı 13b'den itibaren) ortasından ve sonundan (tercüme metin dışı unsur hatime dışarıda tutularak) seçilen varaklar ve çeşitli varaklardan seçilen cümle ve cümleden büyük birimler (birlikler)¹⁹⁵ kaynak metinle mukayeseli okunmuştur.

Kaynak metin ve erek metnin tamamı ayet, hadis, dört halifeden vecizeler, hükema ve ulema sözleri, Arapça ve Farsça darb-ı meseller ve manzumeler açısından mukayese edilmiştir.

2.2.1. Kaynak Metin: Zahîretü'l-Mülûk ile Erek Metin: Tercüme-i Zahîretü'l-Mülûk'un Karşılaştırılması

Kaynak metin XIV. asırda Farsça telif edilmiş mensur bir siyasetname olup mukaddime, on bap ve hatimeden oluşmaktadır. Erek metin XVI. asırda Anadolu

¹⁹³ Boztaş, Yener 94.

¹⁹⁴ Detaylı bilgi için bk. Yazar 219-222.

¹⁹⁵ “Cümleden büyük birim (birlik)” ifadesi için bk. Kerime Üstünova, “Cümleden Büyük Birimler”, *Dil Yazıları* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2002) 155-165.

sahasında Farsça aslından Türkçeye tercüme edilmiş olup mukaddime, on bap ve hatimeden müteşekkil mensur bir siyaset kitabıdır.

Mütercim, klasik Türk edebiyatı tercüme geleneğinde yaygın olduğu üzere kaynak metnin mukaddimesini tercüme etmeyip -özgün mukaddimesini kaleme alarak- fihrist bölümüyle tercümeyle başlamaktadır. Fihristten anlaşıldığı üzere erek metinde on bap, konu başlıklarıyla aslına uygun olarak kaynak metni bire bir sırasıyla takip etmektedir. Bununla birlikte mütercim kendi mukaddimesini kaynak metnin mukaddimesinin son cümlesiyle tamamlamaktadır. Bu bağlamda tercüme edilen ilk cümle “... anı okuyup ve yazup ‘amel idenlere zaḥîre-i sa‘âdet-i ebedî ve vesîle-i ḥuşûl-i mülk-i sermedî eyleye”¹⁹⁶ “اِنَّهٗ وَلِىَّ الْاِجَابَةِ” şeklindeki “Sebeb-i Te’lîf-i Kitâb”ın sonunu işaret eden dua cümlesidir. Farsça olumlama cümlesi Türkçeye çevrilirken Arapça dua cümlesi ileride manzumelerde de görüleceği üzere (ödüncleme stratejisiyle¹⁹⁷) değiştirilmeden erek metne öz dilinde aktarılmıştır.

Gerek tercüme bilimi açısından belirli sayfaların karşılaştırmalı okunması sırasında gerek tez konusunun esasını teşkil eden tercüme metin okunurken (metnin tek nüshasına ulaşılması sebebiyle) kaynak metinle karşılaştırılması sırasında mütercimin tercüme metoduna dair fikir edinilmiştir.

Mütercimin klasik Türk edebiyatı tercüme geleneğinde tahte’l-lafz olarak adlandırılan tercüme usulünü uyguladığı söylenebilir. Kaynak metni lafız bakımından yani harfiyen/aynen Türkçeye aktarmıştır. Mütercimin erek dilin dizgesindeki görünmezliği, kaynak metne sadık kalmayı tercih ettiğini gösterir ve bu tercihiyle *Zahîretü’l-Mülûk*’un müellifi Seyyid Ali Hemedanî’nin üslubunu erek metinde görünür kılar.

Kaynak metnin söz dizimine (tertîb-i kelimât) tamamıyla bağlı kalınarak yapılan tercüme örneklerinden ziyade söz diziminin kısmen korunduğu yahut erek metinde Türkçenin söyleyişine uygun olarak yeniden düzenlendiği örnekler çoğunluktadır. Bu bağlamda, mütercimin cümlenin öğelerini Türk dilinin söyleyiş ve

¹⁹⁶ “Şüphesiz ki o icabet sahibidir.”

¹⁹⁷ Ödüncleme çeviri stratejisi Vinay ve Darbelnet’e göre yabancı bir sözcüğün erek dile değiştirilmeden aktarılmasıdır (Cowboy: Cowboy gibi) ... (bk. Vinay ve Darbelnet, 1958; 1995 ve Odacıoğlu, 2011). bk. Cem Odacıoğlu, Evren Barut, “Çeviri Usul, Strateji ve Yöntemleri Üzerine Bir Derleme”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)/Journal of History School (JOHS)*, C. 11, S. 34 (2018): 1365.

söz dizimine göre tekrar dizdiği; Farsça ikili terkipleri zaman zaman Türkçe yapıya dönüştürdüğü ve bu yöntemi dikkate değer ölçüde üçlü ve dörtlü terkiplerde de (ekseri tamlamadan oluşan unsuru bozmadan) uyguladığı gözlenmiştir. Mütercim kaynak metindeki kelime ve kelime gruplarını çoğu kez aynen tercümeyle dâhil etmeyi tercih etmiştir. Bununla birlikte kaynak metindeki "اهن سرد كوفتن" ifadesini “şovuk demür dögmek”¹⁹⁸ şeklinde doğrudan Türkçe deyimle karşıladığı da görülür.

Aşağıdaki cümleler kaynak metnin söz diziminin bozulmadan Türkçeye aktarılmasına örnektir:

Örnek 1:

KM: نشان طالب سعادت اخروی ان است كه ازین تنبیهات غافل نباشد و در مراعات شرایط و اركان نماز اهمال روا ندارد.

EM: “Nişân-ı t̤alib-i sa‘âdet-i uhrevî oldur ki bu tenbîhâtdan gâfil olmaya ve mürâ‘ât-ı şerâyi‘ ü erkân-ı namâzda ihmâli revâ görmeye.”

Örnek 2:

KM: بلکه بر شارب خمر واجب است كه خدم و حشم خود را از شرب خمر منع كند.

EM: “Belki şârib-i hamra vâcibdür ki hadem ü haşemini şûrb-i hamrdan men‘eyleye.”

Örnek 3:

KM: و عقارب و حیات اخلاق رديۀ او بمقامع جفاء پير هادی سر كوفته نگشته باشد.

EM: “ve ‘aḳārib ü ḥayyāt ahlāk-ı reddiyyesi maḳāmi‘-i cefā-yı pīr-i hādī ile ser-kūfte olmamış ola”

¹⁹⁸ Sovuk demür dögmek: Boşuna uğraşmak, olmayacak bir sorun üzerinde durmak. bk. *Tarama Sözlüğü*, haz. Ömer Asım Aksoy, Dehri Dilçin, 3. Baskı [1. Cilt 4. Baskı], 8 cilt (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009) C. V, s. 3523.

Örnek 4:

KM: و قاضی عدل او را در موقف سؤال نداشتی.

EM: “ve kâdî-i ‘adl anı mevķif-i su’âle getürmeyeydi”

Örnek 5:

KM: اگرچه سگ و خوک را از بی مقداری کس نگوید که کیست و چیست اما از صورت ایشان خلق را وحشت نیست.

EM: “Egerçi seg ü hūke bî-miķdār olduklarından kimesne dimez ki kimdür ve nedür ammā şüretlerinden halk vahşet itmez.”

Kaynak metnin söz diziminin kısmen korunduğu yahut hedef dil Türkçede yeniden düzenlendiği aşağıdaki örnekler kaynak metinden kimi Fasça terkipleri Türkçe yapıda kuran, kelime ve kelime gruplarını ekseri harfiyen aktaran mütercimnin metnin tamamına yakınında sergilediği tercüme şeklini yansıtmaktadır:

Örnek 1:

KM: گفت: از نشانهای قیامت مرا خبر ده.

EM: “Kıyāmet nişānlarından baña haber vir.” dedi.

Örnek 2:

KM: منبع فضایل و مجمع مناقب علی بن ابی طالب¹⁹⁹ فرمود که حکمت ذات متعالیه بر هر بنده ملکی موکل گردانیده تا آن بنده را از راه کبر و جفا ببساط تواضع و وفا می خواند و چون نفس خبیس بنده عنان کبر و نخوت از راه وفا بر گرداند آن ملک او را بزجر سگ از بساط قرب براند و مشام سر او را از تنسم روح و رضا محروم گرداند، پس نفس شوم آن مدبر در چشم او بزرگ می نماید اما در چشم مردم حقیرتر²⁰⁰ و مردارتر از خوک اید.

EM: Menba‘-ı feżāyil ve mecma‘-ı menākıb ‘Aliyy-i ibn-i Ebī Tālib kerremallāhu vechehū: “Hikmet-i zāt-ı müte‘āliye her kılına bir melek

¹⁹⁹ bk. Envarî 570. ك: +كرم الله وجهه

²⁰⁰ bk. Envarî 571. م: حقیر

müvekkel eyler, tā ol bendeyi rāh-ı kibr ü cefādan bisāt-ı tevāzu‘ u vefāya okur ve nefs-i ḥabīṣ-i bende ‘ inān-ı kibr ü naḥveti rāh-ı vefādan döndürdükde ol melek anı zecr-i /275b/ segle²⁰¹ bisāt-ı kurbdan sürer ve sırrı meşāmmını tensīm-i revḥ [ü] rızādan maḥrūm eyler. Andan şoñra ol müdbirüñ nefs-i şūmı gözinde büzürg görünür. Ammā çeşm-i merdümde aḥḳar u ḥūkdan²⁰² murdār olur.”²⁰³

Örnek 3:

KM: بلکه جابیان وجود اجزای متفرقه او را جمع کنند و او را عریان و حیران از خاک بر انگیزاند و صواعق خوف و هیبت برو بارانند و در مجمع محشر و موقف فزع اکبر رسواییهائ افعال او را برو خوانند.

EM: Belki cābiyān-ı vūcūd-ı eczā‘-i müteferriḳasın cem‘ ideler ve anı ḥākden ‘uryān u ḥayrān ḳalduralar ve üzerine şavā‘ iḳ-ı ḥavf u heybet yaḡduralar ve mecma‘-ı maḥşer ve mevḳif-i feza‘-ı ekberde ef‘ālinüñ rüsivāyılıḳlarını kendüye okuyalar.

Kaynak metindeki devrik cümlelerin yapısı korunarak erek metne aktarılmıştır:

Örnek 1:

KM: بیسات قرب او نتوان رسید مگر برحمت او، شناسای کمال (او) نتوان شد مگر بمشیت او، جمال تجلی ذات او مشاهده کرد مگر بنور او.

EM: “Ve bisāt-ı kurbete irişmek olmaz meger raḥmeti ile. Ve şināsā-yı kemāl olmaḳ olmaz meḡer meşiyyeti ile. Ve zātı tecellīsinüñ cemālin müşāhede itmek olmaz meger nūrıyla.”

²⁰¹ seg: seng, nüsha.

²⁰² ḥūkdan: ḡūkdan, nüsha.

KM’de hadisin Arapça metninde -Arapça- “ḥinzîr” kelimesi geçmekte ve kelime, Farsçaya aynı anlamda -Farsça- “ḥūk” ile tercüme edilmektedir (Envarî 570). Buna karşılık EM’de geçen “ḡūk”, kurbağa anlamındadır ve kaynak metinle uyumsuzdur.

²⁰³ Hadis kaynaklarında bulunamamıştır.

Örnek 2:

KM: و این قسم یا دنیوی و جسمانی باشد چنانکه تحمل بیمار و صبر او بر تجرع داروی تلخ و ناخوش، یا اخروی و روحانی باشد چنانکه قمع شهوات و مخالفت نفس

EM: “Ve bu kısım yâ dünyevî vü cismânî olur hastalığa tahammül ve tecerru‘ - ı dârü-yı telh ü nâ-ḥoşa şabrı gibi yâ uhrevî vü rûḥânî olur kam‘-ı şehvât ve muḥâlefet-i nefis gibi.”

Örnek 3:

KM: و شربت بشارت این سعادت کسی چشد که پیوسته بار انتقال بحضرت کشد در مال بانفاق، و در تن باخلق بارفاق، و در زبان بصدق نصیحت، و در دل بفهم حقیقت.

EM: “Ve bu sa‘âdetüñ beşâret şerbetin şol kimesne çeker ki dâyimâ ol ḥazretüñ bâr-ı eşḳâlin çeke mâlde infâk ile ve tende ḥulḳ ile rufḳat itmekle ve zebânda şıdk u naşîḥat ile ve dilde ḥaḳîḳat fehmi ile.”

Kaynak metindeki devrik cümlelerin erek metne kurallı cümle şeklinde aktarıldığı örnekler mevcuttur:

Örnek 1:

KM: و حقیقت اسلام مبنی است بر پنج اصل:

EM: “Ve ḥaḳîḳat-i İslâm beş aşl üzerine mebnîdür:”

Örnek 2:

KM: و مؤمن انست که مردم از وی ایمن باشد قصد خونها و مالهاء ایشان، و غازی انست که با نفس خود کند در بندگی حق.²⁰⁴

EM: Ve mü‘min ol kimesnedür ki kana ve mālâ ḳaşdından ḥalḳ eymen olalar. Ve gâzî şol kimesnedür ki ḥazret-i Ḥaḳḳ celle ve ‘alâ ‘ubūdiyyetinde kendü nefsi ile gâzâ eyleye.”

²⁰⁴ bk. Envarî 20. - در بندگی حق

Örnek 3:

KM: علی کرم وجه روایت کند کہ رسول علیہ السلام فرمود کہ نیست هیچکس از شما الا کہ نوشتہ شدہ است جایی از ان او در دوزخ و جایی از ان او در بہشت.

EM: “Ḥazret-i ‘Alī kerremallāhu vechehū rivāyet kıılır: Resūlullāh şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Bir kimesne yokdur ki bir yiri dūzaḥda ve bir yiri cennetde yazılmamış ola.”

2.2.1.1. Kelime/Kelime Gruplarının Tercüme Yöntemi/Tercüme Usulü

Burada erek metinden başta belirlenen bir bölüm kaynak metinle karşılaştırılarak sonuç değerlendirilecektir.

(13b)

bâb-ı evvel: bâb-ı evvel

şerâyt ü ahkâm-ı îmân: şerâyt ü ahkâm-ı îmân

levâzım-ı kemâl-i ân: anuñ levâzım-ı kemâli

sebeb-i necât-ı bende est ez-azâb-ı ebedî: bendenün azâb-ı ebedîden necâtına sebeb

vesîle-i vusûl be-devâm-ı lezzât-ı naîm-i sermedî: naîm-i sermedî lezzâtı vusûline vesîle

bâb-ı düvüm: ikinci bâb

edâ-yı hukûk-ı ubûdiyyet: hukûk-ı ubûdiyyet edâsı

bâb-ı seyyüm: üçüncü bâb

mekârim-i ahlâk u hüsn-i hulk: mekârim-i ahlâk u hüsn-i hulk

vücûb-ı temessük-i hâkim ü pâdişâh: hâkim ü pâdişâh olanlar (+)

(+) **be-sîret-i hulefâ-i râşidîn:** hulefâ-i râşidîn sîreti ile âmil olmak vâcib idügin

bâb-ı çehârüm: dördüncü bâb

hukûk ve'd-dîn ve zevc ü zevce vü evlâd u abîd ü akârib ü asdikâ:

hukûk ve'd-dîn ve zevc ü zevce vü evlâd u abîd ü akârib ü asdikâ

bâb-ı pencüm: beşinci bâb

ahkâm-ı saltanat u vilâyet ü emâret: ahkâm-ı saltanat u vilâyet ü emâret

hukuk-ı reâyâ: hukuk-ı reâyâ

şerâyit-i hükûmet: şerâyit-i hükûmet

vücûb-ı adl ü ihsân: vücûb-ı adl ü ihsân

bâb-ı şeşüm: altıncı bâb

şerh-i saltanat-ı manevî: şerh-i saltanat-ı manevî

esrâr-ı hilâfet-i insânî: esrâr-ı hilâfet-i insânî

bâb-ı heftüm: yedinci bâb

emr-i marûf: emr-i maruf

nehy-i münker: nehy-i münker

(14a)

fezâyil ü şerâyit ü âdâb-ı ân: fezâyil ü şerâyit ü âdâbı

bâb-ı heştüm: sekizinci bâb

hakâyık u şükr-i nimet: hakâyık-ı şükr-i nimet

zıkr-i esnâf-ı enâm: zıkr-i esnâf-ı enâm

efdâl-i hazret-i sameddiyyet: efdâl-i hazret-i sameddiyyet

bâb-ı nühüm: tokuzuncı bâb

hakikat-i sabr: sabrınun hakikati

mekârih-i mesâyib-i dünyevî: mekârih-i mesâyib-i dünyevî

levâzım-ı umûr-ı velâyet ü saltanat: levâzım-ı umûr-ı velâyet ü saltanat

bâb-ı dehüm: onuncı bâb

mezemmet-i tekebbür ü gazab: mezemmet-i tekebbür ü gazab

rivâyet mîküned: rivâyet kılur

bâ cemâatî: bir cemâat ile

ez-ashâb: sahâbeden

hazret: huzur

Yukarıdaki örneklerde görüleceği üzere mütercim kelime/kelime gruplarını ekseri aynen tercüme etmiştir. Burada “bölüm, fasıl” manasına gelen Arapça “bâb” ismi ile “birinci” manasında Arapça sıra sayı sıfatı “evvel”den meydana gelen Farsça yapıdaki “bâb-ı evvel” terkiibini metinde tutmuşsa da devamında benzer terkipleri Türk dilinin özelliklerine göre ve Türkçe sayı adlarıyla tercüme etmiştir. Terkiplerin Türkçe yapıya dönüştürülmesi başka örneklerde de gözlenmiştir. “Mütercimler fiil soylu kelimeleri karşılarken ya Türkçe asıllı karşılığını bulup kullanırlar ya da bu fiilden türeyen mastar, ism-i fail ve ism-i mefullerine Türkçe bir yardımcı fiil ekleyerek kullanırlar.”²⁰⁵ Mütercim “rivâyet **mîküned**”>“rivâyet **kılur**” örneğinde Farsça eylemi (kerden) Türkçe aslıyla (kıl-) karşılamıştır.

2.2.1.2. Ekleme

Mütercim, klasik Türk edebiyatı tercüme geleneğinde sık görüldüğü üzere kaynak metnin mukaddimesini tercüme etmeyip kendi mukaddimesini telif eder. Mukaddime bölümü 1b-13a arasında yer alır. Mütercim, “Sebeb-i Te’lîf-i Kitâb” başlığı altında tercüme sebebini açıklarken kaynak metnin müellifi Seyyid Ali Hemedanî ile aynı süreçlerden geçmiş olacak ki bir cümlede onun kelimeleri ile hâlini arz etmekte ve bu bölümü Hemedanî’nin mukaddimesinin son cümlesini tercüme ederek noktalamaktadır. Mütercimin telif ettiği mukaddime (tercüme) metin dışı unsur

²⁰⁵ Sadık Yazar, *Siyaset ve Savaş Sanatı Tezkiretü’l-Hereviyye fî Hilyeli’l-Harbiyye* (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2016) 44-45.

sayılsa da on üç yapraklık bu bölümde tercüme metinde bulunmayan ayet, hadis, dua ifadeleri ve Arapça ve Farsça manzumeler dikkat çekmektedir.

Kaynak metne sadakatin bir ölçütü olan eklemeler *Tercüme-i Zahîretü'l-Mülûk*'ta çoğunlukla kelime ve kelime grubu düzeyinde kendini göstermektedir. Geniş düzeyde eklemeler söz konusu değildir. Mütercim tarafından tercüme metne ayet, hadis, vecize, darb-ı mesel ve manzume ilave edilmemiştir.

Karşılaştırmalı okumada dikkati çeken hususlardan biri erek metinde Allah, peygamber ve din büyükleri vesair kutsal isimlerin başına “hazret” isminin eklenmesidir:

Örnek 1:

KM: عمر بن خطاب رضى الله عنه

EM: “Hazret-i ‘Ömer bin el-Ḥaṭṭāb radıyallāhu ‘anh”

Örnek 2:

KM: رسول عليه السلام

EM: “hazret-i Resûl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem”

Örnek 3:

KM: جبرئيل

EM: “hazret-i Cebre’îl”

Başka ekleme örnekleri:

Örnek 1:

KM: حضرت

EM: “ḥuzūr-ı şerif”

Örnek 2:

KM: حج

EM: “ḥacc-1 serīf”

Örnek 3:

KM: کسانى

EM: “ba‘ż-1 kimesneler”

Örnek 4:

KM: فرمود که پرسیده شده داناتر نیست بدان از پرسنده. یعنی چنانچه ترا بدان اطلاع نداده اند. و این سریست که انرا بمقتضاء حکمت در خزانه غیب موقوف گردانیده اند.

EM: “Hāzret-i Resūl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem: “Mes’ul sāyilden dānāter degüldür. Nitekim seni ol sırdan āgāh itmemişlerdür, baña daḥı rāh virmemişlerdür. Ve bu bir sırdur ki ḥikmet muḳteżāsınca ḥizāne-i ğaybda mevḳūf kılınışlar.” didi.”

Örnek 5:

KM: یعنی بیشتر خلق بحظوظ نفسانى مشغول شوند و سریتان گیرند و ازیشان فرزندان آیند و ان فرزندان مادران خود را بچشم حقارت به بینند و بدان سبب عاق گردند.

EM: “Ya‘ nī ekşer-i ḥalk ḥuzūz-ı nefsanīye meşġul olup ve kenīzek tūtup oġul ḥāşıl olup anuñ gibi oġullar ata vü analarına çeşm-i ḥaḳāretle nażar itmekle ‘āk olurlar.”

Mütercimmin kelime ve kelime grubu dışında kaynak metne cümle veya cümleden büyük birimler ile dikkati çeken eklemelerde bulunmaması kaynak metne sadakatiyle ilişkilidir.

2.2.1.3. Eksiltme

Tercüme-i Zahîretü 'l-Mülûk'ta sınırlı kelime ve kelime grubu düzeyinde kalan eklemelere oranla uzun ölçekte eksiltmeler mevcuttur. Ayet, hadis, manzume, cümleden büyük birim ve bir sayfaya yakın çıkarma örnekleri sayıca az olup mütercimim tercüme yöntemi hakkında fikir vermez ancak başta hadisler olmak üzere dört halifeden vecizelerin, hükema ve ulema sözlerinin ekseri Arapça metnini eksiltip yalnızca Farsça tercümesini Türkçeye aktarması eksiltmeler bakımından mütercimim tutumunu sergilemektedir.

Tercüme metinde kelime ve kelime grubu şeklindeki eksiltme örnekleri de mevcuttur ve tamlama, tamlamanın bir unsuru ve bağlaç olarak görülmektedir:

Örnek 1:

KM: باب پنجم در احکام سلطنت و ولایت و امارت و حقوق رعایا و شرایط حکومت و خطر عهده
ان و وجوب ادل و احسان

EM: “Beşinci Bâb aḥkām-ı saltanat u vilâyet ü emâret ve ḥuḳûḳ-ı re‘âyâ ve şerâyiṭ-i ḥükûmet ve vücûb-ı ‘adl ü iḥsân beyânındadır.”

Örnek 2:

KM: عموم اهتمام همت خود بفهم دقائق علوم دینی ...

EM: ““umûm-ı himmetin fehm-i deḳâyıḳ-ı dīnîye”

Örnek 3:

KM: چه فعل فرزند در مباشرت این نوع احتساب طاعت است و تألم و خشم پدر بسبب محبت باطل و حرام که در نفس اماره او راسخ گشته است معصیتست و انرا در حقیقت اعتبار نیست.

EM: “Zirâ ferzendün bu nev‘ ihtisâba mübâşereti tâ‘atdûr ve pederün maḥabbet-i bâṭıl u ḥarâm sebebi ile ki nefsi emmâresinde râsiḥdûr, ma‘şiyetdûr. Ḥaḳîḳatde âna i‘tibâr yokdur.”

Kaynak metne göre *Tercüme-i Zahîretü 'l-Mülûk*'ta 14b'de “Libâsı ḡâyet beyâz ve şa‘ı ḡâyet siyâh ve üzerinde ḥiç eşer-i sefer belürmez ve bizden anı ḥiç kimse

"بیامد نزدیک رسول علیه السلام بنشست و هر دو bilmez." cümlesinden sonra gelmesi gereken "ای مباحات و ... فرماید که ..."

Tercüme-i Zahîretü 'l-Mülûk'ta 46a'nın sonundaki hadis ile 46b'nin başındaki hadis arasında "حضرت حق جلّ و علا می فرماید که ..." ifadesiyle başlayan ve "بزرگی" ifadesiyle sonlanan bir cümleden büyük birim erek metne taşınmamıştır.²⁰⁷

Tercüme metnin 172a sayfasında kaynak metin²⁰⁸ ve Sürûrî tercümesine²⁰⁹ göre hemen hemen bir sayfa noksan söz konusudur.

Mütercimim buraya kadar kaynağa bağlı bir çizgide gitmesi yukarıdaki örneklerde kasten tercüme usulü olarak eksiltme yapmadığı, atlandığı ihtimalini düşündürmektedir. Zira bir örnekte sıradaki hadisin ravisinin adı verilip kaynak metindeki dizilişe göre bir sıra aşağıdaki farklı ravinin rivayet ettiği hadis nakledilmiştir ve atlanan hadis tercüme metinde noksandır:

İbn-i 'Abbās raḍıyallāhu 'anhümā²¹⁰ rivāyet kılar: Ḥazret-i Resūl şallallāhu 'aleyhi ve sellem buyurur ki: /165b/ "Ḥazret-i Ḥaḳḳ celle ve 'alā melā'ike-i arzdan birine 'fūlān şehri ḳahr idüp yire geçür' Melek 'İlāhî! Ḥāşş kullarūndan fūlān kimesne daḡı ol şehrdedür. Bir ān saña 'āşî olmamışdur.' Buyurdi ki: 'Anı ol şehh ḡalkı ile yire geçür ki aşlā bizüm rızāmuz içün ol 'āşî-i fāsıḳlara bî-ḡuzūr olmamışdur.'"²¹¹

Tercüme eserin tek nüshasına ulaşılması ve mütercimim mukaddimede tercümede izleyeceği yöntem üzerine bilgi vermemesi bu konuda çıkarım yapmayı sınırlandırmaktadır.

²⁰⁶ Envarî 6.

²⁰⁷ Envarî 76-77.

²⁰⁸ Envarî 417-19.

²⁰⁹ Bagan 354.

²¹⁰ İbn-i Abbas (r.a.)'ın rivayet ettiği hadis-i şerif atlanarak kaynak metindeki dizilişe göre bir sonraki ravi Cabir b. Abdullah (r.a.)'ın rivayet ettiği hadis-i şerif aktarılmıştır. Buna mukabil tercüme metinde Cabir b. Abdullah (r.a.)'ın adı geçmemektedir. bk. Envarî 344.

²¹¹ Irākî, *el-Muḡnî*, s. 786. bk. <https://shamela.ws/book/21550/2315#p1>

Noksan ayet (1),²¹² hadis (10)²¹³ ve manzumenin (2)²¹⁴ yanı sıra *Tercüme-i Zahîretü'l-Mülûk*'ta hadisler siyasetnamelerin tamamlayıcı ögeleri arasında kayda değer oranda yer tutmaktadır. Kaynak metinde hadislerin önce Arapçası sonra Farsça tercümesi verilmektedir. Erek metnin tamamına yakınında mütercim'in yaklaşımı Arapça metni eksiltip Farsça tercüme'yi dönüştürmek olmuştur. Hadislerdeki bu eksiltme yaklaşımı kendi içinde bir tutarlılık gösterir. Buna mukabil örnekleri az olmakla birlikte eksiltmeye gitmeden Arapça metnine yer verilen hadisler de vardır:

KM: "و انك رسول عليه السلام فرمود كه خَيْرُ الْأُمُورِ أَوْسَطُهَا اشارت بدینست."

EM: “Ḥazret-i Resûl’üñ şallallâhu ‘aleyhi ve sellem ²¹⁵ خَيْرُ الْأُمُورِ أَوْسَطُهَا buyurduğı bu ma‘ nâya işâretdür.”

Mütercim benzeri tutumunu metinde dört halifeden vecizelerde ve hükema ve ulema sözleri için de sürdürmüştür. Darb-ı mesellerin ise sayısı diğer tamamlayıcı ögelere oranla sınırlıdır. Dört Arapça ve üç Farsça mesel belirlenmiştir. Tüm Farsça meseller bire bir Türkçeye çevrilmiştir. Arapça mesellerden birinin tercümesinde hadis ve dört halifeden vecizelerde çok defa görüldüğü gibi Arapça metin çıkarılmış ve Farsça tercümesi Türkçeye aktarılmıştır. Üç meselin ise Arapça metinleri tercüme'ye taşınmış ancak birinin kaynak metinde Farsça tercümesi varsa da erek metinde Türkçe tercümesi eksiktir:

Örnek 1:

KM: در امثال عرب التعذيب تاديب الذئب. یعنی سختترین عذابی ادیب را ادب اموختن گرگست.

EM: Ve emsâl-i ‘Arab’da ²¹⁶”أشدَّ عذاب تأديب ذئب“dür demişler.

Örnek 2:

KM: و حکماء عرب در مثل گفته اند كه مقادير النفقة موازينالمحابة. یعنی بذل کردن محب مال خود را در رضای محبوب، میزان محبت اوست.

²¹² Envarî 163.

²¹³ Envarî 49, 68, 88, 119, 129, 222, 267, 280, 286, 344.

²¹⁴ Envarî 44, 516.

²¹⁵ Hadis-i şerif: “İşlerin en hayırlısı orta yollu olanıdır.” bk. el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, C. 2, s. 365.

²¹⁶ “En büyük işkence kurdu eğitmeye çalışmaktır.”

EM: Emsāl-i ‘Arab’da rızā-yı maḥbūbda bezl-i māl mīzān-ı maḥabbetdūr dimişler.

Farsça meseller Türkçeye aktarılırken ortak kültürel öğeler dikkati çekmiştir:

Örnek 1:

KM: دشمن عاقل به از دوست جاهلند

EM: “... düşmen-i ‘ākıl dost-ı cāhilden yegdūr”

Örnek 2:

KM: دیده نظر دوست عیب پوشد و دیده دشمن همه در عیب کوشد.

EM: “... dost nazarı ‘aybı setr ider ve dīde-i düşmen cümle ‘ayba sa‘y ider.”

Sufi bir müellifin kaleminden çıkan Farsça kaynak metinde dinî tema öne çıkarken ayet ve hadislerin yanında Arapça uzun dualara yer verilmiş ve İslami örnekler Arapça ibare ve diyaloglarla aktarılmıştır. Kaynak metne göre sınırlı kelime/kelime grubu ve cümle eksiltmeleri mevcutsa da anlam kopukluğuna yol açan bir sayfaya yakın eksiklik bir yöntemden ziyade dikkatsizlik izlenimi uyandırmaktadır. Mütercimim temel olarak eksiltme yaklaşımı kaynaktaki (Farsça tercümesi mevcut) Arapça metinler hususunda olmuştur. Bilhassa hadislerin çoğunun Arapça metnini eksiltip Farsça tercümesini Türkçeye aktarmıştır. Aynı tutumu dört halifeden vecizeler, hükema, ulema ve erbâb-ı kulûb sözlerinin tercümesinde de sergilemiştir. Belirlenen dört Arap atasözünden üçünü erek metne öz diliyle taşımış ve üç Fars atasözünü Türkçeye bire bir aktarmıştır.

Mütercimim Arap kültürüne özgü atasözlerini olduğu gibi aktarması ve Fars kültürüne özgü atasözlerini (kaynak metnin tamamına yakınında olduğu gibi) harfiyen/sözcüğü sözcüğüne çevirmesi bugün kaynak metnin dil ve kültür özelliklerini korumakla açıklanabilecek Venuti’nin *yabancılaştırma* kavramıyla aynı çizgidedir:

“Venuti “Yerlileştirme” ve “Yabancılaştırma” Çeviri Stratejilerini; *The Translator’s Invisibility: A History of Translation* (1995) adlı kitabında “görünebilirlik”/“görünmezlik” kavramları ile açıklar. ... (Venuti, 1995: 1) ... yabancılaştırma stratejisi okurun yazara götürüldüğü, bir diğer deyişle, erek dil

okurlarının yabancı metindeki farklılıklarla karşılaştığı, şaşırdığı, düşündüğü ve sorguladığı bir süreci ifade eder. Yabancılaştırma stratejisini benimseyen bir çevirmen kültürel unsurları çevirirken sözcüğü sözcüğüne çevirme, tırnak işareti veya italik yazım ile farklılığı vurgulama, sözcüğü olduğu gibi aktarma, dipnot kullanarak çevirme, açıklama veya açıklama yaparak çevirme, not ekleme gibi çeşitli çeviri uygulamalarını gerçekleştirebilir (Taş, 2017: 7). Yabancılaştırma, kaynak metnin dilsel ve kültürel özelliklerini korumayı amaç edinen çevirmenlerin benimsediği ve ön plana taşındığı bir stratejidir.”²¹⁷

2.2.1.4. Ödünçleme

“Ödünçlemede kaynak metinde bulunan sözcük hedef metne hiçbir değişikliğe uğramadan aktarılır.”²¹⁸ Ödünçleme, kaynak kültür öğelerini metinde tutarak yöntemler geliştiren yabancılaştırmanın bir yoludur. Bu bağlamda kaynak metinden - iki eksiltiyle- *Tercüme-i Zahîretü'l-Mülûk*'a aktarılan Farsça (22) ve Arapça (2) manzumelerden Türkçeye tercüme edilen Farsça bir rubai haricinde tüm manzumeler öz dillerinde aktarılmış, değişikliğe uğramamıştır.²¹⁹ Manzumeler beyit, kıt'a, rubai ve gazel, kaside ve mesnevilerden beyitler olmak üzere Hakanî, Mevlana, Senaî, Sadî, Nizamî ve müellif Seyyid Ali Hemedanî'ye aittir.

Aşağıda kaynak metinden ödünçleme stratejisiyle aktarılan Arapça bir beyit yer almaktadır.

Örnek 1:

KM:

توسط اذا ما شئت امرأ فانه
كلا طرفى قصد الامور ذميم

EM:²²⁰

توسط اذا ما شئت امرأ فانه
كلا طرفى قصد الامور ذميم

²¹⁷ Yeşim Sönmez Dinçkan, “Elif Şafak’ın Siyah Süt Romanının Türkçeden İngilizceye Çevirisinde Kültürel Öğelerin Aktarımı: Yerlileştirme/Yabancılaştırma”, *Çeviribilim Üzerine Kuramsal Çalışmalar*, ed. Esra Uluşahin, Emrah Eriş (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020) 78-79.

²¹⁸ Cem Odacıoğlu, Evren Barut 1382-83.

²¹⁹ Orijinal dillerinde aktarılan manzumelerin tercümesi çeviri yazı aşamasında dipnotta paylaşılmıştır.

²²⁰ Bir işi yapacağın zaman orta yolu tut çünkü işlerin her iki tarafı kötüdür.

Seyyid Ali Hemedanî'nin Seyyid Eşref Buharî tarafından hazırlanan *Çihil Esrâr (Gazeliyyât)* adlı eserinde 41. sırada bulunan yedi beyitlik gazeli²²¹ kaynak metinde üç beytiyle yer alır ve erek metne öz dilinde aktarılmıştır.

Örnek 2:

KM:

میان آب حیاتی و آب میجویی

فراز گنجی و از فاقه در تک و پویی

تو کوی دوست همی جویی و نمی یابی

که کر نظر بحقیقت کنی تو آن کویی

گلی ز گلشن وصلی فتاده اندر خاک

میان کلشن حرص و هوا اچه میجویی

EM:²²²

میان آب حیاتی و آب میجویی

فراز گنجی و از فاقه در تک و پویی

تو کوی دوست همی جویی و نمی یابی

که کر نظر بحقیقت کنی تو آن کویی

گلی ز گلشن وصلی فتاده اندر خاک

میان کلشن حرص و هوا اچه میجویی

Yukarıda belirtilen tercüme stratejilerine ek olarak mütercimmin kaynak metinde bir öğüt, öğreti öncesi geçen “ey azîz” hitabı yerine erek metinde “ilm-i âlem-ârâya hafî/nihân/hafî vü nihân/pûşîde buyurılmaya ki; ilm-i şerîfe nihân/hafî buyurılmaya ki” ifadelerini kullanmasının *yerlileştirme* stratejisiyle aynı çizgide

²²¹ Mir Seyyid Ali Hemedanî 63-64.

²²² Ölümsüzlük suyunun içindesin ama su arıyorsun. Bir hazinenin üzerindesin ama yoksulluktan öteye beriye koşuyorsun (arayıştasın).//Sen dostun yaşadığı yeri arıyorsun ve bulamıyorsun. (Oysaki) hakikat ile nazar eylesen sen o mahaldesin.//Vuslat bahçesinden bir çiçek toprağa düşmüş. Hırs ve arzu bahçesinin ortasında ne ararsın?

olduğu söylenebilir. Zira mütercim erek kültür dizgesine göre aşına olduğu bir yapı kurmayı tercih etmiştir.

“Yerleştirme kaynak metnin yabancılığının en aza indirgenmesidir ve böylece çeviri metin erek dil okurları tarafından kolaylıkla kabul görür. Çevirinin amacı kültürel bir ötekinin aynı, fark edilebilir, hatta alışılmış olarak akla getirilmesidir; bu amaç her zaman yabancı metnin tamamen yerleştirilmeye maruz kalmasına neden olur (Venuti, 1995: 18).”²²³

KM: ای عزیز بدانک فرزندان امانت حقست نزد مادر و پدر

EM: ‘İlm-i ‘âlem-ârāya ḥafī buyurılmaya ferzend mādēr ü peder yanında /93a/ emānet-i Ḥaḳ’dur.

Mütercim *Zahîretü’l-Mülûk*’u tercüme ederken kaynak odaklı bir yol izlemiştir. Bire bir tercüme metoduyla kaleme aldığı metinde bilhassa Türkçede karşılığı olan yüzlerce kelimenin Arapça ve Farsçasını kullanmayı tercih etmiş ve bu kelime ve terkiplerle Türk dili ve kültürüne kaynak dil ve kültür özelliklerini de taşımıştır.

²²³ Dinçkan 79.

III. BÖLÜM

TERCÜME-İ ZAHÎRETÜ'L-MÜLÛK

3.1. MUHTEVA

3.1.1. Eserin Konusu

Tercüme-i Zahîretü'l-Mülûk'un konusunu anlamak için kaynak metin *Zahîretü'l-Mülûk*'un konusuna bakmak ve müellifinin bakışını kavramak gerekir. XIV. asırda İran sahasında tarikat mensubu ve sufi bir kişilik olup devlet adamlarıyla muhabbeti bilinen Seyyid Ali Hemedanî eseri İslami siyasetname tarzında tertip etmiştir. Hemedanî'nin sebep-i telifteki “Dünya saltanatı ve manevi saltanat kaidelerinin gereklerini içerecek şekilde, hükûmet ve velayet hükümlerinin esaslarını bildirerek dünya ve ahiret saadetinin kazanılması maksadıyla tertip edilmiştir.”²²⁴ ifadeleri bu kitabın klasik siyasetname geleneğine uygun olarak telif amacına ve içeriğine işaret etmektedir.

Tercüme-i Zahîretü'l-Mülûk adlı siyasetname, yöneticilere nasihat ve rehberlik adına dünyevi ve manevi saltanatın gereklerini ayet, hadis, hikmetli söz ve vecizelerle ihtiva etmekte ve ebedî saadeti amaçlamaktadır.

Eser mukaddime, on bap ve hatimeden oluşmaktadır.

3.1.2. Eserin Bölümleri

Kâtib Mustafa b. Abdullah'ın *Tercüme-i Zahîretü'l-Mülûk*'u kaynak esere uygun olarak sırasıyla on bap üzerine kurulmuştur. Bölümlere klasik bir siyasetnamenin tamamlayıcı öğelerinden²²⁵ ayet, hadis, hikmetli söz ve vecizelerle giriş yapılmıştır. Devamında bölüm başlığına uygun olarak konu, yine ayet, hadis, hikâye, şiir, dört halifeden vecizeler, sahabe ve sufilerin sözlerine istinat ile zikrolunur

²²⁴ el-Emîr el-Kebîr Alî b. Hasan el-Hemedânî 2a.

²²⁵ Dinçer 35-36.

ve onuncu bölümde kibir ve gazabın yergisi, tevazu ve affin methinden sonra hatime ile eser noktalılır.

Bâb-ı Evvel: Şerâyit ü Ahkâm-ı İmân ve Anun Levâzım-ı Kemâli

Kulun ebedî azaptan kurtulmasını sağlayan ve daimî nimet lezzetine ulaşmasına vesile olan imanın şartları, hükümleri ve kemalinin gerekleri hakkındadır.

Cebrail'in Hz. Muhammed (sav)'e İslam, iman, ihsan ve kıyamet gününü sorduğu hadisin²²⁶ tercümesi nakledilir. Hadisin-tercümenin son bölümünde Hz. Peygamber yanındakilere insan suretinde gelenin Cebrail olduğunu ve onlara dinini öğretmek amacıyla soru sorduğunu bildirir. Bu hadise göre; imanın altı şartı ve İslam'ın beş şartı vardır. Eğer devlette nizamın bozulması söz konusu ise padişah/yönetici zaruri olarak İslam'ın hac şartından muaf olur.

Âlimlerin fikir birliğine göre imanın aslı kalple tasdik etmektir. Kulun cehennem ateşinin azabına engel, cennete kavuşmasına vesile ve Allah'a yaklaşıp kurtulmasına sebep kâmil imanın dört rüknü vardır ve imanını bu dört rükün üzerine sağlamlaştıranlar "Allah'a yakın olan veliler"dendir.²²⁷ Birinci rükün gönül ile tasdik, ikincisi dil ile ikrar etmek, üçüncüsü uzuvlarla amel, dördüncüsü Hz. Peygamber'in sünnetine uymaktır.

Melekler, peygamberler, veliler, filozoflar, âlimler, insanlar ve cinlerin Hakk'ı bilmeleri bir katrenin bir ummana nispeti oranındadır. İmanın sıhhati için halka çaredir diyerek Allah'ın zati ve sübuti sıfatları sıralanır. Allah ilim ve kudretiyle her şeyi bilir. Sem'i ile işitici, basarı ile görücü, kelimî ile söyleyicidir. Peygamberlere gönderdiği kitaplar kendi kelimidir ve kelimî sıfatıdır ve sıfatları kadimdir.

Dünya, insanın bir müddet kaldığı fırsat zamanı ve ahiret tarlasıdır. Burada yol azığı hazırlanmalıdır. Azıksız ve rehbersiz kıyamet sahrasına varmamak gerekir.

İnsanların en iyileri peygamberlerdir. Hz. Muhammed peygamberlerin sonuncusudur. Hz. Muhammed'den sonra insanların efdali sahabedir. Onların efdali hulefâ-yı râşidîndir.

²²⁶ Mehmet Emin Özafşar vd. ed., *Hadislerle İslâm*, 2. Baskı, 7cilt (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013) C. 3, s. 151.

²²⁷ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kbalcı Yayıncılık, 2012) 255.

Salih amel kâmil imanın rûkûnlerinden biridir ve kısımları hakkında Hz. Peygamber ümmetine haber vermiştir. (Mütercim tarafından bu konudaki hadislerin bazılarının tercümesi nakledilmiştir.)

İmanın hakikati, ceberut âleminin güneşinin ışığıdır ve Allah'ın yardımıyla ihlas duraklarının yolcularının gönlüne doğar. Melekût âleminin sır denizinin coşmasıdır ve hidayet bulutu vasıtasıyla sadakat vadisinde ihlas sahiplerinin göğsündeki bahçeye yağar.

Ahiret azabı dünya azabından şiddetli ve ebedî helak dünyevi helakten güçtür. İnsanlar bu manayı hakikatiyle bilselerdi Allah'ın emrine muhalefet etmezlerdi.

Bâb-ı Dvüm: Hukûk-ı Ubûdiyyet Edâsı

Kulluk hakkının yerine getirilmesi hakkındadır. Namaz, zekât ve oruç olmak üzere üç kısımdan oluşur.

En faziletlisi *namaz*dır. Bu kısımda bir siyasetnamenin tamamlayıcı öğelerinden ayetlerle birlikte namazın hakikati, sırrı, vakti, sıhhati ve vacipliğine ilişkin hadisler paylaşılmıştır.

Namaz insan gibidir. İnsan gibi zahirî ve bâtını unsurlardan oluşur. Doğruluğu herkesçe şüphesiz kabul edilen illa kâmil insan olmaz. Zahirî ve bâtını unsurların dereceleri farklıdır. Kalp, ciğer ve beyin unsurların reisi kabilindendir. Bazı unsurların olmamasıyla insan yok olmaz fakat kuvvetten düşer. Hayat emareleri kaybolur. Namazın da manevi unsurları vardır ve âlimler onu peygamberlik nuruyla tasvir etmiştir.

Gönül Allah'ın nazargahıdır ve temiz olmalıdır ve temizlik dört mertebedir: Mekân, giysi ve bedeni pisliklerden arındırmak halka özgüdür. Azaları günahlardan arındırmak ebrara özgüdür. Nefsi arındırmak salıklere özgüdür. Gönlü arındırmak siddiklara özgüdür.

İkinci kısım *zekât*tır. Zekâtın manası, hakikati ve şartları hakkındadır. Cimrilikten sakınılmalıdır. Cimri, malına tutsak olur. İnsanın anlaması gereken dünya malının güç göstermek için yaratılmadığıdır. Zekâtın manasını kavramalı ve edasında

acele ve gizliliğinde dikkat edilmelidir. Sevimli ve hoş kazancın temiz olanı ihtiyaç sahibine verilmelidir.

Üçüncü kısım *orucun* adabı, hakikati ve sırları hakkındadır. Oruç tutulur ve saadet yolundaki engel bağlanır. Oruç, manevi düşman nefs-i emmareye açlık ve susuzluk kılıcıyla baş eğdirir. Orucun üç derecesi vardır: Halkın geneli mertebesi; takva ehli, salihler ve sadıklar mertebesi; Allah dostu ve özü doğruların mertebesi.

İnsanda iki tür idrak vardır: Suri idrak beş duyuyu haizdir. Manevi idrak beş latifeyi (akıl, gönül, ruh, sır ve hafî) haizdir. Suri (görünen) ve manevi (görünmeyen) âlem kıyas edilemez. Gönül aynası mücadele safılığı vasıtasıyla gaybi olanı anlamaya kabiliyetli olur.

Üçüncü Bâb: Mekârim-i Ahlâk ve Hüsn-i Hulk ve Hâkim ü Pâdişâh Olanlar Hulefâ-i Râşidîn Sîreti ile Âmil Olmak

Güzel ahlak ve emîr ve padişahların dört halife ahlakıyla amel etmesinin gerekleri hakkındadır. Bir yöneticinin sahip olması gereken vasıflardan güzel ahlaka dair nasihatler ayet, hadis, darb-ı mesel ve şiirlerle pekiştirilir.

Allah insanı suret-i zahir ve siret-i batın olmak üzere iki hakikatten yaratmıştır. Her iki hakikatin de güzelliği ve çirkinliği vardır. Tüm azalar uyum içinde olmadan hüsn-i suret tamamlanmaz. İlim, hikmet, takva, cömertlik, cesaret, yumuşak huyluluk, hayâ, adalet, sabır, sıdk ve yakîn güzel ahlaktır, övülür. Gazap ve şehvet reddedilen ahlak kabilindendir. Sadık olan hayra erebilmek için şerre rıza göstermelidir.

Halk ahlaki terbiyede üç mertebeye ayrılır:

İlk mertebede “çocuk” henüz doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden ayırt edebilecek yetiye sahip değildir. Gönül aynası tozlanmamıştır. Ahlaki terbiye ile şekillenecek dönemdedir. İkinci mertebede “iyiyi kötüden ayırt eden” kimseler şehvetin tesirinde kaldığından hayırlı olanla meşgul olamaz. Emre uyup yasaktan kaçınmaya kadir değildir. Bu kimselerin işi ilk mertebeliklerden bir derece zordur. Zira önce gönlünden “ahlakın ve dini yaşayışın bozulması”²²⁸ maddesini çıkarması gerekir.

²²⁸ Uludağ 135.

Üçüncü mertebede “fesat yol ve batıl inanç üzere yetiştirilen” kimseler yanlış doğru, kötüyü iyi bilirler ve işleri herkesten güçtür.

Hakikat ehli katında güzel ahlak gönül ve ruh sıhhatidir ve imandan ibarettir. İnsanoğlunun her uzvunun sağlığı ve hastalığı mevcuttur. Gönlün kuvveti Allah’ı sevmek ve bilme ile mümkündür. Kuvvetinden düşmesi hastalığının işaretidir. Gönlü hastalar bundan habersiz ebedî helake sürüklenirken ölüm gelir. O vakit anlar ki o hastalık ile bitmiştir.

Dördüncü Bâb: Hukûk-ı Vâlideyn ü Zevc ü Zevce vü Evlâd u Abîd ü Akârib ü Asdikâ

Birinci kısım anne baba, karı koca, çocuk, köle, akraba ve arkadaş hakları üzerinedir. Rabb’in şefkat ve rahmet sıfatı anne ve babanın gönlüne bırakılır. Annenin hakkı babaninkinden daha fazladır. Allah’ın emrine itaat eden anne babaların rızasını kazanmak üstün fazilettir.

İkinci kısım nikâh adabı ve eşlerin birbirini üzerindeki hakları üzerinedir. Nikâh dinin güzelliklerinden biri ve kulluğun bir parçasıdır.

Üçüncü kısım evlat hakları üzerinedir. Evlat, Allah’ın anne babaya emanetidir. Çocuklar ne yönde eğitilirse oraya meylederler. Anne baba ve öğretmenlerinin salih hâli çocuklara yansır. Ebeveynler çocuklarını küçükken terbiye etmeli ve güzel ahlak üzere yetiştirmelidir.

Dördüncü kısım hizmetkâr ve kölelerin hakkına dairdir. Kölelerin efendileri üzerinde yedi hakkı vardır: Yemek ve giyside kendine eşit tutmalıdır. Gücünün yettiğinden fazla hizmet talep etmemelidir. Şeri hükümlerde eğitmelidir. Gündüz gerekli hizmeti gördükten sonra gece başka hizmet ettirmemelidir. Hakaret nazarıyla bakmamalıdır. Farzın edası vaktinde namazını kazaya bırakmaması için iş buyurmamalıdır. Dini noksan değilse kusurunu hoşgörmelidir.

Beşinci kısım kardeşlik ve sohbet haklarına dairdir. “Kardeşim” diyen herkes hakiki kardeşliğine layık değildir. “Allah için sevmek” giysisi her sohbet arkadaşının üzerine oturmaz. Manevi vuslat kuşu kusur ve kabahati çok olana konmaz. Bu sebeple akıllı olan, beş kimseyle sohbet etmez: Ahmak ve cahil, kibirli, günahkârlıkta ısrarlı, inatçı, açgözlü ve cimri. Kardeşlik ve sohbetin hukuku yedidir: Birincisi maldadır.

İkincisi ihtiyaç hâlinde güleryüzle ve müjdeleyerek yardımdadır. Üçüncüsü dildedir. Dördüncüsü yardım ve himayedir. Beşincisi öğretim ve nasihattir. Altıncısı affetmektir. Yedincisi vefadır.

Yöneticiler devleti yönetmek için yardımcılara ihtiyaç duyarlar. O vakit zahirleri yerilen fiilerin kusuru ve batınları makbul olmayan amellerin bulanıklığından temizlenmiş olanları istihdam etmelidir.

Beşinci Bâb: Ahkâm-ı Saltanat u Vilâyet ü Emâret ve Hukûk-ı Re'âyâ ve Şerâyit-i Hükûmet ve Vücûb-ı Adl ü İhsân

Vilayet, saltanat ve hükümdarlık hükümleri, yönetilenlerin hakları, yönetimin şartları ve adalet ve ihsanın gerekleri hakkındadır. Allah adaleti ve ihsanı emredip zulüm ve eziyeti yasaklar.

Hükûmet etmenin şartları ondur: 1. Halk arasında bir hadise vuku bulduğunda yönetici kendini halkın yerine koyup halkı kendi üzerine hâkim tasavvur etmelidir. 2. Halkın ihtiyacını gidermeyi ibadetin en faziletlisi bilmelidir. 3. Beslenmekte ve barınmakta dört halife ahlakına uymalıdır. 4. Hüküm verirken sertlik göstermemelidir. 5. Hüküm verirken halkın rızası için gevşek davranmamalıdır. 6. Devlet işlerinin tehdit ve tehlikede olmasına karşı uyanık olmalıdır. 7. Âlimlerle aynı mecliste bulunup sohbet etmelidir. 8. Kibir, zorluk ve hile ile halkı kendinden usandırmamalıdır. 9. Memurların ihanetinden ve valilerin zulmünden gafil olmamalıdır. 10. Feraset sahibi olmalıdır.

Bölümde hükümdarda bulunması gereken vasıfların sıralandığı on saltanat şartından sonuncusu “firâset”/feraset olup şeri ve hükmi şeklinde ikiye ayrılır. İlki, kulun nefsinin terbiye ederek ve gönlünü kötü ahlaktan arındırarak basiret gözünün açılmasıyla sağlanır. Hükema ikincisini tecrübeyle bulmuştur ve herkes için bu tür feraseti çalışarak kazanmak mümkündür. Metinde “firâset”/feraset maddesine bağlı olarak yer alan kıyafetnamede²²⁹ hükemanın tecrübe ve müşahedesine istinaden

²²⁹ “Arapça **kavf** kökünden türeyen **kıyâfe(t)** ‘iz sürüp gitmek, takip etmek, peşi sıra gitmek’ anlamına gelir. ... İlm-i kıyâfet zamanla bir bilim dalı halinde gelişmiştir. İnsanın görünen dış özelliklerine bakarak görünmeyen iç özelliklerini anlamaya çalışan kimseye de **kâyif** veya **kıyâfet-şinâs** denilmiştir. Arapça’da **firâse(t)** kelimesi de “iz sürmek, birinin arkasından gitmek” anlamına geldiğinden Arap âlim ve edipleri kıyâfet yerine daha çok firâset kelimesini kullanmışlardır.” bk. Mine Mengi, “Kıyafetnâme”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 25, 2022.

insanın “mûy”/saç, “gûş”/kulak, “ebrû”/kaş, “çeşm”/göz, “bînî”/burun, “dehen”/ağız vb. dış özellikleri, ahlakı ve karakterine dair ipucu verir.

Yönetilenler ya müslim ya gayrimüslimdir. Müslim reayanın yönetim üzerinde yirmi hakkı vardır ve yöneticiler bunlara riayet etmelidir: 1. Bütün Müslümanlara karşı alçakgönüllü olmalı ve kibirlenmemeli. 2. Fasıklar, hasetçiler, açgözlü ve kötü niyetlilerin sözlerini dinlememelidir. 3. Kusuru sebebiyle cezalandırdığı birini affetme imkânı varsa üç günü geçirmemelidir. 4. Tüm halka adalet ve ihsan ile muamele eylemelidir. 5. Makamından güç alarak insanların haremine girmemelidir. 6. Herkese anlayabileceği şekilde muamelede bulunmalıdır. 7. Toplantılarda ihtiyarlara/öncülere hürmet etmelidir. 8. Söz verdiğinde tutmalıdır. 9. Faydalı sözü sert ve kabaca söylememelidir. 10. Devlet makamında insaflı olmalıdır. 11. Kişilerin arasını düzeltmeyi görev bilmelidir. 12. İnsanların hata ve kusurunu arayıp bulmaya çalışmamalıdır. 13. Halkı şüpheli işlere teşvik etmemelidir. 14. Birinin mühim işi idarecinin sözüne bakıyorsa idareci ihmal etmeden o müşkili çözmelidir. 15. Yoksul ve düşkünlere zengin ve kudretlilere tercih etmelidir. 16. Yoksulların hâinden gafil olmamalıdır. 17. Yolları yolvuran ve hırsızlardan korumalıdır. 18. İmar ve yapı gereken yerleri ihmal etmemelidir. 19. Müslüman yerleşiminde cami yaptırmalıdır. 20. Emir ve yasaklara riayet eylemelidir.

Gayrimüslim halkın hükmü başkadır ve yirmidir. Her vilayetin valisi bu hükümlerden sorumludur: 1. İdarecisi Müslüman olan vilayette yeni puthane, kilise ve manastır yapılmamalı. 2. Eskileri yenilenmemeli. 3. Müslim misafirleri puthane ve manastırlarda konaklamaktan menetmemeli. 4. Müslim, gayrimüslimin evine misafir olursa üç gün kusur etmeden konaklanmalı. 5. İslam diyarında casusluğa fırsat verilmemeli. 6. Gayrimüslim akrabalarından Müslüman olmaya meyilli olanları alıkoymamalı. 7. Müslümanlara karşı olgun olup hürmet etmeli. 8. Bir yerde otururken Müslümanlar gelirse yer vermeli. 9. Müslümanlarınkine benzer kıyafet giymemeli. 10. Kendilerine Müslüman adı koymamalı. 11. Eyerli ve gemli ata binmemeli. 12. Ok ve kılıç taşımamalı. 13. Mühürlü yüzük kullanmamalı. 14. İçki satmamalı ve açıktan içmemeli. 15. Öteden beri giydikleri elbiseyi Müslümanlardan fark edilmek için terk etmemeli. 16. Usul ve âdetlerini Müslümanlar arasında meydana çıkarmamalı. 17. Müslümanlar civarında ev yapmamalı. 18. Ölülerini Müslümanların mezarlığına yakın defnetmemeli. 19. Definlerinde bağışmamalı. 20. Müslüman hizmetkâr almamalı.

Altıncı Bâb: Şerh-i Saltanat-ı Manevî ve Esrâr-ı Hilâfet-i İnsânî ve Keyfiyyet-i Siyâset-i Rûhânî

Manevî saltanatı izah eder. Manevî saltanatın ve insani hilafetin sırları, ruhani siyasetin niteliği, memlekette düzgün ve bozuk vaziyette olanın bilinmesi hakkındadır. İnsan vücudu yaratılmışların bir nüshasıdır. Allah yere göğe sığmayanı insanın (pak) gönlüne sığdırdı. İnsanın vücut memleketi görünürde “âlem-i sagîr”dir ancak hakikatte “âlem-i kebîr”dir. İnsan-ı kâmil bu âlemin halife ve padişahıdır.

Allah insan ruhunun latifesini beden mülkünde halife eyledi ve ona bir yer buyurdu ki kalptir. Kalpten kasıt sol yandaki et parçası değil, gönüldür. Gönül salih olursa beden mülkü salih olur.

Fâni mülke vezirsiz padişahlık imkânsız olduğu gibi beden mülkünün halifesi ruhun da bir veziri vardır, ona akıl derler. Allah akıl için beyin köşkünü inşa etmiştir. Akıl veziri beyin köşkünden görme, duyma, koklama, tatma, dokunma duyuları vasıtasıyla şehadet şehrinden haberdar olur. Ruh halifesinin beş has yardımcısı vardır. Her biri hissi âlem şehirlerinden bir şehre gözcü olur. Akıl, halifenin emriyle bu beş his/hiss-i müşterek üzerine hâkimdir. Akıl veziri cümleyi doğrultmak, sağlamlaştırmak ve Hak terazisine koymak için adalet kadısına emir verir.

Saltanat ve hilafet makamı Allah’ın gölgesidir. Maddi saltanat dört hâlden birine mensuptur: 1. (Ya) kendisi ve idaresindekilere cimridir. 2. (Ya) iki tarafa da cömerttir. 3. (Ya) halka cimri kendine cömerttir. 4. (Veya) halka cömert kendine cimridir. Manevî âlemin halifesi ruhun hâli de ilim, amel, cûd ve ihsandan biri üzeredir.

Risksiz yönetim yoktur. Manevî saltanatın düşmanı “hevâ”dır. Nefsin gelip geçici istekleri. Ruh-sultan veziri, yardımcıları ve ordusuyla düşmanla mücadele eder. Veziri akıl, karar vekili, azm hacibi, adalet kadısı, fikir bakanı, hıfz kâtibi, zikir tahsildarı, sıdk ulağı, gönül sohbet arkadaşı ve ruhani kuvvetler askerleridir.

Cisimler âlemi ruhlar âleminin gölgesidir. Gönül aynasını nefsi zevkin zulmetiyle karartma!

Yedinci Bâb: Emr-i Marûf ve Nehy-i Münker ve Fezâyil ü Şerâyit ü Âdâbı

İyiliği emredip kötülükten menetme ve faziletleri, şartları ve kaideleri hakkındadır. İnsanoğlunun iyiliği emredip kötülüğü engellemek ve Allah'ı zikretmekten başka söz ve davranışları aleyhinedir.

Halk içinde kendini bu vazife ile mesul addeden kişiye muhtesib, muhtesibin yaptığı işe ihtisab, ihtisaba muhatap olan şahsa muhtesebun aleyh, muhtesebun aleyhe emredilen veya yasaklanan meseleye de muhtesebun fih denir. Buna göre iyiliği emredip kötülükten sakındırmanın dört rüknü vardır: 1. Muhtesib, 2. İhtisab, 3. Muhtesebun aleyh, 4. Muhtesebun fih. Bu dört rüknün de riayet edilmesi gereken şartları ve edepleri vardır:

a. Muhtesib: Evvela Müslüman ve buluğ çağına girmiş olmalıdır. İyiliği emredip kötülükten sakındıracak güç ve iktidara sahip bulunmalıdır. Buluğ çağına girmemiş fakat iyiyi ve kötüyü ayırabilecek olan kişiden de iyilik yapıp kötülükten uzak kalması istenebilir ancak bunun için zorlanamaz. Deliler ve acizler için de aynı hüküm geçerlidir.

b. İhtisab: Yedi kaidesi vardır: 1. Münkerin ne olduğunu bilmek: Bir kişinin açıktan işlemediği bir günahı araştırılmamalıdır. 2. Güzel hikâyelerle yanlış göstermek: Bir kötülük görüldüğü vakit muhatap güzel bir dille nasihat edilerek ikaz edilmelidir. 3. Sert bir şekilde azarlamak: Kendisine iyilik ve güzellikle nasihat edildiği vakit kişi günah işlemekte ısrar eder hatta verilen nasihatlerle alay ederse bu kişi yalana başvurulmadan çok kaba olmayan sözlerle sert bir şekilde ikaz edilerek kötülükten menedilmelidir. 4. Münkeri bozmak: El ile yapılmalıdır. Muhtesib, münkeri yok ederken aciz olmamalı fakat aşırıya da kaçmamalıdır. 5. Korku ve Tehdit: Muhtesib şeriatın dışına çıkmadan kötülükten alıkoymak istediği kişinin günahından vazgeçmeyeceğini anladığı takdirde onu kötülükten caydırmak için sert sözle ikaz etmelidir. 6. Darbe: Bu derecede iki şart vardır: İlki zaruret hâli şarttır. İkincisi hadden ziyade ceza verilmemelidir. Hatasından dönen rencide edilmemelidir. 7. Yardım: Muhtesibin zayıf, fasığın ise kuvvetli olduğu hâllerde fasığın kötülüğünü menetmek için silah ve asker tedarik edilebilir.

c. Muhtesebun aleyh: İhtisabla kendisine ceza verilen kişidir. Muhtesebun aleyhin işlediği kötü fiillerin cezalandırılması için onun insan olması yeterlidir. Müslüman, akıllı veya hür olmasına gerek yoktur.

d. Muhtesebun fihi: İhtisaba mevzu olan amele denir ve dört şartı vardır: 1. Fasığın işlediği fiil münker olmalı ve şariat nazarında haram kabul edilmelidir. 2. Münker sayılan fiil o anda gerçekleşmiş olmalıdır. Fasık münkeri işlemekten vazgeçerse ona ihtisab uygulanmaz. 3. Münker açıktan işlenmiş olmalıdır. Gizli olanı araştırıp ortaya koymak gerekmez hatta fasığın açıktan işlenmeyen münkerini gizlemek başkalarına da vaciptir. 4. Kişiye, mensup olduğu mezhep müctehidinin içtiihadına göre ihtisab uygulanmalıdır.

Sekizinci Bâb: Fazîlet-i Şükür ve Hakikat ü Aksâmı

Şükürün fazileti, hakikati ve kısımları hakkındadır. Ebedî saadeti elde etmenin üç esasa bağlı olduğu bildirilir: 1. Nimete şükreden dil 2. Allah'ı zikreden kalp 3. Musibetlere sabreden nefis.

Şükür, velilerin makamlarından bir makamdır ve bu makamlar üç esasa göre tanzim edilmiştir: İlim, hâl ve amel. Sülukun başlangıcında “ilim” esası vardır, “hâl” onun neticesi, “amel” de hâlin semeresidir lakin sonunda mesele tam tersine döner; orada “amel” esas olur, “hal” amelin semeresi, “ilim” de her ikisinin neticesi olur. Bu mesele ilm-i sülukun inceliklerindendir, onu temiz kalp ve temiz nefis sahiplerinden başkası anlayamaz. Bu üç esas şu şekilde izah edilebilir:

1. İlim: Üç esası vardır: Nimeti bilmek, kendisine verilen nimetin bir başkası için değil kendisi için nimet olduğunu anlamak, nimeti verenin zat ve sıfatlarını hakkıyla bilmek

2. Hâl: İlmin neticesidir. Kendisine nimet verilen kişi feraha kavuşur ve onda şu üç hâl zuhur edebilir: a) Nimete nail olan şahıs feraha kavuşmakla beraber nimetin kimden geldiğinin farkına varmaz. b) Nimete kavuşan kişi, bizzat nimetten dolayı değil de, kendisine nimet ihsan edenin şefkati ve inayetine mazhar olmaktan dolayı ferahlar ve sevinir. c) Nimete vasıl olan kul, Allah'ın hukukuna riayet ederek kulluk vazifesini yerine getirir ve verilen nimeti O'nun rızası için sarf eder. En yüksek mertebe budur.

3. Amel: İlmin semeresi olan hâlin icabıdır. Amel üç kısımdır: a) Kalp ile: Allah'ın emirlerini yerine getirip yasaklarından kaçınmaya azmetmeye niyet ederek O'nun verdiği nimetleri hayır yolunda sarf etmektir. b) Dil ile: Allah'a dil ile hamdüseneda bulunmaktır. c) Bütün azalarla: Allah'ın kullarına verdiği her uzvun bir amel için yaratıldığını düşünerek O'na itaatte bütün azaları faydalı işlerde kullanmak ve onları günahlardan sakındırmaktır.

Hakiki manada şükür ise şu on hâl ile gerçekleştirilir: 1. Nimeti vereni hakkıyla tanımak ve O'na minnet duymakla 2. Nimeti verene karşı tevazuyu muhafaza etmekle 3. Nimetin ulaşmasına vesile olana teşekkür etmekle 4. Nimetten istifade ederken edebe riayet edip nimeti verenin rızasını talep etmekle 5. Nimetin gelmesi geciktiği vakit itiraz etmemekle 6. Azı çok bilmekle 7. Nimeti memnuniyetle karşılamakla 8. Nimetin bolluğunu tefekkür etmekle 9. Verilen nimete karşı gerektiği kadar şükredilmediğini itiraf etmekle 10. Nimete şükretmenin de bir şükür olduğunu idrak etmekle olur.

Bu menzile varanların da üç derecesi vardır: Arzu edilen yere varmak için şükretmektir. Bu derece, mübtediler için olup şükrün en alt tabakasını teşkil eder. Bela ve zorluklara şükredip musibetlere sevinmektir. Tarikatta seyr-i süluka devam edenler bu dereceye mensuptur. Birbirine zıt sıfatların hükümlerinin meydana gelmesi karşısında şükretmektir. Bu derece de “mukarriban-ı vasıl”a aittir.

Dokuzuncu Bâb: Fazîlet-i Sabır ve Hakîkatî

Sabrın fazileti ve hakikati, şükrün zikri ve sabır ve şükürden hangisinin efdal olup birbirine tercih edildiği hususunda ulemanın ihtilafına dair. Allah uhrevi nimetleri ve manevi saltanatı sabır gösterenlere verir.

Sabır din makamlarından bir makamdır. Dinî makamlar ilim, hâl ve amel ile tamamlanır. İlim ağacın kökü, hâl dalları ve amel meyveleri yerindedir. İlim olmadan sabır öğrenilmez. Dinini kuvvetlendirmek için çalışanlar sabredenlerdir.

Âlimler sabrın mı şükürden şükrün mü sabırdan efdal olduğu hususunda anlaşmazlığa düşmüştür. Hasan Basri, Cüneyd Bağdadi, Süfyan-ı Sevri vd. sabrın şükürden faziletli olduğunu söylemişler. Ashab-ı rey ve bazı büyükler şükrü efdal tutmuşlar. Bazı âlimler de sabır ve şükrü bir hakikatin iki ismi sayarlar.

İtaatkâr kul sabreder ve sabırda üç hâli vardır: 1. Amelden evvel niyet 2. Amel hâlinde 3. Amelden sonra sabretmek.

İnsan iki hususta sabretmelidir: 1. Nefsin hoşuna gidenler (sıhhat, selamet, mal, makam) 2. Nefsin çirkin buldukları: İki kısımdır: a) Kulun itaat etmesine yahut günah işlemesine bağlıdır. b) Musibet ve belalara karşı sabırdır.

Sabır gönül aynasını pas ve kirden arındırır ve Rabbani tecelliyi ağırlamaya hazır hâle getirir.

Onuncu Bâb: Mezemmet-i Tekebbür ü Gazab ve Hakîkati ve Hatm-i Kitâb

Kibir ve gazabın yergisi ve hakikati, af ve tevazunun fazileti ve kitabın sonuna dairdir. Kibrin kısımları, alametleri, sebepleri, sonuçları ve kibri gidermenin yolları hakkındadır.

Arif olan bilir ki mutlak saltanat sahibi Allah'tır. Dünyevi saltanat Allah'ın gölgesidir. Allah "azîm" ve "mütekebbir"dir. Sınırsız büyüklük O'na mahsustur. Bundandır ki O'nun bahsettikleriyle (ve dilediğinde alabilecekleriyle) yeryüzünde büyükenerek yürümek ve insanlara makamından güç alarak muamele etmek hata/günah kabul edilir.

Kibir öfke maddesidir. Öfke ateşendir, Allah'ın kahır ateşindendir. Zerre ateş/kibir cehennemi tutuşmaya kâfidir. Kibri gizlemenin ve açığa vurmanın işaretleri vardır. Bir mecliste oturup kalkmada edep şartlarına riayet etmemek; yolda yürürken salınmak; kendi otururken insanları ayakta istemek; ardınca insanların yürümesini istemek; âlim, evliya, gönül ehli ve salih kimselerin ziyaretinden uzak durmak; müminlerin etrafında oturmasından rahatsız olup ihtiyaç sahipleri gibi muamele etmek; hasta ve engellilerle sohbe kayıtsız kalmak; kendinden başkasından sormadan içinden çıkılamayacak işlerde sormaktan utanmak; evin ihtiyaçlarını götürmekten çekinmek; pek güzel elbiselere açgözlü olup renklerinde abartmak ve bunu meziyet bilmek kibri gizlemenin işaretleridir.

Kibrin beş dünyevi iki dinî olmak üzere yedi sebebi vardır: 1. Neseple kibirlenmek 2. Güzellikle kibirlenmek 3. Kuvvet ve şiddetle kibirlenmek 4. Mal ile kibirlenmek 5. Evlat, akraba, aşiret ve yardımcılarıyla kibirlenmek 6. İlim 7. İbadet

Öfke ve hışm ateştedir. Hilm/yumuşak huy sudandır. Öfkenin giderilmesi beş ilaçla mümkündür: 1. Kendi nefsinin Allah'ın gazabından korkutmak. 2. Gazabın akıbetinden endişelenmek. 3. Af ve yumuşak huyluluktan uzaklaştırıp öfkeye yönlendirecek sebepler üzerinde enikonu düşünmek. 4. Gazabın Allah'ın muradı üzere olması gerektiğini bilmek. 5. Yumuşak huyluluk ve öfkeyi yenmenin fazileti hakkında düşünmek.

Kibir ve gazap ebedî saadet kapılarını kapatır.

3.2. DİL VE ÜSLUP

Agâh Sırrı Levend *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri* adlı kitabında “XIV. Yüzyıldan Tanzimata Kadar Edebî Dil” başlığı altında temelde sanat ve faydanın nesirde iki tür meydana getirdiğini ifade eder:

“Sanat kaygısının üstün olduğu zamandan beri, şair ve bilginler birbirinden ayrı iki maksat gütmüşlerdir. Sanat ve fayda. Hüner ve marifet göstermek istedikleri zaman bu yapma sanat diline, öğretmek ve faydalı olmak istedikleri zaman da açık Türkçeye başvurmuşlardır. Birincisinde fikir araç, deyiş amaç; ikincisinde ise deyiş araç, fikir amaçtır.”²³⁰

Levend'in iki türlü nesir hemen her kalemin eserinde görünür diyerek Mütercim Âsım'dan verdiği örnek iki dil ve üslup özelliğinin tercih edildiği *Tercüme-i Zahîretü'l-Mülûk*'un taslak çerçevesini çizer niteliktedir:

“... tarihlerinden fazla Kamus ve Burhan tercümeleriyle tanınmış olan Mütercim Âsım, bu meşhur sözlüklerini çok sade bir dille kaleme aldığı halde, sözlüklerinin baş tarafına eklediği önsözlerde kullandığı dil Veysî ve Nergisî'nin dilinden farksızdır. Çünkü bu önsözde sanat kaygısına kapılmıştır.”²³¹

Kâtib Mustafa b. Abdullah, *Zahîretü'l-Mülûk*'un mukaddimesini tercüme etmeyip kendi mukaddimesini telif etmiştir. Mütercimin dil ve üslubunun hâkim olduğu bu bölüm Arapça 1b sayfasıyla başlar ve 2a'da üçüncü satırdan itibaren 13a'nın sonuna kadar Osmanlı Türkçesinin süslü nesir (üslûb-ı müzeyyen) örneğiyle devam eder. Öte yandan mütercim mukaddime ve hatime arasında izleyen tercüme metinde

²³⁰ Agâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi 1960) 21.

²³¹ Levend 23.

Tercüme-i Zahîretü'l-Mülûk'un özgün mukaddimesinden:

75

keremi /11a/ ve hüsn-i şeyemi mænend-i iltimâ‘-ı şu‘ â‘-ı hür aşkâ‘ ve erbâ‘-ı bahr u berde sâti‘ u şâyi‘dür.

Tercüme kısmından:

‘İlm-i ‘âlem-ârâya hafî buyurılmaya ki hazret-i Hakk ‘azze ismuhû laîfe-i rûh-ı insânîyi ki esrâr-ı rabbâniden bir sırdur. Hıttâ-i mülk-i beden-i hâkîde hâkim ü halîfe eyledi. Mutehayyir zu‘mı üzre ol mülk vasaatında bu halîfenün /141a/ istikrârı için bir mekân ta‘yîn veyâhud gayr-ı mutehayyir kulı üzre vürüd-ı evâmîr ü nevâhî ve taşarrufât-ı ahkâm için bir yir tebyîn buyurdu. Ol maḥalde ihtilâf vardır. Ve tenbîh-i şer‘î cihetinden azher oldur ki ol maḥall dildür. Ve lafz-ı nebevî bu ma‘nâya şâhiddür ki: “Hazret-i Hakk sübhânehü ve te‘âlâ şüretlerünüze ve kârûnuza nazar itmez. Hemân dilünüze ve niyyetlerünüze nazar ider.”²³⁷ Zîrâ müstaḥlefün nazarı halîfesinün taşarrufâtı maḥalline olur. Ve bunda gönülden murâd pehlûda olan gûşt-pâre degüldür. Zîrâ cümle hayvânâtun dahı dili vardır. Belki dilden murâd bir laîfedür ki câmi‘-i esrâr-ı mülk ü melekût ve ḥâmil-i aḥbâr-ı gayb u şehâdetdür. Ve bu gûşt-pâre ol laîfenün tedbîr ü taşarrufı maḥallidür. Ve bu laîfe nefis-i nâṭıka vü rûḥ izdivâcından mütevellid olmuştur. Ve ‘ârızî müşâkeleti ciheti ile mâder-i nefse müşâbeheti ve mücâneset-i aṣlî ciheti ile peder-i rûḥ ile muvâneseti vardır. Rûḥ-ı kıdsiye /141b/ teveccüh itdükde nesemât-i envâr-ı rûḥânî ve nefehât-i esrâr-ı rabbânî ḥaḳîkatini münevver ve mu‘aṭṭar eyler.

Mukaddime bölümü mütercimin telifi olduğundan doğrudan onun dil ve üslup özelliğini yansıtmaktadır. Sinan Paşa üslubu olarak kabul edilebilir süslü nesir ile kaleme alınmıştır:

“Süslü nesir (üslûb-ı müzeyyen): Sanat yapma kaygusunun önde olduğu, Arapça-Farsça kelime ve tamlamalara çokça rastlanan, hemen her cümlesinde seci bulunan sanatlı nesirdir.”²³⁸

²³⁷ el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, C. 2, s. 10.

²³⁸ M. Fatih Köksal, “Nesir ve Seci”, *Klasik Dönem Osmanlı Nesri*, ed. Ömür Ceylan (İstanbul: Kesit Yayınları, 2012) 18. Klasik Türk edebiyatı nesir üslubunun ve secinin tasnifinde age. esas alınmıştır. bk. Köksal 11-38.

Nesirde ahengi²³⁹ sağlayan seci “nesirde kelimeler, kelime grupları, cümlecik veya cümlelerin -çoğunlukla- sonlarında görülen ses benzeşmesidir. Seci en az iki olmak üzere sınırsız sayıda kelime arasında olabilir.”²⁴⁰

Mütercim “fıkrin araç deyişin amaç” olduğu on üç varaklık girişte Arapça ve Farsça kelimelerden müteşekkil uzun tamlamalar ve secilerle sanatını ortaya koymuştur.

Mukaddimeden bazı seci örnekleri şöyledir.²⁴¹

Seciyi oluşturan kelimelerin revî harflerinin aynı vezinlerinin farklı olduğu seci türüne sec’-i mutarraf denir.

Sec’-i mutarraf: Ve mazānn-ı icābet-i du‘ā ve āvān-ı işābet-i recāda seristikānet ve āzı dumū‘-ı huşū‘ u niyāz birle mescid-i tende seccāde-i sīne ve mihrāb-ı dilde ma‘ bed-i ekālīm-i āb u gildür. (11b)

Egerçi ol dībāce-i nāme-i sa‘ ādet **ķabā**-yı **ra‘nā**-yı Fārsī birle /13a/ cilve eylerdi ammā henūz **dībā**-yı **zībā**-yı Rūmī birle ‘arz-ı cemāl itmemiş idi. (12b-13a)

Söz öbekleri arasında seciyi oluşturan kelimelerin hem revî harfi hem vezin hem de sayıca bir olduğu seci türüne sec’-i murassa’ denir.

Sec’-i murassa’: ... fāris-i meydān-ı **şecā’at ü ‘adālet** mübārız-i me‘ārik-i **şehāmet ü celālet** ... (10b)

²³⁹ “Aristoteles, Retorik adlı kitabında nesir ahengi konusunda şunları ifade eder: Düzyazı bir metin ne ölçülü ne de ritimden yoksun olmalıdır. Ölçülü biçim, yapay görünümüyle dinleyicinin güvenini yok eder, aynı zamanda onu ölçünün ne zaman yinleneceğini gözlemeye çekerek dikkatini saptırır. Öte yandan ritmik olmayan dil fazla sınırsızdır; vezin sınırlamaları istemiyoruz ama belli sınırlamaların olması gerek, yoksa etki belirsiz ve yetersiz olacaktır. İmdi bütün şeyleri sınırlayan sayıdır; ritmi oluşturan şey de bir kompozisyonun biçiminin sayısal sınırıdır, ölçülürse bunun kesin bölümleridir. Öyleyse düzyazı ritmik olmamalıdır, yoksa düzyazı değil koşuk olur. Hatta çok kesin bir düzyazı ritmine de sahip olmamalı, dolayısıyla belli bir derecede ritmik olmalıdır.” çev. Mehmet H. Doğan’dan naklen İ. Hakkı Aksoyak, “Eski Türk Edebiyatında Nesir Üzerine Bazı Belirlemeler”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları V Nesrin İnşası: Düzyazıda Dil, Üslup ve Türler*, haz. Hatice Aynur vd. (İstanbul: Turkuaz, 2010) 67.

²⁴⁰ Köksal 22.

²⁴¹ Seci türlerinin tanımları Köksal age.den alıntılanmıştır.

Hâliyâ ol ‘azîzûn enfâs-ı tayyibelerinden envâ‘-ı **taẓarru‘** u **inkisâr** ve eşnâf-ı **tevakku‘** u **iftikâr** birle iltimâs olındukda zamânede şâhib-ķırân-ı a‘ nâ pâdişâh-ı kişveristân ĥazretlerinüñ nâm-ı sa‘âdet-encâmılarına taħrîr olmağa ruĥşat fehm olunmağın şerĥine şurû‘ olındı. (13a)

Seciyi oluşturan kelimelerin hem revî harfî hem de vezin bakımından bir olduğı secî türüne sec‘-i mütevâzî denir.

Sec‘-i mütevâzî: ...tâ memâlîki silkinde **maĥsûb** ve pās-dārân-ı şeb zümresinde leşker-i dîni ħulû‘ına **mañşûb** olalar. (6b)

... ki /9a/ kâr-ĥâne-i irâdet-i ezeliîde nâr-ı maĥabbet-i lem-yezeli ĥarâreti ile ĥâtem-i vücûdı naĥd-i kâyinât-ı risâlet ü nübüvvetden **mañnû‘** ve cevâhir-i zevâhir-i kân-ı ‘irfân-ı sîne-i pâkinde **mevzû‘** dur. (9a)

Nâzil idi tâ ol zamâna degin ki ser-defter-i ‘**ulemâ** ve ser-âmed-i **fuẓalâ** mevlânâ ‘Alî bin Şihâb el-Hemedânî ĥuddise sırruhûnuñ Zâĥîretü’l-Mülûk-nâm kitâb-ı müsteĥâbı ki elfâz u ‘ibârâtı rengîn ve me‘ânî-i ġavânîsi laĥîf ü şîrîndür. (12b)

Seciyi oluşturan kelimeler arasında revî birliğı olmaksızın yalnızca vezin birliğı sağlanan secî türüne sec‘-i mütevâzin denir.²⁴²

Sec‘-i mütevâzin: Lâkin ‘**avârız-ı ĥavâdiş** ve **maşârif-i şavârif** mâni‘ olurdu. (13a)

Mütercim mukaddimede sözü etkili kılmak adına izaha çalıştığı konuya bağı ayet, hadis ve manzumelere başvurmuştur:

Ĥudâyâ ĥün zât-ı ĥadîm müşâhedesinde kelâm-ı Kelîm’üñ nidâsı سُبْحَانَكَ تَبْتُ
دُرْ لَا أَحْصَى ثَنَاءَ عَلَيْكَ²⁴⁴ ve Ĥazret-i Ĥabîb’üñ vird-i zebânı izĥâr-ı iķrâr-ı²⁴³ اَلَيْكَ

²⁴² Bu konuda detaylı bilgi için bk. M. Fatih Köksal, “Tartışmalı Bir Seci' Türü: Sec'-i Mütevâzin”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 21 (2018): 589-604.

²⁴³ A'râf 7/143: "... Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tevbe ettim. ..."

²⁴⁴ Hadis-i şerif: "Senin hakkındaki övgüleri sayamam." bk. Mehmet Yılmaz, *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler (Ansiklopedik Sözlük)* (İstanbul: Kesit Yayınları, 2013) 99.

bu ‘âcizlerüñ kuvvet-i nâṭıkaları ol ḥazrete lâyıḳ meḥâmidde nice nâṭıḳ ve ‘uzebât-ı râyât-ı elsine-i ḥalâyıḳ nesâyim-i enfâsa ne ṭarîḳla ḥâfıḳ olur.

Rubâ‘iyye:²⁴⁵

آنجا که کمال کبریای تو بود
عالم نم از بحر عطای تو بود
ما را چه حد حمد و ثنای تو بود
هم حمد و ثنای تو سزای تو بود
(4a)

Tercüme metinde mütercimın izlediğı yol kaynak metnin müellifinin üslubunu görünür kılmıştır. Halka hitap eden ve fayda maksadıyla tercüme edilen metin orta nesir (üslûb-ı mutavassıt) ile kaleme alınmıştır:

“Orta nesir (üslûb-ı mutavassıt): Arapça-Farsça kelime ve tamlamaların Türkçe kelimelere baskın olduğı, yer yer secilerle süslenmiş, öğreticiliğinin yanı sıra sanat endişesi de gözetilen nesirdir.”²⁴⁶

Mütercim tarafından kelime ve terkiplerin çoğunlukla aynen aktarıldığı tercümede seciler gerçekte *Zahîretü’l-Mülûk* müellifi Seyyid Ali Hemedanî’nin kaleminden çıkmıştır.

Tercüme kısmından bazı seci örnekleri şöyledir:

Sec’-i mutarraf: ni‘met-i bî-gāye vü devlet-i bî-nihāyedür (238b)

Sec’-i murassa: Bir gün ola ki mütekebbirân-ı merdûdî âyât-ı nefehât-ı elṭâf-ı rabbânî müşâhedesi lezzetinden maḥcûb ve mütecebbirân-ı maṭrûdî nesemât-ı envâr-ı rûḥânî müṭâla‘ası zevkından maḥrûm eyleyem. (271a)

Belki lem-yezel ve lâ-yezâl zât-ı muḳaddesi şîfât-ı kibriyâ vü kemâl ile mevşûf ve nu‘ût-ı ‘âzamet ü celâl ile ma‘rûfdur. (19a)

²⁴⁵ Senin ululuğının kemale erdiği o yerde, âlem senin ihsan denizinden damladır. Sana hamdüsena etmek bizim ne haddimize! Sana hamdüsena etmek ancak sana layık olur.

²⁴⁶ Köksal 17.

Ve **akvāl-i šenīʿa** ve **efʿāl-i kabīḥa**dan redd eyleye. (105b)

Secʿ-i mütevâzî: Meclis-i hükme şahidi ihzâr itmek taʿabı hâkim şahide qarîb olsa bu miqdâr taʿab ki iḳâmet-i **şehâdet** veyâ edâʿ-ı **emânet** için birkaç adım yir gelür. (184b)

Secʿ-i mütevâzin: ... ḥazret-i şameddiyyet **maḥbûbları** ve cenâb-ı eḥadiyyet **maḥbûlleri** (233b)

ve cezebât-ı hidâyet **maḥtûfları** ve nazârât-ı ʿinâyet **manzûrları**dur ki (233b)

Bir gün ola ki mütecebbirân-ı merdûdı âyât-ı **nefeḥât-ı elṭâf-ı rabbânî** müşâhedesi lezzetinden **maḥcûb** ve mütecebbirân-ı maṭrûdı **nesemât-ı envâr-ı rûḥânî** müṭâlâʿası zevkından **maḥrûm** eyleyem. (271a)

Nesir dilinde Arapça cümle başı edatların kullanımı dikkat çekmektedir:

Ammâ: Ammâ ol esrârûñ cevâhiri nuḳûdın ʿumyân-ı ʿâmmenüñ nazâr-ı ʿalîline ʿarz itmek olmaz. (17b)

Lâ-cerem: Lâ-cerem cemâl-i ʿilm şuʿûrî ile bî-kemâl-i ḥilm kâdir olmazlar ki ʿilm ʿizzetiyle taʿazzüz eylemeyeler. (288a)

Lâkin: Lâkin cinâyet idenüñ fiʿli maʿşiyet olur ki taẓyîʿ-i ḥaḳḳullâhdur. (182b)

“Eski nesirde, hele halk için yazılan mensur eserlerde “ve”ler Arapçada olduğu gibi hemen hemen her cümle başında kullanılır.”²⁴⁷ Bu özellik *Tercüme-i Zahîretü'l-Mülûk*'ta da görülür:

Ve kendüden bir meges defʿ idemez. **Ve** gûşına bir mûr girürse niçe elem çeker. (307a)

²⁴⁷ Levend 25.

Türkçe bir yapı olmamakla birlikte dönemin nesir diline yerleşen Farsça “ki” edatı metinde sık sık kullanılmıştır:

“Her kimesne **ki** bir nesne içe **ki** anuñ bir farkın içen mest ola, anuñ bir avuç tolusı harâmdur.”²⁴⁸ (23a)

Cümlede “ile” edatının yerine yönelme durumu (dative) eki kullanılmıştır:

Ders alduğdan şoñra cāy-ı halvet özleyüp zikre meşgûl olurdum. (96a)

Durum eklerinin birbirinin yerine kullanıldığı görülür. Yönelme durumu (dative) yerine belirtme durumu (accusative) eki kullanılmıştır:

Onuncı haqq manşib-ı hükümetde inşâfı ri‘ âyet eyleye. (133b)

Tercüme-i Zahîretü'l-Mülûk'ta mütercimmin mukaddimede sanat kaygısı ve tercümede takip ettiği yol Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçe kelimelere baskın olmasına yol açmıştır. Tercüme sürecinde fiil soylu kelimeler Türkçe eş değeriyle karşılanmış yahut bu fiilin mastarı, ism-i faili veya ism-i mefulüne Türkçe yardımcı fiil getirilmiş ve çoğunlukla Türkçe kelimeler bu yolla metinde yerini almıştır.

²⁴⁸ Ahmed bin Hanbel, *el-Müsned*, C. 41, s. 457. bk. <https://shamela.ws/book/25794/21109#p1>

IV. BÖLÜM

METİN

4.1. ESERİN YAZMA NÜSHASI

4.1.1. Nüsha Tavsifi

Kâtib Mustafa b. Abdullah'ın *Tercüme-i Zahîretü'l-Mülûk*'u²⁴⁹ Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya koleksiyonunda 02859 numarada İslam ahlakı konusu ve 297.8 tasnif numarasıyla kayıtlıdır. (Ayasofya Kütüphanesi'nden Milli Eğitim Bakanlığı'nın emriyle 1968 yılında Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilmiştir.)

233×144 mm, 150×80 mm. 310 yaprak, 13 satır. Nesih. Başlıklar, özel isimler ve bazı kelimeler ve manzumeleri haber veren mısra, beyit, şiir, nazm, kıt'a, rubai ve benzeri ifadeler ve ayet ve hadislerin üstü kırmızı mürekkeple. Eser reddadelidir. Eserin adı (*Zahîretü'l-Mülûk*) ilk sayfadaki serlevhada altın suyu çerçeveli unvan içinde yazılıdır. Tıgılı mihrabiye ve başlığın zemini çiçek ve yapraklarla süslü, lacivert ve altın yaldızlı. Zahriyede “Kitâb-ı Tercüme-i Zahîretü'l-Mülûk fi't-Tasavvûf” ve Ayasofya 297.8/2859 kaydıyla “i” ve boş “ii” sayfalarından sonra 1a'da el-Hâc Abdullah eş-Şehîr Hüseyin Agazâde adına temellük kaydı bulunur. Vakıf müfettişi Ahmet Şehzade'nin yazısı ve mührü vardır. “Üçüncü Sultan Murad Han merhum için tercüme olunan *Zahîretü'l-Mülûk*'dur” ifadesi yer almaktadır.

Baş: 1b یامن توحد ببایع الإبداع والإنشاء و تقرد بأجراء قلم الاختراع على وفق علمه كيف يشاء

Sonu: 310a Cenâb-ı vâcibü'l-vücûd dergâhından gâyet-i ma'lûb ve nihâyet-i ma'şûd budur ki bu kitâb-ı müste'âba nazar iden ol habîb-i kevneyn ve Resûl-i şakaleyn hürmetine me'mûlun bih olduğu üzre müstefîd ola ve bu kullarınıñ zellât u hefevâtına nazar-ı 'afv u merhameti dirîğ itmeye Ve'l-hamdüli'llâhi vahdehû ve's-selâmu 'alâ men lâ nebiyye ba' dehû.

²⁴⁹ Tercüme olduğu belirlenen yazma eser, Süleymaniye Kütüphanesi'nde *Şerh-i Zahîretü'l-Mülûk* adıyla kayıtlıdır.

XIV. asırda İranlı Seyyid Ali Hemedanî'nin Farsça kaleme aldığı *Zahîretü'l-Mülûk* adlı siyasetnameye dayanan eser, mütercimin özgün mukaddimesi, on bölüm ve hatimeden oluşmaktadır. Hatimede geçen “İşbu kitâb-ı müşgîn-nikâbuñ te'lîfî hicret-i nebevîden /310a/ sene hams ve şemânî ve tis'ami'e mübârek şehr-i Rebî'ü'l-evvel'inüñ on ikinci işneyn gicesi ki ²⁵⁰لَوْلَاكَ لَوْلَاكَ لَوْلَاكَ لَوْلَاكَ لَوْلَاكَ سırrınuñ şeb-i vilâdetidür.” ifadesinden anlaşıldığı üzere kitabın tercümesi H. 12 Rebiülevvel 985/M. 30 Mayıs 1577 tarihinde tamamlanmıştır.

Mütercimin telifi mukaddimede tespit edilen eksik (9a-b) ve metinde (dipnot ile gösterildiği üzere) mevcut başka hatalara bakıldığında nüshanın mütercim hattı yahut müstensih hattı olduğu hususu muğlaktır:

9a'nın son satırındaki “vehhâb-ı bî-minnet ve feyyâz-ı bî-illet 'alet kudretihi ve cellet” ifadesinin 9b'de devam etmediği tespit edilmiştir. Örneğin bu ifade Osmanlı devlet adamı Feridun Bey'in Münşeâtı'nda aynıyla geçmekte ve tamamı “vehhâb-ı bî-minnet ve feyyâz-ı bî-illet alet kudretihi ve cellet *hikmetihi*”²⁵¹ olup benzeri ibare yerine 9b'de “tâc-ı kerâmet ve inkıyâdı dergâhı güzîdelerine erzânî kıldı ...” diye devam etmektedir. Eser reddadeli olsa da reddade “b” sayfasına kaydedildiğinden burada takip sağlanamamaktadır. Bu durum başta iki seçeneği akla getirmiştir: İlki bu eksikliğin, nüshanın mütercimi tarafından tebyiz edilirken (beyaza çekilirken)²⁵² dalgınlık sonucu kaynaklanmış olması; ikincisi müstensih kaynaklı olması. 194a'da “Beşinci bir havzda şuyı az /194a/ ola tağmîs-i dest ü âniye-i²⁵³ necis.” cümlesinde “yemek kapları” manasına “âniye” kelimesinin cümlenin manasıyla ilgisiz olarak “âyîne” şeklinde geçtiği görülür ki “müellif mânasız bir şey yazmak istemez”.²⁵⁴ Benzer örnek 195a'da “Beşinci sukûf u ebniye²⁵⁵ üzre halka nazzare için ictimâ'-ı zenân münkerât-ı maḥzûredendür.” cümlesinde “binalar, yapılar” manasına ebniye ve

²⁵⁰ “Sen olmasaydın, eğer sen olmasaydın felekleri (âlemleri) yaratmazdım.” Sagânî “Uydurmadır” demiştir. Ben de (Aclûnî) derim ki: Ancak hadis olmamakla birlikte manası sahihtir. bk. el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, C. 3, s. 389.

²⁵¹ Feridun Bey, *Mecmûa-i Münşeâtü's-selâtin*, 2 cilt (İstanbul: 1264) C. 1, s. 382, 438.

²⁵² “Tebyiz kaydı (müsveddeyi beyaza çekme) da telif kaydı gibi değerlendirilir. Bu kayıt bazen eserin sonunda bulunur ve müellif eserini temize çektiği zamanı kaydeder.” bk. Selami Ece, *Klasik Türk Edebiyatı Araştırma Yöntemleri (I-II)* (Erzurum: Eser Basım Yayın Dağıtım Matbaacılık, 2015) 417.

²⁵³ âniye: âyîne, nüsha.

²⁵⁴ Ahmed Ateş, “Metin Tenkidi Hakkında”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 7 (1942): 257.

²⁵⁵ ebniye: âyine, nüsha.

bağlamdan kopuk “âyine” kelimeleri arasında gözlemlenir. 205a’da “ve kırb-ı /205a/ mün‘im cenâbına²⁵⁶ şühûd-ı tetâbu‘-ı in‘âm ve terâdüf-i ikrâm vâsıtasıyla ta‘atı.” cümlesindeki “cenâbına” kelimesi nüshada “cinâyete” şeklinde imla edilmiştir ki bağlamla ilgisizdir. 223a’da iki böbrek manasına “külyeteyn-i²⁵⁷” kelimesinin nüshada كُليَّتين “küleyleteyn-i” okutacak şekilde harekelendiği dikkat çeker. Kaynak metinde Arapça hadis metninde “hınzîr” ve hadisin Farsça tercümesinde “hūk” şeklinde geçen “domuz” manasındaki kelime 275b’de kaynak metinden kopuk “kurbağa” manasına “gūk” olarak yazılıdır. Metin bölümünde bu ve benzeri eksik ve yanlışlar dipnotta gösterilmiştir.

Mütercim Kâtib Mustafa b. Abdullah’ın neticede bir kâtip olduğu ve mesleği gereği kitabet, inşa ve hat eğitimi gördüğü ve Arapça, Farsça ve Türkçeye hâkim olduğu düşünülürse yukarıda belirtilen hataların yanı sıra nüshada bazı ayet ve hadislerin yanlış yazıldığı da göz önüne alındığında bir kâtibin bu türden hatayı yapması beklenmez. “Mütercime Dair Tespitler” başlığı altında dikkate sunulan Uğur Derman’ın değerlendirmesi de göz önüne alındığında nüshanın müstensih hattı olduğu düşünülürse de mütercim hattı olması ihtimal dâhilindedir.

4.1.2. Nüshanın İmla Özellikleri

Tercüme-i Zahîretü’l-Mülûk’un bilinen tek nüshasının H. 985/M. 1577 yılında tamamlandığı kaydedilmektedir (310a). Harekesiz nesihle kaleme alınan nüshada imla bakımından yer yer tutarsızlık vardır. Metinde XIII. ve XV. yüzyıllar arasında Anadolu’da kurulup gelişen Oğuzcaya dayalı yazı dili Eski Anadolu Türkçesinin²⁵⁸ etkileri görülür. Eski Anadolu Türkçesinde Uygur imlası ve Arap-Fars imlasının izleri mevcuttur ve bu husus metne yansımıştır.

Bazı eklerin²⁵⁹ ara sıra tabandan ayrı yazımı Uygur imlasına örnektir:

²⁵⁶ cenâbına: cinâyete, nüsha.

²⁵⁷ külyeteyn-i: كُليَّتين, nüsha.

²⁵⁸ Hatice Şahin, *Eski Anadolu Türkçesi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2003) 13.

²⁵⁹ Eklerin gösteriminde + isimle bağlanmayı, – fille bağlanmayı, küçük harf ekte sabit harfi, büyük harf türevlerini, () parantez içindeki sesin ihtiyari olduğunu işaret eder.

مستحب در (303b), āfāt-ı nefsdan (251a), ma‘nādan (251a), معنی دن
müsteḥabdur (174a)

Nüsha harekesizdir ancak nadiren harekelenen kelimeler mevcuttur ve bu kelimeler arasında imla bakımından tutarsızlığa rastlanır:

دینلندیرر (269a), گیدیرر (269a), گیدوررلر (271b)

Nadiren harekeli kelimeler görülen nüshada harekelemeye bağlı olarak bir diğer imlada tutarsızlık örneği; “değil” kelimesinin -bir kez- "دگل" (degül) biçiminde ötre ile -bir kez- "دگل" (değil) biçiminde esre ile gösterilmesidir.

Belirtme durumu (Accusative) +(y)I: Nüshada belirtme durumu, ye "ی" ve ye "ی" yerine hemze "ء" ile gösterilir. Aynı zamanda “iyelik eki almış bazı isimlerin belirtme durum ekini almadan belirtme durumuna girdiği”²⁶⁰ görülür:

انی anı (13a)

نسنة Zīrā fāsīḳ mestūr tutduğu nesneyi setr itmek vācibdür. (186a)

ارقه سن arḳasın (37a)

Görülen geçmiş zaman II. çokluk kişi eki (-dUñUz) Eski Türkçede dudak uyumuna bağlıdır. Eski Anadolu Türkçesinde ise daima yuvarlak ünlülüdür.²⁶¹ Bu ek nüshada "دیکوز" biçimlerinde olup tek örnekle sınırlı olmak üzere "دیکوز" biçiminde kullanılmıştır: ایتدیکوز itdiñüz (257b).

Gelecek zaman eki nüshada II. ve III. teklik kişilerde “ol-” fiiliyle "یسر" ve "یجاق" - "اجاق" ikili imlasıyla yer almaktadır. 165a’daki iki örnekte "حق" biçiminde ünlüsüz imla edilen ek nüshaya hakim olan "یجاق" imlası ile çeviri yazıya aktarılmıştır.

²⁶⁰ Şahin 47.

²⁶¹ Gabain’den naklen Yavuz Kartallıoğlu, *Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni (16, 17 ve 18. Yüzyıllar)* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011) 378.

+Ilk: İsimden isim türeten bu ek, metinde işlek olarak gerek Türkçe gerek Arapça ve Farsça isimlere gelerek kullanılmıştır. Nüshada لق ve لك biçiminde imla edilmiştir. Sınırlı örnekte kalınlık incelik uyumu yoktur.

Kalınlık incelik uyumu olmayan örnekler: devletsizlik (159a), şādīlık (28a), rahmsizlik (50b)

Uyumlu örnekler:

لل rahmsizlik (68a), eylik (83a), egrilik (89a), kŭrlık (251b), merdlik (286a), erlik (296a)

لق ıarlıkdan, kızlıkdan (67a), ĥastalık (74a), bīmārlıkdan (74b), pādīşāhlık (101a), karamnılık (135b), yaramazlık (8136a), varlık (147b), yoklık (8304b), surĥlık (297a)

Nüshada bu eki alan ismin üzerine ũnlŭyle başlayan bir ek daha eklendiğinde "لق" imlasındaki "ق" harfinin yerine "غ" harfi gelir. (Eş durumda "لك" imlasındaki "ك" çeviri yazı alfabesinde “g” harfiyle karşılanır.)

Kalınlık incelik uyumuna girmeyen örnekler sınırlıdır: bī-ĉārelıgın (34a), muĥtesiblıgı (170a), sŭstlıgı (292a)

Uyumlu örnekler: yaramazlıgına (240b), dervīşliginden (86b)

+(I)ncI: Nüshada sayı isimlerine gelen ekin ilk ũnlŭsŭ (bazı örneklerde ötreyle gösterilmek üzere) uyuma girerken ikinci ũnlŭsŭ damak uyumuna tabidir: "لُچنجی" üçŭnci (267a)

+sUz: Ekin imlası nüshada "سز" biçiminde olup 38a'da "سز" biçiminde harekelenmiştir: gözsiz (38a). Yalnızca bir örnekte "سوز" biçiminde yuvarlak ũnlŭlŭ kullanılmıştır: ĥayrsuzlık (129a).

Örnek: yağsız (121b), ansız (124a), vezīr-i müdebbirsiz (142a)

-(I)n-: Esasında dönüşlŭlŭk görevindeki bu ek ũnlŭ veya “l” ile biten fiillere eklendiğinde edilgenlik görevinde kullanılabilmektedir. Ekin metinde “ol-” fiiline

edilgenlik işleviyle geldiği örneklerde -nüshaya hâkim olan vokalsiz "ن" imlasına nazaran- "و" harfi veya ötre ile gösterilmek üzere tutarsızlık gözlenir:

(199a) "اولونه" itâ oluna "اولندى" (159a) 'olındı "اولندى" (13a) şurū' olındı

Yukarıda belirtildiği üzere nüshanın imlasında bazı ekler ve kelimelerin yazımında tutarsızlık olmakla birlikte bu durum harekesiz nüshanın nadiren harekeli kelimelerinde de gözlenir. Metinde eklerin imlasında Eski Anadolu Türkçesinin izleri görülür.

4.2. METNİN KURULMASINDA İZLENEN YÖNTEM

1. *Tercüme-i Zahîretü'l-Mülûk*'un Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya bölümünde 02859 demirbaş numarasıyla kayıtlı tek nüshasına ulaşıldığından metni çeviri yazıya aktarma aşamasında karşılaşılan problemlerde kaynak metin Ali bin Şihab el-Hemedanî'nin *Zahîretü'l-Mülûk*'u için İranlı araştırmacı Seyyid Mahmud Envarî'nin tenkitli neşrine başvuruldu: Mir Seyyid Ali Hemedanî, *Zahîretü'l-Mülûk*, haz. Seyyid Mahmud Envarî (Tebriz: Danışkede-i Edebiyat ve Ulûm-ı İnsanî Müessesesi-i Tarih ve Ferheng-i İran, 1979). Bu kaynaktan faydalanarak (incelemede harfiyen/aynen/sözcüğü sözcüğüne tercüme yöntemiyle yazıldığı belirlenen) eserin bilinen tek nüshasında eksik ve yanlış yazımların doğruları metne dâhil edildi. Yanlış yazımları metne müdahale etmemek amacıyla metinde geçtiği biçimde dipnotta verildi. İmlası eksik ve hatalı kelimelerin fotoğrafları dipnota eklendi.

2. Nüshanın sayfa numaraları // işareti içerisinde ve koyu dizilerek gösterildi.

3. Mükerrer sözcükler ve/veya nüshada fazlalık olarak yazıldığı tespit edilen ibareler < > işareti içerisinde; -tarafımızdan yapılan- eklemeler [] işareti içerisinde gösterildi.

4. Nüshada kırmızı mürekkep ile yazılı bölüm başı, öz ad ve bazı kelimeler koyu dizilerek gösterildi.

5. Tüm Arapça ve Farsça metinler (ayet, hadis, şiir, darb-ı mesel, vecize vb.) Arap harfleriyle yazıldı ve tercümeleri dipnotta verildi.

6. Bazı ayet ve hadis metnlerindeki hatalar giderilerek özgün ve doğru hâli Arap harfleriyle yazıldı ve fark dipnota yansıtılmadı.
7. Nüshada ء ve ى harfinin birlikte kullanıldığı “daima”, “kâinat” gibi sözcüklerde hemzeli kullanım tercih edildi.
8. Şeddeli kelimeler yalın hâldeyken ve ünlü ile başlayan ek aldıklarında çeviri yazıya şeddeli; ünsüz ile başlayan ek aldıklarında ise şeddesiz aktarıldı (Ḥaqq, Ḥaqq’a, Ḥaqq’da).
9. Eser XVI. asırda yazıldığı için bu dönemin imlasını yansıtmayan yazımlarda (olundu "اولوندى") dönemin imlası (olındı) dikkate alınırken fark dipnota yansıtılmadı.
10. Arapça ve Farsça kökenli kelime ve eklerin yazımında Prof. Dr. İsmail Ünver’in “Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler” makalesi esas alındı.
11. Çeviri yazıda Oktay New Transkripsiyon fontu kullanıldı.
12. Çeviri yazıda aşağıdaki alfabeye uyuldu.

Tablo 1. Çeviri Yazı Alfabeti

ء	’
ا	A, a; E, e, Ā, ā
آ	Ā, ā, A, a
ب	B, b
پ	P, p
ت	T, t
ث	S, s
ج	C, c
چ	Ç, ç
ح	H, h
خ	H, h
د	D, d
ذ	Z, z
ر	R, r
ز	Z, z
ژ	J, j
س	S, s
ش	Ş, ş
ص	Ş, ş
ض	Ž, ž, Đ, đ
ط	T, t
ظ	Z, z
ع	‘
غ	Ġ, ġ
ف	F, f
ق	Q, q
ك	K, k, G, g, ñ
ل	L, l
م	M, m
ن	N, n
و	V, v, O, o, Ö, ö, U, u, Ū, ū, Ü, ü
ه	H, h, a, e
ی	Y, y, I, i, Ĭ, ĭ, Ī, ī

Farsçadaki “vâv-ı ma’dûle” “” ile gösterildi.

4.3. ÇEVİRİ YAZILI METİN

TERCÜME-İ ZAHÎRETÜ'L-MÜLÛK

يامن توحد بيباع الإبداع والإنشاء و تفرد بأجرآء قلم الاختراع على وفق علمه كيف يشاء و يامن وضع /1b/ في اجواف اصداف الكلم فرايد المعانى و فوايد الحكم كما برقع على لمعات جماله و سطوات جلاله نقاب سحاب العالم و يامن أبدع من صباح المعنى فى مشكوة الحرف ناراً على علم كما اطلع انوار عوالم الوجود من طلع صورت آدم صلّ على أدلة مسالك السعادة واجلة ممالك غايت الابداء والاعادة و خصص من بينهم دليلنا الهادى من الكثرة الظاماء الى ضحوة الوحدة والصفاء محمد المصطفى المجتبى و على اهله فلك العبا المشرفين بتيجان وصناديد مساند الصحبة على ارائك العهود الذين «سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ /2a/ الْاَلَا الْمُوْدَةِ فِي الْقُرْبَىٰ Hulāṣa-i kılāde-i ta'zīm ü iclāl ile ārāste olan cevāhir-i zevāhir-i maḳāl ki vāsīta-i silk-i muḳtezi-i ḥāl ve dest-i ḳudret-i meṣṣāta-i fikret birle pīrāste olan ber-dūş-i²⁶³ nev-^c arūsān-ı ḥayāl ve gerden ü gūş-ı mäh-ruḥān-ı tutuḳ-ı serā-perde-i bāldür. Lāyık-ı sipās u sitāyiş-i āferīdgārdur ki gül-berg-i lisān benī nev-^c insānı gonçe-i dehende nesīm-i iḥsānı zikri ile münfetiḥ ve gülşen-i şudūr u çemen-i cinān-ı ehl-i şühūd u ḥużūr şükriñ envār u ezhārı ile münşerihdür.

Beyt:²⁶⁴

هر زبانی که نه ذکر تو کند گویا نیست
وان دلی را که تو مشهود نه بینا نیست

Eṭbāḳ-ı evrāḳ-ı semāvātda şemse-i ḥor ve levḥa-i ḳamer /2b/ ü vuḳūf u āyāt ve sevābit ü seyyārāt ḳudreti muşḥafinuñ müzeyyenātındandır.

Beyt:²⁶⁵

از مصحف جمال تو بر لوح لاجورد
يك وقف آیتست بآب زرافتاب

²⁶² “Ey ustalıkla yaratıp inşa ederek varlıkları birleştiren! Ey yoktan var etme kalemiyle ilmüne göre ve dilediği gibi bir ve ayrı kılan! Ey inci gibi olan sözlerin kabuklarının içine eşsiz manaları ve hikmetin faydalarını yerleştiren! Bu söylenenler yanında başka bir şey daha var. Sen o kişinin ki onun cemalinin parıltılarına ve celalinin parçalarına dünyanın peçesi ve bulutlar engel olup kapatmıştır. Ey harf kandilindeki mana lambasından ilmin ateşini var eden, varlık âlemlerinin nurlarını âdem suretlerinde ortaya çıkarıp bildiren! Saadet yollarının kılavuzlarına salatüselam eyle. Onlar, başlatma ve yeniden diriltme gayesinin belirttiği iki âlemin, dünya ve ahiret memleketlerinin büyükleridir. Onlar içinden, koyu karanlıktan bizi aydınlığa götüren kılavuzumuza hususi selam et. Birlik ve arılık halinin çıktığı kuşluk vakti gibi olan seçilmiş elçi Muhammed Mustafa’ya ve onun gemilerin başvurduğu hilaller gibi olan ve yakın akrabalık sevgisi tacıyla müşerref olan kıymetli ailesine, ahit ve sözlerinin arkasında sağlam dağlar gibi duran, koltukların çelikten dayanakları gibi yıkılmaz bulunan ve «secde izinden yüzlerinde nişanları (nur) belirenlere (Fetih 48/29)» «çokça teslimle selam olsun.»”

²⁶³ ber-düş: ber ü düş, nüsha.

²⁶⁴ Seni anmayan herhangi bir dil söyler değildir ve senin görünmediğin o gönül (gözü) görür değildir.

²⁶⁵ Güneş, senin cemal Mushaf’ında lacivert levha üzerinde altın suyuyla bir ayet durağıdır.

Vücūd-ı her mevcūd ebr-i cūdı deyminden kıatre-i nem ve saķf-ı ‘arşdan saķı-ı ferşe degin āfitāb-ı kereminüñ yanında zerreden kemdür.

Şi‘r:²⁶⁶

روض من الجود تلقى في حديقته
بحر الوجود ندى ملقى على الورق

‘İlm-i kādīmi levhinde rumūz-ı serā’ir-i zāmā’ir ve kūnūz-ı ḥabāyā-yı ḥavātır evķāt-ı hevācirde mānend-i levāmī‘-i mihr rūşen ü zāhirdür. Ve ḥired-i ḥurdedān ve nefis-i müdrike-i insān ki perverde-i nişīmen-i ḥudūş u imkāndur, mebdādī‘-i bevādī‘-i imkānında ḥāyim ü ḥāyır her çend ki kūnh-i zātı feyāfīsinde fāris-i nefis-i nāṭıķa-i eşheb-i tiz-tek ḥayāt üzre ma‘ūnet-i ‘aķl u ḥavāss ve me‘ūnet-i fikr ü iḥsās ile ṭayy-ı ferāsiḥ ü emyāl-i esābī‘ ü eyyām /3a/ ve kaṭ‘-i menāhil ü menāzil-i şühūr u a‘vām kııldı, ḥayretten ğayrı yol ve ‘aczen özge delīl bulmadı.

Beyt:²⁶⁷

عقل عنان کشید چو سوزن درین طلب
عمری بسر دوید و بآخر عقل یافت

Ḥaķīķat-i zāt u şıfātı bilinmesinde ser-çeşme-i ṭıbā‘-ı maḥlūķāt ḥas u ḥāşāk-i idrākāt-i ḥissi ve ḥaşāt u ḥāk-i kıyāsāt-ı fikri vü ḥadsīden tīre ve eşi‘a-i envār-ı celālī vufurından dīde-i biniş-i erbāb-ı dāniş keyfiyyet-i cemālī müşāhedesinde ḥiredür.

Şi‘r:²⁶⁸

جمالک فی کل الحقایق سائر
و لیس له الا جلالک سائر

²⁶⁶ Onun bahçesinde cömertliklerden bir bahçe bulursun. Varlık denizi yaprak üzerindeki çiğ tanesidir.

²⁶⁷ Dizgini çeken akıl, bu talebe bir ömür hızla koştu ama sonunda iğne gibi ayak bağı elde etti.

²⁶⁸ Senin cemalin bütün hakikatlerde geçerlidir. Cemalini ancak senin celalin örtmektedir.

Beyt:²⁶⁹

تو کجا در وهم گنجی کز²⁷⁰ تجلّی رخت
طایر او هام را یک سر بسوزد بال و پر

Mıṣrā':²⁷¹

صورت این حال را جلوه گریست آفتاب

Ve ṣenā vü iclālī sī-murğını lu' āb-ı ' anākib-i aqlām dāmı ile şayd itmek muḥāl ve pāy-ı istidlāl ü bürhān ve sür'at-i intikāl-i /3b/ bāl-i meṣṣā'iyān ve na' leyn-i ta' rīf ü kıyās-ı müselleṃ ve medāric ü ma'āric-i bürhān-ı süllem ile ma'rifet-i rīf'at ü kemālī ṣevāhiḳına 'urūc ve pīṣgāh-ı ' aẓamet ü celālī nihāyetine şu'ūd itmek farz-ı muḥāldür.

Beyt:²⁷²

پای استدلالیان چوپین بود
پای چوپین سخت بی تمکین بود

Beyt-i Dīger:²⁷³

عنکبوت خرد از تار نظر دامی کرد
با چنین دام طلبکاری عنقا می کرد

İcād-ı insānuñ 'illet-i ġā'ıyyesi oldur ki müdrikāt-ı nüfūs u ḥavāss şafḥa-i şaḥīfe-i beyān-ı bī-iltibāsda güstere-i ḥarīṭa-i iḥsās-ı ḥavāss ve ḥayṭa-i idrāk-i nüfūs-ı mücerred esās-ı kemāl-i ma'rifeti yanında bī-ḥadd teng olduğı sebebdan taḳrīr-i zebān baş-ı bisāt-ı beyānda ġāyet lengdür.

²⁶⁹ Sen hiç vehme/zanna sığmazsın çünkü yüzünün tecellisinden evham kuşunun kolu kanadı yanıp kül olur.

²⁷⁰ کز: nüsha.

²⁷¹ Bu hâlin sureti güneşte tecelli etmiştir.

²⁷² Akli delil getirenlerin (filozofların) ayağı ahşaptır. Ahşap ayak çok dayanıksızdır.

²⁷³ Akıl örümceği gözlem ağından bir tuzak kurdu. Böyle tuzakla Anka'nın talibi oluyordu.

Şi‘r:²⁷⁴

ای صفات تو بیانها را زبان انداخته
عزت ذاتت یقین را در گمان انداخته

/4a/

هر چه آن بر هم نهاده دست و هم و حسّ و عقل
کبریایت سنگ بطلان اندران انداخته

Ḥudāyā çün zāt-ı kādīm müşāhedesinde kelām-ı Kelīm’üñ nidāsı²⁷⁵ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ ve
Ḥazret-i Ḥabīb’üñ vird-i zebānı izhār-ı ikrār-ı²⁷⁶ لَا أُحْصِي ثَنَاءَ عَلَيْكَ dür, bu ‘ācizlerüñ
kuvvet-i nāṭıkaları ol ḥazrete lāyık meḥāmide nice nāṭık ve ‘uzebāt-ı rāyāt-ı elsine-i
ḥalāyık nesāyım-i enfāsa ne ṭarīḳla ḥāfık olur.

Rubā‘iyye:²⁷⁷

آنجا که کمال کبریای تو بود
عالم نم از بحر عطای تو بود
ما را چه حد حمد و ثنای تو بود
هم حمد و ثنای تو سزای تو بود

Bu bādiye-i ṭaleb ḥastalarına ki būnye-i ḥayāt-ları āb u ḥāk-i girye vü niyāz ve bād u
āteş-i āh-ı güdāzdandur, şerbet-i şifā-yı likā’-i kerāmet birle dermān kıl ve bevādī-i
temennā-yı ‘aşq sūḥtelerine /4b/ ve evdiye-i sevdā-yı şevḳ teşnelerine ve kavāfil-i
şevārī‘ zevḳ der-māndelerine zülāl-i vişālūñ ser-çeşmesine yol göster ve zeng-i
ta‘alluḳāt-ı fāniyeyi āyīne-i sīne şafḥasından mışḳal-i cezbe-i ‘ināyet dīrīne birle
şayḳal kıl.

²⁷⁴ Ey ki sıfatların dile anlatma gücü veriyor, zatının izzeti yakîni şüpheyi düşürüyor.//Akıl, his ve vehmin eline koyduğun her şey, büyüklüğüne/itibarına fırlattığın bir batıl taşdır.

²⁷⁵ A’râf 7/143: “... Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tevbe ettim. ...”

²⁷⁶ Hadis-i şerif: “Senin hakkındaki övgüleri sayamam.” bk. Yılmaz 99.

²⁷⁷ Senin ululuğunun kemale erdiği o yerde, âlem senin ihsan denizinden damladır. Sana hamdüsena etmek bizim ne haddimize! Sana hamdüsena etmek ancak sana layık olur.

Beyt:²⁷⁸

اقفال غم اندود ز ابواب سعادات
كس جز بمفاتيح هدايات تو نگشود

Ve sâhat-ı ıaşır-ı cânı cārüb-ı lâ ile ğubâr-ı ‘ubûr-ı aġyârdan hâlî ve dil bârgâhınıñ
öñinden ki nazargâh-ı pâdişâh-ı vaĥdetdür, hücûm-ı nezzâregiyân-ı keşreti dūr-bâş-ı
illâ ile dūr kııl.

Beyt:²⁷⁹

یا رب بحقّ کعبه که سنگ بتان راه
در زمزم عدم فکن از قبلهگاه ما

Ve çeşm-i ma‘rifet-i cinânı çerâġ-ı ma‘rifet-i cinân ile rûşen eyle ki mecâlî-i ħurûf-ı
keşretde elif-i vaĥdet nûrından ġayrı nesne bulunmaya. Ve zuĥûruñuñ ħurşîdi eşi‘‘ ası
yanında zerrât-ı nümûdâr-ı ‘âlem muṭlaqâ ‘adem görine.

Şi‘r:²⁸⁰

/5a/

ءانت ام انا هذا العين فى العين
حاشای حاشای من اثبات الا ثنين

بینی و بینک ائى نیاز عنى
فارفع بفضلک ائى من البین

Ve kühl-i sedâd ü irşâdla dîde-i serîret-i fu‘âdı bir tarzla münevver kııl ki çeĥre-i
muĥadderât-ı âyât-ı kıuds meclüvve-i âfâķ u enfüs âyînesinde aĥsen-i şûret ile cilve
eyleye. Ve eşât-ı ta‘ayyünât-ı vücûd niķâb-ı ĥudûd-ı aşl-ı maķşûd ve ĥücüb-i kıuvâ-yı
müdrîke vü muĥarrike mâni‘-i idrâķ-i ruĥsâre-i şühûd olmaya.

²⁷⁸ Senin hidayetlerinin anahtarları olmazsa kimse saadet kapılarına vurulmuş gam kilitlerini açamaz.

²⁷⁹ Ya Rab! Kâbe hakkı için yoldaki putların taşını bizim kible tarafımızdan yokluk kuyusuna at.

²⁸⁰ (Birbirinin aynı olan) benzeyen sen misin yoksa ben miyim? Tanrı korusun, ben iki varlığı kabul eder miyim?///Senle ben arasında “ben-muhakkak ben” sözü vardır. Lütfunla aradaki “ben”i kaldır.

Beyt:²⁸¹

گر بی نقاب دیده دل دید روی دوست
کافر دلست کر نظرش جز بسوی اوست

Der-Na‘t-ı Resūl ‘Aleyhi’s-selām

Ve revāyih-i şalavāt-ı şāyikā ki şemme-i şemāyim-i nükheti lahlaha-i meşāmm-i kudsiyān [u] melā’ik ve mādde-i inşirāh-ı ervāh-ı sükkān-ı seb‘u erā’ik ola. Ve fevāyih-i teslīmāt-ı lāyika ki tayyib-i meḥāsin-i şıfāt-ı fāyikası sāḥat-ı feyz-i semāḥat-ı nāsūt-dan /5b/ tā ‘arşa-i mümteni‘ u’l-mesāḥat-i melekūtı mu‘aṭṭar kıla. Şallū ‘aleyhi ve sellimū teslīmen emri muḳtezāsınca mevḳifine ‘arza kılnur. Ve mī‘ād-ı ²⁸²وَمَلَيْكَتُهُ عَلَى النَّبِيِّ²⁸² feḥvāsınca aḳṭār-ı emṭār-ı şümārı ve emvāc-ı biḥār-ı ta‘dādı ravza-i raziyye ve ḥaṭīre-i <ḥaṭīre> seyyid-i evliyā ve sened-i enbiyāya irsāl olınur.

Beyt:²⁸³

محمد کاصل هستی شد وجودش
جهان گردی زشادروان جودش

Ve āl u ‘itret-i ṭāḥiresine ki mazḥar-ı subūğ-ı ni‘am-ı bāṭine vü zāhiredür, kitābullāh ve ‘itret-i feḥvāsınca tekrīm ü ta‘zīm-i şāḥib-dīhīm iḳtirān-ı kelām-ı ḳadīm ve dürr-i tanzīm-i silk-i şalāt u teslīm taḥṭında ki ²⁸⁴مُحَمَّدٌ عَلَى آلِ مُحَمَّدٍ²⁸⁴ 6a/ اَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ²⁸⁵ şıfatı ile mevşuf ve fezāyil-i maḥāfilinde ²⁸⁶كَالنُّجُومِ بِأَيِّهِمْ إِقْتَدَيْتُمْ اهْتَدَيْتُمْ²⁸⁶ ḥadīs-i şerīfi ile müşerreflerdür. Mütevātir-i vāşıl u nāzil eyle. Ve nazār-ı ‘afv ü rahmeti ol ḥazretüñ ‘āşī ümmetlerinden dirīğ eyleme. Zihī Resūl-i mübārek naḳīb-i lāzımü’t-terḥīb ki ufḳ-ı a‘yānda mihr-i zātı ṭulū‘ından sa‘at-i imtidād-

²⁸¹ Eğer gönül gözü dostun yüzünü örtüsüz gördüyse eğer onun (gönül gözünün) bakışı onun (dostun) yönünden başka (yöne) ise gönül kâfirdir.

²⁸² Ahzâb 33/56: “Allah ve melekleri, Peygamber’e çok salevât getirirler. ...”

²⁸³ Hz. Muhammed’in vücudu varlığın aslı oldu. Dünyayı onun cömertlik şadırvanından yarattın.

²⁸⁴ “Allah’ım! Hz. Muhammed ve onun ümmetine rahmet eyle.”

²⁸⁵ Fetih 48/29: “... kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler. ...”

²⁸⁶ Hadis-i şerif: “Ashabım yıldızlar gibidir; hangisine uyarsanız, hidayete erersiniz.” bk. el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, C. 1, s. 324.

ı zamān ve füşhat-i pîş-i tāk-ı kevn ü mekân semt-i îcād ve şıfat-ı ihdās u tekvîn buldı. Ve dîn-i hidāyet-ķarîni mencûķı bürüzından mebanî-i şî‘âr-ı küfr ü dālāl mefsûh ve şümûl-i aħkām-ı kavîm ve şüyû‘-ı tarîķ-ı şer‘-i müstaķîminden âşâr-ı sübûl-i rûsûl-i sâbıkā medrûs u mensûh ve imtinā‘-ı ‘aql ile dervāze-i nübüvvet ittibā‘-ı dîğerden mesdûd oldu. Ve sâye-i çetr-i âsumân-mümās ²⁸⁷كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ cümle ümem miyânından /6b/ bu ümmet-i kerāmet-tev’em müfâriķına maķşûş ve memdûd oldu.

Şî‘r:²⁸⁸

لَمَّا دَعَى اللّٰه دَاعِيَنَا بِطَاعَتِهِ
بَاكِرَمِ الرِّسَالِ كُنَّا اَكْرَمِ الْاُمَمِ

Ve hûkm-i hālîķ-ı neşr ü menşûr-ı dîvân-ı kazā vü ķader muķtezāsınca envār-ı zuhûr-ı hırşîd-eşeri devr-i ķamerde olduķı eelden mäh-ı vehhāc-ı menāķıb-nitāc-ı külāh-ı rif‘at ü ibtihācı ķimme-i ķubbe-i mināya atdı. Ve ser-i niyāz u huzû‘-ı zemîn-i ‘acze mevzû‘ kıldı, tā memālîķi silkinde maķşûb ve pās-dārân-ı şeb zümresinde leşķer-i dîni tûlû‘ına manşûb olalar. Aña binā‘en gûş-ı mähı ser-engüşti şaķķ itmekle hilāl oldu. Ve gāh faħr u şeref yüzinden ruhsārı dāğ-ı kelef birle mersûm olup nāmı bedr oldu. Ve tîr-i debîr-i felek-müstedîr dîvânında şîve-i temelluķ u imtizāc /7a/ ve sa‘adet ü nühüsetde sa‘d ü naħs ile izdivāc idüp nifāķ itdüķi sebebden âteş-i ihtirāķ ile mu‘azzeb oldu.

Beyt:²⁸⁹

چون دو رنگی شیوه تیرست بر وفق مراد
لاجرم در دور چرخ آمد نصیبش احتراق

Ve zühre-i zāhire ki bezmgāh-ı dünyāda devāyir-i feleķi celācil üzre çalar ve ehl-i şabûh u ğabûķ için ķavs-i ufķdan cenk ider. Ve gāh hāne-i terāzûda oturup mîzānı her

²⁸⁷ Âl-i İmrân 3/110: “Siz, insanların iyiliķi için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz...”

²⁸⁸ Davetçimiz Allah’a itaat etmeye davet edince peygamberlerin en kerem sahibi olanı sayesinde ümmetlerin en keremlisi olduk.

²⁸⁹ İki renkli ok (ikiyüzlülük oku) hileli olduķu için murat edildiķi üzere şüphesiz feleğin devrinde onun nasibine ateş geldi.

tarafdan baş çıkarup ve dili aza vü çoğa taşra çıkdığı eelden felek-i devvāruñ tîz bāzārında āsiyā-yı çarḥ sevri üzre süvār kıldılar.

Beyt:²⁹⁰

چون مطربی و ریو بود زهره را شعار
آری بحکم شرع شود ثور را سوار

Ve çün ḥurşid-i cihān-efrūz müyādeme-i sükkān-ı zāviye-i ‘ālem bürūzı içün şeb ü rūzı beyān ider. Ve māh ki ol ḥazretüñ /7b/ mehd-i ‘ahdi ḥādimesi ve ruḥsār-ı kemāl-i sa‘ādeti şeb-i vilādeti vesmesiyle muhallādur. İzāfet-i ziyā’-i nūr ile engüşt-nümā-yı cumhūr-ı duhūr olup feleküñ ḥāricü’l-merkez-i seriri üzre karar idüp maẓīḳ-ı tedvirden maḥfūz u maşūn ve rif‘at-i rütbetleri munḳaşıṭ-ı ric‘atden maḥrūs u me’mūn oldu.

Beyt:²⁹¹

هر که در سایه جاه تو بود چون خورشید
در رخس کس نتواند که کند تیز نگاه

Ve Behrām ki zırgām-ı ācām-ı intikāmdur. Ol ḥazretüñ ḥaşmı ḥūnını şihāb-ı neşşābı ile ḥāk-i ḥ‘ārīye döküp ve sinān u tīg ile şer‘inüñ ḥussādı ecsādını ğırbāl-i dir‘-i bī-dirīg ile eledüğü sebebeden her āyine sālār-ı sipāh-ı kevākib olup füşat-i sāḥat-ı tedviri /8a/ şevāḳıb-ı eflāk tedāvīrinden ğālib geldi. Ve Bercīs-i sa‘d-sirişt çün vesāyik-i ḥatm-i hidāyet-i ḥalkı ol maḥmūd-maḳām nāmına yazdı. Ve pāye-i şeşümde çarḥ-ı berīn minberinde nübüvvet ve dīn ḥitāmı ḥuṭbesin ki ²⁹² وَلَكِنْ رَسُولَ اللَّهِ وَ خَاتَمَ النَّبِيِّينَ dūr. Güş-ı hūş-ı ehl-i taḳlīd ü yaḳīne oḳudu. Lā-cerem semānuñ maḥkeme-i dārü’l-ḳazāsında ḥükm-i ḳazā imzāsıyla müşerref oldu. Ve keyvān kendüyi bābı ‘atebesinde hindū-yı bevvāb bilüp dergāh-ı rif‘at esāsında levāzım-ı bendegī iltimās kılduğı içün pāye-i cāhı felek-i sābi‘a irişdi.

²⁹⁰ Zühre’nin (Venüs yıldızının) özelliği çalgıcılık ve hile olduğu için evet, şariat hükmüyle boğaya binici olur.

²⁹¹ Senin makamının gölgesinde olan her kimse güneş gibi olur. Kimse onun yüzüne doğrudan bakamaz.

²⁹² Ahzâb 33/40: “... Fakat o, Allah’ın Resûlü ve peygamberlerin sonuncusudur...”

Beyt:²⁹³

بر در قصر جلالش چون زحل شد پرده دار
سنّه سیّاره را شد زیر دست او مداد

Ve sāye-i cism-i pāki ki reşk-i rūšenān-ı eflākdür. Dīde-i ulū'l-ebśāra zāhir olmağ için kūrre-i hāk saḥına düşmedi ki cism-i rūḥ-ı me'āşiri levāzım /8b/ ve ġavāşī mürekkebāt-ı 'anāşırdan müberrā ve ezyāl-i zılāl-i devlet-menāli 'arūz-ı gerd-i intikāl ve ġubār-ı zevālden nağī vü tāhirdür. Ve ol ḥazretüñ fark-ı 'arş-ı şānlarına çetr-i seḥāb iḳāmetine ḥikmet oldur ki selāsıl-i şu'ā'-ı başar-ı giriftārlarına ki fıkr ü nazar kāfilesinüñ girü ḳalmışlarıdır. Sipıhr-i ufḳından ṭulū'-ı mihr gibi rūşen ola ki dest-i taşarruf-ı kerāmet ü mu'cizeti ceyb-i vücūd-ı kāyināt üzre cev-v-i memdūddur. Ve ol 'ālī-şānuñ kemer-i ḥıdmet ü iz'ānı cān-ı 'ulviyyāt u süfliyyāt miyānına ma'ḳūd ve ol zāt-ı kāmīl-şıfātuñ vücūdı icād-ı tamām-ı kāyinātdan maṭlūb u maḳşūd ve iḳdām-ı aḥkām-ı devlet-ḥitāmı riḳāb vāridān iḳlīm-i vücūda bestedür. Ve taşı bağına başup dendān-ı dürr nişānı ḳarīn-i seng olduğınuñ nüktesi budur ki /9a/ kār-ḥāne-i irādet-i ezelīde nār-ı maḥabbet-i lem-yezelī ḥarāreti ile ḥātem-i vücūdı nağd-i kāyināt-ı risālet ü nübüvvetden maşnū' ve cevāhir-i zevāhir-i kān-ı 'irfān-ı sīne-i pākinde mevzū' dur.

Nazm:²⁹⁴

چو خاتم بود جمع انبیا را
از آن بر سینه بستی سنگ خارا

چو بودش زیر خاتم هر دو عالم
زدندش سنگ بر دندان چو خاتم

²⁹³ Zūhal (Satürn yıldızı) onun ululuk köşkünün kapısında kapıcı olduğunda altı yıldız onun (Zūhal'in) elinin altında kalem oldu.

²⁹⁴ Peygamberlerin tümünün sonuncusu olduğu için bağına taş basardı.//Her iki âlem onun mührünün altında olduğundan hatem gibi dişine taş vurdular.

‘Aql-ı küll ol hâtemün faşşı ve naķş-ı nigîni ²⁹⁵ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ naşş idügi
اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ بِعَدَدِ مَخْرُوجَاتِ عِلْمِكَ وَمَكْنُونَاتِ حُكْمِكَ وَمَصْدُورَاتِ
أَمْرِكَ وَمَقْدُورَاتِ قَدْرِكَ صَلَوةً تَلِيْقُ بِهَا ضَاةٌ قُدْسِيكَ وَأَسْتَفَاضَةً أَنْسِيكَ ²⁹⁶

Zıkr-i meḥāmid-i pādişāh-ı ‘ālem-penāh sāye-i zıll-i İlāh sülāle-i ‘Oşmāniyān
şehinşāh-ı memālik-sitān ebbedallāhu salṭanatahū ilā-inķırāzi’d-deverān ḥazret-i
vehhāb-ı bī-minnet ve feyyāz-ı bī-‘illet ‘alet ḳudretihi ve cellet ²⁹⁷ /9b/ tāc-ı kerāmet ve
inķiyādı dergāhı güzīdelerine erzānī ḳıldı, tā sehm-i vifāḳ ve ittiḥādı ile tıyūr-ı
ervāḥ-ı ehl-i fitne vü fesādı ‘aḡsān-ı cinān ve būsitān-ı ecsādlarından uçura. Ve zimām-
ı [a]ḳvām-ı ‘ālem ve intizām-ı aḥvāl-i benī Ādem’i keff-i kifāyet ve tedbīr-i ḳadr
te’şīrlerine tefvīz ḳıldı, tā vefḳ-ı emr-i şer‘ ü ‘aql üzre göre. ²⁹⁸ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ
Ḥuşûşā ḥaḳan-ı a‘zam ḳaan-ı mu‘azzam cāmī‘ü’l-meḥāsin ve meḳārimü’ş-şiyem
merkez-i kürre-i ‘ilm ü faẓl noḳta-i dāyire-i şehāmet ü bezl.

Beyt: ²⁹⁹

نی عقل بسرحد کمال او رسد
نی جان بسراچہ وصال او رسد

Dıger:

Ey sevād-ı dergehün devlet yüzinde ḥāl-i dīn

Hāzihi “cennātü ‘adnin” ³⁰⁰ “fedḥulūhā ḥālidīn” ³⁰¹

Dürr-i deryā-yı salṭanat ve ma‘delet-güsteri ḥurşīd-i āsumān-ı re’fet ve zerre-perveri
vāriş-i eyālet-i eḳālīm arz-ı maṭla‘-ı /10a/ iḳbāl ve āyīne-i cemāl zürriyyeti bi‘adḥā
min-ba‘z şehriyār-ı Nüşīrevān-ı ‘adl bi’t-ṭūli ve’l-‘arz sübhāne min-ce‘ali’ş-şemsi

²⁹⁵ Enbiyâ 21/107: “(Resûlüm!) Biz seni âlemlere ancak rahmet olarak gönderdik.”

²⁹⁶ “İlmin hazineleri kadar, hikmetinin gizli sırları kadar, (kullarına) verdiği emirler kadar, tayin ettiğin kaderler mikdarınca kutsiyetinin feyzi ve ünsiyetinin bahşına layık salat ve selam olsun.”

²⁹⁷ Eksik: Bu ifadenin devamı bir sonraki sayfa 9b’de yoktur. Bu durum en az bir yaprağın noksan olduğunu düşündürmektedir.

²⁹⁸ Mâide 5/54; Hadid 57/21; Cum’a 62/4: “Bu, Allah’ın dilediğine verdiği lütfudur...”

²⁹⁹ Ne akıl onun mükemmelliğinin sınırına erişebilir ne can onun kavuşma saraycısına erişebilir.

³⁰⁰ Fâtır 35/33: İşte “Adn cennetleri.”

³⁰¹ Zümer 39/73: “...ebedî kalmak üzere girin buraya ...”

ziyâ'i ve'l-kameri nûran ve şayyir kalb-i küllü'l-verâ bi-esâtîni luţfihi beyten
ma'mûren şehâb-ı deym-i 'avâyid ü 'avârif mazhar-ı fevâyid ü leţâyif naşş-ı
³⁰² جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ muhadded-i cihât-ı 'âlem 'adl-güsteri müşeyyed-i erkân-ı cihât ra'yyet-
perveri pâdişâh bâ-dîn ü dâd şâhib-künûz-ı şer' ü sedâd kâdr-i kudret-i kazâ-iqtidâr
fâris-i meydân-ı şecâ'at ü 'adâlet mübâriz-i me'ârik-i şehâmet ü celâlet 'unvân-ı
menşûr-ı hilâfet âfitâb-ı 'âlem-tâb mevhibet-i ğaybî mazhar-ı cemâl-i kemâl-i
³⁰³ وَإِنَّ لَهُ عِنْدَنَا sipihr-i kevâkib-i menâkıb-ı hulefâ mir'ât-ı şûret-i kırbet-i
³⁰⁴ نَزَلْنَا netice-i imtizâc-ı erkân-ı salţanat u sa'âdet vâsiţâ-i kılâde-i şûret ü mâddet
maţla'-ı envâr-ı جَعَلْنَاكَ /10b/ ³⁰⁵ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ mecma'-ı mevâhib ü meḥâmid-i
³⁰⁶ وَنُفِضْنَا عَلَى بَعْضِ muhyî-i rufât-ı ḥüsn-i şıfât mülûk-ı sevâlif-i Cem-ḥaşmet
Behmen-saṭvet Rüstem-şavlet Nerimân-ķuvvet Kâhramân-neberd Sikender-ķudret
Bâyezîd-baştat sülâle-i 'Osmâniyân vâriş-i mülk-i Süleymân Selîm-nijâd maḥmidet-i
ḥilye Bû Bekr-şıdk 'Ömer-heybet 'Osmân-ḥayâ 'Alî-şıfat âsumân-ı 'adl ü dâd
sultânü'l-berreyn ve'l-baḥreyn ḥâdimü'l-ḥaremeynü's-şerîfeyn sultânü'l-a'zam ve'l-
ḥaķanü'l-mu'azzam es-sultân ibnü's-sultân **Sultân Murâd Ḥân bin Sultân Selîm Ḥân**
bin Sultân Süleymân Ḥân edâmallâhu eyyâmahû ve ebbed salţanatahû ilâ-inķırâzi'd-
deverân bir pâdişâh-ı 'âlem-penâhdur ki serîr-i salţanat [u] hilâfetinüñ âfitâb-ı 'âlem-
tâb-ı 'adl ü re'feti mefâriķ-ı ḥalâyıķa ṭâli' ü lâmi' ve ḥaber-i şaḥîḥ-i luţf u keremi /11a/
ve ḥüsn-i şiyemi mânend-i iltimâ'-ı şu'â'-ı ḥür aşķâ' ve erbâ'-ı baḥr u berde sâti' u
şâyi' dür.

Şi'r:³⁰⁷

كالشمس فى كبد السماء محلها
و شعاعها فى سائر الافاق

³⁰² En'âm 6/165; Fâtır 35/39: "... Sizi halifeleri kılan..."

³⁰³ Neml 27/40: "... Bu, Rabbimin (gösterdiği) lütfundandır. ..."

³⁰⁴ Sâd 38/25, 40: "Doğrusu onun, bizim katımızda büyük bir değeri vardır."

³⁰⁵ Sâd 38/26: "... Biz seni yeryüzünde halife yaptık. ..."

³⁰⁶ Ra'd 13/4: "...onların bir kısmını bir kısma üstün kılarız. ..."

³⁰⁷ Onun mekânı gökyüzünün tam ortasında. Işınları ise bütün ufuklarda olan güneş gibi.

Ve şavma‘a-i dimāğ-ı kuttân-ı eḳālīm-i seb‘a revāyih ü fevāyih-i emn ü ferāğ-ı müvessî‘asından riyāz-ı ‘adn gibi mu‘aṭṭar ve pîşgâh-ı dil ki nazargâh-ı kaşr-ı âb u gildür. Meşā‘il-i eşfâk u inşâf gibi ve rûz-ı nuşret meşâff mânendi ḳanādîl-i meḥâsin-i evşâfdan münevverdür. Mencûḳ-ı râyât-şiker-i ḥalâyık ‘ayyûḳ-ı semâ farkına mülâhık ve ḳımme-i ḳubbe-i esâs-ı ḥamd ü sipâs ehl-i meḡarib ü meşâriḳ-ı felek-i a‘lâ zâhirî saṭhına mülâşıḳdur ki dest-i ḳudret îcâd-ı şafḥa-i şaḥîfe-i şuver ü mevâddı nîreng-i vüçüd ve naḳş-ı iḳâmet-i cûd ile ârâste ve eṭrâf u eknâf-ı eḳālīm iḳdâm-ı müntecitü’l-merâm şaf-derân-ı me‘ârik ve ḳudûm-ı zafer-i melzûm-ı taḥt-nişînân /11b/ erâyik-i memâlik ile pîrâste ḳılmışdur. Ve tâc-ı kerâmet-i ‘alâmet-i ³⁰⁸وَلَقَدْ كَرَّمْنَا

Ve kemer-i tafḍîl ve imtiyâz-ı ³⁰⁹وَفَضَّلْنَا yı âdemûn istihḳâḳı farkına ve evlâdı miyânında isti‘dâdı tev‘em ḳılmışdur. Hergiz ol mihr-i sipihr-i tevḥîḳ-ı ezeli ve ol bedr-i ‘âlî ḳadr-i lem-yezeli mümâşili sâḥat-ı gülistân-ı dehrde ve bâḥiş-i şebistân-ı şeb-i ḳadrde lâmi‘ olmamışdur. ³¹⁰اللَّهُمَّ كَمَا جَعَلْتَ أَغْصَانَ اللَّسَانِ فِي بَسَاتِينِ أَفْوَاهِ الْإِنْسَانِ مُنْمِرَةً بِذِكْرِ وَصْفِهِ الْجَمِيلِ اجْعَلْ جَلِيلَ عَنَائِكَ وَجَزِيلَ هِدَايَتِكَ لَهُ الْقَائِدَ الدَّلِيلَ وَجُمُوحَ الْفَلَاحِ لَهُ مُطِيعًا وَالْمَجْرَةَ لَهُ السَّبِيلَ

Ve mazânn-ı icâbet-i du‘â ve âvân-ı işâbet-i recâda ser-istikânet ve âzı dumû‘-ı ḥuşû‘ u niyâz birle mescid-i tende seccâde-i sîne ve miḥrâb-ı dilde ki ma‘bed-i eḳālīm-i âb u gildür. /12a/ Vaz‘ idüp ḥazret-i mennân celle şānuhūdan ilḥâḥ ile recâ olunur ki ol ḥānedānuñ beḳâ vü irtikâsı âsumân-ı mübîni gibi maḳādîr-i imtidād-ı zamân ve muḥadded-i cihât-ı ‘âlem-i kevn ü mekân ola.

Şi‘r:³¹¹

لَا شُكْرَ كَمْ مَادَمْتُ حَيًّا وَانْ أَمْتُ
وَلَمْ أَوْفِيهِ أَوْصِيَّتَ بِالشُّكْرِ أَلِيَا

³⁰⁸ İsrâ 17/70: “Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık. ...”

³⁰⁹ İsrâ 17/70; Câsiye 45/16: “...onları üstün kıldık.”

³¹⁰ “Allah’ım dilin insan ağızındaki dallarını onun güzel vasfını zikretmeyle nasıl meyvelendirdiysen o yüce inayet ve sonsuz hidayetini de ona önder eyle, feleğin serkeş hâlini ona itaatkâr eyle, samanyolunu da ona yol eyle.”

³¹¹ Hayatta olduğum müddetçe size teşekkür edeceğim. Ölecek olursam ifa edemediğim bu teşekkür borcunu varislerime vasiyet edeceğim.//Benim saç tellerimin köklerinin her birinde dilim olsa bile senin övgünü gerektiği gibi yerine getiremezdim.

ولو انّ لى فى كلّ منبت شعرة
لساتاً لما استوفيت واجب حمد

Sebeb-i Te'lif-i Kitāb

Vefk-ı tevfiḳ-ı rabbānī birle. Şıḡar-ı sinn ü ḥadāset-i cüvānide şarīr-i yerā-ı istimā-ına ve çehre-i ḥüsn-i me'ānī müşāhedesine ol kadar şeḡaf u iltiyā-ı var idi ki gerden-i ḥamāme-i cān ta'alluḳ-ı tavḳ-ı e'ānī vü ḡavāniden 'ātıl idi. Ve rey-ān-ı şebābda ḥaṭṭ u ḡāl-i kitāb ve nevk-i eḥdāb-ı aḳlām-ı müşḡin-niḳāb müṭāla'asına ol mertebe istinās var idi ki /12b/ nüfūs-ı müzaḥraf-ı hevā vü heves ve meyl-i şūret-i şoḡbet-i herkes ve iltifāt-ı semā-ı eḥādīş-i müdelles ḡayāl-i bāṭıl görünürdi. Müdāmī midādı ve'l-kūs muḡābiri nedāmā-yı aḳlāmı fākihete şī'ri ve müsma-ı verḳā'-ı zīnnet-i bi-ḡusniḡā fe'esdeleti'l-estār min-varāḳi cümleten cān u dil iktisāb-ı feḡāyil-i cilāyla māyil ve bāḡbān-ı revān-ı çemen fuādda ictinā'-ı bākūre-i faẓl u sedād ile müşteḡıl ve āteş-i ṭaleb-i teraḳḳī ve kemāl-i kānūn-ı dilde müştā'il ve ḳavāfil-i maḡabbet-i efāẓıl ḡönül şadrında ki manẓara-i çār-ṭāḳ-ı āb u gildür. Nāzil idi tā ol zamāna deḡin ki ser-defter-i 'ulemā ve ser-āmed-i fuẓalā mevlānā 'Alī bin Şihāb el-Hemedānī ḳuddise sırruhūnuñ Zāḡiretü'l-Mülūk-nām kitāb-ı müsteṭābı ki elfāẓ u 'ibārātı rengīn ve me'ānī-i ḡavānisi laṭīf ü şīrīndür. Egerçi ol dībāce-i nāme-i sa'ādet ḳabā-yı ra'nā-yı Fārsī birle /13a/ cilve eylerdi ammā henüz dībā-yı zībā-yı Rūmī birle 'arz-ı cemāl itmemiş idi. Müddet-i medīde anı zebān-ı Pārsiden Tūrkiye tercüme itmek ḡāṭıra olurdi. Lākin 'avārız-ı ḡavādiş ve maşārif-i şavārif mānī-ı olurdi. Ḥāliyā ol 'azīzūñ enfās-ı ṭayyibelerinden envā-ı tazarru' u inkisār ve eşnāf-ı tevaḳḳu' u iftiḳār birle iltimās olınduḳda zamānede şāḡib-ḳırān-ı a'nā pādīşāh-ı ḳişveristān ḡazretlerinūñ nām-ı sa'ādet-encāmılarına taḡrīr olmaḡa ruḡṣat fehmiş olınmaḡın şerḡine şurū-ı olındı. Cenāb-ı vācibü'l-vücūd dergāhından müsted'idür ki anı oḳuyup ve yazup 'amel idenlere zāḡire-i sa'ādet-i ebedī ve vesīle-i ḡuṣūl-i mülk-i sermedi eyleye.

انه ولى الأجابة³¹²

³¹² “Şüphesiz ki o icabet sahibidir.”

/13b/ **Bâb-1 Evvel şerâyiṭ ü aḥkâm-ı ĩmân** ve anuñ levâzım-ı kemâli ki bendenüñ ‘azâb-ı ebedîden necâtına sebep ve na‘îm-i sermedî lezzâtı vuşûline vesîledür. **İkinci Bâb ḥuḳûḳ-ı ‘ubûdiyyet** edâsındadır. **Üçüncü Bâb mekârim-i aḥlâḳ ve ḥüsn-i ḥuḳḳ** ve ḥâkim ü pâdişâh olanlar ḥulefâ’-i râşidîn sîreti ile ‘âmil olmak vâcib idüğün beyân ider. **Dördüncü Bâb ḥuḳûḳ ve’d-dîn ve zevc** ü zevce vü evlâd ve ‘abîd ü aḳârib ü aşdiḳâ beyânındadır. **Beşinci Bâb aḥkâm-ı saltanat u vilâyet ü emâret** ve ḥuḳûḳ-ı re‘âyâ ve şerâyiṭ-i ḥükûmet ve vüceb-ı ‘adl ü iḥsân beyânındadır. **Altıncı Bâb şerḥ-i saltanat-ı ma‘nevî** ve esrâr-ı ḥilâfet-i insânî beyânındadır. **Yedinci Bâb emr-i ma‘rûf ve nehy-i münker /14a/** ve feżâyil ü şerâyiṭ ü âdâbı beyânındadır. **Sekizinci Bâb ḥaḳâyıḳ-ı şükr-i ni‘met** ve zıkr-i eşnâf-ı en‘âm u efdâl-i ḥazret-i şameddiyyet beyânındadır. **Yedinci Bâb mekârim-i muşâyib-i dünyevî** ki levâzım-ı umûr-ı vilâyet ü saltanatdur. Şabrınıñ ḥaḳîḳati beyânındadır. **Onuncu Bâb mezemmet-i tekebbür ü ğazab** ve ḥaḳîḳati ve ḥatm-i kitâb beyânındadır.

BÂB-I EVVEL

Şerâyiṭ ü aḥkâm-ı ĩmân ve anuñ levâzım-ı kemâli ki ḳuluñ ‘azâb-ı ebedîden necâtına sebep ve na‘îm-i sermedî lezzâtı vuşûline vesîledür.

Ḳâle’llâhu te‘âlâ: ³¹³ اٰمِنُوْا بِاللّٰهِ وَرَسُوْلِهِ وَالتَّوْرَ الَّذِيْ اَنْزَلْنَا el-âye.

Ḥazret-i ‘Ömer bin el-Ḥaṭṭâb raḍıyallâhu ‘anh rivâyet kıılır ki: Şahâbeden bir cemâ‘at ile ḥazret-i Resûl-i Ekrem şallallâhu ‘aleyhi ve sellemüñ ḥuzûr-ı şerîflerinde /14b/ ḥâzır idük. Nâ-gâh bir şahş zuhûr itdi. Libâsı ğâyet beyâz ve saçı ğâyet siyâh ve üzerinde ḥiç eşer-i sefer belürmez ve bizden anı ḥiç kimse bilmez. Gelüp “Yâ Muḥammed! ĩmân nedür? Baña ḥaber vir.” didi. Ḥazret: “İmân ḥazret-i Ḥaḳḳ celle ve ‘alâya ve melâ’ike vü kütüb ü mürsel ü rûz-ı ḳıyâmeti ḥaḳḳ bilüp ve nîḳ ü bed andan idüğün taḥḳîḳ itmekdür.” didi. “İslâm nedür?” didi. Ḥazret buyurdı ki: “‘Ubûdiyyete sezâvâr ve perestişe lâyıḳ ḥazret-i bârîden ğayrı yok idüğüne şehâdet idüp ve ḥazret-i Muḥammed şallallâhu ‘aleyhi ve sellem mürselidür. Ve namâzı ayaḳ üzre kıılmaḳdur.

³¹³ Teğâbun 64/8: “Onun için Allah’a, Peygamberine ve indirdiğimiz o nura (Kur’an’a) inanın. ...”

Ve zekât-ı māl virüp ramazân-ı mübârek orucın tutup kudretüñ var ise hacc-ı şerîfi edâ itmekdür.” didi. “Ya ihsân nedür?” didi. Hazret: “İhsân oldur ki /15a/ hazret-i Haqq’a şöyle ‘ubûdiyyet idesin ki gûyâ müşâhede idersin. Ve eger sen haq-bîn degül isen hazret-i bârî seni görür ve sırr-ı zamîrüne muṭṭali’dür. Hâṭıruñı ğayrı ile mülevves kılmakdan şermsâr gereksin.” didi. “Kıyâmetden ve vaqtinden haber vir.” didi. Hazret-i Resûl şallallâhu ‘aleyhi ve sellem: “Mes’ûl sâyilden dâñâter degüldür. Nitekim seni ol sırdan âgâh itmemişlerdür, baña dağı râh virmemişlerdür. Ve bu bir sırdur ki hikmet muktezâsınca hizâne-i ğaybda mevḳûf kılmışlar.” didi. “Kıyâmet nişânlarından baña haber vir.” didi. Hazret-i Resûl şallallâhu ‘aleyhi ve sellem buyurdi: “Kıyâmet nişânlarınuñ biri oldur ki kenîzek ḥâcesin toğura. Ya’ nî ekser-i halk ḥuḏûz-ı nefsanîye meşğûl olup ve kenîzek tutup oğul ḥâşıl olup anuñ gibi oğullar ata vü analarına çeşm-i haḳâretle /15b/ naẓar itmekle ‘âk olurlar. Ve bir nişânı dağı oldur ki ba’z-ı kimesneler ğâyet cehl ü nâ-dân u bî-dînlikden ‘uryân ü pâ-bürehne berr ü beyâbânda şıgır ve koyun güdmekden ğayrıya liyâḳat yoğken halk arasında ululık ve serverlik idüp tekebbürlikden bülend kaşrlar çeküp refî‘ manẓaralar binâ iderler.” didi. Bâ‘ dehû ol şahş ṭurup gitdi. Bir sâ‘atden soñra hazret-i Resûl şallallâhu ‘aleyhi ve sellem: “Ey ‘Ömer! Bilür misin ki bu kimdür?” didi. Hazret-i ‘Ömer raḏıyallâhu ‘anh: “Allâh ile resûl-i Hudâ bilür.” didi. “Bu hazret-i Cebre’îl idi ki size dînüñüzi bildürmek içün geldi.” didi.³¹⁴

Pes bu haḳîḳat üzre îmân altı aşla mebnîdür: **Aşl-ı evvel** ma‘ rifet-i hazret-i şameddiyyet ‘azze şānuhū, **ikinci aşl** ma‘ rifet-i vücûd-ı melâ’ike ve anlarıñ eşnâf-ı derecât u ṭabaḳâtı, /16a/ **üçünci** ma‘ rifet-i kütüb-i münzel, **dördünci** ma‘ rifet-i enbiyâ vü rüsûl, **beşinci** ma‘ rifet-i haşr u neşr, **altıncı** eyüden kemden her ne zühûr iderse cümle anuñ taḳdîr ü kazâsı idügin bilmekdür.

Ve haḳîḳat-i İslâm beş aşl üzerine mebnîdür: **Evvel** kelime-i şehâdet, **ikinci** namâz, **üçünci** oruc, **dördünci** zekât, **beşinci** hacc. Ve bu beş aşldan iki aşl dervîşden sâḳıṭdur:

³¹⁴ Hadislerle İslâm, C. 3, s. 151.

Biri hacc ve biri zekât. Ve bir aşl hükm-i zarûret ile pâdişâh hazretlerinden sâkıttur eger hacca gitmek bâ' iş-i ihtilâl-i mülk ü re'âyâ olursa.

Ve ittifâk-ı 'ulemâ'-i ümmet ile aşl-ı îmân taşdîk-ı dildür. Ammâ kemâl-i îmân ki 'azâb-ı nîrânîye mâni' ve vesîle-i vuşul-i cinânî ve fevz bisât-ı kurb-ı rabbânîye mevķûfdur. Dört aşluñ istiħkâmıyla ki her aşlı erkân-ı kemâl-i îmandan bir aşldur. Ve her kim binâ'-i îmânı bu dört rûkn üzerine müstaħkem /16b/ kıldı, muķarreblerdendir. **Aşl-ı evvel** gönül ile taşdîk, **ikinci** lisân ile iķrâr, **üçüncü** ten ile 'amel, **dördüncü** mütâba'at-ı sünnet. Ve her kim bu dört aşldan mahrûmdur, kâfir-i muṭlaķdur. Ve her kim zebân ile iķrâr idüp taşdîk yokdur, münâfıķdur. Ve bu münâfıķuñ hâli kâfirden bedterdür ki ³¹⁵ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ el-âye. Ve her kim dil ile taşdîk ve lisân ile iķrârı vardır ve 'ameli yokdur, fâsıķdur. 'Ubûdiyyetde kuşûrı ķadar dūzaḥda 'azâb çeker ve anuñ eķalli bir sâ'at ve ekşeri yedi biñ yıldur. Nitekim ḥadîş-i şerîf aña nâṭıķdur. Şoñra îmân sebebi ile necât bulur ve her kimuñ taşdîk-ı dili ve zebân ile iķrâr ve ten ile 'ameli vardır. Lâkin sünnet-i nebevîye mütâba'atı yokdur, mübtedi'dür. Ve mübtedi'ler /17a/ segân-ı ehl-i dūzaḥ olsalar gerekdür. Nitekim ḥazret-i Resûl şallallâhu 'aleyhi ve sellem ³¹⁶ أَلْبَدْعُ كَلَابُ أَهْلِ النَّارِ diyü buyurmuşlardır.

Ve çün ma'lûm idindük ki ḥaķîķat-i îmân altı aşl üzerine mebnîdür: Ve aşl-ı evvel ma'rifet-i perverdigârdur 'azze şānuhū.

'İlm-i 'ālem-ārāya nihân buyurılmaya ki bu 'irfāna nihāyet yokdur. Ve bu bâdiye teşnelerinüñ yolu ġāyet-pezîr degüldür. İcād-ı cemî'-i kāyināt ve āferîniş-i cümle-i maḥlûķatdan maķşûd bu aşluñ taḥķîķ-ı zuhûr u izhârıdır. Ve mela'ike vü rûsûl ü enbiyâ vü evliyâ vü ḥükemâ vü 'ulemâ'-i dîn ve cinn ü insden bu aşluñ ḥaķîķatin fehm idüp gördiler ve bildiler ve 'ibārete getürdiler. Cümleñ nisbeti ḥazret-i Ḥaķķ'uñ

³¹⁵ Nisâ 4/145: "Şüphe yok ki münafıklar cehennemın en alt katındadırlar. ..."

³¹⁶ Hadis-i şerif: "Bid'atçılar (dinde olmayan şeyleri uydurarak dine sokanlar) cehennem halkının köpekleridir." Hadis bilgini Abdurrahman b. Ali el-Kureşî, bu sözü, zayıf ve uydurma hadisler arasında göstermektedir. bk. Yılmaz 109.

‘azamet ü celâli ma‘rifetine nisbet deryâ-yı bî-kerân ve ‘ummân-ı bî-pâyâna göre bir kıtredür ki ³¹⁷حَقَّ قَدْرُهُ وَلَا يُحِيطُونَ بِهِ ³¹⁸عِلْمًا /17b/ وَمَا قَدَّرُوا اللَّهَ

Efrâd-ı ekâbir-i evliyâ vü ‘uzemâ’-i enbiyâdan şalavâtullâhi ve selâmuhû ‘aleyhim her ferdine bu baħr-ı zâhîrûn çeşmesinden riyâzât ve taħammül-i mücâhedât ve eṭvâr-ı maķâmâtıda teķallüb-i esrârûn irtikâbına göre bir hâş-meşreb muķarrer ve mübârizân-ı meydân-ı ṭarîķat ve sâbıkân-ı ‘âlem-i ḥaķîķatden her ‘ârife tezkiye-i nüfus ve taşfiye-i ķulüb ḥasebince esrâr-ı cenâb-ı kibriyâ ḥazâyininden bir ḥazîneye ittılâ‘ muḥaķķaķdır. Ammâ ol esrârûn cevâhiri nuķûdın ‘umyân-ı ‘âmmenûn naẓar-ı ‘alîline ‘arz itmek olmaz. Ve ol me‘ânîñ envâr-ı işrâķı saṭveti kûr-dilân ‘amâ’-i ğaflet ḥavşalasına şıĝmaz. Ve âsumân u zemîn-i müteḥammil olmaduĝı yüke ḥasîs himmetlerûn za‘îf merkepleri taħammül getürmez. Ammâ şıḥḥat-i îmân içün /18a/ ‘âmme-i ḥalka çäre oldur ki perverdigâr-ı ‘âlem vâḥiddür, şerîki yoķdır. Bir kıayyûmdur ki âḥirine nihâyet-i âhiri yoķdır. Ve bir ezeldür ki evveliyyetine bidâyet yoķdır. Bir zâhirdür ki hüviyyetinûn zuhûrı idrâķine ‘acz ü ḥayretten ğayrı mâni‘ yoķdır. Bir bâtındur ki esrârınûn buṭunı künhine bir maḥlûķa ittılâ‘ yoķdır. Bir ḥayydur ki cemî‘-i kâyinât rahmetinûn feyzinden bir reşḥadur. Bir ‘âlimdür ki cümle-i ma‘lûmât dâyire-i ‘ilminden bir noķṭadur. Bir mürîddür ki mecmû‘-ı murâdât-ı meşîyyeti kitâbından bir raķamdur. Bir kıâdirdür ki cemî‘-i maķdûrât kıabza-i kıudretinûn maķḥûrıdır. Bir semî‘dür ki ihtilâf-ı lügât ve eşnâf-ı ḥaṭarât-ı zamâyirûn zuhûrından ve esvâtun bürûzından muķaddem-i mesmû‘ıdır. Bir başîrdür ki taḥt-ı şerâda bir kıarıncañ ḥareketi manzûrıdır. Bir mütekellimdür ki /18b/ ṭavķ-ı imtişâl-i evâmir ü nevâhî cemî‘-i maḥlûķâtun gerdeninde tekellûmi sırrınun netîcesidür. Bir laṭîfdür ki zât-ı müte‘âlîsi cism ü cevher ü ‘arâz degüldür. Ve zât-ı muķaddesün şûreti yoķdır. Ve keyfiyyet ü miķdâr u cihât u aķṭâr u ‘aded ü mişâlün zât-ı muķaddesine yolu yoķdır. Ve ol ḥiç mevcûda ve ḥiç mevcûd aña beñzemez. Ve zât-ı refî‘i yir üzre degüldür. Ve yirde daḥı degüldür. Ve bir yir daḥı yoķdır ki anun ‘ilm ü irâdet ü kıudreti

³¹⁷ En‘âm 6/91; Zümer 39/67: “(Yahudiler) Allah’ı gereĝi gibi tanımadılar. ...”

³¹⁸ Tâ-Hâ 20/110: “... Onların ilmi ise bunu kapsayamaz.”

muḥīṭ olmaya. Ve cenāb-ı ‘azze temkīn ü istikrār ve ḥulūl ü ittiḥād ve ḳurb u bu‘d ve zamān u mekān ve tegāyyūr ü ḥadeṣān ve ‘avārız u zevāl ve teḥavvūl ü intikālden münezzeḥ ü müberrādur. Ve kibriyāsının rif‘atı ve ulüvv-i ‘azametinin nisbeti ‘arşın serāya olduğu gibi ve nisbet-i ‘arş-ı ḥatīr ve taht-ı /19a/ seri-i ḥakīr kemāl-i iḥāṭat-ı fevkiyyeti ile berāberdür. Ve bu kadar celāl-i rif‘at ve kemāl-i ‘azamet ile ḳula kendü nefsinde ve gönüle ḥatırından ve rūḥa ‘ayāndan ve göze görmekden ve ḳulağa işitmekden ve lisāna söylemekden aḳrebdür. Bir taḳarrüb ki zāt-ı muḳaddesine lāyıḳdur. Efḥām-ı mükeddere ve evḥām-ı müdellese ile taṣavvur olunur, taḳarrüb degüldür. Belki lem-yezel ve lā-yezāl zāt-ı muḳaddesi şıfāt-ı kibriyā vü kemāl ile mevşūf ve nu‘ūt-ı ‘azamet ü celāl ile ma‘rūfdur. Ve el-ān ezel-i āzālde olduğu gibidür ve tā ebed olacaḳdur. Ve ‘azamet-i zātı zāhir olmaz. Meger envār-ı şıfātında ve işrāḳ-ı envār-ı şıfātı mutaṣavver degüldür. Meger teşārīf-i tecelliyāt-ı zātı ile ola. Ve bisāt-ı ḳurbete irişmek olmaz meger rahmeti ile. Ve şināsā-yı kemāl olmak olmaz /19b/ meger meşıyyeti ile. Ve zātı tecellīsının cemālin müşāhede itmek olmaz meger nūriyla. İsterse aḥḳar-ı nāsı şināsā-yı zāt-ı muḳaddesi ḳılır. İstemezse āsumān u zemīn-i ma‘rifeti bārīnün taḥammülünde fūrū-mānde ḳalır. Ve envā‘-ı ‘azāb u belıyyāt ve renc ü ḳaḥṭ ve ḥavf ü endūḥ ve meşāḳḳat ü ḥ‘ārı ve muşībet ü giriftārı ki ‘ālemde zūḥūr ider, cümle āṣār-ı ‘adlidür. Ve eşnāf-ı rāḥat u āsānı ve ferāḥ u kāmuranı vü şādı ve ferāḡat ü emn ü sa‘ādet ve ‘ış ü rāḥat ki ḥalḳa müyesser olur, cümle netāyic-i fazlıdur. Ve her ne ki vardur ve olur ve olacaḳdur, az u bisyār ve nihān u āşikār ve küfr ü imān ve ‘atā vü ḥırmān ve sūd ü ziyān ve ziyādet ü noḳşān ve rāḥat u meşāḳḳat ve tā‘at ü ma‘şıyet ve devlet ü miḥnet cümle ḳazā vü irādeti iledür. /20a/ Ve ḥükm ü meşıyyetinden ṭaşra nesne yoḳdur. Her ne diledi ise itdi ve oldı. Ve her ne isterse ider ve olur.³¹⁹ لَا رَادَّ لِقَضَائِهِ وَلَا مُعَقِّبَ لِحُكْمِهِ Ve nitekim dānā vü tüvānādur. ‘İlm ü ḳudret ile kezālİK sem‘ ü baṣar u kelām ile bī-gūş u bī-çeşm ü bī-zebān şinevā vü bīnā vü gūyādur. Ve ḳurb u bu‘d ve ḥürd ü zīrek ve tārik ü rüşen istimā‘ u istibşārında berāberdür. Aḥbār-ı ḡaybdan ve va‘d ü va‘id ve ḥaḳḳ u bātıl ve ḥelāl ü ḥarām ve emr ü nehyden ḳullarına her ne buyurdu ise cümle ḥaḳdur. Ve cümle kütüb ki enbiyāsına

³¹⁹ “Onun kazasını geri çeviren ve hükmünü sorgulayan hiç kimse yoktur.”

göndermişdür, cümle kelâmıdır. Ve kelâmı şıfatıdır ve şıfatı kadîmdür. Ve kelâmı harf ü şavt ile degüldür. Şuḥufda mektûb ve dillerde mezkûr ve gönüllerde maḥfûzdur. Kitâbet ü kıra'at u hıfzı maḥlûkdur. Ve mektûb u maḥrû' /20b/ u maḥfûzı ğayr-ı maḥlûkdur. Ve bu 'âlemi menzilgâh-ı müsâfirân-ı 'âlem-i beḳâ ve güzergâh-ı tâlibân-ı sa'âdet-i liḳâ kılmışdur. Ve her birine bu menzilde bir müddet taḳdîr buyurmuşdur, tâ dünyâ menzilinden ki mekân-ı mühlet ve âvân-ı fırsat ve mezra'a-i âḫiretdür. Zâd-ı râh-ı ebedî taḫşîl idüp bî-zâd-ı râh ve bedraḳa ḳaşd-ı bâdiye-i ḳıyâmet kılmayalar. Ve elsine-i enbiyâ 'aleyhimü's-selâm ile âcâl ve erzâḳ ve 'azâb-ı kabr ü rû'yet-i ḥaḳḳ ve derecât-ı bihişt ve derekât-ı düzaḥ ve şefâ'at-i enbiyâ vü evliyâ vü 'ulemâ'-i dîn ü mü'minlerden ḥalka her ne göndermiş ise cümle ḥaḳḳdur ve cümleye îmân vâcibdür.

Ve bihterîn-i ḥalk peygâm-berlerdür. Ve efdal-i enbiyâ rûsüldür. Ve efdal-i rûsül ulû'l-'azmdür. Ve anlar beş kimesnedür: Nûḥ ve İbrâhîm ve Mûsâ ve 'İsâ ve Muḥammed şalavâtullâhi 'aleyhim ecma'în. /21a/ Ḥazret-i Muḥammed 'aleyhi's-selâm seyyid ü mihter-i enbiyâdur. Ve çün derece-i nübüvvet vücûd-ı Muḥammedî ile kemâle irişdi. Merâtib-i nübüvveti daḥı vücûd-ı şerîfi ile ḥatm itdi. Ve kendüden soñra şaḫâbe-i kirâmı daḥı efdal-i ḥalk idi. Ve anlaruñ efdalı ḫulefâ'-i râşidîndür: Ebû Bekr ve 'Ömer ve 'Osmân ve 'Alî rıdvânullâhi 'aleyhim ecma'în ve 'alâ-cemî'i'l-muhâcirîn ve'l-enşâr.

İcmâl üzerine uşul-i îmândan bu miḳdâr ma'rifet cümle Müsülmânlara vâcibdür. Ve her kim ḥaḳâyıḳ-ı îmândan bu miḳdârla behrever degül, îmânı ḫaṭar üzredür. Ve çün ma'lûm oldu ki 'amel-i şâliḥ kemâl-i îmânıñ erkânından bir rengdür. Ve bu sebebdendür ki ḫazret-i Ḥaḳḳ celle ve 'alâ Ḳur'ân'da zıkr-i îmân buyurduğı yirde 'amel-i şâliḥi aña makrûn itmişdür ki ³²⁰ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ aḳsâm-ı a'mâl-i şâliḫa çokdur. /21b/ Ḥazret-i Resûl 'aleyhi's-selâm ümmeti andan âgâḫ idüp buyurdi ki: “İmân yetmişden ziyâde bâbdur.” Bu aḳsâmuñ beyânında çok eḫâdiş vârid olmışdur. Ve her ḫadiş aḳsâm-ı a'mâlden bir kısma işâretdür. Ve ol a'mâlüñ ba'zı vâcibât u

³²⁰ Bakara 2/82; Nisâ 4/57, 122; A'râf 7/42; Ankebût 29/7, 9, 58; Fâtır 35/7; Mü'min 40/58; Şûrâ 42/22; Muhammed 47/2: “İman edip yararlı iş yapanlar...”

mendübâtıdan imtişâl-i evâmir ve ba‘zı maḥzûrât u mekrûhâtıdan ictinâbdur. Ve bu muhtaşarda ol eḥâdîşüñ ba‘zı ki ol aḳsâmuñ ümmehâtına müşîrdür. İrâd olsa gerek in-şâ ‘allâhu’l-‘azîz.

Ebû Hüreyre raḍıyallâhu ‘anh rivâyet kıılır ki: Ḥâzret-i Resûl ‘aleyhi’ş-şalâtu ve’s-selâm buyurdu ki: “İmân yetmişden ziyâde kıısmdur. Ve cümleñüñ eḳḳalı kıavl-i şehâdetdür. Ve ednâsı yolu pāk itmekdür. Ya‘nî şol nesne ki sebeb-i mazarret ‘ibâd-ı ḥâḳḳ ola. Eger kendü nefsinde ise ictinâb eyleye. Eger ğayrıdan ise /22a/ men‘inde maḳdûrın şarf eyleye. Ve ol yolu ki kendü ile ḥâzret-i şamedıyyet arasındadır, ḥâr-ı mevânı‘ ve ḥâşâk-i şevâğıldan bir mertebe pāk eyleye ki ‘ubûdiyyetde bir nesne mâni‘ vü dâfi‘ olmaya.” Ve daḡı buyurdu ki: “Ḥayâ İmânıñ bir kıısmıdır. Ya‘nî her kim ol ḥâzretten şermsârdur, rızâsına muḥâlefeti revâ görmez.”³²¹

Feḳâle bin ‘Ubeyd rivâyet kıılır: Ḥâzret-i Resûl şallallâhu ‘aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Müsülmân şol kimesnedür ki Müsülmânlar elinüñ ve dilinüñ yaramazlığından selâmet üzre olalar. Ve mü‘min ol kimesnedür ki kıana ve mâla kıaşdıdan ḥâḳḳ eyemen olalar. Ve ğâzî şol kimesnedür ki ḥâzret-i Ḥâḳḳ celle ve ‘alâ ‘ubûdiyyetinde kendü nefsi ile ğazâ eyleye.”³²²

Enes bin Mâlik raḍıyallâhu ‘anh didi ki: “Ḥâzret-i Resûl şallallâhu ‘aleyhi ve sellem her ğiz ḥuṭbe oḳumazdı. İllâ eşnâ-yı kelâmda emâneti olmayanıñ /22b/ İmânı ve ‘ahde vefâ eylemeyenüñ dîni yokdur, diyü buyururdu.”³²³

İbn-i ‘Abbâs raḍıyallâhu ‘anhümâ rivâyet kıılır: Ḥâzret-i Resûl şallallâhu ‘aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Zinâ iden ḥâlet-i zinâda mü‘min olmaz. Ve şarâb içen ḥâlet-i şürb-i şarâbda mü‘min olmaz. Ve kıatl-i nefis iden ḥâlet-i kıatl-i nefisde mü‘min olmaz. Ve ğâyet ile bu bâbda te’kîd idüp bu eḳ‘âl-i maḥzûre irtikâbı sebebi ile gevher-i İmân ki ser-mâye-i sa‘âdet-i ebedîdür, bâda virmeñüz. Ve müte‘arrız-ı ‘azâb-ı ebedî ve

³²¹ el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, C. 1, s. 51.

³²² *Hadislerle İslâm*, C. 1, s. 305.

³²³ *Hadislerle İslâm*, C. 3, s. 293.

giriŧtārī sermedi olmañuz.”³²⁴ diyü buyurmuşlardır. Çün bu ħadīŧ-i ŧerīfün lafzında āfet-i dīn ħamr āfetlerinden zıkr olındı. Bu bābda eħādīŧ-i nebevīden niçe ħadīŧ-i ŧerīf vāriddür. Tahriir olınur in-ŧā ’allāhu’l-e’ azze.

Ĥazret-i ’Āyiŧe rađıyallāhu ’anhā ħazret-i Resūl’den ŧallallāhu ’aleyhi ve sellem rivāyet ider ki: /23a/ “Āyīne nigünsār olduđı gibi İslām ħalkını nigünsār iden evvel ŧarāb içmekdür.” Eyitdiler: “Ey Resūl-i Ĥudāy! Müsülmānlar nice ŧarāb içerler ki ħazret-i Ĥaħħ celle ve ’alā furħān-ı ’azīminde beyān buyurup ħarām itmişdür?” Ĥazret-i Resūl ’aleyhi’s-selām buyurdı ki: “Ĥamra ’araħ ve süzme ve mekkī ve boza ve nebīz ve müŧelleŧ ve ħayrı ismler tesmiye idüp içerler.” diyü buyurdılar.³²⁵

İbn-i ’Ömer rađıyallāhu ’anhümā rivāyet kıılır ki: Ĥazret-i Resūl ŧallallāhu ’aleyhi ve sellem buyurdı ki: “Her nesne ki ser-ħoŧ kıılır ħamrdur. Ve her nesne ki mest kıılır ħarāmdur.”³²⁶

Ĥazret-i ’Āyiŧe rađıyallāhu ’anhā rivāyet kıılır ki: Ĥazret-i Resūl ŧallallāhu ’aleyhi ve sellem buyurdı ki: “Her kimesne ki bir nesne içe ki anuñ bir farħın içen mest ola, anuñ bir avuħ ŧolusı ħarāmdur.”³²⁷ Bir farħ on altı rıŧldur ki ŧer’i sekiz men ola.

Cābir bin ’Abdullāh rađıyallāhu ’anh rivāyet kıılır: /23b/ Ĥazret-i Resūl ŧallallāhu ’aleyhi ve sellem buyurdı ki: “Her nesne ki ser-ħoŧ ider ħarāmdur. Ve her kim ser-ħoŧ ider nesneyi içerse ħazret-i Ĥaħħ celle ve ’alā üzerine ħaħdur ki aña dūzaħda ħabāl-i ħamurun içüre.” “Tıynet-i ħabāl nedür?” didiler. Ĥazret buyurdı ki: “Cehennemīlerün rīm ü zerd-ābesidür.”³²⁸ Ve bir rivāyetde dađı buyurdı ki: “Ol tenekkūri ħaħħı-çün ki cān-ı Muħammed anuñ ħabza-i ħudretindedür. Eger ol rīm ü zerd-ābeden bir ħatre dūnyāya dūŧe ehl-i dūnyā rāyiħa-i bed ve murdārılıđından helāk olalar idi.”

³²⁴ Yılmaz 444.

³²⁵ İbn Hacer el-Askalanī, *Fethü’l-Bârī*, C. 10, s. 52. bk. <https://shamela.ws/book/1673/5690#p1>

³²⁶ *Hadislerle İslām*, C. 7, s. 427.

³²⁷ Ahmed bin Hanbel, *el-Müsneid*, C. 41, s. 457. bk. <https://shamela.ws/book/25794/21109#p1>

³²⁸ *Hadislerle İslām*, C. 7, s. 435.

Ḥazret-i ‘Āyişe rivāyet kıılır: Resūlullāh şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurdı ki: “Her kim müdmin-i ḥamr ağzına bir loḡma ḡoya ḡazret-i Ḥaḡḡ celle ve ‘alā ḡabrinde bir ef’î ve bir kej-dümi añā ḡavāle kııla, tā ‘azāb eyleyeler. Ve her kim bir mey-ḡārenüñ ḡācetin ḡazā eyleye Müsülmānlıḡı vīrān itmege yār olmış olur. Ve her kim şārib-i ḡamrla otursa /24a/ ḡazret-i Ḥaḡḡ celle ve ‘alā anı kıyāmet ḡüninde ḡūrından kūr kıaldurup ve cenāb-ı Ḥaḡḡ’da ḡiḡ ḡucceti vü temessüki olmaz.”³²⁹

Ebū Ḥüreyre raḡıyallāhu ‘anh rivāyet ider: Resūlullāh şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurdı ki: “Her kim mey-ḡāreye selām idüp veyā muşāfaḡa iderse ḡazret-i Ḥaḡḡ celle ve ‘alā kırḡ yıllıḡ ‘amel ü tā‘atin ihbāt ider.”³³⁰ Bu tehdīdler ki mesmū‘-ı şerīf oldu, şol kimesneler ḡaḡkındadır ki bir mey-ḡāreye selām virmiş olalar veyā añā tā‘ām vireler veyā ḡācetin ḡörelere veyā anuñla oturmuş ḡurmuş olalar. Bundan ma‘lūm olur ki ḡamrı içenlerüñ ḡālî nice olur.

Ḥazret-i ‘Alī kerremallāhu vecchē rivāyet kıılır: Resūlullāh şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurdı ki: “Bir kimesne yokḡdur ki bir yiri düzaḡda ve bir yiri cennetde yazılmamış ola.” Eyitdiler: “Yā Resūlallāh! Pes her ne ki taḡḡḡr olmışdur añā /24b/ i‘timād u i‘tikād idelüm ve sa‘y u küşiş eylemeyelüm.” Buyurdılar ki: “Siz ‘ubūdiyyetde sa‘y eyleñüz ki maḡāḡḡr-i ezeliye dünyāda nişān vardır. Her kime kim anda sa‘ādet taḡḡḡr olmışdur nişān oldur ki dünyāda ‘ubūdiyyetde tā‘at ü meşāḡḡat ālāmın āsān iderler. Ve rāḡ-ı ma‘āşī vü muḡālefeti sedd kıılurlar. Ve her kime kim ezelden şēḡāvet taḡḡḡr olmışdur evāmire imtişāl ve nevāḡiden ictināb kendüye düşvār olur. Ve şeyḡān nefis ü hevā irtikāb-ı menāḡi ve ma‘āşī-i ḡöñlinde şīrīn iderler, tā şēḡāvet-i ebedīye giriftār olur.”³³¹

‘Āyişe raḡıyallāhu ‘anhā rivāyet kıılır: Ḥazret-i Resūl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurdı ki: “Altı kimesne vardır ki ḡazret-i Ḥaḡḡ celle ve ‘alā anlara la‘net ider. Ve

³²⁹ Ebu’l-Leys es-Semerkandī, *Tenbīḡü’l-Gāfilīn*, s. 147. bk. <https://shamela.ws/book/10488/127#p10>

³³⁰ Bu rivayet İbn Useymīn, *Fetāvā Nūru Ale’d-Derbi’l-Useymin*, C. 6, s. 2’de tespit edilse de eserde bu sözün saḡih bir rivayetle nakledilmediḡi belirtilmektedir. bk. <https://shamela.ws/book/2300/1207#p1>

³³¹ en-Nevevī, *Riyāzū’s-Sālihīn*, C. 2, s. 291.

ben dahı la‘ net okuram. Ve cümle müstecâbü’ d-da‘ ve olan peygām-berler dahı la‘ net itmişlerdür:

Biri hâzret-i Hakk’uñ /25a/ kitâbın ziyâde iden ya‘ nî bir nesneyi ki hâzret-i şamediyet buyurmamış ola. Ol, halka diye ki hâzret-i Hakk şöyle buyurmuşdur. Ve ‘ammeyi anuñla aldar ve anda kendünüñ şöhetin ister.

Biri dahı taqđirât-ı ilâhiye bâver kılmaz ve Hakk’dan ğayrıya taşarruf-ı işbât ider.

Biri dahı şol hâkim ki kibr ü naĥvetinden fermân-ı Hakk’ı ħ‘âr tutanları tekrîm ider.

Ve fermân-ı Hakk’ı ‘azîz tutanları ħ‘âr kıılır.

Ve biri dahı hâzret-i Hakk celle ve ‘alâ ħarâm itdüğini ħelâl tutar.

Ve biri dahı benüm ehl-i beytüme ħıyâneti revâ görür.

Ve biri dahı benüm sünnetümi terk idüp izĥâr-ı bid‘ at kıılır.”³³²

Resûl hâzreti ‘aleyhi’s-selâm buyurdi: “Ol tenekkûri ħakkı-çün ki benüm nefsum anuñ ħabza-i ħudretindedür. Kendü nefesine şanduğın ħarındaşına şanmayan ħul mü’min olmaz.”³³³

Enes bin Mâlik rağıyallâhu ‘anh rivâyet kıılır: /25b/ Resûl şallallâhu ‘aleyhi ve sellem buyurdi ki: “Mü’minlerüñ merĥametde mişâli birbirine ve dostlık ve şefkat birbirinüñ arasında bir teng a‘ zâ vü cevârihi gibidür. Çün bir şahşuñ bir ‘uzvına bir derd veyâ elem irişe sâyir a‘ zâsı zaĥmet çekmekde ol ‘uzva şerîk olurlar. Ke-zâlik şıĥĥat-i îmân oldur ki çün göre ki bir mü’mine renc veyâ muşîbet irişe anuñ elem ü endüh u ħüznin kendüde müşâhede eyleye.”³³⁴

³³² Nurüddin el-Heysemî, *Mevâridü’z-Zamân ilâ-Zevâidi İbn Hibbân*, C. 1, s. 154. bk. <https://shamela.ws/book/98126/152#p2>

³³³ Buhârî’de Enes kanalıyla gelen rivayette “komşusu” lafzı yerine, “kardeşi” lafzı yer almaktadır: Buhârî, İmân 6. bk. el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, C. 4, s. 292-293.

³³⁴ Başvurulan kaynakta hadisin ravisi Nu’mân b. Beşîr olarak gösterilmektedir. bk. *Hadislerle İslâm*, C. 3, s. 85.

Ebū Hüreyre raḍıyallāhu ‘anh rivāyet kıılır: Resūl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Münāfıkuñ nişānı üçdür: Ve her kimesnede ki bu üç nesne vardır münāfıkdur. Egerçi oruc tutar ve namāz kıılır ve kendüsin Müsülmān kıyās ider. Yalan söyler ve va‘deye hılāf eyler ve emānete hıyānet ider.”³³⁵ **Ve ‘Abdullāh bin ‘Amr** raḍıyallāhu ‘anhümā rivāyetinde dördüncisi oldur ki huşūmet /26a/ itdükte yalan söyler ve huşūnet eyler.³³⁶

Ebū Sa‘īd-i Hudrī raḍıyallāhu ‘anh rivāyet kıılır: Hāzret-i Resūl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurur ki: “Şol kimesne ki dünyāda zebān ile kendülerin Müsülmān ‘add iderler ve fermān-ı Hāḡḡ’a muḡālefet kıılırlar ve irtikāb-ı ma‘āşīde ĩmānların bāda virenlerden her birinūñ kabrinde toḡsan toḡuz ef‘ī-i zehrāk ḡavāle kıılırlar, tā aña şarılup ve şoḡup zehrāk iderler, tā kıyāmete deḡin ki eger ol ef‘ilerden biri rüy-ı zemīnde dem ursa hergiz yeşil ot bitmez idi.”³³⁷

‘Abdullāh bin ‘Ömer raḍıyallāhu ‘anhümā rivāyet kıılır: Resūlullāh şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Kimseye ḡaḡīḡat-i kemāl-i ĩmān ḡaşıl olmaz, tā kendü murādātın rızā-yı Hāḡ’da şarf kılmaya ve hevā-yı nefsi maḡkūm-ı fermān-ı ḡazret-i Hāḡḡ itmeye ki beni ol fermānı ḡalka iriştürmek içün /26b/ göndermişlerdür.”³³⁸ Pes her kim aḡkām-ı şer‘de ve iḡtilāfāt-ı fuḡahāda murādına muvāfıḡ ruḡşat taleb idüp ve terk-i eḡaḡḡ ve aḡfez ü atḡā kıılır, bu sa‘ādetden maḡrūmdur.

Hāḡīḡat-i ĩmān nūr-ı ḡurşīd-i ‘ālem-i ceberūtdur ki maşrıḡ-ı ‘ināyetden sālīkān-ı menāzil-i iḡlāş cānına toḡar. Ve feyz-i biḡār-ı esrār-ı melekūtdur ki seḡāb-ı hidāyet vāsıtasıyla riyāz-ı şudūr-ı muḡlişān-ı vādī-i şıdḡ üzerine yaḡar. Ve kitāb-ı esrār-ı hüviyyetdür ki naḡḡāşān-ı ‘ālem-i ‘ulvī³³⁹ فِى قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانُ işāreti ile taḡvā medresesi mülāzımlarınūñ elvāḡ-ı efḡāmlarına aḡlām-ı elḡām ile taḡrīr kıılır. Ve gevh̄er-i deryā-yı vaḡdetdür ki telāḡum-ı emvāc-ı taḡḡīḡ vāsıtasıyla şadr baḡrınūñ

³³⁵ el-Aclūnī, *Keşfü’l-Hafā*, C. 1, s. 48.

³³⁶ *Hadislerle İslām*, C. 1, s. 627.

³³⁷ Suyūtī, *Cem’u’l-Cevāmi*, C. 13, s. 198. bk. <https://shamela.ws/book/127677/9972#p3>

³³⁸ Yılmaz 446.

³³⁹ Mucādele 58/22: “... İşte onların kalbine Allah iman yazmış. ...”

ka‘rından a‘māl-i şāliha şuveri ile sevāhil-i cevārih ü a‘zāya zuhūr ider. Ve lem‘a-i nār-ı maḥabbetdür ki riyāzet bādiyesi /27a/ sūhtelerün vücdı şeceresinden yanar. Ve berķ-ı envār-ı velāyetdür ki vādī-i eyemen-i ḳuddūsiden āyīne-i dil sāyirān-ı ‘ālem-i yakīne cilve kıılır. Ve bu me‘ānīyi şol kimse fehmi ider ki çeşm-i şeytān vehmi tīr-i tevḥīd ile dūhte ve ḥāşāk-i hırş u ḥasedi āteş-i şevķ ile sūhte ve ‘aql-ı ma‘āşı mīkrāz-ı a‘rāz-ı zebān-ı fużul ile bürīde ve nefsi-i ra‘nāyı meydān-ı ğayretde pāy-māl-ı riyāzet kıılmış ola. Ser-i hevāyı dār-ı edebe kıoyup ve leşker-i şehveti şavlet-i ‘aşķ ile şikeste ve āyīne-i dili şayķal-ı şıdk ile zidūde ve ravza-i rūḥı revḥ ü reyḥān-ı ma‘ārif ile müzeyyen itmiş ola. Ve nefsi-i ḥabīs ve ṭab‘-ı ḥasīs idbārı nenginden reste ve şeb-nem-i vücdı baḥr-ı eḥadiyyete peyveste olmuş ola. Yoḥsa maġrūr olan ter-dāmenlerün ki rūḥ-ı münekkesleri ednās-ı /27b/ zeḥārif-i umūr-ı fānī ile maḥcūb ve ‘aql-ı mükedderleri hāviye-i hevāda muḳayyed ve nefsi-i müdennessleri sekr-i ‘işve-i ğavāyil-i dūnyā ile āşūfte ve taḳlīd-i īmān-nümāyaları keş-ā-keş-i hevācis-i nefsanī ve vesāvis-i şeytāniden ıztırābda kıalmışdır. Cemāl-i tecellī-i īmān ve kemāl-i teḥallī-i esrār-ı ‘irfāndan ne ḥaberleri vardır.

[Rubā‘iyye]^{340,341}

تا بادیه درد به پایان نبری
از هیچ طرف راه بدرمان نبری
تا بر سرنام و کام گامی نرنی
بوی ز نسیم وصل جانان نبری

Bu āyet-i şerīfün tevķī‘i ki وَأَمْوَالٌ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَتَجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبُّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى يَقُولَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ³⁴² beyān buyurur ki: Māder ü peder ve zen /28a/ ü

³⁴⁰ Rubā‘iyye: Beyt, nüsha.

Nüşhada “beyt” yazıyorsa da nazım biçimi, vezin ve beyit sayısı bakımından rubai özellikleriyle uyusmaktadır.

³⁴¹ Dert çölüne adım atmadıkça hiçbir yol yönünden dermana çıkamazsın. Şan şöret ve murat yolunda bir adım atmadıkça sevgiliye kavuşma rüzgârının kokusunu bile alamazsın.

³⁴² Tevbe 9/24: “De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım akrabanız kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz ticaret, hoşlandığınız meskenler size Allah’tan, Resûlünden ve Allah yolunda cihad etmekten daha sevgili ise, artık Allah emrini getirinceye kadar bekleyin. Allah fâsıklar topluluğunu hidayete erdirmez.”

ferzend ve māl u cāh ve memleket ü salṭanat cümle rāh-ı sa‘ādet-i ebedīnün hār u hasidür, tā bu devletün ṭālibi ³⁴³ وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ hükmi ile bu cümle mevāni‘ den pāk eylemeye. Meşāmm-ı cānına leṭāyif-i esrār-ı īmān nefeḥātından nesīm ve ‘ıtr-ı ‘ālem-i ‘irfān revāyihinden būy irişmez. Ve tā meşşāta-i tecrīd ü tefrīd cemāl-i īmāndan niḳāb-ı ‘alāyıkı açmaya. Ene mü‘min ḥaḳḳā güftārı ḳā’ilden dürüst olmaz. ³⁴⁴ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَبَ عَلَى اللَّهِ وَكَذَّبَ بِالصِّدْقِ

Enes bin Mālīk raḍıyallāhu ‘anhdan rivāyetdūr: Ḥāzret-i Resūl ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurur ki: “Dāyimā lā ilāhe illallāh ḳavli ḳullardan hıṣm-ı Ḥaḳḳ’ı giderür, tā ḳārlarınun ḥırş u ḡafletinden bir maḳāma irişe ki noḳşān u ziyān-ı dīnden ḥavf itmeyeler. Ve cümle feraḥ u şādīlḳları selāmet-i dūnyā içün ola. /28b/ Pes ol ḥāletde çün kelime-i lā ilāhe illallāh diyeler.” Ḥāzret-i şamedıyyet celle ve ‘alā cevāblarında buyurur ki: “Kızb idersiz, kızb idersiz! Īmānda şādīḳ degülsiz.”³⁴⁵ Zīrā ki nūr-ı īmān zulmet-i kibr ü ḥırş u hevā ile cem‘ olmaz. Ve bu ḥaṭar-ı ‘azīmün ḥavfından enbiyā vü aşdıḳānun dilleri ḥūn olmuştur. Hīç kimesnenün ma‘lūmı degüldür ki bu biḳā‘at-i müzcāt ki anı īmān taşavvur itmişlerdür. Şāyeste-i ḳabūl-i ḥāzret midür? Degül midür?

Ḥāberde vārid olmuştur ki: Ḥāzret-i Resūl ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellem bir tıfl cenāzesinün namāzın ḳıldı. Bir ḳā’ilden işitdi ki: “Sa‘ādet bu tıflun cānına ki dūnyādan bī-günāh gitdi. Merḡzār-ı cinānda bir murḡ olsa gerekdür.” didi. Ḥāzret-i Resūl ‘aleyhi’s-selām ḡāzab idüp buyurdı ki: “Ne bilürsün ki buña n’eyleseler gerekdür. Ḥudā ḥaḳḳı ki ben /29a/ peygām-ber-i Ḥudā’yam. Baña daḥı n’eyleseler gerekdür, bilmezem.” didi.

Ḥāberde vārid olmuştur ki: Ḥāzret-i Īsā ‘alā nebiyyinā ve ‘aleyhi’s-selām ḥavāriyyūnı giryede gördi: “Niçün ağlarsız?” diyü su’āl itdi. “Günāhlarumuza ağlaruz.” didiler. Ḥāzret-i Īsā ‘aleyhi’s-selām “Siz günāhdan ḥavf idüp ağlarsız. Ve biz peygām-berlerüz küfrden ḥavf iderüz.” diyü buyurdılar.

³⁴³ Hac 22/78: “Allah uğrunda, hakkını vererek cihad edin.”

³⁴⁴ Zümer 39/32: “Allah’a karşı yalan uyduran, kendisine gelen gerçeği (Kur’an’ı) yalan sayandan daha zalim kimdir?”

³⁴⁵ Suyûtî, *Cem’u’l-Cevāmi*, C. 12, s. 10. bk. <https://shamela.ws/book/127677/8953#p1>

Rivāyet kılınur ki: Yahyā peygām-ber ‘aleyhi’s-selām bir mertebede girye itmiş idi ki ruhsāre-i mübāreki iki cūy gibi şikāfte olup dendānları görünürdi. Bir gün babası hāzret-i Zekerıyyā ‘aleyhi’s-selām eyitdi: “Ey oğul! Hāzret-i Hāḡḡ celle ve ‘alādan bir oğul ṭaleb itdüm ki gözüm dīdārı ile münevver ola. Sen bu nevḡa vü girye ile cihānı gözūme tārīk itdūñ.” didi. Hāzret-i Yahyā ‘aleyhi’s-selām eyitdi: “Ey peder! Hāzret-i Cebre’īl baña haber virmişdür ki miyān-ı /29b/ cinān u cehennemde bir ‘aḡabe vardır ki andan ḡalāşa mecāl yokdur. Meger şol kimesne ki dünyāda ḡavf-ı Hāḡ’dan muttaşıl giryān olmuş ola.” Zekerıyyā ‘aleyhi’s-selām: “Ey ferzend! Ağlamak fāyide itmez. Güninden evvel ḡādir olduḡuñ ḡadar ağla.” diyü buyurdılar. “Ve daḡı her nesnenūñ nişānı vardır. Hāzret-i Hāḡḡ’un ḡavfı ve cinānuñ iştıyāḡı nişānı meşāḡḡat-i ṭā’ate şabrdir.” diyü buyurdılar.

Ve ḡaberde vārid olmuşdur ki: Hāzret-i İbrāhīm ‘aleyhi’s-selām ‘ömrinde dīne müte‘allıḡ üç dūrūḡ söylemişler. Her ḡāḡ ki yād iderdi ḡavfdan bī-hūş olup ve düşüp bir mertebe feryād iderdi ki hāzret-i Cebre’īl ‘aleyhi’s-selām nüzül idüp “Cenāb-ı vācibü’l-vücūd dergāhından dūrūd idüp herḡiz dost dostdan ḡavf ider mi?” diye buyurdılar. /30a/ Hāzret-i İbrāhīm ‘aleyhi’s-selām ağladı. “İlāhī! Her ḡāḡ ki ḡünāhumı yād iderem ḡullet ü dostlıḡ yād olur.” diyü buyurdılar.

Menḡūldür ki: Hāzret-i ‘Ömer raḡıyallāhu ‘anh yolda yatur bir yapraḡ gördi. Ağladı ve n’olaydı ‘Ömer bu yapraḡ olup ḡavf-ı ḡisābdan ḡalāş olaydı, didi. Ve Ebū ‘Ubeyde-i Cerrāḡ raḡıyallāhu ‘anh ağlar-ıdı ve dir idi: “N’olaydı bir ḡoyun olaydum. Başımı kesüp etümi yiyüp ‘azāb-ı ḡabr u ḡıyāmet giriftārlıḡından ḡalāş olaydum.” dir idi.

Ve menḡūldür ki: ‘Aṭā-yı Süllemī ḡuddise sırruhū hāzret-i Hāḡḡ celle ve ‘alā ḡavfından kırḡ yıl āsumāna naḡar itmedi ve ḡande ḡılmadı ve ṭoyınca ṭā‘ām yimedi. Ve her ḡāḡ ki ḡalḡa bir belā vü ḡaḡṭ iriştirde kendü şūmlıḡından bilürdi. Ve ḡāşḡı ‘Aṭā öleydi, tā ḡalḡ şūmlıḡından ḡalāş olaydı, dir idi. Aḡvāl-i enbiyā vü şaḡābe vü tābī‘īn bu ḡadar celālet-i ḡadr ile bu minvāl üzredür ki mesmū‘-ı şerīf oldı. /30b/ **Velī sūnnet-i ilāhī** bunuñ üzerine cārī olmuşdur ki ekābir-i dīn ve erbāb-ı yaḡīn dāyimā murāḡabe-i enfās ü evḡāt ve muḡāsebe-i eyyām ü sā‘āte muvāḡabet göstereler. Ve āvān-ı ‘ömrü

envâ'-ı tâ'ât ve eşnâf-ı 'ibâdât ile ma'mûr kılalar. Ve ebdân-ı zâkiyye ve nüfûs-ı marziyyeyi riyâzât u mücâhedât pûtesinde kâl eyleyeler. Ve bu cümle ile dîdeden seylâb-ı hasret ağıdub kendülerin bu dergâhda 'âşiyân-ı câfîden kemter belâlar ve hevâ-perestân-ı mağrûr ve tîre-rûzigârân-ı meşbûr cümle 'ömrlerin muhâlefet-i Hâk' da âyîne-i dillerin siyâh itmişler. Ve nefis ü şeytân muṭâva'atı kemerini miyâna bağlamışlar. Ve lezzât-ı fânî-i mükedder [ü] murdâr-ı dünyâyı kıble kılmışlar. Ve devâ'-i hevâyı ma'bûd idinüp kendülerin Müsülmân-ı ḥaḳîkî bilüp ve namâz u rûze-i resmî ile mağrûr olup mürüvvet taqlîd ile mübâhât iderler. Ve taqlîd-i /31a/ <Ve taqlîd-i>³⁴⁶ أَنَا مُؤْمِنٌ حَقًّا lāfını feleke irişdürürler. Ve ḥazret-i şameddiyyet celle celâluhū tenbîh-i ğafilân için ḥiṭâb buyurur ki: أَلَمْ أَحْسِبِ النَّاسَ أَنْ يَتَرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ وَلَقَدْ³⁴⁷ قَتَلْنَا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلْيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَلْيَعْلَمَنَّ الْكَاذِبِينَ³⁴⁸ Cenâb-ı cebbârî celle ve celâluhū ḥiṭâb idüp ḳasem buyurur ki: 'Azamet ü celâlüm ḥaḳḳı-çün ki ḥalk fîkr iderler ki biz anları mü'minüz demekle kendü ḥâllerinde koyup meḥakk-i imtiḥâna urmayavuz. Şâdîḳân-ı muḥaḳḳîḳ kâzîbân-ı mübaṭṭaldan tefrîḳ itmek için kendülerden muḳaddem olanları imtiḥân itdük. Kendülerin daḥı imtiḥân iderüz diyü buyurur.

Eger bir ḥâkim ḳulına emr eyleye ki fülân kârı ile fülân işi itme, eger muḥâlefet iderseñ seni ḳatlı iderem, dir. Ve aḥvâlin tecessüs itmek için birin üzerine müvekkel ḳılır. Çün ol bende müvekkeli görür. Ve siyâset-i ḥâkim ile müteyakkın olur. /31b/ Bî-şekk terk-i muḥâlefet-i imtiṣâl-i fermân ḳılır. Pes çün Hâḳḳ'ın fermânı imtiṣâline irişür. İşidür ki ḥazret-i Hâḳḳ celle ve 'alâ emr itmişdür ki: أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ³⁴⁸ وَلَتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ³⁴⁹ يَذْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ³⁵⁰ وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ³⁵¹ إِنَّمَا الْخَمْرُ³⁵² وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رَجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ³⁵³ ve melâ'ike-i kirâmdan iki melek aña müvekkel ḳılır, tā aḥvâlin müşâhede ideler. Ol bende bu cümleyi işidür.

³⁴⁶ "Ben gerçekten Müslüman'ım."

³⁴⁷ Ankebût 29/1-3: "Elif. Lâm. Mîm. İnsanlar, imtiḥandan geçirilmeden, sadece 'İman ettik' demeleriyle bırakılacaklarını mı sandılar? Andolsun ki, biz onlardan öncekileri de imtiḥandan geçirmiştir. Elbette Allah, doğruları ortaya çıkaracak, yalancıları da mutlaka ortaya koyacaktır."

³⁴⁸ Nisâ 4/77: "...namazı kılın ve zekâtı verin ..."

³⁴⁹ Âl-i İmrân 3/104: "Sizden, hayra çağırın, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. ..."

³⁵⁰ Bakara 2/188: "Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin. ..."

³⁵¹ Mâide 5/90: "... Şarap, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz."

Ammā hîç ‘amel itmez. Bu ol kabîldendür ki hâkimüñ siyâsetine ‘âlimdür. Ve hâzret-i Hâkķ’a ki aña îmân dirler ġâfildür. Her ne diseler kızbdür. Ve dillerinde eșer-i îmân yokdur. Zîrâ eger yakîn bileydi ki Hâkķ celle ve ‘alâ va‘d ü va‘îdde şâdıķdur. Ve infâz-ı hûkmd e kâdirdür ve her ne ki buyurmuşdur itse gerekdür. /32a/ Ve ‘azâb-ı âhîret dünyâ ‘azâbından saħtter ve helâk-i ebedî dünyevî helâketden müşkilterdür. Hergiz fermân-ı Hâkķ’a muħâlefet kılmazdı. Ve çün bu ma‘nîyi taħķîķ idesin. Ma‘lûmuñ olur ki ekșer-i ħalkuñ îmânı yokdur illâ mâ-șâ ‘allâh. وَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ آمَنَّا بِاللّٰهِ وَيَوْمَ الْاٰخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِيْنَ³⁵² وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُم بِاللّٰهِ اِلَّا وَهُمْ مُّشْرِكُوْنَ³⁵³

Menķıldür ki: Şeyħ Ebû Bekr Kettânî ħuddise sırruhûyı vefâtıdan soñra gördiler ki bir türbe başında oturup aġlar: “Ey dîn ulusu! Niçün aġlarsın?” didiler. “Nice aġlamayam ki Müsülmânlardan ġuristâna getürdükleri biñ cenâzeden toķuz yüz toķsan toķuzu îmansızdur.” didi.

Ebû Sa‘îd-i Ĥudrî rağıyallâhu ‘anh rivâyet kıılır Resûlullâh şallallâhu ‘aleyhi ve sellemden: “Ķıyâmet ġüninde hâzret-i Hâkķ celle ve ‘alâ ħıṭâb kıılır ki: ‘Ey Âdem! Oġullaruñdan /32b/ dūzaħ kısmına tefrîķ eyle.’ ‘İlâhî! Ķaç kısmın tefrîķ ideyin?’ diye. ‘Biñden 999 kısm dūzaħdur diyü buyurıla ve bu ol ħavmdür ki anları bî-ħisâb dūzaħa bıraġalar.”³⁵⁴ Zîrâ ki dünyâda nefslerinüñ muħâsebesin görmediler. Ve hevâ-yı nefsi rızâ-yı Hâkķ’dan taķdîm kııldılar. Lâ-cerem ol bî-devletlerüñ şûmî-i rûsûĥ-ı hevâ-yı nefsanîleri rûz-ı cezâda nüfûs-ı ħabîșeleri bî-ħisâb hâviye-i ebedîye çekdi.

Şeyħ Dâvûd-ı Tâ’î ħuddise sırruhûdan su’âl itdiler ki: “İmân nedür?” “İmân oldur ki dili ma‘șıyet zûlmetinden pâk eyleye ve bid‘atden sünnete okuya. Ve nitekim nefis ü hevâ ma‘âșîyi ġözüñe šîrîn ġösterür. Ke-zâlık nûr-ı îmân ṭâ‘at ü ‘ibâdet Hâkķ’ı ġöñlüñe šîrîn eyleye.”

³⁵² Bakara 2/8: “İnsanlardan bazıları da vardır ki, inanmadıkları halde ‘Allah’a ve ahiret ġününe inandık’ derler.”

³⁵³ Yûsuf 12/106: “İnsanların çoġu, ilâhlıġında, otoritesinde, mülkünde, tasarruflarında Allah’a ortak koșarak, Allah’ın dıșında başkalarını da otorite kabul edip širke bulașarak Allah’a iman ediyorlar.”

³⁵⁴ el-Buhârî, *Sahîhü’l-Buhârî*, C. 8, s. 110. bk. <https://shamela.ws/book/1681/9770#p1>

BÂB-I DÜVÜM

Hukûk-ı ‘ubûdiyyet edâsındadır.

Ve bu nev‘üñ aqsâmı çokdur. Ve efdali namâzdur. Ve namâz dînüñ /33a/ ‘imâdudur.

Ve terki dîni vîrân itmekdür. Nitekim hadîs-i nebevîdür: الصَّلَاةُ عِمَادُ الدِّينِ فَمَنْ أَقَامَهَا فَقَدْ أَقَامَ الدِّينَ وَمَنْ تَرَكَهَا فَقَدْ هَدَمَ الدِّينَ³⁵⁵

Namâzdan şöra zekâtdur. Bu cihetden hâzret-i Hakk celle ve ‘alâ namâzı cümle tâ‘atden takdîm itdi. Ve her kanda ki namâz buyurdı, zekâtı aña qarîn kıldı ki وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَأَتُوا الزَّكَاةَ Andan şöra rûze ki sedd-i mecârî-i şeytân ve siper-i âteş-i hirmândur.

Pes bu bâb üç kısım oldı:

Kısım-ı Evvel

Namâzı beyân ider.

Ve bu kışmda niçe hadîs ki vücûb u şihhat ü isticâb-ı vaqt ve sırr u haqîkat-i namâza müte‘allıkdur. İrâd olunur ve bu aqsâmdan her kışmuñ îzâhına bir sebîl icâz bir işâret kıılınur, tâ tâlibân-ı sa‘âdet-i uhrevîye tezkire ve kâşîdân-ı maķâşîd-ı dîniye temessük ola in-şâ ‘allâhu’l-‘azîz.

Câbir bin Abdullâh el-Enşârî radıyallâhu ‘anh rivâyet kıılır: /33b/ Hâzret-i Resûl şallallâhu ‘aleyhi ve sellem buyurur ki: “Bende ile küfr mâ-beyninde fark yokdur. Meger ki terk-i namâz ola.”³⁵⁷ Ya‘nî bendenüñ muhâfazat-ı evkât ve itmâm-ı erkân u huşû‘ ile namâza muvâzabeti nişân-ı imândur. Ve bu me‘ânîñ terki nişân-ı bî-imânıdır.

³⁵⁵ Hadis-i şerif: “Namaz dinin direğidir. Kim onu hakkıyla eda ederse, dini ayakta dimdik tutmuş olur; kim de onu yıkarsa dini yıkmış olur.” bk. el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, C. 3, s. 49-51.

³⁵⁶ Nisâ 4/77: “...namazı kılın ve zekâtı verin ...”

³⁵⁷ el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, C. 2, s. 137.

Büreyde Eslemî radıyallāhu ‘anh rivāyet kılur: Hāzret-i Resūl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Bizümle küffār miyānında fark namāzdu.”³⁵⁸ Her kim namāzı terk ider kâfir olur. Ya‘nî küfre qarīb olur. Ve nefsinı müte‘arrız-ı haṭṭ-ı zevāl-i imān kılur. Zîrā şecere-i tayyibe-i imān teskıye-i tā‘at ile kuvvet bulur.

‘Ubbāde bin Şāmit’den rivāyet olunur. Hāzret-i Resūl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Beş namāzdu ki hāzret-i Hāḫḫ celle ve ‘alā kullarına farz kılınıştur. Her kim ol namāzlaruñ tahāretinde ihtiyāt-ı kāmil idüp ol namāzları evkāt-ı /34a/ müsteḥabbede edā kıla ve rükū‘ u sūcūdlarını tamām yirine getüre ve anda kendünüñ şikesteliğin ve bî-çareliğin ri‘āyet eyleye. Hāzret-i Hāḫḫ celle ve ‘alā ḫuzūrında ol tā‘at vesīle-i āmiriştur olur. Her kim bu şerāyiṭi namāzda ri‘āyet itmez ḫuzūr-ı Hāḫ’da ḫiç vesīlesi olmaz. Eger hāzret-i Hāḫḫ celle ve ‘alā dilerse kendü fazlından ‘afv ider. Ve eger isterse ‘ukūbet ider.”³⁵⁹

Abdullāh bin Mes‘ūd radıyallāhu ‘anh eydür: Resūlullāh şallallāhu ‘aleyhi ve sellem hāzretinden su‘āl itdüm ki: “Cenāb-ı Hāḫ’da ḫanḫı ‘amel dostterdür?” “Evvel vaḫtde namāz.” diyü buyurdılar. “Namāzdan şoñra ḫanḫı ‘amel fāzılterdür?” didüm. “Vālideyne iḫsān.” diyü buyurdılar. “Andan şoñra ḫanḫı ‘amel bihterdür?” didüm. “Rızā-yı Hāḫḫ için ḡazā.” diyü buyurdılar.³⁶⁰

Ebū Berze-i Eslemî radıyallāhu ‘anh rivāyet kılur ki: “Hāzret-i Resūl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem evvel namāzı āfitāb zevāle /34b/ irdükde kılarıdı. Ve bir namāz daḫı kılarıdı. Andan şoñra bizden biri kendü ḫānesine giderdi ki Medīne’nüñ aḫşā-yı naḫlistānıdır dört mīl yirdür henüz āfitāb bülend olurdu.”³⁶¹

‘**Abdullāh bin ‘Ömer** radıyallāhu ‘anhümā rivāyet kılur: Resūl hāzreti ‘aleyhi’s-selām buyurdu ki: “Evvel vaḫtde namāz mūcib-i rızā-yı Hāḫḫ ‘azze ve celle ve āḫir vaḫtde

³⁵⁸ el-Aclūnî, *Keşfü'l-Hafâ*, C. 2, s. 137.

³⁵⁹ Suyûtî, *el-Cāmiu’s-Sagîr*, s. 5553. bk. <https://shamela.ws/book/21659/5553>

³⁶⁰ *Hadislerle İslâm*, C. 2, s. 149.

³⁶¹ Buhârî, *Sahîhü'l-Buhârî*, C. 1, s. 20. bk. <https://shamela.ws/book/735/910>

mücib-i ‘afvdur.”³⁶² Ve şekk degüldür ki zühür-ı eşer-i ‘afv maḥall-i taḫşîrde ve zühür-ı eşer-i rızâ maḥall-i iḥsânda olur. Ve şâhib-taḫşîr-i maḥall-i ḥatar-ı meşîyyetdür.

Ebū Zerr Ğıfārî raḍıyallāhu ‘anh rivāyet kıılır: Resûl ḥazreti ‘aleyhi’s-selām baña didi ki: “Yâ Ebā Zerr! Ḥâkimân-ı ğâfil üzerüne musallaḥ olup namāzuñ evvel vaḳtın te’ḥîr itdükte ḥâlün nice olur?” “Ey resûl-i kibriyâ! Baña buyur, nice ideyin?” didüm. Buyurdi ki: “Sen namāzı vaḳtinde edâ eyle. Şoñra anuñ gibi ḥâkimleri namāzda bulduḳda anlar ile daḡı namāz kııl ki ol namāz saña teṭavvu‘ olur.”³⁶³

Ebū Hüreyre raḍıyallāhu ‘anh /35a/ rivāyet kıılır: Resûlullāh şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurdi ki: “Beş vaḳt namāz ve cum‘a namāzı gelecek cum‘a namāzına deġin ve rûze-i ramazân-ı mübârek tâ gelecek ramazân orucına deġin bende mâ-beyninde mādām ki günâh-ı kebâyir itmeye itdüġi günâh-ı şaġâyiri pāk iderler.”³⁶⁴

Günâh-ı Kebâyirün ‘Adedi³⁶⁵

Ve ekâbir-i şaḡâbe ve tâbi‘în günâh-ı kebâyir ‘adedinde ihtilâf itmîşlerdür. İbn-i Mes‘ûd ḳatında ‘aded-i kebâyir dördtür: Ve ba‘z-ı şaḡâbe bunuñ üzerine dir ki: “‘Aded-i kebâyir toḳuz ola.” İbn-i ‘Ömer: “Yedidür.” didi. ‘Abdullāh bin ‘Abbās rıḍvānullāhi ‘aleyhim ecma‘în: “‘Aded-i kebâyir yetmişe ḳarîbdür.” didi. **Ve Şeyḡ Ebū Tâlib-i Mekî** ḳuddiset esrâruhû: Cemî‘-i eḥâdiş ki vâriddür bu ma‘nâda cem‘ itdüm. ‘Aded-i kebâyiri on yedi buldum. Dördi dilde, dördi zebânda ve üçü şikemde ve ikisi fercde ve ikisi elde ve biri ayaḳda ve biri cemî‘-i a‘zâda. Ol dörd ki dildedür: Şîrk /35b/ ve ısrâr-ı ma‘şiyete niyyet ve ḥazret-i Ḥaḳḳ celle ve ‘alānuñ rahmetinden nâ-ümîz olmaḳ ve Ḥudâ’nuñ mekrinden emîn olmaḳ. Ve ol dörd ki zebândadır: Şehâdet-i zûr ve ḳazf-ı muḥaşşan ve sevgend-i dürûġ ve siḡr. Ve ol üç ki batındadır: Şûrb-i ḡamr ve ekl-i mâl-ı yetîm ve ekl-i mâl-ı rîvâ. Ve ol iki ki fercdedür: Zinâ ve livâṭa. Ve ol iki ki eldedür: Ḳatl-i nâ-ḡaḳḳ ve seriḳa. Ve ol bir ki ayaḳdadur: Ğazâda

³⁶² el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, C. 4, s. 284.

³⁶³ Müslim, *Saḡih-i Müslim*, C. 2, s. 120. bk. <https://shamela.ws/book/711/1726>

³⁶⁴ *Hadislerle İslâm*, C. 2, s. 391.

³⁶⁵ Başlık, der-kenâra kırmızı mürekkep ile yazılmıştır.

kaçmak, biri ikiden ve onı yigirmiden. Ve ol bir ki cemî‘-i a‘azâdadur: ‘Ukûk-ı vâlideyndür. Bu kavî Şeyh Ebû Tâlib-i Mekki’nündür. Ve şâhîh budur ki ism-i kebîre bir lafz mübhemdür. Ve ehadîs-i me’sûrede ‘aded-i kebâyirde bir kaç‘î lafz vârid olmamışdur. Belki ahbâr-ı vâride bu bâbda müte‘arîzdur. Bundan ma‘lûm olur ki kaçd-ı hazret-i Risâlet ‘aleyhi’s-selâm ibhâm olmuşdur mücerred tahzîr-i halk için haşr degül. /36a/ Nitekim ibhâm-ı şeb-i Qadr ve ism-i a‘zam terğîb-i ‘âmmeye için tâ anuñ talebinde tâ‘âte kıyâm göstereler. Ve bundan sahaat-ı Hak’dan havf idüp envâ‘-ı ma‘âşiden hazer ideler. Ve eşahh u haqq budur ki her nesnenüñ nehyi ki kitâb ile şâbitdür veyâ elsine-i enbiyâ ‘aleyhimü’s-selâmda cârî olmuşdur ki anuñ cezâsına âteş-i va‘de olmuş ola veyâ irtikâbı sebebi vücut-ı hadd ola. Şer‘de anuñ gibi kebâyirdendür. Ve derecât-ı kebâyir dağı mütefâvitdür. Nitekim anuñ şerhi Mir’atü’t-Tâyibin kitâbında şerh olunmuşdur.

Ebû Hüreyre radıyallâhu ‘anh rivâyet kıılır ki: Bir gün Resûlullâh şallallâhu ‘aleyhi ve sellem bir mescid gûşesinde oturmuş idi. Bir kimesne gelüp ‘acele üzre namâz kıldı. Ve sücûd u rükû‘ ı yirine getürmedi. Gelüp resûle selâm virdi. Resûl hazreti selâm alup var namâzı edâ eyle, didi. Varup tekrâr evvel kılduğı üzre /36b/ edâ idüp geldi. Resûl’e selâm virdi. Resûl hazreti selâmı alup var namâzı edâ eyle, didi. “Ey resûl-i Hudâ! Namâzı baña ta‘lîm eyle.” didi. Resûl ‘aleyhi’s-selâm buyurdi ki: “Çün namâza niyyet idesin. Tahâret-i kâmile ile yüzüñ kıbleye tut ve tekbîr eyle ve Qur’ân’dan bildüğüñ okı. Andan sonra rükû‘ eyle ve rükû‘da ârâm eyle, girü kıyâma gel. Andan sonra sücûda var ve sücûdda dağı ârâm eyle. Andan sonra başuñ kıaldur ve iki secde arasında otur ve ârâm eyle. Andan sonra ikinci secde kııl ve ârâm eyle. Andan sonra ikinci rek‘ ata tut ve cümle namâzda bu minvâl üzre eyle.” diyü buyurdılar.³⁶⁶ Bu hadîs-i şerîf rükû‘ u sücûdda itmînân u i‘tidâl ve iki secde arasında oturmak erkân-ı namâzdan ve namâz-ı târik-i erkân-ı bâtıldan idüğüne delîl-i kıatı‘ ve bürhân-ı sâti‘dur.

³⁶⁶ Müslim, *Sahih-i Müslim*, C. 1, s. 298. bk. <https://shamela.ws/book/1727/830#p2>

‘**Abdullāh bin Mes‘ūd** radıyallāhu ‘anh /37a/ rivāyet kıılır: Resūl ḥazreti ‘aleyhi’s-selām buyurdu ki: “Ol namāz dūrüst degüldür ki rükū‘ u sūcūdda ve iki secde arasında oturmağda arğasın rāst kıılmaya.”³⁶⁷

Ve iki ḥadīşden taḥvīf ü tehdīdde müşkilter oldur ki:

İmām Ebū Ḥāmid Ġazzālī raḥmetullāhi ‘aleyh İhyā’u ‘Ulūm kitābında getürmişdür ki Resūl ‘aleyhi’s-selām buyurdu ki: “Her kim evvel vağtde namāzı kııla ve ol namāzuñ vużūsın kāmīl idüp ve rükū‘ u sūcūdın tamām yirine getüre ve ‘acַz ü kuşūrın cenāb-ı ḥazrete ‘arza kııla, ol namāz ḥazret-i şamedıyyete beyāz varup ‘Ḥazret-i Ḥağğ ḥāfız u mu‘īnūñ ola. Nitekim beni ḥıfz eyledūñ’ diye. Ve her kim namāzı kııla ammā vağt-i müsteḥabda kılmaya ve ṭahāretinde ihtıyāğ itmeye ve rükū‘ u sūcūd u ḥuşū‘ ın yirine getürmeye, ol namāz siyāh u tārīk ḳalkup yirine varur. Ammā ‘Beni zāyi‘ itdūñ, Ḥağğ seni zāyi‘ eyleye’ diye. Andan şoñra /37b/ cāme-i siyāh u köhne gibi durup edā idenūñ yüzine ururlar.”³⁶⁸

Ma‘lūm-ı şerīf ola ki namāz temşīl yüzinden ādeme beñzer. Nitekim insān a‘zā-yı bāṭın ve cevāriḥ-i zāhir ve rūḥ u cismden mürekkebdür. İnsān-ı kāmīl olmaz illā bu cümleñün müsellemler olmasıyla ve merātib-i a‘zā vü cevāriḥ dağı mütefāvitdür. Bu a‘zānuñ ba‘zısı oldur ki anuñ ‘ademi ile ādem mün‘adim olur. A‘zā’-i re’īse gibi ki dil ü ciger ü dimāğ ve anuñ ba‘zı ki mün‘adim olmasıyla ādem mün‘adim olmaz. Ammā anuñ kuvvetinden ādem nāķış u bī-ķıymet olur. Ve andan maķāşid-ı ḥayāt fevt olur. Göz ü kulağ u zebān, el ü ayak ki eger bir şahşuñ gözi kör ola veyā zebānı vü kulağı veyā eli vü ayağı bürīde ola ḥayāt andan münḳaṭı‘ olmaz. Aña ādem dirler. Ammā bī-ķadr ü bī-ḥāşıl ādemdür ki ne kimesnenūñ andan ḥazı var ve ne kendūñ /38a/ ḥayātından behresi vardur. Ke-zālik namāzuñ dağı hey’et-i ma‘nevīsi vardur ki şāḥib-şer‘ anı emr-i Ḥağğ ve dirāyet-i nūr-ı nübüvvet ile taşvīr itmışdür. Ve baña anuñ kemāli teşḥīşinūñ iktisāb u iķāmetine emr olınmışdur. Pes niyyet ü iḥlāş u ḥużūr-ı dil ve ḥuşū‘ ile namāz rūḥ meşābesindedür. Ve rükū‘ u sūcūd ve tamām-ı erkānı dil ü

³⁶⁷ İbn Māce, *es-Sünen*, C. 2, s. 47. bk. <https://shamela.ws/book/98138/617>

³⁶⁸ Heysemī, *Mecma’u’z-Zevāid*, C. 1, s. 302. bk. <https://shamela.ws/book/61/297>

ciger ü dimâğ meşâbesindedür ki anuñ mün‘adim olmasıyla namâz dağı mün‘adim ya‘nî bâtıl olur. Ve namâzuñ sünnetleri ki du‘â’-i istiftâh u künût ve teşehhüd-i evvel ü ezkâr göz ü kulağ u dil ü el ü ayak meşâbesindedür. Ve namâzı edâ iden ki ri‘âyet-i erkân ve huzûr-ı dil ve huşû‘ itmez. Aña beñzer ki bir pâdişâh-ı pür-şevket birin ticârete göndere. Bir hünermend-i kemâl ü cemâl ile ârâste meclis-i pâdişâhiye lâıyık bir kıl getür, diyü emr eyleye. Ve ol kimesne varup bir kûr ve nâ-dân ve redî ve gözsiz /38b/ ve kulağısız ve elsiz ve ayaksız bir kıl getüre. Hâkıkatde ol fi‘li murâd üzre itmemiş iken bu cümle ile pâdişâha kıl getürdüm, diyü hıl‘at ü en‘âm recâ ider. Ne dirsın? Ol bî-devlet bu fi‘l ile müstaḥaqq-ı hıl‘at ü teşrîf mi olur? Veyâḥud mücib-i ḍarb u kâtl ü ḥabs midür? Bu sebebdendür ḥazret-i Resûl şallallâhu ‘aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Her kimüñ kim namâzı ḡaflet ü perişanlıḡdan ḡâlî olmaya ol namâzdan aña cenâb-ı Hâḡ’dan bu‘d u ḡırmândan ḡayrı nesne ḡaşıll olmaz.”³⁶⁹

‘**Amr bin ‘Âş** radıyallâhu ‘anh rivâyet kılar: Resûlullâh şallallâhu ‘aleyhi ve sellem bir kimesneyi gördi ki namâzı ḡiffet üzre kıldı ve ri‘âyet-i erkân itmedi. Resûl ‘aleyhi’s-selâm: “Bu kimesne eger bu ḡâl üzre vefât iderse Muḡammed dîninden ḡayrı dîn üzre ölmüş olur.” diyü buyurdu.³⁷⁰ Her kimüñ îmândan /39a/ zerre ḡadar behresi vardur bu miḡdâr tehdîd kâfidür.

Nişân-ı tâlib-i sa‘âdet-i uhrevî oldur ki bu tenbîḡâtıdan ḡâfil olmaya ve mürâ‘ât-ı şerâııḡ ü erkân-ı namâzda ihmâli revâ görmeye. Ve mü‘ezzinüñ ezânı âvâzın istimâ‘ itdükde mecma‘-ı kıyâmetde ‘arz³⁷¹ menâdisinden yâd eyleye ve yaḡın bile ki bu nidânuñ icâbetinde müsâra‘at göstere, ol günde nidâ’-i luḡf ile okınmış ve feza‘-ı ekberden eymen ola.

Ve ṡahâretde taṡḡîr-i dilden ki manzûr-ı naḡar-ı Hâḡ’dur ḡâfil olmaya. Ve bile ki ṡahâret dört mertebedür: Mertebe-i evvel ṡahâret-i ten ü câme vü mekândur faḡalât u aḡdâş u aḡbâşdan. Bu ṡahâret ‘âmme-i ḡalkuñdur. **İkinci** mertebe ṡahâret-i cevâriḡ ü a‘zâdur

³⁶⁹ el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, C. 4, s. 95.

³⁷⁰ İbn Huzeyme, *Kitâb-ı Sahîh*, C. 1, s. 332. bk. <https://shamela.ws/book/1446/1094>

³⁷¹ ‘arz: ‘arş, nüsha.

ednās-ı cerāyim ü ma‘ āşiden bu tahāret ebrāruñdur. **Üçüncü** mertebe tahāret-i nefsdür. Şıfāt-ı zemīmenüñ küdürātından /39b/ bu tahāret sālīkleriñdür. **Dördüncü** mertebe tahāret-i dildür. Hazret-i bārīden ğayrı bu tahāret şıddīklarıñdur. Bundan ma‘ lūm olur ki Şeyh İbrāhīm Edhem³⁷² kıddise sırruhū buyurur ki: “Eger dünyā hātıruma huṭūr iderse³⁷³ ve eger āhiret serūmden giçerse ğusli vācib bilürem.”

Ammā setr-i ‘avretde ki pūşiden-i fezāyiḥ-i ‘avrāt-ı zāhir-i bedendür ki ol manzūr-ı nazar-ı halkıdır. ‘Avrāt-ı bāṭın rüsvāylıklarından ve fezāyiḥ-i sırr hırş u ḥased ve buhl u ‘ucb ve kibr ü riyā ve ısrār u ğayrıdan ki manzūr-ı nazar-ı Hāk’dur mülāḥaza eyleye ve yakīn bile ki bāṭınuñ fezāyiḥ ve rüsvāylığı nazar-ı Hāk’dan pūşide kılmak mümkün degüldür. Meger tevbe vü nedāmet ve ḥavf u ḥayā vü ḥacālet ü şikesteġi birle ola. Pes ḥazret-i Hākḳ celle ve ‘alā ḥużūrında kaçmış ğünāhkār bende gibi otura.

Ve istikbāl-i kıblede ki a‘ rāzdur. /40a/ Cihāt-ı muḥtelife ve Ka‘be içün yüz tutmaḳdan ğönül āyīnesin mā-sivallāhdan pāk eyleye. Ve cenāb-ı ‘azze ḥazret-i şamediyyeti kıble-i dil kıla. Ve ol ḥazretde niyāz u meskeneti kendüye şi‘ār kıla. Ve nefis hevālarınuñ eşnāmını tekbīr saṭvet-i şühūd-ı eḥadiyyet birle şikeste eyleye.

Ve tekellüm-i³⁷⁴ سُبْحَانَكَ اللَّهُم de sübhāt u tenzih ve pākī-i ḥazret-i kıddūsī müşāhede eyleye. Ve³⁷⁵ اَعُوْذُ بِاللّٰهِ de şürūr-ı mekāyid ve ıdlāl-i a‘ dā’-i nefis ü hevādan fātır-ı kāyināt-ı ‘işmetinüñ ḥışnına penāh eyleye. Ve kıra’at-ı³⁷⁶ ism³⁷⁷ اِسْمِ اللَّهِ da zāt-ı muḳaddes-i müsellemi ki kıyyūm-ı kāyinātdur mütecellī bile ve cemī’-i eşḥāş ve efrād-ı vücūdı kuvvet-i feyz-i kıyyūmı birle kıyım ğöre. Ve³⁷⁸ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ de ‘umūm-ı emṭār-ı eltāf-ı cemāli ve ḥuşuş-ı āşār-ı envār-ı kemāli zevāhir-i mezāhir ve serāyir-i mefāhir-i mütevālīde ola. /40b/ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِيْنَ³⁷⁹ ol ḥazretüñ feyezān-ı en‘ām u

³⁷² Kaynak metinde Şeyh Ebū Yezīd olarak geçmektedir. bk. Envarī 60.

³⁷³ Çevirmen “tahāret sâzem” (abdest almak) ifadesini çeviriye taşımamış. ... خطور كند طهارت سازم و اگر ... bk. Envarī 60.

³⁷⁴ “Allah’ım! Seni noksanlıklardan tenzih ederiz.”

³⁷⁵ “Allah’a sığınırım!”

³⁷⁶ kıra’at: Kıur’ân, nüsha.

³⁷⁷ Fâtiha 1/1: “... Allah’ın adıyla.”

³⁷⁸ Fâtiha 1/1: “Rahmân ve rahîm olan ...”

³⁷⁹ Fâtiha 1/2: “Hamd (övme ve övülme), âlemlerin Rabbi Allah’a mahsustur.”

efdâli ve sereyân-ı cûd u nevâlini cedâvil-i a‘yân-ı vücûdda cārî göre. ³⁸⁰ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ tekrârında ‘ulviyyât u süfliyyât-ı hâkâyıkına teceddüd-i emvâc-ı bihâr-ı rahmet müşâhedesinde kendüsin tevhîd deryâsında ğark eyleye. Ve dâyre-i ezel bidâyetin nokta-i ebed nihâyeti ile peyvend kıla. Bunda cemâl-i tal‘at-ı ³⁸¹ مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ irfân-ı manzarından cilve eyler. Pes hâkâret-i hüdûş tâlibi âsitâne-i niyâza şala. Ve mülâzemet-i âdâb-ı ‘ubûdiyyeti kendüye vâcib bile. ³⁸² هَيْلًا لِّكَ نَعْبُدُ hil‘at vaḳti olur. Çün şavlet-i havâtıf-ı ‘izzet sâye-i hestî-i ‘âbidi ma‘bûd envârının eşî‘asında maḥv eyleye. Ve fenâ mefâzesinden beḳânun ‘ayn-ı ḥayâtına irişdüre. Cenâb-ı eḥadiyyetden ğayrı havl ü kuvvet görmez. Ve ḥazret-i şameddiyyetden ğayrı bir nâşır u ma‘în bilmez. Hâḳîḳat-i ³⁸³ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ /41a/ şıdḳ u yaḳîn şaḥîfesinden okur. ³⁸⁴ فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ fâstıqım kâma umirt âyinesinde aḥtâr-ı devâ‘î evhâm-ı fâside ve âfât-ı bevâ‘is-i taşavvurât-ı bâtıla ki mezâhim-i menhec-i şavâb ve mevḳıd-ı nîrân-ı hicâb dirler müşâhede olunur. Zebân-ı ihlâş te‘yîd-i rabbânî talebinde du‘â-i ³⁸⁵ اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ile güyâ olur. Pes iḳtizâ-i âşâr-ı mübârizân-ı şufûf-ı istikâmet ve sâbıḳân-ı menâzil-i kerâmete ki mihterân-ı bârgâh-ı nübüvvet ve serverân-ı ‘arşa-i velâyetdürler temennî idüp ³⁸⁶ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ diye. Pes riḳâb-ı himem-i merdûdân-ı bisât-ı ḳurbî devâ‘î-i hevâ iğlâli ile muḳayyed ve şademât-ı ‘avâşıf-ı ğayret ‘arşa-i kerâmet maṭrûdlarının iḳdâm-ı sa‘yları bend-i şehvet ile beste ve satvât-ı havâtıf-ı ‘izzet tîh-i hırmân maḥzûllerinin sîrleri cenâhını berḳ-ı meşîyyet birle sūhte göre bi‘z-zarûrî ³⁸⁷ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا /41b/ الضَّالِّينَ dinile. Diler idüm ki kelimât-ı fâtiḥanın taḥḳîḳına bir şerḥ yazam ki lâyıḳ-ı ³⁸⁸ Cehd وَاللَّهُ غَالِبٌ عَلَى أَمْرِهِ di. Velî zebân-ı vaḳt bunı imlâ itdi ³⁸⁹ kıl, tâ ki bu me‘ânînin revâyiḥ-i sa‘âdetinden cân meşâmmına bir bûy irişe. Eger

³⁸⁰ Fâtiha 1/3: “O, rahmândır ve rahîmdir.”

³⁸¹ Fâtiha 1/4: “Ceza gününün mâlikidir.”

³⁸² Fâtiha 1/5: “(Rabbimiz!) Ancak sana kulluk ederiz ...”

³⁸³ Fâtiha 1/5: “... ve yalnız senden medet umarız.”

³⁸⁴ Hûd 11/112: “... emrolunduğun gibi dosdoğru ol!”

³⁸⁵ Fâtiha 1/6: “Bize doğru yolu göster.”

³⁸⁶ Fâtiha 1/7: “Kendilerine lütuf ve ikramda bulunduğun kimselerin yolunu ...”

³⁸⁷ Fâtiha 1/7: “... gazaba uğramışların ve sapmışların yolunu değil!”

³⁸⁸ Yûsuf 12/21: “... Allah, emrini yerine getirmeye kadirdir. ...”

bulduñsa ³⁸⁹ فَطُوبَىٰ لَكَ Ve ger ne pes perde-i gaybda fezâ-yı vahdet murğları vardur ki bu haqâyık anlaruñ havşalaları kuvveti olsa gerekdür.

Ve ol miqdâr kuvvet yokdur ki şafâ-yı fehm te'yîdi ile hizâne-i esrârdan mühr-i mevânî' i götürsin. Ve 'irfân gencinüñ haqâyıkından ganîmet-i ebedî ele getüresin. Bârî namâz vaktinde cehd kıl, tâ hazret-i perverdigârda huzûr-ı dil hâşıl idüp perîşân hâtırları gideresin. Ve kelimât-ı kelâm-ı rabbânî zevâhîrinde gözi fermâna tutup kabâyih-i ef'âl ve fezâyih-i ahvâlünden /42a/ ol hazretten şermsâr olasın. Ve nefsi emmâreyi râh-ı cefâdan 'özü vefâya getüresin. Ve çün derecât-ı ehl-i 'irfân evcine ki hıttâ-i îkân ve selâtin-i 'âlem 'ayândurlar, irişemezsin. Bârî cehd kıl ki âsitâne-i 'ubûdiyyet mülâzemetinden mahrûm kalmayasın ³⁹⁰ فَأَنْ لَّمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطُلَّ el-âye.

Rivâyet olunur ki: Talha bin 'Abdullâh bir bûsitânda namâz kılurdu. Bir bâzı gördi ki bir murğa kaşd itmiş ve ol murğ ağaçlar şâhında uçup hâlâş dilerdi. Hâtırı anuñla meşgûl oldu. Ve bilmedi ki kaç rek'at namâz kılmışdur. Resûlullâh şallallâhu 'aleyhi ve sellem hazretine geldi. Ol hâli hikâyet kıldı: “Ve ben ol bûsitânı ol namâzuñ kefareti içün haqq yolına şadağa eyledüm.” didi. Hazret-i Resûl şallallâhu 'aleyhi ve sellem bûsitânı iki biñ aqçaya şatup müstaḥaklara şarf kıldı. **Ve nakıldür ki:** İmâm Zeyne'l- 'Âbidîn /42b/ 'Alî bin el-Hüseyn rıdvânullâhi 'aleyhimâ çün namâz tahâretin iderdi ruhsâre-i mübareki zerd olurdu. Ve ahvâli müteḡayyir olurdu. “Ey ferzend-i Resûl! Bu [ne] hâletdür?” didiler. “Bilür misiz ki kimüñ huzûrında otursam gerekdür?” didi.

Hazret-i 'Âyişe radıyallâhu 'anhâdan rivâyetdür ki: “Resûl 'aleyhi's-selâm bizümle söylerdi ve mizâh kılurdu. Namâz vakti olduğda hâli şöyle müteḡayyir olurdu ki gûyâ hergiz bizi görmemişdür.”³⁹¹

Haberde gelmişdür: Hazret-i Haqq celle ve 'alâ Mûsâ 'aleyhi's-selâma buyurdu ki: “Yâ Mûsâ! Çün hazretümüzi yâd idesin, şöyle ol ki bizi yâd itdügüñ hâletde cümle a'zân cenâb-ı kibriyâmuz heybetinden lertzân ola ve kendüyi bî-çâre göre. Ve bizüm

³⁸⁹ “Sana müjdeler olsun.”

³⁹⁰ Bakara 2/265: “Bol yağmur yağmasa bile bir çisinti düşer (de yine ürün verir).”

³⁹¹ Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, C. 3, s. 88. bk. <https://shamela.ws/book/21660/2832#p1>

yādumuzla ārām kıl. Ve bizüm cebbārılığımızı yād idecek zamānda zebānı gönül ardında tut.”³⁹² Ya‘ nī ğaflet ü perişānlığı kendüñden dūr eyle. /43a/ Ve evvel gönül dili ile söz söyle. Andan şoñra baş dili ile söyle. Ve çün ‘ubūdiyyet bisātıñda oturmağ istedikde bende-i zelīl gibi otura. Bu ‘ibādet şol kimesneden mutaşavverdür ki cümle humūmı tedbīr-i āhīret himemi ile götüre. Ve her nesneden ki anuñ endīşesi kendüyi hāzret-i şamedīyyetden meşgūl kılar. Göñli anuñ ihtimāmından hālī kıla. Ve celāl ü ‘āzamet-i hāzret-i cebbārī naşb-ı ‘ayn kıla. Ve vuķūf-ı rüz-ı hīsāb hevlinde yād eyleye. Ve mecārī-i shevātī sedd-i ‘iffet birle bağlaya. Ve āteş-i hırşī āb-ı kanā‘at ile münṭafī kıla. Ve yakīn bile ki kadr-i hācetden ziyāde ki anuñla tezevvūd-i āhīret kılar. Hātırıñuñ dünyā maḥabbetine zerre kadar meyli vardır. Ve ṭama‘ider ki namāzda şafā-yı lezzet-i münācāt ki ol ğāyet-i na‘īm-i ekābir-i evliyā ve nihāyet-i āmāl-i efāzıl-ı etķiyādur, bula. Ğalaṭdadur. Ve anuñ hālī bir kimesneye beñzer ki /43b/ kendüsin pelīdlik ile ālūde ider. Ve ister ki üzerine meges konmaya. Bu muḥāldür.

Rivāyetdür ki: Resūl hāzretinüñ sallallāhu ‘aleyhi ve sellem düvāl-i na‘līn-i mübāreki köhne olmuş idi. Şahābeden biri ol köhne düvālī çıkarup yeñi düvāl çekdi. Çün Resūl ‘aleyhi’s-selām na‘līn-i mübārek ayağına geydi. Yeñi düvālī gördi, buyurdi. Ol yeñi düvālī çıkardılar. Yine eski düvālī çekdiler. “Yeñi düvālī gördükde göñlüme bir <bir> feraḥ geldi. Ğayret ü hışm-ı Hāḫ’dan ḫavf itdüm.” diyü buyurdılar.

Şāḫīb-başıret bunda gerekdür ki naẓar-ı inşāf ile te’emmül eyleye ki çün hāl-i seyyid-i enbiyā kemāl-i nübüvvet ile bu minvāl üzre ola ki bir na‘līn düvālī ile noķşān-ı dīnden ḫavf ider ve cāme-i peşmānı geymek kendüsin Hāḫ’dan alıkor. Hevā-perestān-ı mağrūr olanlar ululığı ve hürmeti ibrişīmīn /44a/ cāmelerde ve engüşterīn-i zerrinde isterler. Ve dīv-sīretān-ı meşāyīḫ-nām keşret-i esbāb ve tecemmül ile mübāhāt kılarlar. Ve cāhilān-ı ‘ālem şūret-i ‘izz-i İslām’ı fāḫīratlarda ve ḫavllerde dilerler. Ve tīre-rūzigārān-ı zulmet-i hırş u hevā şemsü’d-dīn ve nūru’d-dīnlerdür. Erbāb-ı başīret

³⁹² Ahmed bin Hanbel, *Kitābū’z-Zūhd*, s. 58. bk. <https://shamela.ws/book/8494/361>

katında ma' lümdur ki bu ma'küle t̄ayifenüñ d̄ini mezheb-i erbāb-ı yak̄in degül, d̄in-i şeyā'ındur.

Haberde gelmişdür ki: H̄azret-i H̄ak̄k celle ve 'alā h̄azret-i Mūsā'ya vahy kıldı ki: “Yā Mūsā! Ümmetüññ günāhkārlarına söyle ki beni yād itmesünler ki biz kendü keremümüze vācib kılmışuzdur ki her kim bizi yād iderse biz daḡı anı yād iderüz. Ve çün ālāyış-i ma' şıyet birle bizi yād ideler, biz anı la' net ile yād iderüz.”³⁹³ Bu şol 'āşī h̄ak̄kındadır ki anuñ zikri ḡaflet ile ola. Yā ol kimesne h̄ak̄kındadır ki necāset-i ma' şıyeti ḡabāset-i /44b/ ḡaflet ile cem' eyleye. Ve bu iki ālāyış ü murdārılık ile h̄azret-i cebbārīde recā ider ki bī-vāşıta söz söyleye. Ve bu ma'nānuñ ḡaṭarından cümle şiddīklarūñ cānları pāy-māl-i ḡayret olmuşdur. Ve muḡarreblerūñ gözlerinden seylāb-ı ḡasret dökilmişdür. Zīrā ki ḡıçbir ādem bu iki şıfatuñ z̄ulmeti şāyibesinden ḡālī degüldür. Meger meczūbān-ı cezebāt-ı 'ināyet ve maḡṭūfān-ı ḡaṭefāt-ı hidāyet ola, bu cihetden idi.

Sābık-ı meydān-ı 'ināyet-i ezeli ve hādī-i hidāyet-i her velī **Emīrū'l-mü'minīn** 'Alī kerremallāhu vecchū namāz vakti olduğda muṡtarib olup rüy-ı mübāreki müteḡayyir olurdu. “Ey Emīrū'l-mü'minīn! Saña n'oldu?” didiler. “Zemīn ü āsumān ṡak̄at getürmedügi emānetüñ edāsı zamānı geldi.” diyü buyurdılar. Ve fi'l-cümle her kimüñ çeşmi rüşenālīḡı dīdār-ı zen ü ferzend ve ḡadem ü ḡaşem ile ola ve feraḡ u şādliḡı /45a/ esbāb-ı māl u cāh selāmeti ile ola hergiz zevḡ-ı şerbet-i üns-i ṡā' at cānı kāmına irişmez. Ve 'ubūdiyyet bisātında revḡ-i muḡāṡabāt ve lezzet-i münācāt-ı h̄azret-i şameddiyyet gelmez. Ve bu marāz-ı mühlikūñ 'ilācı ki ehl-i rūzigār bevāṡınındadır ve anuñ uşūli ḡalk dilinde rūsūḡ bulmuşdur. Ḳaṡ' -i mādde-i zen ü ferzend ve ḡal' -i şecere-i ḡubb-ı cāh u mālдан ḡayrı ile müyesser degüldür. Ve bu 'ilāc be-ḡāyet düşvār ve dārū-yı saḡt-ı telḡ-güvārdur. Ve bu dārūnuñ telḡlıḡından ve bu 'ilācuñ düşvārlıḡından idi ki ekşer-i büzürgān-ı ümmet her çend sa'y kıldılar ki iki rek' at namāz kılalar ki anda H̄ak̄'dan ḡayrıyı ḡaṡıra getürmeyeler. 'Āciz ḡalup ḡādir olmadılar. Emsālümüzden ol sa' ādeti

³⁹³ Gazzālī, *İhyā'u Ulūmi'd-dīn*, C. 1, s. 162. bk. <https://shamela.ws/book/9472/163#p3>

taşavvur itmek nice mümkündür. Ammā ³⁹⁴فَإِنْ لَمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلٌّ Eger ol sa‘ādet el virmezse cehd itmek gerek, tā namāzuñ nıṣfı veyā ṣülūṣı ve sivās[ın]dan /45b/ sālim ola, tā ³⁹⁵تَا خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا عَسَى اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ kabīlinden ola.

İkinci Kısım

Zekātuñ şerāyiṭ ü ādābı ve me‘ānī vü ḥaḳāyık u esrāra müte‘allık olan eḥādīṣi beyānındadır.

Ebū Hüreyre raḍıyallāhu ‘anh rivāyet kıılır. Resūl ḥazreti ‘aleyhi’s-selām buyurdu ki: “Bir kimesnenüñ aḳça vü altunı olup zekātın virmese rüz-ı kıyāmetde ol aḳça vü altunı taḥtalar yapup ve āteş-i düzaḥda kızdurup anuñ alnına ve pehlūsına ve arḳasına başıup dāğlarlar.”³⁹⁶ **Ve ḥaberde** gelmişdür: “Alnını bir mertebe ṭağlarlar ki ḳafāsından çıkar ve her gāḥ ki ol levḥler serd olur. Girü kızdurup dāğlarlar. Şol günde ki ol günüñ miḳdārı dünyānuñ elli biñ yılı ḳadar ola. Ḥalāyık ḥisābdan ḥalāş olduḳda ḥazret-i Ḥaḳḳ celle ve ‘alā kendü fazlından dilerse ‘afv ider. Ve isterse ‘adlinden /46a/ düzaḥa ḥükm ider.”³⁹⁷

Ebū Zerr Ğıfārī raḍıyallāhu ‘anh rivāyet kıılır. Resūl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem ḥazreti buyurdu ki: “Bir kimesne deve vü şıḡır vü ḳoyunı olsa ve zekātın virmese kıyāmet güninde ol ḥayvānlar ḡāyet büyük ve semīz olup şāḥibini pāy-māl idüp ve şāḥları ile urup ve çekinüp tā ḥalāyık ḥisābdan ḥalāş olunca aña bu minvāl üzre ‘azāb iderler.”³⁹⁸

Ebū Hüreyre raḍıyallāhu ‘anh rivāyet kıılır. Resūlullāḥ şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurdu: “Bir kimesnenüñ mālı olup zekātın virmese ol māl kıyāmet güninde bir dāne ef‘ī-i zehrāk olup ve gerdene ṭolaşıp ben ol mālum ki dünyāda buḥl idüp virmez

³⁹⁴ Bakara 2/265: “Bol yağmur yağmasa bile bir çisinti düşer (de yine ürün verir).”

³⁹⁵ Tevbe 9/102: “... iyi bir ameli diğer kötü bir amelle karıştırdılar. (Tevbe ederlerse) umulur ki Allah onların tevbesini kabul eder. Çünkü Allah çok bağışlayan, pek esirgeyendir.”

³⁹⁶ Müslim, *Sahih-i Müslim*, C. 2, s. 680-681. bk. <https://shamela.ws/book/1727/2223>

³⁹⁷ *Hadislerle İslām*, C. 1, s. 330.

³⁹⁸ Nesâi, *es-Sünen*, C. 5, s. 27. bk. <https://shamela.ws/book/829/3705>

idüñ diyü muttaşıl soğar, ‘azāb ider. Resûl hâzreti ‘aleyhi’s-selâm bu âyeti okudı:

وَلَا يَخْسِبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرٌ لَّهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَّهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخُلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَمَةِ³⁹⁹»⁴⁰⁰

/46b/⁴⁰¹ **Ebû Hüreyre** rađıyallāhu ‘anh rivāyet kıılır. Resûlullāh şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurdı ki: “Buğıldan perhîz idük ki sizden muğaddem olanları buğıl helāk itmişdür. Zîrâ ki kendülerine kıan itdürüp haramı helâl tutdurup ol sebep ile düzağa gitdiler.”⁴⁰² Dağı rivāyet kıılır: Resûl ‘aleyhi’s-selâma bir kimesne su’âl itdi: “Yâ Resûlallāh! Kıankı şadaқанuñ şevâbı çokdır?” Resûl hâzreti ‘aleyhi’s-selâm buyurdı: “Ol şadaқа ki ten-dürüst iken viresin. Ol hâletde nefsuñ ol şadaқayı virmekde buğıl ider ve ihtiyâcdan havf ider ve mâldâr olmak ister. Ol vakte degin hıfz itmeyesin ki cân halka irişüp vaşıyyet idesin ki bu kıadar aққayı fülâna ve bu kıadarı fülâna virüñ. Ve ol zamânda ol mâluñ fülânuñ kimüñ nesnesin kime virürsin? Andan saña ne şevâb hâşıl olur?”⁴⁰³

Ebû Zerr Ğıfârî rađıyallāhu ‘anh eydür. Resûl ‘aleyhi’s-selâm hâzretine /47a/ ziyârete vardum. Ka‘be’nüñ sâyesinde oturmış idi. Beni gördükde “Ka‘be Rabbisi hâққı-çün anlar ziyânkârlardur.” “Peder ü mâderüm fedâñ olsun ey resûl-i Ğudâ! Anlar ne maқûle kıavmdür? Baña bildür.” didi. Resûl ‘aleyhi’s-selâm: “Mâlı çok olanlardur. Âhiretde ziyânkâr olsa gerekdür. Meger şol kimesne ki mâlını bezl ider ve rāh-ı rızā-yı Hâқ’da aşlâ dirîğ itmez. Anuñ gibiler az olur. Ve ekşer-i halk mâl mağabbetinde dînlerin hebâ itmişlerdür.” diyü buyurdılar.⁴⁰⁴

Ŧâlib-i sa‘âdet-i uhrevîye deқâyıқ-ı vücûb-ı zekât ma‘rifetinde ve anuñ bâtını âdâbı ri‘âyeti muğāfazasında sekiz şart vâcibdür:

³⁹⁹ Âl-i İmrân 3/180: “Allah'ın, kereminden kendilerine verdiklerini (infakta) cimrilik gösterenler, sanmasınlar ki o, kendileri için hayırlıdır; tersine bu onlar için pek fenadır. Cimrilik ettikleri şey de kıyamet gününde boyunlarına dolanacaktır. ...”

⁴⁰⁰ Ebû Abdillāh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Süleymân er-Rûdânî, *Cem’u’l-Fevâ’id min Câmi’i’l-Usûl ve Mecma’i’z-Zevâid*, C. 1, s. 452. bk. <https://shamela.ws/book/36446/2756>

⁴⁰¹ Kaynak metne göre iki hadis-i şerif arasında “... حضرت حق جل و علا می فرماید که ” ifadesiyle başlayan cümleden büyük birim tercüme metne taşınmamıştır. bk. Envarî 76-77.

⁴⁰² el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, C. 1, s. 106.

⁴⁰³ Ebû Abdırrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *el-Müctebâ*, C. 6, s. 237. bk. <https://shamela.ws/book/829/5417>

⁴⁰⁴ Rûdânî, *Cem’u’l-Fevâ’id*, C. 3, s. 338. bk. <https://shamela.ws/book/36446/8238>

Şart-1 evvel vücūb-ı zekāt ma‘ nāsın fehm itmek

İkinci anuñ edāsı mübādereti vaqt-i vücūbdan evvel

Üçüncü ri‘ âyet-i sırr havf-ı riyādan

Dördüncü halka terğīb içün izhār ve anuñla iktidā

Beşinci îzā vü minnetden ihtirāz

Altıncı istişğār-ı ‘ aṭā /47b/

Yedinci eḥabb u ecved ü aṭyebūñ iḥrācı

Sekizinci etkıyā vü şuleḥādan ṭaleb-i ehl-i istiḥkāk.

Şart-1 evvel fehm-i me‘ ānī-i vücūb-ı zekāt ve neden idügin bilmek ve niçün edā’-i zekāt miḥekk-i imtiḥān-ı şıdk-ı mü ‘minān oldu ve ne sebep ile mebānī-i İslām’dan oldu. Zīrā ki zekāt beden ‘ ibādātından degüldür.

‘ İlm-i ‘ âlem-ārāya ḥafī buyurılmaya ki erbāb bu şartuñ ri‘ âyetinde üç ma‘ nā mefhūm olmuşdur:

Ma‘ nī-i evvel oldur ki erbāb-ı kılūb-ı ṭāhire şafā-yı fehm ile ma‘ lūm idinmişlerdür ki kelime-i şehādet ile telaffuz iltizām-ı tevḥīd ve işbāt-ı vaḥdāniyyet-i ma‘ būd ve maḥbūbuñ ferdāniyyetine şehādetdür. Zīrā her nesne ki maḥbūbdur ḥaḳīḳat ile ma‘ būddur. Ve bunda dimişler ki: “Her nesnenūñ bendinde olasın bendesi olursın.” Ve maḥbūbāt-ı şūrī vü ma‘ nevī kullığı kaydında himem-i eşnāf-ı ḥalāyık mütefāvitdür. Ve bu ‘ alāyık ile cümlesi da‘ vī-i maḥabbet-i Ḥaḳḳ kılurlar. Ve tefāvüt-i /48a/ derecāt-ı maḥabbet maḥbūbātuñ müfāraḳatı ile muḥaḳḳaḳ olur. Pes ḥikmet-i zāt-ı müte‘ āliye anı iktizā itdi ki māl-ı dünyā-yı fānī-i maḥbūb ḥaḳ eyleye, tā anuñ bezl ü imsāki vāsıtasıyla muḥaḳḳıḳān-ı şādık mübaṭṭılān-ı kāzibden temeyyüz olalar. Ve ḥasīs-ṭab‘ ān ḥāviye-i hevā-cāh u māl-ı mükedder-i fānīyi kıble-i dil kılalar. Ve muḥibbān-ı ‘ ālī-himmet maḥbūbāt-ı mecāzī-i fānīyi maḥbūb-ı ḥaḳīḳī yolında şarf ideler. Ve لَنْ

إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ مُكْتَزَاسِيyla ġanīmet bileler. Ve 405 تَتَّالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ 406 أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ 407 i iṣṣareti muḳābelesinde ġöñli cān u māldan ḳalduralar. Ve ehl-i īmān bu ma‘ nāda üç ḳısm üzerinedür:

Ḳısm-ı evvel şādıḳān-ı ‘arṣa-i ṭahḳīḳ ve sābıḳān-ı ḥıttā-i tevḫīḳlardur ki ḥuḳūḳ-ı ‘ahd-i tevḫīd edāsında vefā gösterdiler. Ve himem-i şerīfi müte‘arrız-ı vüḳūb-ı zekāt ḳılmadılar. Ve ḥisāb-ı ‘öṣr-i ḥubūb ve rub‘-ı ‘öṣr-i nuḳūd /48b/ ḥasāsetinden münezzeḥ oldılar. Ve dār-ı fenāda ellerine her ne girdi ise nişār-ı rāḥ-ı dost ḳıldılar.

Menḳūldür ki çün Ebu’l-Ḳāsim Cüneyd ve Ebu’l-Ḥasan Nūrī’yi ḳuddiset esrāruhū mā tühmet ile tutup noḳṣānların tutmaḳ için Ebu’l-Ḥasan’a su’āl itdiler: “Zekāt ne dırsın?” “Āmme mezḥebinde ḳırḳ aḳçada bir aḳcadur. Ve bizüm mezḥebümüzde eger cümle dūnyā bir dervīṣūn mülki ola. Cümlesin ḥazret-i şamedıyyetūn maḥabbet ü ma‘rifeti ni‘meti şükrānesine bir laḫzada eyleye. Henüz muḳaṣṣar olur. Ve 407 مَنْ ذَا الَّذِي 408 āyeti nüzūl itdükde Ebū Bekr-i Şiddīḳ raḍıyallāhu ‘anh cemī‘-i mālını ḥazret-i Risālet’e getürdi. Ve ḥazret-i ‘Ömer raḍıyallāhu ‘anh mālını nıṣfını getürdi. Resūlullāh ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellem Ebū Bekr’e su’āl itdi ki: “İyālūne ne miḳdār alıḳoduñ?” “İyālüm için Allāh ile Resūl’i.” didi. ‘Ömer’e su’āl itdi. /49a/ “Getürdügüm miḳdārı ‘ıyālūme alıḳodum.” didi. Ḥazret-i Resūl ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurdi ki: “Mā-beynūñüzde farḳ sözlerūñüz gibidür.” 408 Ya‘ nı senūñ mertebēñ ḥazret-i Ḥaḳḳ yanında Ebū Bekr mertebesinūñ nıṣfı ḳadardur. Zīrā ki şıdḳ-ı maḥabbeti itmām itmenūñ vefāsı oldur ki muḥıbb maḥbūbdan ġayrıyı zaḥīre itmeye. Meger şol nesneyi ki ḳurb-ı maḥbūba kendüye vesīle ola.

İkinci ḳısm: Bu ḳavmūñ dūnıdur ki anlarūñ vefā-yı itmām-ı şıdḳ-ı maḥabbet mevşılaları yoḡ-ıdı. Ve zaḥīre-i emvāl ḥelāli ferāḡat ṭā‘at için revā gördiler. Ve ellerini anūñ muḥāfazasında yed-i emānda bilürler. Ve murāḳıb-ı mevāsım ve mevāḳı‘-ı

405 Âl-i İmrân 3/92: “Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamadıkça ‘iyi’ye eremezsiniz. ...”

406 Tevbe 9/111: “Allah müminlerden, mallarını ve canlarını, kendilerine (verilecek) cennet karşılığında satın almıştır. ...”

407 Hadîd 57/11: “Kim Allah'a güzel bir ödünç verecek olursa ...”

408 Deylemî, *el-Firdevs*, C. 5, s. 310. bk. <https://shamela.ws/book/6072/2321#p8>

hayrât olurlar. Ve erbâb-ı hâcât-ı evkâtın dilerler. Ve maḥall-i istihkākı bulalar. Maḥallinde fazlayı şarf itmegi ğanîmet bilürler. Ve zekât üzerine iktişâr kılmazlar. Bunlar mutavassıtlardur.

Üçüncü kısım: ‘Avām-ı ehl-i İslām mertebesidür ki anlar vâcib üzerine /49b/ iktişâr kıldılar. Üzerlerine vâcib kılduklarından ziyâde bezl itmediler ve noḳşânın dahı revâ görmediler. Bu ednâ’-i merâtibdür ki ḥikmet-i ḥakîm buḥl u şiddet vâsıtasıyla mâ-beynlerin māl ve za‘f-ı maḥabbetle ve imânların âḥiret ile bu miḳdârla iktifâ kıldı. Ve müsâmaḥat ṭarîḳından ednâ mertebeleri taḥşîlinden ziyâde teklîf buyurmadı ki: اِنْ 409 يَسْأَلُكُمْ هَا فَيُخَفِّكُمْ تَبَخَّلُوا وَيُخْرِجْ اَضْعَانَكُمْ Kanda üç südde-i derecât ‘anḳâ-şifatân-ı Ḳâf-ı ḳurb ki ‘ulüvv-i himmet ve ḳuvvet-i ‘irfân ve maḥabbet muḳtezâsınca cân u māl işârında me’mûr 410 اِنَّ اللهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ 411 اِنْ يَسْأَلُكُمْ هَا فَيُخَفِّكُمْ تَبَخَّلُوا at ki himmetleri ḥissetinden bu ḥikâyeti eydürler ki 411 اِنْ يَسْأَلُكُمْ هَا فَيُخَفِّكُمْ تَبَخَّلُوا

İkinci ma‘nâ /50a/ göñül âyînesin buḥl ḥabâset[in]den pāk itmekdür ki ol ‘ilel-i mühlakedendür. Nitekim ḥazret-i şamediyet celle ve celâluḥu buyurdu: وَمَنْ يُوقِ شَحَّ 412 نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ Ya‘nî her kim nefsinin buḥl-ı ḥubṣinden pāk eyleye ḥalâş olmışlardandur. Ve ḥazret-i Resûl şallallâhu ‘aleyhi ve sellem buyurdu: “Üç nesne imânı virân idüp âḥiretde şahşı ḥelâk idicidür. Biri buḥl-ı ğâlibdür. Ve çün buḥl bir maraz-ı ma‘nevîdür ki anuñ ihlâki te’sîri kıyâmetde zâhir olsa gerekdür. Ve ol şahşı ḥelâk-i ebedîye çekse gerekdür. Mu‘âlece ile bu marazuñ izâlesi vâcib oldı. Ve anuñ izâlesi bezl-i mâldur.” 413 Bir kimesne ki bezl ü ‘aṭâ ile mülkinde olanı iḥrâc itmesiyle şâd olur. Bu marazuñ ḥaṭarından ḥalâş bulur.

409 Muhammed 47/37: “Eğer onları (tamamını) isteseydi ve sizi zorlasaydı, cimrilik ederdiniz ve bu da sizin kinlerinizi ortaya çıkarırdı.”

410 Tevbe 9/111: “Allah müminlerden, mallarını ve canlarını, kendilerine (verilecek) cennet karşılığında satın almıştır. Çünkü onlar Allah yolunda savaşır, öldürürler, ölürler. ...”

411 Muhammed 47/37: “Eğer onları (tamamını) isteseydi ve sizi zorlasaydı, cimrilik ederdiniz ...”

412 Haşr 59/9: “... Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.”

413 el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, C. 2, s. 208.

Üçüncü ma'nâ şükr-i ni' met-i mâldur. Çün hazret-i şamediyet celle celâluhü kullarından birin mâla vü ni' mete maḥşûş ider. Ve ol kimesne kendü gibi bir kulu görür ki bir günlük kûta muhtâcdur. /50b/ Ve inşâf aña mütekâzî olmaz ki ol ni' metüñ fazlasından ol muhtâcuñ fâkasın sedd eyleye. Hâķîkatde bir müdbirdür ki rahmsizlıkdan küfrânü'n-ni' me ve müstaḥaḳḳ-ı hışm ve saḥt-ı Hâķ'dur. **Ebû Hüreyre** raḍiyallâhu 'anh rivâyet kıılır: Resûlullâh şallallâhu 'aleyhi ve sellem buyurdu ki: "Bir kulu kıyâmet güninde mevķife hâzır iderler. Hazret-i şamediyet buyura ki: Ey bende! Dünyâda senden ta'âm ve câme taleb itdüm, virmedüñ. Ol kul diye ki: İlâhî! Sen bu cümleden münezzehsin. Bu nicedür? Hiṭâb ola ki: Dünyâda fülân gürisne geldi. Ta'âm taleb itdi. Ve fülân bürehne gelüp senden câme taleb kıldı, virmedüñ. 'İzzetüm ve celâlüm ḥaḳķı-çün nitekim benüm kullarımı benüm ni' metümden maḥrûm itdüñ. Ben daḥı rahmetümden seni maḥrûm kıldum, diyü buyura."⁴¹⁴

İkinci şart mübâderet-i edâ'-i zekâtdur. Ve edâ'-i zekât ta'cîlde nice fâyide vardır: /51a/ Evvel hazret-i Hâķḳ celle ve 'alânuñ fermânı imtişâlinde mü'eddînüñ raḡbeti işbâtıdır. Ve ol 'alâmet şihḥat-i îmandur. İkinci fuḳarâ vü mesâķinden müstaḥaḳḳların gôñülllerine idḥâl-i sürürdür ki ol a'mâl-i şaḳaleyn den bihterdür. Nitekim ḥadîş-i nebevî aña nâṭıḳdur ki: ⁴¹⁵ **إِدْخَالَ السُّرُورِ فِي قَلْبِ مُؤْمِنٍ يُوَارِي** Üçüncü mübâderet-i mevânî' ve ḥavâdiş-i rûzigâr. Dördüncü icâbet-i da'vet-i dâ'î-i ḥayr ki ol melâyike-i kirâm melesinden bir lümmedür. Çün dilde bu ḥayruñ ḥâṭırası bedîd oldu. Tâlib-i âḥirete lâzım olan budur ki bu fırsatı ḡanîmet bile. Ve ⁴¹⁶ **الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ** kemîngâhından eymen olmaya. Ve eger edâ'-i zekâta bir vaḳt ta'yîn itmek dilerse gerekdür ki ol vaḳt efḍal-i eyyâm u şühürda ola. Mâh-ı muḥarrem gibi ki evvel-i sâldür. Ve mâh-ı ramazân u receb ü zi'l-hicce ki bunlarda faẓl-ı eyyâm-ı /51b/ ma'lûmat ve ḥacc-ı ekber ve eyyâm-ı ma' dūdât cem' olmuştur.

Üçüncü şart müstaḥaḳḳa zekât virildükde sırrı ri' âyet itmekdür. Ve işâl-i şadaḳada ri' âyet-i sırr-ı riyâ ve sem'a âfâtından bir ḥişârdur. Ve mu'ṭinüñ ihlâşına ve maḥall-i

⁴¹⁴ Benzer rivayet için bk. Irâķî, *el-Muḡnî*, s. 440. bk. <https://shamela.ws/book/21550/1370>

⁴¹⁵ "Bir mümini sevindirmek (bütün) insan ve cinlerin amellerine denktir." bk. Yılmaz 239.

⁴¹⁶ Bakara 2/268: "Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size cimriliḡi telkin eder. ..."

qabûle vesîle olduğına delîldür. Ve hâzret-i Resûl şallallâhu ‘aleyhi ve sellem buyurur ki: “Bir kul ki hayr iş işler ve anı nihân kıılır hâzret-i Hakk celle ve ‘alâ sırrı dîvânında ya‘nî mağall-i qabûlde şebt kıılır. Eger âşikârâ iderse dîvân-ı sırdan ki mağall-i qabûldür naql idüp âşikârâ dîvânında ki dîvân-ı haţar-ı meşıyyetdür şebt kıılır.”⁴¹⁷ **Ve haberde** gelmişdür ki yedi kimesne rûz-ı kıyâmetde hâzret-i Hakk’uñ luţfı sâyesinde olalar. Ve ol yedinüñ biri bu minvâl üzre nihân şadaqa virmiş ola ki sağ el virdüğin şol el bilmeye. Ve ekâbir-i tâbi‘î inden bir cemâ‘ at şadaqayı /52a/ şurre idüp müstağaklarıñ yollarında bırağurlar idi, tâ müstağak mu‘ţiyi dağı bilmeye. Ve ba‘z-ı riyâdan eyem olup vekîl ile teslîm idüp müstağak muvâcehesinde minnet âfetinden ihtirâz itmişlerdür. Şadaqayı şurre ile yola bırağanlar riyâdan hafv itmişlerdür. Ve çün bilmişler ki şadaqa vü zekât edâsından maşşûd izâlet-i marâz-ı buğldur. Ve anuñ izhârı mücib-i riyâdur. Ve buğl u riyâ iki şıfatdur ki âhiretde sebeb-i ‘azâb olısardur. Ve aḥbâr-ı nebevî ile ma‘lûm olmışdur ki şıfat-ı buğl kabırde ‘akreb şûretinde ve riyâ mâr şeklinde zâhir olsa gerekdür. Ve elem-i zaḥm-ı mâr ‘akrebüñ zaḥmından ziyâdedür. Lâ-cerem bu iki şıfatı izâle itmek için a‘tâ vü aḥfâda mübâlağa kıılmışlardur.

Dördüncü şart iktidâ vü terğîb-i ‘âmme için izhârdur. Ve bu aḳviyâ vü ekâbir-i dîn vazîfesidür. /52b/ Nefs-i emmâreyi niçe yıllar pûte-i riyâzetde kâl kıılmışlar. Ve âyine-i dili ednâs-ı şıfat-ı zemîmeden pâk idüp ve yanlarında ḥalkuñ vücûd u ‘ademi berâber olup âfet-i ‘avârız-ı ‘ucb u riyâdan kırtılmışlar. Hakk celle ve ‘alâ anlarıñ vücûdını miyân-ı ḥalkda muḳtedâlîğa zâhir kıılmışdur. Ve bu tâ’ifenüñ hayrât u müberrâtı izhârında ḥalka terğîb ve ‘âmme anlarıñ a‘mâline iktidâ itmek vâşıtasıyla a‘mâllerinüñ ecir muzâ‘af olur ki ⁴¹⁸ **مَنْ سَنَّ سُنَّةً حَسَنَةً فَلَهُ أَجْرُهَا وَأَجْرُ مَنْ عَمِلَ بِهَا** Ve eger müstağak olan kimesne mu‘ţîñ izhârından hacâlet çekerse cümle hâlde ihfâ vâcibdür.

⁴¹⁷ Irâkî, *el-Muğnî*, s. 255. bk. <https://shamela.ws/book/21550/688>

⁴¹⁸ Hadis-i şerif: “Kim iyi bir çığır açarsa hem açtığı o çığırın sevabı hem de o çığırda yürüyenlerin sevabı o kimseye verilir.” bk. el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, C. 4, s. 38.

Altıncı şart istiṣḡār-ı ‘aṭādur. Zīrā ki isti‘zāmından rezīle-i ‘ucb mütevellid olur ki muḥbiṭ-i a‘māldür ve şifāt-ı mühlikâtındandır. Ve ‘ulemā’-i dīn buyurur: “Tā‘atūn bir hāşşiyyeti vardır ki ne kadar az tutsaň çoğ olur. Ve ma‘şiyetūn daḥı bir hāşşiyyeti vardır ki ne mertebe çok tutsaň az olur.” Ve şāhib-māla lāyık olan oldur ki edā’-i vācibde kendüsin üç vechle muḳaşşar bile: Evveli oldur ki kendü ve bu tımtıraş ve mesken ü māl cümle memerr-i seyl-i havādiş ü fenā üzredür. Ve Hudāvend ‘azze şānuhū kendüye bākī bir ḥāne ta‘yīn itmişdür. Ve buyurdi ki: “Her nesi varsa ol ḥāneye gönderüp anda zaḥīre eylesün, tā havādiş-i fenādan eymen ola. Ve intikālde ebedü’l-ābād /54b/ anuñ şemeresi ile na‘īm ü revḥ ü rāḥatda ola.” Ve ol kimesne kırkda birden ğayrı göndermez. Dāyimā kendü ḥaḳḳında zulm itmiş olur. Ve bī-reyb ḥuḳūḳ şartında muḳaşşar olur. İkinci vech oldur ki aḥbār-ı İlāhī ḥükmi ile mu‘ṭī bir fānī nesneyi müstaḥaḳḳa ki vekīl-i Ḥaḳ’dur teslīm ider. Aña ‘ivaż-ı ḥazret-i şamediyetden yedi yüz bākī taleb ider. Ve eger mu‘ṭī bu mu‘āmele ‘aḳdi ile imānı dürüst olaydı gerek idi ki bu mu‘āmeleyi ğanīmet bileydi. Ve her nesi varsa bu ‘aḳde şarf iderdi. Ve çün bunuñ gibi mu‘āmelede iki yüzden beş ve kırkdan birden ziyāde şarf kılmaz gerekdür ki kendü taḳşīrin bilüp isti‘zāmın revā görmeye. Üçüncü vech oldur ki ‘ālemde māl u ni‘metden ve ğayrıdan her ne varsa cümlesi ḥaḳīḳat ile mülk-i Ḥaḳ’dur. Ve kimesnenüñ istiḳlāli mülki yokdur. Ve kullar /55a/ elinde olan cümle ‘āriyet ü emānetdür. Ḥazret-i Ḥaḳḳ celle ve ‘alā müstaḥaḳları ki Ḥaḳḳ’uñ vekīlleridür mu‘ṭīye gönderür, emāneti taleb ider. Ve mu‘ṭī emānet edāsında iki yüzden beşden ziyāde teslīm itmez gerekdür ki kendüsin fi‘linden şermende vü ḥacel ü muḳaşşar bile. Eger bilmezse ḥaḳīḳat cāhil olur.

Yedinci şart iḥrāc-ı eḥabb u ecved ü atıyebdür. Ve ḥadīş-i nebevīde gelmişdür ki: “Ḥazret-i Ḥaḳḳ celle ve ‘alā ‘ayb u şübhe vü riyādan pāk olandan ğayrıyı qabūl itmez.”⁴²² Nitekim ḥazret-i Ḥaḳḳ buyurur: ⁴²³أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ Ya‘nī ol pāk nesnelerden ki sizūñ maḳbūlüñüzdür bizüm rızāmuz yolında şarf eyleñ. Ve ḳāle’llāhu

⁴²² el-Aclūnī, *Keşfü’l-Hafā*, C. 1, s. 554.

⁴²³ Bakara 2/267: “Kazandıklarınızın iyilerinden hayra harcayın.”

te‘ālā: ⁴²⁴ لَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِآخِذِيهِ إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ Ya‘nī ol nesneler ki māluñuzuñ alçağıdır. Bizüm rızāmuz yolında şarf itmege kaçd itmeñüz huşuşa ki /55b/ anuñ gibi nesneleri size virse istikrāh idersiz. Ve ‘alāmete şihhat-i imān maḥabbet-i Ḥaḳ’dur. Ve maḥabbet-i Ḥaḳḳ’uñ nişānı oldur ki Ḥaḳḳ mü’min yanında cümleden ‘azīz ola. Ve ḥazret-i Resūl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurur ki: “Bir kimesne ḥazret-i Ḥaḳḳ’ı ve resūlini cümle eşyādan dostter tutmayınca imānı kāmīl olmaz.”⁴²⁵ Ve bu ma‘nānuñ ‘alāmeti oldur ki şadaḳa zamānında ol nesne ki a‘lā vü ‘azīzdür rızā-yı Ḥaḳḳ’a şarf eyleye. Ve münāfiḳlar şıfatında buyurur ki: ⁴²⁶ وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ مَا يَكْرَهُونَ Münāfiḳlaruñ şıfatı oldur ki mālāruñ alçağın şadaḳa iderler. Ey ‘azīz! Eger bir kimsenüñ miḥmānı olsa evinde olan nefis ta‘āmları getirür. Alçağı olanı ve giceden kalanı getirmege şermsār olur. Ve şadaḳa virdükde alçağın müstaḥaḳḳa virür ki vekīl ü nāyib-i Ḥaḳ’dur. Ve ḥazret-i Ḥaḳ’dan şermende olmaz. Bunuñ gibileruñ imānı ki maḥlūḳdan şermende olur. /56a/ Ve ḥālīḳ maḥlūḳātdan şermsār olmaz. Ve yanında maḥlūḳuñ ḳadri ḥālīḳ ḳadrinden ziyādedür. Āhiretde hiç dest-gīr olur mı? وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ⁴²⁷

Sekizinci Şart etkıyā vü şuleḥādan taleb-i istiḥḳāḳdur. Mu‘ṭıye vācibdür ki edā’-i zekāt vaḳtinde beş şıfat ile mevşūf olan müstaḥaḳları taleb kılarlar. Evvel taḳvā, ikinci ‘ilm, üçüncü ‘ıffet, dördüncü zarūret, beşinci ḳarābet.

Şıfat-ı evvel taḳvādur. Mu‘ṭı gerekdür ki ḥazret-i Ḥaḳḳ’uñ ḥaḳḳın bir müstaḥaḳḳa teslīm eyleye ki perhīzgār olup ve tārik-i namāz olmaya. Ve bid‘at ü tebāhī mübāşeretinden muḥteriz. Zīrā vüḳub-ı zekātdan maḳşūd sedd-i fāḳa-i erbāb-ı taḳvā ve taḥşīl-i merātibullāhdur ki mecmū‘-ı evḳātın ezḳār u evrāddan envā‘-ı tā‘āt muvāzabetine maşrūf ḳılmışlardır. Ve zāhir ü bāṭınların ‘ibādāta ḡarḳ itmişlerdür. /56b/ Ve esbāb-ı kesb ü ticāret ü ihtilāṭ ḳapuların bağlamışlar ki ⁴²⁸ رَجُلٌ لَا تُلْهِيُهُمْ تِجَارَةٌ

⁴²⁴ Bakara 2/267: “Size verilse, gözünüzü yummadan alamayacağınız kötü malı, hayır diye vermeye kalkışmayın.”

⁴²⁵ Nesāi, es-Sünen, C. 8, s. 96. bk. <https://shamela.ws/book/829/7229>

⁴²⁶ Nahl 16/62: “Kendilerinin hoşlarına gitmeyen şeyleri Allah’a isnat ediyorlar.”

⁴²⁷ Bakara 2/8: “İnsanlardan bazıları vardır ki, inanmadıkları halde ‘Allah’a ve ahiret gününe inandık’ derler.”

⁴²⁸ Nūr 24/37: “Onlar, ne ticaret ne de alış-verişin kendilerini Allah’ı anmaktan alıkoyamadığı insanlardır.”

وَلَا يَبِيعُ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ Pes hikmet-i zāt-ı müte‘āliye anı iktizā itdi ki bu kavmün ferāğat-i bāl ü cem‘-i himemi için erbāb-ı emvāl ve ehl-i dünyā zimmetine zekātı vācib kılmışdır, tā haqqullāhdan bu kavme behre irişüp himemleri fāka perişānlığından mahfūz kalup cem‘-i himem ve ferāğat-i hātır birle Haqq’a meşgūl olalar. Ve aşhāb-ı zekāt bu kavmün ‘ibādetinde şerīk olurlar. Ve ol maqbūllerün tātleri müşāreketi āsarı ol kavme sebep-i necāt olur. Ve bu sebebden hāzret-i Resūl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurdi ki: “Tātāmı perhīzgārlara virün”⁴²⁹ ki tātām virmek kuvvet virmekdür. Ve her kim bir kimesneye tātām virür ne kadar ki ol tātām anuñ derūnındadır tātāt-i ma‘şiyetden her ‘amel ki ol şahşdan /57a/ şadır olur. Tātām virici sevāb u ‘iķābında şerīkidür. Zīrā ki tātām virici tātām kuvveti ile anuñ mu‘īni olur. Ve aḥbārda gelmişdür ki dünyāda Mūsā ‘aleyhi’s-selāmuñ nesnesi yoğ-ıdı. Ve benī İsrā’īl her gün biri şabāḥ tātāmın ve biri aḥşām tātāmın virürdi. Bir gün Mūsā ‘aleyhi’s-selām münācātında: “İlāhī! Bu ne zilletdür ki kullaruñ içinde beni giriftār itmişsin. Biri şabāḥ yimegin ve biri aḥşām yimegin virür.” didi. Hāzret-i Haqq celle ve ‘alā buyurdi ki: “Ey ‘İmrān oğlu! Biz dostlarumuza böyle iderüz, sūnetümüz şöyledür ki dostlarumuzuñ vazīfesin ehl-i dünyānuñ baṭṭāl ve ġāfilleri ellerinde perākende iderüz, tā ol ṭire-rūzigār baṭṭāllar bizüm dostlarumuza vazīfe yetişdürmekle sa‘ādet-i ebedī ile müşerref olalar.

İkinci sıfat ‘ilmdür ki eger bu müstaḥaqquñ şalāḥ u taḫvā ile ‘ilmi daḥı olursa /57b/ bī-şübhe sevāb-ı şadaķa muzā‘af olur. Ve bu ‘ilm-i tevḥīd ve ma‘rifet-i ādāb-ı ḥaḳāyıkdan murād cenāb-ı kurb-ı hāzret-i şameddiyyete bendenüñ vuşūlidür. Mücādelāt ve ḥuşumātdan olan ‘ulūm resmī degūldür ki müressemān-ı rūzigār aña ‘ilm nām itmişler. Ve taḥşīl-i eşer-i mādde hırş u ḥased ü kibr ü ‘ucb kılmışlardur. Muvahḥidüñ tevḥīdi ‘alāmeti oldur ki ‘atā aḥzında müşāhede-i eltāf ve ‘ināyet-i Haqq mu‘ṭinüñ derūnına dā‘iye-i ḥayr tasalluṭında anuñ sırrını şöyle müstağraḳ eyler ki esbāb u vesāyiṭi ferāmūş eyler. Ve zebān vaḳti cümle ḥamd ü şenā-yı Haqq’a gūyā olur. Yine çün telāṭum-ı emvāc-ı hikmet anuñ sırrını lücce-i deryā-yı vaḥdetden sāḥil-i şahv u

⁴²⁹ Suyūtī, *Cāmi’u’l-Eḥādis*, C. 4, s. 487. bk. <https://shamela.ws/book/1438/1989>

temeyyüze ata ve vücūd-ı vesāyiṭi mu‘teber bula. Müteḳāzī mecāzāt anuñ zebānını mūna‘‘am mecāzīnūñ şükriñe ki <ki> mu‘ṭidür meşğul eyler. **Rivāyet olunur ki:** Ḥazret-i Resūl /58a/ şallallāhu ‘aleyhi ve sellem şadaḳa yüzinden ehl-i şuffa fuḳarāsına bir miḳdār nesne gönderdi. Ve gönderdügi kimesneye buyurdi ki: “Bu nesneyi ol dervīşe teslīm itdükde ol dervīş ne dirse hıfz eyle.” Ol dervīş ‘atā’-i Resūl aleyhi’s-selāmı gördi, ḳabūl eyledi: “Ve ḥamd ü şenā ol Ḥudāvend’e ki kendü yādına meşğul olanı ferāmūş eylemez. Ve anuñ ni‘meti şükriñde ḳāyim olanı zāyi‘ itmez. Ḥudāyā! Sen beni ferāmūş itmezsin. Beni daḥı seni ferāmūş itmeyen muḥliş ḳullardan eyle.” didi. Ol şahş gelüp Resūl ḥazretine ‘aleyhi’s-selām vuḳū‘ı üzre ḥaber virdi. Resūl ‘aleyhi’s-selām: “Şād olup bildüm ki ol bu sözi söylese gerekdür.” diyü buyurdılar. Ve bu feraḥ-ı rūḥ-ı nebevī ve sürūr-ı ḳalb-i Muşṭafavī’ye işāretdür. Evliyā’-i ümmetden bir muvaḥḥidūñ ḥāline ittılā‘ eyle ki taşfiye-i /58b/ sırla rū’yet-i şirk ü vesāyiṭden müberrā ve iltifāt-ı mā-sivādan münḳaṭı‘ olmuş. Ve ‘uḳde-i tevḥīdi küdüret-i şirk ü şevāyib-i şekden şafā bulmuş. Ve rūḥ-ı muḳaddesi velādet-i ḥaḳīḳī ile māder-i ṭabī‘ atdan ṭoḡmış ve āsar-ı ḥavādiş-i zulmāt mezāyıkından ḳurtılmış. Ve revḥ-i riyāz-ı ünse peyveste olmuş. ⁴³⁰ ذَٰلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ

Üçüncü şıfat ‘iffetdür. Ve ‘affif şol kimesneye dirler ki kendü ḥālını cāhiller naazarından mestūr eyleye ve her ter-dāmen kendü aḥvāline muṭṭali‘ olmaya. Ve her ḥasīs ḥuzūrında faḳr u fāḳasından şikāyet eylemeye. Ve perde-i taḥammüli mürüvvet yüzinden götürmeye. Nitekim ḥazret-i şamediyyet celle zikruhū bu ḳavmūñ ḥālinden buyurur: **لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنْ** ⁴³¹ **لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنْ** /59a/ **التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ** Buyurur ki: “Bu zekātı ki aḡniyā zimmetine vācib itmişem şol dervīşlerūñ ḥaḳḳıdır ki nefslerin tā‘at-i Ḥaḳ’da maḥbūs ḳılmışlardır. Ve ḥazẓ-ı nefis içün her ḥasīsūñ ḳapusına varmazlar. Ve āb-ı rüyaların her nā-ehl yanında dökmezler. Ve faḳr u ihtiyācların bir mertebe pūşīde ḳılurlar ki nā-dān

⁴³⁰ Cum’a 62/4: “Bu, Allah’ın lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah, büyük lütuf sahibidir.”

⁴³¹ Bakara 2/273: “(Yapacağınız hayırlar,) kendilerini Allah yoluna adamış, bu sebeple yeryüzünde kazanç için dolaşamayan fakirler için olsun. Bilmeyen kimseler, iffetlerinden dolayı onları zengin zanneder. Sen onları simalarından tanırsın. Çünkü onlar yüzüzlük ederek istemezler. ...”

[u] cāhil anları tūvānger taşavvur eyler.” Bir direm bu t̄âyife hāḳḳında şarf itmek gedāyān-ı bī-diyānetlere yüz biñ aḳça şadaḳa itmekden efdaldür.

Dördüncü şıfat ehl-i ızırardur ki vāsıta-i teşārīf-i rūzigār ve şavlet-i emrāz u eşkām ve keşret-i ‘ıyāl ü esbāba ‘adem-i ḳudret ve zīḳ-ı ma‘īšet birle muḫtarr olmuşlardır. Hākim ü erbāb-ı emvāle vācibdür ki her yıl hāḳḳullāhdan hācet miḳdārı kendülere vāsıl ideler. Haberde gelmişdür ki: “Ḥazret-i Resūlullāh şallallāhu ‘aleyhi ve sellem zekāt yüzinden bir nesne virdükde /59b/ me‘unet ‘ıyālī miḳdārı virürdi.”⁴³²

Beşinci şıfat ḳarābetdür. Mu‘ṭī gerekdür ki edā’-i zekāt vaktinde aḳreb ve eḳaḳḳı ri‘āyet eyleye. Eger aḳrabāsından veyāḥud hem-civārından bu şıfat ile mevşūf bir müstaḥaḳḳ olsa anı sāyirlerinden taḳdīm eyleye. Zīrā ki bu ma‘nāda şıla-i raḥm ve edā’-i ḥuḳūḳ-ı civār sebebi ile şevāb-ı şadaḳa muḫtār af olur. Ve eger mu‘ṭī müsā‘adet-i sa‘ādet-i dīnī ile bir müstaḥaḳḳ bula ki bu şıfat ile mevşūf ola. Her ne teslim iderse ol ḡanīmet-i bī-nihāye ve zaḥīre-i bī-ḡāyedür ki dār-ı āḫirette vesīle-i mülk-i ebedī ve pādīşāhī sermedīsi olırsardur. Berekāt-ı himem-i erbāb-ı ḳulūb ve ehl-i şalāḥı sa‘ādet-i dūnyevī vü uhrevī taḫşīlinde eşer-i ‘azīmdür.

Menḳūldür ki: Şeyḫ Cüneyd ḳuddise sırruhū zamānında bir ‘azīz var idi ki şadaḳayı ehl-i taşavvuf ve şalāḥ u taḳvā ile ma‘rūf olanlardan ḡayrıya virmez idi. /60a/ “Bu t̄âyifeyi iḥsāna maḥşūş ḳılursın. Ve sāyirlerini maḥrūm itmege sebep nedür?” diyü su‘āl itdiler. “Bunlar şol ḳavmdür ki Ḥaḳ’dan özge maḳşūdları yoḳdur. Ve himmetlerini Ḥaḳ’dan ḡayrıya şarf itmezler. Fāḳa sebebinden ḥāṭırları perişān olur. Bunlardan birinūñ ḥāṭırını Ḥaḳḳ’a meşḡul olmaḳ için sedd-i fāḳa ile cem‘ itmek sāyirlerine yüz biñ aḳça şadaḳa virmekden efdaldür.” didi. Bu söz Şeyḫ Cüneyd ḳuddise sırruhūya vāşıl olduğda ta‘accüb eyledi: “Bu söz evliyā’-i Ḥaḳḳ sözidür.” didi.

Üçüncü Kısm ādāb u ḥaḳāyık-ı şavm ve anuñ me‘ānī vü esrārına mütē‘allıḳ olan eḫādīşūñ zikrindedür.

⁴³² Münāvi, *Feyzū’l-Kadīr*, C. 5, s. 87. bk. <https://shamela.ws/book/21660/6582#p1> Murtazā ez-Zebīdī, *Tahrīcū Ehādīsī İhyā’i Ulūmi’d-dīn*, C. 2, s. 582. bk. <https://shamela.ws/book/38171/577#p3>

Ebū Hüreyre radıyallāhu ‘anh rivāyet ider: Resūlullāh şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurdi ki: “Ramazān olduḡda ebvāb-ı bihişt feth olup dūzah apuları sedd ve dīvlerūñ ayakları muayyed olur.”⁴³³

Herkesūñ bir meydānı ve şol meydān ki /60b/ maall-i cevelān-ı tereddūd-i şeytāndur. Ādem vücūdında şhevātür. Ve uvvet-i şhevāt açlık şavletinden ġayrı ile şikeste ve mecārī meydān-ı şeyātīñ riyāzetden ġayrı ile mesdūd olmaz idi. Tālib-i sa‘ ādet-i dīñ tā meydān-ı şadı ki maall-i havātır-ı melekī ve ilhāmāt-ı rabbānīdür. Zulmāt-ı vesāvis-i şeytāñ ve necāsāt-ı şhevāt-i nefsanīden taşķil-i ummā’-i hevācīr ve seher-i deyācır birle pāk ü şāfī kılmaya. ābil-i tecellī-i esrār-ı cenāb-ı azret-i şamedıyyet olmaz. azret-i Resūl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem bu ma‘ nāya işāret buyurmuşlar ki: “Eger ādemoġlınıñ ġöñline şeyātīñ müstevlī olmayaydı esrār-ı melekūt āsumānı müşāhede iderlerdi.”⁴³⁴ Ve şavmuñ aşşası oldur ki rāh-ı şeyātīñ ki bu sa‘ ādete māñi‘lerdür uluñ üzerine yıkılır. Ve ef‘ī nefis-i emmāreyi ki dīñ düşmenidür marziyye-i⁴³⁵ /61a/ cū‘ u ‘ atş birle ser-kūfte kıılır. Ve uvā-yı ġazab u şevhānı ki ‘ al nūrınıñ⁴³⁶ ġülleridür riyāzet uvveti ile mahūr ider. Ve āyine-i dil şafā-yı mücāhede vāsıtasıyla müsta‘idd-i abūl-i vāridāt-ı ġaybī olur. Bu sebebdendür ki azret-i a celle ve ‘alā cemī‘-i erkān-ı İslām’dan bu rükni şeref-i itişāş ile maşūş kııldı. Ve anuñ uūı vefāsına şevāb-ı bī-nihāye va‘de buyurdi. Nitekim abār-ı udsīde vārid olmuşdur. azret-i a celle ve ‘alā buyurur ki: “Her asene kim benüm ulumdan şādır olur birine on virsem gerekdür. Meger şavmī ki ol bizüm azretümze maşūşdur ve rūzedāruñ cezā-yı bī-müntehāsını kendü zāt-ı nā-mütenāhīmüzle itsevüz gerekdür.”⁴³⁷ Ve azret-i Resūl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurur ki: “Şāyimūñ aġzı rāyihası azret-i şamedıyyet uzūrında müşġden evlādur.”⁴³⁸

⁴³³ en-Nevevī, *Riyāzü’s-Sālihīn*, C. 2, s. 461.

⁴³⁴ Gazzālī, *İhyā’u Ulūmi’d-dīn*, C. 4, s. 93. bk. <https://shamela.ws/book/9472/1252>

⁴³⁵ marziyye-i: مرزیه, nüsha.

⁴³⁶ nūrınıñ: نورینک, nüsha.

⁴³⁷ en-Nevevī, *Riyāzü’s-Sālihīn*, C. 2, s. 457-458.

⁴³⁸ en-Nevevī, *Riyāzü’s-Sālihīn*, C. 2, s. 457-458.

‘İlm-i ‘âlem-ârâya hafî /61b/ buyurılmaya ki hâzret-i Hakk celle ve ‘alâ kemâl-i hikmet birle vücûd-ı insânda iki nev‘ hikmet ta‘biye kılmışdır. Birine idrâk-i şūrî dirler. Kuvvet-i sem‘ ü baṣar u ṣemm ü zevk u lems gibi. Ve bu nev‘ idrâk ṣemere-i leṭâyif-i ‘anâsırdur. İkincisine idrâk-i ma‘nevî dirler. Kuvâ-yı kalbî vü ‘aklî vü sırri vü rūhî vü hafî gibi. Ve ol netice-i âṣâr-ı kudret-i kâdirdür. Ve bu kavîden her kuvvetün vücûdî hâṣṣiyyeti hasebince kendü müdrikâtı müşâhedesinden bir lezzet ve bir elem vardır. Ve hadîṣ-i nebevîde vârid olmışdır ki: “‘Âlem-i şūrîyi ‘âlem-i ma‘nevîye nisbet itmek aña beñzer ki biriñüz barmağın deryâya batursun, görñüz ki ol deryâdan ne miqdâr şu çıkarur?”⁴³⁹ Nitekim mażîk-ı ‘âlem-i şūrîñün sa‘at-i ‘âlem-i ma‘nevî ile nisbeti yokdur. Ke-zâlik ol ‘âlemün âṣâr-ı lezzât u âlâmına hiç nisbeti yokdur. Kuvvet-i bâşıranuñ /62a/ lezzet ü elemi müşâhede-i kemâl-i ḥüsn ü kubḥ-ı şuver ü elvândan ve kuvvet-i sâmi‘anuñ lezzet ü elemi ḥüsn ü kubḥ-ı eşvât ü kuvvet-i şâmmenüñ lezzet ü elemi revâyiḥ-i hoş u nâ-ḥoşdur. Ve lezzât u âlâm-ı kuvâ-yı ma‘nevî daḥı bu minvâl üzredür. Ve çün kalb ü sır u rūḥ u kavî ma‘nevîlerdür. Her biri zât-ı müte‘âliye cellet ‘azametuhû esrârından bir sırdur. Müdrikât-ı ma‘nevîden her ne kim ol hâzretün maḳbûli oldu anuñ müşâhedesini bu kavîñün lezzâtına sebep oldu. Ve her ne kim merdûd-ı hâzret-i şamediiyyet oldu anlaruñ te‘ellüm ü ‘azâbına bâ‘iş oldu. Nitekim şıfât-ı şâyim mücâhede pûtesinde taṣfiye-i şavm ile muṣaffâ olur. Ve levṣ-i lezzât infiṭâmından tenezzüh-i sır-ı sâiyiri shevât-i ḥıyânetden muṭahhar kılur. Ve âteş-i imsâk-i küdüret-i ‘ûd vücûd-ı mü‘mini riyâzet micmerinde yaḳar. Fevâyiḥ-i ‘ıtr تخلقوا /62b/ ⁴⁴⁰بأخلاق الله ki sır-ı murâd hâzret-i mücidiyyetdür. Mevcûdât icâdından cenâb-ı ‘azze kibriyâya vâşıl olur. Ve bu cümleñün ḥulâṣası herkesün fehmine göre oldur ki belki âṣâr-ı tã‘atüñ bir ‘ıtrı vardır ki anuñ râyiḥası melâ’ike-i kirâmuñ mergûb ‘ıtrıdır. Ve her nesne ki muḳarreblerün mergûbıdır ol hâzretün maḳbûlidür. Ve âṣâr-ı ma‘âşîñün bir râyiḥası vardır ki anuñ ḳoḳusından vücûd-ı melâ’ike müteneffir olur. Ve her tã‘atüñ ki âṣâr-ı şafâsı muṭî‘ derûnında kavîterdür. Fevâyiḥ-i ‘ıtrı ṭabaḳa-i a‘lâ ile melâ’ike-i muḳarrebden ki ḥâcibân-ı hâzret-i celâldür, nezdikterdür. Hiç şavm gibi ‘âbidlerün

⁴³⁹ en-Nevevî, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, C. 1, s. 439.

⁴⁴⁰ “Allâh’ın ahlâkı ile ahlaklanınız.” Hadis bilgini Hilâlî, bu sözün, asılsız olduğunu bildirmiştir. bk. Yılmaz 640.

bâtinın taşfiye vü tenvîr kılmağa te'sîr ider 'ibâdet yokdur. Zîrâ bu 'ibâdâtun eşeri âyine-i kalb-i 'âbide zengâr-ı shevâlden cilâ virür. Ve anuñ sırrını rü'yet-i vesâyiñ ü tekâlîf-i esbâbdan halâş /63a/ eyler. Ve şıfat-ı şameddiyyete ittişâfî haķîkat-i şâyimi bisât-ı kurb ve maķ'ad-ı şıdķa ırgürür. İmdi haķîkat ile ta' bîķ-ı himmet-i şâyim bûy-ı dehenden 'ibâretdür. Hâzret-i şameddiyyete müşg râyihasından bihterdür. Bu sebebdendür ki hâzret-i perverdigâr celle zikruhû cemâl-i haķîkat-i şâyimi melâ'ike-i 'âlem-i 'ulvî üzerine ma'rağ-ı mübâhâtda cilve buyurur.

Enes bin Mâlik radıyallâhu 'anh rivâyet kıılır ki: Hâzret-i Resûl şallallâhu 'aleyhi ve sellem buyurur ki: "Hâzret-i Haķķ celle ve 'alâ kendü 'ibâdetine meşgûl olan cüvân ile melâ'ikeye mübâhât eyler." Ve bir rivâyetde daķı hâzret-i Haķķ celle ve 'alâ melâ'ikeye hitâb buyurur ki: "Benüm ķulumna nazar eyleñ ki ben anı dünyâda yimege vü içmege mübtelâ idüp envâ'-ı shevâti üzerine musallaķ itmiş iken ol bizüm rızâmuz içün kendü ârzûların terk itmişdür. Ve yimek ü içmek ve lezzet-i nefsi kıoyup /63b/ fermânumuza muṭî' olmışdur."⁴⁴¹

Ebû Sa'îd-i Hudrî radıyallâhu 'anh rivâyet eyler ki: Hâzret-i Resûl şallallâhu 'aleyhi ve sellem buyurdu ki: "Her ķul ki hâzret-i Haķķ celle ve 'alâ içün bir gün şâyim olsa Haķķ hâzretleri anı dūzaķdan yetmiş yıllık yol dūr eyler."⁴⁴²

Ebû Eyyûb-i Enşârî radıyallâhu 'anh rivâyet kıılır ki: Hâzret-i Resûl şallallâhu 'aleyhi ve sellem buyurur ki: "Her kim mâh-ı ramazânda tamâm şâyim olup altı gün daķı şevvâlün evvelinde şâyim olsa tamâm yıl şâyim olmuş olur."⁴⁴³

Ebû Kâtâde rivâyet kıılır ki: Resûlullâh şallallâhu 'aleyhi ve sellem buyurur ki: "‘Âşûrâ güninde şâyim olmaķ bir yıllık günâhı pāk eyler. Ve 'arefe güninde şâyim olmaķ sene-i mâziye ve sene-i âtiyenün seyyi'âtın maķv eyler."⁴⁴⁴

⁴⁴¹ Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, C. 2, s. 280. bk. <https://shamela.ws/book/21660/1850#p1>

⁴⁴² en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, C. 2, s. 530.

⁴⁴³ en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, C. 2, s. 482.

⁴⁴⁴ en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, C. 2, s. 480.

Ebū Hüreyre raḍıyallāhu ‘anh ḥazret-i Resūl’den ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellem rivāyet kılur ki: “Ḳullaruñ a‘ māli ḥazret-i /64a/ şamedıyyete dü-şenbe ve penc-şenbe günü ‘ arz olunur. Ve ben dilerem ki ol gün ki benüm ‘ amelüm ‘ arza kılınur şāyim olam.”⁴⁴⁵

Sehl bin Sa‘d Enşārī raḍıyallāhu ‘anh ḥazret-i Resūl’den ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellem rivāyet kılur ki: “Her kim ğıybet ü bühtān u yalanı terk itmeye ḥazret-i Ḥaḳḳ celle ve ‘ alānuñ anuñ ta‘ ām u şarābı terk idüp şāyim olduğına ihtiyacı yokdur.”⁴⁴⁶

Zeyd bin Ḥālīd raḍıyallāhu ‘anh ḥazret-i Resūl’den ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellem rivāyet kılur ki: “Her kim iftār zamānında şāyime ta‘ ām vire ol şāyimüñ şevābı kadar şevāb bulur. Ve ol şāyimüñ daḥı şevābı nāḳış olmaz.”⁴⁴⁷

Enes bin Mālīk raḍıyallāhu ‘anh ḥazret-i Resūl’den ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellem rivāyet kılur ki: “Beş nesne şavmı bâṭıl ider: Dürüg u ğıybet ü süḥan-çinlik ü sevgend-i dürüg u nā-maḥreme nazar.”⁴⁴⁸

Ve müftinüñ t̄ayir-i himmeti bu dereceye irişmez. /64b/ Ve ḥükm-i faḳīḥ velāyet-i ‘ umūmdan ğayrı ki ednā-yı derecātdur nüfūz itmez. Ve bu ma‘ nā ol zamānda ma‘ lūm olur ki bilesin ki şavmuñ üç derecesi vardır:

Derece-i evvel mertebe-i ‘ āmme-i ḥalḳdur. Ve bu mertebede şıḥḥat-i şavm şikemi yimek ü içmekden ve ferci ṭulū‘ -ı şubḥdan ğurūb-ı āfitāba degin şehvetden ḥıfz itmege meşrūtdur. Ve bu ednā-yı merātibdür. Ve nüfūz-ı aḥkām-ı müftī vü faḳīḥ bu mertebeden ziyāde degüldür.

İkinci derece mertebe-i etkıyā vü şuleḥā vü ebrārdur. Ve bu mertebede şıḥḥat-i şavm çeşm ü gūş u zebān u dest ü pāy u şikem ü ferci ḥıfz itmege meşrūtdur. Ve dest ü pā çeşm ü gūş u zebāna tābi‘ dür. Her kim gözi nā-şāyesti görmekten ve kulağı münāsib olmayanı işitmekten ve dilini dürüg söylemekden ve ğıybetden ḥıfz ider ve elinden ve

⁴⁴⁵ en-Nevevî, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, C. 2, s. 484.

⁴⁴⁶ Nesâî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, C. 3, s. 348. bk. <https://shamela.ws/book/8361/4619>

⁴⁴⁷ el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, C. 4, s. 69.

⁴⁴⁸ Münâvî, *Feyzü’l-Kadîr*, C. 3, s. 459. bk. <https://shamela.ws/book/21660/3993#p1>

dilinden hilâf-ı şer‘ şâdir olmaz. Ve şeytânun insân vücûdında tîz-berîdi gözdür. /65a/ Zîrâ ki sâyir havâss kendü maḥallinde sâkindür, tâ bir nesne kendülere irişmeye anuñ istidrâkine meşgûl olamazlar. Ammâ göz bir şayyâddur ki ibtilâ vü âşâmı kurb u bu‘ddan şayd eyler ve bu sebebden idi ki ḥazret-i Resûl şallallâhu ‘aleyhi ve sellem: “Nazar şeytân oklarından bir okdur.” diyü buyurdi. “Her kim ḥavfdan nazarı nâ-maḥremden ḥıfz eyleye ḥazret-i Hakk celle ve ‘alâ aña bir ‘ilm müyesser eyleye ki semeresinüñ safâsı lezzetini kendü gönlinde bula.”⁴⁴⁹ Andan sonra zebândur ki ‘âmme-i ḥalka cümle a‘zâdan ‘âşîdür. Anı dürûğ u ğıybet ü nemîme vü fuḥş u hede-yân u ḥuşûmetden ḥıfz itmek ehl-i şalâḥ ve erbâb-ı kulüb âdâbındandur. **İbn-i ‘Ömer raḍıyallâhu ‘anhümâ** ḥazret-i Resûl’den şallallâhu ‘aleyhi ve sellem rivâyet ider ki: “Her kim dilini nâ-şâyeste söz demekden ḥıfz eyleye ḥazret-i şamedıyyet celle zikruhü dünyâ vü âḥiretde anuñ a‘mâl-i kabîḥasın pûşide kıılır. /65b/ Ve her kim ḥışmını ketm eylese ḥazret-i Hakk celle celâluhü anı kendü ‘azâbından eyemen eyler.”⁴⁵⁰ **Mu‘âz bin Cebel** raḍıyallâhu ‘anh eydür: Resûlullâh şallallâhu ‘aleyhi ve sellem ḥazretinden su’âl itdüm ki: “Baña şol ‘ameli bildür ki anuñla âteş-i düzaḥdan ḥalâş olam.” Resûl ‘aleyhi’s-selâm a‘mâlün fezâyilin namâz u rûze vü ḥacc u zekâtıdan şerḥ itdükden sonra buyurdi: “Seni bir ḥayra sevḳ ider ki cümle tâ‘ât anuñla muḥkem olur. Ve cümleden efḍaldür.” Resûl ḥazreti ‘aleyhi’s-selâm mübârek barmağın lisân-ı şerîflerine başup bunu çok söylemekden ḥıfz eyle, diyü işâret buyurdılar. Mu‘âz: “Yâ Resûlallâh ḥalk beni zarûrî söyledür. Anuñ-çün söylerem.” didi. Ḥazret-i Resûl şallallâhu ‘aleyhi ve sellem buyurdi ki: “Ey Mu‘âz! Âteş-i düzaḥda yüzi üzre kimesneyi sürüyümezler. Meger ol ‘azâbı zebânı ile kesb itmiş ola.”⁴⁵¹ Ve andan sonra âfet-i gûşdur. /66a/ Ve şâyim olana lâzımdur. Nitekim gözi vü zebânı ḥıfz ider. Kulağı daḥı yalandan ve ğıybet ü bî-hüdeden ḥıfz eyleye. Bir nesnenün ki tekellümi ḥarâm ola

⁴⁴⁹ el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, C. 4, s. 243.

⁴⁵⁰ Suyûtî, *Cem’u’l-Cevâmi*, C. 10, s. 118. bk. <https://shamela.ws/book/127677/7407#p3>

“Men keffe gazabehû setera’l-lâhu avretehû/Allah, öfkesini yenenin aybını örter.” Bu sözün, zayıf ve uydurma hadisler arasında bulunduğu bildirilmiştir. bk. Yılmaz 514-515. “Men keffe gazabehû keffa’l-lâhu anhu azâbehû/Allah, öfkesini yenen cezalandırmaz.” Bu sözün, zayıf ve uydurma hadisler arasında bulunduğu iddia edilmiştir. bk. Yılmaz 514.

⁴⁵¹ en-Nevevî, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, C. 3, s. 116-118.

işitmesi dahı haramdır. Ve müstemi‘ ‘uķūbetde ķā’ıl ile berāberdür. Belki aķleb-i aķvālide raķbet-i müstemi‘ bā’ iş-i ķā’ıl olur.

Ammā üçüncü derece mertebe-i muķarreban u şiddikāndur. Ve bu t̄ayifenüñ şıhhat-i şavmı āyine-i dili ğubār-ı havātır-ı nefsanī vü devā‘ī-i lezzāt-ı cismānī ve hümüm-ı teşārīf-i umūr-ı fānīden hıfz itmege ve ‘inān-ı iltifātı Hāk’dan ğayrı olandan çekmege ve devām-ı murākabe ile şevāğılı sedd itmege ve tefāşıl-i müteferriķāt rü’yetinden muhakķak sırrın ādāb-ı muhāzara mülāzemeti ile ketm itmege meşrūtdur. Ve iķbāl-i başīret-i ‘arīf künh-i himmet ile cenab-ı ‘azze zāt-ı müte‘ālīye cellet ‘azametuhūya ve mülāhaza-i hudūs-ı şeyn⁴⁵² bu t̄ayifenüñ icmāl-i aķvālidür. Ve rü’yet-i vesāyiť ü esbāb-ı /66b/ nokşān-ı kemālleri ve iltifāt-ı ğayr-ı levş bu ķavmüñ vüćüdi ve ta‘alluķ-ı ekvān-ı habāyiş bu ferīķuñ sırrı oldı. Ve bu sebebden idi ki Ebū Yezīd ķuddise sırruhu’l-‘azīz: “Eger dünyā hātıruma huťur eylese āb-dest alurın ve eger āķiret ğönlümden geķerse ğusl eylerem.” diyü buyurdılar.

Haberde gelmişdür ki: Hāzret-i Mūsā ‘alā nebiyyinā ve ‘aleyhi’s-selām zamānında beş yıl yağmur yağmadı. Ve ķahtdan çok kimesne helāk oldı. Ve hāzret-i Mūsā ‘aleyhi’s-selām benī İsrā’īl’le niķe def‘a istiskāya çıkdılar. Kābül olmadı. Ve benī İsrā’īl izťırāb virdiler. Mūsā ‘aleyhi’s-selām münācāt idüp “İlāhī! Ne gelmişdür ki ķullaruñuñ du‘āsı müstecāb olmaz.” Hāzret-i Hākķ celle ve ‘alā vahy buyurđı ki: “Yā Mūsā! Nice icābet eyleyem? Bir ķavmüñ du‘āsını ki bedenlerin elvāş-ı ma‘āşī ile ālūde ve zebānların dürüğ u ğıybet ile neces itmışler. Ve ellerin /67a/ nā-şāyeste uzadup ķarınların haram ile töldürmüşlardır. Ammā benüm bir ķulum vardır. Eger anuñ yümn-i enfāsını vesīle-i du‘ā iderseñüz sizi bu kızlıķdan ve bu tarlıķdan hālāş idüp terah yirine feraķ virem.” diyü buyurđı. Hāzret-i Mūsā ‘aleyhi’s-selām: “İlāhī! Adı nedür ve ne şıfatlu kimesnedür?” Hıťāb geldi ki: “Anuñ nāmı Burķ’dur. Cāme-i köhne ve mūy-ı jūlide ve rūy-ı gerd-ālūde bir ķara ķuldur.” Mūsā ‘aleyhi’s-selām bir ğün deşti geşť iderken ol

⁴⁵² şeyn: شير، nüsha.

Kaynak metindeki “şeyn” (ayıp, kusur) sözcüğünün bire bir tercüme edildiği ancak sehven metinde tekrarlanmak üzere "شير" şeklinde (“şıra” diye okunması mümkünse de) bağlamdan kopuk bir sözcüğün ortaya çıktığı düşünölmektedir.

şahşı gördi, bildi. Yanına varup: “Ey bende-i Hudâ! Aduñ nedür?” didi. “Nāmum Burh’dur.” didi. Mūsā ‘aleyhi’s-selām: “Ben seni arardum.” didi. Eyitdi: “Ey Kelīm-i Hudāy! Hācetüñ nedür?” Mūsā ‘aleyhi’s-selām: “Bir du‘ā eyle. Şāyed ki hazret-i Haqq celle ve ‘alā ḥalāyıkı bu muzāyaḳadan ḥalāş eyleye.” didi. Burh: “Ey Kelīm! Sen miyāndan dūr ol, tā ben kendü Rabb’ümle birkaç söz söyleyem.” didi. /67b/ Hazret-i Mūsā ‘aleyhi’s-selām bu cānibe gidüp ol yüzün āsumāna tutup: “Meger ḥazīnūñ ḥālī olmışdur. Veyāḥud nesīm saña muḥālefet mi ider? Ve ibrāz-ı fermānuñ ḥadden mi aşdı? Yā ḥavf mı itdūñ ki fırsat-ı ‘uḳūbet fevt ola diyü ḳullaruñuñ ‘uḳūbetinde ta‘cīl itdūñ? Çün bu cümleden münezzehsin. Ḳullaruñuñ vazīfesin gönder.” didi. Fi’l-ḥāl yağmur yağdı. Bir günde ot dize çıkdı. Mūsā ‘aleyhi’s-selām gayretinden müteḡayyir oldu. Cebrā’īl ‘aleyhi’s-selām nüzul idüp vahy getürdi ki: “Bu ḳulum eyü ḳulumdur. Lākin bir ‘aybı vardır.” “İlāhī! ‘Aybı nedür?” didi. Buyurdi ki: “Nesīm-i şubḥ ile dost olup bād-ı şubḥ ile çendān-ārām eylemez. Ve bizüm maḥabbetümüz sulṭānı her dilde ki serā perde-i ‘izzet çekdi. Ol gönülde hiç nesneye yir ḳalmaz.

ÜÇÜNCİ BÂB

Mekārim-i aḥlāk /68a/ ve ḥüsn-i ḥulḳ ve pādīşāh u ḥākim ḥulefā’-i rāşidīn ki pişvā-yı selāṭīn-i ehl-i İslām ve muḳtedā-yı ḥükkām ve mülūk-ı enāmdur. Sīretine temessük itmek vācib idügin beyān ider.

Ḳāle’llāhu te‘ālā: ⁴⁵³ خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ Bu āyetüñ tefsīri budur ki: “Her kim rahmsizlikden senden münḳaṭı‘ olmuş ola şefḳat yüzinden peyvend eylesin. Ve her kim seni kendü ḥayrından maḥrūm eyler sen maḳdūruñı aña īşār eylesin. Ve her kim saña cevır ü cefā iderse sen aña mihr ü vefā eylesin.”⁴⁵⁴

Ebu’d-Derdā raḍıyallāhu ‘anh hazret-i Resūl’den şallallāhu ‘aleyhi ve sellem rivāyet ḳılur ki: Ḳıyāmet güninde evvel ḳullaruñ a‘mālī terāzūsına ḳonılır. Ḥüsn-i ḥulḳ ile şehādur. Hazret-i Haqq celle celāluḥū īmānı ḥalḳ itdükde īmān: “Yā Rabb! Beni ḳavī

⁴⁵³ A’rāf 7/199: “(Resūlüm!) Sen af yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir.”

⁴⁵⁴ Beyhakī, *es-Sünenü’l-Kübrā*, C. 10, s. 398. bk. <https://shamela.ws/book/7861/23922>

eyle.” didi. Hâzret-i Hakk celle ve ‘alâ îmânı hüsn-i hulk /68b/ u sehâ ile kavî eyledi. Ve küfri halk itdükde: “Îlâhî! Beni kavî eyle.” didi. Hâzret-i şamediyet celle zikruhü küfri buhl u bed-hulk ile kavî kıldı.⁴⁵⁵

Ebû Hüreyre radıyallâhu ‘anh hâzret-i Resûl’den şallallâhu ‘aleyhi ve sellem rivâyet kıılır ki: “Merdûn keremi dîni miqdâridur. Her ne deñlü dîni ziyâde olsa keremi dahı ziyâde olur. Ve herkesün mürüvveti ‘aklı kadardur. Ne kadar ‘aklı kâmil olsa mürüvvet ü ihsânı ziyâde olur. Zîrâ kemâl-i ‘akl ile bilür ki her nesneyi ki ihsân tarîkından bezl ider. Sa‘âdet-i ebedî dîvânı sende şebt olsa gerekdür. Ve herkesün mertebesi ve şerefi hulkı miqdâridur. Her kim ‘ilm ü hilm ü takvâ vü zevk u ‘iffet ile ârâstedür halk gönlinde maqbûldür.”⁴⁵⁶

Üsâme bin Şerîk radıyallâhu ‘anh rivâyet kıılır ki: A‘râb’dan bir kavm hâzret-i Resûl’den şallallâhu /69a/ ‘aleyhi ve sellem su’âl iderlerdi ki: “Ey resûl-i Hudây! Hâzret-i Hakk celle ve ‘alâ kıullarına virdügi ihsânun kıankısı efdaldür?” “Hüsn-i hulk” diyü buyurdılar.⁴⁵⁷

İbn-i ‘Abbâs radıyallâhu ‘anhümâ hâzret-i Resûl’den şallallâhu ‘aleyhi ve sellem rivâyet kıılır ki: “Üç nesne vardur, her kimde bu üç nesneden biri olmaya anuñ a‘mâinden hiçbir ‘amel maşsûb olmaz. Ya‘nî anuñ hayr ‘amellerinden bir ‘amel kendüye fâyide itmez: Perhîzgârlık ki anı ma‘şiyetden hıfz eyleye veyâ bir tahammül ki siper-i cehl-i câhil eyleye veyâ nîk-hulk ki anuñla halk içinde zindegânî eyleye.”⁴⁵⁸

Enes bin Mâlik radıyallâhu ‘anh hâzret-i Resûl’den şallallâhu ‘aleyhi ve sellem rivâyet kıılır ki: “Hüsn-i hulk günâhları eridür. Nitekim âfitâb-ı kerem berf ü yahı eridür.”⁴⁵⁹

Ve yine Enes bin Mâlik radıyallâhu ‘anh hâzret-i Resûl’den şallallâhu ‘aleyhi ve

⁴⁵⁵ Irâkî, *el-Muğnî*, s. 931. bk. <https://shamela.ws/book/21550/2769>

⁴⁵⁶ el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, C. 3, s. 253.

⁴⁵⁷ Taberânî, *el-Mu‘cemu'l-Kebîr*, C. 1, s. 184. bk. <https://shamela.ws/book/1733/539#p1>

⁴⁵⁸ Deylemî, *el-Firdevs*, C. 2, s. 86. bk. <https://shamela.ws/book/6072/581#p1>

⁴⁵⁹ Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, C. 2, s. 446. bk. <https://shamela.ws/book/21660/2271#p1>

sellem rivāyet kıılır ki: “Kul h̄usn-i h̄ulḳ sebebi ile /69b/ āhiretde derecāt-ı ‘āliyye irişür ‘ibādātı cüz’i olursa daḥı. H̄uzūr-ı H̄aḳ’da menāzil-i řerīf bulur.”⁴⁶⁰

‘İkrime raḍıyallāhu ‘anh ḥāzret-i Resūl’den řallallāhu ‘aleyhi ve sellem rivāyet kıılır ki: “Baḥıl ü bed-hulḳ dūrüşṡ-gūy ravza-i Rıḍvān’a dāḥil olmaz.”⁴⁶¹

H̄āzret-i ‘Āyiře raḍıyallāhu ‘anhā ḥāzret-i Resūl’den řallallāhu ‘aleyhi ve sellem rivāyet kıılır ki: “H̄usn-i h̄ulḳ vāsıtasıyla mü’mīn ḳāyimü’l-leyl ve řāyimü’n-nehār derecesin bulur.”⁴⁶²

İbn-i ‘Ömer raḍıyallāhu ‘anhümā rivāyet ider ki: Ḥāzret-i Resūl ‘aleyhi’ş-řalātu ve’s-selām ekşer du‘āda: “İlāhī! Ben senden řıḥḥat ü ‘āfiyet ve h̄usn-i h̄ulḳ isterem.” dir idi.⁴⁶³

Naḳl olunur ki: Bir gün Emīrū’l-Mü’mīnīn ‘Alī kerremallāhu vecchēhū bir ḳulını niçe def’a çağırđı. Cevāb virmedi. Emīrū’l-Mü’mīnīn ḳalḳup ḳulını görđi ki yüzi düşüp oynar. Emīrū’l-Mü’mīnīn “Benüm āvāzum iřitmedüñ mi?” didi. /70a/ Kul “İřitdüm.” didi. “Niçün cevāb virmedüñ?” didi. “Bildüm ki baña ‘uḳūbet itmezsin. Anuñ-içün tekāsül eyledüm.” didi. Ḥāzret-i Emīrū’l-Mü’mīnīn: “Seni H̄aḳḳ rızāsı-çün āzād eyledüm.” didi.

Naḳl olunur ki: Bir gün ‘Ömer raḍıyallāhu ‘anh minberde “Avretlerüñ kābīnin ağır itmeñüz. Eger ağır olması sebeb-i şeref olaydı ol şerefe ḥāzret-i Resūl ‘aleyhi’s-selām evlā idi.” diyü buyurdılar. Bir ḥatun meclisden ṡurup ḥaṡā itdüñ ey ‘Ömer! Ḥāzret-i H̄aḳḳ’uñ ⁴⁶⁴فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا Ya‘nī eger bir ‘avrete yüz biñ miřḳāl altun virmiş isenüz daḥı girü almayasız. Ḥāzret-i ‘Ömer: سَبْحَانَ اللَّهِ اصَابَتْ امْرَأَةً وَاخْطَا ⁴⁶⁵ رجل diyü buyurdılar. **Ve naḳl olunur ki:** Bir gün ‘Ömer bin ‘Abdü’l-‘azīz bir řaḥřa

⁴⁶⁰ Taberānī, *el-Mu‘cemu’l-Kebīr*, C. 1, s. 260. bk. <https://shamela.ws/book/1733/875>

⁴⁶¹ Irākī, *el-Muḡnī*, s. 483. bk. <https://shamela.ws/book/21550/1526>

⁴⁶² en-Nevevī, *Riyāzū’s-Sālihīn*, C. 2, s. 68.

⁴⁶³ Beyhakī, *Şu‘abü’l-İmān*, C. 11, s. 60. bk. <https://shamela.ws/book/10660/5545>

⁴⁶⁴ Nisā 4/20: “Eğer onlardan birine yüklerle mehir vermiş olsanız dahi ondan hiçbir şeyi geri almayın.”

⁴⁶⁵ “Allah kusurlardan uzaktır. Bir kadın doğruyu söyledi, bir adam yanıldı.” Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsīrū’l-Hadīs*, C. 8, s. 59. bk. <https://shamela.ws/book/23603/3814#p1>

ki nā-meşrū‘ fi‘l itmişdi, ta‘zîr buyurdu. Ol şahş ‘Ömer’e düşnām itdi. ‘Ömer: “Anı ıtlāk eyleñ.” didi. /70b/ “Ey Emîrû‘l-Mü‘minîn! Ta‘zîrden ziyâdeye müstaḥakḳ oldı. Seni düşnām itdi.” didiler. “Ben anı Ḥaḳḳ için ururdum. Ol baña düşnām itdi. Ğazaba geldüm. Ḥavf iderem ki eger şimden girü anı ta‘zîr idersem hevâ-yı nefis ile urmuş oluram.”

Aḥbârda gelmişdür ki: Loḳmân Ḥekîm’ün oğlu pederinden su’âl itdi ki: “Eger bir kulu bir ni‘metde muḥayyer eyleyeler ḳanḳı ni‘met evlâdur ki anı ihtiyâr eyleye?” “Ni‘met-i dîn” didi. “Eger iki olursa?” didi “Dîn ü māl-ı ḥelâl, tâ dîninini anuñla âfet-i ṭama‘dan ḥıfz eyleye.” didi. “Eger üç olursa?” didi “Dîn ü māl-ı ḥelâl ü şehâvet, tâ anuñla esâs-ı sa‘âdet-i muḥkem ola.” didi. “Eger dört olursa?” didi “Dîn ü māl-ı ḥelâl ü şehâvet ü ḥayâ, tâ anuñ vâsıtasıyla mālını riyâ vü muḥâlefet-i Ḥaḳ’da şarf eylemeye.” didi. “Eger beş olursa?” didi “Dîn ü māl-ı ḥelâl ü şehâvet ü ḥayâ vü ḥüsn-i ḥulḳ” didi. /71a/ “Eger altı olursa?” didi “Ey oğul! Her kime kim bu beş nesneyi virdiler ol dostân u güzidegân-i Ḥaḳ’dandur.” didi.

‘İlm-i ‘âlem-ârâya ḥafî buyurılmaya ki ḥazret-i Ḥaḳḳ celle zikrühü âdemi iki ḥaḳîḳatden ḥalḳ itmişdür: Biri şüret-i zâhir biri sîret-i bâtındur. Şürete ḥalḳ sîrete ḥulḳ dirler. Ve bu iki ḥaḳîḳatden her birinüñ ḥüsn-i vü ḳubḥı vardır. Nitekim ḥüsn-i şüret kâmil olmaz meger tenâsüb-i cemî‘-i a‘zâ-yı zâhire ile çeşm ü ebrû vü ruḥsâr u leb ü dehân u dest ü pây u ḳâmetden. Ke-zâlik ḥüsn-i sîret ki aña ḥüsn-i ḥulḳ dirler. Kemâl bulmaz meger i‘tidâl-i şıfât-ı ḥamîde ile. ‘İlm ü ḥikmet ü taḳvâ vü şehâvet ü şecâ‘at ü ḥilm ü tevâzu‘ u inâ‘et ü ‘iffet ve bu şıfâtun ḥaddi ifrât u tefrîṭden ‘adl gibi. Zîrâ ki bu şıfâtdan her kim ki ifrât yâ tefrîṭ ḥaddine irişe, ḳubḥ u şeyn-i⁴⁶⁶ cemâl-i⁴⁶⁷ sîret olur. Ve nitekim şehâvetün /71b/ taraf-ı ifrâtına isrâf u tebzîr dirler. Ke-zâlik taraf-ı tefrîte imsâk ü taḳtîr dirler. Tarafeyn-i merḳûm noḳşân-ı ḥüsn-i sîretdür. Ve kemâl-i ḥüsn-i sîret ḥadd-i i‘tidâldedir. İfrât u tefrîṭ miyânında ve cümle şıfâtda bu minvâl üzredür. İmdi ḥüsn-i sîret ki aña ḥüsn-i ḥulḳ dirler. Nefsde bir hey’etden ‘ibâretdür ki anuñ

⁴⁶⁶ şeyn: شين, nüsha.

⁴⁶⁷ cemâl: جمال, nüsha.

vāsıtasıyla şahş hadd-i i'tidāle āsān vechle taḳarrüb ider. Ve cühhāl-i melāhıde vü zenādıḳadan bir ḳavm kelālet başiretlerinden bu ma'nıyi fehm itmediler. Ve ḡāyet ḡabāvetden ḡümān itdiler ki ḡüsn-i ḡulḳ oldur ki şıfāt-ı şehvānı vü ḡāzabı ki menşe'-i şıfāt-ı zemıme ve muşaddar-ı aḡlāk-ı reddiyye dirler bātından münḳatı' ola. Ve bu mümkün degüldür. Ve bida'a iştiḡāline ki anuñ izālesi mümkünātdan olmaya . Sa'y itmek evḳatı zāyi' itmekdür. İmdi meydān-ı ibāḫatde 'inān-ı nefsuñ istirsālin /72a/ revā gördiler. Ve evāmır ü aḡkām u ḡudūd-ı şer' i girü ḳodılar. Ve tih-i ḡalāletde kim oldılar ve bī-devlet-i cāhil olandan niçe kimesneyi yanlarınca ḡüm-rāḡ ḳıldılar. فَضَّلُوا⁴⁶⁸ Ve ehl-i biniş ve erbāb-ı başiret yanında taḡyīr-i şıfāt ve anuñ reddi mehāvī-i ifrāt u tefriṭden ḡadd-i i'tidāle delāyil-i 'aḡlī vü naḳlī ile rüşen ü müberhen olmuşdur. Eger böyle olmayaydı cümle neşāyiḡ ü mevā' iz bātıl ve cümle siyāsāt-ı şer' i ve te'dībāt-ı nebevī 'abeş olurdı. Ve ḡazret-i Resūl şallallāhu 'aleyhi ve sellem buyurdı ki: 469 حَسِّنُوا أَخْلَاقَكُمْ Ya' nī ḡulḳuñuzu eyü eyleñ. Ve ḳuvvet-i şehvet ü ḡāzab egerçi şıfāt-ı mühlikedendür ammā beḳā'-i ḳā'ide-i bünyet-i insān anlarıñ vüçüdına menüṭdur. Eger ḳuvvet-i şehvet olmasa cezb-i ḡızā ki mādde-i ḡayāt-ı ādemīdür ḡiçbir ḳavī ile cezb itmek mutaşavver olmaz idi. Ve eger ḳuvvet-i /72b/ ḡāzab olmasa def'-i esbāb-ı⁴⁷⁰ helāk āḡer ḳuvvet ile mümkün degül idi. Velī bu ḳuvvetüñ ḡüsn-i vü ḳubḡı ve şalāḡ u fesādı ifrāt u tefriṭdür. Ve ḡüsn ü şalāḡı ḡadd-i i'tidāldür. Ve bu iki şıfātuñ ḡadd-i i'tidālī oldur ki ādāb-ı şer' le mü'eddeb olalar. Ve ḡareket ü sükūnları fermān u rızā-yı Ḥaḳḳ üzre ola. Ve ṭālibān-ı sa'ādet-i uḡrevī me'mūrlardur ki bu şıfāt-ı mühlike-i ifrāt u tefriṭden girü bu maḳāma getüreler, ol ma'nā degüldür. Anuñ māddesin bi'l-küllıyyā derūndan ḳal' ideler, bu ma'nā mümkün degüldür. Bu sebebdendür ki ḡazret-i Ḥaḳḳ celle zikruhū⁴⁷¹ اَلْكَاطِمِينَ اَلْغَيْظِ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللّٰهُ يُحِبُّ اَلْمُحْسِنِينَ diyü buyurdı. 472 اَلْفَاقِدِينَ وَالْقَالِعِينَ diyü buyurmadılar. Kemāl bu şıfātuñ ḡadd-i i'tidāle reddindedür.

⁴⁶⁸ “Böylelikle onlar sapmış ve saptırmışlardır.” Suyûtî, *Cem'u'l-Cevāmi*, C. 16, s. 527. bk. <https://shamela.ws/book/127677/12502#p6>

⁴⁶⁹ Hadis-i şerif: “Ahlakınızı güzelleştiriniz.” Irākî, *el-Muḡnî*, s. 937. bk. <https://shamela.ws/book/21550/2796#p1>

⁴⁷⁰ اسباب

⁴⁷¹ Âl-i İmrân 3/134: “... Öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah da güzel davranışta bulunanları sever.”

⁴⁷² “(Öfkelerini) kökünden söküp atarlar.”

Ḳam'ında degüldür. Ve nitekim /73a/ ḥakīkatde dāne-i ḥurmā vü engūr bir kuvvet ta'biye kılmışlardır ki mümkündür ki ol dāne terbiyet ü tedric ile dirāht-ı şemer ola. Ke-zālik vücūd-ı mü'minde bir sırr-ı vedī'at itmişlerdir ki mümkündür. Mü'min te'yîd ü 'ināyet ve mülāzemet-i terbiyet vāsıtasıyla derece-i ḥikmet ü velāyete irişe. Ve ḥalk ḳabūl-i te'sīr-i terbiyet ü tağyirde üç mertebe üzredür:

Mertebe-i evvel bir tıfl ki henüz ḥaḳḳı bātıldan temeyyüz itmemiş ola ve bedi nīkden fark itmemiş ola. Ve āyine-i dili ğubār-ārā-yı fāsıde ve zulmāt-ı i' tıḳādāt-ı bātıla birle tārīk ve nefsi mütāba'at-ı şevvāte müstemirr olmamış ola. Bu ğüne kimesnenün ğönlü naşīḥat-i nāşīḥ ile tīz mütē'eşşir olur. Ve irşād-ı mürşid bātında āsān vechle rūsūḥ bulur.

İkinci mertebe oldur ki eyüyi kemden fark itmiş ola. Ammā ğalebe-i şevvāt sebebi ile ḥayra mülāzemet itmege mecālī yok. /73b/ Ve tāt'at rencin çekmege ḳādir degüldür. Ammā kendü taḳşīrine mu'terifdür. Bu kimesnenün emri evvelkiden bir derece müşkildür. Zīrā bunun bātınından evvel mādde-i fesādı ḳal' idüp ba' dehū bir şıfat ğars itmek gerekdür ki anı 'ibādet ü şalāḥa mu'avved eyleye.

Üçüncü mertebe bir kimesne ki rāḥ-ı fāsıd ve i' tıḳād-ı bātıl ile neşv ü nemā bulmuş ola. Ve ol bātılı ḥaḳḳ taşavvur idüp ol bedi nīk bilmiş ola. Ve izḥār-ı şürūr ile mübāḥāt itmiş ola. Ol kimesnenün emri cümle umūrdan müşkildür. Ve nāḥun ile tağ ḳazmak ve şovuk demür dögmek 'aḳl yanında bu maḳūle kimesnenün irşād u işlāḥından āsāndur. Ve emsāl-i 'Arab'da ⁴⁷³“اَشَدَّ عَذَابُ تَأْدِيبِ ذُنُبٍ”dür dimişler.

'İlm-i 'ālem-ārāya ḥafī buyurılmaya ki ehl-i taḥḳīḳ ḳatında ḥüsn-i ḥulḳ 'alāmet-i şıḥḥat-i rūḥ u dıldür. Ve nitekim a'zā-yı ādemden her 'uzvuñ şıḥḥatı /74a/ ve marazı vardur. Ve her 'uzvuñ marazı 'alāmeti oldur ki ol fi'lün zarūrī ki aña maḥşūşdur 'uzv andan mütē'azzir olur. Göz görmekten ve ḳulaḳ işitmekten ve dil söylemekden gibi. Ke-zālik ḥāşşiyet-i kuvvet-i dil ma'rifet ü maḥabbet-i Ḥaḳ'dur. Ve dil marazının nişānı oldur ki kendü ḥāşşiyetinden girü ḳalur. Ve kendü kuvvetinden müteneffir

⁴⁷³ “En büyük işkence kurdu eğitmeye çalışmaktır.”

olur. Ve maḥabbet-i maḥbûbât resmî ve me'lûfât-ı şûrî müstevlî olur. Ve bu maḥûle kimesne şol bîmâra beñzer ki istilâ'-i maraẓ vâsıtasıyla ta'âm u şarâbdan müteneffir olur. Ve gil ü ḥâk yimege ki sebeb-i helâkdür ḥarîs olur. Ve her kim bu ma' niyi taḥkîk eyledi bilür ki ekşer-i ḥalkuñ gönülleri bu maraẓa giriftârdur illâ mâ-şâ'allâh. Ve andan ḥaberleri yokdur. Bu ḥastalık helâk-ı ebedîye irdükde ve keşf-i ğıṭâ olduğda eccl ḥâşıl olur. Ol zamânda /74b/ ma'lûm idine ki ol ḥastalık idi ki anları helâk-ı ebedîye çekdi ve aşlın bilmediler. Ve ba'zılar ki bu bîmârlıktan ḥaberdâr oldılar ṭabîb-i ḥâzık bulmadılar. Ve eṭibbâ'-ı emrâz-ı kulûb 'ulemâ'-i dîn ve meşâyıḥ-ı ehl-i yakîndür. Bu rûzigâruñ 'ulemâ vü meşâyıḥı cümleden ziyâde ḥasta olıcaḳ ğayrı marîzleruñ mu'âlecesin nice iderler. Ve anlar reh-berân-ı dîndür. Kendüler yolu güm kılmışlardur. Ğayrıyı nice yola getürürler. Ve ḥasîs-himmetlerden bazı ki ḥavşala-i riyâzet ve muḥâlefet-i nefse kuvvetleri yoğ-ıdı. Egerçi ṭabîb buldılar ammâ devânuñ acısına ṭâḳatleri olmaduğundan mu'âleceden el çekdiler. Bu sebebden ṭabîbân-ı dîn dâmen-i himmeti bu ter-dâmenlerden divşürdiler ve yüzi ğayret niḳâbına çekdiler. Ve ḥaḳâyıḳ-ı 'ulûm-ı dîn ḥalk içinden mûnderis ve envâr-ı irşâd muntafî oldı. Ve a'lâm-ı /75a/ âdâb-ı 'ubûdiyyet cühhâl-i bî-edeb içinden ḳalkdı. Ve hevâ-perestân-ı zamâne bu maraẓdan ferâmûş ḳıldılar. Ve bu maraẓ-ı ma'nevî inkârın revâ gördiler. Ve maḥabbet-i mâl u câha tekâlûb itdiler. Ve şehevât ü lezzât talebinde dînlerin bâda virdiler. Ve şuleḫâ vü ebrâr-ı rûzigâr olan ṭâyife ser-mâye-i 'ömrlerin bir 'ameluñ mülâzemetine ki şûretâ 'ibâdet ü ḥaḳîḳatde resm ü 'âdetdür şarf ḳıldılar. Ve bu cümle maraẓ-ı ma'nevî 'alâmâtındandır. Ammâ 'alâmet-i zuhûr-ı şıḥḫat-i dil oldur ki dâ'ıye-i mu'âlece ṭâlib-i sa'âdet bâtınına ğâlib ola. Ve inşâf u şefḳatden ğalebe-i 'illete nazar ider. Ve her 'illetuñ mâddesine anuñ zıddı ile mu'âlece eyler. Nitekim maraẓ-ı buḫla bezl-i mâl ile ve hırşa ḳanâ'atle ve kibre tevâzu' ile ve ğazaba ḥilm ile ve cehle 'ilm ile ve ḥasede naşîḫat ile ve riyâyâ ihlâş ile. Ve mu'âlecede ḥadd-i i'tidâl /75b/ ri'âyetinden ğâfil olmaz. Niçün? Zîrâ nitekim bu şıfât maraẓ-ı dildür. Bu şıfâtuñ ezdâdı daḫı bîmâri-i dildür. Ve şıḫḫat-i dil bu şıfât u ezdâdınıñ miyânındadır. Ve terciḫ-i ihde'l-cânibeyn mûcib-i meyl-i dildür. Ve meyl-i dil ḥazret-i şamedıyyetden ḥicâbdur. Ve her çend meyl ziyâde olsa ḥicâb daḫı muḥkem olur. Ve şırât-ı müstaḳîm ki sûre-i

seb‘ u’l-meşānide zikr olunur. Bu i‘tidālün haqīkatidür. Ve şırāt-ı cehennem bu şırātuñ rūhıdır. Ve bu i‘tidālün haqīkatı kıldan ince ve şemşīrden tīzdür. Ve her kim dünyāda bu şırātı istikāmet buldı yarın ol şırātdan berķ-ı hātıf gibi mürūr eyler. Ve her kim bugün istikāmeti taleb itmedi anda şırāt üzre yol virilmez.

Beyt:⁴⁷⁴

ای که در دنیا نرفتی بر صراط مستقیم
در قیامت بر صراطت جای تشویش⁴⁷⁵ است و بیم

قلب روی اندود نستانند در بازار حشر
خالصی باید از آتش برون آید سلیم

Ve bu şırātuñ hiddet ü diğķat /76a/ ü şu‘ūbeti sebebi ile günde yedi def‘a اِهْدِنَا الصِّرَاطَ dimegi cihāniyāne farz kılınışlardır. Bu şırāt istikāmetinden kimesne meyl itmemege hālī olmaduğundan āteş-i dūzaħa uğramamağā çāre yokdur. Bu sebebdan hāzret-i şamediyet celle zikruhū furķān-ı ‘azīminde اِنْ مِنْكُمْ اِلَّا وَارِدُهَا buyurur ki: “Hiç kimesne yokdur ki dūzaħa uğramaya. Belki cümlesin dūzaħda hāzır itsem gerekdür. Andan soñra ol perhīzgārları ki āyine-i dillerin ğayra meyl itmek ğubārından hıfz itmişlerdür, sa‘ādet-i necāh u felāh ile müşerref kıluram ve hevā-perestān-ı tīre-rūzigārları anda alıķoram.”

Nakl olunur ki: Ebū Meysere ķuddise sırruhū ki ekābir-i tābi‘inden idi. Otuz üç yıl vücūdın ħāk üzre ķomadı. /76b/ Ve gice olduķça şabāħa deĝin nevħa iderdi. Ve ruħsāre-i mübāreki çok giryeden riş olmış idi. Bir ĝün anası eydür: “Ey cān-ı māder! Kūçekden bu zamāna gelince senden bir ĝünāh vücūda gelmedi. Ve cümle ‘ömrüñi

⁴⁷⁴ Ey dünyada doğru yol üzere gitmeyen kişi! Kıyamette senin sırat (köprünün) üzeri kaygı ve korku yeridir.//Kıyamet pazarında tunç kaplı/değersiz kalbi almazlar. Ateşten sağ salım çıkmak için saf bir (kalp) gerekir.

⁴⁷⁵ تشویر: nüşa.

⁴⁷⁶ Fātiha 1/6: “Bize doğru yolu göster.”

⁴⁷⁷ Meryem 19/71-72: “İçinizden, oraya uğramayacak hiçbir kimse yoktur. Bu, Rabbin için kesinleşmiş bir hükümdür. Sonra biz, Allah’tan sakınanları kurtarıyoruz; zalimleri de diz üstü çökmüş olarak orada bırakırız.”

tâ‘at ü ‘ibâdete şarf kılduñ. Ve hazret-i Haqq celle ve ‘alâ seni şeref-i İslâm ve ‘ilm ile müşerref kıldı. Bu kadar nevhayı niçün idersin?” “Ey mâder! Nice nevhâ itmeyem ki hazret-i Haqq celle ve ‘alâ bize haber vermişdür ki cümlemüz düzağa varsavuz gerek ve bilmezem ki andan necât bulanlardan mı oluram? Yohsa anda kalanlardan mı oluram? Ve bunu anuñ-içün didi ki metn-i şırât-ı ‘adâlete istikâmet maqdûr-ı nev‘-i beşer degüldür. Meger tevfiķ-ı ‘inâyet-i Rabbânî ve te‘yîd-i bî-gâyet-i Yezdânî birle ola. Fi’l-cümle âyîne-i sırrın ahlâķ-ı zemîme habâyişinden pāk kıldı. Ve halîfe-i rûhı hulel-i şîfât-ı hamîde ile muhallâ eyledi. /77a/ Hadd-i istikâmete yakın oldu. Ve bu kemâlün taḥşîli miḳdârı cevâz-ı şırâtı kendüye âsân eyledi. Ve ümmehât-ı evşâf-ı kemâl ki uşûl-i mekârim-i ahlâķ-ı insândur, ondur. Ve mecmû‘-ı şîfât-ı hamîde bu on şîfatdan mütenevvî‘ olur. Ve evvelâ ‘ilm ü ḥilm ü ḥayâ vü seḥâ vü taḳvâ vü şecâ‘at ü ‘adl ü şabr u şıdk u yakîn ve bu şîfâtun kemâli zât-ı muṭahhar-ı Muḥammedî’den ḡayrıya olmaz. Ve enbiyâ vü evliyâ vü şuleḥâ vü ‘ulemâ’-i dînden bu ḥaķâyıķun ḥuşûli miḳdârı herkese rûḥâniyyet-i Aḥmedî birle râbıta-i ma‘nevî şâbit olur. Ve ol râbıta hazret-i şamediyete vesîle-i kurbet olur. Ve her kim bu şîfâtun kemâl-i ḥaķâyıķı ile muttaşîf olur anuñ zât-ı şerîfi manẓûr-ı naẓar-ı ilâhî ve ber-keşîde-i ‘inâyet-i zât-ı nâ-mütenâhidür. Beşer şûretinde bir melekdür. Yegâne-i rûzigâr ve muḳtedâ-yı ehl-i duḥûr u a‘şârdur. Ve her /77b/ <ve her> kimün vüçûd-ı ḥabîşi bu şîfâtun feẓâyilinden ‘ârî ve aḥkâm u ezdâd-ı nihâdında cârî ise şeytân-ı la‘îndür ki kisvet-i insânda zâhir olmuşdur. Ve iḡvâ vü iḡrâ mekâyidi ile müfettin-i ‘ibâd ve muḥarrib-i bilâd olmuşdur. Ve müstaḥaḳķ-ı ṭard u bu‘d olmuşdur. Nitekim evvel müstevcib-i maḥabbet ü kurb idi. Erbâb-ı kulûb ve ehl-i taḥķîķ yanında ḥüsn-i ḥulķ îmandan ‘ibâretdür. Ve sū’-i ḥulķ nifâķdan ‘ibâretdür. Ve bu iki şîfatdan her birinün mi‘yâr u miḥekki vardur. Ve hazret-i Haqq celle celâluḥü dünyevî miḥnetleri miḥekk-i ḥüsn-i ḥulķ-ı muḥibbân kılmışdur ki ⁴⁷⁸ وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّىٰ نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَالصَّابِرِينَ Her kim miḥnet ü cefâ mevķi‘inde ḳadem-i vefâ işbâtına iḳdâm eyleye ve zuḥûr-ı sevâbıķ-ı ḳazâyâ nûzl-i revḥ ü rızâ ile gele

⁴⁷⁸ Muhammed 47/31: “And olsun ki içinizden cihad edenlerle sabredenleri belirleyinceye kadar sizi imtihan edeceğiz.”

mü'minân-ı şâdık ve muvaḥḥidân-ı sâbıkındur. Ve ḥil'at-i ḥüsn-i ḥulḳ ve teşrîf-i mekârim-i ahlâk ol muḳbil-i /78a/ maḳbûl-i ma'nevî kâmetine lâyıḳdur.

Ḥazret-i Resûl 'aleyhi's-selâm buyurur ki: “Mü'mine beş nesne düşvârdur: Evvel bir mü'min ki kendüye ḥased eyleye. İkinci bir münâfik ki kendüye düşmendür. Üçüncü bir kâfir ki anuñla ceng ider. Dördüncü şeytân ki diler ki anı güm-râh eyleye. Ve ol muḥâlefet ider. Beşinci nefis ki her laḫza kendüyi hevâ-yı nifâkiye çeker. Ve ol nefsi ber-mücib-i fermân-ı Ḥaḳḳ men' ider.”⁴⁷⁹ Bu belâlara taḥammül itmek vesîle-i sa'âdet-i ebedî olırdur in-şâ'allâhu'l-e'azze.

Şeyḫ Ebû Bekr-i Verrâḳ ḳuddise sırruhû dir idi ki: “Her kim 'inân-ı a'zâyı şehevât eline virürse ḥaḳîḳat ile ḥasret ü nedâmet ağacının toḫmın derûn-ı dilinde ekmiş olur.” Ve mîvesi rûz-ı maḥşerde rûsvâyî vü giriftârî olırdur.

Vehb bin el-Verd raḥimehullâh ki ekâbir-i tâbi'îndendür. “Her kim dünyâ şehevâtın dilerse dünyâ vü âḫiretde /78b/ ḥ'ârlık ve rûsvâyılık çekmege nefsin müheyyâ itsün.” diyü buyurmışlar. **Rivâyet olunur ki:** ‘Azîz-i Mısr Züleyḥâ'ya ḥazret-i Yûsuf'a 'aleyhi's-selâm izḥâr-ı maḥabbeti sebebinden ṭalâḳ virdükde her kim nâm-ı Yûsuf'ı yâd iderdi Züleyḥâ ḥâzır bulunan nesnelerin aña virürdi. Bir mertebe muḥtâc oldu ki yolda oturup sâ'il oldu. Yûsuf 'aleyhi's-selâm pâdişâh olduḳda anı 'aḳd itdi. Züleyḥâ Yûsuf'a: “Baña bu vâḳı'ada 'azîm tecrîbe vâḳı'oldı. Taḥḳîḳ eyledüm ki şûmî-i hırş u hevâ pâdişâhları bende ve yümn-i iḳbâl-i şabr u taḳvâ ḳulı pâdişâh eyler.” didi. Taḳvâ bir ismdür ki cemî'-i şıfât-ı ḥamîdeye şâmildür. Ve muttaḳî şol kimesneye dirler ki cemî'-i evâmir-i şer' ile me'mûr ve cümle nevâḫiden ictinâb itmiş ola. Bu şıfat ile muttaşıf olan kimesne ḥazret-i şamediyet muḳarreblerindendür ki **/79a/** إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ ⁴⁸⁰ Ve bundandur ki 'Âyişe-i şıddîḳaya raḳıyallâhu 'anhâ ḥulḳ-ı Resûl 'aleyhi's-selâmdan su'âl itdüklerinde: “Ḥulḳı Ḳur'an idi.”⁴⁸¹ diyü buyurmışlar. Ya'nî her nesneyi ki ḥazret-i şamediyet Ḳur'an-ı mecîdde emr itmişdür, ḥazret-i Resûl

⁴⁷⁹ Deylemî, *el-Firdevs*, C. 4, s. 181. bk. <https://shamela.ws/book/6072/1760>

⁴⁸⁰ Hucurât 49/13: “Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O'ndan en çok korkanınızdır.”

⁴⁸¹ Hadis-i şerif: “Onun (Hz. Muhammed'in) ahlâkı Kur'an idi.” bk. Yılmaz 355.

şallallāhu ‘aleyhi ve sellem anı kendüye hulk u ‘ibâdet itmişdi. Ve Qur’ân’da her nesneyi ki nehy itmişdür andan bir mertebe bigâne olmuşdi ki anı görmege tâkati yoğ-ıdı. Bu sebebdan idi her gâh ki kendülere bir elem târî olsa: ⁴⁸²”أَرْحَنِي يَا بِلَالُ“⁴⁸²” diyü buyururlardı. Ya‘nî: Ey Bilâl! Bizi bu endûhdan hâlâş eyle ve namâz ile rāhat irişdür. Kendü rāhatın hâzret-i Hâkķ celle celāluhū kulluğında dilerdi. Ve kuḥl-ı dīdeyi namâzda bulurdi. Bugün şol kimesneler ki kendülerin Müsülmân bilürler. Rāhatı ma‘âşide dilerler. Ve rüşenî-i çeşmi maḥzūrâtda bulurlar. Ve zînet-i zinâ ile mübâhat iderler. Âyîn-i muḥanneşîye /79b/ dîn-i Muḥammedî nām itmişler ve laķlaķa-i zebânî imân ve rüsûm-ı ‘avâm ke’l-en‘âmı İslâm taşavvur itmişler.

Rubā‘iyye^{483.484}:

سرّ عشق از سر زبان دوراست
شرح این آیت از بیان دوراست

هر خسی که رسد بأوج کمال
طالب مام ازین نشان دوراست

ای بحر ص و هوا کمر بسته
این حکایت از آن میان دوراست

Hâzret-i Resûl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurur ki: “Her gâh ki Hudây ‘azze ve celle bir kuluḥa ḥayr murâd idinse ol kulu kendü ‘ayblarına ki noķşân-ı dîndür bînâ eyler.” Kuluḥ sa‘âdetlü nişânı oldur ki kendü ‘uyûbına ki noķşân-ı dîndür bînâ ola. Zîrâ tâ ol ‘aybları görüp bilmeyince nefsinin ol noķşândan pāk idemez. Bu maķûle kimesneler her zamānda nâdir olur. Ve ekşer-i ḥalk kendü ‘ayblarına cāhil ve sāyirlerüñ ‘ayblarına ‘âriflerdür. Zîrâ galebe-i remed-i shevât ve ‘ameş-i lezzât-ı dīde-i başiret /80a/ ḥulkı pūşide kılınışdur. Ve mevānî‘-i me’lûfât-ı ḥissî ve ḥavâciz-i

⁴⁸² Hadis-i şerif: “Bizi onunla rahatlat ey Bilal!” bk. el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, C. 1, s. 262.

⁴⁸³ Nüşhada “rubâiyye” yazıyorsa da nazım biçimi, vezin ve beyit sayısı bakımından rubai özellikleriyle uyuşmaz.

⁴⁸⁴ Aşk sırrı dilden uzaktır (dil ile ifade edilemez). Bu ayetin açıklaması beyandan uzaktır.//Herhangi kıymetsiz şey kemalin zirvesine ulaşır. Şöhret talibi bu nasipten uzaktır.//Ey hırsla ve arzuya kemer bağlamış olan! Bu hikâye o kemerden uzaktır.

maḥbûbât-ı nefsi ‘ ayn-ı inşâf ile rezâyil-i ahlâk miyânında ḥâyil olmuşdur. Ve tâlibler ki ḳadem-i şıdk ile ḳat‘ -ı ‘ aḳabât-ı şıfât-ı nefsanî kılınlar ve mesâḳîl-i zıkr ile âyine-i dili ḥabâset-i evşâf-ı reddiyyeden pāk idenler mütefāvitdūr. Ba‘ zıları şeyḥ-i kāmil-i nāşihūñ vüçüdını âyine-i rûzigârları ḳılurlar. Şeyḥ nazar-ı taḥḳîḳ ile her nesneden ki kendülerin men‘ ider. Andan ictinâb iderler. Ve bu nev‘ taşarruf bir şeyḥe lâyıḳ u münāsibdür ki aḥkām-ı şerī‘ ate ‘ âlim ve âdâb-ı ṭarîḳatde ‘ ârif ve esrâr-ı ḥaḳîḳate vâḳıf ola. Ve bunuñ gibi şeyḥūñ vüçüdü bu rûzigârda ‘ azîz ü kem-yâbdur. Ve bu sebebdan ekşer-i tâlibler tîh-i ḡaflet ü cehâletde ser-geşte vü rāḥ-maṭlûbı ḡüm ve maḳşûddan maḥrûm ḳalmışlar. Ve niçesi muḳtedâ-yı ‘ ârifūñ vüçüdü idrâkinde /80b/ ‘ âciz oldılar. Bir dost-ı başîr, mütedeyyin, müşfik, nāşih taleb eylediler. Ve anı kendü nefslerine niḡebbân ḳıldılar, tâ anlaruñ ef‘âl ü aḥvâllerinüñ neḳâyizin mülâḥaza idüp evşâf-ı zemîme âfâtından âḡâḥ ideler. Nitekim ḥazret-i ‘ Ömer raḍıyallāhu ‘ anḥ dāyimā Ḥuzejfe ve Selmân ve Ebû Zerr ve ḡayrıdan şıfâtı ‘ uyûbından su’âl iderdi: “‘ Aybumı baña hediye getürene ḥazret-i Ḥaḳḳ celle zikruhū raḡmet eyleye.”⁴⁸⁵ diyü buyururlardı. Bu maḳûle dîn dostları ve ḳarındaşları ki bir kimesnenüñ ‘ aybını bî-şâyibe-i ḡaraz u ḡased ü müdâhene kemâ-hū Ḥaḳḳ’a edâ idenler daḡı nâdirdür.

[Şi‘r]:

Dirîḡâ derdüme merhem görünmez

Ümîzüm vaşl idi ol hem görünmez

Anuñ-çün kârumuñ bünyânı yokdur

Ki ‘ ahd-i dostân muḥkem görünmez

Ve bir ḳavm daḡı vüçüd-ı ‘ âmme-i ḡalkı âyine-i rûzigâr ḳılurlar ki ⁴⁸⁶ الْمُؤْمِنُ مِرْأَةُ الْمُؤْمِنِ

Ve her fi‘l ü ḳavl-i nâ-marażî ki ḡalkdan /81a/ müşâhede iderler. Anuñ âşâr-ı ḡabâyışinden kendü nefslerini pāk iderler.

⁴⁸⁵ Hz. Ömer’in sözüdür. bk. Yılmaz 77.

⁴⁸⁶ Hadis-i şerif: “Mümin müminin aynasıdır.” bk. el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, C. 4, s. 146.

Haberde vârid olmuşdur ki: Hâzret-i ‘İsâ ‘aleyhi’s-selâma su’âl itdiler ki: Edebi kimden öğrendün? Edebsizlerden didi. Nice didiler. Her nesne ki câhillerden nazaruma nâ-pesendide geldi ictinâb itdüm didi. Ve t̄alibân-ı şâdıkdan bir kavm bu miqdârla iktifâ itdiler. Belki ‘adâvet-i a‘dâyı ganîmet bildiler. Niçün ma‘lûm idindiler ki dost nazarı ‘aybı setr ider ve dide-i düşmen cümle ‘ayba sa‘y ider. Anuñ-çün düşmenleruñ dillerin kendüleruñ ef‘âl ü ahvâllerine şâhid kıldılar. Ve dînlerinüñ neķâyizin girü a‘dâ dillerinden buldılar. Ve anuñ izâlesine kûşış itdiler. Hıkd u eskâm ve ‘adâvet-i ‘adû ile dîn mühimmâtınun ihtimâmından ferâğat itmediler.

Naql olunur ki: Bir kimesne Selmân’a düşnâm eyledi. /81b/ Selmân: “Ey birâder! Eger mevķif-i kıyâmetde benüm terâzüm seyyi’ât ile girân olursa sen didüğünden bedterem. Ve eger benüm terâzüm hasenât ile girân olursa didüğüñ baña ziyân eylemez.” didi. Ve biri hâzret-i Ebû Bekr’e düşnâm eyledi. <Hâzret-i Hakk celle ve ‘alâ> “Benüm ‘ayblarumdan saña pûşide itdükleri didüğünden ziyâdedür.”⁴⁸⁷ diyü buyurdılar. **Ve naql olunur ki:** Bir kimesne Mâlik-i Dînâr’a mürâyî didi. Mâlik quddise sırruhû Başra’da beni senden ğayrı kimesne görmedi didi. Ve bu t̄âyife naķķādân-ı nuķûd-ı aķvâl ve şarrâfân-ı maşârif-i ahvâl idiler. İhtimâm-ı umûr-ı dîn bu kavmi bir mertebe meşgûl itmiş idi. Aşdıķānuñ dostluğundan ve a‘dānuñ ‘adâvetinden haberleri yoğdı. Ve dāyimā arzûları bir kimesne kendülerin ‘ayblarından āgāh eylemek idi. Ve anı minnet-i ‘aẓīm bilürler idi. Ve bugün nevbet bizüm gibi /82a/ hevâ-perestân-ı t̄ire-rūzigāra degmişdür ki bizüm yanumuzda düşmen oldur ki kendü ‘aybumuzdan bizi haberdâr eyleye. Ve ister ki bizi ol noķşānuñ giriftārlığı āfâtından ħalâş eyleye. Ve bu ‘alâmet-i za‘f-ı îmāndur. Belki nişān-ı ‘adem-i îmāndur. Niçün zāhirde görelüm ki bir ef‘î veyâ ‘aķreb bir kimesnenüñ cāmesine girmiş olsa ve ol kimesnenüñ andan haberi olmasa bir kimesne anı andan āgāh eylese minnet bilür. Ve ħaķīķatde evşāf-ı zemîme ve aĥlāķ-ı şekîme kibr⁴⁸⁸ ü ĥırş u buĥl u ‘ucb u ĥased ü ĥıkd u riyâ gibi ki cümle ma‘nâda ef‘î vü ‘aķreblerdür ki ebedü’l-âbād bu kimesneye gürda ‘azāb itse gerekdür.

⁴⁸⁷ Hz. Ebubekir’in sözüdür. Gazzâlî, *İhyâ’u Ulûmi’d-dîn*, C. 3, s. 171. bk. <https://shamela.ws/book/9472/917#p6>

⁴⁸⁸ kibr: كبر, nüsha.

Bir kimesne bu kimesneyi bu şıfātuñ âfâtından âgâh eylese ve ol kimesne bilmesne belki cefâ vü muhâşamat u ‘adâvet eylese bu kimesnenüñ îmânı olmamak lâzım gelür. Eger nitekim mâr u kej-düm-i şūrî maazarreti ile ki ol zevâl-i /82b/ hayât-ı fânîdür müteyaqqındur. Mârân u kej-dümân ma‘nevî maazarreti ile ki ol netice-i zevâl-i hayât-ı ebedî ve helâk-i giriftârî-i sermedîdür. Müteyaqqın olaydı andan ziyâde minnet bilürdi. Bundandur ki hâzret-i şamedîyyet ‘azze ismuhû bu kavm haqqında buyurdi:

يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِّنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ⁴⁸⁹

جَعَلْنَا اللَّهَ مِمَّنْ حَقَّقَ إِيمَانَهُ فَعَمِلَ بِمُقْتَضَاهُ وَ حَسَنَ إِسْلَامَهُ فَقَارَ بِرِضَاءِ مَوْلَاهُ إِنَّهُ قَرِيبٌ مُّجِيبٌ⁴⁹⁰

DÖRDÜNCİ BÂB

Huķûķ-ı vâlideyn ü zevc ü zevce vü evlâd u ‘abîd ü akârib ü aşdikâ beyânındadır.

491 Hażret-i Haķķ ‘azze şānuhû buyurur ki: “Ben ki Hudāvend ü perverdigāram üzerüñüze lâzım oldı ki cenāb-ı kibriyāmuzdan ğayrıya kullıķ eylemeyesiz. Ve māder ü peder haķķında eyü oluñ.

Ebu’d-Derdā raḍıyallāhu ‘anh eydür: “İşitdüm ki /83a/ hażret-i Resûl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem: ‘Peder ya‘nî rızā-yı peder bihiştüñ kapularından bir ulu kapudur. Eger huld-ı berîni dilerseñ bu kapuyı bekle. Eger istemezseñ terk eyle.’ diyü buyurdi.”⁴⁹²

Hakîm bin Hızām raḍıyallāhu ‘anh eydür: “Resûlullāh şallallāhu ‘aleyhi ve sellem hażretinden su’âl itdüm ki: ‘Kime eylik eyleyem?’ ‘Māderüñe’ didi. ‘Andan şöñra kime?’ didüm. Yine ‘Māderüñe’ didi. ‘Andan şöñra kime?’ didüm. Yine ‘Māderüñe’ didi. ‘Andan şöñra kime?’ didüm. ‘Pederüñe’ diyü buyurdılar.”⁴⁹³ Nitekim delâyl-i

⁴⁸⁹ Rûm: 30/7: “Onlar, dünya hayatının görünen yüzünü bilirler. Ahiretten ise, onlar tamamen gafildirler.”

⁴⁹⁰ “Allah bizi imanını tahkike erıştirenlerden, gereğince amel edenlerden, İslâm’ı güzel yaşayanlardan, Mevlâ’sının rızasını kazananlardan eylesin. O muhakkak ki (bize) en yakın olan ve (bizden) ayrılmayandır.”

⁴⁹¹ İsrâ 17/23: “Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi, ana-babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti.”

⁴⁹² Hadislerle İslâm, C. 4, s. 179.

⁴⁹³ en-Nevevî, Riyâzü’s-Sâlihîn, C. 1, s. 314-315.

şer‘î ile hıķūķ-ı ķarābet ü rahm-ı müte‘ekkiddür. Żarūret ile her ķend bu nisbet-i ihtişāsa nezdīķter-i hıķūķ-ı müte‘ekkidterdür. Ve ol nisbetüñ eķaşşı velādetdür. Lā-cerem anuñ hıķūķı rüķhānı cümleden ziyāde geldi. Ve ķün vālide bā-vücūd-ı za‘f u ‘acz meşakķat-i ģaml ü rezā‘at ve terbiyet ü şefķat ü maķabbeti veledine ziyādedür. Her āyine /83b/ hıķūķı ģakķ-ı vālidden mütezā‘if olur.

Mālik bin Rebī‘a rađıyallāhu ‘anh rivāyet eyler ki: Ben Resūlullāh şallallāhu ‘aleyhi ve sellem ģuzūrında iken benī Seleme’den bir kimesne gelüp: “Yā Resūlallāh! Māder ü pederüm vefāt itdükden şoñra üzerüme ģakķları var mıdır?” Resūl ģazreti ‘aleyhi’s-selām: “Belī. ģayr du‘āyla yād eylemek ve vaşıyyetlerin yirine getürmek ve dostlarına iķrām eylemek gerekdür.” diyü buyurdılar.⁴⁹⁴ **Ve daķı buyurdılar** ki: “Māderüñ du‘āsı pederüñ du‘āsından tīz müstecāb olur.” “Niķün?” didiler. “Zirā ki māder oğul ģakķında mihri babadan ziyādedür. Ve mihribānuñ du‘āsı redd olmaz.”⁴⁹⁵ **Ve buyurdılar ki:** “Her kim şabāķ ģurduķda māder ü peder andan ģoşnūd ise ol ģün yüzine bihişt ģapularından iki ģapu açılır. Eger māder ü pederden biri zinde olursa bir ģapu açılır. Ve eger nā-ģoşnūd ise yüzine dūzaķdan iki /84a/ ģapu açılır. Eger biri ģayātta olursa bir ģapu açılır.”⁴⁹⁶ **Ve buyurdılar ki:** “Bihiştüñ bir ģaşşası budur ki beş yüz yıllık yoldan rāyiķa-i fāyiķası istişmām olunur. Ve herģiz ‘āk olan kimesne ol rāyiķayı istişmām itmez.”⁴⁹⁷ Ya‘nī ķıyāmetde ‘āk-ı cinān-ı rahmet-i ģakķ’dan bir mertebe dūr olur ki pīrāmen-i bihişte yol bulmaz.

Aķbārda gelmişdür ki: ģazret-i ģakķ celle ve ‘alā ģazret-i Mūsā’ya ‘aleyhi’s-selām vahy itdi ki: “Her kim hıķūķ-ı māder ü pederi edā eylese her ķend bizüm ģıdmetümüzde muķaşşır ise daķı biz anı şālīķiñ defterine ķayd iderüz. Ve her kim bizüm ģıdmetümüzi edā eylese ammā hıķūķ-ı vālideyni yirine getürmese āşimler şaķīfesine yazaruz.” diyü buyurmuşlar. Ĵurūn-ı māziyede Mışır’da ‘ādet bu idi ki her pādişāh ki bir kimesne ihtirāmına ķalksa mülkinden ķalkdı diyü anı salţanatdan ‘azl

⁴⁹⁴ en-Nevevī, *Riyāzü’s-Sālihīn*, C. 1, s. 335.

⁴⁹⁵ Irākī, *el-Muğnī*, s. 680. bk. <https://shamela.ws/book/21550/2110#p1>

⁴⁹⁶ Irākī, *el-Muğnī*, s. 680. bk. <https://shamela.ws/book/21550/2103#p1>

⁴⁹⁷ Irākī, *el-Muğnī*, s. 680. bk. <https://shamela.ws/book/21550/2104#p1>

iderlerdi. Hazret-i Ya'kub 'a. m /84b/ hazret-i Yûsuf'ı görmege geldükde Yûsuf 'aleyhi's-selâm ihtirâma tûrmağ istedi. Mısr halkı mâni' olup haţar-ı mülkdür didiler. Yûsuf 'aleyhi's-selâm kâlmadı. Hazret-i Hakk celle celâluhü vahy itdi ki: "Ey Yûsuf! Salţanat-ı fânî için ihtirâm-ı pederi terk itdün. 'İzzetüm celâlüm hakkı-çün min ba'd senün vüçûduñdan zuhûra peygâm-ber getürmeyem." diyü buyurdılar. Bu sebebden 'ulemâ ihtisâbuñ beş mertebesi vardır dimişler. Evvel ta'rif ikinci va'zla naşihat üçüncü fi'l ile men' dördüncü 'unf u sebb beşinci darb. Ve ferzendi iki mertebede ki ta'rif ü va'zla naşihatdır. Peder ü mādere ihtisâb cāyızdır. Ve mertebe-i çehârüm ü pencüm ki sögmek ve dögmekdür. Oğuldan revâ degüldür. Ammâ üçüncü mertebe ki fi'l ile men'dür, nazar 'ulemâyadur. Eger oğuldan bir fi'l şadır olsa ki anlara sebep îzâ ola. /85a/ 'Üd u rebâb u âlât-ı menâhîdür. Anuñ gibileri şikest ideler. Hamr ise dökeler. Câme harâm ise çıkarup şâhibine vireler. Veyâ māl-ı gâşb ise evlerinden çıkarup müstaḥakkka vireler. Egerçi anlar bu ef'âle ḥışmnâk olurlar. Eşahḥ oldur ki oğul bu ef'âl ile 'âk olmaz. Ve anlaruñ ḥışmlarına i'tibâr kalmaz. Zîrâ vüçûb-ı edâ'-i ḥukûk-ı fermân-ı hazret-i Hakk celle şānuhü anlaruñ ḥukûkıñdan muḳaddemdür. Nitekim hazret-i şamediyet celle celâluhü furkân-ı 'azîminde buyurur: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا آبَاءَكُمْ وَإِخْوَانَكُمْ أَوْلِيَاءَ إِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ عَلَى الْإِيمَانِ⁴⁹⁸ Ya' nî: "Ey imân getürenler! Bâtılı ḥakk üzerine ihtiyâr idüp fermân-ı Hakk'dan yüz döndüren atalar ve analar ve karındaşlaruñuz ile dostlık itmeñüz." Ammâ muṭî'-i fermân-ı Hakk olup muḥālefet-i şer' i revâ görmeyen vālideynüñ rızaları talebi efḍal-i tāt'âtdür. **Nitekim** hazret-i /85b/ Resûl şallallāhu 'aleyhi ve sellem buyurur: "Rızā-yı vālideyn namāz u rûze vü ḥacc u 'umre vü Hakk yolında gāzādan efḍaldür."⁴⁹⁹ Çün zāt-ı vālideyn vüçûd-ı ferzend sebebiyyetinde evvel maşdardur ki ferzendüñ vüçûd-ı ḥissîsi 'âlem-i maḥsûse ol maşdardan şadır olur. Ve ferzendüñ evvel zāt u şifāt-ı muṭahharı ki zāt u şifāt-ı hazret-i rübûbiyyet âşârından bir eşerdür. Anlaruñ terbiyeti vāsıtasıyla zuhûra gelür. Ve mevlûd ki ḥālet-i şıgarında gāyet-i 'aciz ü ıztırâr u za'findan kendüden ḥiçbir ḥareket ü kudret ü ihtiyârı yoğken anlaruñ âşâr-ı mihr ü şefkat ü ref'et ü merḥametleri câbir-i

⁴⁹⁸ Tevbe 9/23: "Ey iman edenler! Eğer küfrü imana tercih ediyorsa, babalarınızı ve kardeşlerinizi (bile) veli edinmeyin."

⁴⁹⁹ Irâkî, *el-Muğnî*, s. 679. bk. <https://shamela.ws/book/21550/2102#p1>

kesr ü za‘ fî olur. İmdi anlarıñ vücûdı evvel bir mazhardur ki âşâr-ı şıfât-ı mücidiyyet ü rübûbiyyet ve ref’et ü rahmet-i hazret-i şamediiyyet celle şānuhū āyine-i zātlarında zuhûra gelür. Ve bu şıfātuñ netāyici /86a/ vücûd-ı mevlûdi dereke-i noķşāndan derece-i kemāle irgürür. Lā-cerem hazret-i şamediiyyet ‘azze şānuhū anlarıñ tātini kendü tātine qarın kıldı. Ve ferzende ol hazretüñ ni‘ meti şükri edāsından soñra vālideynüñ şükriñ vācib eyledi.

Bu bâbdan ikinci kısım ādāb-ı nikāh ve zevcün zevceye ve zevcenün zevce olan hūķūķı beyānındadır.

⁵⁰⁰ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ وَجَعَلْنَا لَهُمْ أَزْوَاجًا وَذُرِّيَّةً Ve hazret-i Resûl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurur ki: “Her kim dīnini şıyānet itmege rızā-yı Hāķķ içün te’ehhül idüp nefsinı irtikāb-ı harāmdan hıfz iderse veyāhud kızını veyā kız qarındaşını dīnleri mahfûz olmağa bir mütediyyin Müsülmān’a virürse hazret-i Hāķķ celle zikruhūñ ķurbet ü dostluğına müstaķķ olur.”⁵⁰¹ Ve dağı buyurdı ki: “Her kim benüm sünnetümden yüz döndürürse ol benden degüldür. /86b/ Nikāh benüm sünnetümdür. Her kim benümle dostlık iderse sünnetümde şābit-ķadem olur.”⁵⁰² Ve dağı buyurdı ki: “Her kimüñ dīn ü emānetine i‘ tıķāduñuz olup sizden evlenmek dilerse eger dervīş dağı olursa anuñ dervīşliginden ‘ār itmeñüz. Evlendürüñ. Ve anuñ taķvā vü diyānetin ğanīmet bilüñ. Eger evlendürmezseñüz fıtne vü fesāda bādī olursın.”⁵⁰³ Ve çün emr-i nikāh meħāsın-i umūr-ı dīn ve maşārif-i cünd-i şeyātīn ve sebep-i ibķā’-i vücûd-ı enām ve tekşīr-i sevād-ı İslām’ dandur. Müte’ehhilān-ı ehl-i İslām’a şerāyiť ü hūķūķ u aħķām maķāşid ü ādābını bilmek vācibdür.

Şarť-ı evvel mu‘āşeretdür. ⁵⁰⁴ وَعَاشِرُوهُمْ بِالْمَعْرُوفِ Hazret-i Hāķķ celle zikruhū buyurur ki: Hūķķ-ı hoş ile hüsñ-i zindeġānī eyleñüz. Ve hazret-i Resûl’üñ şallallāhu ‘aleyhi ve sellem hālet-i vefātında bir vaşıyyeti bu idi ki: “Namāzı ayağ üzre edā idüñ. Ve ķullara

⁵⁰⁰ Ra’d 13/38: “Andolsun senden önce de peygamberler gönderdik ve onlara da eşler ve çocuklar verdik.”

⁵⁰¹ Irākī, *el-Muġnī*, s. 679. bk. <https://shamela.ws/book/21550/1427#p1>

⁵⁰² Irākī, *el-Muġnī*, s. 456. bk. <https://shamela.ws/book/21550/1422#p1>

⁵⁰³ Irākī, *el-Muġnī*, s. 457. bk. <https://shamela.ws/book/21550/1426#p1>

⁵⁰⁴ Nisā 4/19: “Onlarla iyi geçinin.”

şefkat eyleñ. /87a/ Ve Һazret-i Һaqq Һavfindan emîn olmañ ve Һuķuķ-ı zenānı ri‘āyet idüñ ki anlar sizüñ ellerüñüzde esîrlerdür.”⁵⁰⁵ İmdi Һuķuķ u mu‘āşeret-i ehlden biri oldur ki kendü ehline Һuşunet-i Һavlı ü fi‘l ile İzā irgürmeye. Belki ef‘āl-i nāķışalarına Һilm ü şabr kuvveti ile taħammül eyleye ve turş-rüy olmaya. **Rivāyet olunur ki:** Һazret-i Resûl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem: “Ey ‘Āyişe! Senüñ baña rızāñı ğazabuñdan bilürem.” diyü buyurdı. Һazret-i ‘Āyişe: “Yā Resûlallāh! Nice bilürsin?” didi. “Her ğāh ki sen benden rāzî olursın. Һudā-yı Muħammed içün yemîn idersin. Ve kaçan-kim baña Һışm üzre olursın. Һudā-yı İbrāhîm Һaqqı-çün diyü Һasem idersin.” didi. ‘Āyişe rađıyallāhu ‘anhā Һande idüp taşdıķ eyledi. **Һaberde gelmişdür ki:** Bir ğün Һazret-i ‘Āyişe rađıyallāhu ‘anhā Һışmla elini Һazret-i Resûl’ün sîne-i mübārekine vaz‘ idüp: “Ben peygām-ber-i Һudā’yam, /87b/ diyü da‘vā eyleyen sen misin?” didi. Resûl Һazreti ‘aleyhi’s-selām tebessüm idüp ğāyet-i Һilm ü kereminden taħammül eyledi. İmdi mü’mine gerekdür ki mu‘āşeret ü muvāneset-i ehilde ol Һazrete iķtidā eyleye. Ve kendüsin anlaruñ ‘uķûli Һaddine getüre ve mülā‘abe vü mizāh ile Һatırların Һoş eyleye. **Lokmān Hekîm**’den naķl olunur: “Āķıl gerekdür ki ehli Һuzûrında mülā‘abe vü mizāhda tıfl gibi ola. Ve meclise Һāzır olduķda kendüden yine eşer-i vaķār-ı merdî zāhir ola.” ‘Āyişe rađıyallāhu ‘anhā rivāyet kıılır ki: Һazret-i Resûl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem kendü Һatunlarıyla be-ğāyet Һoş-Һüy idi. Bir ğün baña didi: “Gel senüñle segirdelüm, ğörelüm kim geķer?” Segirdük. Ben Һazreti geķdüm. Niķe müddetden soñra yine buyurdı ki: “Gel segirdelüm.” Yine segirdük. Ol Һazret beni geķdi. “Berāber olduķ.” diyü buyurdılar.

İkinci şart siyāsetdür. Mü’mîn ğayûr /88a/ gerekdür ki ihtimāl ve Һüsn-i Һulķda anlaruñ hevāsına mütāba‘at eylemeye. Ve inbisātı bir mertebe itmeye ki soñra bā‘iş-i fesād olmaya. Ve dillerinden heybet düşmeye. Ve anları küstāhlığa çekmeye. Ve her ğāh ki anlardan bir nā-meşrû‘ ğörse zecr ü tehdîd ü ādābda taķşîri revā ğörmeye. Ve anları kuvvet-i siyāset ve şavlet-i Һamiyyet birle maķhûr u zîr-dest eyleye. Ve anlaruñ emrine muķî‘ olmaya. Һuşuşā umûr-ı dînde anlar müşāveresiyle kār eylemeye.

⁵⁰⁵ Suyûtî, *el-Cāmiu’s-Sagîr*, s. 7320. bk. <https://shamela.ws/book/21659/7320>

Haberde gelmişdür: “Anlarla müşāvere idüñ, tā anuñla gönülleri hoş ola. Andan soñra re’ylerine muhālefet idüñ ki bereket re’yleri hilāfindadır.”⁵⁰⁶ Naql olunur ki: Hāzret-i ‘Ömer raḍiyallāhu ‘anh bir işe ‘azm eyledi. Zā‘īfesi ol kārdan anı men‘ eyledi. Hāzret-i ‘Ömer bī-ḥuzūr olup sen evde hemān ālet-i lu‘bsın her gāh ki murād idinürüz. Senüñle oynaruz. Yoḥsa epsem otur didiler. /88b/ Ve hāzret-i Resūl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem: “Zen ḥükmi ile ‘amel idenler hergiz necāt bulmazlar.”⁵⁰⁷ diyü buyurmışlar. Fi’l-cümle kıyām-ı cemī‘-i mükevvenāt ‘adle mebnīdür. Ve her nesnenüñ ḥadd-i i’tidālden mücāvezeti mücib-i fesād u noḳşāndur.

Üçüncü şart gayretdür. Hāzret-i Resūl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurur ki: “Hāzret-i Hāḳḳ celle celāluhū gayret ider ve mü’mīn gayret ider. Ve gayret-i Hāḳḳ celle ve ‘alā şol kimesneye ki bir fi’l eyleye ki ol fi’li aña ḥarām itmışdür.”⁵⁰⁸ Ve yine hāzret buyurdi ki: “Ben gayūram ve gayreti olmayanuñ ‘aḳlı nigünsārdur. Ve mü’mīnün gayreti şartı oldur ki ḥaremine gayr-ı maḥrem duḥūlini revā görmeye.”⁵⁰⁹ Ve ḥaremini gūrīstān u meḥābis ü mesācid ü velāyim ü ma‘āzı ki zenān u merdān bir yire cem‘ olurlar, ziyāretinden men‘ eyleye. Bunuñ birle anlar ḥaḳḳında bed-gümānlığı ḥadden aşırmağa. Ve iḥbār-ı nihānīleri /89a/ tecessüsünde mübālağa eylemeye. Ve ‘ayblarını dilemeye. Hāzret-i Resūl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurdi ki: “Zen egrilik ile üstüḥ‘ān-ı pehlū gibidür. Eger istersin ki andan mütemetti‘ olasin egrilik ile andan behremend ol. Ve eger anı rāst itmek dilerseñ şikeste olur.”⁵¹⁰ İmdi ‘āḳıl gerekdür ki aḳvāl ü ef‘ālleri noḳşānlarından mümkün olduğı ḳadar tegāfūl eyleye. Ve telaṭṭuf u müdārā vü naşīḥat ile Hāḳḳ’a rāḡıb eyleye. Ve nitekim āḥiret ‘azābından kendü nefsi ḥalāşına sa’y iderse anlaruñ daḥı nefsleri ḥalāşına kūşış eyleye. Ve anları ol cihānuñ ḥaṭarlarından āḡāh eyleye.

⁵⁰⁶ el-Aclūnī, *Keşfü’l-Hafā*, C. 2, s. 561.

⁵⁰⁷ ez-Zebidī, *Sahih-i Buhārī Muhtasarı Tecrīd-i Sarīḥ Tercümesi ve Şerhi*, C. 7, s. 600-601.

⁵⁰⁸ ez-Zebidī, *Sahih-i Buhārī Muhtasarı Tecrīd-i Sarīḥ Tercümesi ve Şerhi*, C. 8, s. 210.

⁵⁰⁹ Irākī, *el-Muḡnī*, s. 485. bk. <https://shamela.ws/book/21550/1542>

⁵¹⁰ Yılmaz 540; *Hadislerle İslām*, C. 1, s. 107.

Dördüncü şart nafaqadur. ⁵¹¹ وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا Ya'ni: Ey ehl-i necât ve erbâb-ı derecât! Şol kimesnelerdür ki nafaqada hadd-i i'tidâli ri'âyet iderler. Ve söyleyken tutmazlar ki andan hisset ü buhl hâşıl ola. Ve şol-çadar isrâf dahı itmezler ki /89b/ hadd-i tebzîr ü baatar u tuğyâna irişe ve 'ıyâlün kisvesi vü nafaqası taşşilinde harâm u şübhelüden ihtirâz eyleye. Ve kifâyetden ziyâde olanı müstaḥakḳ u muḥtâca îşâr eyleye. Eger nafaqa vü kisvet taşşilinde ba'zı ḥelâlden müyesser olup ve ba'zısının şübhesine mübtelâ olup çâre bulmazsa ḥelâl olanın vech-i kıta şarf idüp şübhelü olanı kisvete harc eyleye. Her ân ki şübhelü ve harâmdan beslenmiş ola müstaḥakḳ-ı âteş olur.

Beşinci şart ta'limdür. ⁵¹² يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا Ḥazret-i Ḥakḳ celle celâluhū buyurur ki: “Ey îmân getürenler! Nitekim nefsünüzi âteşden ḥalâş idersiz. Ehliñüzün neflerini dahı ḥalâş eyleñüz. Her mü'mine vâcibdür ki ehline umûr-ı dînden şol ki mu'tekad-ı ehl-i sünnetdür ta'lim eyleye. Ve anları âḥiret 'azâbıyla taḥvîf idüp kullıkda /90a/ ihmâlün ḥaṭarından ve muḥâlefet-i ḥakḳ 'aḳabinden âgâh eyleye. Ve aḥkâm-ı ṭahâret ü ğusl ü namâz u rûze vü ḥayz u nifâs u istiḥâzeyi ta'lim ide. Eger bu ma'nâda muḳaşşır olursa âşim ü 'âşî olur. Ve ol za'îfeye şevherinün izni yoğken evinden çıkup ehl-i 'ilmden bilmek vâcib olur.

Altıncı şart kısmetdür. Ve bu şart bir zenden ziyâde 'avreti olan kimesnenüñdür. Aña vâcibdür ki muḥâfazat u mücâma'atda 'adli ri'âyet eyleye. Ve nafaqa vü kisvet ü mażâcında mâ-beynlerin berâber göre. **Ebû Hüreyre** raḍıyallâhu 'anh Resûlullâh şallallâhu 'aleyhi ve sellemden rivâyet kıılır ki: “Bir kimesnenün iki ḥatunı olsa ve miyânlarında 'adl itmese kıyâmet güninde vücûdınun nışfı olmaz.”⁵¹³ Ve ḥazret-i Resûl şallallâhu 'aleyhi ve sellem kısmet-i şeb ü nafaqa vü kisvetde ḥatunlarınun mâ-beynlerin berâber ri'âyet iderdi. /90b/ Ve ḥazret-i 'Âyişe'ye raḍıyallâhu 'anhâ maḥabbeti ziyâde idi ve dir idi ki: “Ey bâr-ı Ḥudâ! Kâdir olduğum kadar mâ-beynlerin ri'âyet iderem. Ammâ göñlüm ki ḳabza-i ḳudretüñdedür. Ve maḥabbet-i dil

⁵¹¹ Furkân 25/67: “(O kullar), harcadıklarında ne israf ne de cimrilik ederler.”

⁵¹² Tahrîm 66/6: “Ey inananlar! Kendinizi ve ailenizi, âteşten koruyun.”

⁵¹³ Hâkim, *el-Müstedrek*, C. 2, s. 203. bk. <https://shamela.ws/book/2266/2858>

iẖtiyārumla degüldür. Eger içlerinden birine maḥabbetüm ziyāde ise beni anuñla aḥz itme.”⁵¹⁴ diyü buyururdu.

Yedinci şart te'dībdür. Kāle'llāhu te'ālā: **وَالَّتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ** 515 **وَاضْرِبُوهُنَّ فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا** 516 **Ḥazret-i Ḥaḳḳ** celle celāluhū: “Şol ḥatunlar ki rızāñuzdan tecāvüz eyleyeler evvel kendülere va'z u naşihat eyleñ. Eger naşihat fāyide itmezse ḥ'ābgāhdan dūr eyleñ. Ve eger ol dahı fāyide itmezse döğüp şöyle te'dīb eyleñ ki a'zālarından birine zarar u noḳşān müterettib olmaya. Şāliḥa vü ṭāyı'a olduklarında ziyāde rencide itmeñüz.” diyü buyurur. Eger bir kimesne on gün veyāḥud bir ay miḳdārı /91a/ maşlahat-ı dīn içün zevcesiyle tekellüm itmeyüp mehcūr eylese cāyizdür. **Ḥaberde** gelmişdür ki: Ḥazret-i Resūl şallallāhu 'aleyhi ve sellem evzācından birinüñ evinde iken ṭa'ām getürdiler. Ḥazret ol ṭa'āmdan bir miḳdār ṭa'āmı Zeyneb'e gönderdi. Zeyneb ḡayret idüp ol ṭa'āmı yimeyüp girü gönderdi. Ol ḥatun Ḥazret'e: “Zeyneb ṭa'āmı girü göndermekle saña ihānet itdi.” didi. Ḥazret ḥışma gelüp: “Siz ḥuzūr-ı Ḥaḳ'da andan ḥ'ārsız ki baña ihānet idersiz.” Andan soñra tamām bir ay ḥatunlarını mehcūr idüp evzācından birine söz söylemedi. Bu zevcenüñ zevce üzerine olan ḥuḳūkıdur. **Ammā zevcün zevce üzerinde** olan ḥuḳūkı çokdur. Ve ḥaḳīkatde nikāḥ rıḳḳiyyetden bir nev' dür. Zīrā şer' de mülk iki nev' dür: Biri mülk-i yemīndür, ikinci mülk-i nikāḥdur. Nitekim ḳula, efendiye ḥıdmeti vācibdür. Ke-zālik /91b/ zevcenüñ, zevce itā'ati lāzımdur. Ḥazret-i Resūl şallallāhu 'aleyhi ve sellem: “Eger birine, bir kimesneye secde eyle, diyü emr itsem ḥatuna emr iderdüm ki erine secde eyleye.”⁵¹⁶ **Ḥaberde vārid** olmuşdur: Bir kimesne sefere gitdi. Ve ḥatunına emr eyledi ki kendü gelince yukāru evden aşaḡaki eve inmeye. Ve ol ḥatunıñ pederi ol aşaḡaki evde idi. Bīmār oldu. Ol ḥatun ḥazret-i Resūl'e ādem gönderüp aḥvālin bildürüp aşaḡaki eve inüp babasın görmege icāzet ṭaleb ḳıldı. Ḥazret: “Erkek fermānın yirine getür.” didi. Andan soñra babası vefāt itdi. Yine vech-i meşrūḥ üzre icāzet istedi.

⁵¹⁴ Irākī, *el-Muḡnī*, s. 487. bk. <https://shamela.ws/book/21550/1552>

⁵¹⁵ Nisā 4/34: “Baş kaldırmasından endişe ettiğiniz kadınlara öğüt verin, onları yataklarda yalnız bırakın ve (bunlarla yola gelmezlerse) dövün. Eğer size itaat ederlerse artık onların aleyhine başka bir yol aramayın.”

⁵¹⁶ en-Nevevī, *Riyāzü's-Sālihīn*, C. 1, s. 292.

Yine Hâzret: “Zevcün emrin yirine götür.” didi. Babasını defn eylediler. Ol hâzun yuğaruki odadan aşağıki odaya nüzûl itmedi. Hâzret-i Resûl şallallâhu ‘aleyhi ve sellem: “Hâzret-i Hâk cella ve ‘alâ ol hâzun erine /92a/ olan itâ‘ati bereketi ile babasına mağfîret itdi.”⁵¹⁷ diyü buyurdılar. Ve biri dahı oldur ki her gâh ki zevcün aña meyli ola her ne hâl üzre olursa men‘ eylemeye meger hayz vaktinde ola. İkinci; erinün evinden izni yogken kimesneye nesne virmeye. Üçünci; şavm-ı tetavvu‘ı erinün fermânı olmadın tutmaya. Dördünci; erinün icâzeti olmadın ayağın evden taşra başmaya. Beşinci; erinün ‘uyûbın kimesneye dimeye. Altıncı; erinden hâceti miqdârından ziyâde şey’ taleb itmeye. Yedinci; erinün şâd olduğına şâd ola ve müte‘ellim olduğına müte‘ellim ola. Ve sekizinci; erine çoklık gayret itmeye. Tokuzuncı; dâyimâ kendüsin pâk tuta. Ve bir fi‘lden ki eri istikrâh ider anı eylemeye. Onuncı; oğullarına bed-du‘â eylemeye.

Bu bâbdan üçünci kısım hukûk-ı ferzendi beyân ider.

Ebû Hüreyre radıyallâhu ‘anh rivâyet kıılır ki: Bir kimesne Resûlullâh şallallâhu ‘aleyhi ve sellem /92b/ hâzretine gelüp: “Yâ Resûlallâh ihsânı kime ideyin?” didi. “Peder ü mâderüne.” didi. “Atam anam yokdur.” didi. “Oğluña eyle. Nitekim peder ü mâderünün üzeründe hâk kıı vardır. Ke-zâlik oğluñun dahı hâk kıı vardır.” diyü buyurdi.⁵¹⁸

Enes bin Mâlik radıyallâhu ‘anh hâzret-i Resûl’den şallallâhu ‘aleyhi ve sellem rivâyet kıılır ki: “Ferzendi yedinci günde ‘aķıķa idüp saçını pâk idün. Altı yaşına girdükde edebi ta‘lîm eyleñ. Ve yedi yaşına girdükde câme-h‘âbın başka idün. Ve on üç yaşına vardukda terk-i namâz için te’dîb eyleñ. On altı yaşına girdükde evlendürün. Andan soñra babası elini tutup: ‘Saña edeb ü ta‘lîm itdüm ve evlendürdüm. Dünyâda fitenünden âhiretde ‘azâbuñdan cenâb-ı Hâk kıı’a ilticâ iderem.’ disün.”⁵¹⁹ diyü buyurmuşlar.

⁵¹⁷ Irâkî, *el-Muğnî*, s. 498. bk. <https://shamela.ws/book/21550/1604>

⁵¹⁸ Gazzâlî, *İhyâ’u Ulûmi’d-dîn*, C. 2, s. 217. bk. <https://shamela.ws/book/9472/577>

⁵¹⁹ Gazzâlî, *İhyâ’u Ulûmi’d-dîn*, C. 2, s. 217. bk. <https://shamela.ws/book/9472/577>

‘İlm-i ‘âlem-ârâya hafî buyurılmaya ferzend mâder ü peder yanında /93a/ emânet-i Hâk’dur. Ve ferzend bu hûkûkî mecma‘-ı kıyâmetde taleb itse gerekdür. Ve çün bu emânet bir âyinedür ki şuver-i cemî‘-i neğâyış u kemâlâta kâbil ve cevher-i haķîķati her neye meyl itdürseler mâyıldür. Eger mâder ü peder ve üstâd u mu‘allimi ehl-i hayr u şalâhdan ise anlaruñ âşârı anda râsih olur. Ve izdiyâd-ı ‘ilm ü takvâ seciyyesi ve iki cihânuñ nîk-bahtı olur. Ve peder ü mâder ve üstâd u mu‘allim şevâbında şerîk olurlar. Ve eger mâder ü peder ve üstâd u mu‘allimi fâsiķ u ğâfil ü câhil olurlarsa anlar âşâr-ı zulmet ü fışķ u ğaflet ü cehlleri ferzendüñ nihâdında muhkem olur. Ve fışķ u zulm ü fitne vü ‘ucb u kibre mübâşereti tab‘î olup iki cihânuñ bed-bahtı olur. Ve mâder ü peder ve üstâd u mu‘allimi cümle me’âşiminde şerîk olurlar. **Hâzret-i Resûl** şallallâhu ‘aleyhi ve sellem buyurur ki: “Her ferzend ki vücûda gelür hâlet-i velâdetde âferînişi pâkdür. Ve dîn ü mezheb /93b/ ü sîret-i nîk ü bedî mâder ü pederlerinden alurlar. Eger anlar cehûd ise cehûd tersâ ise tersâ muğ ise muğ olurlar.”⁵²⁰ Nitekim mâder ü peder şefkat hûkmince ferzendi hâlet-i şığarda âfât-ı âb u âteşden hıfz iderler, tâ ki helâk olmaya. ‘Azâb-ı ebedîye giriftâr olmamağa ol cihânuñ âteşi ihlâkinden şıyânet itmek evlâdur. Ve bu şıyânet oldur ki ferzendi küçükden meḥâsin-i aḥlâķ ta‘lîm ideler. Ve muḥalaṭat-ı ķurenâ‘-i sū‘dan hıfz ideler. Ve dünyâ zîneti ile firîfte ķılmayalar. Ve tena‘‘umî ‘âdet itmeyeler. Ve evvelde neş‘et-i rızâ‘atini bî-namâz u ḥarâm-ḥ‘âr olan dâyenüñ südi ile eylemeyeler. Ve loķma-i ḥarâmdan ğıdâ ķılmayalar. Zîrâ her tıfluñ ki bedeni küçükden şîr ü loķma-i ḥarâm ile terbiyet bula ol ḥarâmuñ zulmet-i ḥabâseti tab‘ını târîķ ü mükedder eyler. Ve hâlet-i cüvânîde meyli şürûr u ma‘âşîye olur. Ve tıfl /94a/ ḥadd-i temeyyüze irdükde gerekdür ki aḥvâline müteraķķıb olalar ki tıflda evvel nişân ki âşâr-ı sa‘âdetdür, ḥayâdur. Hâlet-i temeyyüzde tıfl şermġin olursa ol nişân-ı sa‘âdeti ġanîmet bileler. Terbiyesinde sa‘y ideler ki şıfât-ı zemîmeden evvel şıfat ki tıflda zâhir olur ḥayâsızlık ve çok yimekdür. Ta‘âm yimeķ âdâbın ta‘lîm itmek gerekdür. Ve çok yimeġi kendüye zemm idüp daḥı yimeġi zaḥîre itmekden men‘ idüp bezl ü iṣâr itmeġe sevk eyleyüp çok yimeķ ekl iden tıflları anuñ ķatında ser-zeniş ideler, tâ ol şıfat andan zâyil ola. Ve rengîn ü ibrişîmîn câmeler geymekden men‘ idüp

⁵²⁰ el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, C. 3, s. 293.

ol ‘avretler ü muḥanneşler libāsıdır, erenler libāsı degüldür diyü āgāh ideler. Ve ferzendi bu maḳūle libās geyüp tena‘‘um iden oğlanlardan ḥıfz ideler ki ekşer-i eṭfālūn fesādı bundandır. Ve bu sebeble ekşer-i şıfāt-ı mühlike ki dürüg u nemīme /94b/ vü ḥased ü ‘ucb u kibr ü hırş u ğıybet ü buhl u mekr ü ğadrdür tıflūn nihādında rüsūḥ bulur. Ve ḥadd-i ta‘līme irdükde Ḳur‘ān-ı ‘azīm ta‘līm itmege bir üstād tedārük ideler ki şalāḥ u taḳvā ile mevşūf u ‘ilm-i maḥāric-i ḥurūfda üstād ola. Ve Ḳur‘ān-ı şerīfden şoñra aḥbār u eḥādīs ü mevā‘ız ya‘nī ḥikāyāt-ı meşāyih u şuleḥā vü evliyā ta‘līmine meşğūl eyleyeler, tā ehl-i şalāḥūn maḥabbeti derūnında münğaris ola. İçinde zıkr-i ‘aşk u zülf ü ḥāl olan ğazeli oḳumaḳdan men‘ ideler ki ol eṭfāl göñlinde nihāl-i fesād bitürür. Ve tıfla āvān-ı ta‘līmde her gün bir sâ‘at lu‘b u bâzīye ruḥşat vireler, tā ‘işī mūnağğas olmayup ṭab‘ı ḥadd-i i‘tidālde ḳalup ḳuvvet-i zekāsı bâtıl olmaya. Ve düşnām u fuḥş u la‘net ve çok söylemekden ve tükürmekden men‘ ideler. Ve pīrlar ve ulular ḥürmetinde ve edeb üzre /95a/ oturup ṭurup ve yürümekde te‘kīd ideler. Ve yedinci yaşında terk-i ṭahāret ve namāzında müsāmaḥa itmeyeler. Ve ḥudūd-ı aḥkām-ı şer‘den her ne lāzım ise bildüreler. Ve ḥadd-i bülūğa irişe tenbīh ideler ki ṭa‘ām sāyir devālar gibi bir devādur. Ve nitekim her devā bir renci maḥşūşdur. Ke-zālik ṭa‘ām devā-yı renc-i gürisnegīdür. Ve bu devāyı anuñ-çün ḥalk itmişler ki renc-i za‘f gürisnegī-i mürekkeb bedenden ḳaldura, tā rūḥ-ı mürekkeb beden ḳuvvetiyle Bār-ı ṭā‘at-i Ḥaḳḳ’ı çekmege ḳādir ve şayd-ı maḥabbet ve ma‘rifet-i ḥazret-i şamediyete mālīk ve sa‘ādet-i ebedī toḥmını mezra‘a-i dünyāda ekmege iḳtidārı ola. Ve dünyā ser-i bâdiye-i ḳıyāmet üzre ḳonılmış bir ribātdur. Ve aşl u beḳası vü ḳadri yok bir ḥānedür. Ve bu ḥānenūñ cümle ni‘met ü devleti fenā seylinūn yolında dökilmiş ḥāşākdür. Cümle bād-ı fānī vü nā-çiz olıyardur. Ve ādemūn eceli her sâ‘atde /95b/ irişmek mümkindür. Ve ‘āḳıl oldur ki dünyādan zād-ı āḥireti getüre. Ve ni‘met-i fānīyi toḥm-ı devlet-i bâḳī eyleye. Çün tıfl evvel neş‘etinde bu tertīb üzerine terbiyet olına. Ḥadd-i bülūğa irdükde bereket-i āşārı zāhirinde vü bâtınında zuhūr ider. Ve ehl-i ḥayr u şalāḥdan ğayrıya mūnis olmaz. Ve ehl-i şerr ü fesād şoḥbetinden nefret ider. Eger neşv bunun ḥilāfı olursa ve āvān-ı şabāvetden ehl-i ğaflet ü cehālete mūnis ü bâzī ve fuḥş u bī-şermī ve mekr ü hırş u şereḥ ü zīnet ü tefāḥūr ‘ādeti olursa sinn-i bülūğda

ķabŭl-i Ħaķ'dan biġāne olur ve va'z u nařihāt aña ķār itmez. Ve cŭmle himmeti fiřķ u řŭrŭr u ma'āřīye olur ve řekāvet-i ebedīye giriftār olur. Ve āřim ũ vebāli cŭmle babasınũ ve anasınũ dīvānında şebt olur.

Sehl bin 'Abdullāh Tŭsterī ķuddise sırruhŭdan naķl olunur ki: "Ŭç yaşumda idŭm. Ve Ħālim Muĥammed bin Sevvār giceler 'ibādet iderdi. /96a/ Ben ķalkŭp anı n'eyler diyŭ gŭrŭrdŭm. Bir gŭn baña: "Ey Sehl! Ol Ħaķķ ki seni ĥalk itmiřdŭr zıkr eyle." didi. "Nice yād ideyin?" didŭm. "Her gāĥ ki ĥ'ābdan bīdār olursın. Gicede ũç kerre gŭnlŭnde 'Ħaķķ benŭmle bileddŭr ve beni gŭrŭr' di. Ammā dilŭ ĥareket itmesŭn." didi. Niçe gice sŭyledŭm ve anı ĥaberdār eyledŭm. "şimden-girŭ her gice yedi kerre di." didi. "Birķaç gŭnden řoñra her gice on beř def'a di." didi. Niçe gŭnden řoñra gŭnlŭme bir ĥalāvet peydā ve ĥātırŭm ĥalk řoĥbetinden mŭteneffir oldı. Ve beni mektebe gŭnderince dāyimā ĥalvet ũ 'uzlet isterdŭm. Mektebde eťfālŭ řoĥbeti sebebi ile ĥātırŭm periřān olmaķdan ĥavf idŭp pederŭme didŭm ki: "Mu'allim her gŭn baña bir sā'at ta'līm itsŭn. Ve beni ķosun gitsŭn. Ders alduķdan řoñra cāy-ı ĥalvet űzleyŭp zıkre meřġŭl olurdum. Altı yařa girdŭkde /96b/ Ķur'an-ı řerīfī ĥıfz eyledŭm. Ve oruķ tutardum. On ũç yařa girdŭkde bir mŭřķilŭm dŭřdi. Vālideynden icāzet alup Bařra'ya gitdŭm. Bařra'nuñ cŭmle 'ulemāsından istifsār itdŭm. Cevāb-ı řāfī bulmadum. 'Abbādān'a gitdŭm. Ħamza bin 'Abdullāh Abbādānī'ye su'al itdŭm. Cevāb-ı řāfī virdi. Bir mŭddet anũ řoĥbetinde ķalup āyīne-i dile elfāz-ı dŭrer-bārlarıyla cilā virdŭm. Ve ādāb-ı řarīķatı andan kesb itdŭm. Andan řoñra girŭ şehre geldŭm. Ve her sāl bir aķķalık arpa alup un idŭp gelecek sāle deġin ķŭt idinŭrdŭm, tā yigirmi yıla deġin bu nev' űzre geķindŭm.

Ġaraż oldur ki ķŭdek evvel neř'ede bir ķābil-i āyīnedŭr ki her ne řŭreti ki berāberine tŭtarsın ol řŭretŭñ 'aķsi anda zāĥir olur. Ve eger bir 'ārif, kāmil, muĥaķķıķ řoĥbetinde terbiyet bulursa űmizddŭr ki evliyā'-i vaķtten ola. Ve eger bir fāřıķ, cāĥil, řirrīr řoĥbetinde terbiyet /97a/ bula mŭrīd-i řeyťān olur ki ⁵²¹ الْمَرْءُ عَلَى دِينِ خَلِيلِهِ

⁵²¹ Hadis-i řerif: "Kiři, dostunun dini űzeredir." bk. el-Aclŭnī, *Keřfŭ'l-Hafā*, C. 3, s. 485.

Bu bâbdan dördüncü kısım hûkûk-ı hâdim ü bende vü zîr-destânı beyân ider.

Ḥazret-i ‘Āyşe raḍıyallāhu ‘anhā rivāyet kılur ki: Ḥazret-i Resûl’üñ şallallāhu ‘aleyhi ve sellem âhir vaşiyyeti bu idi ki: “Namâzı ayağ üzre edâ ideler ve zîr-destleri hoş tutalar.” Ve dahı buyurdi ki: “Taşarruf u mülküñüzde olan kimesne hakkında ḥazret-i Ḥaqq celle celāluhûdan ḥavf idüñ.”⁵²² Ya‘nî “her ne kim siz yirsiz ve geyersiz kullarunuza dahı andan yidürüñ ve geydürüñ. Ve tākātleri olmayan hıdmeti teklîf itmeñüz. Ve kullarunuzdan kankısından râzî olursañuz kullanuñuz. Şâkir olmaduğunuzı fūrūht idüñ. Ḥazret-i Ḥaqq celle ve ‘alâ kullarına ‘azāb itmeñüz ki ḥazret-i Ḥaqq size mülk itmişdür. Eger isterse sizi anlara kul eyler. Kâdir-i muṭlaḳdur. Her ne diledi ise itdi ve her ne dilerse ider.”⁵²³ /97b/ Ve dahı buyurdi ki: “Mekr ü hîle ile âdem aldayup ve hıyānet iden ve kullarına vü zîr-destlerine cevır idenler ravza-i Rıdvān’a dāhil olmazlar.”⁵²⁴

Mürre bin ‘Ömer raḍıyallāhu ‘anhümā rivāyet kılur ki: Bir kimesne ḥazret-i Resûl’e şallallāhu ‘aleyhi ve sellem gelüp “Kullardan kaç kerre ‘afv olına?” didi. “Ḥazret ḥāmûş oldı. Ba‘dehü her günde yetmiş günâhın ‘afv idüñ.” diyü buyurdi.⁵²⁵

Ebû Mes‘ûd Enşârî raḍıyallāhu ‘anh eydür: “Bir gün bir kulumı dögerken ardumdan ‘Yâ Ebâ Mes‘ûd!’ diyü bir âvâz işitdüm. Naẓar itdüm. Meger ḥazret-i Resûl ‘aleyhi’s-selâm imiş. Andan soñra ferāğat itdüm. ‘Ḥazret-i Ḥaqq celle celāluhû sen kuluña kâdir olduğundan ziyāde kâdirdür.’ ‘Yâ Resûlallāh! Ben bu kulumı Ḥaqq için âzād eyledüm.’ didükde ‘Eger âzād itmeyeydün âteş-i dūzaḥ yüzüñi siyāh iderdi.’ diyü buyurdılar.”⁵²⁶

Rivāyet olunur ki: Ebû Derdâ’nuñ /98a/ raḍıyallāhu ‘anh bir cāriyesi var idi. Kendüye hıdmet iderdi. Bir gün Ebû Derdâ’ya: “Bir yıl vardur ki saña zehr virmişem. Ammâ

⁵²² Suyûtî, *el-Câmiu’s-Sagîr*, s. 7320. bk. <https://shamela.ws/book/21659/7320>

⁵²³ Irâkî, *el-Muğnî*, s. 683. bk. <https://shamela.ws/book/21550/2126#p1>

Benzer rivayetler için bk. en-Nevevî, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, C. 2, s. 542-3; *Hadislerle İslâm*, C. 7, s. 234-35.

⁵²⁴ el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, C. 4, s. 381.

⁵²⁵ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, C. 4, s. 506. bk. <https://shamela.ws/book/654/6987>

⁵²⁶ en-Nevevî, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, C. 3, s. 189-190.

hîç eşer itmedi.” didi. Ebû Derdâ: “Niçün itdün?” didi. “Kullık kaydından halâş olmak istedüm.” didi. “Kanda istersen var. Ben seni âzâd itdüm.” didi.

Nakl olunur ki: ‘Avf bin ‘Abdullâh’uñ bed-sîret ü bî-edeb bir kulu var idi. Her gâh ki ‘Avf hışma gelürdi: “Bu kul efendisi gibidür. Nitekim efendisi Hudâvend’ine ‘âşî olur. Ke-zâlik ol dañı efendisine ‘âşî olur.” “Niçün bu ğulâmı fûrûht itmezsin?” diyü lev m itdüklerinde “İsterem ki nefsümi bunuñ bed-hüylüğü ile mağlûb eyleyem.” didi.

Fi’l-cümle her kimüñ bir kulu veyâ cāriyesi olsa mevķif-i ‘arzda hūķūķından mes’ul olı sardur. Ve bendenüñ efendisi üzerine yedi haķķı vardır. Evvel budur ki ta‘ām u libāsda kendü ile berāber tūtalar. İkinci; /98b/ miķdārından ziyāde hıdmet teklīf itmeyeler. Üçüncü; aħkām u hūdūd-ı şer‘den ta‘līm itmek vācibdür. Dördüncü; gündüz hıdmet-i lāzimesin edā itdükden şoñra gicesi āher hıdmet dañı teklīf itmeyeler. Beşinci; haķāret nazārın itmeyeler. Altıncı; edā’-i ferāyiz zamānında bir hıdmet teklīf itmeyeler ki anuñ sebebi ile farzı każā olmaya. Yedinci; her zellet ki andan şadır olur noķşān-ı dīn degül ise anı ‘afv ideler.

Bu bâbdan beşinci kıs m hūķūķ-ı şoħbet ü uħuvvet ve şerāyiţi beyān ider.

527 **Ebū Hüreyre** rađıyallāhu ‘anh hażret-i Resūl’den şallallāhu ‘aleyhi ve sellem rivāyet kı lır ki: “Arşuñ eţrāfında nūrdan minberler vardır. Rūz-ı kıyāmetde āmennā ve şaddaķnā ol minberler üzerinde libāsları ve yüzleri nūrdan bir kav m vardır. Egerçi peygām-berler ve şühedā degüllerdür velī enbiyā vü şühedā /99a/ anlaruñ merātibine reşķ iderler.” “Yā Resūlallāh ol kimesneleri vaşf eyle.” didiler. “Şol kimesnelerdür ki hażret-i Haķķ celle celāluhū içün şulehā vü etkıyā ile dostlık idüp ve anlar ile oturup dañı ziyāret iderler.” diyü buyurdılar.⁵²⁸ Ve dañı: “Hażret-i Haķķ ‘azze şānuhū her kime hayr irāde iderse aña bir şālīh dost müyesser eyler, tā her gāh ki ol

⁵²⁷ Âl-i İmrân 3/103: “... O'nun nimeti sayesinde kardeş kimseler olmuştunuz. ...”

⁵²⁸ Gazzâlî, *İhyâ’u Ulûmi’d-dîn*, C. 2, s. 158. bk. <https://shamela.ws/book/9472/518>

dīne müte‘allık umûrdan birin ferāmûş ide. Ol şâlih yâd eyler ve umûr-ı dīni ârâste olmak için ol emrde mu‘îni olur.” diyü buyurdılar.⁵²⁹

Aẖbârda gelmişdür ki: H̱azret-i H̱aqq celle zikruẖu ẖazret-i Dâvûd’a ‘aleyhi’s-selâm vahy itdi ki: “Bir gûşede tenhâ oturup kimesne ile ihtilâf itmezsin. Aşlı nedür?” “İlâhî! Senûn rızâñ için ẖalkı kendüme düşmen eyledüm.” didi. H̱itâb geldi ki: “Ey Dâvûd! Huşyâr ol, rûz-ı maḥşerde nefsûn ẖalâşı için dīn qarındaşların ve ẖaḳîḳat /99b/ dostların kesb eyle. Ve her dost ki bizüm rızâmuzda saña muvâfaḳat itmez. Anuñla şoḥbet itme ki ol senûn düşmenüñdür. Ve anuñ muşâḥabeti gönlüñi siyâh u saḥt ve seni raẖmetümüzden dūr eyler.”

Ve ẖazret-i ‘İsâ’ya ‘alâ nebiyyinâ ve ‘aleyhi’s-selâm vahy itdi ki: “Yâ ‘İsâ! Eger bize yirler ve gökler ẖalkı miḳdârı ‘ibâdet iderseñ bu cümle ile bizüm rızâmuz için bir şâlih dostuñ ve bir fâsiḳ mübtedi‘ düşmenüñ yoḡ-ise ol ‘ibâdâtuñ aşlâ fâyidesi yokdur.”

H̱azret-i ‘Alî kerremallâhu vecheẖu buyurur ki: “Dīn qarındaşların kesb idüñüz ki anlar dünyâda dīne mu‘înler ve âḫiretde zâḫîrlerdür. Görmez misiz ki ẖazret-i H̱aqq ‘azze şānuẖu dūzâḫîler aḫvālinden ḫikâyet eyler ki niçün ebedî giriftâr olup ‘azâbdan necât bulmazsız diyü su’âl olunduḳda bugün şefâ‘at idüp bu ‘azâbdan ẖalâş itmege dünyâda bir dost-ı şâlih ve dīn qarındaşı kesb itmedüğümüzden /100a/ bu girdâbdan ẖalâş olmaduḳ diyü cevâb vireler.”

Naql olunur ki: H̱ârûnû’r-Reşîd ḫilâfetden muḳaddem dâyimâ şuleḫâ vü erbâb-ı kulûb ile şoḥbet idüp ehl-i dünyayı zemm iderdi. Ve Süfyân-ı Sevrî ile ‘aḳd-i muvâḫât itmişdi. Mûsâ bin Muḥammed el-Hâdî vefât itdükde anı ḫalîfe itdiler. ‘Irâḳ’uñ cümle meşâyıḳ u ‘ulemâsı tehniye-i ḫilâfete geldiler. Süfyân gelmedi. Bir gün H̱ârûn mektûb gönderdi ki: “Qarındaşum Süfyân’a ma‘lûm ola ki bizüm mülk ü ḫilâfete aşlâ meyl ü raḡbetümüz yokdur. Ammâ ẖazret-i H̱aqq celle ismuẖu bî-sa‘y u ihtiyâr vilâyet-i ehl-i ‘İslâm’ı bize tefvîz kıldı. Bu ma‘nānuñ ḫuḳûḳı edāsına kıyām göstermek isterüz. Lâkin bî-mu‘âvenet ‘ulemâ’-i dīn bu müyesser olmaz. Ümîzdür ki ol qarındaşum

⁵²⁹ Gazzâlî, *İhyâ’u Ulûmi’d-dîn*, C. 2, s. 160. bk. <https://shamela.ws/book/9472/520>

karındaşlık hakkını ri‘ âyet idüp bu hayr işde bize meded eyleye.” Süfyân cevâb yazdı ki: “Biz karındaşlık ‘ağdini senüñle şol şartla itmiş idük ki /100b/ hevâyı ma‘būd idinmeyesin, dünyâ cîfesin kıble-i dil kılmayasın ve tã‘at-i Raḥmân’ı koyup hıdmet-i şeytânîye meşgûl olmayasın. Çün sen bu şerâyiṭi zâyı‘ eyledüñ. Biz daḥı karındaşlık ‘ağdini kaṭ‘ idüp dünyâ vü âḥiretde senden bîzâr olduk. Min ba‘d bizi yād itmeyesin. Ve nāmumuzu dilüñe almayasın.” Hārūn cevâbın alduḡda girye kıldı. Ve gice olduḡda köhne cāme geyüp Süfyân’uñ kapusına varup şabāḥa deḡin oturdu. Süfyân evden çıḡduḡda ṭurup selām virdi. Süfyân yüzün döndürüp “Ben senden bîzāram.” didi. Hārūn yine ağladı. “Sen benden bîzār olmaḡ āsāndur. Zîrā sen dünyādan fāriḡsin. Ammā ben senden bîzār olmaḡ vechen mine’l-vücūh mümkün degüldür. Zîrā ben āḥiretten ferāḡat ihtimālî yokdur.”

Zıkr olunur ki: Melik-i Şālîḡ ki Şām pâdişāḫlarınuñ şuleḡāsından idi. Her gice /101a/ bir ḡulām ile taşra çıḡup mesācid ü meḡābir ü bāzārları herkesüñ aḡvālını tefahḡuş iderdi. Bir gice kış şovuḡunda geşt iderken bir mescidde bir ‘uryān dervîş gördi sermādan ditrer. Ve dir ki: “İlāḡî! Eger kıyāmetde bu ḡāfil pâdişāḫlara ki senüñ ni‘metüñi ser-māye-i ḡuzūḡ-ı nefis ü hevā kılmışlar ve devlet-i fānîyi toḡm-ı tekebbür ü tecebbür idüp zu‘afā aḡvālinden ḡāfil olmışdur, bihişte ruḡşat virürseñ ‘izzet ü celālüñ ḡaḡkı-çün ki bihişte ḡadem başmayam.” didi. Melik-i Şālîḡ bir cāme ile bir bedre altunı dervîşüñ öñine koyup ağladı. Ve didi ki: “İşitmişem ki ḡazret-i Resūl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurmışdur ki: ‘Bihiştüñ pâdişāḫları dünyāda ḡutı ve pūşîşi olmayup bunuñ birle ḡazret-i Ḥaḡ’dan rāzî olanlar olısardur.’ Ve bugün ki pâdişāḡlık nevbeti bizümdür şulḡ için geldüm. Yarın nevbet sizüñ olsa /101b/ gerekdür. Üzerümüze ḡuşūmet bâbını sedd eyle. Ve sāye-i ḡumā-yı ḡimāyeti ve feyḡ-i faẓl-ı şefā‘ati bizden dirîḡ eyleme.” didi. İmdi şeref-i rütbet-i āḡiret ve şoḡbeti bildüñ.

‘İlm-i şerîfe nihān buyurılmaya ki ne herkes ki karındaşuñam dir dīn karındaşlıḡına lāyık olur ve ne ḡil‘at-i ⁵³⁰الله ^{حُبُّ} فی her muşāḡibüñ ḡāmetine rāst gelür. المتحابون فی

⁵³⁰ “Allah için sevmek”

⁵³¹ ظلى hümasınuñ esrârını dîde-i muḥaqqıq-ı müteverri‘ den ğayrı görmez. Ve ‘anḳâ-yı muvâşıla-i ma‘nevî her fâsık u câhilüñ cîfe-i mükedderine ḳonmaz. Bu sebebdan ekâbir-i dîn buyurmışlar ki: ‘Âḳıl olan beş kimesne ile muşâḥabet itmez. Evvel aḥmaḳ-ı câhil, ikinci bed-ḥūy-ı mütekebbir, üçüncü fâsık-ı muşırır, dördüncü mübtedi‘-i mu‘ânid, beşinci ḥariş-i baḥîl. Ve câhil ve aḥmaḳ miyânında fark oldur ki câhil, râh-ı maḳşadı bilmeyene ve aḥmaḳ, ‘aks-i maḳşûdı maḳşûd taşavvur eyleyene dirler. /102a/ İmdi her kim aḥmaḳ ile şoḥbet iderse günden güne Ḥaḳ’dan dūr olur. Bu sebebdan Şeyḫ Ḥasan-ı Başrî ḳuddise sırruhu’l-‘azîz ⁵³² إلى الله diyü buyurdılar. Ya‘nî aḥmaḳdan kesilmek Ḥaḳḳ’a yakınlanmaḳdur.⁵³³ Süfyân-ı Şevrî raḥmetullâhi ‘aleyh: “Aḥmaḳ yüzine nazar itmek günâhdur.” diyü buyurmışlar. Ammâ bed-ḥulḳ bâb-ı sâbıḳda zıkr olınmış idi ki ḥaḳîḳat-i ḥulḳ-ı nîk ḥüsn-i sîretdür. Ve bed-ḥulḳ şol kimseye dirler ki şîfât-ı zemîmesi maḡlûbı ola. Bu maḳûle kimesne her gâḥ ki umûr-ı dînden bir emrûñ tedbîrin itmek murâd idinse şîfât-ı zemîmesinden biri ğalebe itdükde ol şîfatuñ zulmeti eşerinden ‘aḳlınuñ dîde-i tedbîri târîk olur. Ve maḳşûddan maḥrûm ḳalur. Ve fâsık-ı muşırır şoḥbeti i‘timâda yaramaz ve âḥir-i faẓîḥate çeker. Zîrâ her kim Ḥaḳ’dan ḥavf ider muḥâlefetine ısrâr itmez ve eger Ḥaḳ’dan /102b/ ḳorḳmaz dünyâ vü dînde şoḥbete yaramaz. Ve mübtedi‘ şoḥbetinde sirâyet-i bid‘at ḥaṭarı vardır ki يَحْشُرُ ⁵³⁴ الْمَرْءُ عَلَى دِينِ خَلِيلِهِ Şâhib-şer‘ mübtedi‘e ihânet itmek emr itmişdür. Yâ mü‘min olan kimesne anuñ şoḥbetin ne vechle ihtiyâr ider.

İmâm Cäfer-i Şâdık raḍıyallâhu ‘anh beş kimesne ile şoḥbet itmeñüz, diyü buyurmışlar. Evvel yalancı ile ki dūrûḡ serâba beñzer ki bir nesne görinür. Seni anuñla aldar. Ammâ ḥaḳîḳatde ḥiç nesne yoḳdur. İkinci aḥmaḳ ki ḥamâḳati ile ister ki saña fâyide eyleye. Âḥir saña ziyân eyler. Üçüncü baḥîl ki eger niçe yıl anuñla olasın ihtiyâc zamânında yüzün senden döndürür. Dördüncü ḥavf idici bî-zehre ki maḥall-i ḥâdişede

⁵³¹ Hadis-i şerif: “Birbirlerini (benim için) sevenler (kıyamet gününde) gölgemdedirler.” Müslim, *Sahîh-i Müslim*, C. 4, s. 1988. bk. <https://shamela.ws/book/1727/6483#p3>

⁵³² “Aḥmak (kişiden) uzaklaşmak Allah’a yakınlaşmaktır.”

⁵³³ يقيناً مقدر

⁵³⁴ “İnsan, dostunun dini üzere dirilitilir.” bk. Yılmaz 726.

kendü ħalāş olmak için seni düşmen eline virür. Beşinci fāsık ki seni bir loķmaya şatar.

Ve ‘**Abdullāh Me’mūn** ki benī ‘Abbās’dan yedinci ħalīfe idi. /103a/ Halk üç kısmdur, dir idi. Kısm-ı evvel ġazā meşābesindedür ki anlaruñ şoĥbetinden çāre yokdur. Anlar erbāb-ı kulūbdur ki vücūd-ı şerīfleri mecmū‘a-i ‘ilm ü taķvādur. Ġāfilleruñ mürde dilleri tişe-i naşīĥatleri ile zinde olur. İkinci kısım devā meşābesindedür ki ‘ārīza-i maraź ĥāletinde anlara iĥtiyāc lāzım gelür. Üçüncü kısım maraź meşābesindedür ki aşlā anlara iĥtiyāc lāzım gelmez. Ammā gāĥ gāĥ aña mübtelā olur. Ve mü’mınler miyānında ‘aķd-i uĥuvvet ve şoĥbet-i dīnī eşref-i rābıta olduġı eclden ol ĥuķūķuñ ma‘rifeti ehl-i vefānuñ şīvesi vü edāsına kıyām göstermek ehl-i şafānuñ seciyyesidür.

Ve ĥuķūķ-ı şoĥbet ü uĥuvvet yedidür:

Hakķ-ı evvel māldadur.⁵³⁵ **Ḥazret-i şamedıyyet** celle şenāuhū şol kimesneye şenā eyler ki bā-vücūd-ı iĥtiyāc dīn ħardaşlarına maķdūrların /103b/ şarf iderler. **Ḥazret-i Resūl** şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurur ki: “İki dīn ħarındaşları iki ele beñzer ki biri birini yurlar.”⁵³⁶ Ke-zālik birāder-i ĥaķīķinūñ ĥaķķı oldur ki ħarındaşınuñ mehāmmını kendü mühimminden taķdīm eyleye.

Naķl olunur ki: Ḥayşeme raĥmetullāhi ‘aleyh be-ġāyet saĥī idi. Bir yıl Başra’da ħaĥt u ġalā oldu. Yetmiş biñ aķça deyn alup mesākīne virdi. Ve Mesrūķ-nām kimesne ile uĥuvveti var idi. Mesrūķ’uñ daĥı ĥaylī borcı var idi. Āĥır Ḥayşeme kendü deynin edā itmezdin muķaddem Mesrūķ’uñ ĥaberi yoġken borcını edā eyledi. Ve Mesrūķ daĥı Ḥayşeme’nūñ āġāhı yoġ-iken kendünūñ deynin edā itmedin anuñ borcın edā eyledi.

Naķl olunur ki: Bir kimesne Ebū Hüreyre’ye rađıyallāhu ‘anh gelüp: “Senūñle ħarındaş olmak isterin.” didi. Ebū Hüreyre: “Ķarındaşlık ĥaķķı n’idüġin bilür misin?” didi. “Ķarındaşlık ĥaķķı /104a/ oldur ki senūñ mālūnda benüm taşarrufum senden ziyāde ola.” didi. Emsāl-i ‘Arab’da rızā-yı maĥbūbda bezl-i māl mizān-ı maĥabbetdür

⁵³⁵ Haşr 59/9: “...Kendilerinin ihtiyaçları olsa dahi, onları öz canlarına tercih ederler. ...”

⁵³⁶ Bu söz, zayıf ve uydurma hadisler arasında gösterilmiştir. bk. Yılmaz 542.

dimişler. Zîrâ hâzret-i şameddiyyet dünyâ mâlını maḥbûb-ı ḥalk itmişdür. Ve âdem bu ‘alâyık ile da‘vî-i maḥabbet fi’llâh eyler. İmdi bu maḥabbetüñ şıdkı nişâmı oldur ki maḥbûbât-ı fânîyi fedâ-yı maḥbûb-ı bâkî eyleye.

İkinci ḥaḳḳ ḳazâ-yı ḥacâtda beşâset ü istibşâr u ḳabûl-i minnet birle nefis ile mu‘âvenetdür. **Emîrû’l-Mü’minîn** ‘Alî kerremallâhu vecchê buyurdı ki: “Ḳarındaşlarına nerm ü müşfik olan diller ḥuzûr-ı Ḥaḳ’da sâyir dillerden maḳbûldür.”⁵³⁷ Ve Ebu’l-Ḥasan Basrî ḳuddise sırruhû “Dîn birâderlerinüñ maḥabbeti oğullarumuzdan ziyâdedür. Zîrâ oğullarumuz dünyâyı ve ḳarındaşlarımız âḥireti yâd iderler.” didi. Ve tâbi‘în zamânında ba‘z-ı ekâbir-i dîn ḳarındaşlarınuñ vefâtlarından soñra kırk yıl mîkdârı evlerine varup ehl ü evlâdı me’ûnetin /104b/ tedârük itmegi vâcib bilürlerdi.

Üçüncü ḥaḳḳ zebân iledür. Ḳarındaşınıñ ḥuzûr u ğıybetinde ‘uyûbın zıkr itmeye. Ve râz u esrârını ifşâ kılmaya. Ve ḳarındaşınıñ sözinde vâkı‘ olan ḥalel ü ḥaṭâsında mücâdele eylemeye. Ve mesâvîsi zıkrını ḥalk dilinden aña yetiştürmeye ve meḥâsinini gizlemeye. **Ḥaberde** gelmişdür ki: Ḥazret-i ‘Îsâ ‘aleyhi’s-selâm ḥavâriyyûna: “Ḳarındaşınıñ uyurken rûzigâr dâmenin ḳaldurup ‘avretin keşf itdüğün görseñüz n’eylerdünüz?” didi. “Etegin girü örtüp ḥ’âbdan bîdâr iderdük.” didiler. “Ḥayır belki ‘avretin keşf iderdünüz.” didi. “Sübḥânallâh bunu bir kimesne nice revâ görür?” didiler. “Biriñüz ḳarındaşınıñ bir ‘aybını görüp veyâ işidüp âşikârâ itmek andan ziyâdedür.” didi.

Dördüncü ḥaḳḳ nuşret ü ḥimâyetdür. ‘Alâmet-i şoḥbet-i dînî ve maḥabbet-i ḥaḳîkî oldur ki mü’min dâyimâ /105a/ dîn ḳarındaşınıñ ğıybetine murâḳıb u murâ‘î ola. Ve ba‘zılar anuñ ğıybetin ḳaşd itdüklerinde ta‘rîz ü taşrîḥ ü tağlîzden mümkün oldukça men‘ eyleye. Ve redd-i muḥâlifinde muḳaşşır olmaya. Ve bunuñ gibi maḥalde taḥammül ü sükûtı revâ görmeye. Bir kimesne ki dîn ḳarındaşınıñ ğıybetin âḥerden işidür ve ḥâmûş olur, şol kimseye beñzer ki kendü ḳarındaşı âdemi ḥ’âr kilâb içine

⁵³⁷ Yılmaz 162.

düşüp ve ol segler anı ısırup ve etin ve derisin çeküp yırtarlar, ol hâleti müşâhede ider. Ammâ hiç karındaşlık şefkati bâ' is olmaz ol kilâbı karındaşından men' eyleye. Ve nefse temzîk-ı 'arz u âb-rüy temzîk-ı post u güştdan düşvârdur. Bu eelden hazret-i Hakk celle ve 'alâ gıybeti mürde etine teşbîh itmişdür. Nitekim buyurur: ⁵³⁸أَيُّحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْنَاهُ

Beşinci hakık ta' lîm ü naşîhatdür. /105b/ Mü'min-i müşfîka vâcibdür. Nitekim mâlde dîn karındaşıyla muvâsâtı kendüye vâcib bilür. Ke-zâlik karındaşına umûr-ı âhîret ve naşîhat-i dînde ta' lîm ü irşâdı kendüye lâzım bile ve anı 'uyûb-ı nefsanîden âgâh eyleye. Ve aqvâl-i şenî'a ve ef'âl-i kabîhadan redd eyleye. Ve iktisâb-ı muhâlefât u irtikâb-ı shevât-i mühlikâtdan men' eyleye. Ve naşîhat ü irşâd maḥallinde vazîfe-i esrâr u telâttufı ri' âyet eyleye. Ve mele'-i halka karındaşı ifzâhından eyleye. Hazret-i 'Ömer raḍiyallâhu 'anh benüm 'aybumı baña hediye getürenlere rahmet diyü du'â iderdi. Ve her mü'min ki karındaşından dîne müte'allık bir 'ayb görse ve anı andan âgâh eylemese karındaşı dînde hıyânet itmiş olur. Ve kıyâmetde me'hûz olur.

Altıncı hakık hefevât-ı zellâtdan 'afvdur. Ve bu ma'nâ iki hâlden hâlî olmaz: Yâ hûkûk-ı uhuvvetde kuşûrı sebebi ile veyâhud /106a/ umûr-ı dînde tesâhül vâsıtasıyla. Kısm-ı evvelden be-her hâl 'afv evlâ olur. Ammâ ikinci kısımda ekâbir-i şâhâbe vü tâbi'inün ihtilâfı vardır.

Ebû Zerr Gıfârî raḍiyallâhu 'anh: “Bir karındaşı şalâh-ı 'ilm ü dîn için dost idindün. Ammâ ol hâlden dönüp muhâlefet-i Hakk'a meşgûl olursa sen daḥı aña Allâh için düşmen ol, tâ senün dostluğun ve düşmenlüğün Hakk için idügi ma'lûm ola.” didi. **Ve 'Ömer ve 'Alî** ve Ebu'd-Derdâ ve ekşer-i ekâbir-i ümmet rıdvânullâhi 'aleyhim bunun hılâfın ihtiyâr itmişlerdür.

İbrâhîm Neḥa'î raḍiyallâhu 'anh: “Karındaşuñı günâh sebebi ile mehcûr eyleme ki bugün günâh itdi ise yarın tevbe eyler.” didi. Ve hazret-i Hakk celle celâluhû tenbîh-i ümmet için hazret-i Resûl'e şallallâhu 'aleyhi ve sellem hitâb buyurur ki: فَإِنْ عَصَوْكَ

⁵³⁸ Hucurât 49/12: “Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz.”

539 فَقُلْ إِنِّي بَرِيءٌ مِّمَّا تَعْمَلُونَ Ya‘ nī eger senüñ fermān u naşîhatüñde /106b/ ‘ işyān iderlerse ben sizüñ itdüğüñüzden bîzāram di, diyü buyurdu. Sizden bîzāram di, diyü buyurmadı.

Ebū Derdā’dan raḍıyallāhu ‘anh su ‘āl itdiler: “Fülān qarındaşuñ ma‘ āşīye meşğuldür. Aña düşmen olur mısın yoḥsa?” “Yok anuñ ol fi‘line düşmen oluram. Ammā ol kemā-kān qarındaşumdur.” didi. Ve bu ṭarīḳ eyüdü. Ṭarīḳından elṭaf u evfaḳdur. Zîrā ki qarındaşı istimālet ü telaṭṭuf u rıfḳ u şefḳat ü naşîhat sebebi ile gālibā anı ḥacālet ü ḥayā vü tevbeye çeker. Ve müfāraḳat u hicrānı fi‘l-i merḳūmuñ ısrārına sebep olup helāke ırgürür. Bir daḥı buña ‘aḳd-i uḥuvvet qarābet-i ma‘nevî olduğu eelden ḥuḳūḳı edāsı müte‘ekkid ü ‘aḳd-i mūcibince vefā vācibdür. **Ve şart-ı vefā** oldur ki ḥālet-i faḳr u ḥacette dīnī qarındaşını terk eylemeye. Ve sedd-i ihtiyāc-ı uḥrevî sedd-i ihtiyāc-ı dünyevîden evlā ve dīnūñ muşîbeti māl u beden /107a/ muşîbetinden ziyādedür. İmdi gerekdür ki bu ḥâlde qarındaşından ihmāl-i mürā‘āti revā görmeye. Bu ḥâlden ḥalāş için mu‘āveneti kendüye lâzım bile.

Yedinci ḥaḳḳ ḥuḳūḳ-ı uḥuvvete du‘ā[-i] ḥayrla ḥayātında vü memātında ve ehl ü evlādı ḥaḳḳında iḥsāna vefādur. Ve şart-ı uḥuvvet oldur ki her du‘āyı ki kendü nefsine eyler qarındaşını ol du‘āda şerīk eyleye. Ve vefātından şoñra anı du‘ā vü istiğfāra maḥşuş eyleye. Ḥazret-i Resūl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurur ki: “Bir kimesne dīn qarındaşınıñ ğıybetinde du‘ā eylese firişte dir ki: ‘Qarındaşuñ ḥaḳḳında itdüğüñ du‘ā şevābı ḳadar senüñ daḥı şevābuñ vardur.’”⁵⁴⁰

Muḥammed bin Yūsuf İşfahānî dir idi ki: “Ḳandadur şol birāder-i şālīḥ ki senden şoñra ehl ü evlāduñ emvālüñi ḳısmet idüp tena‘‘um itdüklerinde ol qarındaş gice vü gündüz aḥvālüñi tefekkür idüp ğamuñ çeker. Ve ḳarañu gicelerde ḥayr du‘āları saña hediyye /107b/ irsāl ider. Ve sen zîr-i zemīnde iken ol du‘ā sebebi ile revḥ ü rāḥatuñ ziyāde olur.” ‘Ulemā’-i selefden raḥimehumullāh ba‘ż-ı dīn qarındaşları vefāt itdükden şoñra kırḳ yıl miḳdārı ehl ü evlādınıñ levāzımın görmegi vācib bilürlerdi.

⁵³⁹ Şuarâ 26/216: “Şayet sana karşı gelirlerse de ki: Ben sizin yaptıklarınızdan muhakkak ki uzağım.”

⁵⁴⁰ Benzer rivayet için bk. Müslim, *Sahîh-i Müslim*, C. 4, s. 2094. <https://shamela.ws/book/1727/6861#p1>

Süfyân bin ‘Uyeyne’ye radıyallâhu ‘anh babasından irş ile elli biñ dīnār intikāl eyledi. Cümlesin dostlarına ve dīn qarındaşlarına nişār eyledi. “Niçün ‘ıyālūne nesne alıkomaduñ?” didiler. “Ben hāzret-i Hāq’dan ‘azze ismuhū qarındaşlarum içün cennet recā iderin yā muḥaqqar dünyāyı anlardan ne vechle dirīg ideyin.” didi. Bu nişān-ı şıdk-ı maḥabbetdür ki qavl ü fi’l ile gāfillere tenbīh ve tāliblere tergīb eyler.

Ḥaberde vārid olmışdur ki ‘İsā ‘aleyhi’s-selām: “‘Āşilere düşmen olmağla Hāq’a dost ve anlardan dūr olmağla cenāb-ı Hāq’a yaqīn oluñ. Ve anlara ḥışm itmekle /108a/ Hāq’uñ rızāsın taleb eyleñ.” diyü buyurdi. “Yā Rūḥallāh! Kimlerle oturalum?” didiler. “Şol kimesnelerle hem-nişīn oluñ ki size dīdārı Hāq te‘ālānuñ luṭf u qahrın yād itdüre ve sözünüñ neşāyihinden ‘amelūñüzi arturup ve anuñ ‘ameli sizi āḥirete rağbet itdüre.”

‘İlm-i ‘ālem-ārāya ḥafī buyurilmaya ki ehl-i taḥkīk yanında maḥabbet-i ḥaḳīkī oldur ki naşīḥat ü taqvāya maqrūn ola ve her meveddet ki taqvāya maqrūn olmaya āḥiri ‘adāvete bādī olur ki ⁵⁴¹إِلَّا الْمُتَّقِينَ Ve muşāḥabet-i eşrār ve mücāleset-i füccār mevḳif-i feza’-ı ekberde ⁵⁴²يَا لَيْتَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ بَعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ feryādından ğayrı nesne ḥāşıl olmaz. Ve maḥşer-i kıyāmetde ⁵⁴³يَا وَيْلَتَى لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا ḥasret ü nedāmeti feryād-res olmaz. Ve nişān-ı şıdk-ı maḥabbet-i ehlullāh oldur ki muşāḥabet ü muvāneset taḥliye-i naşīḥat-i dīniyye ile muḥallā olur. /108b/ Ve şart oldur ki birāder-i dīniyye-i rāh-ı sa‘ādet-i ebedī irşādını kendüye lāzım bile. Ve esbāb-ı necāt-ı a‘lāmında ihmālī revā görmeye. İktisāb-ı meṭālīb ü ihtilāb-ı me‘ārib ve istīfā’-i lezzāt u istibkā’-i ḥayrāt da nev‘-i insāna muşāḥabetden ğayrı ile olmaz. Ḥāşşa pādīşāh u ḥākim ki umūr-ı memleket ü vilāyet bī-nüvvāb-ı mu‘āvin ve ḥuccāb-ı muḥādin ve ‘ummāl-i mütedeyyin ve küttāb-ı mütefaṭṭın müyesser olmaz. İmdi pādīşāh u ḥākime vācibdür ki tedbīr-i umūr-ı ma‘āş ve istişlāḥ-ı aḥvāl-i ma‘ād içün şol kimesneleri

⁵⁴¹ Zuhuf 43/67: “O gün, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar dışında, dost olanlar (bile) birbirlerine düşman kesilirler.”

⁵⁴² Zuhuf 43/38: “Keşke benimle senin aranda doğu ile batı arası kadar uzaklık olsaydı!”

⁵⁴³ Furkân: 25/28: “Yazık bana! Keşke falancayı (bâtıl yolcusunu) dost edinmeseydim!”

iẖtiyār itmek gerekdür ki zāhirleri şeyn-i⁵⁴⁴ ef' āl-i nā-maḥmūd⁵⁴⁵ ve bāṭınları küdüret-i a' māl-i nā-maḥbūlden müberrā vü mu'arrā ola, tā 'umūm-ı aḥvālide hücum-ı ehvālden eymen olalar ve yaḳīn bileler. Muşāḥabet-i cühhāl ve mücāleset-i ehl-i fişḳ u ḍalāl iştiḡālinden ḳavā'id-i umūr-ı dīn-i muḥtell ve merāsım-i mülk ü mülkdārı mühmel ḳalur. /109a/ Ve muḥālaṭat-ı eşrār-ı şe'āmeti ile uşul-i dīn ü dünyā ḥalel-peḫīr olur.

Ḳıṭ' a:⁵⁴⁶

شاخ امل بزن که چراغیست زودمیر
بیخ هوس بکن که درختیست کم بقا
از کوی ره زنان طبیعت بریده شو
وزخوی ره روان طریقت طلب صفا

BEŞİNCİ BÂB

Aḥkām-ı vilāyet ü salṭanat u emāret ve ḥuḳūk-ı re'āyā ve şerāyiṭ-i ḥükümet ve vücut-ı 'adl ü iḥsānı beyān ider.

Bu ⁵⁴⁷ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَائِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ Bu āyet-i şerīfūn ḥiṭābı maẓmūnı budur ki ḥāzret-i şamediyyet 'azze şānuhū ḳullarını rāh-ı sitem ü zulm ü cevrden menhec-i şefḳat ü 'adl ü iḥsāna da'vet ider. Ve ḳabāyiḥ-i aḳvāl ve feẓāyiḥ-i münkerāt-ı ef'ālden men' ider. Ḥāşşa mülūk u ḥükkāma ki anlar bu 'ibādete maḥşūş u me'mūr ve ḥuḳūḳı edāsından mes'ullerdür.

Selmān-ı Pars raḍıyallāhu 'anh rivāyet ḳılır: Ḥāzret-i Resūl şallallāhu 'aleyhi ve sellem /109b/ buyurdu ki: “Müsülmānlaruñ umūrına ḥākim olanları iki elleri boyunlarına baḒlu getüreler. Hīḳ kimse ve hīḳbir ḥayyir çözmeye. İllā 'ıdli andan soñra āteşden bir köpri üzerinden geḳürürken köpri anı bir mertebe silker ki cemī'-i a'zāsı

⁵⁴⁴ şeyn: شیر، nüsha.

⁵⁴⁵ maḥmūd: maḥdūd, nüsha.

⁵⁴⁶ Emel dalını kır çünkü kısa ömürlü bir çıradır. Heves kökünü kazı çünkü kısa ömürlü bir ağaçtır. Tabiat eşkıyalarının mahallesinden ayrıl ve tarikat saliklerinin huyundan duruluk, ruhi haz talep et.

⁵⁴⁷ Nahl 16/90: “Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliḒi, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlıḒı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.”

birbirinden cüdâ olur. A‘zâsını girü yirine getüreler. Andan şöıra hisâb ideler. Eger a‘mâli hüsni ise hâlâş olur. Ve eger bed-kirdâr u zâlim ü fâsık u ‘âşî ise ol köpri yarılr. Bir çâha düşer ki yetmiş yıla degin ancak ka‘rına vâşıl olur.”⁵⁴⁸

Ebû Sa‘îd-i Hudrî radıyallâhu ‘anh rivâyet ider: Resûlullâh şallallâhu ‘aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Bir hâkim ki ra‘iyyetine rahmet itmeye Hudây ‘azze ve celle bihişti aña harâm eyler.”⁵⁴⁹

İbn-i ‘Ömer radıyallâhu ‘anhümâ rivâyet kılr ki hâzret-i Resûl şallallâhu ‘aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Her kim umûr-ı müslimîne hâkim ola ve evinüñ kapusın zu‘afâ /110a/ vü fuçarâ vü muhtâclar yüzine kapaya hâzret-i Hakk celle celâluhü anuñ yüzine dağı muhtâc u der-mânde olduğda der-i rahmetini bağlar.”⁵⁵⁰

‘Abdullâh bin Muğaffel radıyallâhu ‘anh rivâyet kılr: Hâzret-i Resûl şallallâhu ‘aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Ra‘iyyete zulm iden hâkim bir gice yatmaz illâ ki bihişt aña harâm olmaya.”⁵⁵¹

Ebû Mûsâ Eş‘arî radıyallâhu ‘anh rivâyet kılr: Hâzret-i Resûl şallallâhu ‘aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Hâzret-i Hakk ‘azze ismuhü huşûrında umûr-ı müslimîne hâkim olup ‘adâlet itmeyen hâkimden h‘âr yokdur.”⁵⁵²

Emîrû’l-Mü’minîn ‘Alî kerremallâhu vecchüh rivâyet kılr: Hâzret-i Resûl şallallâhu ‘aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Benüm Kureyş üzerine hakkım vardır. Ve Kureyş’ün dağı sâyir halk üzerine hakkı vardır. Ya‘nî şol kimesneler ki hâkim olalar halk üzerine hakları vardır. Mâdâm ki anlardan rahmet taleb eyleyeler ve anları hâkim itdüklerinde /110b/ ‘adl eyleyeler ve emîn itdüklerinde hakkı müstahakkkına vâşıl ideler her kim bu minvâl üzre eylemez hâzret-i Hakk’uñ ve melâ’ikenüñ ve halkuñ la‘neti anuñ üzerine ola.”⁵⁵³ **Ve yine Emîrû’l-Mü’minîn ‘Alî** kerremallâhu vecchüh rivâyet kılr:

⁵⁴⁸ Benzer rivayet için bk. Irâkî, *el-Muğnî*, s. 829. <https://shamela.ws/book/21550/2354>

⁵⁴⁹ Yılmaz 150.

⁵⁵⁰ Suyûtî, *Cem‘u’l-Cevâmi*, C. 10, s. 303. bk. <https://shamela.ws/book/127677/7592>

⁵⁵¹ İbn Kesîr, *Câmi‘u’l-Mesânîd*, C. 5, s. 422. bk. <https://shamela.ws/book/21809/5440#p1>

⁵⁵² Ebû Zeyd Se‘âlibî, *Tefsîrû’s-Se‘âlibî*, C. 1, s. 70. bk. <https://shamela.ws/book/23618/66#p11>

⁵⁵³ Suyûtî, *Câmi‘u’l-Ehâdis*, C. 9, s. 250. bk. <https://shamela.ws/book/1438/4252#p2>

Resûlullâh şallallâhu ‘aleyhi ve sellem hazreti buyurdu ki: “Evvel bihişte dâhil olan şehîd ve Hakk’uñ ‘ibâdetini kemâ-yenbağî edâ idüp efendisinüñ huzûrında kuşûrı olmayan kul ve şâhib-‘ıyâl olan dervîş-i perhîzgâr ola. Ve evvel düzağa dâhil olan tasalluť ve hevâ-yı nefis ile Müsülmânlarâ hüküm idüp ‘adl itmeyen hâkim ve mâlından hakk-ı Hakk’ı edâ itmeyen ğanî ola.”⁵⁵⁴ **Ve yine Emîrû’l-Mü’minîn** ‘Alî radıyallâhu ‘anh rivâyet kılar: Resûl hazreti şallallâhu ‘aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Hâkim-i zâlimi rûz-ı mahşerde getüreler. Aşlâ naşîri vü ‘özü-ğâhı olmaya çâh-ı düzağa atalar. Ol çâhuñ ‘azâbından âsiyâb /111a/ -vâr ser-gerdân u hayrân ola. Andan soñra anı ol çâhuñ ka‘rında muhkem bend ideler.”⁵⁵⁵

Ebû Hüreyre radıyallâhu ‘anh rivâyet kılar: Hazret-i Resûl şallallâhu ‘aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Vây hâkimlere! Hükâmıdan bir cemâ‘at her âyîne ârzü ideler ki kâşkı başları saçlarıyla şüreyyâdan âvîhte olup âsumân u zemîn miyânında ‘azâbda olalardı, bir kimesne üzerine hâkim olup bir gün hüküm itmekden ise.”⁵⁵⁶

‘**Ömer bin ‘Avf** babasından rivâyet kılar: Hazret-i Resûl şallallâhu ‘aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Benden soñra ümmetüme üç nesneden be-ğâyet havf iderem. Günâh-ı ‘âlim ve hâkim-i zâlim ve hevâ-yı nefis-i ğâlib.” diyü buyurdılar.⁵⁵⁷

Ebû Hüreyre radıyallâhu ‘anh hazret-i Resûl’den şallallâhu ‘aleyhi ve sellem rivâyet kılar ki: “Kıyâmet güninde hazret-i Hakk celle celâluhü huzûrına eĥabb ü akreb olan hâkim-i ‘âdildür. Ve eb‘ad ü ebğaz /111b/ u düşmen olan pâdişâh-ı zâlimdür.” diyü buyurmuşlar.⁵⁵⁸

Ekâbir-i ‘ulemâ vü erbâb-ı başâyir hükemâ katında muĥarrerdür ki nüfûs u tabâyi‘-i nev‘-i insân evvel-i hilkat ve bidâyet-i fıtratda tenevvü‘-i huşûşiyât u ihtilâf-ı isti‘dâdât sebebi ile feyezân-ı envâr-ı tecelliyât-ı cemâlî vü celâlî kâbiliyyetinde

⁵⁵⁴ Bazı lafız farklılıklarıyla bk. Beyhakî, *Şu‘abü’l-İmân*, C. 3, s. 206. <https://shamela.ws/book/748/1289#p10>

⁵⁵⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâyetü ve’n-Nihâye*, C. 10, s. 265. bk. <https://shamela.ws/book/4445/5762>

⁵⁵⁶ Benzer hadis için bk. Ebû Ya‘lâ, *el-Müsned*, C. 8, s. 188. <https://shamela.ws/book/12520/4770>

⁵⁵⁷ Müttakî el-Hindî, *Kenzü’l-Ummâl*, C. 16, s. 48. bk. <https://shamela.ws/book/2677/11598>

⁵⁵⁸ Yılmaz 283. Benzer rivayet için bk. Yılmaz 108.

mütefâvit vâkı‘ olmuşdur. Ve bu eelden me‘talib ü ma‘kâşid ve a‘grâz-ı hâlâyık-ı muhtelif ve a‘kvâl ü ef‘âl-i ümemde tebâyün zâhir cevr ü zulm ü ba‘ğî ve hıkd ü hâsed ü buhl gibi şıfât-ı reddiyye ve ahlâk-ı habîşe cibillet-i âdemîde merkûz olmuşdur. İmdi kemâl-i hikmet-i zât-ı müte‘âliye anı iktizâ itdi ki hâlâyık miyânında bir hâkim-i ‘âdil ve muşlih-i kâmil ola ki a‘mâl-i ‘ummâl-i benî Âdem ve ahlâm-ı eşğâl-i ehl-i ‘âlemi nehc-i şavâb üzre kuvvet-i faşl-ı hitâb birle maḥfûz u meslûk tuta. Ve tenfîz-i ahlâm-ı şer‘ de be-ğâyet sa‘y göstere. /112a/ Ve hıfz-ı hudûd u kavâ‘id-i İslâm için hâşş u ‘âmm miyânında tesviyeyi hıfz eyleye. Ve zevâcir-i siyâsî ve mevâni‘-i hükmi birle dest-i ta‘addî-i aḳviyâyı zu‘afâ‘-i mazlûmdan kûtâh eyleye, tâ nizâm-ı ‘âlem-i hissi ber-ḳarâr u pây-dâr olup hâlel-i zulm ü bida‘ ḥimâ-i hudûd-ı şer‘e yol bulmaya. Ve ṭabî‘at-ı behâyim ve en‘âm-ı miyân hâşş u ‘âmda zâhir olmaya. **Evvel mansıb-ı salṭanatı** ḳabûl ve bu emr-i refî‘üñ hûkûkı edâsına ḳıyâm gösteren ḥazret-i Âdem idi şalavâtullâhi ‘aleyhi ve selâmuhû.

Ḥaberde gelmişdür ki: Ḥazret-i Âdem ‘aleyhi’s-selâmuñ ḥayâtı eyyâmında evlâd u aḥfâdı kırk biñ miḳdârı olmuşdı. Ve ḥazret-i Ḥaḳḳ’uñ fermânın anlara yetişdürürdi. Ve ma‘âşları ḳânûnen zabṭ idüp miyânlarında seviyyeti hıfz iderdi. Ve kendü toyınca yimek yimezdi. Ve dikilmiş câme geymezdi. Ve gülmez idi. Ve sözi zarûret ile söylerdi. /112b/ Ve ḡâyet-i za‘f u hüzálden pehlûsı üstüh‘ânları derec-i süllem gibi olmuşdı. Ve ekşer-i evḳâtta murâḳıb otururdu. Ve evlâdı merd ü zenden ayaḳların pehlûsı üzerine ḳoyup omuzına çıkup başı üzre oturup bir ṭarafından daḥı aşaḡa inerlerdi. Aşlâ mübârek başını ḳaldurmazdı. Ve hîç tınmaz idi. Evlâdından ba‘zı melâmet iderler idi. “Ey oḡullarum! Ben gördüğümü siz görmedüñüz. Bir ḥareket ile menâşıb-ı na‘îm-i cinândan mu‘âtib-i dâr-ı hevâna atdılar. Bir ḥareket daḥı idersem esfel-i sâfilîne şalalar diyü ḥavf iderem.” dir idi. Ve vücûd-ı şerîfi iki mansııbı câmi‘ idi. Biri mansıb-ı nübüvvet ve biri mansıb-ı salṭanat u hükûmet. Ve taşarrufât-ı nefis ü hevâya nübüvvet mansııbına yol yoḡdur. Aña binâen bu mansııbuñ ḥaḳîḳati hergiz zuhûr itmedi. Meger ecsâm-ı zâkiyye ve ebdân-ı ṭâhire-i enbiyâda şalavâtullâhi ‘aleyhim ecma‘în. /113a/ Ammâ menâhic-i salṭanat u hükûmet leked-kûb-ı taşarrufât-ı nefis ü hevâ gibidür. Ve bu iki şıfat-ı zemîmenüñ ki vâsıṭa-i ıdlâl ü iḡvâ-yı

halâyıkdurlar bu manşıbdan hazzı vâfirdür. Bu sebebden bu manşıb ağleb-i ezmine ve duhûrda cebâbire ve eşkıyâ vü zaleme vü ağniyânun mezâhir-i mükeddere ve ebdân-ı müdenneselerinden zuhûr ider. Zamân-ı Âdem ‘aleyhi’s-selâmdan bu âna degin bu manşıbuñ sırrı ekâbir-i enbiyâdan hâzret-i Yûsuf ve Mûsâ ve Dâvûd ve Süleymân ve Muḥammed ‘aleyhimü’s-selâm ve hulefâ’-i râşidînden hâzret-i Ebû Bekr ve ‘Ömer ve ‘Osmân ve ‘Alî rıdvânullâhi ‘aleyhim ecma‘în vücûd-ı şerîflerinde zuhûr eyledi. Ve anlar dahı hûkûkî edâsına me’mûlun bih olduğı üzre kıyâm gösterdiler. Ve sîretleri zâlimân-ı câfî ve câhilân-ı ‘âşî üzerine huccet kıldılar. İmdi tenbîh-i zâlimân-ı fâcir ve fâsıkân-ı câ’ir içün ki salṭanat u hükûmet-i ehl-i İslâm’ı ser-mâye-i tecebbür ü tekebbür ve emâret-i vilâyeti dâm-ı şehvet-i /113b/ nefis ü hevâ kılmışlar. Ve zulm ü şürûrî âyîn-i salṭanat şanmışlar. Ve fışk u fücûrî resm-i büzürgî bilmişler. Salṭanat u vilâyet-i enbiyâ ahvâlinden ve hükûmet ü hilâfet-i etkîyâ ve hulefâ’-i râşidîn âşârından bu bâbda niçe hikâyet olunur, tâ ol cihânun sa’âdeti tâliblerine tezkire ve tâbi‘ân-ı vesâvis-i şeytânî ve ‘âkifân-ı mehâvî-i nefsanîye huccet ola in-şâ’allâhu te‘âlâ.

Haberde gelmişdür ki: Fir‘avn helâkinden soñra nübüvvet ile salṭanat hâzret-i Mûsâ ‘aleyhi’s-selâmda cem‘ oldu. Hâzret-i Hâḫḫ celle zikruhû vahy itdi ki: “Benî İsrâ’îl leşkerini Eriḫâ tarafına çeküp ‘Amâliḫa ile ḫarb idüp ve vilâyet-i Beytü’l-Maḫdis’i anlardan alup ḫâlî eyleye. ‘Asker ‘arz olınduğda on iki fevc idi. Her fevci naḫîbân u zenân u şıbyândan mâ-‘adâ yüz yigirmi biñ er idi. Ve leşkerinün on iki naḫîbi vardı. Her naḫîbi yüz yigirmi biñ ere ser-dâr idi. Nitekim hâzret-i Hâḫḫ celle ve ‘alâ buyurur: /114a/ ⁵⁵⁹ وَلَقَدْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَءِيلَ وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيبًا Ve hâzret-i Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm bir rivâyetde otuz altı yıl ve bir rivâyetde otuz üç yıl ol ‘askere hüküm eyledi. Ve bu müddetde anuñ ne merkebi var idi ve ne yatup ṭuracaḫ evi var idi. Belki bu müddetde bucuḫ günlük ḫûta mâlik olmadı. Ve ma‘kûs bir post geyerdi. Ve başında kiçeden bir külâhı var idi. Ve çerm-i ḫâmdan çârûḫ geyerdi. Ve iki çatal bir ‘aşası var idi. Ve gice olduğı yirde ḫarâr iderdi. Ve benî İsrâ’îl nevbet ile ta‘âm virürler idi. Biri kuşlık ta‘âmın ve biri aḫşâm yimegin virürdi. Haberde vârid olmışdur: Bir gün sıbt-ı

⁵⁵⁹ Mâide 5/12: “Andolsun ki Allah, İsrailoğullarından söz almıştı. (Kefil olarak) içlerinden on iki de başkan göndermiştik. ...”

Lāvi'de idi. Ve ta'āmuñ nevbeti bir kimesneye degmiş idi. Ve ol kimesne ta'ām getürmekde bir sâ'at miqdârı takşîr itdi. Hâzret-i Mūsâ'ya cû' gâlebe eyledi. Nâle idüp: "İlâhî! Bu ne mezelletdür ki beni aña mübtelâ itmişsin. Biri kuşlık ta'āmın ve biri aḥşâm yimegin /114b/ virür didi. Hâḫḫ 'azze ismuhû vahy itdi ki: "Ey püser-i 'İmrân! Dil-teng olma ki biz dostlarımızıñ vazîfesin baṭṭâllar ellerinde perâkende kıldık, tâ müdebbirân-ı baṭṭâl ol vazîfeyi dostlarumuza yetiştürmekle sa'âdet-i ebediye vâsıl olalar."

Rivâyet olunur ki: Hâzret-i Yūsuf 'aleyhi's-selâm Mısr'a pâdişâh olduḡda günden güne za'îf ü nizâr oldı. Bu hâlınden su'âl itdiler. Cevâb virmedi. Bir gün ilhâḡ u ibrâm itdiler. "Eger za'fuñ maraḡ-ı nihânî ise ḡükemâ mu'alecesine meşḡul olsun." didiler. "Benüm maraḡum ḡâzırdur. On yedi yıldur ki pâdişâham, nefsum arpa etmegini toynca yimek ârzû eyler ammâ virmezem." diyü cevâb viridi. "Niçün nefsüne bu mertebe îzâ idersin?" didiler. "Ac u muḡtâclara muvâfaḡat iderem. Mısr vilâyetinde birisi aç ola sen mülke meşḡul oldun. Żu'afâ vü muḡtâclar aḡvâlınden ḡaberdâr olmaduñ, diyü kıyâmet mevḡifinde mes'ul olam, diyü ḡavf iderem." didi.

Haberde /115a/ gelmişdür ki: Dîvler ḡâzret-i Süleymân 'aleyhi's-selâmuñ maṭbahı içün taşdan ḡazḡanlar yonmışlar idi ki her biri yüz deve alurdı. Nitekim Qur'an-ı 'azîmde buyurur ki: ⁵⁶⁰وَجَفَانَ كَالْجَوَابِ وَقُدُورٍ رَاسِيَاتٍ Her gün ol ḡazḡanlardan biñ 'aded ḡazḡan ṡolardı. Ve ḡalka tevzî' olunurdı. Ve kendüsi oruc ṡutup her gün taḡt üzre oturup zenbîl doḡurdı. Gice olduḡda ol zenbîli fûrûḡt idüp bahâsıyla iki dâne ḡurş-ı cev alurdı. Ve bir kilîmi başına çeküp ḡuristânda gezerdi, tâ bir miskîni bulup anuñla bile ifṡâr iderdi.

Vârid olmuşdur ki: Dîvler nuḡre-i ḡâmdan bir meydân döḡmişler idi ki 'arḡı ve ṡulı bir ferseng idi. Ve ortasında altundan bir taḡt ḡurmuşlar idi. Ve saḡında altundan altı biñ kürsî ve şolında ḡümüşden altı biñ kürsî ve muḡâbelesinde biñ miḡrâb ḡurmuşlar idi. Hâzret-i Süleymân 'aleyhi's-selâm /115b/ ol taḡt üzre oturduḡça evlâd-ı enbiyâ ol

⁵⁶⁰ Sebe' 34/13: "Onlar Süleyman'a kalelerden, heykellerden, havuzlar kadar (geniş) leḡenlerden, sabit kazanlardan ne dilerse yaparlardı. ..."

altun kürsiler üzre ve ‘ulemâsı ol gümüş kürsiler üzre ve benî İsrâ’îlün zühhâd u ‘ubbâdı ol mihrâblarda namâza oturlar idi. Ve tıyûr u âdemî ve perri vü vuḥûş tertîb üzre şaff tıururđı. Ve murġân meydânũn bālâsında hevâda şaff çeküp ḥalkũn başlarına sâye iderlerdi. Ve rûzigâr bu cümleyi meydânı ile her şabâḥ ḳaldurup Beyt-i Maḳdis’den mülk-i Pars’a ki bir aylık yoldur iltür idi. Ve aḥşâm olduḳda girü yirine getürür idi. Nitekim Ḳur’ân-ı ‘azîmde buyurur: ⁵⁶¹عُدُّوْهَا شَهْرٌ وَرَوَّاحُهَا شَهْرٌ Bir gün ḥazret-i Süleymân ‘aleyhi’s-selâm bir kimesneden işitdi ki: “Ḥazret-i Ḥaḳḳ celle ve ‘alâ Süleymân’a bir ‘azîm mülk virmişdür ki âferideden birine müyesser olmaz.” dir. Ḥazret-i Süleymân ‘aleyhi’s-selâm eyitdi: “Ey nâ-dân! Ḥudâ ḥaḳḳı-çün ki bir mü’min-i muvaḥḥidũn dîvânında şıdḳ-ı /116a/ iḥlâşdan bir tesbîḥ bu Süleymân’a virilen mülkden evlâdur. Zîrâ bu mülk fânîdür. Ve ol tesbîḥũn şevâbı bâḳî olısardur.”

Ḥaberde gelmişdür ki: Ḥazret-i Resûl şallallâhu ‘aleyhi ve sellem Necd tarafına iki ‘asker gönderdi. Birine ḥazret-i ‘Alî ‘yi ve birine ḥazret-i Ḥâlid bin Velîd’i ser-dâr eyledi. Ve eger iki leşker birbirine râst gelürse cümleye ḥazret-i ‘Alî ser-dâr olsun diyü tenbîḥ buyurdılar. Ol müddetde ḥazret-i Fâtıma bîmâr oldu. Ḥazret-i Resûl ‘aleyhi’s-selâm ‘İmrân bin Ḥaşî ile ‘ıyâdetine vardılar. Resûlullâh ḥazreti Fâtıma’nuñ ḳapusın ḳaḳdı. “Kimdür?” didi. “Babañdur.” diyü buyurdılar. “İçerü gel.” didi. “Ḥazret-i ‘İmrân biledür, ol-daḥı gelsün mi?” didi. Ḥazret-i Fâtıma: “‘İmrân nice gelür ki cümle vücûdumda bir köhne kilîmden ġayrı nesne yoḳdur. Başuma çekersem ayaġum açuḳ ḳalur. Ayaġum örtersem başum açuḳ ḳalur.” didi. Resûl ḥazreti ‘aleyhi’s-selâm /116b/ mübârek arkasında olan muraḳḳa‘ ridâyı ḥazret-i Fâtıma’ya atdı. Ve: “Ol kilîm ile vücûduñı ört ve bu ridâyı başuña çek.” didi. Andan soñra içerü girüp oturdılar. Fâtıma’yı gördiler zerd ü nizâr ḥâḳ üzre oturur. Ve ḥânesinde ol köhne kilîmden ġayrı nesne yoḳ. Resûl ḥazreti ‘aleyhi’s-selâm: “Ey ferzend! Ḥâlũn nedür?” didi. Fâtıma ḥazretleri: “Ey resûl-i Ḥudây! Maraż-ı cû’dan aḥvâlüm mükedderdür. Üç gündür ki ta‘âm bulunmadı.” didi. Ḥazret-i Resûl ‘aleyhi’s-şalâtu ve’s-selâm girye eyledi. “Ḥudâ ḥaḳḳı-çün üç gündür ki dünyâ ta‘âmından boġazuma nesne geçmedi. Ḥuşûşâ ben

⁵⁶¹ Sebe’ 34/12: “Sabah gidişi bir aylık mesafe, akşam dönüşü yine bir aylık mesafe olan ...”

huzûr-ı Hâk'da senden ekremem. Eger taleb eylesem virürdi. Ve Cebrâ'îl 'aleyhi's-selâm rûy-ı zemînüñ hazîneleri kilidlerini getürdi. Ve hazret-i Hâk cellâluhü buyurdi ki: 'Eger isterseñ cümle hazînelere fermân eyleyem ki sen kanda olursañ senüñle /117a/ bile revâne olalar.' Ve ben hazret-i Hâk'dan istedüm ki dervîş peygâmber olup bir gün aç bir gün tok olam." diyü buyurdi.

Ebû Hüreyre rağıyallâhu 'anh yemîn eyler ki hazret-i Resûl 'aleyhi's-selâm vefât idince iki gün pey-â-pey nân-ı cev ile sîr olmadı.⁵⁶²

Enes bin Mâlik rağıyallâhu 'anh rivâyet kıılır ki: Gâh olurdı ki bir ay ve kırk gün geçerdi ki Resûl 'aleyhi's-selâmuñ hücresinde tütün tütmez idi. Ve âteş üzre dîğ konılmaz idi. Ve evlerinde ta'âm eșeri olmaz idi. Meger Enşâr'dan kimesne nesne gönderse anuñla geçinürler idi. Ve bu hâlden kimesnenüñ haberi olmaz idi.

İbn-i 'Abbâs rağıyallâhu 'anhümâ rivâyet kıılır ki: "Hazret-i Resûl şallallâhu 'aleyhi ve sellem vefât itdükde ten-i mübarekinde pîrâhen-i peşmîn var idi. On iki yirde pâresi vardı. Ve ol pârelerüñ ba'zı koyun derisinden idi. Ve karz alup müstaḥakk ve dervîşlere virdüğü aqçadan yetmiş biñ aqça deyni var idi. /117b/ Şoñra hazret-i 'Alî kerremallâhu vecchü edâ eyledi."⁵⁶³

Ve rivâyet olunur ki: Hazret-i Ebû Bekr rağıyallâhu 'anh ḥalîfe olduqda ikinci günü üç bend kurbâs alup şatmak için bâzâra gitdi. Hilâfetden evvel daḡı ke-zâlik kurbâs şatup kût-ı 'ıyâli andan taḡşîl iderdi. Şaḡâbeye rıdvânullâhi 'aleyhim ecma'in ol fı'l hoş gelmedi. "Bu kâr lâyıq-ı manşıb-ı hilâfet degüldür." didiler. "Taḡşîl-i kût-ı 'ıyâl üzerüme vâcibdür. Eger ḡakları edâsında taḡşîrâtı revâ görürsem taḡsîm-i edâ'-i ḡukûḡ taḡşîrâtına mu'tâd oluram. Ve Müsülmânlaruñ ḡukûḡı edâsında muḡaşşır oluram." didi. Ba'deḡ şaḡâbe ittifâḡ itdiler ki Ebû Bekr'üñ 'ıyâline kifâyet kadar beytü'l-mâldan vireler, tâ ferâḡat ile ḡazâ vü ḡükûmete ḡâdir ola diyü her gün iki buḡuḡ direm 'ıyâline beytü'l-mâldan nafaḡa ta'yîn eylediler. Vefâtı ḡarîb olduqda bir mezra'ası

⁵⁶² Suyûtî, *Cem'u'l-Cevâmi*, C. 23, s. 395. bk. <https://shamela.ws/book/127677/18034>

⁵⁶³ Benzer hadis için bk. ez-Zehabî, *Telhîsu Kitâbi'l-Mevdû'ât*, s. 264. <https://shamela.ws/book/6068/247#p1>

vardı. Oğlu ‘Abdu’r-raḥmān’a vaṣiyyet eyledi: Mezra‘ayı bey‘ idüp ḥisāb /118a/ eyledi. Beytü’l-māldan nafaḳa içün ne miḳdār nesne alınmış ise bî-ḳuṣūr girü teslīm eyledi.

Naḳl olunur ki: Ḥazret-i ‘Ömer raḍıyallāhu ‘anh ḥalīfe olduğda ittifāḳ eylediler ki kendüsine ve ‘ıyāline beytü’l-māldan nafaḳa ta‘yīn eyleyeler. Ḳabūl eylemedi. Ve: “Kesbe ḳuvvetüm var, aña ihtiyācum yokdur.” didi. İṣrāk namāzın ḳılduḳdan ṣoñra dīvāna çıkup ḍaḥve-i kübrāya deḡin meṣāliḥ-i müslimīni ḳazā iderdi. Dīvāndan fāriḡ olduğda külüng eline alup Baḳī‘ tarafına gidüp kirpiç keserdi. Zühr namāzı vaḳti olduğda āb-dest alup mescide gelüp Müsülmānlara imāmet iderdi. Ve girü kirpiç kesmege giderdi, tā namāz-ı ‘aṣra deḡin kendünün ve ‘ıyālinün ḳūtın andan taḥṣīl iderdi. Bir gün Ebū Mūsī-i Eṣ‘arī beytü’l-māl ḥazīnesin süpürürken bir aḳça buldı. Ḥazret-i ‘Ömer’ün oḡullarından bir oḡlancuḳ gördi. Ol aḳçayı aña virdi. ‘Ömer raḍıyallāhu ‘anh ol aḳçayı /118b/ ol oḡlan elinde gördi: “Ḳanda buldun?” didi. “Ebū Mūsā virdi.” didi. Ebū Mūsī’yi getürdüp: “Ḥalk içinde ‘Ömer’ün oḡullarından ḡayrı düşmenün yok mı idi ki bu aḳçayı virdün?” didi. “Anı mı istersin ki ḳıyāmetde ümmet-i Muḥammed müstaḥikleri bir aḳça içün ‘Ömer’e yapıṣup rencide ideler?” Ve evvel aḳçayı ol tıfıdan alup girü beytü’l-māla gönderdi. Birḳaç yıldan ṣoñra kiber-i sinden za‘īf oldu. Minbere çıkup: “Ey Müsülmānlar! Ben za‘īf oldum. Ve min ba‘d kesbe iḳtidārum yokdur. Cāyiz ise beytü’l-māl-i müslimīnden sāyir Müsülmānlara virildüḡi üzre benüm daḡı ‘ıyālūme kifāyet miḳdārı nafaḳa ta‘yīn olınsun sāyir Müsülmānlardan ne ziyāde ve ne noḳṣān, tā ‘Ömer’ün ‘ıyāli nafaḳalanup ve ‘Ömer meṣāliḥ-i müslimīne meṣḡul ola.” didi.

Naḳl olunur ki: Ḥazret-i ‘Ömer raḍıyallāhu ‘anh Ebū Derdā’yı ṣehr-i Ḥimṣ eyāletine gönderdi. Ebu’d-Derdā raḍıyallāhu ‘anh bir müddet /119a/ ol ṣehrde ḥükümet eyledi. Ve ol müddetde evinde bir köhne ḥaṣīr ve bir ḳılıç ve bir muṣḥaf ve bir maṭṭhere ve bir kāse-i ḥazefden ḡayrı nesne yoḡ-ıdı. Ve her gün ṣehrden ṭaṣra çıkup ṣaḥrāda ṭahāret iderdi. Ol ma‘nādan be-ḡāyet bî-ḥuṣūr idi. Bir gün beytü’l-māldan bir aḳçalıḳ sāz alup bir aḳça daḡı ücret virüp evi ardında bir ṭahāret-ḥāne yapdurdı. Ḥazret-i ‘Ömer

rađıyallāhu ‘anh ol ħaberi istimā‘ itdükde Ebū Derdā’ya mektüb gönderdi ki: “Ey ‘Uveymir!⁵⁶⁴ İstimā‘ olındı ki beytül-māldan iki buçuk akça alup tahāret-ħāne binā itmişsin. Rūm cebbārlarından kalan ‘imāretler kifāyet itmez mi ki sen daħı dünyā ‘imāretine meşğūl olursın. Mektūbum vuşūl buldukda bilmiş ol ki seni ma‘zūl eyledüm. Ve buyurdum ki Dımışk’a varup ‘ömrün olduğça anda muķīm olasın.” didi. Ebu’d-Derdā rađıyallāhu ‘anh mektūbı gördükde piyāde Dımışk’a vardı, tā vefāt idince anda muķīm oldı.

/119b/ İbn-i ‘Abbās rađıyallāhu ‘anhümādan rivāyet olunur ki: Ĥazret-i Emīrū’l-Mü’mīnīn ‘Alī kerremallāhu vecchēhū ħalīfe olduğda ĥazret-i Ĥasan’ı ve Ĥüseyn’i şöĥbetinden cūdā eyledi. Sebebi bu idi ki ĥazret-i Ĥasan rađıyallāhu ‘anh şūretde vü sīretde Resūl ĥazretine müşābih idi. Ve ĥazret-i ‘Alī kerremallāhu vecchēhū ol eelden be-gāyet ĥürmet idüp sözlerin redd itmez idi. Ĥavf eyledi ki umūr-ı aĥkāmdan bir ĥuşuş şefā‘ at ideler ve ol anı redd itmege kādır olmaya. Ĥalk şöĥbetine küllī raĥbet iderdi. Ve mülūk u eşrāf ĥuzūrına eṭrāfdan hedāyā vü emvāl gönderürler idi. Ve ‘Alī kerremallāhu vecchēhū bir haftada bir şā‘ cevi daķıķ iderdi. Ve kedūya koyup mühürler idi. Ve gāhī andan bir ķurş pişürüp şavmın anuñla açardı. Ve gāh olurdı ki ifṭār zamānında ol undan bir avcın aĥzına ķordı. Ve başdan başa yamalu cāme vü ĥurmālīgından na‘līn geyardi. “Ey Emīrū’l-Mü’mīnīn! Niçün bu /120a/ kedūyı mühürlersin?” didiler. “Ĥazret-i Ĥasan ve Ĥüseyn rađıyallāhu ‘anhümā ķarışdururlar diyü ĥavf iderem.” didi. Bir gün mülūk-ı ‘Arab’dan bir kimesne ĥazret-i Ĥasan ve Ĥüseyn ziyāretine aĥşām namāzından soñra geldi. Ĥalk farzı edā idüp taĥılmışlar idi. Mescide geldi, tā edā-yı farz eyleye. Ĥazret-i ‘Alī kerremallāhu vecchēhū mescidde oturup ol kedūyı öñine koyup ol arpa unı ile ifṭār iderdi. Ol ķişi namāzdan fāriĥ olduğda ĥazret-i ‘Alī kerremallāhu vecchēhū evvel ol undan ol kimesneye bir miķdār un virdi. Ol kimesne unı gūşe-i destārına baĥladı ve ĥazreti bilmedi. Ĥazret-i Ĥasan’a varup ziyāret itdükde elvān-ı ni‘ met çekildi. Ol kimesne ta‘āmdan bir miķdār götürdi. Ve: “Mescidde bir dervīş vardır. Cū‘ından arpa unın yir. Teraĥḥum eyledüm. Eger

⁵⁶⁴ ‘Uveymir: عُؤْمِر, nüsha.

icâzet olursa bu ta‘âmı aña vireyin.” didi. Hâzret-i Hasan radıyallâhu ‘anh ağlayup “Ol /120b/ gördüğün dervîş halîfe-i vaqt Emîrû’l-Mü’minîn’dür. Ol anı ihtiyâr itmişdür.” didi. Ve hem İbn-i ‘Abbâs radıyallâhu ‘anhümâ rivâyet kıldı ki: “Cum‘a günü mescide vardum. Hâzret-i ‘Alî kerremallâhu vecchühü’yü gördüm. Minber üzerinde huṭbe okur. Bir köhne ve pâre pâre câme geymiş. Ve bendi ḥurmâlığundan bir kılıcı eline almış, dir ki: ‘Bu köhne câmeyi ol kadar yamatdum ki ḥayyâṭdan şermsâr oldum. ‘Alî’nün dünyâ zîneti ile ne işi vardur. Az zamân içinde nâ-çiz olan lezzet ve bâkî kılmayan ni‘met ile nice şâd olam. Ve Hicâz vilâyetinde gürisneler var iken ben nice ṭoyınca ta‘âm yiyem ve zindegânî düşvârlığında anlarla şerîk olup açlık ve miḥnetde anlara muvâfaqat itmezsem baña Emîrû’l-Mü’minîn didüklerine ne vechle râzı olam.” didi. İbn-i ‘Abbâs eydür: “Çok kimesne ağladı. Ben daḥı ağladum ve didüm ki ey Emîrû’l-Mü’minîn! Câme-i cedîd geysen ne lâzım /121a/ gelür.” Hâzret-i Hakkı celle ve celâluhü İslâm pâdişâhlarına buyurmuşdur ki: “Yimek ü içmekleri ra‘iyyetinden ednâsınun yimegi vü içmesi gibi olmak gerekdür, tâ tüvângerler zindegânîde anlara iktidâ ideler. Ve zu‘afâ vü muḥtâclar fakr u fâka sebebi ile endühnâk olmayalar.” didi.

Rivâyetdür ki: Ebû Ümâme-i Bâhilî’yi Başra hükûmetine gönderdi. Bir müddetden sonra Başra ahâlîsinden bir kimesneye Ebû Ümâme’nün aḥvâlin şordı: “Bir ziyâfetde gördüm.” didi. Mektûb yazdı ki: “Ey Hânîf! İstimâ‘ olındı ki ehl-i Başra’nun ziyâfetlerine varup ḥuzûruña ta‘âmın elvânın getirürler imiş. Bir kimesne bir ṭâyifenün ta‘âmına vara ki ol ḳavm tüvângerleri teklîf idüp muḥtâcları cefâyla redd eyleyenler ḥakkı bâtıldan temeyyüz idemezler.” didi ve anı ma‘zûl eyledi.

Ebû Hüreyre radıyallâhu ‘anh rivâyet kıılır ki: Bayram günü hâzret-i ‘Alî kerremallâhu vecchühünün ḳapusunda zu‘afâ vü mesâkîn /121b/ cem‘ oldı. Ebû Mûsâ’ya emr eyledi. Beytü’l-mâl ḥazînesin açup dervîşlere üç-kerre yüz biñ akça şadaḳa eyledi. Ba‘dehü ‘îdgâha varup namâz kıldı. Girü geldükde evine bile vardum. Evinde arpa unından yağsız ârd-ı hâle pişürmişler idi. “Ol nafaḳa olan mâldan bir akçalık etmek alınsa ne lâzım gelür idi?” didüm. “Ey Ebâ Hüreyre! İster misin ki mecma‘-ı kıyâmetde beni şermende idesin. Ve dâğ-ı ḥıyâneti ‘Alî’nün nâşıyesine çekesin. Ve Allâh ‘Alî’ye

mevķif-i kıyāmetde ĥacāletden ve ĥıyānet rüsvāyılığından eymen olmak gibi ulu ni‘met olmaz.” didi.

Naķl olunur ki: ‘Ömer bin ‘Abdü’l-azīz’e babasından irş ile küllī māl intikāl itmişdi. Emāret eyyāmında tena‘‘umda ifrāt iderdi. Ĥalīfe olduķda Bağdād’uñ eytām u mesākīni cem‘ idüp cemi‘-i mālını anlara taķsīm eyledi. Andan soñra şehrūñ ‘ummālinden su’āl itdi ki “Bağdād’da bir ırğada /122a/ her gün ne miķdār ücret virilür?” “Dört aķça ücret virilür.” didiler. “Baña daķı her gün beytü’l-māldan dört aķça ücret virün, tā ‘ıyālüm anuñla zindegāñi ideler. Ve ben meşāliķ-i müslimīne meşgūl olam.” didi. Naķl olunur ki: On toķuz oğlı vardı. Vefātında evinde bir muşşaf-ı şerīf ve bir kılıçdan ġayrı nesnesi yoğ-ıdı. Aķrabāsından bir kimesne: “Ey Emīrū’l-Mü’mīnīn! Bir iş itdün ki aşlā kimesne itmedi.” didi. “Ne eyledüm?” didi. “Emvālūñi telef itdün. Ve oğullarūñı muhtāc koyup gitdün.” didi. “Ben ġayrıların rızķını oğullaruma virmege ķādir degülem. Ve oğullarumūñ daķı rızķını ġayrılara virmedüm. Ve benden soñra oğullarumūñ ĥālī ikiden ĥālī olmaz. Yā şālīķ olalar veyāĥud fāsīķ. Eger şālīķ olurlarsa Ĥudāy ‘azze ve celle şālīķ ķullarını kimesneye muhtāc eylemez. Eger fāsīķ olurlarsa Ĥaķķ’uñ düşmeni olurlar. Ĥaķķ düşmenleri için ġam yimezem.” didi.

Naķl olunur ki: Ĥasan-ı Başrī’ye ķuddise sırruhū /122b/ mektūb gönderdi ki: “Baña ‘Ömer Ĥaţţāb’uñ sīretinden ĥaber vir. Murādum anuñ sīreti üzerine olmaķdur.” didi. Şeyĥ cevāb yazdı ki: “Sen ‘Ömer zamānında degülsin ve t̄ayifeñ daķı ‘Ömer t̄ayifesi gibi degüldür. Ammā eger sen bu zamānede ĥalk içinde ‘Ömer gibi olmaķ isterseñ ve ‘Ömer itdügi gibi itmek dilerseñ ‘Ömer’den evlā olursın.” didi. **Bu mezkūrātdan ma‘lūm** oldu ki: Enbiyā vü ĥulefā’-i rāşidīn rıdvānullāhi te‘ālā ‘aleyhim ecma‘īn saltanat u ĥükūmetde nice zindegāñi eylediler. Ve bā-vücūd-ı ķudret ü saltanat u ĥazāyin ne vechle nefslerini teng tutup şabr iderler idi. Ve ĥalka āşār-ı ma‘delet ü şefķat ü iĥsān neşrinde sa‘y kılurlar idi. Ve bu cümle ile vilāyet ü ĥükūmet ĥaţarından eymen olmazlar idi. Rūşen ü müberhen olur ki Müsülmānlar meşāliķine mübāşeret-i ‘azīmkār ve iştiğal-i emr-i ĥaţīrdür. Ve nehc-i ‘adl ü iĥsān /123a/ üzre olup iķāmet-i

h d d-1 Őer e ve nef z-1 a k m-1 d ne k ŐiŐ eyleyen p diŐ h u h kim r y-1 zem inde n yib   ber-g z de-i H k k ve s ye-i  l h  ve h l fe-i Ra m n'dur. Ve t r k-1 ma  delet   i s n  koyup H k k'un   ib d na Őef at   mer amet itmey p ve kend  nefsi hev s na t bi  olup ve h d d-1 Őer  i  metine ihm li rev  g renler h k katde d Őmen-i H d y u Res l-i m te  l ve h l fe-i Őeyt ndur. Ve g y-1 sa   det-i ebed yi sal anat u h k met meyd n ndan Şol kimesne k par ki inŐ f ile ve te emm l ile ve ma  l m idine ki k ndan gelmiŐd r ve  hir k nda gitse gerekd r? Ve bu   leme gelmekden ma s d ned r? Andan Ő nra Őev hid-i kit b u s nnetden ma  l m idine ki bu   leme gelen m s fird r. Ve bu sefer n men zili vardur. Menzil-i evvel p Őt-i peder ikinci menzil ra m-i m der    nci menzil fez -y  d ny  d rd nci menzil la d beşinci menzil mev k f-i /123b/ k y met alt nci menzil bihişt y  d za . Ve herkes sa   det-i menzil-i bihişti ve Őek vet-i menzil-i d za ı d ny  menziline kesb eyler. Ve merkeb bu menzilde  ale'd-dev m seyrded r. Ve bunun  h beri yokdur. Ve her nefesi bir k dem ve her g ni bir meyd n ve her m h  bir m l ve her s li bir fersa  gibid r. Ve her bir nefes ki andan Ő dır olur h ne-i   mrinden bir h Őt-1 v r n ve bir k dem  hirete k r b ve d ny dan d r olur. H k kat-i d ny   hiret r h-g z r   zre bir k pri ve b diye-i k y met başında yap lm Ő bir rib tdur. Ve   k l Şol kimesned r ki k pri başında  im rete meŐ  l olmaya ve a n  g  n l ba lamaya. Ve d ny  rib t ndan z d-1 r h-1  hireti g t re. Ve z netine fir fte olmaya. Ve h cetden ziy de olan  zehr-i k til bile. Ve yak n idine ki c mle r y-1 zem n p diŐ hl r  başlarına h k-i h sret   ned met Őa up k Ők  h z yin-i d ny  h k olaydı. Ve i inde hi  zer   Ő m /124a/ olmayaydı diyeler.

Na l olunur ki:  Amr bin   Ő M Őr'a p diŐ h oldu da o lı  Abdull h Őule  -i Ő   beden idi. Babas  Ő  betin terk id p  ib dete meŐ  l oldu.  Amr vef t itd kde eyitdi: "Ey  Abdull h! Bu Ő nd k  al."  Abdull h: "Ben m ol Ő nd ka i tiy cum yokdur." diy  k b l eylemedi.  Amr a layup "K Ők  bu Ő nd k h k ile t lu olaydı." didi. Bu mu addimed n h tar-1 vil yet   h k met ma  l m oldu.

‘İlm-i ‘âlem-ârâya hafî buyurılmaya ki salţanatuñ şerâyiţi vardır ki ansız dîn ü dünyâda umûr-ı salţanat nizâm bulmaz. Ve memleket re‘âyâsınuñ pâdişâh üzerine hakları vardır ki ol hûkûkı edâ itmezse pâdişâh ‘azâb-ı uhrevîden necât bulmaz.

Şerâ’iţ-i salţanat ondur:

Şart-ı evvel her vâkı‘a ki vâkı‘ olur pâdişâh u hâkim kendüyi ol vâkı‘ada re‘âyâdan birin taşavvur idüp âheri kendü üzerine hâkim mülâhaza ide. /124b/ Ve ol hâlde her hükmi ki gayrıdan kendüye revâ görmez. Kendüden dahı gayrı üzerine revâ görmeye ve her nesneyi ki kendüye lâıyık görmez, hiçbir Müsülmân’a münâsib görmeye.

İkinci şart Müsülmânlaruñ hâcâtı kazâ itmegi efđal-i tâ‘ât ‘add eyleye. Nitekim hâzret-i Resûl-i Ekrem şallallâhu ‘aleyhi ve sellem: “Bir mü’minuñ gönlini şâd itmek ins ü cinn tâ‘atleriyle berâberdür.” diyü buyurmuşdur.⁵⁶⁵ Pâdişâh-ı İslâm’uñ şartı oldur ki dâıimâ muhtâclaruñ hâcâtına muntazır ola. Kâpusında bir muhtâc Müsülmân var idügin bildükde anuñ hâcetin kazâ itmeyince aşlâ bir ‘ibâdete meşğûl olmaya. Ve râhat-ı nefsi içün Müsülmânlar meşâlihinde ihmâli revâ görmeye.

Üçüncü şart yimekte vü geymekte hulefâ’-i râşidîn sîretine iktidâ itmekdür. Ve nefsi lezîz ta‘âmlar yimege ve mütekellef libâslar geymege mu‘tâd eylememekdür.

Dördüncü şart hükmdde sözi /125a/ müdârâ ile söyleye ve bî-mücib serd olmaya ve çok huccet istimâ‘ından melûl olmaya. Ve zu‘afâ vü mesâkîn ile söyleşmekden ‘âr eylemeye. Nakl olunur ki: Me’mûn-ı Halîfe ‘ahdinde biri günâh idüp firâr itmişdi. Kârındaşını Me’mûn-ı Halîfe’nüñ huzûrına ihzâr eylediler. Me’mûn-ı Halîfe kârındaşın getürmege emr eyledi. “Eger getürmezse kendüsin katl eyleñ.” didi. Ol kimesne: “Ey Emîrû’l-Mü’minîn! Eger senüñ ‘âmilüñ beni katl itmek istedükde sen emr idesin ki bunu ıtlâk ider mi veyâhüd itmez mi?” didi. “Belî, ıtlâk ider.” didi. “Seni

⁵⁶⁵ Yılmaz 239.

cihāna ḥākim iden pādişāh ḥazretlerinden ḥükm getürmişem ki وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ 566 ”أُخْرَى“ didi. Me’mün “Anı ıtlāk idün ki kendü ḥucetini bulmuşdur.” didi.

Beşinci şart rızā-yı ḥalk için ḥükmdе süst olmaya. Ve herkes ḥātır-ı-çün şer‘de muḥālefet-i ḥaḳḳı revā /125b/ <revā> görmeye. Ve ma‘lūm idine ki ḥāşşiyet-i ḥükūmet oldur ki ḥalkuñ nısfı ḥākimden ḥoşnūd olmayalar. Zīrā ḥaşmı ḥaḳḳ ile ḥoşnūd itmek muḥāldür. Ve ḥuşūl-i rızā-yı cemī‘-i ḥalk ḥākim-i ‘ādilden mümkin degüldür. Ve ḥük-m-i ḥākim bī-meyl ü ğaraż olup ḥikmet-i rızā-yı Ḥaḳḳ’ı taleb iderse ḥalkuñ ḥuşmından ḥavf eylemeye. Ḥazret-i Ḥaḳḳ celle zikruhū kendüden rāzī olur. Ve ḥalkı daḥı kendüden şākir ider. Nitekim resūl-i ekrem şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurur:

مَنْ طَلَبَ رِضَاءَ اللَّهِ بِسَخَطِ النَّاسِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَأَرْضَ النَّاسِ عَنْهُ 567

Altıncı şart⁵⁶⁸ ḥükūmet ü vilāyet ḥaṭarından ğāfil olmaya. Ve ma‘lūm idine ki manşib-ı emāret ü ḥükūmet bir āletdür ki ol ālet ile hem sa‘ādet ü nīk-nāmī-i āḥiret kesb itmek mümkindür ve hem şekāvet ü giriftārlık ve ebedī bed-nāmlık anuñla ḥāşıl olur. Ve ekşer-i ḥükkām-ı rūzigār bu kabīlendür ki devlet-i mükedder-i /126a/ fāniye ile maġrūr olup hevā-yı nefis ucından dīnin vīrān idüp nāmūs için īmānı hebā itmişlerdür illā mā-şā’allāh. İmdi bugün zamān ihtiyār elde iken cehd eyleye ki devlet-i dünyeviyi toḥm-ı giriftārī-i uhrevī eylemeye. Ve müsāre‘at-ı menhec-i şavāb ve mülāzemet-i rāh-ı ma‘deleti ğanīmet ‘add eyleye. **Ḥaberde gelmişdür ki:** Her gün ḥākim-i ‘ādilūñ ‘adlini mecmū‘-ı re‘āyā tā‘ātiyle muvāzene ideler, berāber gele. Bir mertebe cehd eyleye ki kendüsi bu sa‘ādetden maḥrūm ḳalmaya.

Yedinci şart şuleḥā vü ‘ulemā’-i dīnūñ şoḥbet ü ziyāretine rāġıb ola. Egerçi bu ḳavm fī zamāninā kem-yāb u ‘azīzdür ve bu ḳavmūñ naşīḥatini sa‘ādet-i rūzigār bile. Ve cāhilān-ı deccāl-sīret ve fāsıkān-ı şāliḥ-şūret şoḥbetinden ki zamānede ḥalka kendülerin ‘ulemā vü meşāyih şūretinde gösterürler ve her ḥasīs zālīme ṭama‘ ḥuṭām dünyā için du‘ā vü şenā iderler. İhtirāz eyleye ki bu ṭāyife eger ‘ulemā /126b/ vü

⁵⁶⁶ Fâtır 35/18: “Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez. ...”

⁵⁶⁷ “İnsanlar darılsa da Allah’ın rızasını dileyenden Allah razı olur ve insanları da ondan razı eder.” bk. Yılmaz 532.

⁵⁶⁸ şart: şerā’it, nüsha.

meşâyıh şeklindedir. Dîn vîrân idicilerdür. **Naql olunur ki:** Hârûnû'r-Reşîd Şaķîķ-ı Belhî'yi meclisine getürdüp “Baña naşîhat eyle.” didi. Şaķîķ: “Ey Emîrû'l-Mü'minîn! Hâzret-i Hâķķ'ıñ bir sarâyı vardır ki aña dūzaķ dirler. Seni ol sarâyıñ kapucısı eylemişdür. Ve saña üç nesne virmişdür, tā ol üç nesne ile hâķķı dūzaķdan redd eylesin. Māl ve şemşîr ve tāziyâne gerekdür ki māl ile muhtâclarıñ fâķasın sedd eylesin, tā ıztırardan iķtihâm şübehât eylemeye. Ve zâlimleri şemşîr ile ķam' u fâsıķları tāziyâne ile te'dîb eylesin. Eger bu minvāl üzre iderseñ hem sen ve hem hâķķ necât bulursın. Eger bunuñ hîlâfın iderseñ cümleden aķdem dūzaķa gidersin. Ve hâķķ daķı senüñ arduñca.” didi.

Sekizinci şart tekebbür ü tecebbür sebebi ile hâķķı kendüden bîzâr eylemeye. Belki zu'afa vü zîr-destlere 'adl ü ihsân ve şefķat birle /127a/ kendüsin maķbûb-ı re'âyâ eyleye. Nitekim hâzret-i Resûl şallallâhu 'aleyhi ve sellem buyurur: “Pâdişâhlarıñ eyüsi oldur ki ol size ve siz anlara maķabbet idesiz. Ve hâķimlerüñ yaramazı oldur ki ol size ve siz anlara düşmen olasız.”⁵⁶⁹

Çokuzuncu şart hıyânet-i nüvvâb ve zulm-i 'ummâl tecessüsinden ğâfil olmaya. Ve gürg-sîret zâlimleri re'âyâ üzerine musallaķ eylemeye. Ve birinden zulm ü hıyânet zâhir olduğda anı mu'âhaze ve 'uķûbet ile sâyirlerine mûcib-i 'ibret eyleye. Ve pâdişâhlık siyâsetinde müsâheleyi revâ görmeye. Ve erbâb-ı devleti naşîhat ü siyâset ile mühezzeb eyleye.

Onuncu şart firâsetdür. Pâdişâh u hâķime vâcibdür ki miyân-ı hüdûş-ı havâdiş ve me'ânî-i vuķû'-ı vaķâyi'de im'ân-ı nazar eyleye. Ve fehm ü 'aķl maķzarında her hûķmüñ haķîķatini müşaķķaş eyleye. Ve levâzım u levâhiķ u 'avârızda 'ayn-ı başîretle nazar eyleye. Andan soñra eger ol vâzîhât-ı celiyyeden ise /127b/ mesâ'il-i şer'ide birle faşl eyleye. Ve eger mu'zîlât-ı hafıyyeden ise sırrını nûr-ı firâset birle derk eyleye. Ve bu ma'nâda ķavl-i nâķile i'timâd eylemeye. Zîrâ ki hüdûş-ı havâdiş ğayr-ı mütenâhî ve şûret-i mesâ'il-i mezkûre mütenâhîdür. Ve mütenâhîyi ğayr-ı mütenâhî

⁵⁶⁹ en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, s. 213. bk. <https://shamela.ws/book/2348/760>

beyânı ile vefâ itmek kâbil degüldür. **Haberde gelmişdür:** İki za‘îfe hazret-i Süleymân salavâtullâhi ‘alâ nebiyyinâ ve ‘aleyhi huzûrına vardılar. Ve bir kûdek da‘vâsın itdiler. İkisi dahı işbâtıdan ‘âciz oldılar. Hazret-i Süleyman buyurdı ki: “Ol tıflı şemşîrle iki pâre ideler. Ve her birine bir pâresin vireler.” Şemşîri çekdüklerinde ol iki za‘îfenün biri bî-karâr olup ve ağlayup “Tıflı öldürmenüz, ben kendü haqqumdan ferâgat itdüm.” didi. Ve ol birinde aslâ eşer belürmedi. Süleymân ‘aleyhi’s-selâm oğlan ol feryâd idenün idügin firâset ve nûr-ı ‘aql ile bildi. Ve tıflı aña /128a/ hüküm eyledi. Ve hazret-i Haqq celle zikrühü hükümet ü pâdişahlığı istinbât-ı haqâyıka ki netice-i fehm ü idrâk ü nûr-ı firâsetdür, meşrûf kılılmışdur. Ve buyurmuşdur ki: ⁵⁷⁰لَعَلَّمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ Ve çün mu‘âşeret ü muhâlaţat-ı halk hâkim ü pâdişahlara zarûrî umûrdandır. Teferrüs ahvâl-i halk ahvâllerinün levâzımındandır. Ve firâset iki kısmdır: Firâset-i şer‘î ve firâset-i hükmî. Firâset-i şer‘î nûr-ı yakînden ‘ibâretdür ki tezkiye-i nefis ve taşfiye-i kalb vâsıtasıyla ahlâk-ı reddiyye ve şîfât-ı zemîmeden gıta-yı cehâlet ve hicâb-ı gafleti ‘ayn-ı başîretten ref‘eyler, tâ mü’min-i haqîkî Allâh nûrî ile binâ olur. Belki hazret-i Haqq ‘azze ismuhû bende-i maqbûl ü maḥbûbının ‘ayn-ı sem‘ ü başarı olur. إِنَّ اللَّهَ لَا ⁵⁷¹يُخْفَى عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ Bu me‘ânî şîve-i sî-murgân-ı Kâf-ı kurbet ve şîme-i şâh-bâzân-ı ‘âlem-i vahdetdür. Ve bu derece-i ‘ulyânun cenâb-ı ‘izzeti /128b/ anuñ-içün refi‘dür ki dest-i temennâ-yı her tîre-rûzigâr kıbâb-ı kıudsine ırmeye. Ve ol sa‘âdetün menheci anuñ-içün haṭîrdür ki lâşe-i her kec-reftâr havl-i ḥimâsına yol bulmaya. İkinci kısım firâset-i hükmîdür ki hükemâ tecrîbe ile bulmuşlar. Ve edillesin nefis-i müteferrisde müşâhede itmişler. Ve bu nev‘ün ma‘rifeti kesbi herkese mümkindür.

‘İlm-i ‘âlem-ârâya hafî buyurılmaya ki hükemâ buyurmuşlardur ki: **Levn-i beyâz**, gök ve yeşil ile muḥarraṭ çeşm saḥt-rûy ve bî-şerm ü ḥabâset ü fışk u ḥiffet-i ‘aqla delîldür. Ve eger ‘alâmât ile bârîk zenaḥ u kûsec ve tîz-nazar ve alnı giñ ve başı saçı çok ise

⁵⁷⁰ Nisâ 4/83: “... işin içyüzünü anlayanlar, onun ne olduğunu bilirlerdi. ...”

⁵⁷¹ Âl-i İmrân 3/5: “Şüphesiz ki ne yerde ne de gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz.”

mār-ı ef'î şoḥbetinden ise bu maḳūle kimesnenüñ soḥbetinden ḥazer itmek evlādur dimişler.

Mūy: Ḥükemā mūy-ı mu' tedil nişān-ı şecā' at ü şıḥḥat-i dimāğdur dimişler. Ve mūy-ı nerm bī-dil ü tersende ve kem-fehm nişānıdır. Ve gerden ü ketiflerde saçun çokluğu şehvet ü ḥamākat nişānıdır. /129a/ Ve sine vü şikemde saçun çokluğu vahşet-ṭab' u kem-fehm ü cevır nişānıdır. Ve saçun şarılığı ḥamākat ü teslīṭ ü zūd-ḥıṣm nişānıdır. Ve mūy-ı siyāh 'aql u emānet nişānıdır. Ve siyāh u surḥ miyānında mutavassıṭ olan mūy i' tidāl-i şıfāt nişānıdır.

Pīşānī ḥükemā, giñ alın ki ḥuṭuṭ u guzūnı olmaya ḥuşūmet ü lāf urmaḳ nişānıdır dimişler. Bārīk ü naḥīf alın fūrū-māye vü ḥasāset ü 'ācizlik nişānıdır. Mutavassıṭ alın ki guzūnı ola şıdḳ u maḥabbet ve fehm ü 'ilm ve huşyārlik u tedbīr nişānıdır.

Gūş: Ḥükemā büyük kulaḳ ḥıfz u fehm nişānıdır. Ve līkin ḡalībā tünd-ḥūy olur dimişler. Kūçek kulaḳ ḥamākat ü ḥayrsuzlık nişānıdır.

Ebrū: Büyük ve çok saçlu kaş sözde serd olmaḳ nişānıdır. Ve şudḡa deḡin çekilmiş kaş lāf u tekebbūr nişānıdır. Ve kūtāh u dırāzlıkda mutavassıṭ olan siyāh kaş fehm ü diyānet nişānıdır. /129b/

Çeşm: Gök göz cümle gözlerden bedterdür. Büyük göz ki tīz-naẓar ola. Ḥased ü ḥıyānet ü kāhil nişānıdır. Ve cümūdet-i çeşm ve kıllet-i ḥareket nā-dān u künd-ṭab' olmaḳ nişānıdır. Ve sür'at-i ḥareket ve tīz-naẓar ḥīle vü mekr ü düzd nişānıdır. Ve gözün kırmızılığı şecā' at ü dilīrī nişānıdır. Ve hedefe eṭrāfında şarı noktalar fitne vü şerr nişānıdır. Ve göz ki büyük ü güççük siyāh u surḥ miyānında mutavassıṭ ola, fehm ü huşyārlik ve rāstlik ve diyānet 'alāmetidür.

Bīnī-i bārīk nermlik ve müdāhenet nişānıdır. Ve egri burun şecā' at nişānıdır. Giñ burun şehvet ve dostlik nişānıdır. Ve burunun sūrāḥları bolluḡı ḥased nişānıdır. Burunun miyānında sıṭabrī yā pehnī çok kızb söylemeḡe delīldür. Sıṭabr ü bārīk ve dırāz u pehnlikda mutavassıṭ olan burun nişān-ı fehm ü 'aḳldur.

Dehen-i bol /130a/ nişân-ı şecâ' atdür.

Ve siṭabrî-i leb 'alâmet-i ḥamâḳatdür. Surḥ ile mu'tedil olan [leb] rây-ı şavâb nişânıdır.

Egri vü nâ-hemvâr **dişler** mekr ü ḥîle vü ḥıyânet nişânıdır. Açık u hemvâr dişler 'adâlet ü emânet ü tedbîr nişânıdır.

Ve etlü **yüz** cehl ü tünd-ḥûy 'alâmetidür. Ve 'illetsiz zerd ü nizâr olan ruḥsâr ḥubş-i bâtın ve ḳubḥ-ı serîret 'alâmetidür. Bu me'ânîniñ mutavassıṭı i'tidâl nişânıdır.

Âvâz-ı bülend şecâ' at nişânı âvâz-ı bârîk bed-gümân u tevehhüm nişânıdır. Âvâz-ı mu'tedil ḥüsn-i kifâyet ü tedbîr nişânıdır. Ve âvâzda ḡunna ḥamâḳat ü kibr ü kem-fehm nişânıdır. Ve **sözde** vü oturmakda vaḳâr ve tedârük-i lafz u sözde ḥareket-i dest zîrek ü tedbîr nişânıdır.

Gerden-i kûtâh mekr ü ḥîle nişânıdır. Ve gerden-i dırâz u bârîk bî-dil ü ḥamâḳat nişânıdır. Ve gerden-i siṭabr cehl ü çok yimek nişânıdır. Ve gerden-i mutavassıṭ şıdk u 'adl /130b/ ü tedbîr nişânıdır.

'Arz-ı **ketif** ü püşt şecâ' at ü ḥıffet-i 'aḳl nişânıdır. Ve nizâr olan ketif ḳubḥ-ı serîret ve sū'-i mezheb nişânıdır.

Ve büyük **karın** cehl ü ḥumḳ u cübn nişânıdır. İ'tidâlde leṭâfet-i şikem ü sîne ḥüsn-rây u şafâ-yı 'aḳl nişânıdır.

Dirâz olan **keff ü barmaḳlar** şan'atlarda zîrek ve işlerde müdebbir olmak nişânıdır.

Ve ḳalın baldır nâ-dân u saḥt-rûy 'alâmetidür.

Âkıla teferrüs-i aḥvâl-i ḥalḳda bu miḳdâr 'alâmât-ı firâset-i ḥikemî kifâyet ider.

Ammâ ḥuḳûḳ-ı re'âyâ iki nev'dür. Zîrâ ki iki kısımdan ḥâlî degüldür: Yâ mü'min veyâḥud kâfir ve aḥkâm-ı ḥuḳûkî küfr ü İslâm sebebi ile muḥtelif olur. Ammâ

Müsülmân olan re‘ âyânüñ hâkim ü pâdişâh üzerine yigirmi hâkkı vardır ve bu hûkûka kıyâm göstermek pâdişâha vü hâkime vâcibdür:

Hâkk-1 evvel cümle Müsülmânlar ile tevâzu‘ üzre ola. Hükümet ü vilâyet sebebi ile /131a/ hiçbir Müsülmân’a tekebbür eylemeye. Mütekebbir ü cebbâr hazret-i bârînüñ düşmeni idügin bile. Hazret-i Resûl şallallâhu ‘aleyhi ve sellem buyurur ki: “Qalbinde mişkâl-i zerre kadar kibri olan bihişt kapusın bulamaz.”⁵⁷²

İkinci hâkk ‘âmmenüñ sözi gayrınıñ hâkkında olmaya ki anuñ soñı nedâmet ü fitnedür. Huşûsâ fâşık u hasûd u şâhib-ğaraż u tammâ‘uñ sözleri. Zîrâ tammâ‘ halkı bir loğma tama‘ı ile rencide ider ve hasûd cümle hünlerleri ‘ayb bilür. Qâle’llâhu te‘âlâ: ⁵⁷³إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا Hükemâ buyurmuşlardır ki: Her kim gayrınıñ ‘aybını saña nakl iderse bî-reyb senüñ ‘aybını dañı gayrıya nakl ider. Nakl olunur ki: Bir kimesne hazret-i ‘Alî kerremallâhu vecchê huzûrında bir Müsülmân’uñ ‘aybın söylemege meşğûl oldu. Hazret-i ‘Alî radıyallâhu ‘anh: “Bu sözi gayrılardan su’âl iderem. Eger bu söz şâhîh ise sühan-çîn olduğı için düşmenümsin. Ve eger dürûğ ise saña ‘ikâb iderem. /131b/ <iderem> Eger tevbe iderseñ ‘afv iderem.” didi. “Tevbe eyledüm.” didi. Muhammed bin Ka‘b’den raḥimehullâh su’âl itdiler ki: “Pâdişâhlar hışâlınden kanķısı yaramazdur?” “Çok söylemek ve memleket sırrını herkes miyânında açmak ve herkesüñ sözün istimâ‘ itmek.” didi.

Üçüncü hâkk zillet veyâ takşîrât sebebi ile bir Müsülmân’a gâzab eyleye ve vech-i imkân-ı ‘afv ola üç günden ziyâde te’hîr-i ‘afv eylemeye. Meger gâzabı umûr-ı dîn cihetinden itmiş ola ki anda noķşân-ı dîn ola. Eger bu ma‘nâda anı cemî‘-i ‘ömrinde mehcûr eylese revâdur. Ammâ umûr-ı dünyevîde ‘afv evlâdur. “Hazret-i Hâkk celle ve ‘alâ kıyâmet güninde anuñ günâhların ‘afv ider.” Haberde gelmişdür ki: Hazret-i Hâkk ‘azze şânuhû hazret-i Yûsuf’a ‘aleyhi’s-selâm vahy itdi ki: “Ey Yûsuf! Sen

⁵⁷² el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, C. 4, s. 382.

⁵⁷³ Hucurât 49/6: “... Eğer bir fâsik size bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın. ...”

karındaşların günāhlarını ‘afv eyledüñ. Ben dahı /132a/ senüñ nāmuñı bülend eyledüm.”

Dördüncü haqq feyz-i ‘adl ü ihsānı cemî‘-i re‘âyāya ‘āmm eyleye. Ve āşār-ı ihsān neşrinde ehl ü nā-ehl miyānıñ temeyyüz eylemeye. Zîrā ki pâdişāh sāye-i Hâk’dur. Nitekim rahmet-i Hâk ‘azze ismuhū kāfir ü mü’mine şāmildür. Ke-zālik ‘adl ü ihsān-ı hâkim yahşı vü yamana şāmil ola. Hüseyn bin ‘Alî rađıyallāhu ‘anhümā rivāyet kıılır Resûlullāh şallallāhu ‘aleyhi ve sellemden ki: “‘Aqluñ efdali imāndan soñra halk ile dostlık itmek ve eyüler ve yaramazlar ile eylik itmekdür.”⁵⁷⁴ didi.

Beşinci haqq tecebbür-i <ve> hükümet ü pâdişahlık sebebi ile Müsülmānlar haremine istilā ile nazar kılmaya. Ve izn olmadın menāzil ü maḥāzin-i re‘âyāya girmeye. Resûl ḥazreti ‘aleyhi’s-şalātu ve’s-selām celālet-i hüküm ve merātib-i nübüvvet birle bir Müsülmān’uñ kapısına varduḡda üç def‘a āvāz iderdi. İcāzet olursa girürdi olmazsa girü giderdi. Ve bî-ḥuzūr olmazdı. /132b/ Ebū Hüreyre rađıyallāhu ‘anh rivāyet kıılır Resûlullāh şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurdı ki: “Üç-kerre icāzet taleb itmek gerekdür. Evvel icāzetde işidürler. İkinci icāzetde kendülerin ve yirlerin müheyyā iderler. Üçüncü def‘a maşlaḡat muḡtezāsınca ya icāzet vireler veyāḡud def‘ ideler.”⁵⁷⁵

Altıncı haqq eşnāf-ı halk ile muḡāḡaba ve mu‘āmele herkesüñ mertebesi ve derecesine göre olur. Eclāf u evbāşdan ‘ibārāt-ı laṡif gözetmeye. Ve cühhāl-i ‘āmmenden faşāḡat ü belāḡat istemeye. Ve kūhî⁵⁷⁶ vü beyābānî vü rüstāyiden ādāb-ı meclis-i eşrāf taleb itmeye. Ve herkese teklîfi ḡaline göre eyleye. Ve her kavmi kendü mertebesinde ma‘zûr ṡuta. Ve kimesnenüñ muvācehesinden istinkāf eylemeye. ḡaberde gelmişdür ki: ḡazret-i Dāvūd ‘aleyhi’s-selām münācātında: “İlāhî! Ne eylesem ki halk beni dost ṡuta ve senüñ civār-ı ḡurbuñdan maḡrûm ḡalmayam?” didi. ḡazret-i Hâkḡ celle

⁵⁷⁴ el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, C. 2, s. 439-441.

⁵⁷⁵ Irākî, *el-Muḡnî*, s.555. bk. <https://shamela.ws/book/21550/1930>

⁵⁷⁶ kūhî: كومي, nüsha.

celāluhū vahy buyurdu ki: /133a/ “Halk ile zindegānī-i ‘aķllarına göre eyle ve senüñle aramızda olanı muhkem ri‘ âyet eyle.”⁵⁷⁷

Yedinci hakķ mecālis ü maķāfilde pīrleri muķterem tuta. Huşūşā şālih ü mütedeyyin olan pīrleri. Ve eţfāle şefķat gözi ile nazar eyleye. Ve ķazret-i Resūl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem: “Ümmetümün pīrlerine ķürmet ve eţfāline merķamet itmeyenler bizden degüldür.”⁵⁷⁸ diyü buyurmışlar. Haberde gelmişdür ki: “Pīrlere ķürmet iden cüvān pīr olduķda ķürmetlü olur. Ve her kim pīrlere ķürmet ider ğālibā pīr olur.”⁵⁷⁹

Sekizinci hakķ kaçan-kim Müsülmānlara bir ķayr va‘de eylese aña vefā idüp ķilāfin revā görmeye. Ve ķazret-i Resūl ‘aleyhi’s-selām: “Mü’minden va‘de deyn-i lāzımdur.”⁵⁸⁰ diyü buyurmışlar. Ve: “Münāfıķuñ nişānı üçdür: Söylese kizb ider. Va‘de itse ķilāf eyler. Ve bir nesnenün üzerine emīn itseler ķıyānet ider.”⁵⁸¹ Āşārda gelmişdür ki: “Zü’l-ķarneyn salţanatı üç ķaşlet ile buldı: Sözi rāst /133b/ söyledirdi. Ve va‘deye ķilāf itmez idi. Ve ķuzūrına getürdükleri māl fi’l-ķāl şarf olunurdu, şabāķa ķomazdı ve der-ķazīne itmezdi.”⁵⁸²

Tokuzuncı hakķ ķikmet sözün ‘unf ile söylemeye. Ve vażī‘ ü şerīf ile ğuşāde ola. Ve zu‘afāya rıfķ ile söyleye. Resūl ķazreti ‘aleyhi’s-selām buyurdu: “Cennetde ğuşeler vardur cevāhirden ki kemāl-i şafāsından taşrasından iķerüsi ğorinür.” “Ol ğuşeler kimüñdür?” diyü su’āl itdiler. “Ĥakķ’uñ ķullarıyla sözi mülāyim ve hoş söyleyüp ve ğürisnelere ta‘ām virüp ve ğicede halk ĥābda iken namāz kılanlaruñdur.”⁵⁸³ didi.

Onuncı hakķ manşıb-ı ĥükümetde inşāfı ri‘ âyet eyleye. Ve nitekim kendü inşāfın halkdan taleb ider. İnşāf halkı kendü nefsinden taleb eyleye. Ve Müsülmānlar ile şöyle mu‘āmele eyleye ki ol mu‘āmeleyi kendüler iderlerse maķbūli ola. Ĥazret-i Resūl

⁵⁷⁷ Münāvî, *Feyzü’l-Kadîr*, C. 5, s. 364. bk. <https://shamela.ws/book/21660/7651#p1>

⁵⁷⁸ el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, C. 3, s. 410-11.

⁵⁷⁹ el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, C. 3, s. 425-26.

⁵⁸⁰ el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, C. 3, s. 113.

⁵⁸¹ el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, C. 1, s. 48.

⁵⁸² Bazı lafız farklılıklarıyla bk. Suyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr fi’t-Tefsîr bi’l-Me’sûr*, C. 5, s. 439.

<https://shamela.ws/book/12884/4262>

⁵⁸³ Irākî, *el-Muġnî*, s. 657. bk. <https://shamela.ws/book/21550/1943>

/134a/ şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Her kim âteş-i dūzahdan ḥalāş olup kerāmet-i bihişte irmek dilerse kendü nefesine lâıyık gördüğün ḥalka daḥı lâıyık göre.”⁵⁸⁴

On birinci ḥaḳḳ zātü’l-beyn ıslāḥı mübāderetini kendüye vācib bile. Ve Müsülmānların ḥuşūmeti faşında te’ḥiri revā görmeye. Ve muḥāşamāt-ı celiyye ḥükminde tevaḳḳuf eylemeye ki şoıra mādde-i ḥıḳd u ‘adāvet olur ve ‘ākıbet fesāda ırgürür. Resūlullāh şallallāhu ‘aleyhi ve sellem: “Namāz u şadaḳa vü şavmdan efḍal olan ‘amelden size ḥaber vireyin mi?” diyü buyurdılar. “Belī yā Resūlallāh.” didiler. “İki Müsülmān mā-beynin şulḥ itmek bu cümleden efḍaldür.” didi.⁵⁸⁵

On ikinci ḥaḳḳ Müsülmānların günāḥı istikşāfında sa‘y eylemeye. Ve her bir zillete ra‘ıyyet-i za‘ıfı rencide eylemeye. Ve ḥalkın hefevātından mümkün olduğı kadar tecāvüz eyleye. Ve ḥalkın ‘aybını maḥfı vü nihān tuta. Ḥazret-i Resūl ‘aleyhi’s-selām: /134b/ “Her kim bir Müsülmān’ın ‘aybını vü günāḥını setr iderse ḥazret-i Ḥaḳḳ ‘azze ismuhū cemī‘-i günāḥlarını dünyāda vü āḥiretde setr ider.”⁵⁸⁶ diyü buyurdu. Naḳl olunur ki: Ḥazret-i ‘Ömer raḍıyallāhu ‘anh bir gice Medīne’de gezerken bir evden āvāz-ı sürūd işitdi. Evün dīvārından yuḳaru çıḳdı, gördi ki bir kimesne bir ecnebī zen ile oturup şarāb içer. Ḥazret-i ‘Ömer raḍıyallāhu ‘anh: “Ey düşmen-i Ḥaḳḳ! Ḥazret-i Ḥaḳḳ celle celāluḥū seni rüsvā itmez mi kıyās itdün?” didi. Ol kimesne eyitdi: “Ey Emīrū’l-Mü’mīnīn! ‘Acele eyleme. Eger ben bir günāḥ itdüm ise sen üç günāḥ eyledün.” Ḥazret-i ‘Ömer raḍıyallāhu ‘anh: “Nice?” didi. “Ḥazret-i Ḥaḳḳ ‘azze ismuhū⁵⁸⁷ وَلَا تَجَسَّسُوا diyü buyurdu. Sen tecessüs eyledün.⁵⁸⁸ وَأَثُوا النَّيُّوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا diyü buyurdu. Sen dīvārdan geldün.⁵⁸⁹ لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا diyü buyurdu. Sen icāzet olmadın geldün.” didi. Ḥazret-i ‘Ömer: “Rāst söyledün. Eger seni ‘afv idersem /135a/ bu kārdan tevbe vü ferāḡat ider misin?” didi. “Belī tevbe vü istiḡfār iderem.” didi. Ḥazret-i ‘Ömer raḍıyallāhu ‘anh ‘afv buyurdu.

⁵⁸⁴ *Hadislerle İslām*, C. 4, s. 312-13.

⁵⁸⁵ *Hadislerle İslām*, C. 3, s. 360-61.

⁵⁸⁶ el-Aclūnī, *Keşfü’l-Hafā*, C. 4, s. 115-116.

⁵⁸⁷ Hucurāt 49/12: “... Birbirinizin kusurunu araştırmayın. ...”

⁵⁸⁸ Bakara 2/189: “...Evlere kapılarından girin ...”

⁵⁸⁹ Nūr 24/27: “Kendi evinizden başka evlere izin almadıkça girmeyin.”

On üçüncü hakık ma‘āşide irtikāb-ı şübehāte halkı dilir eylemeye. Ve def‘-i rībet için mevāzı‘-ı tōhmetden ihtirāz eyleye. Ve eger ahyānā bir ma‘şiyete mübtelā olursa anı mestūr u pūşide tuta. Zīrā ‘āmmē-i halk fesād u şalāhda pādīşāha vü hākime tābi‘dür. Eger hākimi nehc-i şalāh üzre görürlerse şalāha rağbet iderler. Ve cümle şevāb aña rāci‘ olur. Ve eger andan fesād müşāhede iderlerse cümle şūrūr u fücūr u fesāda sa‘y iderler. Ve ma‘āşimi cümle dīvānında şebt olur. Hāzret-i Resūl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurur ki: “Her kim eyü resm kıosa müşāb olur ve ol resme ‘amel idenlerün dağı şevābı aña rāci‘ olur. Ve her kim resm-i bed kıorsa anuñ vebāli ve ol resme ‘amel idenlerün dağı vebāli aña ‘āyid ü rāci‘ olur.”⁵⁹⁰

/135b/ **On dördüncü hakık** bir Müsülmān’uñ kıazā-yı hāceti hākimün kelime-i şefā‘atine mevķūf olduķda şefā‘at ile ol mühimmi göre ve ihmālini revā görmeye. Hākim hükümetinün hāşşiyetlerinden biri oldur ki hāṭir işler ve ulu mühimmāt bir sözleri ile itmāma irişür. Bu şevābuñ sa‘ādetini ğānīmet ‘add eyleye. Hāzret-i Resūl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem: “Zebān şadaķasından efḍal şadaķa yokdur.” diyü buyurdu. “Ne aşl şadaķadur?” diyü su‘āl itdiler. “Ol şefā‘atdür ki kıan⁵⁹¹ anuñla maḥfūz olur ve ğayrıya menfa‘at یرgürür ve yaramazlığı ğayrılardan ref‘ ider.”⁵⁹²

On beşinci hakık mesākīn ü zu‘afā cānibini ehl-i dünyānuñ aķviyā vü ağniyāsı tarafından terciḥ eyleye. Ve ekşer-i mücāleseti fuķarā vü ehlullāh ile ola. Ve her gün bir kerre göñül āyinesin mevā‘iz u neşāyiḥ-i şuleḥā ile mücellā eyleye. Zīrā mübāşeret-i hükümet ve ihtilāt-ı halk ve mücāleset-i ağniyā vü ehl-i dünyā dili tārīk eyler. Bu anı kıarañulıķ /136a/ göñle müstemirr olduķda hāṭar-ı dīnden ḥavf olunur ki mūcib-i giriftārī ebedī vü ḥirmān-ı sermedīdür. Nitekim hāzret-i Hāķķ celle ve celāluḥū buyurur ki: ⁵⁹³ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ Ya‘nī bu yaramazlık ki anuñla giriftār-ı ‘azāb-ı ebedī olmışlardır, ol kıarañulıķlar sebebidür ki jengār-ı ğaflet ü ğubār-ı maḥabbet-i dünyā ve müşāḥabet-i ğāfilān-ı cāhil āyīne-i dillerini tārīk ü siyāh

⁵⁹⁰ el-Aclūnī, *Keşfü’l-Hafā*, C. 4, s. 38.

⁵⁹¹

⁵⁹² Irākī, *el-Muġnī*, s. 662. bk. <https://shamela.ws/book/21550/1976>

⁵⁹³ Mutaffifin 83/14: “Hayır! Bilakis onların işlemekte oldukları (kötülükler) kalplerini kirlletmiştir.”

kılmışdır. Ve zulmet-i ısrâr isti‘dād-ı îmânlarını bâtıl ve edhine-i taklîd-i rûsûm u ‘âdât çeşm-i dillerini kör eylemişdür. Lâ-cerem dâr-ı âhîretde maḥrûmân-ı maṭrûd u menḥûmân-ı merdûddan oldılar ki sa‘âdet-i liḳâyâ irmediler. Ve lezzât-ı dâr-ı beḳâyâ tātmadılar. Bu sebebdan ḥazret-i Resûl şallallâhu ‘aleyhi ve sellem buyurdi ki: “Mürdelerle mücâleset itmeñüz.” “Mürdeler kimlerdür?” diyü su’âl itdiler. “Erbâb-ı dünyânun aḡniyâsıdır.” diyü buyurdılar.⁵⁹⁴ Ḥaberde gelmişdür ki: /136b/ Ḥazret-i Süleymân ‘aleyhi’s-selâm taḥṭdan ḳalkduḳda mescide gelürdi. Ve naẓar iderdi. Ḳanda bir miskîn görse yanına varup otururdu. Ve miskîn, miskîn ile oturur dir, idi.

On altıncı ḥaḳḳ ehl-i fâḳa aḥvâlinden ḡâfil olmaya. Ve zu‘afâ vü der-mândelerün fâḳaları seddinde taḳşîrâtı revâ görmeye. Ve tefâḳḳud-ı aḥvâl-i eytâm u erâmilî vâcib bile. Ve ḳiyâmet su’âlinden endîşe eyleye ki şol günde ki mâl u mülk feryâd-res olmaz, bu cümle müstaḥaḳlar ḥâkimden ḥaḳların ṭaleb itseler gerekdür. Bugün ki ḳudreti vardur zimmeti ḥalâşına sa’y eyleye.

On yedinci ḥaḳḳ Müsülmânların yollarını râh-zenân u düzdân ḥavfindan saṭvet-i siyâset birle eymen eyleye. Ve her kim bir yolda îzâ vü ta‘addî ile bir Müsülmân’a müte‘arrîz olmuş ola, nekâl-i ‘uḳûbet birle sāyirlerine mücib-i ‘ibret eyleye. Ve vilâyetde ḳanḳı maḥall maḥûf ise eger ‘imâreti mümkün ise ma‘mûr eyleye. Mümkün degül ise ol /137a/ maḥalle nıḡebânlar ta’yîn eyleye. Âşârda gelmişdür ki: “Her ḥâkim ki Müsülmânların yollarını evbâş u ḳallâşdan eymen itmege himmet eylese kendüsi ḥ‘âbda iken ḳılıcı istiḡfâr eyler. Ve hem bu emrden ḡâfil ola ve bu mühimde taḳşîr eyleye, şemşîri ya‘nî emr-i siyâseti ki ‘unvân-ı ḥükûmetdür aña la‘net eyler.”⁵⁹⁵ Naḳl olunur ki: ‘Ömer raḍıyallâhu ‘anh Ebû Zerr’i ṭaleb idüp: “Ey Ebâ Zerr! Ḥaḳḳ beni ḥalîfe bilürken benüm ḥaḳḳumda ne dirsın?” didi. Ebû Zerr raḍıyallâhu ‘anh: “Eger Fırat kenârında bir ḳoyunun ḳuzusu zâyi‘ olup sen ḡâfil olacaḳ olursân saña ḥalîfe dimek olmaz.” didi.

⁵⁹⁴ Irâkî, *el-Muḡnî*, s. 669. bk. <https://shamela.ws/book/21550/2035>

⁵⁹⁵ Hadis kaynaklarında bulunamamıştır.

On sekizinci hakık vilâyetde her kanda ribât u köpri lâzım olur mümkün olduğı kadar ol hayruñ ‘imâretinde sa‘y idüp ihmâli revâ görmeye. Haberde gelmişdür ki: “Her kim Müsülmânlar âsân vechle mürûr itmek için köpri binâ iderse hazret-i Hakık celle celâluhû şırât üzre mürûrî kendüye âsân eyleye.”⁵⁹⁶

/137b/ On toközuncü hakık Müsülmânlaruñ bu‘‘alarından bir bu‘‘ada mescid binâ eyleye. Ve imâm u mü‘ezzîn ta‘yîn eyleye. Ve esbâb-ı ma‘îşetlerini müheyyâ eyleye, tâ taleb-i kût için. Bu emrûñ ikâmeti müte‘azzir olmayup tamâm ferâğat ile namâzuñ evkâtına muvâzabet eyleyeler. Hazret-i Resûl şallallâhu ‘aleyhi ve sellem: “Her kim livechillâh bir mescid binâ eylese hazret-i Hakık celle zikruhû bihiştde aña bir hâne binâ eyler.” diyi buyurdi.⁵⁹⁷

Yigirminci hakık emr-i ma‘rûf ve nehy-i münkeri terk itmeye. Ve naşîhat-i dîni hâşş u ‘âmdan dirîğ eylemeye. Ve memleketi ‘âyâsına tâ‘at-i Hakık’ı emr eyleye. Ve ma‘âşî vü menâhîden siyâset ü şemşîr ile men‘ eyleye. Hazret-i Resûl şallallâhu ‘aleyhi ve sellem buyurur ki: “Her kim bir münkeri görse ki hilâf-ı şer‘-i muṭahhar ola eli ile dūr eyleye. Ya‘nî siyâset ü şemşîr ile. Ve bu mertebe hûkkâm u mülûka vâcibdür. Eger eliyle men‘ idemezse zebân ile men‘ eyleye. Bu mertebe ‘ulemâya vâcibdür. **/138a/** Eger men‘-i zebân ile memnû‘ olmazsa anı düşmen bile. Ve bu mertebe ‘âmme-i halkuñ zu‘afâsına vâcibdür. Her kim el ile ve dil ile men‘ itmekden ‘âciz ola ve gönül ile aña düşmen olmaya imândan hiç naşîbi yokdur.”^{598 599} **وَذَلِكَ أَوْضَعُ الْإِيمَانِ** Haberde gelmişdür ki: “Hazret-i Hakık celle zikruhû bir kulını re‘âyâ üzerine hâkim itdükde anları tâ‘at-i Hakık’a buyurmazsa ve meşâlihlerinde sa‘y kılmazsa aña bihişt müyesser olmaz.” Bu cümle ehl-i İslâm’dan olan re‘âyâ hûkûkıdır.

⁵⁹⁶ Hadis kaynaklarında bulunamamıştır.

⁵⁹⁷ el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, C. 3, s. 577.

⁵⁹⁸ el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, C. 4, s. 24.

⁵⁹⁹ Hadis-i şerif: “... Ancak bu, imanin en zayıf derecesidir.” Hadis-i şerifin tam metni: مَنْ رَأَى مِنْكُمْ مُنْكَرًا فَلْيُغَيِّرْهُ بِيَدِهِ فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِلِسَانِهِ فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِقَلْبِهِ وَذَلِكَ أَضْعَفُ الْإِيمَانِ “Kim bir kötülük görürse, onu eliyle değıştirsin. Eğer eliyle değıştirmeye gücü yetmezse, diliyle değıştirsin. Diliyle değıştirmeye de gücü yetmezse, kalbiyle nefret duymaya çalışsin. Ancak bu, imanin en zayıf derecesidir.” bk. el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, C. 4, s. 24.

Ammā re‘āyā-yı küffār u zımmīnün āher hükmi vardır. Ve ol hāzret-i ‘Ömer radıyallāhu ‘anh ‘ahd-nāmesinde taqrīr-i ehl-i kitāb u Mecūsī için şebt itdüğü şerāyiṭi ri‘āyet itmekdür. Her vilāyetün hākīm ü vālīsine vācibdür ki diyārınun zımmīlerine ol şerāyiṭ ile teklīf eyleyeler. Ve dimā vü emvāllerini anuñ vefāsına menūṭ kılarlar. Ol yigirmi şartdur:

Şart-ı evvel bir vilāyetün mutaşarrıfı Müsülmān hākīm ola cedīd deyr ü buḳ‘ a vü büt-hāne binā itmeyeler.

/138b/ **İkinci** bu nev‘den olan qadīm ‘imāretler ki vīrān ola tecdīd itmeyeler.

Üçüncü ehl-i İslām müsāfirlerini deyr ü büt-hānede qonmaqdan men‘ eylemeyeler.

Dördüncü her Müsülmān ki anlarun menāzilinde nüzul eyler, eger aña meḳṣ vāqı‘ olursa üç gün anuñ ziyāfetinde taḳṣīr eylemeyeler.

Beşinci diyār-ı İslām’da cāsūslik eylemeyeler. Ve cāsūsluğa fırsat vermeyeler.

Altıncı eger aqrabālarından Müsülmān olmağa rağbet ü meyl iderse anlar men‘ eylemeyeler.

Yedinci Müsülmānlara kemāliyle hürmet ideler.

Sekizinci bir meclisde oturmuş iken Müsülmānlar gele vü gide yirlerin anlara teslīm eyleyeler.

Toḳuzuncı Müsülmānlara müşābih libās geymeyeler.

Onuncı kendülere Müsülmānlar nāmı ile ad itmeyeler.

On birinci eyerlü vü uyanlu esbe süvār olmayalar.

On ikinci tır ü şemşīr götürmeyeler.

On üçüncü nigīn ile engüşterin ü barmaqda mühür /139a/ götürmeyeler.

On dördüncü hamrı şatmayalar ve âşikâre içmeyeler.

On beşinci resm-i cähiliyyetde geydükleri libâsların terk itmeyeler, tâ Müsülmânlardan mümeyyez olalar.

On altıncı müşriklerün resm ü ‘ âdetlerini ehl-i İslâm mâ-beyninde izhâr eylemeyeler.

On yedinci Müsülmânlar civârında hâne binâ itmeyeler.

On sekizinci mürdelerini Müsülmânlaruñ mekâbiri kırbında defn itmeyeler.

On toktuzuncı mürdelerinüñ ‘ azâsında âvâzların bülend itmeyeler.

Yigirminci Müsülmân kıul şatun almayalar.

Ve ‘ ahd-nâmenüñ âhirinde yazılmış ki: “Bu şerâ’ itden birine muhâlefet iderlerse amân yokdur. Kıanları vü mâlları Müsülmânlara dârü’l-ıharb keferesi gibi helâldür.”

ALTINCI BÂB

Salâtanat-ı ma‘nevî ve esrâr-ı hilâfet-i insânî ve keyfiyyet-i siyâset-i rûhânî ve ittılâ‘-ı şalâh u fesâd-ı memleket-i cismânî ve maķâdîr-i esrâr-ı hilâfet-i naķşî ile müşâbehât-i teşârîf-i vilâyet-i hissî şerhindedür.

/139b/ Kıâle’llâhu te‘âlâ: ⁶⁰⁰هُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ فَمَنْ كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهُمْ el-âye.

Hâzret-i şameddiyyet cellet ‘ azâmetuhû şân-ı müte‘âliyesinden haber virür ki oldur ki ol Hudâvend ki her biriñüzi bedenüñüz mülkinde halîfe kıldı. Ve esbâb-ı memleket-i mecâziden her ne varsa ‘ âlemde halk ve şehir-i vücûduñuzda nümü-dârını müheyyâ kıldı. İmdi her kim bu ni‘ metüñ küfrânına kûşış ve bu devletüñ âfitâbını ğubâr-ı kilîm idbâr u ğaflet ile pûşide kıla, âhir vebâli kendüye ‘ â’id olur diyü buyurur.

⁶⁰⁰ Fâtır 35/39: “Sizi yeryüzünde halifeler yapan O’dur. Onun için kim inkâr ederse, inkârı kendi zararındır. ...”

İbn-i ‘Ömer radıyallāhu ‘anhümā hâzret-i Resûlullâh’dan şallallāhu ‘aleyhi ve sellem rivâyet kıılır ki: “Her biriñüz şehri vüçûduñuza pâdişâh u hâkimsiz. Ve her birine kendü vüçûdı mülki re‘âyâsından mes’ûl olsa gerekdür.”⁶⁰¹

‘İlm-i ‘âlem-ârâya hafî buyurılmaya ki âdemüñ vüçûdı nüsha-i âferînişdür. Bu cihetden hükemâ aña ‘âlem-i şağîr dirler. Zîrâ ki hâzret-i Hâkık celle zikrühü ‘arşdan serâya degin her ne halk /140a/ itmiş ise nümü-dârını âdemüñ vüçûdında ta‘biye kıılmışdır. Belki ‘arş u ferş ve zemîn ü âsumâna şıgmayanı dil-i insânüñ ‘arşasına şıgdırdı. Hâzret-i Hâkık celle zikrühü buyurur ki: “‘Azamet-i esrâr-ı ma‘nâ vü ma‘rifetümüz âsumân u zemîne şıgmayup perhîzgâr mü‘minüñ pāk qalbine şıgdı.”⁶⁰²

İmdi memleket-i vüçûd-ı insânî egerçi şüretâ ‘âlem-i şağîrdür ammâ hâkîkat ü ma‘nâda ‘âlem-i kebîrdür. Vüs‘at-i ‘arşa-i ‘âlem-i insân-ı kâmil ve celâlet-i esrâr-ı teşârif-i rûh-ı kudsî ki bu ‘âlemüñ hâlifesi vü pâdişâhıdır, bu maqûle muhtaşarda şerh itmek muhâldür. Ammâ ğarażumuz bu bâbda şerh-i muzâhât-ı salţanat-ı şürî vü ma‘nevîdür. Nitekim vilâyet-i maḥdûd-ı münkarız katında pâdişâhlık itmek bî-tehiyye-i esbâb [u] erkân-ı <u> devlet ki vezîr ü debîr ü nâyib ü şaḥne vü câbî vü berîd ü ‘âmil ü müşrif ü kâdî⁶⁰³ müyesser olmaduğı gibi. Ke-zâlik /140b/ rûh-ı kudsîñüñ salţanatı beden mülkinde ki âşâr-ı sa‘âdet ü şeqâveti ebedî vü bâkîdür. Bu esbâb u a‘vânsız mümkün degül idügin bilmekdür. Ve tâlib-i sa‘âdet-i ebedîye bu cümle hâkâyıkını ve her birinüñ keyfiyyet-i şalâh u fesâdını bilmek zarûrî vâcibdür. Zîrâ vâlî-i vilâyet tâ nuşh-ı muşlihi mekr-i müfsidden temeyyüz eylemeye, hıttâ-i mülki âfât-ı ğavġâ vü fiten-i a‘dâdan ri‘âyet idemez. Bu me‘ânî vâzîh olmak için eşnâf-ı kuvâ’-i hayvânî vü rûḥânî ki enşâr u a‘vân ve cevâriḥ ü a‘zâ ki sedene ve re‘âyâ-yı hâlifeye-i rûh-ı insândan her şınıfı hâkîkati ile vaḳt iktizâ itdüğü üzre işâret olunur in-şâ ‘allâhü’l-‘azze.

⁶⁰¹ Müslim, *Sahih-i Müslim*, C. 3, s. 1459. bk. <https://shamela.ws/book/1727/4665>

⁶⁰² el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, C. 3, s. 469.

Gazzâlî bu hadisi İhyâ’da şu lafızla zikretmektedir: “Allah Teâlâ şöyle buyurdu: Ben ne göğüme ne de yerime sığabildim. Ben ancak mü‘min kulunun o yumuşak, yufka yüreğine sığdım.” Irâkî de bu hadisin tahririnde “Bunun bir aslını bulamadım” demiştir. Detaylı bilgi için bk. el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, C. 3, s. 469-470.

⁶⁰³ kâdî: قاضی, nüsha.

‘İlm-i ‘âlem-ârâya hafî buyurılmaya ki hâzret-i Hakk ‘azze ismuhû laîfe-i rûh-ı insânîyi ki esrâr-ı rabbânîden bir sırdur hıttâ-i mülk-i beden-i hâkîde hâkim ü halîfe eyledi. Mutehayyir zu‘mı üzre ol mülk vasaında bu halîfenün /141a/ istikrârı için bir mekân ta‘yîn veyâhud gayr-ı mutehayyir kulı üzre vürüd-ı evâmîr ü nevâhî ve taşarrufât-ı ahkâm için bir yir tebyîn buyurdu. Ol maħalde ihtilâf vardır. Ve tenbîh-i şer‘î cihetinden aẓher oldur ki ol maħall dildür. Ve lafz-ı nebevî bu ma‘nâya şâhiddür ki: “Hâzret-i Hakk sübhânehû ve te‘âlâ şüretlerünüze ve kâruñuza nazar itmez. Hemân dilünüze ve niyyetlerünüze nazar ider.”⁶⁰⁴ Zîrâ müstaħlefün nazarı halîfesinün taşarrufâtı maħalline olur. Ve bunda gönülden murâd pehlûda olan gûşt-pâre degüldür. Zîrâ cümle hayvânâtun daħı dili vardır. Belki dilden murâd bir laîfedür ki câmi‘-i esrâr-ı mülk ü melekût ve hâmil-i ahbâr-ı gayb u şehâdetdür. Ve bu gûşt-pâre ol laîfenün tedbîr ü taşarrufı maħallidür. Ve bu laîfe nefis-i nâtika vü rûh izdivâcından mütevellid olmuşdur. Ve ‘arîzî müşâkeleti ciheti ile mâder-i nefse müşâbeheti ve mücâneset-i aslî ciheti ile peder-i rûh ile muvâneseti vardır. Rûh-ı kudsiye /141b/ teveccüh itdükde nesemât-i envâr-ı rûhânî ve nefehât-i esrâr-ı rabbânî haĸâikatini münevver ve mu‘atṭar eyler. Ve ahkâm-ı taşarrufât-ı rûhânîyi ber-vech-i şavâb kabûl kıılır. Ve ol me‘ânîün âşârı şafaĸât-ı cevârih ü a‘zâda zuhûr ider. Ve mecmû‘-ı a‘mâl-i ‘ummâl memleket-i cism-i şâlih olur. Ve mâder-i nefis tarafına iltifât itdükde zulmât-ı kuvâ-yı hayvânî ve küdürât-ı hevâ-yı nefsanî âyîne-i isti‘dâdını muzlim ü tîre ider, tâ hücüb-i taĸyîr ü tednîs sebebi ile şafâ‘-i kâbiliyyeti zâ‘il ola. Ve istifâza-i envâr-ı rûhânîden maħrûm kıala. Ve taşarrufât-ı sırrî vü rûhîyi ‘aksine taşavvur eyleye. Ve âşâr-ı i‘vicâcı re‘âyâ-yı bedene zâhir ü bâhir ola. Ve cemî‘-i ‘ummâl-i cevârih ü a‘zâ fâsid olurlar. Nitekim hâzret-i Resûl şallallâhu ‘aleyhi ve sellem: “Âdemoĸlunuñ cesedinde bir gûşt-pâre vardır. Her gâh ki ol gûşt-pâre şalâhiyyet üzre olur cümleten şâlih olur. Ve kaçan ki fâsid olur /142a/ cemî‘-i beden fâsid olur. Aña dil dirler.”⁶⁰⁵ diyü buyurdılar. Nitekim hiçbir vilâyet pâdişâh-ı bî-rây-ı şavâb ve tedbîr-i vezîr-i lebîbsiz nizâm bulmaz. Ve vezîr-i müdebbirsiz pâdişâhlık itmek muħâldür. Ke-zâlik

⁶⁰⁴ el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, C. 2, s. 10.

⁶⁰⁵ en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, C. 2, s. 42-43.

ḥalīfe-i rūḥuñ mülk-i bedende bir vezīri vardur ki aña ‘aql dirler. Muşlih-i esbāb-ı devlet-i ebedī ve müdebbir-i umūr-ı na‘īm-i sermedīdür. Ve ḥazret-i Ḥaḥḥ celle celāluhū memleket-i beden menāzilinūñ a‘lāsında ol vezīr-i rūşen-rāy karar itmek için bir kaşır binā itmişdür ki aña dimāğ dirler. Aḥsām-ı mevcūdāt-ı ‘ālem-i şehādet-i ḥissī beş kısmdur: Mübşarāt u mesmū‘āt u meşmūmāt u müzevveḳāt u melmūsāt ‘arşdan şerāya degin her ne varsa bu kısımdan bīrūn olmaduğı eelden ḥikmet-i zāt-ı müte‘āliye anı iḳtiżā kıldı ki dimāğ kaşırında beş manzara müheyḳā eyleye, tā vezīr-i ‘aql bu menāzırūñ her birinden beş kısmuñ vilāyātından bir vilāyetūñ esrārına /142b/ istişrāf eyleye. Ve cümle vilāyātuñ aḥbārına vāḳıf ola. Ve nitekim mülūk u selāṭīn-i şūrīnūñ her bir vilāyete ḥāşş müşrifı vardur ki ol vilāyetūñ emvālını cibāyet idüp ḥizāne-i ḥāşşa irsāl eyler. Ke-zālik ḥazret-i ḥilāfet-i rūḥ-ı ḳudsīnūñ daḥı beş ḥāşş müşrifı vardur ki her birini ‘ālem-i ḥissī vilāyātından birine müvekkel ve ol ‘ālemūñ ḥall ü ‘aḳdını aña müfevveż kılmışdur. Ve bu beş vilāyātdan her bir vilāyetūñ bī-nihāye ‘ālemi vardur ki ḡarāyib ü ‘acāyib maḥşūlātı nihāyet-peżīr degüldür. Eyle olsa ḥaḳīḳatde bu müşriflerūñ her biri bī-nihāye ‘ālemūñ pādīşāhıdır. Ve ḥiss-i müştareki ki dehlīz-i dimāğ öninde sākindür, bu beş ḥiss üzerine müşrif ü ḥākim kılmışdur, tā bu ‘ālemūñ aḥbār u emvālını aña īşāl eyler. Ve anı andan ḳabz u ḥizāne-i ḥayālde ki dimāḡuñ ikinci mertebesidür maḥzūn eyler. Ve kuvvet-i ḥāfıza ki dehlīz-i dimāḡuñ üçünci menzilinde mütevaṭṭındur. /143a/ Ol ḥazretūñ emīnidür ki ḥizāne-i ḥayālde maḥzūn olanı ḳuvvet-i ḥıfz ile zevāl ü nisyān āfātından ḥıfz eyler. Ve ḳuvvet-i zākıre ki nāzil-i menzil-i ḫehārūmdür. Ḥācib vezīr-i ‘aḳldur. Ḥāfıza zabtında olanı vezīr-i ‘aql ḥazretlerine ‘arz ider. Vezīr-i ‘aql ḳāḍī-i ‘adle emr eyler ki ol cümleyi ḳuvvet-i teşdīd ve te’yīd-i zekā vü ḥüdā mīzānına ḳoyar. Ve kemāl-i fıṭnat ile nuḳūd-ı ḥaḳḳı zeyf-i bāṭıldan temeyyüz ve şafā-yı emvāl-i a‘māl-i maḳbūleyi küdürāt-ı ef‘āl-i merdūdeden cüdā eyler. Ve ol me‘ānīnūñ ḥulāşasını iḥlāş ṭab‘ī üzre ḥazret-i ḥalīfeye ‘arz eyler. Andan sonra rūḥ-ı büzürgvār ol hedāyā’-i a‘mālī cenāb-ı ḥazret-i şamedıyyete vesīle-i ḳurb eyler. Maḥall-i ḳabūlde şebt olduḳda ḥāzinān-ı ḥizāne-i ḡayb ki cābiyān-ı a‘māldür. Ol tuḥfe-i maḳbūli ḳabz idüp ḥizāne-i ‘ilm-i ḳadīmde ki ḡayb-ı mechūldür. Vedī‘at ḳılur tā √

606 يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ gününde sebep-i necât u necâh /143b/ ve sermâye-i fevz ü felâh ‘âmil olur.

‘İlm-i ‘âlem-ârâya hâfî buyurılmaya ki a‘mâl-i şâlihâdan her ‘amel ki bendeden şâdir olur, ibtidâ’-i zuhûrdan hadd-i vuşûle degin qabûl maḥalline ‘avâlim-i ğayb u şehâdetden on âlem güzêr eyler. Ve her ‘âlemün ‘ubûrında saltanat taşarrufında melâ’ike-i muqarrebden bir melek ki ol ‘âlemün ḥâkim ü pâdişâhidur gelür daḥı ol ‘âlemün taşarrufâtı aḥkâmı ile münşabıĝ olur. Ve ol aḥkâmün âşârından bir şıfat kesb eyler. Ve ol şıfat ḥasebi ile esmâdan bir ḥilkât ismin bulur. Bu me‘âniden icâz üzre ba‘zınuñ şerḥi oldur ki ḥaḳâyık-ı a‘mâl vilâyet-i ḥavâss-ı ḥamseye ki kuvvet-i sâmi‘a vü bâsıra vü zâ’ika vü lâmisedür, geldükde müteferriqât dirler. Zîrâ ki bu beş kuvânun her biri kendü ‘âleminün aḥbârın idrâk ider. Biri birinün ḥıdmetin itmege qâdir degüldür. Ehl-i taḥkîk qatında bu kuvâdan her birinün melekût-ı süfliden bir meleki vardur. Ve ḥaşşiyet-i melâ’ike oldur ki /144a/ her biri bir işe âferide olmuştur ki andan ğayrısın itmezler ve bilmezler. Meşelâ nitekim çeşm gûşun ve gûş çeşmün ḥıdmetin görmez ve itmez. Ve tenbîh-i rabbânî ki 607 وَمَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَّعْلُومٌ bu ma‘niye işâretdür. A‘mâl üzerine olan ḥavâss müvekkelleri cibâyetden fâriğ olup ve anı ḥiss-i müştereke ki müşrifidür, yetişdürdüklerinde bu ‘âlemde aña maḥsûsât dirler. Ve aña ḥiss-i müşterek bu cihetden dirler ki beş ḥavâssun a‘mâli idrâkinde şerikdür. Ḥiss-i müşterek qabzından ḥizâne-i ḥayâle maḥzûn olduqda aña müteḥayyilât dirler. Ve bu iki melek melâ’ike[-i] berzaḥdandur ki miyân-ı ğayb u şehâdetde ‘âlem-i vâsıtdur. Ve çün kuvvet-i ḥâfıza ḥizâne-i ḥayâlde olan a‘mâli zabt eyleye, aña maḥfûzât dirler. Ve kuvvet-i zâkire anı vezîr-i ‘aql ḥazretlerine ref’ itdükde aña mezkûrât dirler. Ve vezîr-i ‘aql qabzında qarâr itdükde aña ma‘kulât dirler. Ve qâdî-i ‘adl ol a‘mâlün /144b/ ḥaḳqını bâtıldan cüdâ itdükde aña zâkiyyât dirler. Bu dört melek melekût-ı ‘âlem-i ‘ulvîdendür. Ol a‘mâl-i zâkiyye vezîr-i ‘aql dîvânından ḥalîfe-i rûḥ-ı quds ḥazretlerine varduqda aña rûḥâniyyât dirler. Maḥall-i ‘arz-ı ‘ubûdiyyet melâ’ike-i kirâmda ki ḥâcibân-ı ḥazret-i şamediiyyetdür, feyz olduqda aña melekûtiyyât dirler. Andan ḥizâne-

606 Şu‘arâ 26/88: “...ne mal fayda verir ne de evlât.”

607 Sâffât 37/164: “(Melekler şöyle derler:) Bizim her birimiz için, bilinen bir makam vardır.”

i ğayb-ı eḫadiyyetde maḥzūn olduḳda aña esrār dirler. ⁶⁰⁸ ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ Ve bu teraḳḳī bir a‘ mālde olur ki bende vü Ḥaḳḳ miyānında olup anda Ḥaḳ’dan ğayrı olmaya. Ammā şol a‘ māl ḥuḳūḳ-ı ḥalkā müte‘ allıḳ ola. Mazleme-i ğayrı şürb ile olan nesne eger cümle bir kelime yā bir ḳatre ola ol a‘ mālī ḥizāne-i ḥayāl ki ol felek-i eṣīrdür maḥbūs ḳılurlar. Ve ebvāb-ı melekūtī sedd ider. Ve teraḳḳīye daḥı yol bulmaz. Nitekim ḥazret-i Ḥaḳḳ celle celālühü buyurur: لَا تُفْتَحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ ⁶⁰⁹ Bu ḥükm-i a‘ māldür. Ammā ‘ulūmuñ āḥer ḥükmi vardur. Zīrā ‘ilm üç ḥālden ḥālī olmaz: Müte‘ allıḳı yā ma‘ lūmāt-ı ‘ālem-i süflī yā ḥaḳāyık-ı zāt u şıfāt-ı ‘ālem-i lāḥūtī ile leṭāyif-i melekūtī olur. Ve bu ‘ulūmuñ her ḳısmı kendü ma‘ lūmātına müntehī olur. ‘Ulūm-ı müteferriḳāt-ı ‘ālem-i ḥissīye ma‘ lūmāt-ı melekūtīye yol yoḳdur. Her ‘ilm kendü ma‘ lūmı ile muḳayyeddür. ‘Ulūm-ı leṭāyifden her ‘ilmüñ menāzil-i ‘ulvīde teraḳḳīsī ol ma‘ lūmuñ ḥaḳīḳati mertebesiyile müntehī olur. İllā ‘ilmün bi’llāḥ ki merātib-i ‘ulviyyāt u süfliyyātdan bir mertebe anuñ ‘urūcına māni‘ olmaḡa imkān yoḳdur. Ve anuñ şu‘ūdı cenāb-ı kibriyā cellet ‘azametuhü ḥazretlerinden ğayrıya müntehī olmaz. Zīrā mecmū‘-ı ‘ulūm-ı külliyyāt u cüz’iyyāt ‘ālem-i mülk ü melekūtī şāyibe-i ḥudūş u imkāndan ḥālī degüldür. Ve şevāyib ü neḳāyışdan muḳaddes ‘ilmden ğayrı cenāb-ı Ḳuddūsī’ye vāşıl olmaz. Ve çün her ‘ilm /145b/ kendü ‘ilmi mertebesine muḳayyeddür. ‘İlm-i esrār-ı zāt u şıfāt-ı ḥazret-i şamediyet ki şevāyib-i ḥadeşāndan münezzeh ve neḳāyış-ı imkāndan muḳaddesdür. Her āyine ol ‘ālem ki anuñ maşdarıdır kendü şıfātı ile mevşūf eyler. Ve züill-i derekāt-ı taḳyīdden evc-i ‘izz-i derecāt-ı itlāḳa ırgürür ki الَّذِينَ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ 610 قُلْ هَلْ يَسْتَوِي وَلَا الظِّلُّ وَلَا الْحَرُورُ 611 وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ وَلَا الظُّلُمَاتُ وَلَا النُّورُ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُوا الْأَلْبَابِ 611

Yaḥyā bin Mu‘āz-ı Rāzī ḳuddise sırruhü buyurur idi ki: “Şirkün nārı olduḡı gibi tevḥīdün daḥı nūrı vardur. Ve nūr-ı tevḥīd muvaḥḥidün neḳāyışın şirk-i meḥāmid-i müşrikün āteşinden tiz iḥrāḳ eyler.” Ve ḥaḳīḳatde ḥalīfe-i rūḥ-ı insān icādından

⁶⁰⁸ En’ām 6/96; Yâsin 36/38; Fussilet 41/12: “...İşte bu, azîz ve alîm olan Allah'ın takdiridir.”

⁶⁰⁹ A’râf 7/40: “(Bizim âyetlerimizi yalanlayıp da onlara karşı kibirlenmek isteyenler var ya) işte onlara gök kapıları açılmayacak ve onlar, deve iğne deliğine girinceye kadar cennete giremeyeceklerdir!”

⁶¹⁰ Fâtır 35/19-21: “Körle gören, karanlıkla aydınlık, gölge ile sıcak bir olmaz.”

⁶¹¹ Zümer 39/9: “(Resûlüm!) De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri bunları ḥaḳıyyla düşünür.”

maḳṣūd bu ‘ilmūn taḥṣīlī ve āferīnīş-i ādemden murād bu sa‘ ādetūn iktisābıdır ki وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ⁶¹² ey liya‘ rifūn.

Tevrāt’da gelmişdür: “Ey ādemoğlu! Biz bu cümle /146a/ ‘ālemi saña nūzl içün ḥalk idüp cemī‘-i eşyāyı saña nişār itmege müheyyā kılduḳ.” Vücūduñı ḥāṣṣa kendümüz içün ḥalk itdük, tā ‘arş u ferş ve her ne kim anlarda vardur saña ḥıdmet ideler. Ve sen ḥāṣṣa bizüm dergāhumuza mülāzım olup ve maḥabbetümüzün devlet-ḥānesi ḳapusın ḳaḳasın. Ve ma‘rifetümüz ḥil‘ati iktisābında sa‘y ḳılasın. İmdi şol nesneyi ki kendümüze maḥşūş kılduḳ, saña fedā kılduḳumuz talebinde şarf itme. Ve cevher-i ‘ömr-i şerīfī biḳā‘at-i müzcāt-ı fānī taḥṣīlinde zāyī‘ ḳılma. Ve ehliyyet-i muḳaddes manşıbını ḡubār-ı ḡayriyyet zulmetinden şıyānet eyle. Ve dāmen-i himmet-i rūḥ-ı muṭahharı ki ḥalīfe-i memālik-i ‘ālem-i melekūtdur ve netn-i cīfe-i mezbele-i dünyā ile ālūde ve āyīne-i dili zulmāt-ı hevā ile tārik eyleme. Ve insān-ı ‘ayn-ı başireti cemālümüz müşāhedesinden maḥrūm ḳılma. Ve efsūs u efsāne-i nefis-i mekkāriye firīfte olma. Ve düşmenlerümüzün dostluḡı /146b/ kemerini miyān-ı cāna bend eyleme. Ve tīh-i ḡaflet mehāvīsinde ser-geşte vü ḡayrān olma. Ve saṭevāt-ı āteş-i ḡırmān zuḡūrından endīşe eyle.

Ka‘bu’l-Aḡbār’dan rivāyetdür ki: Ḥāzret-i Ḥaḳḳ ‘azze ismuhū Tevrāt’da buyurur ki: “Ey ādemoğlu! Eger biz saña ḳısmet itdüğümüze rāzī olursañ çeşm-i dile ebvāb-ı revḡ ü rāḡatı ḡüşāde ḳılıruz. Ve seni ḡāzretümüz maḡbūllerinden iderüz. Ve eger bizüm maḡsūmumuza ḡānī‘ olmazsañ ḡavādiş-i rūzigārı üzerüne ḡavāle iderem, tā şavlet şavā‘ iḳ-ı faḡd u elem ḡavfından āteş-i ḡırmān ile mekāyid-i dünyā mecārīsinde beyābānda vuḡūş ṭalbınur gibi ṭalbınasın. Ve dāḡ-ı mezellet [ü] ḡüsrān ve raḡam-ı şeḡāvet ü ḡırmānı rūzigāruñuñ nāşıyesine çekerüz.” Andan şoñra buyurur ki: “İzzetüm ve celālüm ḡaḳḳı-çün ki bu cümle kūşış ü şeḡāvet birle dünyā ḡuzūzından saña taḡdīr itdüğümüzden ḡayrı nesne bulmazsın.” Zīrā ki ‘ālem-i ecsām zıll-i ‘ālem-i ervāḡdur. /147a/ Ve maḡbūbāt-ı ḡissī zıll-i maṭlūbāt-ı ‘aḡlīdürler ki tecellī-i vücūdınuñ ‘ukūsı vāsıtasıyla bisāt-ı kevne aḡrā ḡareketi ile taḡrīk-i ‘azāyım a‘yān

⁶¹² Zāriyāt 51/56: “Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.”

eyler. Nitekim hıttāb-ı rabbānī seyyid-i enbiyāya haber virür: أَلَمْ تَرَ إِلَى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ 613
 613 وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا Buyurur ki: “Görmez misin ey Muḥammed perverdigāruñ ki zılāl-
 i merātib-i elvānı bisāt-ı ‘arşa-i ‘ālem-i imkāna ne vechle döşedi. Ve reşāş-ı emtār-ı
 vücūdiyi arāzī-i kâbiliyyāt u isti‘dādāta yağdurdı. Ve meṭālib ü medāric-i ma‘kūl ü
 maḥsūsı muḥarrik-i devā‘ī-i nūfūs kıldı. Eger murād idinse cümlesin hızzāne-i ğaybda
 sâkin ve kudretle ketm-i ‘ademde mestūr kılurdı. Velî hikmet-i ezeli anı iktizâ itdi ki
 mezâhir-i irādāt-ı menâzil-i merātib-i ‘ālem-i ğayb u şehâdet dâyim seyr-i sülûkda
 olalar. مَا شَاءَ اللَّهُ كَانَ وَمَا لَمْ يَشَأْ لَمْ يَكُنْ 614

Umūr-ı şehādī zılāl-i ḥaḳāyık-ı ğayb idügi /147b/ ma‘lûm idindükde ḥafî buyurılmaya
 ki ḥâşşiyet-i zıll oldur ki eşerine tâbi‘ olup revân olduğda ne mertebe sa‘y kılsañ
 ḳadem miḳdārından ziyâde zîr-i ḳademe getürmege imkân yokdur. Ve andan yüz
 çevirdükde ne derece andan dūr olmak isteseñ andan ol miḳdâr zîr-i ḳademde ḥâşıl
 olur. **Ve ḥadîş-i kudsî** dahı bu ma‘nāya işâretdür ki ḥazret-i Ḥaḳḳ celle celāluhū
 dünyāya hıttāb eyler ki: “Her kim bizüm dergāhumuza hıdmet iderse sen anuñ
 hıdmetkârı ol. Ve her kim saña hıdmet iderse anı dâyimâ renc ü ta‘abda istiḥdām
 eyle.” 615

Nihân buyurılmaya ki cevher-i cûd miftāḥ-ı der-i hızzāne-i vücūddur. Ve ‘arşa-i
 vücūdda her ne kim varlık ḥil‘atin geydi ve geyer, cümle âşâr feyz-i salṭanat-ı cûddur.
 616 وَلَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْنَا وَرَحْمَتُهُ مَا زَكَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ أَبَدًا Eger keremümüz biḥārınuñ temevvüci
 feyzi olmayaydı ḥiçbiriñüz vücūd ḥil‘atin /148a/ ve eger ‘arşa-i vücūdda cûdumuzuñ
 teceddüd-i reşehāti dest-girüñüz olmayaydı ḥiçbiriñüz şeref-i sa‘âdet-i mekârim-i
 aḥlâḳ ile müşerref olmazdı. Ve çün mertebe-i ḥilâfet ü salṭanat zıll-i ḥazret-i
 perverdigārîdür. İmdi bu şıfat-ı ḥâşşa ḥalîfe vü pâdişâh levâzımından olur. Bu
 muḳaddime ma‘lûm olduğda pûşide buyurılmaya ki ḥulefâ vü selâṭin-i şurî dört ḥâlden

613 Furkân 25/45: “Rabbinin gölgeyi nasıl uzattığını görmedin mi? Eğer dileseydi, onu elbet hareketsiz kıları. ...”

614 Hadis-i şerif: “Allah’ın dilediği olur, istemediği olmaz.” bk. Yılmaz 484.

615 Kudâi, İbn-i Mes’ûd (r.a.) hazretlerinden rivayet etmiştir. bk. Hasan Hüsnü Erdem, *İlâhî Hadisler* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015) 28.

616 Nûr 24/21: “Eğer üstünüzde Allah’ın lütuf ve merhameti olmasaydı, içinizden hiçbir kimse asla temize çıkamazdı.”

hālî olmazlar: Pâdişâh u hâkim yâ kendü nefsi ve re‘âyâ hakkında bahîl olur. Veyâ iki tarafda sahî olur. Veyâ re‘âyâ hakkında bahîl ve kendü nefsinde sahî olur. Veyâhud re‘âyâ hakkında sahî ve kendü nefsinde bahîl olur. Ve efdal-i hulefâ vü mülûk oldur ki âşâr-ı sehâ vü ihsânı tarafeyne şâmil ola. Ve ehass ü erzel-i selâtin oldur ki bu ma‘nânun ‘aksi üzre ola. Nitekim hadîs-i rabbânîde vârid olmuştur: **إِنِّي جَوَادٌ كَرِيمٌ وَلَا** ⁶¹⁷ **بُيُورُنِي لَيْتِي** buyurur ki şîfat-ı hudâvendimüz kerem ü ihsândur. /148b/ Her kim zeyl-i himmetini levş-i buhl u hîsset ile âlûde eyleye, hazretümüzün lutfi hümasının ferrin görmez ve rahmetümüz himâyetinin sâyesinde oturmaz. Ke-zâlik rûh-ı kudsî ki hâlîfe-i ‘âlem-i ma‘nâdur, bu dört hâlden hâlî degüldür: Ve ‘ilm ü ‘amel ki maqâm-ı cem‘ ü tefrikadur. Bu hâlifenün cûd u ihsânıdur. Zîrâ zînet-i zâhiri ‘amel şafâ-yı sîret-i bâtını ‘ilmdür. Bu memâlik hâlîfesinin ra‘iyyeti dahı mülûk-ı şûrî ra‘iyyeti gibi iki kısmdur: Biri bādî biri hâzırdur. Bu memleket bādîsi iki kısmdur: Münfaşıl ve muttaşıl. Bādî-i münfaşıl ‘âlem-i şehâdet-i hâricîdür. Bādî-i muttaşıl anuñ ‘âlem-i cismidür ki taşarruf anda bî-vâsıta cârîdür. ‘Âlem-i şehâdet anuñ vâsıtasıyla anuñ bâdiye-i münfaşılıdır, taşarruf eyler. Gâh ahkâm-ı saltanat-ı ma‘nevîyi memleket-i beden etrâfına sürer. Ve gâh âyât-ı esrâr-ı ilâhiyi elvâh-ı âfâk şafahtına okur. /149a/ Ve maqâm-ı cem‘de ikisini dahı âyîne-i cemâl-i mutlak bilür ki **سُرِّيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ** ⁶¹⁸ **الْحَقُّ** Ve çün nazarı bülendter kıılır. Kendüsin kendü ve gayrının mülâhazası kaydından kıurtarur. Ve Hakk’ı Hâk’la bilür ve söyler.

Nazm:⁶¹⁹

تو مرا مونس روان بودی
لیکن از چشم من نهان بودی

از تو می یافتم خبر بگمان
چون شدم بیخبر عیان بودی

⁶¹⁷ “Şüphesiz ben cömertim, yüceyim, kıymetliyim. Alçak bana komşu olmaz.” Gazzâlî, *İhyâ’u Ulûmi’d-dîn*, C. 3, s. 246. bk. <https://shamela.ws/book/9472/992#p9>

⁶¹⁸ Fussilet 41/53: “İnsanlara ufuklarda ve kendi nefislerinde âyetlerimizi göstereceğiz ki onun (Kuran’ın) gerçek olduğu, onlara iyice belli olsun. ...”

⁶¹⁹ Sen bana can dostuydun fakat benim gözümden saklıydın.//Seni zan (sezgi) ile bilirdim fakat aşikâr olduğundan habersizdim.//Canım cihanda seni arardı. (Meğer) sen bizzat can içindeydin.//Ben kendi örtüm/gizliliğim içindeyken bile sen benimle ben arasındaymışın.

جانم اندر جهان ترا می جست
تو خود اندر میان جان بودی

من خود اندر حجاب خود بودم
ور نه با من تو در میان بودی

Ve ra' iyyet-i hâzır dağı iki kısım üzerinedür. Kuvâ-yı rûhânî ki 'aql u fehm ü hıfz u zıkr ü 'adl ü rüşd ü hâzım u hayâ vü şıdk u vefâdur. Ve kuvâ-yı nefsanî ki cehl ü belâdet ü nisyân u gâflet ü cevr ü humk u kesel ü vekâhat ü kizb ü hıyânetdür. Ve bu kuvânun aşhâbı şimâldür. Ve ehl-i kuvâ-yı rûhânî /149b/ iki kısımdur: Aşhâb-ı yemîn ve sâbıkân. Aşhâb-ı yemîn erbâb-ı menâşıb u maqâmâtudur. Ve sâbıkân meczûbân-ı havâtıf-ı maḥabbet ve meslûbân-ı hevâtıf-ı gayretdürler ki keştî-i vücûdları deryâ-yı kıdeme gârka ve neng-i idbâr-ı hudûşdan reste olup ve seyr-i ilallâhda kadem-i 'azmi sırr-ı mâ-sivallâha başup dest-i himmeti cenâb-ı kibriyâya yetiştürüp çeşm-i gayreti rû'yet-i âgyârdan degüp ve raht-ı hestî-i mevhûmı âteş-i fenâyla yakup vücûh-ı evrâkda dost nâmından gayrı nesne okumazlar. Ve şühûd 'arşasında kûy-ı dostdan gayrı yol bilmezler. Lâ-cerem dest-i gayret 'umyân-ı 'âmmenün dîdelerini ol hâzretün maḥbûbları âşârı mülâhazasından ⁶²⁰ کَمَا تَدِينُ ثَنًا hükmi ile dühte ve 'âlem-i hâkîkat sultânları cenâblarının yollarını 'âlem-i gâflet tâyihlerine mesdûd kıldı. Mülûk şehâ vü levimde dört kısım olup /150a/ ve ḥalîfe-i rûhun şehâ vü levmi 'ilm ü 'amel ḥasebince idügi ma'lûm olduğdan sonra nihân buyurılmaya ki bu ḥalîfe dört ḥalden ḥâlî olmaz: Evvel nefsi ile 'âlim bi'llâh ve cevârihi ile 'âmil li'llâh ola. Ve bu ekmel-i ḥulefâ'-i ma'nevîdür. Ve her 'aşr u zamânda bu maḥûle kimesnenün vücûd-ı şerîfi nâdir olur. Ve her kim nazarı devleti ile müşerref ola, sa'âdet-i ebedî bulmak muḥarrerdür. İkinci bu iki ḥalden 'ârî ola. Bu maḥûle kimesne âdem şüretinde şeytân-ı rûzigâr olur. Aña muḥârin olan şekâvet-i ebedîye giriftâr olur. Üçüncü kendü nefsinde zînet-i 'ilm ile müzeyyen ola. Ammâ re'âyâ-yı cevârih ü a'zâyı kuşûr-ı ihmâl ile te'sîr-i semere-i a'mâl-i münciyyeden 'ârî tutar. Ve ehl-i bâdiye-i memleketi iktisâb-ı

⁶²⁰ Hadis-i şerif: "Nasıl davranırsan, o şekilde karşılık bulursun." bk. el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, C. 3, s. 296.

sa' âdet-i ebedîye delâlet itmez. Ve bu hâlîfe ⁶²¹هَؤُلَاءِ يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ hukûk-
1 re'âyâ ile bâz-ı h'âst-htağar mağallinde /150b/ mu'ākab olısardur ki
⁶²²إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولٌ Dördünci tesdîd ü irşad-ı re'âyâ-yı
memleketde sâ'î vü nâşih ola. Ammâ nefsinde zîver-i cevâhir-i hağâyık-ı 'ilmiden hâlî
ve müsâbağat-ı şufuf-ı mübârizân-ı 'ilm-i bi'llâhdan 'âciz olsa kendü nefesine zâlim
olur. Zîrâ şehâsı re'âyâya şâmil ve kendü nefsi hağğında le'îmdür. Ve hağar-ı teşvîr-i
hırmân-ı kurbet ve tağşîr-i hizlân-ı gâfletden eymen olmaz. ⁶²³إِلَّا أَنْ يَنْذَارَكَ اللَّهُ بِرَحْمَتِهِ Bu
cümleden ma'lûm oldu ki bu hâlîfe efđal şıfâtı vefâ vü şehâdur ki âsârı meş'al-i envâr-
ı şafâ ve şîme-i enbiyâ vü evliyâdur. **Hâzret-i Resûlullâh** şallallâhu 'aleyhi ve sellem
buyurdılar ki ümmetümün evliyâsı namâz u şavm ile bihişte dâğil olmaz. Ammâ
sehâvet-i nefis ve selâmet-i bâğın ile fevz-i derecâta vâşıl olurlar. Ve bu hâlîfenün efđal
sehâsı oldur ki kendü mülk ve taşarrufında olmayandan /151a/ söylemeye. Ve şıfât-ı
mülk-i celîli 'abd-ı zelîlden dilemeye. Ve hağğat ile ma'lûm idine ki kendüden
kendünün vücûdı ve 'arşa-i hestîde ihtiyâr-ı bûd u nâ-bûdı yokdur.

Meşnevi:⁶²⁴

چیزی که وجود او بخود ⁶²⁵ نیست

هستیش نهادن از خرد نیست

هستی که بحق قیام دارد

او نیست و لیک نام دارد

Ağbâr-ı rabbânîde gelmişdür ki: “Bu dîni hâzretümüze mağşûş kılmışuz. Anuñ himâ-
i hudûdın ri'âyet itmek sehâ vü sîret-i nîkden gayrı ile müyesser olmaz.”⁶²⁶ Zîrâ ki
sehâvet mûcib-i mağabbetdür. Ve mağabbet mûriş-i kurbet ve kurbet muntic-i vuşlat

⁶²¹ Nûr 24/24: “... dilleri, elleri ve ayaklarının, aleyhlerinde şahitlik edeceği gün onlar için çok büyük bir azap vardır.”

⁶²² İsrâ 17/36: “... Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur.”

⁶²³ “Yüce Allah'ın rahmetiyle onu kuşatması dışında”

⁶²⁴ Kendinden var olmayanı var saymak akıl işi değildir.// Hak ile var olan şeyde o yoktur ama adı vardır.

⁶²⁵ بخود, nûsha.

⁶²⁶ Râfiî, Hz. Enes (r.a.)'den, İbn-i Adiyy, Ukeylî, Harâitî, Hatîb-i Bağdâdî, İbn-i Asâkir ve Kudâî, Hz. Câbir (r.a.)'den rivâyet etmişlerdir. bk. Erdem 26.

ve vuşlat muktezi⁶²⁷-i cem‘ ve cem‘iyyet mu‘āvin-i nuşret-i dīndür. Ve şehā iki tarafdur: Ve vasaṭı ḥadd-i i‘tidāldür ki kıldan bārīkdür. Ve herkes ḥaḳīḳatini bilmez. Ve ekşer-i aḡniyā anda ḥadd-i tebzīre degin ifrāṭ iderler. Mezmūm ve ḥilāf-ı fermān-ı Ḥaḳ’dur. Nitekim buyurur: /151b/ ⁶²⁷يَا نَبِيَّ وَلَا تُبْذِرْ تَنْذِيرًا إِنَّ الْمُبْذِرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ Ya nī ḥazret-i Ḥaḳḳ için olmayan ‘aṭāda isrāf eyleme. Şehāda hevā-yı nefsanī mūcibince riyā vü sūm‘aya sa‘y itdiler, şeyṭān ḳardaşlarıdır. Ve ḥaḳīḳat-i şehāvet istiḥḳāḳ maḥallinde ḥacet-i müstaḥaḳḳ miḳdārınca bezl-i faẓldur. Ve buḥl daḡı bu ma‘nānuñ ‘aksidür. Ve andan ziyāde olan tebzīr didükleri ifrāṭdur. Ve anuñ noḳşānı tefrīṭdür ki aña taḳtīr dirler. İki taraf daḡı mezmūmdur. Ve ḡayr i‘tidāldedür ki aña vasaṭ dirler. Nitekim dimişlerdür:

Beyt.⁶²⁸

توسط اذا ما شئت امراً فانه
كلا طرفي قصد الامور ذميم

Ḥazret-i Resūl’uñ şallallāhu ‘aleyhi ve sellem ⁶²⁹أَوْسَطُهَا buyurduḡı bu ma‘nāya işāretdür.

Cābir raḍıyallāhu ‘anh rivāyet ḳılır ki: Biz ḥazret-i Resūl’uñ şallallāhu ‘aleyhi ve sellem ḡuzūr-ı şerīflerinde otururken bir oḡlancuḡ geldi. “Vālidem senden bir pīrāhen /152a/ recā ider.” didi. Ḥazret-i Resūl ‘aleyhi’s-selām: “Bir sā‘at şabr eyle. Andan soñra girü gel.” didi. Oḡlan evine gitdi. Vālidesi: “Var, Ḥazret’e di ki anam sen geydügüñ pīrāheni ister.” didi. Ḥazret-i Resūlullāh şallallāhu ‘aleyhi ve sellem bir ḡalvet yire vardı. Ve mübārek bedeninden pīrāhenin çıkarup oḡlana virdi. Ve kendü ‘uryān oturdu. Ḥazret-i Bilāl ezān okudu. Ḥazret-i Resūl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem ‘uryān olduḡından taşra çıḳmaḡa mecāl olmadı. Ḥazret-i Cibrīl ‘aleyhi’s-selām nāzil olup bu āyeti īrād itdi ki: ⁶³⁰وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا

⁶²⁷ İsrā 17/26-27: “...Gereksiz yere de saçıp savurma. Zira böylesine saçıp savuranlar şeytanların dostlarıdır. ...”

⁶²⁸ Bir işi yapacağın zaman orta yolu tut çünkü işlerin her iki tarafı kötüdür.

⁶²⁹ Hadis-i şerif: “İşlerin en hayırlısı orta yollu olanıdır.” bk. el-Aclūnī, *Keşfü’l-Hafā*, C. 2, s. 365.

⁶³⁰ İsrā 17/29: “Eli sıkı olma; büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır, (kaybettiklerinin) hasretini çeker durursun.”

Ḥāzret-i Ḥaḳḳ celle zikrūhū buyurur ki: Ey Muḥammed! Ḥālet-i zuhūr-ı istihkākda ni‘ metümüz faẓlını kıllarumuñ müstaḥaḳlarından men‘ itme. Ve dest-i himmeti ḥabl-i buhl ile gerden-i hırṣa beste kıılma. Ve keff-i ‘aṭāyı /152b/ daḫı bir mertebe açık tutma ki içinde olanuñ cümlesi riḥtesi olmaya. Ya‘nī şöyle itme ki varuñı ğayrıya virüp ve endüh-ı fākada müteḥayyir olmayup ve ṭā‘atümüz ferāğatinden mahrūm kılmayup ḥadd-i i‘tidāle ki menzil selāmetdür, mülāzım olasın.

⁶³¹ Şu'râ 42/27: "Allah kullarına rızık bol bol verseydi, yeryüzünde azarlardı. ..."

dirler. Ve ehl-i keşf ü tahkîk huzûrında melâ'ike vü şeyâtîn bu iki 'askerdür. Ve bu iki leşker vücûd-ı insân şehrinde âvân-ı bülûğdan hadd-i lahde degin dâyimâ muhârebe vü münâza'a üzredürler. Ve bu iki leşkerün her biri pâdişâhlarının hükmî nefâzîn ve gayrının kam'ın murâd idinürler. Ve halk bu iki 'askerün gâlibiyyet ü mağlûbiyyetinde beş kısmdur: Mü'min-i mahfûz ve kâfir-i müşrik ve münâfık-ı gâdir ve 'âşî-i müşîr ve fâsık-ı mütelevvin. Mü'min-i mahfûz te'yîd ve 'inâyet-i rabbânî birle nefis ü hevâ leşkerinün cihâdından perdahte olup a'dâ'-i şehri vücûda /154a/ zafer bulmuşlar. Ve rûh u 'aql ki pâdişâh u vezîr-i mutlakdur. Hâkim-i hâzır ve bâdî-i memleket ve kuvâ-yı rûhânîyi ki hizbullâh ve bedreka-i râh-ı sa'âdetdürler, muzaffer ü mutaşavver ve a'dâ'-i şehri vücûd ki cünd-i şeyâtîn ve dâ'î-i râh-ı şekâvetdürler, münhezim ü makhûr kılmışlar. Ve şavlet-i hevâyî ki yâğî-i hazret-i hilâfetdür, pây-mâl-i gayret ve dârü'l-mülk-i bedeni 'adl ü hilm ü ihsân-ı tâ'at birle ma'mûr itmişler. ⁶³⁴ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ Ve kâfir-i müşrik kam'-ı cündullâh ve 'aql u rûhî esîr ü musahhar-ı hevâ ve etrâf-ı memleket-i cismi teşârif-i ahkâm-ı leşker-i şeyâtîn için müheyyâ ve nefis-i habîsî mecârî-i esbâb-ı şekâvet ve ebvâb-ı sa'âdet-i ebedîyi hâr-ı dalâlet birle mesdûd kılmışlar. ⁶³⁵ ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ Ve münâfık-ı câhid ki hevâyı a'mâl-i kalb ü rûh u sır ⁶³⁶ ki hâzıra-i memleketdür, hâkim kılmış. Ve cevârih-i zâhiri ki bâdiye-i /154b/ memleket ve manzûr-ı nazar-ı halkdur. 'Aqla tapşurmuş ve telbîs-i tednîsi ile kendüyi müzeyyen-i iblîs itmiş ki: ⁶³⁷ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ 'Âşî-i müşîr 'aql u rûhî dârü'l-mülk-i dile ki ahl-ı vilâyetdür, hâkim ve bâdiye-i memleketi hevâyâ teslim itmiş. Ve cevârih ü a'zâyı vâkî-i lezzât-ı nefsanî ve temettu'ât-ı cismânide mühmel kılmış. ⁶³⁸ ذَرُّهُمْ يَأْكُلُوا وَيَتَمَتَّعُوا وَلِيْلَهُمُ الْأَمَلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ Ve fâsık-ı mütelevvin ki ağleb-i aksamdur, dâyimâ bu iki 'askerün gâlibiyyet ü mağlûbiyyetinde mütereddiddür ki ⁶³⁹ وَأَخْرُوجُوا غَتَرُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا عَسَى اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ

⁶³⁴ Hadîd 57/21: "İşte bu, Allah'ın lütfudur ki onu dilediğine verir."

⁶³⁵ Hac 22/11; Zümer 39/15: "... Bilesiniz ki, bu apaçık hüsrandır."

⁶³⁶ sır: سن, nüsha.

⁶³⁷ Nisâ 4/145: "Şüphe yok ki münafıklar cehennemden en alt katındadırlar. ..."

⁶³⁸ Hicr 15/3: "Onları bırak; yesinler, eğlensinler ve boş ümit onları oyalayadursun. (Kötü sonucu) yakında bilecekler!"

⁶³⁹ Tevbe 9/102: "Diğerleri ise günahlarını itiraf ettiler, iyi bir ameli diğer kötü bir amelle karıştırdılar. (Tevbe ederlerse) umulur ki Allah onların tevbesini kabul eder. ..."

İşareti bu kavmün diraht-ı ümîzlerin mü'eyyid eyler. Ve bedreka-i 'inâyet tâyihân-ı bâdiye-i ma'siyetün cânlarını 'afv deryâsına ırgürür. Ve hâcib-i kerem 'illet-i ğaflet bîmârlarını dârû-hâne-i lûtfâ okur.

Ebû Hüreyre radıyallâhu 'anh rivâyet kılar: Hâzret-i Resûlullâh /155a/ şallallâhu 'aleyhi ve sellem buyurur ki: “Her gice iki bahş mürûr itdükden soñra ve üçünci bahşuñ evvelinde ki mecmû'-ı maḥlûkât ḥâb-ı ğafletde ola. Meger zinde-dilân-ı huşyâr ve 'âşıkân-ı bî-karâr ki hâzret-i cebbâr şevkından müte'ellih ve bîdâr ve vâridât-ı esrâr ma'razında pergârvâr ser-gerdân olalar, rahmet ü eltâf-ı hâzret-i perverdigâr cellet 'azametuhû ufq-ı a' lâdan âsumân-ı dünyâya nüzûl eyler ve ḥitâb-ı lûtf u 'inâyet-i teşrîf-i ser-geşteğân-i zulmet-âbâd-ı ḥıttâ-i ḥâk kılar ve hâzret-i kıdemden nidâ'-ı kerem buyurur ki: Ey ḥâkiyân-ı mehcûr ve ey ğâfilân-ı mağrûr! Ebvâb-ı rahmeti güşâde itmişüz. Kimdür ki zebân-ı ḥâl ve şıdk-ı maḳâl birle bir nesne murâd idine, tâ anuñ murâdın revâ eyleyem. Kim vardır ki ḥizâne-i keremümüzden temennâ eyleye, tâ anı ḥil'at-i 'atâ-yı bî-müntehâ birle mesrûr eyleyem. Kimdür ki teşvîr-i fezâiyî-i a' mâl ve kabâiyî-i ef'âlinden penâhumuza gele, tâ ef'âlî rüsvâyılığın perde-i ḥilmümüz birle pûşide kılavuz.”⁶⁴⁰ /155b/ Murâkıbân-ı dergâh dervîşlerinden naḳl olunur ki bir gice ḥitâb niçün irişdi ki bizüm dergâhumuza ne maḳûle tuḥfeyi getürmişsin. A' mâlden ba'zı ḥâtıruma geldi. 'İtâb kıldılar ki ey miskîn bunda ki cenâb-ı bârgâh-ı kibriyâdur, biḍâ'at-i müzcâtuñ bî-bahâ ve endîşe kılduğun ḥaṭâdur. Bu dergâhuñ tuḥfesi âh-ı serd ve bu bârgâhuñ hediyyesi ruḥsâre-i zerd ve bu râhuñ tûşesi dil-i pür-derddür. Bu hâzretde 'arâyis-i ebkâr-ı envâr-ı rûḥânî bisyâr ve nefâyis-i âşâr-ı esrâr-ı kerrûbiyân bî-şümârdur. Ammâ 'inâyetümüz şerbeti bâdiye-i hicrân ḥastalarını ṭaleb eyler. Ve ḥimâyetümüz merhemi zaḥm-ı 'işyân şikestelerini ister. Ve eltâfumuz dârûsı âteş-i ḥırmân sūḥtelerini diler.

⁶⁴⁰ Buhârî, *Sahîhü'l-Buhârî*, C. 9, s. 143. bk. <https://shamela.ws/book/1681/11099>

هر سحر کاتش شوقم ره بالا گیرد

قوت جانم همه انوار تجلی گیرد

سوز او مجلس سکان فلک گرم کند

نور او مملکت عالم بالا گیرد

گرچه انوار فلک⁶⁴² از همه والاست و لیک

سوز و دردم ره بالاتر و بالا گیرد

/156a/

چه اثر یابد و آخر دل هر بیخبری

زانچه از عکس تجلی تو دریا گیرد

Pūşīde buyurılmaya ki mülūk u selāṭīn-i şūrīnūn resmī cehdū'l-ımkān istimdād-ı beḳā-yı şūrīde sa'y göstermek ve esbāb-ı eşḳām u ālām-ı bedenīden ihtirāz itmekdür. Ve muḥāfazat-ı şıḥḥat-i cismānīde ri'āyet-i ḳānūn-ı ḥikmeti lāzım bilürler. Ve fuşūl-i erba'adan her bir faşlda def'-i emrāzda ol faşlda münāsib-i mizāc ve muvāfiḳ-ı 'ilāc olan ğızāya muvāzıb olurlar. Ke-zālik 'alāmet-i tesdīd ü rüşd ḥalīfe-i rūḥ ki pādīşāh-ı ma'nevīdür. Bu fuşūlūn her bir faşlında aġdiye-i rūḥānīden bir ğızānuñ taḥşīlinden ki müzekkī vü muṭahhar zāt-ı şerīf ve mizāc-ı laṭīfī olur, ednās-ı emrāz-ı cehālet ve ercās-ı ġafletden ġāfil olmazlar. Meşelā ṭab'-ı faşl-ı rebī' germ ü terdür. Ve bu ma'nā ṭabī'at-ı ḥayātudur. Ve bu faşluñ zamānı cemī'-i ḥayvānāt u nebātātta iḳtizā-yı ḥareket-i ṭabī'ī olur. Ve nefis-i ḥayvānīde ihtizāz-ı /156b/ ḥareket ve ṭaleb-i seyr ü teferrüc-i riyāz u enhār ve reyāḥīn ü ezhār bedīdār olur. Gerekdür ki zamān ihtiyārı hevā-yı ġāfil ve nefis-i mekkār eline virmeye. Vezīr-i 'aḳla ḥiṭāb eyler, tā müşrif-i müfekkişreye emr eyleye, tā me'ānī-i mermūzāt-ı nebevī ve tenbīhāt-ı ilāhīde ki dīvān-ı kātib ḥāfızada şebt olmuştur, te'emmül eyleye. Ve ol me'ānīnūñ ḥaḳāyıkı cevāhirini muḳavvī-i ḳuvā-yı

⁶⁴¹ Her seher şevk ateşim yüce yolu tutar. Can azığım bütün tecelli nurlarını kaplar, sarar.//Onun ateşi felek sakinlerinin meclisini sıcak eyler. Onun nuru yüce cihan yurdunu kaplar.//Gerçi sema ışıkları cümleden yücedir fakat acı ve derdim yüce ve daha yüce yol tutar.//Habersiz bir kimsenin gönlü, denizin senin tecellinin yansımasından (aldığı nasibi) almaz.

⁶⁴² ملک, nüsha.

te'emmüli ile a' māl-i şālīḥa ityānına maşrūf olur. Ve derekāt-ı cehennem ve işti'āl-i nīrān-ı ḡaḡab-ı cebbārī ve germā /158a/ vü teşnegī-i kıyāmet ehvālın ve 'urvet-i encām-ı ḡalāyık ve kevşer vürūdından eşkıyā vü ehl-i şirk ü nifākuñ men' ü reddin ve dūzaḡ-ı zefīrin tefekkür eyler. Andan aşlā ḡāfil olmaz. Ammā ṭab' -ı **faşl-ı ḡarīf** ki tīre-māhdur. Serd ü ḡuşkdur, merg-i ṭab' idür. Bu faşlda sa' id-i muḡbilüñ ḡālibā fikri aḡvāl-i merg ü sekerātda olur. Cān acısından ve melekü'l-mevti görmekten ve ḡatimet ḡavfindan ve rıdvān beşāreti için nüzül-i melā'ike-i rahmet ile giriftārī ḡüsrān u şekāvet için melā'ike-i 'azāb vürūdından eymen olmaz. Ve ammā **ṭab' -ı faşl-ı şitā** ki zemistāndur, serd ü terdür. Bu berzaḡ-ı ṭab' idür ki miyān-ı defn ü ḡaşrde mutavassıt müddetdür.⁶⁴⁵ Ve bu faşlda 'āḡıl lebībüñ te'emmüli cümle berzaḡ aḡvālinde olur ki menzil-i bī-zād ve bādiye-i bī-feryāddur ki niçe duḡūr u a' şār ve ḡavādiş-i rūzigār cism-i laṭīfī esīr-i ṭabakāt-i ḡāk ve maḡbūs-ı ḡulmāt-ı /158b/ laḡd-i maḡāk olsa gerekdür ki ne maḡlūkātuñ nāmından ḡaberi ve ne kāyināt defterinde nişānından eşeri vardur. Eger eyyām-ı ḡayātda aḡlāk-ı ḡüsne ve a' māl-i şālīḡadan behremend olmış ise her sā'at muşāḡabet ü muvāneseti ile mesrūr u mūna' am olur. Ve eger cāme-i vüḡūdını evsāḡ-ı evşāf-ı ḡabīşe ve ef'āl-i reddiyye ile mülevves ü müdenneş kılmış ise āşār-ı ḡulmeti derūn-ı cānından her laḡza āteş-i 'azāb u ḡasreti müştā' il eyler ki **النَّارُ فَوِيلَ لَهُ ثُمَّ وِيلَ لَهُ**⁶⁴⁷ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا⁶⁴⁶

Nazm.⁶⁴⁸

ای هم نفسان تا اجل آمد بسر من
از پای در افتادم و خون شد جگر من

رفتم بچنان جای که باز آمدنم نیست
نه هست امیدم که کس آید ببر من

⁶⁴⁵ müddet: مدّتر, nüsha.

⁶⁴⁶ Mümin 40/46: "Onlar sabah akşam o ateşe sokulurlar. ..."

⁶⁴⁷ "Yazıklar olsun ona, sonra yine yazıklar olsun."

⁶⁴⁸ Ey arkadaşlar! Ecel benim başıma geldiği vakit (elden) ayaktan düştüm ve benim ciğerim kanadı.//Geri dönüşü olmayan öyle bir yere gittim. Kimsenin benim yanıma geleceğinden ümidim yok.//Eğer yeryüzünün hepsinin toprağını elek elek eleseler benim izim ve eserimden bir zerre bile bulunmaz.//Ne yazık ki cihan yakıcı rüzgâr ile yaş ve kuru (her şeyim) mezar toprağına döküldü.//Şimdi kıyamete kadar çöldeyim. Eyvah! Benim yolculuğumda ne binek ne azık var.

گر خاک زمین جمله بغریل می بیزند
یک ذره نباشد نشان و اثر من

دردا و دریغا که بیک باد جهان سوز
در خاک لحد ریخته شد خشک و تر [من]

در بادیۀ تا بقیامت شدم اینک
نه مرکب و نه زاد دریغا سفر من

/159a/ Pinhān buyurılmaya ki sa‘at-i memleket-i ma‘nevī ve saltanat-ı rūḥānī bu miqdār muhtaşarda şerh olmak muḥāldür. Ammā tenbīh-i gāfilān-ı tālib ve zīrekān-ı rāğıb içün bu miqdār taḥrīr olındı, tā merkeb-i ‘azmī mesālik-i memālik-i umūr-ı fāniye maḫşūr kılmayalar. Ve sa‘adet-i ebedī talebinden maḥrūm qalmayalar. Ve egerçi aḫmaḫ-ı cāhil ve kūr-dil-i gāfil bu me‘āniye inkārı revā görüp gāyet-i idbārdan bu ḥaḳāyıḳa i‘tibār itmezler. Hemān ol kec-reftār müdbirler devletsizlikda cān çeküp ḥāḳ-i idbārı rūzigārları farkına şaḫduḳları evlādur. Zīrā ekābir-i evliyā ve fuḫūl-i ‘ulemā katında bu cümle günden rüşendür. Ammā مَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَى فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَى feḫvāsınca kūrler iki cihānda daḫı kūrlerdur. Ve eger ‘azamet-i saltanat-ı ma‘nevī vüs‘at-i memleket-i rūḥānīden bir nesne fehmi itmek murād /159b/ <murād> olunursa ḥaḫret-i Ḥaḳḳ celle zikrūhūnuñ cümle melā’ikesinden ki cünūd-ı melek-i rūḥānīdür, bir meleki rüy-ı zemīne müvekkel eylemişdür. Ve yiryüzinüñ ṭamarları anuñ ḳabzasındadır. Ḳaçan bir ḳavmi ḥ‘āb-ı gāfletten bīdār itmek dilese ol meleke fermān olunur ki ol iḳlīmüñ ṭamarların taḥrīk ide, tā ol ḳavme āşūb u zelzele ṭārī ola. İmdi fikr eyle ki ol melek taḥrīk-i işāretiyle bir ḳavme musallaṭ olur ve ol iḳlīmüñ kūh u şaḫrālarını bir işāret ile zelzeleye götürür. Eger cümle selāṭīn-i cihān rüy-ı zemīnüñ ‘askeri ile bir gūşesi tezelzül itmemege sa‘y itseler ḳādir olımayup cümle ‘āciz ü fūrū-mānde olalar. Bu ḥod melā’ike-i süflīden bir melekdür ki cümle-i melā’ike-i süflī ḳuvvet ü saṭvetde melā’ike-i ‘ulvīden bir melek ile muḳāvemet idemezler. وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ⁶⁴⁹ muḳteżāsınca daḫı ‘adedlerine nihāyet yoḳdur. Bu me‘ānīde te’emmül

⁶⁴⁹ İsrā 17/72: “Bu dünyada kör olan kimse ahirette de kördür; üstelik iyice yolunu şaşırmıştır.”

⁶⁵⁰ Müddessir 74/31: “...Rabbini ordularını, kendisinden başkası bilmez. ...”

/160a/ olunursa ma‘lûm olur ki cümle salṭanat-ı şūrî ve memâlik-i ḥayālî vü fânî salṭanat-ı ma‘nevî ve memleket-i rûḥânî yanında âfitâb-ı rahşân katında bir zerre ve deryâ-yı bî-kerân yanında bir kaçre degüldür. Nitekim ḥazret-i Resûl şallallâhu ‘aleyhi ve sellem buyurmuşdur ki: Dün-yâ umûr-ı cismânîye işâret ve âḥiret ‘âlem-i rûḥâniden ‘ibâretdür. “Ḥaḳâret-i dün-yâ celâlet-i âḥiret ile ki memleket-i ma‘nevîdür mişâli bir kimesne barmağın deryâya şokup çıkarsa ol şu çıkmak ile deryânuñ vüs‘atinde noḳşân bedîd olur mı veyâḥud ol deryâdan alınan kaçrenüñ deryâ yanında vücûdı mı vardır?”⁶⁵¹

Meşnevî.⁶⁵²

ای تن آخر که عین تقصیری
وقت نامد که پند نپدیری

خیز ازین خاکدان جسمانی
تا رسی درریاض روحانی

اهل دنیا بجمله مغرورند
زانکه از سرّ حرف بس دورند

بهر این خاکدان بی معنی
داده برباد ملکت عقبی

/160b/

چه کنی این جهان ویرانرا
این لکدکوب وحش و حیوانرا

خیز و منشین که مرگ بی باکست
مرکبت باد و منزلت خاکست

⁶⁵¹ en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, C. 1, s. 439.

⁶⁵² Ey kusurun merkezi olan ahir kişi! Öğüt almanın vakti gelmedi mi?//Manevi bahçelere ulaşınca dek bu maddi dünyadan kalk, yüksel!//Dünyayı ahirete tercih eden herkes mağrurdur/aldanmıştır. O kimseler bes harfinin sırrından uzaktır.//Bu manasız dünya için ahiret yurdunu harap etmişsin.//Bu hayvan ve vahşi tekme vuran bu harabe dünyayı ne yapacaksın?//Kalk ve oturma çünkü ölüm korkusuzdur. Bineğin rüzgâr ve konağın topraktır.//Bu dünyadan kendi azığınızı çabuk al. Gayret et, din amelini baştan tut.

Ḥafī buyurılmaya ki eşnāf-ı mevcūdātdan her sınıfuñ şıfāt-ı hamīde yā zemīmeden bir şıfatı vardır. Ve envā‘-ı ḥayvānātdan daḥı her nev‘ bir şıfata maḥşūşdur. Ve efrād-ı vücūddan her ferd ḥuṣūṣiyyet-i kemāl ü noḳşān sebebi ile dünyāda müstaḥaḳḳ-ı medḥ yā zemm ve āḥiretde müstevcib-i nevāl yā nekāl olur. Ve ol şıfat-ı gālibe-i dār-ı beḳāda aña şūret eylerler. Ekşer-i ḥalḳ şıfat-ı gālībelerinden bī-ḥaber oldukları-çün tenzīl-i rabbānī⁶⁵³ nātıḳ-ı ḥālleridür. Ya‘ nī siz bilmezsiniz ki sizi āḥiretde ne şūretde ḥaşr itsem gerekdür. Zīrā ki dünyāda kendü şıfātuñuzdan bī-ḥaber idiñüz diyü buyurur. Ḥafī buyurılmaya ki nitekim melā’ikeye /161a/ şıfat-ı ṭahāret ü nezāhet ve enbiyāya ‘aleyhimü’s-selām şıfat-ı imtişāl ü eblāḡ-ı evāmır ü nevāḥī ve evliyāya şıfat-ı maḥabbet ü şevḳ ve rızā vü tevḥīd ü şubūt-i gālībdür. Ke-zālik envā‘-ı ḥayvānātdan her bir ḥayvānuñ kendüye maḥşūş bir şıfatı vardır. Pelengüñ şıfatı fetḳ ü teḥtük ve şīrūñ istilā vü bī-bāk olmak ve rūbāhuñ ḥīle vü mekr ve kelbūñ īzā vü veḳāḥat ve ḥūkuñ şereḥ ve mūr u mūşuñ ḥırş ve māruñ riyā ve keḳ-dümüñ īzā ve gāvuñ ḥurd u ḥāb ve ḥaruñ belādet ü ḥumkdur. Bu şıfātuñ mecmū‘ı ve bundan ḡayrısı ṭıynet-i ādemde mevcūd ve cibillet-i insāniyyetde merkūzdur. Ve bu şıfātuñ cümlesin şehir-i vücūdında ta‘biye kılmışlar. Ve anı cümleye ḥākim ü pādīşāḥ idüp buyurmuş ki bu şıfātdan her birini kendü mertebesinde i‘tidāl üzre ṭuta. Ve āfāt-ı ifrāt u tefrītten ihtirāz eyleye. Ve ol şıfātuñ eşcārı eşmārından āḥiret seferinüñ zādın götüre. /161b/ Ve ḥāşıl-ı netāyicini sa‘ādet-i ebedī taḥşīline vesīle eyleye. Ve āsar u ḥaḳāyıkını ālāt u edevāt-ı rāḥ-ı maḳşūd kıla. Ve i‘tidālīnūñ ri‘āyeti ziyāsıyla genc-i ḥaḳīḳī ṭarafına revāne ola. Eger bu şerāyiṭ ile ḳāyim olursa cümleñ āsar-ı ḥaḳāyıkı dār-ı āḥiretde kemāl ü istikmāline vesīle ve dīvān-ı cezāda felāḥ u fevzine sebeb olur. Ve eger bu cümleden bir şıfatı gālīb olursa mevṭn-ı⁶⁵⁴ āḥiretde ol şıfātuñ teşārīf-i aḥkāmu vücūdı şehirde cārī ve āsar-ı ḥuṣn ü ḳubḥī şaḥīfe-i şūretinde zāḥir olur. Eger īzā vü istilā şıfatı gālīb olursa rūz-ı maḥşerde gürg veyā seg şūretinde ḥaşr olur. Eger behīmī şıfatı gālīb olursa gāv veyā

⁶⁵³ Vākı’a 56/61: “... ve sizi bilmediğiniz bir âlemde tekrar var edelim diye (ölümü takdir ettik).”

⁶⁵⁴

har şüretinde kopar. Ve eger şereh ü hırş şıfatı ğalebe iderse hûk yâ mûş veyâ mûr şıfatında haşr olur. Ve eger tahâret ü nezâhet ve maḥabbet ü şevk ve rızâ vü tevḥîd şıfatı ğâlib olursa bu şıfât-ı kâmilennün kemâli /162a/ âşârı zîb-i ḥâl ü nûr-ı cemâli olıyardur. Ve bu ṭâyife mübtedîlerinin yüzleri nûrları ‘arşa-i nüşûr-ı sitâre nûrı gibidür. Dür-feşân ve mutavassıtlarının nûrı mâh-tâbân ve kâmillerin nûrı âfitâb ve şiddîk muḥarreblerden kâmil-i mükemmellerinin nûrı nûr-ı âfitâbı tîre eyler. Bu me‘ânî muḥarrer olduğdan sonra pûşîde buyurılmaya ki ba‘zılar egerçi âdem şüretinde görünür. Ammâ ma‘nâda yâ hûk yâ mûr yâ mûşdur. Ve anuñ ḥaḳîḳati ‘amme-i ḥalka ⁶⁵⁵يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ āşikārâ olur. Ammâ erbâb-ı kulüb ol me‘ânî[s]i zıkr olınan şıfât ile mevşûf olan kimesneyi nûr-ı firâset ile müşâhede iderler. Zîrâ bu ḳavmüñ ma‘rifet ü şühûdı ḳayd-ı mâzî vü müstaḳbelden reste vü fezâ-yı eḫadiyyet mu‘âyene-i sermedî ile peyveste olmuşdur. Bu ṭâyifenüñ istikşâf-ı esrârda kıyâm-ı kıyâmete ihtiyâḳları yokdur ki ⁶⁵⁶لَوْ كُشِفَ الْغِطَاءُ مَا ارْتَدْتُ يَقِينًا Her kim bu şıfâtüñ /162b/ kemâlin taḥşîl eyledi, manzûr-ı nazâr-ı ilâhî ve maḳbûl-i ḥazret-i nâ-mütenâhî oldu. Ve mecmû‘-ı âsumânîler ve ehl-i arz maḥkûm-ı aḥkâm-ı saltanat ve maḥhûr-ı teşārîf-i celâlet olur ki ⁶⁵⁷وَسَحَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ Ve her kim vücûdı kisvetini bu şıfâtüñ ḥabâyiş-i neḳâyışi ile mülevveş kıldı, seg ü hûk ve cemî‘-i ḥayvânâtdan kemter oldu.

⁶⁵⁸لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَٰئِكَ كَالْإِنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ

⁶⁵⁹جَعَلْنَا اللَّهُ مِنَ الشَّاكِرِينَ لِإِفْضَالِهِ وَإِنْعَامِهِ الْفَائِزِينَ بِرَحْمَتِهِ وَرِضْوَانِهِ إِنَّهُ قَرِيبٌ مُجِيبٌ

⁶⁵⁵ Târik 86/9: “Gizlenenlerin ortaya döküldüğü gün ...”

⁶⁵⁶ “Perde açılırdı, kesin bilimde bir artış olmazdı.” Hz. Ali’nin sözüdür. bk. Mehmet Yılmaz, *Dört Halifeden Vecizeler Sözlüğü* (İstanbul: Şûle Yayınları, 2005) 268.

⁶⁵⁷ Câsiye 45/13: “O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini, kendi katından (bir lütfu olmak üzere) size boyun eğdirmiştir. ...”

⁶⁵⁸ A’râf 7/179: “... Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar; gözleri vardır, onlarla görmezler; kulakları vardır, onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da şaşkıncıdır. ...”

⁶⁵⁹ “Allah Teala bizleri ikram ve nimetlerine şükredenlerden, onun rıza ve bağışlamasını kazananlardan kılsın. O muhakkak ki (bize) en yakın olan ve (bizden) ayrılmayandır.”

YEDİNCİ BÂB

Vücüb-ı emr-i ma‘rûf ve nehy-i münker ve fezâ’ıl ü şerâyiğ ü âdâbı ve tefâşîl-i ‘âdât-ı me’lûfe ve rûsûm-ı mu‘tâde ki halk miyânında mütedâvil ü müte‘ârif olmışdur ve ol cümle münkerâtdan olup men‘i vâcib idüğün beyân ider.

Ķāle’llāhu te‘ālā: /163a/ وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ⁶⁶⁰

Ĥazret-i ĤaĶĶ celle ve ‘alā mü’mîn Ķullarına umûr-ı dînden üç emrden ĥaber virür: Evvel emr-i ma‘rûf vâcib idüğün ikinci ol emrûñ iĶâmeti farz-ı kifâye idüğün ki eger bir şehrde bir kimesne edâ itse sâyirlerinden ĥerec sâķıt olur. Ve eger cümlesi bu emrde ihmâl itseler cümlesi rûz-ı maĥşerde ĥuzûr-ı ĤaĶ’da âşim ve ol ĤaĶĶ’uñ Ķayd u bendine dâĥil ü giriftâr ve satvet-i ‘iĶâb-ı Ķahĥârı cümleye şâmil olur. Üçünci ĥuşûl-i sa‘âdât-ı ĥalâş u necâĥ ve vuşûl-i fevz ü felâĥ bu emr-i şerîfûñ iĶâmetine ve bu ĥışn-ı münîfûñ istiĥkâmına menûtdur.

Ebû Bekr-i ŞiddîĶ rađıyallāhu ‘anh rivâyet kılrur: Resûlullāĥ şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurdı ki: “Bir Ķavmûñ ba‘zıları muĥâlefet-i ĤaĶĶ’ı revâ görüp ma‘âşî vü münâĥî irtikâb itseler ve içlerinden ba‘zıları anuñ men‘ine Ķâdir iken men‘ ü def‘ /163b/ itmeseler ĥazret-i ĤaĶĶ celle zikruhû ol Ķavmûñ eyüsine vü yaramazına ‘azâbını ‘âmm idüp ‘azâb-ı ebedîye giriftâr ider.”⁶⁶¹

Huzeyfe el-Yemânî rađıyallāhu ‘anh rivâyet kılrur: Resûl ĥazreti ‘aleyhi’s-selâm buyurur ki: “Muĥammed’uñ cânı Ķabza-i Ķudretinde olan Ĥudâ ĥaĶĶı-Ķün ki size iki nesneden biri elbette olısardur. Ya emr-i ma‘rûf idüp ehl-i ma‘âşîyi münkerâtdan men‘ idüñ. Yoĥsa ĥazret-i ĤaĶĶ celle zikruhû üzerüñüze bir ‘azâb ĥavâle eyler ki ne Ķadar du‘â vü tazarru‘ niyâz u tevaĶķu‘ iderseñüz müstecâb olmaz.”⁶⁶²

⁶⁶⁰ Âl-i İmrân 3/104: “Sizden, hayra çağırın, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.”

⁶⁶¹ Gazzâlî, *İhyâ’u Ulûmi’d-dîn*, C. 2, s. 308. bk. <https://shamela.ws/book/9472/668>

⁶⁶² en-Nevevî, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, C. 1, s. 216.

Ebū Sa‘īd-i Ḥudrī raḍıyallāhu ‘anh rivāyet kılur: Ḥazret-i Resūl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurur ki: “Her kim bir münkeri görse eliyle men‘ itmek gerek. Eger el ile kâdir degül ise dil ile ve eger vuḳū‘-ı fitne sebebi ise dil ile daḥı kâdir olmazsa gönül ile düşmen ola. Ve bu merâtib-i îmanuñ ez‘ afıdur.”⁶⁶³ Mefhūm-ı ḥadīş-i şerif budur ki eger el ile ve dil ile men‘ itmekden ‘âciz /164a/ ola ve gönül ile daḥı düşmen olmaya, ol kimesnenüñ îmandan aşlā naşibi yokdur.

‘**Urs bin ‘Umeyre** raḍıyallāhu ‘anh rivāyet kılur: Resūl ḥazreti ‘aleyhi’s-selām buyurdu ki: “Rüy-ı zeminde bir günāh şadır olduḡda anda ḥazır olan kimesnene ol günāha inkār eylese gūyā ki ol kimesne anı görmemişdür. Ve her kim günāh olduḡda ġāyib olsa ammā ol fi‘le rāzî olup inkār itmese gūyā ki ol ma‘şiyeti kendüsi itmişdür.”⁶⁶⁴

Resūl ḥazreti ‘aleyhi’s-şalātu ve’s-selām buyurur ki: “Dāyimā ḥalka ḥayr işler buyurular. Ve fermān-ı Ḥaḳḳ muḥālefetinden men‘ eyleyeler. Yoḡsa ḥazret-i Ḥaḳḳ celle ve ‘alā yaramazlarını eyüleri üzre musallaḡ eyleyler, tā ḡulm ü cevrla ‘azāb ideler. Ve andan şoñra eyülerüñüz du‘ā itdükde müstecāb olmaya.”⁶⁶⁵ Ve daḥı buyurur ki: “Mecmū‘-ı t̄ā‘āt ḥazret-i Ḥaḳḳ ‘azze ismuhū yolında olan ġazā yanında deryā-yı bī-kerānda bir cür‘ adur. /164b/ Ve mecmū‘-ı t̄ā‘āt ü ġazā emr-i ma‘rūf yanında ‘ummān-ı bī-pāyānda bir ḳaṭredür.”⁶⁶⁶ Ve yine **aşḥāba vaşiyyet** idüp buyurdu ki: “‘Yollar üzre oturmañuz.’ ‘Yā Resūlallāh! Oturmamaḡa dermān yokdur.’ didiler. ‘Eyle olsa yol ḥaḳḳını edā eylen.’ diyü buyurdılar. ‘Ḥaḳḳ-ı rāḥ nedür?’ didiler. ‘Gözi nā-maḥremden ḥıfz itmek ve ḥalkı āzürde itmemek ve selāmuñ cevābın virmek ve emr-i ma‘rūf itmek ve ḥalkı münkerātdan men‘ itmekdür.’ diyü buyurdılar.”⁶⁶⁷ **Ve yine buyurdu ki:** “‘Ādemoḡlınıñ cümle sözi kendüye vebāldür ve andan aña aşlā fāyidesi yokdur. Meger emr-i ma‘rūf yā nehy-i münker veyāḡud zıkr-i Ḥaḳḳ ‘azze şānuhū ola.”⁶⁶⁸ **Ve yine buyurur ki:** “Ḥazret-i Ḥaḳḳ celle zıkrühü ḥaşşeten bir ḳavmüñ günāhı içün ‘azāb itmez.

⁶⁶³ el-Aclūnî, *Keşfü’l-Hafâ*, C. 4, s. 24.

⁶⁶⁴ Ebū Dāvūd, *es-Sünen*, C. 4, s. 124. bk. <https://shamela.ws/book/1726/5985#p1>

⁶⁶⁵ Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-Evsat*, C. 2, s. 99. bk. <https://shamela.ws/book/28171/1395#p1>

⁶⁶⁶ Irākî, *el-Muḡnî*, s. 783. bk. <https://shamela.ws/book/21550/2304>

⁶⁶⁷ en-Nevevî, *Riyâzü’s-Sālihîn*, C. 1, s. 214.

⁶⁶⁸ İbn Mâce, *es-Sünen*, C. 2, s. 1315. bk. <https://shamela.ws/book/1198/5483>

Meger ki mā-beynlerinde bir ma‘ şıyet ola ve ‘āmme-i halk anuñ men‘ ine kâdir iken def itmeyeler, /165a/ ‘azāba mübtelâ ider.”⁶⁶⁹

Ebû Ümâme-i⁶⁷⁰ Bâhilî rađıyallāhu ‘anh rivāyet ider: Hāzret-i Resûl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurur ki: “‘Ĥatunlaruñuz gerden-keş-i fermānuñuza muṭī‘ olmaduklarında ve cüvānlaruñuz fışk u fücûra mübtelâ olup ve terk-i ġazâ idüp lezzât-ı nefsanîye meşġûl olduġda ħālũñuz nice olur?’ ‘Olacaġ mıdır?’ didiler. ‘Belî bundan bedter vardır. Emr-i ma‘rûfı terk idüp münkerâtđan men‘ itmedükde aĥvālũñuz nice olur?’ diyü buyurdılar. ‘Ĥiç olacaġ mıdır?’ didiler. ‘Belî bundan bedter vardır. Emr-i ma‘rûfı münker ve münkeri emr-i ma‘rûf ‘add itdükde ħālũñuz nice olur?’ diyü buyurdılar. ‘Bu daġı olacaġ mıdır?’ didiler. ‘Belî.’ diyü buyurdılar. Andan şoñra ‘Hāzret-i Ĥaġġ celle zikruhũ ġasem yād eyler ki; ‘izzetũm ve celālũm ġaġġı-ġũn ol ġavmi şol deñlü belālara mübtelâ eylerem ki eyüleri ve yaramazları ol beliyyâtđa müteġayyir olalar.”⁶⁷¹

İbn-i ‘Abbās rađıyallāhu ‘anhũmā⁶⁷² rivāyet kıılır: Hāzret-i Resûl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurur ki: /165b/ “‘Hāzret-i Ĥaġġ celle ve ‘alâ melâ’ike-i arzđan birine ‘fũlān şehri ġahr idüp yire geġür’ Melek ‘İlāhî! Ĥāşş ġullaruñđan fũlān kimesne daġı ol şehrdedür. Bir ān saña ‘āşî olmamışdır.’ Buyurdı ki: ‘Anı ol şehr ġalkı ile yire geġür ki aşlā bizũm rızāmuz içũn ol ‘āşî-i fāsıġlara bî-ġuzũr olmamışdır.”⁶⁷³

Hāzret-i ‘Āyişe rađıyallāhu ‘anhā rivāyet kıılır Resûlullāh şallallāhu ‘aleyhi ve sellem hāzretinden ki: “‘Hāzret-i Ĥaġġ celle celālũhũ bir şehri ‘azāb ile helāk eyledi ki ol şehrde on sekiz biñ şālîġ ġul var idi.’ ‘Ol şālîġ ‘ameller ile nice helāk oldılar?’ didiler.

⁶⁶⁹ Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-Kebîr*, C. 17, s. 138. bk. <https://shamela.ws/book/1733/16930#p1>

⁶⁷⁰ Ümâme-i: إمامة, nüsha.

(Harekeli bir nüsha olmamasına ġarşın) özel isim esre ile “İmâme” şeklinde okutulmuşsa da kaynaklara göre burada geġen ravinin doġru ismi “Ümâme”dir. bk. S. Kemal Sandıkçı, “Ebû Ümâme”, *TDV İslām Ansiklopedisi*, C. 10, 1994.

⁶⁷¹ Deylemî, *el-Firdevs*, C. 3, s. 295. bk. <https://shamela.ws/book/6072/1243#p1>

⁶⁷² İbn-i Abbas (r.a.)’ın rivayet ettiġi hadis-i şerif atlanarak kaynak metindeki dizilişe göre bir sonraki ravi Cabir b. Abdullah (r.a.)’ın rivayet ettiġi hadis-i şerif aktarılmıştır. Buna mukabil tercüme metinde Cabir b. Abdullah (r.a.)’ın adı geġmemektedir. bk. Envarî 344-45.

⁶⁷³ Irākî, *el-Muġnî*, s. 786. bk. <https://shamela.ws/book/21550/2315#p1>

‘Egerçi ‘amelleri şâlih idi. Ammâ emr-i ma‘rûf itmezler idi ve sâyirleri münkerâtdan men‘ itmezler idi. Ol sebebdan helâk oldılar.’ diyü buyurdılar.”⁶⁷⁴

‘**Urve rađıyallāhu ‘anh** babasından rivāyet kıılır: Hāzret-i Mūsā ‘aleyhi’s-selām: “İlāhî! dostlarıñdan kaçkî kuluñ mağbûlûndür?” Hāzret-i Hākk ‘azze ismuhû /166a/ buyurur ki: “Şol kimesneler ki rızāmuz taşşîlinde sâyirleri ârzûları taşşîlinde sa‘y itdükleri gibi kûşîş ider. Ve biri dağı her mühimmm ve hâdisede şâlih olan kıullarumuza şıgıñup etkıyānuñ enfās-ı müteberrikelerinden tıfl-ı razî‘ māderine şıgıñup murādın andan recā itdügi gibi istimdād-ı himmet eyler. Ve biri dağı rızāmuz içün ma‘āşî gördükde üzerine ğāzab müstevlî olur. Nitekim peleng kendü nefsi içün ğāzab ider.”⁶⁷⁵

Ya‘nî hāşşıyyet-i peleng oldur ki ğāzab itdükde halkuñ kıillet ü keşretinden endîşe ve urup öldürmekden havf itmez. Mü‘min dağı gerekdür ki ma‘āşî vü menāhî mu‘āyene olduķda emr-i ma‘rûf ve redd ü def -i münkerâtdur. Taşşîl-i rızā-yı hāzret-i bârî içün ğayret-i dîn ve ğāzab-ı hamiyyet üzerine şöyle müstevlî ola ki Hākk muhālîflerinüñ keşret ü kuvvetlerine endîşe itmeye. Ve mehābet-i satvet-i mülûk u selāţine iltifāt eylemeye. Ve nuşret-i Hākk ve ibtāl-i bātılda /166b/ māl u cānı şükrâne bile.

Ebū ‘Ubeyde bin Cerrāh rađıyallāhu ‘anh eydür: Resûlullāh şallallāhu ‘aleyhi ve sellem hāzretinden su‘āl itdüm ki: “Hāzret-i Hākk celle celāluhû huzûrında şühedādan kaçkısı ekremdür?” “Şol kimesne ki hākim-i zālîm huzûrında hākk sözi söyleye ve anı tāt-i Hākk’a da‘vet eyleye ve ‘azāb-ı āhîret ile tahvîf eyleye ve zulm ü ma‘āşîden men‘ ü redd eyledükde ol zālîm anı öldürse cümle şühedādan efđal olur. Eger öldürmezse ne kıadar ‘ömri olursa dağı a‘mālî defterine nesne yazılmaz.” diyü buyurdılar.⁶⁷⁶

‘**Abdullāh bin ‘Abbās** rađıyallāhu ‘anhümā rivāyet kıılır: Hāzret-i Resûl’dan ‘aleyhi’s-şalātu ve’s-selām su‘āl itdiler ki: “Bir şehrde ki şâlih tayıfe ola, hāzret-i Hākk

⁶⁷⁴ Murtazâ ez-Zebîdî, *Tahrîcû Ehâdisi İhyâ’i Ulûmi’d-dîn*, C. 3, s. 1355. bk. <https://shamela.ws/book/38171/1334>

⁶⁷⁵ Hadis kaynaklarında bulunamamıştır.

⁶⁷⁶ Hadis kaynaklarında bulunamamıştır.

celle zikruhū ol şehri helāk ider mi?” didiler. “Belî.” “Ne sebeble?” didiler. “Ma‘ âşîyi h‘âr tutup münkerâta hāmûş oldukları eelden helāk eyler.” diyü buyurdılar.⁶⁷⁷

Ve ‘Abdullāh bin ‘Ömer /167a/ ve Ebū Hüreyre rađıyallāhu ‘anhüm rivāyet kırlurlar: Hāzret-i Resūlullāh şallallāhu ‘aleyhi ve sellem üç def‘a; “Dīn naşîhatdür.” diyü buyurdılar. “Kime?” didiler. “Rızâ-yı hāzret-i Hākk’a ve hāzret-i Hākk’uñ fermānı nefāzına ve ehl-i İslām u ‘amme-i halk ıslāhına ve kelām-ı İlāhî vü aḥbār-ı nebevīden müstefād olan dīnūñ iḳāmeti naşîhatine kıyām göstermek içün.” diyü buyurdılar.⁶⁷⁸ Evvel ‘ulemā’-ı dīne vācibdür. Bu rüzigāruñ ekşer-i ‘ulemāsi ki tih-i ḡafletde güm olmışlardur ve zimām-ı ihtiyārı nefsi emmāre vü hevā eline virmişler ve ḡubār-ı hıkd u ḡased gönüllerinüñ āyınelerin tīre vü bāṭınları zulmāt-ı hırş ve āmāl-i kāzibe ile muzlim ve zehārif-i umūr-ı fāniyi kıble ve ‘ulūm-ı resmīyi vesīle-i şöhret ü riyāset kılmışdur. Bu ṭāyife sāyirlerüñ neşāyiḡine muḡtāc iken bunlar sāyirlere ne vechle naşîhat iderler.

İbn-i Mes‘ūd rađıyallāhu ‘anh rivāyet kırlur: Resūlullāh şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Hāzret-i /167b/ Hākk celle ve ‘alā her peygām-berine gönderdi. Her birinüñ aşḡābı var idi. Mādām ki ol peygām-ber zinde idi. Kitāb u fermān-ı Hākk’a ‘amel iderlerdi. Peygām-berleri vefāt itdükde ol ḡavāşş-ı aşḡāb peygām-berleri sīreti üzre olurlar idi. Anlar daḡı münḡarız olduḡda ba‘zılar anlaruñ sözlerini hıfz idüp ve minberlere çıkup va‘z u naşîhat itdiler. Ammā işleri nā-şāyeste idi. Benden soñra daḡı böyle olırdur. Her kim anları a‘māl-i kabīḡhada gördükde vācibdür ki anlar ile ḡazā eyleye. Ya‘nī ḡatlı eyleye. Eger el ile ḡazāya ḡādir olmazsa dil ile anları inkār eyleye. Ve eger dil ile daḡı ḡādir degül ise gönülden düşmen ola. Eger gönülden daḡı düşmen olmazsa İslām’dan behremend olmaz.”⁶⁷⁹

İmdi delāyil-i āyāt u aḡbār ile vüḡub-ı emr-i ma‘rūf ve nehy-i münker ma‘lūm oldu.

⁶⁷⁷ Taberānī, *el-Mu‘cemu’l-Kebīr*, C. 11, s. 270. bk. <https://shamela.ws/book/1733/13765#p1>

⁶⁷⁸ el-Aclūnī, *Keşfü’l-Hafā*, C. 2, s. 420.

⁶⁷⁹ Irākī, *el-Muḡnī*, s. 785. bk. <https://shamela.ws/book/21550/2313>

Nihân buyurılmaya ki halk içinde /168a/ bu emr-i şerîfün iḳâmetine mensûb ve meşhûr olan kimesneye muhtesib dirler. Ve kendüden şâdır olan bu maḳûle ‘amele ihtisâb dirler. Ve ol şahş-ı me’mûra ki müstaḥaḳḳ-ı ihtisâb olmuştur, muhtesibun ‘aleyh dirler. Ve ol ‘amele ki ol şahş anuñ sebebi ile müstaḥaḳḳ-ı ihtisâb olmuştur, muhtesibun fih dirler. Emr-i ma’rûfuñ dört rûkni vardır. Evvel muhtesib ikinci ihtisâb üçüncü muhtesibun ‘aleyh dördüncü muhtesibun fih.

Rûkn-i evvel muhtesibdür. Bu rûknün şerâyiṭ-i vücûbı oldur ki bu şahş İslâm u teklîf ü kudret ile mevşûf ola. Zîrâ ki kâfirün ihtisâba ehliyyeti yokdur ve tıfla daḥı iḳâmet-i umûr-ı şer’î vâcib degüldür. Eger bir tıfl bir münkeri inkâr eylese câyiz degüldür. Ammâ müşâb olur. Gayrısı anı men’ itmege ihtiyâc ḳalmaz. Ve dîvâne vü ‘âcizün anuñ iḳâmetine kudreti yokdur. Ve ‘ulemâdan ba’zı izn-i ḥâkim ü ‘adâleti şerâyiṭ-i ihtisâbdandır /168b/ dimişler. Ammâ fâsiddür. Zîrâ ḥadîs-i nebevîde gelmiştir ki: “Zâlim pâdişâh ḥuzûrında ḥaḳḳ sözi söylemek ḡazâdan efdaldür.”⁶⁸⁰ Ve istimrâr-ı ‘adât ‘ulemâ’-i dîn ü şaḥâbe mülûk-ı ḥükkâm inkârına ve ‘icmâ’-ı selef emr-i ma’rûfda izn-i ḥâkimden müstaḡnî olduğına delîl-i ḳatı’dur. Belki her kim naşîḥat-i dîne meşḡûl olsa ve Ḥaḳḳ ḳullarını ma’âşî vü menâḥiden men’ eylese pâdişâh râzî olursa şevâbda şerîk olur. Eger ḥâkim kâriḥ olursa ol kerâhiyyet cümle-i münkerâtındandır. Ve ḥâkimi ol zamânda inkâr itmek vâcibdür. Münkerât mübâşeretinde nefs-i ḥâkime inkâr vâcib iken izni ne vechle şart olur.

Şaḥîḥ aḥbârda gelmiştir ki: Ḥazret-i Resûlullâh ṣallallâhu ‘aleyhi ve sellem zamânından Mervân zamânına deḡin ‘îdgâhda minber yoḡdı. Resûl ḥazreti ‘aleyhi’s-selâm şaḥrâda namâz ḳılurdu. Andan ḳalkup halka teveccüh idüp ḥuṭbe oḡurdu. /169a/ Andan soñra ḥulefâ’-i râşidîn daḥı ol minvâl üzre iderlerdi.

Nevbet-i mülk Mervân’a naḳl itdükde muşallâda minber binâ eyledi ve bayram güninde minbere ḳıḳdı. Ebû Sa’îd-i Ḥudrî raḡıyallâhu ‘anh: “Ey Mervân! Bu ne bid’ atdür?” didi. Mervân: “Bid’at degüldür. Ḥuṭbe âvâzın halka yetiştürmek için

⁶⁸⁰ el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, C. 1, s. 379.

eyledüm.” didi. Ebū Sa‘īd tūrup gitdi. Ve “senūñ arduñda namāz kılmazın” diyū yemīn itdi.

Nakl olunur ki: Şeyh Ebu’l-Hasan Nūrī kuddise sırruhū halka ihtilāt itmez idi. Ve emri dīnden olmayan nesneyi su’āl itmez idi. Bir münkeri gördükde ölüm havfı var iken dağı men‘ iderdi. Bir gün şahāret-i namāz için Dicle kenārına vardı. Bir zevrak gördi ki içinde otuz dāne mührlü hum her birinūñ üzerine luṭf diyū yazılmış. Şeyh ta‘accüb eyledi. Zīrā mübāya‘āt ve ticārātda hamra luṭf didüklerin bilmez idi. Mellāhdan ilhāh ile su’āl itdi ki: “Bu humlarda ne vardır?” “N’eylersin bir /169b/ dervişsin saña yarar nesne degüldür.” didi. Şeyhūñ bilmesine ta‘atı zıyāde olup mellāha ibrām idüp beher hāl bu humlarda olanı ‘ayān eyle, didi. Mellāh dağı ‘ucb-ı fuṣūl dervişsin. Bu humlarda hamr vardır. Halīfe için gelmişdir. Halīfenūñ meclisi bunun ile ārāste olsa gerekdür, didi. Ol zevrakda bir büyük degnek var idi. Şeyh mellāha ol çubı elüme vir, didi. Mellāh ğazaba gelüp şākirdine ol çubı eline vir görelüm n’eylese gerekdür, didi. Şeyh degnegi mübārek eline alup ol küpleri bir bir kırdı. Mellāh feryād eyledi, tā Yūnus bin Eflāh ki şahne-i cısır idi ādemleri ile yetişüp şeyhi tutup halīfe-i vakt Mu‘taẓıd’uñ huzūrına ihzār kıldılar. Halīfe be-ġāyet ġayūr⁶⁸¹ ve kılcı sözinden aḳdem idi. Cümle ehl-i Bağdād şeyhe te’essüf itdiler. Zīrā elbette şeyhi şehīd ider, didiler. Şeyh halīfenūñ /170a/ huzūrına geldükde Mu‘taẓıd demür kürsī üze oturup elinde gürz oynadur idi. Şeyhūñ üzerine çağırup sen kimsin ki bu maḳūle küstāhlık idersin, didi. Şeyh ben muḥtesibem, didi. Kimūñ emri ile ihtisāb idersin? Allāh emri ile ve Resūl’ūñ emri ile didi. Seni kim muḥtesib eyledi didi. Şeyh, saña pādīşāhlık viren baña dağı muḥtesiblığı virdi, didi. Mu‘taẓıd bir sā‘at başın aşığa idüp andan sonra kıldurup neden lāzım geldi ki sen humları kırduñ. Şeyh, saña şefkat itdüm. Bir münker ki sen izālesinde taḳşīri revā gördüñ. Ben anı senden men‘ itdüm. Ve anuñ giriftārlığından seni kıyāmetde hālāş eyledüm didi. Mu‘taẓıd min ba‘d saña icāzet virdüm. Kıanda bir münker görürseñ taġyīr ile ol bābda saña kimesne māni‘ olmasun, didi. Şeyh eyitdi: Ben bu ma‘nīyi hāzret-i Haḳḳ’uñ emri ile iderdüm. Senūñ emrūñle olıcaḳ. /170b/

⁶⁸¹ ġayūr: ġayyūr, nüsha.

Şimden-girü senüñ ‘ummālünñ birisi oluram ki senüñ emrünle halkı rencide iderler. Ben bunu idemezsin. Bu hikâyatun emsâli şahâbe vü tâbi‘în ü ‘ulemâ vü meşâyih-i selefden rıdvānullâhi ‘aleyhim ecma‘în hulefâ vü selâtime inkâr itdükleri nakl çokdur. Ve cümlesi ikâmet-i emr-i ma‘rûfda hâkim ü pâdişâh izni şart degül idüğine delîl-i zâhir ü bürhân-ı bâhirdür. Meger bir yirde ol ma‘nâ fitneye sebep ola, ol maḥall-i nazardur.

Bu mes’elenün tahkîkından keşf-i ğıṭâ oldur ki bile ki muḥtesibün ihtisâbda beş hâleti vardur: Evvel hâlet-i ta‘rîf. İkinci lutf ile va‘z u süḥan dil-pedîr. Üçünci serd olmak ve ‘unf u düşnâm itmek, ey câhil ey aḥmak ey bî-şerm demek gibi. Dördünci münkerâtından men‘ idüp ve evânî-i ḥamr ve âlât-ı melâhiyi kırmak ve ğazab ile alınan nesneleri alup girü şâhiblerine virmek ve câme-i ibrişimi erlerün arkasından /171a/ çıkarmak. Beşinci yâ darbe mübâşeret veyâḥud urmak ile tehdîd ü tahvîf itmekdür. Bunda eger zecr ü naşîhat ü eblâğda tarafeynden mu‘âvenet ü nuşrete muḥtâc ise ve bu ma‘nî fitne vü ğavġaya bâdî olursa pâdişâh u hâkimün izni olmadın olmaz. Zîrâ ki bu maḥûle umûr-ı infâzında emr-i hâkim sedd-i fitne ve teskîn-i ğalebât ta‘aşsubât-ı ‘âmmedür.

‘Adâleti şart-ı ihtisâbdur diyenlerün şübhesi iki vechledür: ‘Aqlî vü naklî. Nitekim ḥazret-i Hakk celle zikruhû buyurur: ⁶⁸²يَا عِيسَىٰ عِظْ نَفْسَكَ وَأَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ ve ⁶⁸³فَإِنْ انْعَظْتَ فَعِظِ النَّاسَ ehemmi terk idüp mühimme iştiġâl itmek ‘alâmet-i ḥamâkatdür diyü tenbîh ider. Ve âyât u aḥbâr-ı vâriededen bunun emsâli efḍaliyyet-i aḥkâm-ı ihtisâb ve evleviyyet-i aḥvâl-i muḥtesibe dâldür. Ne ân ki isḳâṭun vücûbına ola. Ve şol nesneyi ki ṭarîḳ-ı kıyâsla istidlâl itmişlerdür ıslâḥ /171b/ u istiṣlâḥ zekât-ı nişâb-ı şalâḥdur. Ve takvîm-i ğayr-ı qarḥ istiḳâmet-i muḳavvimdür. Bunun cümlesi ḥayâlât-ı bî-ḥâşıldur. Bu cümleñ cevâbı oldur ki bu ḳâyilden su’âl idelüm ki ‘işmet şerâyiṭ-i ihtisâbdan mıdur degül midür? Eger şerâyiṭindendür dirse icmâ‘-ı ümmete muḥâlefet itmiş olur. Ve cehl ile bâb-ı ihtisâbı mesdûd kıılır. Zîrâ şahâbe-i kirâme ki efḍal-i ümmetdür ittifâḳ

⁶⁸² Bakara 2/44: “... insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz? ...”

⁶⁸³ “Ey İsa! Önce kendi nefsinde vaaz ver. Kendin öğüt aldıktan sonra insanlara öğüt ver.” Ebu Nuaym, *Hilyetü'l-Evliya*, C. 2, s. 382. bk. <https://shamela.ws/book/10495/3185#p1>

ile ‘işmet yokdur ⁶⁸⁴فَضْلًا عَمَّنْ دُونَهُمْ ve hitâb-ı rabbânî ki ⁶⁸⁵أَدَمُ رَبُّهُ فَقَوًى delîl-i şarihdür. Ma‘şiyet ile Âdem ‘aleyhi’s-selâma nisbet ki evvel-i enbiyâdur ve ke-zâlik a‘yân-ı enbiyâ vü rüsûlden şalavâtullâhi ‘aleyhim ecma‘în ba‘zılarının hikâyetleri bu ma‘nâya dâldür. Ve ekâbir-i tâbi‘inden Sa‘îd bin Cübeyr: Eger ‘işmet şart-ı ihtisâb olaydı aslâ kimesne ihtisâb itmez idi.” Ve bu mes‘elede haqq oldur ki ‘işmet şart-ı ihtisâb olmaya. /172a/ Ve fâsıka câyizdür ki sayir fâsıkı fışkıdan men‘ eyleye. Meşelâ harîr libâs geyenler câyizdür ki şârib-i hamr u zânîyi men‘ ü inkâr eyleye. Zîrâ şûrb-i hamr u zinâ harîr câmeye nisbet kebâyirdür. Ve şârib-i hamr u zânî câyizdür ki kâtil-i nefsi katlden men‘ ü inkâr eyleye. Belki şârib-i hamra vâcibdür ki hadem ü haşemini şûrb-i hamrdan men‘ eyleye.

Bu mesâ’il ma‘lûm olduğdan sonra hafî buyurılmaya ki ihtisâb üç nev‘dür: Nev‘-i evvel emşâlün emşâle ihtisâbı ‘avâmuñ ‘avâma ihtisâbı gibi. İkinci nev‘ a‘lânun ednâya ihtisâbı sultânun ra‘iyyete ve vâlideynün ferzendine ve zevcün zevcesine ve efendinün bendesine ihtisâbı gibi. Bu nev‘ ihtisâbuñ tamâm mecâl ü sa‘ati vardır. Ve ahkâmı merâtib-i hamsede cârî vü işlâh-ı müstaşlih her ne vechle murâd idinürse gâlibâ müyesserdür. Üçüncü ednânun a‘lâ üzerine ihtisâbı re‘âyânun sultâna /172b/ ve tilmîzün üstâdına ve ferzendün pederine ve zevcenün zevcine ve bendenün efendisine gibi. Ve bu nev‘ ihtisâb üçüncü ve beşinci mertebede sâkıf ve evvel ve ikinci mertebede vâcibdür. Ve dördüncü mertebede ihtilâf vardır. Ferzend-i şâlihün peder-i fâsıka olduğu gibi ve evvel ve ikinci mertebede ki ta‘rîf ü va‘z dur, ihtisâb vâcibdür. Ve üçüncü mertebede ki tehdîd ü sebb ü ‘unf dur. Ve beşinci mertebede ki darbdur, harâm olur. Ve dördüncü mertebede mübâşeret-i tağyîrdür. Mezâmîr kırmak ve hamrı dökmek ve babasının arkasından câme-i harîri çıkarmak ve gâzab ile aldığı esbâbı alup girü şâhiblerine virmek ve hânesinün dîvârlarında olan şûretleri ref‘ etmek ve altun u gümüş evânîyi şatdurmak ve bunun emşâli gibi ki pederi bu sebeb ile müte‘ellim ü müte‘ezzi olsa gerekdür. İhtilâf vardır. Ve azher /173a/ ü eşahh oldur ki ferzende bu maqûle ihtisâbda ruşşat vardır. Belki ferzende vâcibdür. Zîrâ ferzendün bu nev‘ ihtisâba

⁶⁸⁴ “Faziletçe (belki) onların aşağısıdır.”

⁶⁸⁵ Tâ-Hâ 20/121: “... Âdem Rabbine âsi olup yolunu şaşırdı.”

mübâşereti tâ'atdûr ve pederüñ maḥabbet-i bâṭıl u ḥarām sebebi ile ki nefsi emmâresinde râsiḥdür, ma'şıyetdür. Ḥaḳîḳatde aña i'tibâr yoḳdur. Ammâ ferzendüñ pedere 'unf u sebb ile iḥtisâbı ve ḍarbe mübâşereti ḥarâmdur. Zîrâ ḥuṣûş ve'd-dinde vârid olan âyât u aḥbâr iḥtişâş ile şol nesne ki mûcib-i istiṣnâ ve 'umûm ḥükm olunur. Ve cumhûr-ı ehl-i 'ilm müttefiklardır ki cellâda pederin kāfır ise daḥı katl itmek câyiz degüldür. Çün ferzend pederine îzâ ırgürmek bir 'uḳûbet ile ki ḥıyânet-i sâbıḳdur, câyiz degüldür. Men'-i cevâz-ı îzâ ve bir 'uḳûbet ki müstaḳbelde revâsı mâni'-i cinâyet-i mütevaḳḳı'dur, her ṭarîḳ ile evlâdur. Ve ḥükm-i zevce vü 'abd zevc ü seyyid iḥtisâbında veled /173b/ ü vâlideyn ḥükmüne ḳarîbdür. Ve re'âyâdan sulṭân ile iḥtisâb ḥükmi cümleden müşkildür. Zîrâ ḥalḳuñ biri ḥâkim ü pâdişâḥ iḥtisâbında ta'rîf ü telatṭuf ve va'z u naşîḥatden ḡayrı ile mümkün olmaz. Ammâ ḳudret muḥtesib şerâyiṭindendir. Nitekim bâb-ı evvelde zıkr olunmuşdur. Pûşîde buyurılmaya ki 'âcize iḥtisâb vâcib câyiz degüldür. Meger göñül ile münkerüñ kerâhiyyeti nitekim ḥadîş-i nebevîde zıkr olunmuşdur. Bu maḥalde muḥtesibe 'acz ü ḳudret ḥasebi ile dört ḥâlet vardur: Evvel vücb ikinci suḳûṭ u cevâb üçünci istiḥbâb dördüncü taḡyîr. Ḥâlet-i evvel ḳudret-i muṭlaḳdur. Yakîn bile ki iḥtisâbı ile taḡyîr-i münker olıyardur. Ve ol sebep ile 'ırza vü nefse vü mâla ziyân ṭarîf olmaz. İttifâḳ-ı 'ulemâ ile iḥtisâb vâcibdür. İkinci ḥâletde ma'lûm idine ki iḥtisâbı muḳayyed olmaz. Ve ol sebep ile muḳarrere müşâhede olunur. Suḳûṭı vâcibdür. /174a/ Üçüncü ḥâlet bile ki iḥtisâb fâyide itmez. Ammâ zarar-ı ḥavfı daḥı yoḳdur. Egerçi iḥtisâb vâcib degüldür velî ızhâr-ı şî'âr-ı İslâm için müsteḥabdur. Ve çün muḥtesib 'ilm ü vera' ile mevşûf ola. Taḥḳîḳ eyleye ki iḥtisâbınuñ def'-i münker veyâ kesr-i câḥ-ı fâsıḳ veyâ taḳviyet-i ḳulûb-i ehl-i dînde eşeri vardur. Gerekdür ki māl u câḥ zevâlınden endîşe ve ḍarb u ḳatlden ḥavf itmeye. Ve naşîḥat-i dîn ihmâlini revâ görmeye. Meger iḥtisâbı sebebi ile aşḥâb u aḳâribinden birine zararı ola ol zamânda iḥtisâb câyiz degüldür. Zîrâ ki bir münkerüñ def'inde iḥtisâbı bir münkere daḥı çeker. Evvelkiden aḳbeḥ ü efḥaşdür. Bir zâlim-i müteḳallib bir gûsfendi ḳulm ile zebḥ eylerken muḥtesib ol zâlimi men' eyleye. Hışma gelüp anuñ yirine âdemi zebḥ itmek gibidür. Bu maḳûlenüñ iḥtisâbı ḥarâmdur. Ammâ bir kimesne a'zâ-yı selîminden birini ḳat' itmek /174b/ murâd idinse ḳıṭâlden ḡayrı ile men' itmege

ķādir olmasa. Ve mūmkindür ki ķatline bādī ola. Eṣaḥḥ oldur ki anı andan men‘ itmek vācibdür. Egerçi anuñ ve ‘uźvınuñ telefıne çerkerse daḥı. Zīrā ğaraź nefsinı ve ‘uźvını ḥıfz itmek degüldür. Murād sedd-i sebīl-i münkerāt u ma‘āşīdür. Ve bu sebeble anı ķatlı itmek ma‘şıyet degüldür. Ammā anuñ ‘uźvını kesdüĝi ma‘şıyetdür. Ḥarāmīyi Mūsūlmānlar mālından bir aķça ise daḥı def‘ itmek vācib idüĝi gibidür. Ve ol def‘ a ḥarāmınuñ telef olmasına sebep olur. Bir Mūsūlmān’uñ nefsinı bir direm muķābelesinde tutmaķ degüldür. Zīrā muḥāldür. Belki Mūsūlmānlaruñ mālına ķaşdı itdüĝi ecludendür. Ol ma‘şıyeti def‘ itmek iķün ķaşıd-ı mālı telef itmek ma‘şıyet degüldür. Şāri‘uñ daḥı maķşūdı def‘-i ma‘āşīdür. Ve cümle ma‘āşī üç nev‘dür: Ma‘şıyet-i ğüzeşte⁶⁸⁶ vü ḥāl ü ātīde. Ma‘şıyet-i ğüzeşte⁶⁸⁷ zinā vü ḥamr gibi ki mūrūr itmiş /175a/ ve āşarı münķatı‘ olmuşdur. ‘Uķūbeti maşlaḥat-ı ḥükkām ve vülāt emriyle ḥadd ü ta‘zīre müte‘allıķdur. Anda sāyirlerinüñ daḥlı yoķdur. İkinci ma‘şıyet ḥāl ki şāḥibi ol fi‘lün bi’l-fi‘l mübāşiri ola. Evtār u mezāmīr ü ḥamr tutmaķ ve cāme-i ḥarīr geymek gibi bu maķūle ma‘āşınuñ ibtālī her ne vechle mūmkin ise vācibdür. Ve tāriķi āşımdür. Ve sāyir ehl-i İslām daḥı müşterekdür. Mādām ki daḥı efḥaş ü aķbeḥ ma‘şıyet bādī olmaya. Üçünci ‘ayn-ı ma‘şıyet-i mütevaķķı‘dur. Ḥamr u zānīye gelmezden muķaddem şūrb-i ḥamr ve teḥiyye-i esbāb-ı zinā iķün tezyīn-i meclis gibi. Ve bu emri meşķūkdur. Şāyed ki māni‘ veyā āḥir sebep ile ḥuşūl-i ‘ayn-ı ma‘şıyet müyesser olmaya ihtisāba müstaḥaķķ olmaz. Meger ḥarīm-i ḥarām sebebi ile ki ḥükm-i ḥarām müsteḥabb olur eclāf u evbāş zenlerüñ ḥammāmları ķapularında veyāḥud yollarında anlara nazār itmek iķün oturmaķ gibi veyāḥud /175b/ bir ecnebī bir ecnebiyye ile ḥalvet itmek ki ol mazanne-i-i vuķū‘-ı mā‘şıyet ma‘şıyetdür. Mazanne-i vuķū‘-ı ma‘şıyet taḥşīli ile ma‘şıyetdür. Ve anuñ def‘i ma‘şıyet rāhına ve ma‘şıyet-i muntazıraya ihtisābdur.

⁶⁸⁶ ğüzeşte: كدشته, nüsha.

⁶⁸⁷ ğüzeşte: كدشته, nüsha.

İkinci rûkn nefis-i ihtisâbdur. Ve bu rûknüñ âdâbı yedi derecedür. Evvel ma‘ rifet-i münker ikinci va‘ z u naşîhat ile ta‘ rif üçüncü ‘ unf dördüncü tağyîr beşinci darb ile tehdîd altıncı mübâşeret-i darb yedinci a‘ vâñ u muqâbele ile istizhar.

Derece-i evvel ma‘ rifet-i münker ve bu derecenüñ âdâbı oldur ki tecessüs-i münkeri taleb itmeye. Ve der ü revzen ü evlere kulak tutmaya. Ve tekellûf ile revâiyih-i hamrı istinşâk itmeye. Ve eger bir kimesne mezâmîrden câmesi altında götürürken görünmezse eliyle istikşâf itmeye. Ve fâsîkuñ hem-sâye vü yoldaşlarından anuñ fışkıñı istiğbâr itmeye. Ve eger iki kimesne bir ‘ âdile şehâdet /176a/ itseler ki fülân kimesnenüñ evinde şarâb içerler eşahhı oldur ki anuñ izni yoğken meskenine hücum itmek câyiz degüldür. Müsülmân’uñ şâbit olmak hakkı iki ‘ adl şehâdetden gayrı sâkıt olmaz. Ve aḥbârda gelmişdür ki: Loḳmân’uñ ḥâtemi naḳşı: “Müşâhede olınan nesneyi pûşîde kılmak gümân ile ma‘ lûm olan nesneyi fâş itmekden evlâdur.”

İkinci derece ta‘ rifdür. Ve bu derecede âdâb-ı muḥtesib oldur ki ibtidâ’-i ta‘ rifî aḥsen vech ile eyleye. Ve mev‘ ize vü naşîhatde telatṭuf ile ḥaḳḳ-ı şefkat-i uḥuvveti yirine getüre. Zîrâ ‘ âmme-i ḥalḳuñ münkerâta iḳdâmı ekṣer-i ‘ illet-i cehldür. Ve ḡâlib oldur ki ol münkerâtuñ ḥaḳîḳatine vâḳıf olduklarında mādâm ki îzâ’-i taḥmîḳ u techîl sebebi ile lecâc u sitîzeye bâdî olmaya, terk eyleyeler. Lecâc u ta‘ aşşuba bâdî olduğda va‘ z u naşîhat müfîd olmaz. Ve ḥâşşiyet-i cibillet-i insân şöyledür ki noḳşân u zîst /176b/ ü keşf-i ‘ avretinden istinkâf eyleye. Ve bâtın ‘ avretinde câhil ü aḥmaḳdur. ‘ Avret-i zâhirden ise ‘ avret-i bâtın rûsvâ itmek aḳbeḥdür. Bu cihetdendür ki ekṣer-i ḥalḳuñ ṭab‘ ı ‘ avret-i meḥûl setrinden ‘ avret-i zâhir setrine ḥarişterdür. Talebe-i ‘ ilmden erbâb-ı nüfûs bir meclisde birinüñ ḥaṭâsın ‘ add itseler ol kimesneye ḡaḏab müstevlî olur. Bâ-vücûd anuñ ḥaḳîḳatin bilür iken ibtâl-i ḥaḳda duḡûl-i küll-i medḡal kıılır, tâ ‘ avret-i cehli âşikârâ olmaya. Ve sâyiri faẓîḥat ü ḥamâḳatine muṭṭali‘ olmayalar. Bu maraẓuñ izâlesi ḡâlibâ ḥüsn-i naşîhat ü telatṭufdan gayrı ile müyesser olmaz. Ve bir daḡı techîl ü taḥmîḳ-ı îzâdur. Nitekim münkere bir Müsülmân’ı ta‘ zîr itmek maḡzûr ise bî-zarûret îzâ’-i mü’mîn daḡı ḥarâm u maḡzûrdur. Ve telatṭuf-ı va‘ z u naşîhatden muḳaddem maḡzûr-ı münkerden ictinâb sükût u izḥâr ve îzâ’-ı /177a/ maḡzûr u ‘ unf kanı bevl-i

muhtesib ile yumak gibidür. Bu maḥalde gerekdür ki sözi mev‘ ize ve ‘ azāb-ı āhiretten taḥvīf ile söyleye. Ve bu bābda vārid olan aḥbārı īrād eyleye. Ve anı ekābir ü selef sīretlerinden āgāh eyleye. Ve söz īrādında izhār-ı naṣīḥat ü şefkat ü telaṭṭufı ri‘āyet eyleye. Ve bir cānīnūn cināyetini kendüye cināyet ‘ add eyleye. Zīrā cümle ehl-i İslām bir nefis gibidür. Nitekim ḥazret-i Resūl ṣallallāhu ‘ aleyhi ve sellem buyurur: “Cümle mü’minler bir cesed gibidür. Ve ḥāṣṣiyyet-i cesed oldur ki ‘ uzvı müte’ellim olsa cümle a‘ zā aña şerīk olur.”⁶⁸⁸ ‘ Alāmet-i şīḥat-i īmān daḥı bir mü’mine renc veya bir muṣībet irdükde her mü’min ki andan ḥaberdār ola gerekdür ki ol elemūn eşerini kendüde müşāhede eyleye. Ve muṣībet-i dīn ma‘ şıyetdür. Muṣībet-i dīn muṣībet-i dünyevīden ziyādedür.

Üçüncü derece serd söz ve düşünām-ı ğayr-ı fuḥş /177b/ ta‘ nīf ü taḡlīzdir. Bu derecede edeb oldur ki fāsık u ‘ āṣī’yi telaṭṭuf u naṣīḥat ü va‘ z ile men‘ itmekden ‘ āciz olduğda ol ḥālet-i naṣīḥatde ma‘ āṣīye muşırır olur. Ve mevā‘ iz ü neṣāyiḥe istihzā itdükde serd söz ve tehdīd ü düşünām ile men‘ itmek vācib olur. Ve düşünām vaḳtinde fuḥṣiyyātdan iḥtirāz eyleye ve bir söz söyleye ki ḥilāf-ı vāḳi‘ olmaya. Ey fāsık ve ey cāhil ve ey aḥmak demek gibi. Zīrā her kim hevā-yı nefis mütāba‘ atında muḥālefet ḥaḳḳı revā göre aḥmaḳdur. Nitekim ḥazret-i Resūl ṣallallāhu ‘ aleyhi ve sellem buyurur ki: “Hevā-yı nefse tābi‘ olup ve ḥazret-i Ḥaḳḳ celle ve ‘ alādan ‘ afv u maḡfīret taleb iden aḥmaḳdur.”⁶⁸⁹ İkinci edeb her ne söylerse ḥaḳḳ ve Ḥaḳḳ için söyleye. Ve zārūret miḳdārı ile iḥtişār eyleye. Ve ḥācet miḳdārından ziyāde serdlik eylemeye. Ve eger ‘ unf eşer itmeyüp āzār u istiḥḳār u ğaḫab ile münzecir olursa ğaḫab u istiḥḳār /178a/ lāzım olur. Ve eger istiḥḳār u ğaḫab sebebi ile kendüye zarar olmak müşāhede iderse yüzün türş itmek vācibdür.

Dördüncü derece el ile taḡyīr-i münkerātdur. Kesr-i ālāt-ı melāḥī ṭanbūr u ‘ ūd u dütāre vü çeng ü rebāb ve emşālī ve ḥamr dōkmek ve cāme-i ḥarīri çıkarmak ve ğaṣb u ğaṣıbı ḥāne-i maḡṣūbdan ve cāme-i maḡṣūbı ten-i ğaṣıbdan çıkarmak gibi. Bu derece

⁶⁸⁸ Kurtubī, *el-Cāmi’ li-Aḥkāmī’ l-Kur’ān*, C. 16, s. 327. bk. <https://shamela.ws/book/20855/6244>

⁶⁸⁹ Münāvī, *Feyzü’ l-Kadīr*, C. 2, s. 351. bk. <https://shamela.ws/book/21660/2034#p1>

ihtisâbının iki edebi vardır. Biri muhtesibun ‘aleyh teklîfinden izâlesine ‘âciz olmayınca eli ile aña mübâşeret eylemeye. İkinci tağyîri kifâyet miqdârı eyleye. Evün içinden dest-i ‘âşîye yapışup taşra çıkarmağa kâdir ise şağâlına giribânına yapışmaya. Ve âlet-i melâhî kırmak ile bâtıl olursa ihrâk bi’n-nâr eylemeye. Âlât-ı melâhînün kırmasının haddi oldur ki ta‘ab-ı ıslâhı ta‘ab-ı istinâf ile müsâvî ola. Ve hamr dökmekde eger zarfuñ /178b/ hamrdan gayrıya şalâhiyyeti varsa ki şâhibi hamrdan gayrıya zarf eyleye. Kırmak revâ degüldür. Eger hamr dökildükden soñra girü hamra zarf itmek muqarrer olursa kırmak vâcibdür. Hazret-i Resûl şallallâhu ‘aleyhi ve sellem ‘ahdinde evânî-i hamr şikeste oldı. Ve zecr ü infitâm-ı füssâkda ihtiyâc anuñla mü’ekked olup imzâ-yı hükm lâzım ola diyü ol hükm mensûh olmadı. Bir dahı hazret-i Resûl ‘aleyhi’s-selâm zamânında evânî-i hamr zecr ü infitâm içün şiddet-i ihtiyâc sebebi ile şikeste oldı. Andan soñra ‘adem-i ihtiyâc sebebi ile metrûk kaldı ki lâzım olduğda tecdîd hükm muqarrer ola. Zîrâ her hükm ki zevâl-i ‘illet birle zâyil ola, bî-şübhe⁶⁹⁰ ‘avd-i ‘illet sebebi ile ‘avdet eyler. Ve eger inâ’-i hamruñ boğazı tar olup ve içinde olan şarâbuñ irâkasında te’hîr lâzım gele. Ve füssâk âgâh olup /179a/ mâni‘ olmak ihtimâli ola. Veyâhud men‘ idenün âher şuglı ola. Anuñ te’hîrinde rûzigârı zâyi‘ ve eşğâli mu‘attal kıla. Ol zarfı kırmak revâdur. Zîrâ ki münkerün battâlı kendüye vâcibdür. Ve zarf-ı hamrı hıfz itmege menfa‘at ve maşlahatını zâyi‘ itmek lâzım degüldür. Ve eger zarf-ı hamr bir yirde ola ki muhtesibun eli irmeye. Ammâ taş ile kırmak mümkün ise kırmak lâzımdur. Kıymet-i zarf dahı sâkıt olur. Şol cihetden ki bizüm ile şarâb dökmek vuşûline hâyil olmışdur. Eger şarib-i hamr kendü bedeni ile muhtesib ve hamr miyânında hâyil olaydı, darb u cerh ile kaçv u def‘i lâzım gelürdi. Zarf şâhibinün nefsi men‘ sebebi ile darb u qatle müstaḥakk olıcaḡ ḥürmet-i zarf-ı hamr zarf şâhibinün nefsi ḥürmetinden ziyâde degüldür. Ve bu cümle mesâ’il-i deḡâyık-ı fıkhdur ki muhtesibe bunları bilmek /179b/ lâzım ve mühimdür.

Beşinci derece tehdîd ü taḡvîf-i fâyiḡdur. Muhtesib muhtesibun ‘aleyhe bu kârdan ferâḡat eyle. Yoḡsa başuñı yararın yâ ta‘ zîr iderin veyâhud ḡadd ururın demek gibi. Ve

⁶⁹⁰ şübhe: شُبْهَة, nüsha.

bu derecenün edebi muhtesebun ‘aleyhi bir va‘îd ile ki tahvîfi şer‘ koymada cāyiz olmaya, tehdîd eylemeye. Evüni harâb iderem. Veyâhud zen ü ferzendünü esîr eyleyem demek gibi. Zîrâ bu maķûle tehdîdi eger ‘azm ile iderse harâmdur. Ve eger tehdîdde ğayr-ı ‘âzim olursa kizb itmiş olur. Kizb ise şer‘-i şerîfde harâmdur. Ammâ eger va‘îdde darb ve istiḥfâf ile ta‘arruz eyleye. Hâl ü vakt iktizâ itdüğü üzre ḥadd-i ma‘lûma deġin ‘âzim ola cāyizedür. Ve eger fâsık mübâşeret-i fısķa muşır olup şiddet-i zecr ve mübâlaġa-i tehdîd ile memnû‘ olursa va‘îdde ḥadd-i ma‘lûmdan /180a/ ziyâde iderse cāyizedür. Ve bu cümle-i kizbden maḥzûr degüldür. Zîrâ bu maķûle hâlde mübâlaġa ıslâḥ-ı zâtü’l-beyn ve te’lîf-i zevceynde olan mübâlaġa gibidür. Bu mâni‘ şiddet-i ihtiyâc sebebi ile murahḥaşâtındandır. Ve ‘ulemâ’-i selef dāyimâ anı mendûb tutmuşlar. Ve aña muvâzib olmuşlar.

Altıncı derece el ü ayak ve ğayrı ile darbe mübâşeretdür. Bu derecede iki şart vardır: Biri zarûret muḳtezâsınca urmaķdur. İşrâr-ı fâsık u zâlim bir meşâbede olsa ki ta‘rîf ü va‘z u naşîḥat ve ‘unf u zecr anuñ fısķ u zulmine mâni‘ olmasa def‘-i münkerde zarûret ile urmaķ vâcib olur. İki şart urmaķda ḥadden tecâvüz eylemeyüp ihtiyâc olduğı kadar iktisâr eyleye. Ve mübâşeret-i münkerden ferâġat itdükden soñra anı rencide eylemeye. Nitekim kâḍiye iltizâm-ı medyûn meysûr-ı edâ’-i ḥaķķa ḥabs ve darb ile /180b/ vâcib ise muḳtesibe daġı bu tedricün ri‘âyeti vâcibdür. Ve eger münker def‘ inde silâḥa muḥtâc olursa silâḥ ile teşhîr vâcib olur. Meşelâ bir fâsık bir zen-i ecnebiyyeyi tutmuş ola. Veyâhud mizmârı olup zenî urup gidelüm dir iken anuñla muḳtesib miyânında yâ şü veyâ ḥāyiṭ ve ğayrı nesneler ḥāyil olsa muḳtesib eline yay u ok alup fâsıķa bu münkeri terk eyle yâhud seni ok ile ururın dise eger elini ol zenden kaldurmazsa ok ile urmaķ gerekdür. Ammâ belden aşıġasın göz idüp muḥâṭara olan a‘zâsına urmaya. Ve mu‘tezile her nesne ki müte‘allık-ı ḥuķûkullâhdur, ihtisâbı va‘z u naşîḥat ü ta‘rîfden ğayrı cāyiz degüldür. Ve mübâşeret-i darb u cerḥ ḥâkimden ğayrısına münâsib degüldür dirler. Ammâ cumhûr-ı ‘ulemâ’-i ehl-i sünnet yanında cümleñün ihtisâbında ḥiç fark yokdur. /181a/ Cümleye vâcibdür.

Yedinci derece muhtesib za‘îf ü fâsık kavî olsa ve tağyîr-i münkerde silâh ve a‘vân u enşâr ile muḳābeleyle muhtâc olsa ve fâsık daḥı imdād-ı a‘vân u enşâr ile muḳābele eylese bu derece maḥall-i ihtilâfdur. Ve ba‘z-ı ‘ulemâ demişler ki ḥalâyıḳdan yalnız birinüñ istiklâli yokdur. Hâkimün izni olmadın bu emre mübâşeret itmek gerekdür. Zîrâ bu emr fitne vü fesâd ve taḥrîb-i bilâd tehyîc ü taḥrîkine bâdî olur. Ve ba‘z-ı ‘ulemâ hâkimün iznine ihtiyâc yokdur demişler. Ve bu ḳavl kıyâsa aḳrebdür. Zîrâ ki ittifâḳ ile ḥalâyıḳdan birine emr-i ma‘rûf câyizdür. Belki vücûbı naşs-ı kitâb ile şâbit olmuştur. Bî-şübhe anuñ evâyl-i derecâtı ikinciye ve ikinci üçünciye bu dereceye ki mu‘âvenet ü muḳābele vü muḳāteleyle iktizâ ider. Müntehî olur. Ve bu emr-i ma‘rûf levâzımındandır. İmdi her kim /181b/ bu tâ‘ate ḳâyim olur gerekdür ki anuñ levâzımından bâkî olmaya. Ve rızâ-yı Hâḳḳ ve def‘-i ma‘âşide tecnîd-i cünûdî nuşret-i İslâm ve iḳâmet-i şer‘ için efdâl tâ‘ât-i ve eḥabb-i ḳurbât ‘add eyleye. Nitekim ehl-i küfre ve fırâḳ-ı küffârdan her fırḳa ki ḥarb ider, ḳam‘ı için ḥalḳı cem‘ etmek câyiz ve maḳtûl-i küffâr heder ve maḳtûl-i ehl-i İslâm’a şehâdet hükmi varsa ke-zâlik ḥalḳuñ biri ḳam‘-ı ehl-i fesâd etmek câyizdür. Eger fâsık-ı mu‘lin-i muşırr dâfi‘-i münker muḳābelesinde ḳatl olunursa ekser-i ‘ulemâ ḳatında heder ve ⁶⁹¹ لا بأس بقتله عند الجمهور ve eger muhtesib-i muḥikḳ ḳatl olunursa mazlûm u şehîddür. İntihâ’-i emr-i ma‘rûf bu ḥadde deḡin nevâdirdendür. Ve nâdir mecârî-i cereyân-ı aḥkâmıdan ḥâric olduḡı eelden ḳânûn-ı kıyâs-ı şer‘i taşvîr-i nevâdir sebebi ile tağyîr-pezîr degüldür. Ve her kim münkerün dil ü el ve nefis ve silâh /182a/ ve a‘vân ile tağyîrine ḳâdir olsa def‘ etmek câyizdür. Ve bu mes’ele muḥtemelât-ı aḥkâm-ı fıkhdandır. Deḡâyıḳı fehm olunmaḳ lâzımdur.

Üçüncü rûkn muhtesibun ‘aleyh şol kimesneden ‘ibâretdür ki terk-i me’mûr yâ irtikâb töhmet[i] sebebi ile müstevcib-i iḳâb-ı ihtisâb olmuştur. Ve bu rûknüñ şartı muhtesibun ‘aleyh bir şıfat ile ola fi‘l memnû‘un minh anuñ ḥaḳḳında münker ola. Ve bu ma‘nâda ism-i insâniyyet kâfidür. Mükellef olmaḳ şart degüldür. Ke-zâlik bu ma‘nâda ‘aḳl u ḥürriyyet ü İslâm şart degüldür. Zîrâ bir tıfl şarâb içse veyâ bir divâne

⁶⁹¹ “Cumhura göre onu öldürmekte sakınca yoktur.”

zinā itse men' itmek vācibdür. Dīvāneyi zinādan men' itmek vācib olduğu gibi egerçi bir behīme bir Müsülmān'ın zer'ine zarar itdükde men' i vācibdür. Lākin aña ihtisāb dimezler. Zīrā ihtisāb bir münkerün men' inden 'ibāretdür ki müte'allıkı haqqullāh ola. İftirāk-ı münkerden şıyānet-i memnū' için /182b/ ki ol anuñ haqqında ma'siyetdür. Ve vüçub-ı ihtisābuñ iki haqqı vardır: Biri haqqullāh ki tazýî' i ma'siyetdür. İkinci tazýî' hukuḳ-ı 'ibād ki mezālimdür. Münkerātdan ba'zınuñ men' inde iki ve bazısında bir haqq mer'î olur. Nitekim bir kimesne bir kimesnenün mālını telef eyler. Bunda iki haqq mer'îdür: Biri haqqullāh ki hilāf-ı fermān fā'il haqqında ma'siyetdür. İkinci ğayrının mālı hıfzı ve eger ğayrının 'uzvını izni ile kaṭ' ider. Haqq mecniyyun 'aleyh izni sebebi ile sākıṭ olur. Lākin cināyet idenün fi'li ma'siyet olur ki tazýî'-i haqqullāhdur. Ve bunda ihtisāb hükmi şābitdür. Ve dīvāne ve küdekün şürb-i hamr u zinādan men' i bu kabildendür. Ve zer'den behimenün ihrācına bu hüküm yokdur. Zīrā behimenün men' i behīme haqqında ma'siyet olduğundan degüldür. Belki Müsülmānların /183a/ mālın hıfz itmek içündür. Faḳat anuñ-çün ihtisāb dimezler. Niçün ol behīme şu yirine necāset veyā hamr içerse men' olunmaz. Şürb-i şarābdan dīvāne ve küdeki men' itmek ve ityān-ı behīme hamra ve behīmeye himāyet için degüldür. Belki şıyānet-i nefis ve ihtirām-ı insāniyyet içündür. Ve bu aḥkām letāyifindendür ki haḳāyıkına ehl-i fiṭnatdan ğayrı kimesne vāḳıf olmaz. Bu mesā'il ma'lūm olduğdan soñra nihān buyurılmaya ki ğayrının mālı hıfzı iki nev'dür: Biri anuñ sebebi ile mālına vü cāh u cānına ta'ab u hüsrān u noḳşān tārî olmaz. Müsülmānların hukuḳı ri'āyetinde bu miḳdār ecell derecāt-ı vüçubdandır. Ve keşret-i edille ki vārid olmuşdur. Bu ma'nāda ri'āyet-i hukuḳ ehl-i İslām icābında kāfidür. Ve bu ma'nā icāba redd-i selāmdan evlādur. Zīrā ki ri'āyet-i hukuḳ terkinde izā terk-i redd-i selām /183b/ izāsından ziyādedür. Ve 'ulemānuñ ittifākı bunuñ üzerinedür ki bir Müsülmān'ın mālı zulm-i zālīm sebebi ile maḥall-i telefe düşdükde bir kimesne ḳatında bir şehādet ola ki işhādı ile haqq müstaḥaḳḳına rāci' ola. Edā'-i şehādet anuñ üzerine vācib ve kitmānında 'āşî olur. Ve her münkerün def'i terki anuñ mübāşeretı sebebi ile dāfi'e zarar irişmeye. Bu hüküm üzredür. Ve eger def'-i münker sebebi ile māl u cān u cāhına ta'ab yā hüsrān veyā noḳşān mülḥaḳ olısar ise ihtisāb lāzım olmaz.

Zîrâ anuñ dahı beden ü cāh u mālda haqqı mer'îdür. Zîrâ gayrınıñ haqqı kendüye lâzım gelmez ki kendünün haqqını gayrınıñ haqqında fedâ eyleye. Eger işâr tarîkı ile kendü haqqını Müsülmân karındaşınıñ haqqına nişâr iderse cümle-i müsteħabbât ve mendübât dandır. Ve kıllet ü keşret-i hüsran tefâvütine nazar-ı /184a/ tarafeynden mer'î degüldür. Eger bir kimesne dâfi'nün ihrâc-ı behâyim iştigâli müddetinde bir aqçadan gayrı noqşanı yoqdur ammâ terk itmesiyle şâhib-zer'ün küllî mālî telef olur dise keşret-i hüsran tarafı râciḥ ü def'i lâzım olur. Ammâ böyle degüldür. Belki şâhib-māl-ı keşir kendünün mālî keşreti hıfzına müstaḥaqq olduğı gibi bir aqça şâhibi dahı kendünün bir aqçalığı hıfzına müstaḥaqqdur. Ve def'ün cihet-i lüzüm u vücûbına naşş u kıyâs ile hiçbir vech şâbit degüldür. Ammâ eger kuvvet-i māl mâ'siyet tarîkı ile olursa ğaşb u nehb ü zulm gibi bî-ihtimâl meşakḳat ü ta'ab müyesser olursa dahı men'î vâcibdür. Zîrâ bunda maḳşud-ı haqq-ı şer' ve nuşret-i dînden terk-i ma'âşide <ma'âşide> vâcib olduğı gibi def'-i ma'âşide dahı meşakḳate taḥammül itmek her mü'mine vâcibdür. Ve mecmû'ı terk-i ma'âşî ta'aba /184b/ mebnîdür. Belki medâr-ı cemî'-i tâ'ât muḥâlefet-i nefse mebnîdür. Hem ğâyet-i ta'abdur. Ma'lûm oldu ki kıllet ü keşret-i ta'ab vücûb ve 'ademde vücûb-ı def'-i eşerdür. Nihân buyurılmaya ki ta'abuñ iki tarafı ve vasaṭı vardır. Taraf-ı evvelde kıllet-i ta'abdur ki ol miqdâr ta'ab ile bî-şübhe vücûb-ı ri'âyet-i haqq-ı birâder-i Müsülmân sâkıt olmaz. Meclis-i hükme şâhidi ihzâr itmek ta'abı ḥâkim şâhide qarîb olsa bu miqdâr ta'ab ki iḳâmet-i şehâdet veyâ edâ'-i emânet için birkaç adım yir gelür. Ta'ab 'add olunmaz. Ammâ ikinci taraf teveccühi keşretedür. Ve suḳûṭ vücûbı hiç muḥaşşılı maḥfî kalmaz. Bir şâhidi bir şehrden bir şehre rıḥlet itdürmek ve iḳâmet-i şehâdet teklîf itmek gibi. Zîrâ hiç 'âkıle maḥfî degüldür ki şâhide bu nev' meşakḳate taḥammül itmek lâzım degüldür. Ve bu iki tarafuñ miyânı vasaṭdur ki maḥall-i cereyân-ı /185a/ aḥkâm-ı tarafeyn ve muḥtemel ḥikemeyndür. Ve bu müzmin şübhelere dendir ki 'uḳdesinün ḥalli maḳdûr-ı beşer degüldür. Zîrâ ki bunda bir mübeyyen 'illet yoqdur ki miyân eczâ-yı müteḳâribesi fâriḳ ola. Ehl-i 'ilm ve erbâb-ı vera'a vâcibdür ki şol nesne ki menhec-i rüşd ve şavâba

akreb ve ism ve 'ikāb haţarından eb'addur. Bunda anı ihtiyār eyleyeler. وَاللّٰهُ اَعْلَمُ
بِالصَّوَابِ⁶⁹²

Dördüncü rükn muhtesebun fihdür. Bir 'amelden 'ibāretdür ki anuñ 'āmili müstaḥaqq ve müstevcib-i 'itāb u 'ikāb ve müstaḥaqq-ı ihtisāb olur. Ve bu rüknüñ dört şartı vardır:

Şart-1 evvel ḥaḳīkat-i fi'l-i münker ola. Ve münker bir fi'le dirler ki anuñ vuḳū'ı şer'-i şerīfde maḥzūr ola. Andan e'amm ki ol fi'lüñ mübāşereti fā'ilden ma'siyet ola yā olmaya. Zīrā çok fi'l olur ki vuḳū'ında münker olur. Ve andan men' vācib olur. Ve ol fā'ilden ma'siyet olmaz. Dīvānenüñ /185b/ ve tıfluñ zinā vü şürb-i şarābları gibi ki bu iki kimesne bu iki kebāreye irtikāb itmekle 'āşī olmazlar. Ve 'āşisiz vücūd-ı ma'siyet muḥāldür. Eyle olsa lafz-ı münker ma'siyet lafzından e'amm olur. Ve şağāyir ü kebāyirden cemī'-i ma'āşī 'umūmen bu lafzuñ taḥtındadır. Ve ḥükm-i ihtisāb cemī'-i merātib ve derecāt-ı şağāyir ü kebāyirde cārīdür.

İkinci şart münker ol ḥālide mevcūd ola. Zīrā ki gāsiḳuñ ferāğatinden soñra herkese anı ihtisāb itmek cāyız degüldür. Ma'siyet münkarız olduḳda iḳāmet-i ḥadd ve ta'zīr-i ḥākimden ḡayrı cāyız olmaz. Ve bir ma'siyete ki fāsıḳ istiḳbāle 'ārifdür. Eger 'āzim-i muḳırr ise ol ma'siyet ile aña ihtisāb-ı va'z tariḳından ḡayrı cāyız degüldür. Ve eger münker ise va'z ile ihtisāb daḳı revā degüldür. Zīrā bu ma'nā sū'-i zanna bā'ış olur. Sū'-i zann ḥod ḥarāmdur.

Üçüncü şart münker tecessüs olunmadın zāhir /186a/ ola. Ve her kim bir münkeri ḥānesinde maḥfī tutar. Tecessüs ile izḥār itmek revā degüldür. Zīrā fāsıḳ mestūr tutduḳı nesneyi setr itmek vācibdür. Naḳl olunur ki ḥazret-i 'Ömer raḍıyallāhu 'anh bir gice Medīne-i Münevvere şehrini gezerken bir kimesneyi bir zen ile ḥālet-i fuḥşda gördi. İrtesi minbere çıkup şaḥābeye teveccüh idüp: Ḥākim iki kimesneyi ḥālet-i zināda görse iḳāmet-i ḥadd itsün mi? Ne dursiz, diyü buyurdılar. Sen ḥākimsin. Ve umūr-ı aḥkām

⁶⁹² “Doğruyu, en iyi bilen Allah'tır.” bk. Mehmet Yılmaz, *Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler (Ansiklopedik Sözlük)* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1992) 161.

re'y ü maşlahatuña menūṭ didiler. Ve 'Alī kerremallāhu vecchēhū buyurdı ki: Ey 'Ömer! Bu söz saña lāyık degüldür. Eger bu emri izhār idersen ḥadd üzerüne düşer. Zīrā bu bir emrdür ki ḥazret-i Ḥaḳḳ celle celāluhū te'kīd-i tesettür için dört kimesnenün şehādetine mevḳūf kılmışdır. İcrā-yı ḥükmdē bir kimesnenün şehādeti kāfī degüldür. Ve naḳl olunur ki ḥazret-i 'Ömer 'Abdu'r-raḥmān bin 'Avf ile raḍiyallāhu 'anhümā bir gice /186b/ Medīne-i Münevvere ḥırāsetinde gezerken bir evde çerāğ yanardı. Evün ḳurbına geldiler der-beste buldılar. Ammā ḥāneden eşvāt-ı elfāz ki 'ādet ehl-i şürbdür işitdiler. 'Ömer, 'Abdu'r-raḥmān'a bu kimün ḥānesidür, bilür misin didi. Bilmezem didi. Ümeyye bin Ḥalef oğlu Rabī'a'nun evidür. Ve anlar şürb-i şarāba mu'tāddur. Bu bābda ne fikr idersin didi. 'Abdu'r-raḥmān eyitdi: Biz bu emrde muḥālefet-i ḥaḳḳ itdük. 'Ömer: Niçün didi. Ḥazret-i Ḥaḳḳ celle celāluhū وَلَا تَجَسَّسُوا⁶⁹³ diyü buyurmışdır. Ve biz tecessüs eyledük didi. Ol emrden ferāğat idüp gitdiler. Ve anuñ ḥadd-i tesettüri oldur ki fāsık kendü evinde oturup ḳapısı ḳapanık olsa erbāb-ı fışḳ 'ādātı üzre āvāz-ı sürūd u raḳş ve mezāmīr ü evtār u eşvāt ve kelimāt-ı nā-manzūm ol evden işidilmese bu maḳūle ḥālet tecessüs idüp bām u pencereden iḳerü girmek ḥilāf-ı şer'-i şerīfdür. /187a/ Ammā bu maḳūle eşvāt ki ṭaşra olan kimesneler istimā' eyleye. İstimā' idenlere ḳanda ise gelüp taḡyīr-i münker itmek vācibdür. Ve eger bir kimesnenün bir zarfı olsa ve ol zarfdan rāyiḥa-i ḥamr fāyiḥ olsa meşrübāt-ı muḥarremeden olmayup ḥall ü ḡayrı gibi olmaḳ iḥtimālin virse anı dökmege ḳasd itmek cāyız degüldür. Ve eger ḳarīne-i ḥāl ile ma'lūm idine. Nitekim ḥāmil bilür ki ālāt-ı ḥamrdandır. Bunda ḥilāf vardır. Ve eşaḥḥı iḥtisāb cāyızdır. Zīrā ki bu 'alāmet-i müfīd ḳānn olur. Ve bu maḳūle umūrda ḡalebe-i ḳānn-ı ḳāyim-maḳām 'alemdür. Ke-zālik eger bir fāsık bir ṭanbūrı veyā bir 'ūdı esbābı altında götürmüş olsa ve ol ālātuñ şekli zāhir olsa iḥtisāb vācibdür. Ve her nesnenün delāleti zāhir ola. Aña mestūr dimeyeler. Anuñ ḥükmi meḳşūfāt ḥükmidür. Ve biz şol nesneyi ki ḥazret-i /187b/ <ḥazret> Ḥaḳḳ 'azze ismuhū mestūr ṭutar, setr itmege ve ol nesne ki zāhir olur, izhār itmege me'mūruz. Ve derecāt-ı zuḥūr mütenevvi'dür. Gāḥ başar ve geh sem' ve gāḥ şemm ve gāḥ lems imsāsı ile zāhir olur. Çün murād-ı ḥuşul 'alem ve bu ḥavāss-ı

⁶⁹³ Hucurāt 49/12: "... Birbirinizin kusurunu araştırmayın. ..."

müfīd ‘alemdür. Bu zarfda ki setr göreyin ne var demek revā degüldür. Zîrâ bu ma‘nâ tecessüs olur. Ve tecessüs ma‘rûf olan emârâtun talebidür. Ve emârât bi-taleb hâşıl olup mûriş-i ‘alem olduğda muḳtezâsınca ‘amel itmek cāyizdür. Ammâ taleb-i emârâtda ruḥşat yokdur.

Dördüncü şart münker ictihād maḥallinde olmamak gerekdür. Ve her fi‘li ki müctehidân ümmetden biri cāyiz görmüş ola ḡayrısına anı inkâr itmek münāsib degüldür. Meşelâ Ḥanefî ḡabb u ḡabu⁶⁹⁴ ve tesmiyesiz olan ekinde Şāfi‘î’ye inkâr itmek lâyıḳ degüldür. Ve Şāfi‘î velīsiz nikāḥda ve şüf‘a-i civār ve şürb-i şarāb ḡayr-ı müskir ve emşālinde /188a/ Ḥanefî’ye inkâr itmek münāsib degüldür. Belî Şāfi‘î olan ḡabu‘ u ḡabb ve tesmiyesiz olan ekinde Ḥanefî olana inkâr itmek revādur. Ve Ḥanefî olan daḡı velīsiz nikāḥ ve aḡz-ı şüf‘a-i civār ve emşālinde Şāfi‘î olana inkâr itmek cāyizdür. Zîrâ her birine mu‘teḳadı olan müctehide tābi‘ olmak lâzımdur. Ve herkes i‘tikādınca şavāb olana muḡālefet itmek kendü ḡaḳḳında ma‘şiyetdür. Ol şavāb i‘tikād itdügi ‘indallāḡ ḡayr-ı şavāb ise daḡı ve bu ma‘nâ aḡkām-ı fūrū‘ ve ef‘âlde şāyi‘dür. Uşul ve şifāt ve ihtimālâtda bu mes‘ele müte‘arız degüldür. Ve ol iki şüretde mübeyyen olur: İhtimāl-i evvelün mişāli muḡtesib bir şaḡır bir zen-i zinā ḡaşıdıyla mücāma‘at ider görse ve vāḳı‘da ol zen ol aşammuñ zevcesi olsa ki ḡālet-i şıḡarda şaḡıruñ babası ol zenî aşamma ‘aḡd itmiş olsa ve aşammuñ /188b/ <ve aşammuñ> andan ḡaberi olsa ve muḡtesib anı bilse ve anuñ ‘örfinden şaḡırlıḳ sebebi ile ‘āciz olsa veyāḡud dilini bilse zen zevcesi iken daḡı aşamm ol zene mübāşeretü iḡdāmında i‘tikād-ı ecnebiyyesiyle ‘āşīdür. Ve ‘ilmullāḡda ḡelāldür. Ve ikinci mişāl bu şüretün ‘aḡsidür. Bir kimesne zevcesinün ḡalāḳını muḡtesib bāḡnında ḡāzab u ḡased ü riyādan ve ḡayrıdan bir şıfatun ḡuşūline ta‘līḳ itse ve ol şıfat bāḡn-ı muḡtesibde zāḡir olsa ve muḡtesib mevāni‘ sebebi ile zevceyn ‘örfinden ol şıfatun ḡudūşına ‘āciz ve vuḳū‘-ı ḡalāḡda müteyāḳḳın olsa ḡālet-i mücāma‘atda anları gördükde men‘ itmek vācib olur. Ḥālen ki zānīnün vuḳū‘-ı ḡalāḡa ‘ilmi yokdur. Ve anlara ḡükm-i ma‘şiyet cehldendür. Ḥükm inkâr ol fi‘lden muntefī eylemez. Ve bu şüretün ‘aksinden ‘aks-i ḡükm lâzım

⁶⁹⁴ ḡabu‘: ضیع, nüsha.

olur. Her fi' l ki 'indallāh münker degüldür. /189a/ Egerçi ol fi' l cehl sebebi ile fā' il yanında münker ise dahı andan men' cāyiz degüldür. Bu mes'elenün levāzımından birisi budur ki Şāfi' i ekl-i zabb ve metrük-ı tesmiyede Hānefī'ye i' tirāz ve Hānefī dahı nikāh-ı bī-velī ve ahz-ı şüf' a-i civārda Şāfi' i olana inkār cāyızdır. Bu mesā' il şübühāt-ı müzminedendür. İki vechden şübüt ihtimālāt-ı müte' arıza ve haṭā' -i muḥālife 'adem-i kâbiliyyet sebebi ile kaṭ' -i hükm ve her müctehidün te' şīr-i ictihād ve rüçhān-ı edille ve galebe-i zann muḳtezāsınca yüz gösterür. Velī gūy-ı devlet-i neyl-i şevāb şol kimesneye müyesserdür ki cenāb-ı ' azze hüdāyı levş-i ednās-ı hevādan viḳāyet eyleye. Ve şadr-ı mesned-i ḥüsn-me' āb ol kimesneye muḳadderdür ki menhec-i rızāyı zulmet-i ğubār-ı riyādan pāk eyleye. Ve rüy-ı āfitāb-ı yakīni şehāb-ı telbīsātla pūşide kılmaya. Ve devlet-i uhrevīyi cīfe-i dünyevīye şatmaya. Hāne-i ' āriyeti /189b/ ta' mīr itmekle dīnün vīrāneligine sa' y eylemeye. Erkān u şerāyiṭ ü ādāb-ı ihtisāb ma' lūm olduğdan şoñra pūşide buyurılmaya ki 'aded-i münkerāt ki bu rūzigārda me' lūf-i ' āmme olmışdur. Faşl-ı⁶⁹⁵ rūsūm u 'ādātı mecārīsinde cārī olmışdur, çokdur. Ve ihşāsı tafşīl ṭarīķı ile mümkün degüldür. Meger ihşā' -i tefāşīl-i şer' ile müyesser ola. Ve lākin cümlesi yedi kısmdur. Kısm-ı evvel münkerāt-ı mesācid ikinci münkerāt-ı esvāk üçüncü münkerāt-ı şevāri' dördüncü münkerāt-ı ḥammām beşinci münkerāt-ı ziyāfet ü mecālis altıncı münkerāt-ı ' imārāt u nafaḳāt yedinci münkerāt-ı ' āmme.

Kısm-ı evvel münkerāt-ı mesācid ve bu kısmuñ efḫaş münkerātı isā' et-i şalātdur. Rükū' u şücūdda ṭumānīnet terki ile naşş-ı ḥadīş ile mübṭal-i namāzdur ve andan nehy vācibdür. Cümleden biri laḥn ile kırā'at-ı Qur'ān'dur. Ve sıḥḥat üzre telkīn itmek vācibdür. Ve laḥn okuyanı dahı laḥn okumaḳdan men' itmek lāzımdur. /190a/ Ve āña şükūt itmek ma' şiyet-i fāhişdür. Zīrā ki ta' līm-i ḳudret var iken Qur'ān'ı laḥn ile okumaḳ ma' şiyetdür. Ve ma' şiyete sükūt dahı ma' şiyetdür. Eger laḥn okuyanuñ zebānı edā' -i maḥāricden ' āciz ise eger ekşer-i kırā'atı laḥn ise terk eyleye. Ve Fātiḥa'nuñ taşḫīḥine iḳtişār eyleye. Ve eger ekşer-i kırā'atı şaḥīḥ olup cümleñüñ

taşhîhine ‘âciz ise ‘ulemâ ⁶⁹⁶بأس بقرائته diyü buyurmışlardır. Ammâ okuduğı zamānda āvāzın bülend eylemeye. Bu cümleden biri dahı haṭīb ibrişimi ğālib olan cāme geyse veyāhud elinde olan kılıcının bendi altın veyā nukre olsa yanında oturmak cāyiz degüldür. Ve inkārı vācibdür. Ve biri dahı kışşa ⁶⁹⁷-ḥānları ḥalaḳasıdır. Nice ki bu rûzigārda kendülerin vā‘ iz idüp ḥaḳāyık-ı ‘ulûm-ı tefsîr ü ḥadîse cāhil ve deḳāyık-ı taḥvîf ü tehdîd âşârından ‘atıldır. Hikâyât-ı müzahref ve elfâz-ı /190b/ müsecca‘ ve ebyât u eş‘âr-ı münhâ ile ki cühhâl ü füssâk-ı ‘āmmeyi ma‘āşīye dilîr ve eclâf-ı aḥmaḳ-ı ğabîyi muḥalefât irtikâbına küstâḥ eylerler. Anuñ gibileri inkâr itmek vācib ve andan men‘ itmekle ihtisâb lâzımdır. Zîrâ şerāyit-i vā‘ iz ‘alāmât-ı vera‘ zāhirinde bāyin ve hey‘etine sekîne ve vaḳār-ı ğālib ve sîmā’-i ehl-i şalāḥ şüretinde lâzım ve ednās-ı bid‘at ü hevādan pāk ola. Her kimde kim bu şıfât mevcûd olmaya fesād va‘z u sözi ḥalk içinde şalāḥından ziyāde olur. Ve biri dahı ḥuzûr-ı zenāndur. Mecâlis-i va‘zda ve müşāfehe-i ricâlde tezkîr anları mesâcid ü meḳâbir ve te‘āzî vü tehānīye ⁶⁹⁸ gelmekden men‘ itmek vācibdür. Ve eger ‘acāyiz köhne cāmelerle meclis-i va‘zda verā’-i estārda otursalar nesne lâzım gelmez. Ve biri dahı ehl-i şu‘bede ve telbîsât ḥalaḳaları ve etṭibā’-i ṭarfiyyedür. Cum‘a günlerinde /191a/ cevāmi‘ ḳapularında edviye vü ma‘âcîn ü ta‘vîzât u at‘ime bey‘ider. Ve inşā’-i ḳaşāyid ü eş‘âr bu cümle ḥarāmıdır. Ve men‘i vācibdür. Ve biri dahı mesâcide duḥûl-i mecānî ü sükārā meger dîvâne ki ḥāline ṭahâret ü sükût ğālib ola. Ve lu‘b içün duḥûl-i şıbyân bu cümleden men‘ ü inkārı vācibdür.

İkinci kısım münkerât-ı esvâḳ ve bu kısımın uşûli ondur:

Evvel murābahada kızb. Meşelâ bir kimesne bir metâ‘ı on aḳçaya şatun almış olsa on ikiye aldum bir aḳça fāyide ile saña bey‘iderin dise bāyi‘ bu sözde kâzib ve hem fâşıḳdur. Her kim bu kimsenün kızbine vâḳıf olursa müşterîyi bāyi‘ün dürüğünden āġah itmek vācibdür. Eger taḳşîr iderse işm ü fışḳda bāyi‘ ile şerîkdür.

⁶⁹⁶ “Kraatinde sakınca yoktur.”

⁶⁹⁷ kışşa: حصّه, nüsha.

⁶⁹⁸ tehānīye: نهانی به, nüsha.

İkinci münker mübî'ün 'aybını ihfâdur. Rivâyet olunur ki Vâsile bin Eska⁶⁹⁹ rağıyallâhu 'anh /191b/ oturmuş idi. Bir kimesne bir deve fûrûht iderdi. Vâsile bu huşûşa muğayyed oldu. Bir kimesne ol deveyi üç yüz aqçaya şatun aldı ve gitdi. Vâsile ol kişinün ardından cevâb: Bu deveyi zebh için mi alduñ yoğsa rûkûb için mi didi. Rûkûb için aldum didi. Vâsile eyitdi: Bu devenün ayağında bir sūrâh vardır. Anuñ zağmetinden çoklık menzil almağa iktidârı yokdur. Ol kimesne 'avdet idüp yüz aqça ziyânına aldı. Bâyi' ziyân itdüdüñ didi. Vâsile: Ben hâzret-i Resûl şallallâhu 'aleyhi ve sellemden işitdüm ki: "Bir kimesne bir nesne bey' itse, içinde olan 'aybını beyân itmezse helâl olmaz."⁷⁰⁰ Ve bir kimesne ol 'aybı bilse ve beyân itmese ol dağı helâl degüldür. Günâhda şerik olur diyü buyurdılar.

Üçüncü münker necşdür.⁷⁰¹ Bir kimesne bâzârda bir metâ' ı şatun alır ve bir kimesne dağı gelür ol bahâyı müşteri firîfte /192a/ olmağ için ziyâde ider, bu fi'l harâmdur ve men' i lâzımdur.

Dördüncü münker sevmdür. Bir kimesne metâ' ı alsa ve fûrûht itse ve şemen karar itdükdən sonra bu metâ' ı girü döndür, ben saña bundan a'lâsın dağı ucuz bahâyı virürem dise. Veyâhud bir kimesne bâyi' e bu metâ' ı girü al, ben senden dağı ziyâde bahâyı şatun aluram dise. Egerçi bu bey' zâhir-i şer' de şahîhdür. Ammâ bu şahş bu fi'l ile âşim ü 'âşidür. Ve anı inkâr itmek vâcibdür.

Beşinci münker tefâvüt-i mikyâl ü mizân-ı ehl-i bâzârdur. Ve ehl-i sūkdan her kimün iki sengi veyâ iki keyli varsa ki biriyle alır ve biriyle bey' iderse âşim ü 'âşî vü fâşıkdur. Ve muhtesibe lâzımdur, her ayda bir def' a bu huşûsı tefahhuş eyleye. Her kimün noğşânına vâkıf olursa hâkime i'lâm itmek lâzımdur. Ve hâkim dağı ol kimesneyi ta'zîr /192b/ ü ıslâh idüp def' -i fesâd itmek vâcibdür.

Altıncı münker mu'âmelât-ı hañrede terk-i icâb u kabûldür.

⁶⁹⁹ Eska': استع, nüsha.

⁷⁰⁰ Hâkim, *el-Müstedrek*, C. 2, s. 12. bk. <https://shamela.ws/book/2266/2245#p1>

⁷⁰¹

Yedinci münker ribeviyât⁷⁰² ve ğayrıdan şürûṭ-ı fāsīde ki hāḷḷk arasında mütedāvil ehl-i esvāḳa ġālibdür. Ve ol cümle müfsid-i ʿ uḳūddur.

Sekizinci münker beyʿ-i eşkāl-i şuveriyyāt-ı muşavver ki bayram günlerinde oğlancuḳlar için alurlar ve şatarlar. Ālāt-ı melāhī gibi kesri vācib ve inkārı lāzımdur.

Ṭokuzuncı münker beyʿ-i evānī-i zer ü nuḳre vü ibrişim-i merdāne cāmeler münker-i maḥzūrdur. Ve cümlesinüñ menʿi lāzımdur.

Onuncı münker ḳaşşāre olmuş cāmeler ve refv olmuş fūṭalar telbīsātdandur ve fiʿli ḫarāmdur. Ve cümleñ menʿi vācibdür.

Üçüncü kısım şevārīʿ ü mecāmiʿdür. Ol daḫı ondur:

Evvel sūtūnlar vazʿ idüp ve işcār itmekle yolları teng itmek.

İkinci cülūs için /193a/ dükkān yapmak ile yolcıya zarar irişdürmek ġāyet münkerdür. Ve taḡyīr ü taḫrībī vācibdür.

Üçüncü ihrāc-ı nāvdān ki yollara müstaʿ mel şu dökmele Müsülmānlaruñ cāmeleri mülevveş olur.

Dördüncü yollarda aṭʿ ime ve ġayrı nesneleri beyʿ itmek yolları teng itmek.

Beşinci müddet-i naḳlden ziyāde yollarda ḫaṭab⁷⁰³ u ḫār vazʿ itmek.

Altıncı teng olan yollarda devābb bağlamak. Meger ḫaml ü rükūb miḳdārı ki zarūretdür ve devābba ṭāḳatinden ziyāde taḫmīl itmek münker ü maḥzūrdur. Ve menʿi lāzım ve mühimdür. Ve yük ile ḫāruñ mürürü ki ḫalḳuñ esbābın pāreler münkerdür.

⁷⁰² ribeviyāt: ربويات, nüsha.

⁷⁰³ ḫaṭab: خطب, nüsha.

Yedinci kaşşâbları mezâbihi ve ervâş⁷⁰⁴ u dimâyı yollara dökmek ki tabâyî⁶ andan istikrâh ider. Ve her kaşşâba bir mezbağa binâ itmek lâzımdur ki halkuñ pinhân ola münkerdür.

Sekizinci yollara ilkâ-yı kamâme hâk-rûbe vü hâkister ü kısr-ı bittîh ve ğayrı gibi münkerdür.

Tokuzuncu yollara /193b/ elķâ-yı ciyef ü meyte ki halka anuñ râyîha vü netninden zarar irişe men⁶ ü izâlesi lâzımdur.

Onuncu yollar üzerinde olan hânelerinde yavuz kilâb bağlamak bu münkerât-ı mahzûredendür. Men⁶ i lâzımdur. Ve aña sükût itmek işm ü ma⁶ şiyetdür.

Dördüncü kısım münkerât-ı hammâm ve ümmehâtür. Sekiz şartdur:

Evvel hammâmlaruñ kapularında naşş olınan şüretlerden âdemi vü melek ü cinn ü hayvân şüretlerinüñ imhâ vü izâlesi lâzımdur. Ve âdem şüreti olan hammâma girmek harâmdur. Meger nuķûş-ı eşcâr u hayvândan ğayrı ola câyizdür.

İkinci keşf-i ⁶ avret ve ğayrınuñ ⁶ avretine nazar itmek. Haberde gelmişdür ki: لَعَنَ اللَّهُ النَّاطِرَ وَالْمَنْظُورَ إِلَيْهِ⁷⁰⁵

Üçüncü dellâk elini zîr-i izâra şu komaķ ve effhâz u sürre altında olanı kaşımak ve ovmaķ.

Dördüncü yüzi üzre intiṭbâh ve ⁶ acâyize taġmîz itdürmek. Huşûşâ bir kimesneye ki muḥarrîk-i şehvet ola.

Beşinci bir havzda şuyı az /194a/ ola taġmîs-i dest ü âniye-i⁷⁰⁶ necis.

Altıncı miķdârından ziyâde şu dökünmek.

⁷⁰⁴ ervâş: اوراث, nüsha.

⁷⁰⁵ Hadis-i şerif: “(Harama) bakana ve (kendi haram yerine) baktırana Allah lanet etmiştir!” bk.Yılmaz 401.

⁷⁰⁶ âniye: âyîne, nüsha.

Yedinci sidr ü şābūn şuyını yol üzerine dökmek ve anı ğusl itmedin terk etmek. Eger bir kimesne kendüye sidr ü şābūn ile ğusl eylese ve hālî üzre terk eylese bir kimesne ol sebebdan düşse ve bir ‘uzvı saķaķ olsa zamān mütereddiddür tārık ile hāmmāmcıya. Zīrā tārīke anuñ tanzīfī vācib olduğı gibi hāmmāmcıya dağı vācibdür.

Sekizinci hāmmām ferşinde seng-i emles vaz‘ etmek ki geçenüñ saķaķ olmasına sebep olur ķaķ‘ i vācibdür. Ve suķūť sebebi ile zamān vācib ve cümleñüñ ihtisābı lāzımdur.

Beşinci kısım münkerāt-ı ziyāfet ü mecālīs uşūlī ondur:

Evvel cülūs-ı ricāl içün ibrişim hālīçeler ferş etmek hāramdur.

İkinci zer veyā nuķre micmerinde tebaħħur-ı buħūr veyā zer ü nuķre evānīsinde şūrb-i meşrūbāt.

Üçüncü üzerinde şūret-i hayvānāt /194b/ olan perdelerüñ istidālī eger şuver-i bālīş⁷⁰⁷ veyā ferş üzerine olursa lā-be’s bih.

Dördüncü çeng ü ‘ūd u rebāb u ŗanbūr ve ğayrınıñ evtārı istimā‘ına hāzır olmak.

Beşinci suķūf u ebniye⁷⁰⁸ üzre ħalkā nazzāre içün ictimā‘-ı zenān münkerāt-ı maķzūredendür. Ve men‘ ü ref‘ i vācibdür.

Altıncı ta‘ām hāram olsa veyā ol yir mağşūb olsa bu maķūle yirlerde oturmak eşedd-i münkerātdandur.

Yedinci meclisde meşrūbāt-ı münkerden bir nesne olsa ħālet-i fışķda oturmak hāramdur.

Sekizinci ziyāfetde bir mübtedi‘ hāzır olsa bid‘at sözler söylese eger men‘ ve sözünñ reddine ķādir ise ħuzūrı cāyızdır yoķsa hāramdur. Men‘ i ve inkārı lāzımdur.

⁷⁰⁷ bālīş: بَالِش, nüsha.

⁷⁰⁸ ebniye: āyine, nüsha.

Tokuzuncu meclisde bir mehare olsa ki kızb ü fuḥş sözler ile ḥalkı güldüre anda oturmak ḥarām ve men‘i lāzımdur. Ammā eger mizāḥında fuḥş u kızb yoğ-ısa mübāḥdur. Mübālağa /195a/ itmemek şartı ile.

Onuncu meclisde bir mü‘minün ğıybetin itse ve bu kimesne men‘ine ‘āciz olsa ol meclisde ḥāzır olmak ḥarām ve inkārı vācibdür. Kudret var iken men‘ ü inkārında sükūt iden ‘āşī olur.

Altıncı kısım münkerāt-ı nafaḳātdandır. Ve bu iki kısmdur:

Evvel melābis ü maṭā‘imde isrāf.

İkinci ebniye⁷⁰⁹ vü [m]esākinde isrāf.

Ammā münkerāt-ı māl beş nev‘dür:

Evvel izā‘at-i māl iḥrāk-ı aḳmişe vü emti‘a ve deryāya dökme gibi.

İkinci ma‘āşī-i zāhirede nafaḳa zinā vü ḥamr u muṭrib ü nāyihaya infāḳ gibi.

Üçüncü riya için nafaḳa zīnet ü şöhret için infāḳ gibi.

Dördüncü mu‘āmele-i ribā.

Beşinci mübāḥātde isrāf. Bir kimesnenün yüz dīnārı vardır. Anuñ ve ‘ıyālınun ma‘īşetini anuñla iken ol yüz altuna bir girān-bahā cāme alup yā anuñ ve līmesinde yüz dīnār nafaḳa eyler müsrifdür ve men‘i vācibdür. /195b/ Veyā bir kimesnenün yüz altunı olsa cümlesini mescidün nuḳūşına şarf eylese veyā kendünün dīvār u ḥānesinün saḳfına şarf eylese ve ‘ıyālını zāyi‘ eylese bu cümle isrāf u ḥarāmdur. Ve ḥākime zecri vācib ve inkār u ihtisābı lāzımdur.

Yedinci kısım münkerāt-ı ‘āmmēdür. Hüküm-i ‘umūm sebebi ile zīrā bu rūzigārda kimesne yokdur ki münkerden ḥālī ola illā mā-şā‘allāh tā aḥkām-ı şer‘ taḥşīlinde

⁷⁰⁹ ebniye: āyine, nüsha.

taḳṣīrât cihetinden veyâḥud ‘örf ve ta‘līm-i naṣīḥat ü irşâddan ḥalkuñ teḳā‘üdi cihetinden. Bu zamānede ehl-i rūzigāra cehl şol mertebe ḡālibdür ki mu‘azzam şehirlerde ki mecma‘-ı ‘ulemā vü fuṣalādur, ekser-i ḥalk şalāḥ u fesād farz-ı a‘yān aḥkāmıyla cāhildür. Hükām-ı ‘aşra vilāyetüñ qurālarından her kıyede ve şehirüñ maḥallâtından her maḥalleye bir faḳīḥ mu‘allim naşb itmek vācibdür, /196a/ tā ‘amme-i ḥalka umūr-ı dīni ta‘līm ideler. Ve ferāyız-i şer‘î öğredeler. Ve aḥkām-ı vācibât u maḥzūrât ma‘rifeti taḥşilin emr ideler. Ve şuleḥāya vü etḳıyāya leṭāyif-i mevā‘ız ve deḳāyık-ı neşāyih ile mümidd ü muḳavvî olalar. Ve füssāk u füccār-ı menāḥi vü fücürdan zevācır-i şer‘le men‘ eyleyeler. Ve evlād-ı ehl-i İslām’ı luṭf-ı ta‘līm ve ḥüsn-i te’dīb birle mü‘eddeb tıtalar. Ve ehl-i hevā vü bida‘ı fesāddan şalāḥa sevḳ ideler. Ve zulmet-i cehl ü işyānı saṭvet-i nūr-ı ‘ilm ü ‘irfān ile münhezim kılalar. Ehl-i müte‘allim ü faḳīḥ ki farz-ı ‘aynları taḥşilinden fāriḡ olmışdur ve furūz-ı kifāyāta maḳdūrın şarf itmişler, aḳārib ü civār u ehl-i maḥalle vü şehrine ki ta‘līm-i furūz-ı a‘yān itmek vācibdür. Ve andan soñra qurā vü cibāl ü bevādiye varup ehl-i resātīḳı Ḥaḳḳ’a da‘vet idüp ve vazā‘if-i mezkûreyi yirine getüre. Eger bu ma‘nāda /196b/ tefşiri revā göre hüküm-i cerḥ-i ‘amm olur. Ve hükām u fuḳahā’-i ‘amme cümle āşim ü ‘āşî olurlar. Ve mecma‘-ı kıyāmetde taḳṣīrāta mu‘āhez ve ḥuḳūḳ-ı izā‘atinden mes’ul olurlar. ⁷¹⁰ وَالسَّلَامُ عَلَى مَنْ اتَّبَعَ الْهُدَى

SEKİZİNCİ BÂB

Fazilet-i şükr ve ḥaḳīḳat ü aḳsāmı ve ḥazret-i şamediyet ‘azze şānuhūnuñ kıllarına ‘ale’t-tevālî olan envā‘-ı en‘ām u efdālīnūñ şerḥi beyānındadır. Ḥuşuşā mülūk u hükāmā ki vücūdlarını mefātīḥ-i ni‘am ve makālīd-i niḳam kılmışlardır.

Ḳāle’llāhu te‘ [ālā] ⁷¹¹ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ Ḥazret-i rübūbiyyet cellet ‘azametuhū bu āyet-i şerīfūñ esrārı izḥārında bendegān-i ḡāfil ve tīz-bīnān-ı ‘āḳıla teceddüd-i en‘ām-ı bī-ḡayet ve tevālī-i efdāl-i bī-nihāyetden tenbīḥ buyurur ki:

⁷¹⁰ Tâ-Hâ 20/47: “... Kurtuluş, hidayete uyanlarındır.”

⁷¹¹ İbrahim 14/34: “...Allah’ın nimetini sayacak olsanız sayamazsınız. Doğrusu insan çok zalim, çok nankördür!”

Ey envā‘-ı ifdāl ü ihsānumuz maḥzūzları ve ey eşnāf-ı ikrām u imtinānumuz memnūnları! Eger melā‘ike vü cinn ü insden cemī‘-i maḥlūkāt /197a/ kemāl-i ḥālīkiyyetümüz şenāsın söyleyeler ve en‘ām u hevāmm u vuḥūş u ṭuyūrdan cümle merzūkāt künh-i cemāl-i efdāl-i rāzīkiyyetümüze ṭālib olalar. Her ne dirlerse ve dilerlerse ve işidürlerse ve görürlerse ve bilürlerse cümlesi kendülerüñ ḥavşalalarına lāyıkdur. Ḥavl-i sürādīkāt ‘izz ü celālümüz cümlesinden münezzeh ve südde-i evc-i kibriyāmuz cemī‘ sinden müberrādur. Ammā a‘rāz ve nisyanı muṭlaqā ḥırmān u ḥüsrān ve mülāḥaza-i ve müzākere-i mā-teyessüri müriş-i izdiyād-ı fazl u ihsāndur ki لَيْنُ شَكْرُكُمْ لَا يَزِيدَنَّكُمْ وَلَيْنُ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ⁷¹²

‘Alī kerremallāhu vechehū ḥazret-i Resūl’den şallallāhu ‘aleyhi ve sellem rivāyet kıılır: Ḥazret-i Ḥaḳḳ celle şānuhū buyurur ki: “Ey ferzend-i ādem! Ḥazretümüze inşāf itmezsın. Ve ḳadem-i iḥlāşı ‘ubūdiyyetümüz bisāṭına başmazsın. Ve emrümüzüñ şerefıyyeti ḳadrin bilmezsin. Ve şeyṭān-ı la‘īnūñ /197b/ inḳıyādı nengin terk itmezsın. Ve dāyimā merkeb-i himmeti nefş ü hevā ṭarafına sürersin. Ve ḥāk-i bed-baḥṭıyī ser-i sa‘ādet-i ebedīye şaçarsın. Çendān ki biz toḥm-ı maḥabbet ü ihsānı vücdūñuz şūrīstānında ekeriz. Siz temerrüd ü ‘işyāna iḳdām idersiz. Ve her çend ki āşār-ı nīkī vü birr ü imtinānumuzı ziyāde görürsiz. Yaramazlıkda ve ziştılıkda⁷¹³ cür‘eti artuḳ idersiz.”⁷¹⁴

‘Uḳbe⁷¹⁵ bin ‘Abdū’l-gāfir⁷¹⁶ rivāyet kıılır: Ḥazret-i Resūl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurur ki: “Ḥazret-i Ḥaḳḳ celle celālühūñ esbāb-ı selāmet ü ḥıfz u şıḥḥat nī‘metlerinden ādemüñ her ṭamarında sākin ü nihān niçe nī‘metler vardır ki āşār-ı

⁷¹² İbrahim 14/7: “... Eğer şükrederseniz, elbette size (nimetimi) artıracam ve eğer nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir!”

⁷¹³ ziştılıkda: رشتلقد، nüsha.

⁷¹⁴ Müttakī el-Hindī, *Kenzü’l-Ummāl*, C. 15, s. 800. bk. <https://shamela.ws/book/2677/11444>

⁷¹⁵ ‘Uḳbe: عتبة، nüsha.

⁷¹⁶ Ravi, kaynak metnin tenkitli yayınında (Envarī 409), Ukbe bin Abdül’ās olarak geçmekte ve dipnotta belirtildiği üzere "ق" nüshasında Ukbe bin el-Âmir, "ك" nüshasında Ukbe bin Abdülgâfir şeklinde yer almaktadır.

deḳāyıkı ḥāric-i dāyire-i şerḥ ü beyāndur.”⁷¹⁷ Ve zekā vü baṣīretten ḡayrı ḥaḳīḳatin bilmedi. Ve ba‘ zıların bilenler ḳadriñ daḡı bilmediler.

İbn-i ‘Abbās raḍıyallāhu ‘anhümā rivāyet ḳılır: Ḥazret-i Resūl ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurur ki: “Şıfāt-ı müs‘ideden üç şıfat vardır ki ol üç aṣl-ı sa‘ādet-i /198a/ dūnyevī vü uhrevīdür. Ve her kime ol üç şıfat müyesser olursa mecmū‘-ı sa‘ādāt-ı dūnyevī vü uhrevī aña muḳadderdür. Evvel dil-i şākir ya‘nī dil-i huşyār ki şināsā-yı nı‘met-i mün‘im ola. İkinci bir zebān ki yād-ı Ḥaḳ’dan ḡāfil olmaya. Üçünci bir nefis ki şademāt-ı beliyyāta pāy-dār ve şābir ola.”⁷¹⁸

Bekr bin ‘Abdullāh el-Medenī raḍıyallāhu ‘anh rivāyet ḳılır: Ḥazret-i Resūl ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurur ki: “Her kime kim bir nı‘met virile ve ol nı‘metün āṣār-ı reṣāşını müstaḥaḳlara şaça ve āṣārından bendegān-i Ḥaḳḳ ihtizāzına mesrūr ola ve tevālī-i feyz-i faẓl-ı mün‘imi teceddüd āṣārından ma‘lūm idine ḥazret-i rabbānī dostlarından ve cenāb-ı yezdānī şenā-gūylarından olur. Ve her kime kim bir nı‘met virile ve ol anı ihfā ve kitmān-ı küfrānī ile pūşide ḳıla ve anuñ izḥārında mün‘imün şükr ü şenāsına kūşiş itmeye merdūd düşmenlerden ve nı‘met-i ma‘būda düşmen olanlardandır.”⁷¹⁹

/198b/ **Ebū Hüreyre raḍıyallāhu ‘anh** rivāyet ḳılır: Ḥazret-i Resūl ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurur ki: “Ḥazret-i Ḥaḳḳ celle celāluḥū āṣār-ı en‘ām u efḍālī aḫvāl ü aḳvāl-i bendeden nümāyende ve edā‘-ı ḥuḳūḳ-ı şükr feyz-i nı‘met sebebi ile pāyende olduḡın ister.”⁷²⁰

İbn-i ‘Abbās raḍıyallāhu ‘anhümā rivāyet ḳılır: Ḥazret-i Resūl ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurur ki: “Evvel riyāz-ı cināna da‘vet olunanlar vüs‘at ü ṭarlıḳ ḥāletinde dil

⁷¹⁷ Ebū Nuaym bu hadisi, Ebu’d-Derdā’nın kendi sözü olarak da rivayet etmektedir. bk. el-Aclūnī, *Keşfü’l-Hafā*, C. 3, s. 302.

⁷¹⁸ Benzer rivayet için bk. Taberānī, *el-Mu‘cemu’l-Kebīr*, C. 11, s. 134. <https://shamela.ws/book/1733/13331#p1>

⁷¹⁹ Kurtubī, *el-Cāmi’ li-Aḥkāmī’l-Kur‘ān*, C. 20, s. 102. bk. <https://shamela.ws/book/20855/7291>

⁷²⁰ *Hadislerle İslām*, C. 1, s. 642-43.

ü zebânı hâzret-i şamediyyet celle şānuhūnuñ hāmd ü şenāsı mülāhaza vü müzākeresinden hālī tūtmayanlardır.”⁷²¹

Enes bin Mālīk raḍıyallāhu ‘anh rivāyet kıılır: Hāzret-i Resūl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurur ki: “Nūr-ı tevḥīd bahā’-i dārü’s-selām ve delīl-i menāzil-i kirāmdur. Ve hāmd ü şenā-yı Hāḳḳ’a mülāzemet itmek cemī’-i ni‘metlerüñ şükürin vefā itmekdür.”⁷²² **Ve yine** rivāyet kıılır: Hāzret-i Resūl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurur ki: “Hāzret-i /199a/ Hāḳḳ’ azze ismuhū kullarından her kime ehl ü māl u evlāddan bir ni‘met ‘iṭā itdükde ol kıl ⁷²³إِلَّا بِاللَّهِ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ” dise cemī’-i ‘ömrinde mergden ğayrı āfet görmez.”⁷²⁴ Ve “mā-şā’allāh” ma‘nāsı bende ḥaḳīḳat ü sırrını ‘ayn-ı başīret ile göre ve zebān-ı hāl ile şehādet eyleye ki: “Her ni‘met ki bendeye irişür cümlesi Hāḳḳ’uñ meşīyyet ü ināyeti iledür. Hiç kimesnenüñ ol hāzretüñ meşīyyeti ve ni‘met-i bī-ġāyeti taḥşīlinde ḥavli vü kuvveti yoḳdur. Meger cenāb-ı Hāḳ’dan kuvvet-i metīn ‘iṭā olma.”

Hāzret-i ‘Alī kerremallāhu vecchēhū rivāyet kıılır: Hāzret-i Resūl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurur ki: “Hāzret-i ‘İzzet’ azze şānuhū buyurur ki: ‘Kullarumdan ḳanḳı ḳula ki kendü faḳlumuzdan bir ni‘met in‘ām itmişüz ol ni‘met-i feyz-i <ve> ‘aṭā vü iḥsān ve reşş-i nevāl ve imtinānumuzı bilürse ni‘metümüz şükürin ḳılmış olur. Ve her kime kim /199b/ ni‘met virdüm ve ol anı hāmd ü şenāmuza vesīle idüp ⁷²⁵الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ” dirse ol ni‘met her çend büzürg ise daḳı edā’-i şükr-i ni‘met itmiş olur.”⁷²⁶

Ebū Derdā raḍıyallāhu ‘anh rivāyet kıılır hāzret-i Resūl’den şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurur ki: “Hāzret-i Hāḳḳ’ celle celālühū buyurur ki: ‘Bizüm cinn ü ins ya‘nī perī vü ādemī ile kārumuz düşvār olmışdur; biz ḥalḳ itdük ğayrıya ‘ibādet itdiler ve biz rızḳların virdük ğayrıya şükr ḳıldılar.”⁷²⁷ Bu düşvārı ol rüz-ı ‘azīmde su’āl itsem

⁷²¹ *Hadislerle İslām*, C. 1, s. 191.

⁷²² Deylemî, *el-Firdevs*, C. 2, s. 74. bk. <https://shamela.ws/book/6072/569#p1>

⁷²³ “Allah’ın dilediği (olur). Allah’ın yardımı olmaksızın güç ve takat yoktur.”

⁷²⁴ Taberānî, *el-Mu‘cemu’l-Evsat*, C. 4, s. 301. bk. <https://shamela.ws/book/28171/4518#p1>

⁷²⁵ Fâtîha 1/2: “Hamd (övme ve övülme), âlemlerin Rabbi Allah’a mahsustur.”

⁷²⁶ Benzer hadis için bk. İbn Kudāme el-Makdisî, *el-Muğnî*, C. 10, s. 216. bk. <https://shamela.ws/book/6910/5177>

⁷²⁷ Müttakî el-Hindî, *Kenzü’l-Ummāl*, C. 16, s. 3. bk. <https://shamela.ws/book/2677/11552#p12>

gerekdür ki sitîzendelere ‘afvumuzdan ğayrı penâh ve gürîzende[lere] rahmetümüzden ğayrı gürîzgâh olmaya.

Aẖbârda gelmişdür ki ẖazret-i H̱aḳḳ ‘azze şānuhū ẖazret-i Dāvūd ‘aleyhi’s-selāma vahy idüp: “Ey Dāvūd! Cemāl-i⁷²⁸ ẖazretümüzü dost bil. Ve dostlarımızı daḥı dost tut. Ve ẖazretümüzün bendelerini dostlığumuz ḥil‘ati ile müşerref eyle.” “İlāhî! Göñlümi /200a/ maḥabbetüne maḳarr kıldum ve dostlarını kendüme maḥbûb idindüm. Ammā maḥabbetünün sürādîkât-ı ‘izzet ve beḳā’-i meveddet ve cenāb-ı kibriyānî tîre-rūzigār olan ğāfillerün teng dillerine nice şığdurayın?” H̱azret-i H̱aḳḳ ‘azze şānuhū buyurdu ki: “Anları teceddüd-i birr ü iḥsān ve tevālî-i cūd u imtinānumuzdan āġāh eyle ki bu me‘ānînin tekrarı göñüllerde āteş-i maḥabbeti efrūḥte ve ol āteşün şereri idbār-ı ḥicāb [ve] ġafleti sūḥte kıılır.”⁷²⁹

Resûl ẖazreti ‘aleyhi’s-selām buyurur ki: “Hem-sāyegî-i ni‘met-i H̱aḳḳ’ı hoş tutuñ. Ya‘nî edā’-i ḥuḳûḳ-ı şükride müdāvim ve ḳāyim oluñ ki ni‘met-i H̱aḳḳ yüz çevirdükden sonra girü ol ḳavme ‘avdet itmek kem ü nādir olur.”⁷³⁰ **Ve yine buyurur ki:** “Her kimün ḥaḳḳında en‘ām u efḍāl-i ẖazret-i şamediyyet ziyāde olursa ḳullarun me‘ūneti ihtimālî vücûbı daḥı ziyāde olur. Zîrā ki muḥtāclarun sedd-i fāḳaları /200b/ muḥtācları vücûd-ı ni‘met miḳdārıdır. İmdi her kim ḥaḳḳun me‘ūnetine taḥammül eylemez ve ḳudret ḥāletinde muḥtāclarun ḥācetleri ḳazāsını ġanîmet bilmez ol ni‘met zevāle yüz tutar ve rūzigārına bārān-ı zūll⁷³¹ [ü] ihtiyāc yaġar.”⁷³² **Ve yine buyurur ki:** “Tā‘im-i şāḳir şāyim-i şābir menzilesindedür.”⁷³³

Āyet-i kenz nüzûl itdükde envā‘-ı envālden ḳanḳı nev‘e ri‘āyet idelüm, diyü ẖazret-i Resûl-i Ekremden su‘āl itdiler. “Dil-i şāḳire ve zebān-ı zāḳire.” diyü buyurdılar.⁷³⁴ Zîrā

⁷²⁸ cemāl: جمال, nüsha.

⁷²⁹ Murtazâ ez-Zebîdî, *Tahrîcû Ehâdîsi İhyâ’i Ulûmi’d-dîn*, C. 5, s. 2185. bk. <https://shamela.ws/book/38171/2145>

⁷³⁰ Suyûtî, *el-Cāmiu’s-Sagîr*, s. 1217. bk. <https://shamela.ws/book/21659/1217>

⁷³¹ zūll: ظل, nüsha.

⁷³² Irākî, *el-Muġnî*, s. 1471. bk. <https://shamela.ws/book/21550/3884>

⁷³³ el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, C. 3, s. 71.

⁷³⁴ *Hadislerle İslâm*, C. 2, s. 77.

ki dil-i şâkir dāyīmā istizāde-i ni‘ met bâbına⁷³⁵ kar‘ eyler. Ve zebân-ı zâkir ‘ ayn-ı hâcet zilletinüñ bihîni kıparur. Evvel genc-i lâ-yezâl ikinci saltanat-ı bî-zevâldür.

Mefhûmât-ı elfâz-ı nebevîden fazîlet-i şükr ma‘lûm olduğdan sonra nihân buyurulmaya ki şükr evliyâ maķâmâtından bir maķâmdur. Ve sâliklerüñ cemî‘-i maķâmâtı üç aşldan intizâm bulur: /201a/ ‘ ilm ve hâl ve ‘ amel. Bidâyet-i sülûkda ‘ ilm aşl ve hâl neticesi ve ‘ amel hâlün şemeresi olur. Ammâ nihâyetde emr-i kümmel kaiziyye-i mün‘akis olur. Anda ‘ amel aşl ve hâl ‘ amelün şemeresi ve ‘ ilm ikisinün hâşılı olur. Ve bu ma‘nâ ‘ ilm-i sülûk deķayıkıındandır. Ve anı erbâb-ı kulûb-ı tâhire ve aşhâb-ı nüfus-ı zâkiyyeden ğayrısı fehmi itmez.

Ammâ aşl-ı evvel ki ‘ ilmdür bunun dağı medârı üç aşl üzredür:

Aşl-ı evvel ni‘ metün ma‘ rifeti.

İkinci bu ni‘ met-i hâşş kendü haķķında ni‘ met idüĝin bilmekdür. Eger ğayrının haķķında ise ni‘ met degüldür. Meşelâ eger bir kimesnenün düşmeni olsa ve ol düşmen helâk olsa düşmenün helâk olması anuñ haķķında ni‘ metdür. Ammâ düşmen haķķında ni‘ met degüldür.

Üçünci aşl mün‘imün zât u şıfâtı ma‘ rifeti ki muşdır-ı efdâl ü en‘âm ve mütemmim-i⁷³⁶ âşâr-ı cûd u ikrâmdur. Ve bu aşl sâlik olanların /201b/ mi‘ râcları bidâyetidür. Ol dağı dört derecedür: Derece-i evvel nu‘ût ve şıfât-ı kemâl ile teferrüd-i <efrâd> zât-ı mün‘im ‘azze şānuhū ve şıfât-ı noķşān u zevâlden tenzîh zāt-ı müte‘āliye müţāla‘asının ma‘ rifeti ki huşul-i ma‘nî-i sübhānallāhdur. İkinci derece bî-‘illet-i istihķāk ve vesîle-i isti‘dād feyz-i aķdes ve istimţār-ı emţār-ı mevāhib-i fazl u nevāl muķtezāsınca meserrāt-ı rûhānî vü cismānîden vesîle-i isti‘dāda ki teba‘-ı vücüddür. Ol ni‘ met-i vücûd olan imtinānuñ efdâl ü en‘āmı ifāzasıyla teferrüd-i zāt-ı muķaddesinin mülāhazası. Üçünci derece celâl-i şamediyyet ve ‘azamet-i ulūhiyyet birle eşî‘a-i âfitāb-ı vahdet saţvetinde zerrāt-ı merātib-i keşretün istihlāk u istiĝrākı

⁷³⁵ bâbına: âbına, nüsha.

⁷³⁶ mütemmim: همم, nüsha.

ve memleket-i vaḥdāniyyete işrāk-ı envār-ı ferdāniyyet istilāsı ile müşāhede-i teferrüd-i zāt-ı münezzeh-i mün‘ imdür cellet ‘azametuhū. Ve bu me‘ānīnün /202a/ şühūdı tecellī-i cemāl-i ḥaḳīḳat-i ⁷³⁷لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ dur. Dördüncü derece kümmelün künh-i kibriyā’-i zāt ma‘rifetinden ve şükr ü şenā’-i şifāt vefāsına ‘aciz ü taḳşīr ile i‘tirāfidur. Zīrā zāt-ı müte‘āliye-i ḳadīm-i muḳaddes te‘ālā kibriyā’uhū cenāb-ı ‘izzetün pīrāmenine kuvvet-i nuṭṭ-ı zebān ile irişmek muḥāl ve sürādīḳāt-ı ‘azamet [ü] kibriyāsını vesīle-i fehm ü beyān ile vaşf itmek ihtimālî yokdur. Ve bu sırruñ zuhūri ⁷³⁸اللَّهُ أَكْبَرُ üñ tefsīridür. Nitekim ḥazret-i Resūl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurur ki: «سُبْحَانَ اللَّهِ [لَأَنْ أَقُولَ]» bu ḥaḳāyıkun zuhūrına işāretdür. Zīrā ki manşib-ı nübüvvetde dillerine gelen kelime şühūd-ı esrār u ḥaḳāyıkından ‘ayn-ı başiret ‘atıl olmak muḥāldür. Ve metn-i eḥādīs-i nebevīde bu kelimātuñ keşret-i feżāyilinden her ne vārid olmuş ise ‘irfān mertebesinde /202b/ semere-i ḥaḳāyık-ı me‘ānīdür. Zīrā laḳlaḳa-i zebānī ve terdīd-i maḥāric-i nefsanīye bu ḳadr ü maḥall yokdur ki mūcibi meşūbāt olmak muḥāldür ḳābil ola ve bu ḥaḳāyıkun istihzārı münfī-i zulmet-i şirk ve müşbit-i nūr-ı tevḥīddür. Zīrā ki vürūd-ı ni‘metde ‘ārif-i muvaḥḥidün feraḥı mün‘im-i ḥamīd ve mu‘ṭī-i mecīdün ‘ināyeti iledür. Ve muḥibb ü ilāha maḥbūbuñ ḍarbı raḳīb-i ṭarīd luṭfından hoş gelür. Ve emsile-i maḥsūsda zāhirdür ki eger bir kimesneye tevḳī’-i pādīşāh ile bir ni‘met müyesser olsa eger feraḥı mücerred-i ḥuşul-i ni‘met ile ise veyāḥud ‘ināyet-i mün‘ime olmayup hemān ḳalem ü kāḡaz u kātib ü vekīl ü ḥāzine ise ki anlar ol ni‘metün işālī vāsıtalarıdır, ol kimesne cāhil ve kāfir-i ni‘met olur. Ve işbāt-ı vesāyiṭ ile küfrān-ı ni‘met-i mün‘im ḳılmışdur. Ke-zālik her kim cereyān-ı meşīyyet-i ezalī ve mecārī-i ḳudrete ittılā’ buldı /203a/ ‘ayn-ı ‘ayān ile müşāhede ḳıldı ki şems ü ḳamer ü nücūm ve arz u eflāk ve melā’ike vü cinn ü ins-i cümle ḳabza-i ḳudretinde kātib elinde ḳalem gibi musaḥḥar ve maḳhūrdur. Ve bu tevḥīd-i ef‘āl maḳāmıdır. Mü’min bu maḳāma vāsıl olmayınca

⁷³⁷ “Allah’tan başka ilah yoktur.” Kelime-i tevhidin bir bölümüdür.

⁷³⁸ “Allah en büyüktür.”

⁷³⁹ Hadis-i şerif: “‘Sübhānallāhi velhamdülillāhi velā ilāhe illallāhu vallāhu ekber. (Allah’ı noksan sıfatlardan tenzih ederim, O’na hamd ederim, Allah’tan başka hiçbir ilah yoktur ve Allah en büyüktür.)’ demem, bana üzerine güneş doğan her şeyden daha sevimlidir.” bk. en-Nevevî, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, C. 3, s. 32.

şevāyib-i şirk-i hafiden halāş olmaz. Ve her kim bu maḳāma irdi ma‘lūm idindi ki nev‘-i insān egerçi fā‘il-i muhtārdur ammā ‘ayn-ı ihtiyārda musahḥar u mecbūr u dā‘īdür. Vārid-i ḡaybī ki dā‘ī-i fi‘ldür bi-iznillāh. Gönle musallaḥ olduğda fā‘il mübāşeret-i fi‘lde muḡtarr olur. Ve fi‘l eger isterse zuhūra gelür. Yoḡsa bunda bilürsin ki fā‘il-i ḡayr u iḡsān tasalluḡ-ı dā‘iye-i ḡaḳḳānī vāsıtasıyla iḡsāl-i iḡsānda ḳalem kātib elinde olduğ gibi muḡsenün ileyhe muḡtarr ve musahḥardur. Zīrā eger muḡsin muḡsenün ileyhe iḡsāl-i iḡsān sebeb-i ḡuḡul-i nefis idüğün yaḳın itmeyeydi /203b/ dünyā vü āḡiretde iḡsāl-i iḡsāna kūşış ḳılmaz idi. Ḥaḳīḳatde mu‘ṭī ve muḡsin ḡazret-i şamediyyetden ḡayrı yoḡdur. Ve bu ‘ilmün ḡuḡulī ḡaḳīḳat-i şükrdür. **Nitekim aḡbārda** vārid olmuşdur ki ḡazret-i Mūsā ‘aleyhi’s-selām münācātında: “İlāhī! Ḥazret-i Ādem’i dest-i ḳudretünle ḡaḳ itdüñ. Ve cümleden ḡüzīde ve mescūd-i melā’ike ḳılduñ. Ve dār-ı kerāmet biḡiştī aña menzil ve Ḥavvā kenīzeki zevcesin eyledüñ. Bu cümleye ne vechle şükr eyledi?” Ḥazret-i Ḥaḳḳ celle celāluḡu buyurdı ki: “Ādem ‘aleyhi’s-selām ol ni‘am-ı cümle bī-vāsıḡa bizden idüğün bildi. Maḡzā bilmesi ḡaḳīḳat-i şükr oldı.”

İkinci aḡl ḡāl ki netīce-i ‘ilmdür. Ve ol mün‘ama ḡuḡul-i feraḡdur. Üç ḡālden ḡālī olmaz: Evvel feraḡ-ı vācid ni‘met ḡuḡulüne maḡşūr olur. Ve anuñ ol ni‘metün ihtizāz u intifa‘ından ḡayrı ihtimāmı olmaz. Ve ṡayir-i himmeti /204a/ ol ni‘metün dām u dānesine şol mertebe bend olur ki ‘aks-i ‘ināyet-i mün‘imün ḡayālī maḡāllinde mecālī olmaz. ḡüyā ki bu ni‘meti beyābānda bulmuşdur veyāḡud bir pādişāḡ elinden aña degmişdür. Zīrā anuñ ḡaraḡı ḡuḡul-i ni‘metdür keyfe mā kāne faḡaḡ ve bu maḡūle kimesnenün ni‘met şükrinde ḡiç naşībi yoḡdur. İkinci ḡālet anuñ feraḡı ḡuḡul-i ni‘met için olmaz. Belki anuñ ḡuḡulī ile ‘ināyet-i mün‘ime ve mün‘amün ‘aleyḡ ḡaḳḳında şefḡatine istidlāl itmek içündür. Ve bu ma‘nā ile ḡuvvet-i meyl-i feraḡı şöyle olur ki eger bu ni‘met bir şaḡrāda bulunaydı ol ni‘metün istiḡḳarı ve istiḡnāsı sebebi ile ekūl bulunmasından aḡlā feraḡ ḡāşıl olmaz idi. Zīrā anuñ ḡaraḡı ḡuḡul-i ma‘rifet-i ‘ināyet-i mün‘imdür, ‘ayn-ı ni‘met degüldür. Ve bu ḡāl şāḡibi şükrün evvel ve ednā’-i merātibinde daḡlı vardur. Ve şükrī şāyibe-i noḡşāndan ḡālī degüldür. /204b/ Zīrā ki bu kimesne teḡiyye-i ḡuzūzı için naḡarın ‘ināyet-i mün‘ime tutar. Üçüncü ḡāl feraḡ-ı vācid ol cihetdendür ki mu‘āvenet-i ni‘met ile ḡuḡūḳ ve ādāb-ı ḡıdmet-i mün‘ime

kıyām göstermek olur. Ve anuñ şarfı ile rızā-yı mün‘im hāşıl itmek olur. Ve anuñ vesīlesiyle mertebe-i kurb-ı mün‘ime irişmek olur. Ve müdāvem-i müşāhede-i cemāl-i mün‘im-i maḥbūb ile maḥzūz olmak olur. Ve bu ma‘nā bu aşluñ a‘lā’-i merātibidür. Heyhāt mün‘imi ni‘met için taleb eyleyenleruñ denā’et ü hısseti kanda ve ni‘meti taḥşīl-i rızā-yı mün‘im için isteyenleruñ ‘ulüvv-i himmeti kanda.

Üçüncü aşl hāl mūcibince ‘ilmdür ki ol netice-i ‘ilmdür. Ve bu aşluñ hükmi üç kısım üzerinedür: Kısım-ı evvel ḳalbī ki maşārif-i rızā-yı mün‘imde şarf-ı ni‘met-i mevcūd üzerine ḳaşd u niyyet-i vāciddür.⁷⁴⁰ Ve imtişāl-i evāmır ve ictināb-ı nevāhiye ‘azm ve ızmār-ı eşnāf-ı ḥayrāt ve envā‘-ı meberrāt ve işti‘āl-i nāyire-i maḥabbet ü şevḳ ve ta‘zīm ve kurb-ı /205a/ mün‘im cenābına⁷⁴¹ şühūd-ı tetābu‘-ı in‘ām ve terādūf-i ikrām vāsıtasıyla ta‘atı. İkinci kısım mün‘imuñ meḥāmid ü meḥāsini izhārına ve ḥamd ü şenāsı mülāzemeti müdāvemetine ‘amel-i zebānīdür. Üçüncü kısım ‘amel-i cevāriḥ ki mün‘im ṭā‘atinde isti‘māl-i ni‘met ve anuñ muḥālefetine anuñla isti‘ānetden viḳāyetdür. Ve a‘zāda her ‘uzvı maḥşūş olduḡı ṭā‘ate meşḡul ḳılmaḡdur. Ve ol ‘uzv ol ṭā‘ate me‘mūrdur. **Meşelā** çeşmuñ ṭā‘ati maḥlūkāta ‘ibret ile ve zu‘afā ve zīrdestlere şefḳat ve şuleḥā vü ‘ulemāya ḥürmet ve Müsülmānlar ‘uyūbına nefş⁷⁴² ü tesettür ile naẓar itmekdür. Ve gūşuñ ṭā‘ati istimā‘-ı kelām-ı İlāhī ve iḥbārāt-ı nebevī ve aḥlāk u sünen-i enbiyā ve sīret-i selef-i şālih ve semā‘-ı mevā‘iz ve ta‘rīfāt u tenbīhāt-ı şer‘ī ve semā‘-ı melāhiden ve kızḅ ü ġıybet ü fuḥş u nemīme ve ġayrıdan tenezzüh itmekdür. Ve zebānuñ ṭā‘ati devām-ı zıkr ve tilāvet-i /205b/ Ḳur‘ān ve emr-i ma‘rūf ve nehy-i münker ve izhār-ı şükr ü ḥamd ü şenā-yı mün‘im ‘azze şānuhū ve şevkā vü kızḅ ü ġıybet ve ġayrıdan imsāk itmekdür. Ke-zālik her ‘uzvuñ ḥāşşa ṭā‘ati vardur ki aña mülāzemet itmek vācibdür. Ve bir ma‘şiyet ki ictinābı aña lāzımdur. Ve yaramaz ki cāmi‘-i tefāşīl-i ṭā‘āt ve rāfi‘-i derecātdur. Bisāt-ı şühūd üzre ḥıfz-ı ḥürmet-

⁷⁴⁰ vācid: vāḥid, nüsha.

⁷⁴¹ cenābına: cināyete, nüsha.

⁷⁴² Nefş (نفس) kelimesi tebevül etmek; tez tez söz söylemek manalarına gelmektedir. Buna mukabil kaynak metinde gözü yumar gibi aşağı bakmak manasına ḡaḍḍ (غد) kelimesi geçmektedir ki mana itibarıyla buraya daha uygun olduḡu düşünölmektedir.

i hudūd mülâzemeti ile edâ-yı hıuk-ı şükr-i ma' bûd kıyâmetden ' acze i' tirâf itmek i' tikâf-ı vâciddür.

Bu muqaddime ma'lûm olduğdan sonra nihân buyurılmaya ki ni' met iki i' tibâra münkasım olur: Biri hâl ü me'âlde nef' ü zarr i' tibârıyla, ikinci huşûş u 'umûm i' tibârıyla. Ammâ kısım-ı evvel üç kısma münkasım olur: Evvel şol nesne ki nâfi' ve dünyâda 'uqbâda bâkîdür 'ilm ve hüsn-i sîret gibi. Ve bu iki ni' met-i haqîkîdür ki âşarı dünyâ vü âhiretde kâbil-i zevâl ü fenâ degüldür. Ve ictinâ'-i âşarı ebedü'l-âbâd /206a/ münkaatı' olmaz. Ve aḡniyâ ve cühhâl bu devletden mahrûm ve mevâtın-ı dünyevî vü uhrevîde mezmûmdur. İkinci kısım hâlde muzırr u mü'ellim ammâ me'âlde nâfi' dür. Ve bu ni' met-i mecâzîdür. Ol vechle ki ol ni' met-i haqîkîye müşil-i tâlîbdür. Ve bu kısım yâ dünyevî vü cismânî olur hastalığa taḥammül ve tecerru' -ı dârü-yı telḥ ü nâ-ḥoşa şabrı gibi yâ uhrevî vü rûḥânî olur kam' -ı şhevât ve muḥâlefet-i nefis gibi. Ve bu kısım enbiyâ vü evliyâ vü erbâb-ı başîret yanında ni' met-i haqîkîdür. Egerçi cühhâl ü ehl-i ḡaflet ü erbâb-ı nüfus anı belâ vü miḥnet 'add iderler ammâ haqîkatde bunun ikisi daḥı belâ vü şiddet kisvetinde râḥat u ni' metdür. Zîrâ ki bunun birisi müzîl-i emrâz u eşkâmdur. Ve biri daḥı münfî-i evzâr u âşâmdur. Birisi mûriş-i şihḥat ü selâmetdür. Ve biri daḥı mûcib-i menâzil-i kerâmetdür ki görmez misin hasta olan câhil tıfl-ı bîmâra dârü-yı telḥ teklîf /206b/ <teklîf> olındukda anı miḥnet 'add ider ve anı belâ bilür. Ve 'âkıll-ı lebîb anı ni' met ve esbâbı müheyyâ olmasını kendüye minnet bilür. Ke-zâlik mâder noḡşân-ı 'aql sebebi ile ferzendini ḥicâmetden men' ider ve anı şefkat 'add eyler. Ve peder kemâl-i 'aql ile 'âkıbet mülâḥazasın eyler. Ve meşakḡat-i emrâz ḥicâmet miḥnetinden ziyâde idügin bilür. Bu sebebdendür ki düşmen-i 'âkıll dost-ı câhilden yegdür, dimişler. Ve cümle-i ḥalk nefislerinüñ dostıdur. Ammâ ekşer-i ḥalk dost-ı câhildür ki cehl ü nâ-dânlık şe'âmeti ile nefis-i 'azîzlerini helâk ve giriftârî-i sermediye çekerler. Üçüncü kısım ni' met-i vehmîdür ki hâlde lezîz ü nâfi' ve me'âlde muzırr u mühlikdür. Bu kısım daḥı iki nev' dür: Evvel dünyevî cismânî zehrînak olan şehdi yimek gibi bir kimesne anı raḡbet-i tamâm ile yir ve zehrînak idügin bilmez. Ve cehlinden anı ni' met 'add ider. Ammâ mazarret ve belâsı ki /207a/ helâke bâdîdür. Ol lezzet ferâḡından sonra ma'lûm idinür. İkinci nev' uhrevî rûḥânî irtikâb-ı menâḥiden

zinā vü livāṭa vü şürb-i hamr ve ğayrısı gibi ki ol bir ān lezzet sebebi ile ehl-i fücūr yanında ni‘ met görünür ammā erbāb-ı başiret yanında miḥnet-i muṭlaḳ ve belā-yı maḥz̄dur. Zīrā yaḳīn ile bilmişlerdür ki ol āḥiretūñ ‘azāb ve nedāmet ve giriftārlığına bādī olıyardur ⁷⁴³ إِلَّا أَنْ يَنْدَارَكَهُ اللَّهُ بِرَحْمَتِهِ Ammā ikinci i‘tibār ki inkisām-ı ni‘ metdür ḥuṣṣ u ‘umūm i‘tibārıyladur.

‘İlm-i ‘ālem-ārāya ḥafī buyurılmaya ki ni‘ met zātında lezīz ve nefsinde mergūb olandan ‘ibāretdür. Ve lezzāt-ı mergūbe iḥtişāş ve iştirāk yüzinden üç ⁷⁴⁴ nev‘dür: Biri ‘aḳlī ve ikinci bedenī. ‘Aḳlī ‘ilm ü ḥikmet gibi ki ol ḥāşşa-i nev‘-i insāndur. Ve ḥayvānātdan bir nev‘ bu kısmda insāna şerīk degüldür. Ammā lezzet-i bedenī iki nev‘dür: Biri cümle ḥayvānātuñ insān ile şirketi vardır. /207b/ Lezzet-i baṭn u ferc gibi ki eḥaşş-ı merātib-i lezzāt ve e‘ammıdır. İkinci nev‘ ba‘z-ı ḥayvānātuñ insān ile şirketi vardır. Lezzet-i ğalebe ve istilā gibi ki anda insān ile sibā‘ un şirketi vardır. Ve nihāyet merātib-i behīmī bidāyet-i sebu‘īdür. Ve tecāvüz-i nihāyet-i sebu‘ī bidāyet-i zuhūr-ı envār-ı ‘aḳldur. Ve şifāt-ı sebu‘ī ki neticesi ḥubb-ı riyāsetdür maḥhūr kılmāḳ şiddīḳlar kārıdır. Bu şifāt maḡlūb olduḳda envār-ı ḥaḳāyık-ı ‘aḳlī perde-i ğaybdan cilve eyler. Ve bu sa‘ādet şubḥınuñ ṭulū‘ı ‘alāmeti oldur ki ‘ilm ü ḥikmet lezzeti cümle lezzāta ğālib olur. Ve lezzet-i ma‘rifetullāh ve ma‘rifet-i esrār-ı zāt u şifāt u ef‘āl-i ḥazret-i şamediyet cemī‘-i lezzāti maḥhūr eyler. Bunda ḥaḳīḳat-i rūḥ u ḳalb ğaflet ve ḥicāb emrāzından şıḥḥate yüz tutar. Ve lezzāt-ı sem‘ ü baṣar ve baṭn u ferc lezzet-i ḳalb ü rūḥda mūnderic olurlar. Ve saṭvet-i ‘ilm-i ḥaḳīḳī cemī‘-i lezzāti pest ü maḡlūb eyler. /208a/ Ve bu lezzet egerçi rütbet cihetinden a‘zam-ı lezzātdur ammā vücūd ḥayṣiyetinden eḳall-i mevcūdātdur. Zīrā lezzet-i ma‘rifet ü ‘ilm ü ḥikmet ‘ārif ü ‘ālim ü ḥākimden ğayrıya müyesser olmaz. Ve bu ṭāyife kibrīt-i aḥmer gibi ‘azīz ü kem-yābdur. Egerçi kendülerin görmüş cāhiller kendülerin ‘ārif ü ‘ālim şanurlar ve

⁷⁴³ “Allah’ın ona rahmetiyle yetişmesi müstesna.”

⁷⁴⁴ “Ve lezzāt-ı mergūbe iḥtişāş ve iştirāk yüzinden üç nev‘dür” dense de raġbet edilen lezzetler metinde **iki** tür olarak geçmektedir. Kaynak metnin tenkitli neşrinde de “dū nev’est” (iki türdür) yazmakta ve dipnotta “dū”nın “م” nüshasında “se” (üç) olarak yer aldığı bildirilmektedir. bk. Envarī 429.

mağrūrān-ı ‘ātıldan ba‘zılar kendülerin anlar şüretinde halka gösterürler ammā şüretde[n] ma‘nāya degin tefāvütleri ‘arşdan şerāya degindür.

Şeref-i ‘ilmüñ eḳall-i derecâtı dünyā vü āhîretde ‘izz ü şerefine inḳıṭā‘ yokdur. Ve lezzet-i esrārı ebedîdür ki kâbil-i fenā vü zevāl degüldür. Ve ta‘ām u şehvet lezzetinden melâlet mümkindür. Ammā ‘âlimüñ ‘ilminden melâleti ebedā mutaşavver degüldür. Bir gencdür, muḥāfazada a‘vân u ḥurrâsa ihtiyâcı yokdur. Ve keşret-i infāk ile noḳşān-pedîr degüldür. Ve sürrāk⁷⁴⁵ u ğuşşāb eli aña irişmez. /208b/ Ve pâdişāh u ḥâkim ‘azli ile ma‘zül olmaz. Ve aḳsām-ı ni‘metden her biri şıfata maḥşûşdur. Zîrā ki ekşer hâlde lezîz olan me‘âlde muzırr ve me‘âlde nâfi‘ olan hâlde kerîh olur. Ammā ni‘met-i ‘ilm hâlde ve me‘âlde lezîz ve nâfi‘ ve cemîldür. Ve bu şıfât-ı ḥamîde zât-ı şerîfinden ebedā münfekk degüldür. Ve bir bî-çâre ki ni‘met-i [‘ilm-i] lezîz-i nâfi‘-i şerîf-i bâḳîyi ni‘met-i münâḳkas-ı ḥasîs-i fânîye şatar. Ve rûy-ı âfitâb-ı devleti gil-i ḥırmân ile endûde kılur. Ve ḥamâkat ile ḥüsrân-ı ebedîye sa‘y eyler. Na‘îm-i sa‘âdet-i ebedîden maḥrûm ve şeqâveti ile mağbûn ve idbâr-ı cehl ü ğaflet birle meftûndur. Ve bu şeqâvetüñ māddesi yâ emrâz-ı ‘uḳûldendür⁷⁴⁶ *فَرَّادُهُمُ اللَّهُ مَرَضًا* veyâ cehl ü ğaflet mergi ile ḳulûb mevtindendür. Nitekim ḥazret-i Hâḳḳ celle ve ‘alâ şurî zindelerine mürde-i ma‘nevîdür /209a/ diyü buyurdı.⁷⁴⁷ *إِنَّكَ لَا تَسْمِعُ الْمَوْتَى* Mütāba‘at-ı şehvet marâz-ı ‘aḳl ve istilâ‘-i cehl ü ğaflet marâz-ı dildür. Ve istilâ‘-i cehl ü ğaflet birle mürde dil olanlar egerçi cāhilân-ı ğāfil yanında beden ḥayâtı ile zinde görünür. Ammā ḥazret-i şamedîyyet ḥuzûrında mürdelerden ‘add olunur. Ve her nîk-baḥt-ı maḳbûl ki dili ḥayât-ı ‘irfân ve nûr-ı maḥabbet ü îḳân ile zindedür. Egerçi ‘umyân-ı ‘âmme anı maḳbûrân-ı maḳbere-i mevtâdan ‘add iderler cenâb-ı vâcibü’l-vücûd zindegân-i nîkû-kâr ve muḳarrebân-ı ber-ḥurdâr olan ḳullardandur. Nitekim ḥazret-i şamedîyyet ‘azze şānuhū ba‘z-ı şühedâ ḥaḳḳında buyurur ki: *وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ* Ya‘nî Ey Muḥammed! Gümân⁷⁴⁸

⁷⁴⁵ sürrāk: صَرَاف, nüsha.

⁷⁴⁶ Bakara 2/10: “Onların kalblerinde bir hastalık vardır. Allah da onların hastalığını çoğaltmıştır. ...”

⁷⁴⁷ Neml 27/80: “Bil ki sen ölümlere işittiremezsin ...”

⁷⁴⁸ Âl-i İmrân 3/169-170: “Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanmayın. Bilakis onlar diridirler; Allah’ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdikleri ile sevinçli bir halde Rableri yanında rızıklara mazhar olmaktadırlar. ...”

itme ki bende-i cān-bāz ve ‘āşık-ı ten-güdāz huzūrumuzda mürde yâ nuķūş-ı hestî-i levh-i vücūdından sûtürde ola. Belki ol muhibb-i şādık /209b/ ve muhlis-i muvāfık māl u cānı rızā ve maḥabbetümüz yolında şarf itdiler. Ḥayāt-ı cāvidānī ile zinde ve felek-i sa‘ ādetde tābende, tetābu‘ -ı erzāk-ı rūḥānī ve tevālī-i elṭāf-ı raḥmāniden devām-ı revḥ ü rāḥat birle mesrūr u maḥzūz oldılar. Egerçi gāfilān-ı cāhil ol ṭāyife-i mevtādan ‘add idüp ve dīde-i a‘ verle fenā’-i beşeriyyetlerine nāzar iderler.

Şi‘r:⁷⁴⁹

بروز مرگ که تابوت من روان باشد
گمان مبر که مرا درد این جهان باشد

جنازه ام چو ببینی مگو دریغ دریغ
بدام دیو در افتی دریغ آن باشد

تنم بخاک سپارد مگو فراق فراق
که خاک پرده اسرار عاشقان باشد

Merātib-i ḥalk ḥayāt u mevt-i ma‘nevī ve bu‘d u ḳurb-ı efrād u eşḥāş-ı nev‘-i insānide sa‘ ādet-i ḥaḳīḳīye tefāvüti gayr-ı mütenāḥidür. Ammā cümlesi dört kısıma müteferri‘ olur:

Evvel dil-i muṭahhar ‘ināyet meczūblarından bir meslūb ve hidāyet maḥzūzlarından⁷⁵⁰ bir maḥbūb ki ğarīḳ-ı baḥr-ı ‘irfān ve ḥarīḳ-ı nār-ı heyemān /210a/ ve bādiye-i dehşet ve ḥayretde ser-geşte satvet-i ğayret-i nuķūş-ı aġyār levh-i zamīrinden şüste ve reşḥa-i şu‘ūrı hicr-i eḥadiyyete peyveste olup ol ḥazretüñ maḥabbeti ğayretinden ğayrı gönlinde cāy u maḳām ve maḥbūb zikrinden özge rāḥat u ārāmı olmaya. Maḥbūb-ı ḥazret-i Zü’l-celāl pādīşāh-ı mülk-i bī-zevāldür. Ve bu maḳūle kimesnenüñ vücūd-ı

⁷⁴⁹ Tabutumun gittiği ölüm gününde benim derdim bu dünyaydı sanma.//Cenazemi görünce “yazık yazık” deme! Şeytanın tuzağına düşersin o zaman yazık olur.//Bedenimi toprağa verirken “ayrılık ayrılık” deme! Zira toprak, âşıkların sırlarının perdesidir.

⁷⁵⁰ maḥzūzlarından: maḥtūflarından, nüsha.

şerîfi egerçi mümkünü'l-vücuddur ammâ medârik-i 'ulûm-ı 'ulemâdan mestûr ve ser-hadd-i 'uḳûl-i 'uḳalâdan be-gâyet dûrdur.

İkinci bâdiye-i hırmân merdûdlarından bir müdbir ve tîh-i şekâvet ve hüsran matrûdlarından bir mükedder ki hergiz lezzet-i şerbet-i üns tatmamış. Ve cemâl-i ma'rifet-i maḥbûb-ı ḥaḳîḳîyi görmemiş. Mâl u câh lezzetinden gayrısın bilmez. Ve merkebe-i himmeti meydân-ı shevâtden gayrıya sürmez. Türk-tâz-ı gâzab ve şehvet ve nigûsâr-ı çâh-ı⁷⁵¹ cehl ü gaflet beste-i bend-i buhl u riyâ esîr-i şavlet-i nefis ü hevâ mu'âteb-i /210b/ tevbîḥ⁷⁵² ^{الدُّنْيَا} ^{يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا} bedi nîkden taḳdîm eyler. Ve iḥsânı isâ'et añlar. Ahlâḳ-ı merede ve evşâf-ı şeyâtîn ile mevşûf, ma'rûf ḳatında münker ve münker yanında ma'rûfdur. Bu bir müdbirdür ki her kim buña muḳarîn olursa merdûdlardan olur. Ve her kim bunuñ yüzün görürse gönline ğubâr-ı idbâr⁷⁵³ yürür.

Üçüncü bir dil ki ğâlib-i aḥvâli civâr-ı ḳurba taleb-i sebîl-i vuşul ve ekşer-i insî itâ'at-i Ḥaḳḳ ve lezzeti ziyâdet-i ma'rifet ve rûşenâ-yı çeşmi münâcât ile ola. Ammâ ba'z-ı aḥvâlde 'alâyık-ı cismânî ve 'avâyık-ı nefsanî ol ḥâline mâni' ve evşâf-ı beşerî bend-i râh-ı mezîdi olur. Bu ṭâyife daḥı nâdirdür. Ve vücûd-ı şerîfleri 'azîz ü kem-yâbdur. Zîrâ bu ḥavâşş-ı mebâdî-i salṭanat-ı uhrevîdür. Ve ol salṭanat müsta'idlerinüñ vücûd-ı her 'aşrda az olur.

Dördüncü bir dil ki ğâlib-i aḥvâl ve ihtimâmı teşârîf-i umûr-ı cismânîye /211a/ ve telezzüzî şîfât-ı beşerîyedür. Velî ba'z-ı aḥvâlde müzâkere-i 'ilm ü ḥikmetden râḥat bulur. Ve üzerinde umûr-ı fâniden nefret zâhir olur. Bu ṭâyifenüñ emsâli her 'aşrda çok olur. Çün merâtibüñ tertîbin neş'et-i dünyevîde ma'lûm ḳıldıñ. Mevṭn-ı uhrevîde daḥı aña göre bil. Zîrâ dünyâ âyîne-i âḥiretdür. Ve şuver-i mecâzî-i dünyevî 'ukûs-ı ḥaḳâyık-ı uhrevîdür. Ve 'âlem-i şehâdet vücûdda tâbi'-i 'âlem-i ğaybdur, 'irfânda degüldür. Zîrâ tertîb-i 'irfânî 'aks-i tertîb-i vücûdîdür. Nitekim şûret-i âyîne ki mertebe-i vücûdda tâbi'-i şûret-i aşldur, tâ evvel 'aks-i şûretini âyîne görmeyince

⁷⁵¹ çâh: câh, nüsha.

⁷⁵² Rûm 30/7: "Onlar, dünya hayatının görünen yüzünü bilirler. ..."

⁷⁵³ idbâr: ايبار, nüsha.

keyfiyyet-i hüsn ü kubhını bilmez. İmdi ‘irfân mertebesinde tâbi‘-i metbû‘ olur. Ve müte’ahhir-i vücûdî muḥaddem-i ‘azmî olur. Bu nev‘ aḥkâmuñ in‘ikâsındandır. Ve erbâb-ı baṣîret şuver-i mecâziden her bir şûret ki ‘âlem-i şehâdetde /211b/ ihsâs iderler. Ol şûretden ḥaḳâyık-ı melekûtiden bir ḥaḳîḳate ‘ubûr iderler. Ve ol ḥaḳîḳatden esrâr-ı rübûbiyyetden bir sırr müşâhede kılurlar. Ve ol sırruñ şühûdını vesîle-i menâzil-i ḳurb iderler. Ammâ kûr-dilân-ı bâdiye-i ḡaflet ve maḥbûsân-ı ḥabs-i ṭabî‘at esrâr-ı ḡuyûbdan ḥaberdâr degüller. Ve nazar-ı himmeti umûr-ı zâhireden ḡayrıya itmezler. Cümle mülâzemet-i cîfe-i dünyâ kılurlar. Ve nefis ü hevâ ḳulluḡına sa‘y iderler, tâ ol vaḳte deḡin ki kilîd-i hevâyla ol kûr-dillerüñ ḡurlarına Hâviye-i cehennemden bir ḳapu açıla ve telehhüb-i ⁷⁵⁴اَللّٰهُ الْمَوْفِدَةُ الَّتِي تَطْلُعُ عَلَى الْاَفْدَةِ ⁷⁵⁵رَبَّنَا اَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا Ve heyhât ki eyyâm-ı mühlet geçdi. Ve âvân-ı furşat-ı münḳazî ve rûzigâr-i ‘amel-i şâlih ḡâyî‘ oldı. Bu neş‘et-i cezâ ve nevbet-i giriftârîdür. ⁷⁵⁶اِصْلَوْهَا فَاصْبِرُوا اَوْ لَا تَصْبِرُوا سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ اِنَّمَا تُجْرَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ /212a/ Çün fezâyil-i şûkr ü şâkir ve deḡâyık-ı esrâr ve aḳsâmından şemme îrâd olındı. Keyfiyyet ü kemiyyet-i eṣnâf-ı en‘âm u efdâl ḥazret-i Zü’l-celâl’e daḡı îmâ olunur, tâ ‘âḳılân-ı şâkire bir tenbîh ve râḡıbân-ı müte‘emmile bir miḳyâs ola.

‘İlm-i ‘âlem-ârâya nihân buyurılmaya ki cemî‘-i envâ‘ ve efrâd merâtib-i vücûd feyz-i ni‘met-i vâcibü’l-vücûddur ki deryâ-yı cûd temevvüci ile sâḡil-i şühûda irür. Ve eḡass-i aḳsâm-ı vücûd ni‘met-i maḥsûsâtdur. Ve ekṣef-i aḳsâm-ı maḥsûsât ni‘met-i maṭ‘ûmâtdur ki aḡdiye ve edviye-i cismânîdür. Ve cümleñ e‘ammı ve ehemmi ḳuvvetdür ki aṣl-ı ma‘âş-ı insânîdür. Ve aña ihtiyâc zarûrîdür. Ve bu bâbda bir miḳdâr tertib-i terbiyet-i ḥubûbdan ki aṣl-ı ma‘âş ve mādde-i ḳıvâm-ı ḡayvân u insândur. Tedbîrât-ı rabbânî ve teşârif-i mülk ve teşḡîrât-ı esbâb-ı semâvî vü arziden âfitâb [u] mâh u kevâkib ve bâd ü ḡâk ü âb ve deḡâyık-ı cismânî /212b/ ve ḳuvâ-yı ḡayvâniden terbiyet-i insaniyyet zıkr olunur, tâ ṭâlib-i faṭîn ve sâlik-i tîz-bîn ma‘lûm idine ki bu vesâyiṭ ve esbâbuñ her biri bir ni‘met-i ḡaṭîr ve bir ḡikmet-i bî-naḡîrdür ki eger bu

⁷⁵⁴ Hümeze 104/6-7: “Allah’ın, tutuşturulmuş, (yandıkça) tırmanıp kalplerin ta üstüne çıkan ateşidir.”

⁷⁵⁵ Fâtır 35/37: “Rabbimiz! Bizi çıkar, (önce) yaptığımızın yerine iyi işler yapalım! ...”

⁷⁵⁶ Tûr 52/16: “Girin oraya, sabretseniz de sabretmeseniz de artık sizin için birdir. Siz ancak yaptıklarınızın karşılığına çarptırılacaksınız.”

cümleden biri mün‘ adim olursa cemî‘ -i maḥlūḳāt melâ’ike vü cinn ü insden anuñ işlâḥ u ibdālinden ‘ âciz ve nizâm-ı vüçüd ḥalel-pedîr olur.

İmdi ḥazret-i rübûbiyyet cellet ‘ aẓametuhü kemâl-i ḥikmet birle zât-ı ḥubûbda ibkâ’ -i aḳvât-ı bendegân için kuvâ’ -i müteğazziyeyi icâd buyurmuşdur. Nitekim nev‘ -i ḥayvânda ‘ urûḳ-ı nebâta degin cezb vâsıtasıyla ğızâ ider. Ve nitekim nev‘ -i insân her nesneyi iğtizâ idemez. Belki iğtizâda ta‘ âm-ı maḥşûşa muḥtâcdur. Ke-zâlik ḥubûb dahı her nesne ile tağziye itmek mümkün degüldür. Ve neşv ü nemâda ğızâ-yı maḥşûşa muḥtâcdur. Meşelâ bir kile buğdayı bir eve veyâ şuya veyâ zemîn-i ḥuşka ekesin. Aşlâ neşv ü nemâ bulmaz. /213a/ Belki şol zemînden neşv ü nemâ bulur ki anuñ ḥâki bârân veyâ âb-ı ‘ uyûn u enhâr vâsıtasıyla imtizâc bulmuş ve vâsıta-i ḥirâset ile müteḥalḥil⁷⁵⁷ olmuş ve şu‘ â‘ -ı âfitâb ile süḥûnet ḥâşıl olup ḥubûb-ı riyâḥ-ı leṭâyif-i hevâ sebebi ile mizâc-ı ḥâkde eşer itmiş ola ki: ⁷⁵⁸ وَأَرْسَلْنَا الرِّيَّاحَ لَوَاقِحَ Ve ilkâḥ ‘ unşur-ı ḥâkî vü âbî vü bâdî izdivâcından ‘ ibâretdür. Nitekim ḥazret-i şamediyet buyurur: ⁷⁵⁹ ثُمَّ شَفَقْنَا الْأَرْضَ شَقًّا Ve bu cümle izdiyâd-ı kuvvet ve istikmâl-i neşv-i nebâtîde kâfî degüldür. Pes kemâl-i ḥikmet anı iğtizâ itdi ki edvârdan her devrûñ nevbet, taḥşîl ve ḥuşul-i ağziye-i müteceddide dört faşla münḳasim olur, tâ ilkâ’ -i bezr vaḳtinde bürûdet ü ruṭûbet-i hevâ’ -i şitâ vâsıtasıyla şalâbet ü yübûset-i ḥubûb şikeste olur. Ve ictimâ‘ -ı buḥârât-ı arzî kuvvet-i nâmiyeyi /213b/ kâbil-i ḥareket eyler. Ve kuvvet-i nâmiye kâbiliyyet-i ḥareket-i neşvî bulduḳda ḥarâret⁷⁶⁰ ü ruṭûbet-i hevâ-yı rebî‘ ve keşret-i emṭâr ve teşâ‘ ud-ı buḥâr sebebi ile kuvvet-i câzibe-i nebâtî ḥadd-i i‘ tidâle irişür. Ve ecsâm-ı nebât ḥareket-i neşvî ile münbasiṭ olur. Ve ecsâm-ı nebâtî kemâle irdükde hevâ-yı şayfuñ ḥarâret ü yübûseti vâsıtasıyla leṭâyif-i ‘ anâşır ki ecsâm-ı nebâtî ki hevâ-yı rebî‘ de cezb itmişdür naẓc bulur. Ve ḥubûb ve itmâm-ı ecsâm-ı nebâtîde mün‘ aḳid olur. Ve eşmârda elvân u revâyiḥ ü tu‘ ūm kemâle irişür. Ve âfet-i iğrâḳ u tûfândan eymen olur. Ve hevâ-yı ḥarîfüñ yübûset ü bürûdeti sebebi ile eşmâr

⁷⁵⁷ müteḥalḥil: متخلل, nüsha.

⁷⁵⁸ Hicr 15/22: “Biz, rüzgârları aşılایıcı olarak gönderdik ...”

⁷⁵⁹ Abese 80/24-26: “İnsan, yediğine bir baksın! Şöyle ki: Yağmurlar yağdırdık. Sonra toprağı göz göz yarıdık.”

⁷⁶⁰ ḥarâret: حرارت, nüsha.

ve ħubûb ve müvelledâtda şıfat-ı kıvâm ve şebât kemâle irişür. Ve âfet-i ihrâk ve buṭlân terākībden emîn olur.

Ve nitekim fuşûl-i erba‘adan her faşluñ ħilḳat-i nebâtî vü ħayvânî uşûlünde bir ħâşş eşeri vardır. Ke-zâlik /214a/ kevākib-i şevābit ü seyyārâtdan her kevkebün taḥrîk ü teskîn ve taḥlîl ü tecmîd⁷⁶¹ ü taş‘îd ü taḳṭîr ve te‘lîf ü terkîb ü taşvîr ü taḥlîl ü temzîc-i ecsâm-ı ma‘denî vü nebâtî vü ħayvânî vü insânî tedbîrinde bir ħâşş ‘ameli vardır ki ħayrısında mevcûd degüldür. Nitekim teshjîn-i eczâ-yı ‘âlem âşâr-ı ħâşşiyet-i Âfitâb mu‘âvenetiyle ve teskîn ve şebât-ı zevât-ı mevcûdât âşâr-ı ħâşşiyet-i Zühâl müzâheretiyle ve taḥlîl-i ‘unşur-ı âbî ve vücûd efrâd mecârisinde seyelân u cereyânı âşâr-ı kuvvet-i Müşterî ile ve taḥfîf-i ‘unşur-ı bâdî ve ecsâm-ı maḥsûsât menâfızinde letâyif-i hevâ nüfûzı âşâr-ı ħâşşiyet-i Merriḥ ile ve taḳṭîr-i rûkn-i buḥâr-ı raṭb ve nüzûl-i emṭâr âşâr-ı kuvvet-i Zühre mu‘âvenetiyle ve rûkn-i buḥâr-ı raṭb ile rûkn-i buḥâr-ı yâbisi temzîc ve ecsâm-ı nebâtât u ħayvânâtda ħuşûl-i i‘tidâl ħâşşiyet-i ‘Uṭârid /214b/ mu‘âvenetiyle ve terṭîb-i emzice ve istîlâ’-i ‘unşur-ı nârîden viḳâyet ve müvelledâtda imdâd-ı kuvâ’-i neşvî ħâşşiyet-i Kâmer müzâheretiyledür. Ke-zâlik eczâ-yı felekden her cüz’ün bir eşeri ve ecrâm-ı şevābitden her cirmün bir fi‘li ve nüfûs-ı melâ’ike-i arzî vü semâvîden her nefsün bir ħâşş ‘ameli vardır ki ħayrıdan ol ‘amel mutaşavver degüldür ki ⁷⁶² وَمَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَّعْلُومٌ

Ve çün cevâhir-i ħubûb ma‘âdin-i âbî vü ħâkîde terbiyet buldı. Dest-kârî-i nüfûs-ı felek ve taşarrufât-ı ecrâm-ı semâvî birle kemâle irişüp müsta‘idd-i tağziye-i nev‘-i insân oldı. Ve taşarrufât-ı ‘ummâl-i ‘âlem-i âfâķî ḥaddinden geçdi. Ve ‘âlem-i nüfûs-ı insânî ser-ḥaddine irişdi. Bu ‘âlemde anuñ bedv-i tenâvülinden teşkîl ve taşvîr ḥaddine degin ki nihâyet-i zuhûr-ı ħilḳat-i ‘âlem-i insânîdür. Yine kuvâ-yı ṭabî‘î vü ħayvânî vü nefsanîden niçe biñ ‘âmil ü mühendis ü ḳahramâna muḥtâcdur. /215a/ Ve ol cümleñün esbâb esrârı şerḥi maḳdûr-ı beşer degüldür. Ammâ sebîl-i îcâz üzre bir miḳdârı îrâd olunur. Çün ḥikmet-i zât-ı müte‘âliye anı iḳtizâ kıldı ki her mevcûduñ ki

⁷⁶¹ tecmîd: تحميد, nüsha.

⁷⁶² Sâffât 37/164: “(Melekler şöyle derler:) Bizim her birimiz için, bilinen bir makam vardır.”

nev[‘] -i kemālāt-ı şūrī vü ma[‘] nevīden bir kâbiliyyeti ola. Anı ol kemāl hil[‘] ati ile muhallâ ve mükemmel eyler. Ve kemāl-i aţ[‘] ime vü ağziye-i nev[‘] -i insānī dört şıfatuñ huşūline mevķūf olur ki nu[‘] ūmet ve bŷ ve ta[‘] m ve levndür. Ve bu aķsāmdan her ķısmuñ idrāki havāss-ı insāndan bir hāsse kuvvetine maḥşūşdur ki ol kuvvet ḥaķīķat-i melekīde melā[‘] ike-i arzīdendür. Ve bu gŷrŷhuñ taşarrufāt ve tedbīrātı tertīb-i derecāt-ı melā[‘] ike-i semāvī gibi mürettebdür. Ve nitekim melā[‘] ike-i semāvīden her melekŷn bir [‘]amel-i ḥāşşı vardır ki ğayrısı anuñ itdŷġin itmez ve ol daḥı ğayrınıñ itdŷġin idemez. Melā[‘] ike-i arzī daḥı aña ğöredür. Zīrā eşḥāş-ı süflī [‘]ukŷs-ı a[‘] yān-ı [‘]ulvīdürler. /215b/

İmdi bu melā[‘] ikenŷn taşarrufātı ki müdrik-i menāfi[‘] ü mażārdur. Nev[‘] -i insān u ḥayvānda tertīb ŷzre zuhŷra gelŷr. Meşelā evvel idrāk ki ḥayvānda zāhir olur hāsse-i lemsdür. Ve bu evvel ve ednā[‘] -i mertebe-i havāss ve ednā vŷ enķaş-ı mertebe-i ḥayvānīdür ki anda bu ḥāsseden ğayrı kirm ḥarāţīn gibi mevcŷd olmaz. Ve bu hāsse nebāt u ḥayvān mā-beyninde vāsıta ve imtiyāzdur. Her mevcŷd ki nihāyet-i derecāt-ı nebātīden geķer. Ve ser-ḥadd-i [‘]ālem-i ḥayvānīye irŷr. Bu hāsse kendŷde zuhŷr ider. Ve bu hāsse müdrik-i nu[‘] ūmet ŷ huşŷnet ve ḥarāret ŷ bŷrŷdetdŷr. Andan şoñra hāsse-i zevķ zāhir olur. Zīrā hāsse-i zevķuñ hāsse-i lems ile telakķī-i idrāk yŷninden mŷnāsebeti vardır. Ve bu hāsse müdrik-i ṭu[‘] ŷmātdur ḥalāvet ve ḥumŷzet ŷ mŷlŷḥat ŷ dŷsŷmet ŷ [‘]uzŷbet ve ğayrıdan. Andan şoñra hāsse-i şemm /216a/ zuhŷr ider. Ve ol müdrik-i revāyiḥ-i ṭayyib[e] vŷ kerīhedŷr. Ve bu hāsse ile zikr olınan iki havāss miyānında fark oldur ki ḥiss-i lems ve zevķ bī-mŷlāme-se-i⁷⁶³ müdreķ idrāk itmek mŷyesser degŷldŷr. Ve ḥiss-i şemm mŷlāyim ŷ mŷnāfī-i ṭab[‘] ı olan eşyā idrākinde mŷlāme-seye muḥtāc degŷldŷr ammā ķurb-ı müdreķ şartdır. Zīrā bu ḥadde ol kuvvet yoķdır ki bu[‘] ddan müfriṭ-i idrāk revāyiḥ eyleye. Bundan şoñra zuhŷr-ı nŷr-ı başardur. Ve bu ḥiss müdrik-i şuver ŷ eşķāl ŷ elvāndur. Eger ādemŷn bu ḥissi olmayaydı lezzet-i ḥŷsn ŷ cemālī bilmez ve [‘]ālem-i elvān u eşķālden ḥaberdār olmaz ve meṭālib-i nefsi dŷrdan idrāk idemezdi. Pes kemāl-i ḥikmet-i perverdigārī bu ni[‘] meti anuñ zātında mevcŷd kıldı, tā anuñla mŷşāhede-i esrār-ı ğarāyib ŷ [‘]acāyib-i [‘]ālem-i eşķāl ŷ elvān

⁷⁶³ mŷlāme-se: ملامت, nŷsha.

eyleye. Ve mülâhaza-i âşâr-ı hüsn ü cemâl lezzetiyle maḥzûz ola. Ve şuver-i menâfi' ü mazârr cismânîyi nezdik ü dürdan /216b/ idrâk itmege kâdir ola. Ve meṭâlib ve mekârih-i hissîden ba'zısı hücüb-i cismânî sebebi ile bu ḥâssenüñ maḥâll-i taşarrufâtından ḥâric olmağın mühendis ḥikmet-i ḥâsse-i sem' i icâd buyurdu, tâ verâ-yı hicâbda olanı daḥı anuñla idrâk eyleye. Ve anuñ şalâḥ u fesâdı miyânında fâriḳ⁷⁶⁴ ola. Ve ḥavâss-ı zâhir-i insânî bu ḥâsse icâdıyla kemâle irgürdi. Ve nev'-i insânîyi şeref-i fehm-i deḳâyıḳ-ı kelâm ile sâyir ḥayvânâtdan mümtâz u ser-efrâz eyledi. Ve çün bu ḥavâss-ı ḥamseden her hissüñ taşarrufât-ı idrâki 'avâlim-i maḥsûsâtdan bir 'âlem maḥşûş oldu. Ve her biri ğayrınıñ itdüğün itmege kâdir olmadı. Nitekim kuvvet-i sâmi'a idrâk-i elvân 'âlem[in]den 'âciz ve nûr-ı bâşıra idrâk-i 'âlem-i eşvâtdan ve şâmme müzevviḳâtdur ve zâ'ika meşmûmâtdan kâşırdur. Kemâl-i ḥikmet muḳtezâsınca hiss-i müştereki pişgâh-ı dimâğda ta'biye ve anı bu beş ḥavâssa /217a/ re'is ü müşrif kıldı. Ve tecessüs-i aḥbâr ve idrâk-i esrârda bu ḥavâss-ı ḥamse ile şerîk eyledi, tâ cümleñüñ ḥavî-i aḥbârı ve câmî'-i esrârı ola. Meşela âbuñ⁷⁶⁵ rengin başar anlar. Ve âvâzını sem' ve râyiḥasını şemm ve ta'mını zevḳ ve bürûdetini lems fehm eyler. Ve hiss-i müşterek bu cümleyi añlar. Bu cihetden aña hiss-i müşterek dirler. Ve hiss-i müştereküñ ḥâzin-i aḥbâr ve ḥâfız-ı esrâr olmağa kuvvet-i ḥâfızası olmamağın muḳâbelesinde kuvvet-i ḥayâli âferîde kıldı, tâ emsâl-i şuver-i menâfi' ü mazârr ḥizâne-i ḥayâlde imḥâḳ ve izmiḥlâlden maḥfûz ve maḥrûs olup fuşûlden soñra ḥâlet-i vuşûlde ma'den-i⁷⁶⁶ uşûl ola. Eger bu iki kuvvet cibillet-i insân u ḥayvânda merkûz olmayaydı a'yân-ı nâfi'a vü zârreden her 'ayn ki kendüye irürdi. Ol 'ayn ile muḡtemm ü müte'ellim olurdu. Ol 'ayn girü 'avdet itdükte girü fehm itmezdi. Ve kâr dırâz geçüp /217b/ dâyimâ bu ta'abda ḳalurdu. Ve nitekim benî Âdem cezb-i menâfi' ve mazârda aḥz u ḥıfz-ı şuver-i maḥsûsâta muḥtâcdur. Aḥz u ḥıfz-ı me'ânî-i maḥsûsâta daḥı ihtiyâcı vardır. Ve kuvvet-i hiss-i müşterek ve ḥayâl bu dereceden 'âtıldur. Kemâl-i ḥikmet birle kuvvet-i vehm ve ḥâfızayı evsaṭ-ı dimâğda ta'yîn eyledi, tâ vehm-i

⁷⁶⁴ fâriḳ: fâriḡ, nüsha.

⁷⁶⁵ âbuñ: أبى, nüsha.

⁷⁶⁶ Ma'den kelimesine mukabil kaynak metinde bildirilmiş, bildik, bilinen manalarına mu'arref kelimesi geçmektedir ve mana itibarıyla buraya daha uygun olduğu düşünülmektedir.

müdrîk-i me'ânî ve hâfıza hâzin ola. Meşelâ hiss-i müşterek şûret-i dost u düşmeni idrâk eyler. Ve hayâl ol şûreti hıfz eyler. Ve vehm-i ma'nî-i dostı dostda ma'nî-i düşmeni düşmende idrâk ider. Ve hâfıza ol me'ânîyi hıfz eyler. Ve hiss-i müşterek şûret-i ağziye-i mergûbe vü mehrûbeyi⁷⁶⁷ aňlar ve hayâl ol şuveri hıfz eyler. Ve vehm-i me'ânî-i ağziye-i mergûbe vü mehrûbeyi⁷⁶⁸ aňlar ve kuvvet-i hâfıza anı hıfz eyler. Ve cümle hayvânât bu kuvâ-yı mezkûrede insâna şerîkdür. Eger âdemüñ bu kuvâdan ğayrı /218a/ kuvâsı olmayaydı dereke-i noķşânda sâyir hayvânât ile berâber olurdu. Hayvânâtta dağı bu havâss vardır. Bunuñ birle ol hayvânı ĥile için tutduklarında anda ol derk ve ihtidâ yokdur ki ol ĥileyi def idüp kendüyi ĥalâş eyleye. Ve ĥâlde kendüye her ne ĥoş gelürse tenâvül eyler. Şânî-i ĥâlde anuñ mazârretin fehm eylemez. Ve helâk-i istikbâlınden endişe kılmaz. Zîrâ havâss-ı mezkûre ki hayvân nev'-i insân ile müşterekdür. Hâl-i ĥâzırdan ğayrıyı iĥsâs idemez. Pes ĥazret-i Hakk celle ve 'alâ nev'-i insânı şeref-i nûr-ı 'aql ile ki müdrîk-i 'avâkıbdur. Sâyir hayvânâtdan mümtâz eyledi, tâ ol nûrla me'ânî ve netâyic ve âşâr-ı at'ime vü ağziye ve ğayrıda nazâr eyleye. Ve menâfi' ü mazârr-ı ĥâl ü me'âlini bile. Ve bu eĥass ü ednâ'-i merâtib-i fevâyid-i 'aqlıdır. Ve fâyide-i a'lâ ve a'zam oldur ki mü'tâla'a-i iĥbârât-ı İlâhî ve müşâhede-i esrâr-ı zât-ı nâ-mütenâhî eyleye. /218b/ Ve bu cümle idrâkât-i havâss ve âlât ile eger zât-ı insânda at'ime vü ağziyeye meyl ü raĥbet olmasa kendüye fâyide itmez. Ve cümle kuvâ ve idrâkât-i mu'aṭṭal olur. Ve havâsdan bir hiss cezb-i menfa'at ve def-i mazârret idemezdi. Nitekim bîmâruñ bu idrâkâtı vardır. Ammâ inĥirâf-ı mizâc sebebi ile at'imeye meyl ü raĥbeti olmaduĥından tenâvüli müte'azzırdür. Pes kemâl-i ĥikmet şıfat-ı irâdeti ki melâ'ike-i arziden bir melekdür âdeme müvekkel kıldı, tâ ĥâcet ĥadri tenâvül-i at'imeye müteķâzî ola. Eger bu melek 'amelinden sâkin olmayaydı âdem tenâvül-i ta'âmda ol ĥadar mübâlaĥa ideydi ki helâk olaydı. Nebât gibi kim bu şıfat faķd olmasıyla âbuñ tuĥyânında dâyimâ cezb eyler, tâ mizâc-ı nebâtî fesâda varur ve tebâh olur. Pes ĥikmet-i ĥekîm insâna şıfat-ı kerâhiyyeti müvekkel kıldı, tâ kifâyet miķdârından ziyâde tenâvül eylemeyüp her vaķt sebeb-i helâki /219a/ olmaya. Ve bu

⁷⁶⁷ mehrûbe: مهرویه, nüsha.

⁷⁶⁸ mehrûbe: مهرویه, nüsha.

şıfatuñ kemāl ü istikmālinden şoñra eger şıfat-ı kudret-i mümiddi olmayaydı maķşūd huşūle ķarīn olmazdı. Şol şahş gibi kim zemin ve rāğıbdur. Şol nesnede ki kendüden dūrdur yā kārīhdür. Şol nesneden kendüye mülākīdür. Ve ol ‘adem-i kudret sebebi ile ne tenāvül idebilür ve ne mekrūhdan firār itmege mecālī vardır. Pes hikmet-i ezeli bu şıfatuñ kemālinden şoñra şıfat-ı kudreti müvekkel kıldı, tā a‘zā vü cevāriḥ-i ādemīyi bir mūcib-i dā‘iye-i irādet tenāvül-i mergūb ve def‘-i mekrūhda gāḥ mütēḥarrik ve gāḥ sākin eyler. Ve nitekim irādet ve kudret her biri ḥaķāyık-ı rūḥānīden bir ḥaķīķatdır. ‘Ālem-i ḥissīde daḥı zuhūr-ı ‘amel bī-‘ālāt-ı cismānī mümkün olmaduğundan hikmet-i rabbānī nitekim bāṭın-ı insānı bu şıfatuñ āşāriyla müzeyyen kıldı. Zāhir-i cismīni daḥı ālāt-ı a‘zā vü cevāriḥ birle kemāle ırgürdi. Nitekim pāy taleb-i mergūb ve hereb-i mehrūb için /219b/ ve ferc beķā-yı nesl ve şikem vi‘ā’-i ğızā ve zebān ta‘rif-i me‘ānī ve dest tenāvül-i ğızā ve teşrīf ü tekrīm-i nev‘-i insān için aña ālāt-ı aḥz u ḳabz u başt müheyā kıldı, tā sāyir ḥayvānāt gibi tenāvül-i ğızā için başını yire indürmeye. Ve mefāşıl-ı destini hikmetle şöyle terkīb eyledi ki eger isterse dirāz eyler. Ve eger dilerse kūtāḥ kıılır. Ve eger murād idinürse kendüye çeker ve ḳanķı taraḑa isterse taḥrīk eyler. Ve keff-i destini pehn ve üzerine beş barmaķ terkīb eyledi. Ve her barmağā üç mafşıl kıismet itdi. Ve dört barmağı bir taraḑda vaż‘ idüp ibḥāmı ol dört barmaķ muķābelesinde ta‘biye kıldı, tā ol dört barmağūñ üzerine devr eyleye. Ve ḳabz u baştā cümleye mu‘āvin ola. Ve barmaķları bir vechle terkīb eyledi ki eger dilerse aça ve yuma ve ṭabaķ eyleye ve isterse egüp miğrefe eyleye ve dilerse cümle üstüvār eyleyüp silāḥ eyleye. Andan şoñra /220a/ naḥunı barmaķlar üzerine terkīb eyledi, tā barmaķları nekebāt u cirāḥātđan viķāyet eyleye. Ve bārīk ve ḥurd⁷⁶⁹ olan nesneleri tūtup divşüre. Ve bu cümle ile eger dehen ü dendān u kām u zebān u ḥalk u merī vü mi‘de vü em‘ā vü meşāne ve ālāt-ı cezb ve ḥazm olmayaydı maķşūd ḥāşıl olmayup cümlesi mu‘aṭṭal olurđı. Pes hikmet-i rabbānī menfez-i mi‘de olmağā deheni āferīde kıldı. Ve ṭaḥīnī iki degirmen ṭaşı gibi eyledi. Ve yivkitmek āsān olmağā üzerine dendānlar terkīb eyledi. Ve aṭ imeden kiminūñ kesilmesi ve kiminūñ kesr olması ve kiminūñ ās olması lāzım olmağın dişleri üç kısm üzerine tertīb kıldı. Kimin tīz kesmek için ve kimin müdevver

⁷⁶⁹ ḥurd: خورد, nüsha.

kırmak için ve kimin pehn âs itmek için. Ve zebânı miyân-ı dehende micrefe-i⁷⁷⁰ âsiyâ gibi eyledi, tâ tenâvül vaktinde ta‘âmı cem‘ eyleye. Ve zîr-i tâhine vü adrâsa koyu. Ve zebân altında /220b/ iki çeşme-i âb-ı şîrîn âferîde ve üzerine bir melek müvekkel kıldı, tâ ta‘âmı âs itdükde kifâyet kadarı şu döker ve ta‘âmı anuñla ‘acîn eyler, tâ horende anı yutmağa kâdir ola. Ta‘âm tamâm olduğda girü anı mesdûd eyler. Ol kadar ki kâmu zebân huşk olmaya. Ve ğarâyib-i esrâr-ı ilâhîden bu âsiyâ fıtratında bir sırır dahı budur ki bu âsiyâbuñ vaz‘ını maḥlûḳ binâ itdügi degirmenlerüñ vaz‘ına muḥâlif kılınışdur. Âsiyâb-ı maḥlûḳuñ seng-i sâfili şâbit ve ‘âlîsi döner. Ammâ fâtır-ı ḥekîm bu âsiyâb-ı şerîfî şöyle vaz‘ itmişdür ki <e>‘âlîsi şâbit ve sâfili döner. سُبْحَانَهُ مَا أَعْظَمَ شَأْنَهُ Ve dehende ta‘âm ma‘cûn olduğda bî-vâsıta-i âlât-ı ḥancere vü merî ve kuvâ[’]î ki aña maḥşûşdur. Âşâl-i mi‘deye irişmekden müte‘azzir olmağın ḥazret-i Ḥaḳḳ celle ve ‘alâ ḥancere vü merî ḥaḳḳ eyledi. Ve ṭabaḳâtını bend bend ta‘biye kıldı. Ve kuvâ-yı rûḥânîden /221a/ bir kuvveti aña müvekkel eyledi, tâ aḥz-ı ta‘âm vaktinde⁷⁷² anı çeker. Ve ta‘âm aña irdükde girü anı ezer, tâ kuvvet-i câzibe ta‘âmı merî dihlîzinden âşâl-i mi‘deye indürür. Ve mi‘deyi dîğ mişâlinde ḥaḳḳ, dört ‘uzv miyânında vaz‘ itdi: Şağında ciger ve şolında ṭihâl ve öninde ğuşṭ-ı terâ’ib ve ardında ğuşṭ-ı şulb vaz‘ itdi. Ve kuvvet-i mâsikeye emr itdi, tâ naẓc u ṭabḥ miḳdârı mi‘denüñ ağızın bend ide, tâ ta‘âm âşâl-i mi‘dede taşarruf-ı kuvvet-i hâzıma ve bu dört ‘uzvuñ ḥarâretiyle tamâm-ı naẓc bula. Ve müteşâbihü’l-eczâ bir mâyi‘ ve levn ve rikḳatde mânend-i âb-cû ola. Andan sonra kuvvet-i dâfi‘a ol ta‘âmuñ süflini em‘âya gönderür. Ve mi‘deden cigere bir reg peyvestedür ki aña mäsârîḳâ dirler. Kuvvet-i câzibe ol ta‘âmuñ ḥulâşasını ol regden cigere çeker. Zîrâ âşâl-i mi‘denüñ ol kuvveti yokdur. Ta‘âmı letâfet-i naẓcda ol dereceye /221b/ irgürebile. Lâyıḳ-ı tağziye-i a‘zâ ola. Andan sonra kemâl-i ḥikmet ṭıynet-i cigeri ḥûn-ı cämîd aşıından terkîb buyurdı. Ve anı maḥall-i rûḥ-ı ṭabî‘î kıldı ki şehir-i bedende ḳassâm-ı ğızâ oldur, tâ keylûs ta‘âm kendüye vâsıl olduğda anuñ mücâvereti ve taşarruf-ı⁷⁷³ rûḥ-ı ṭabî‘î birle ḥûn rengin

⁷⁷⁰ micrefe: maḥrefe, nüsha.

⁷⁷¹ “Allah noksanlardan uzaktır (sübhandır), şanı ne yücedir, delili ne yücedir, ihsanı ne geniştir!”

⁷⁷² vaktinde: وقتتند، nüsha.

⁷⁷³ taşarruf-ı: taşarrufi, nüsha.

bağlar. Ve eczâsı müteşâbih-i eczâ-yı hayvân olur. Ve ol zübde-i gıdâ bu maḥalde talṭîf ve tanzîc-i kebidî vâsıtasıyla ve taṣarruf-ı rūḥ-ı ṭabî'î dört kısım ile olur:

Evvel her nesne ki kemâl-i naẓc⁷⁷⁴ bula ḥûn-ı şâf mu' tedil olur. Ve bu efḍal-i aḥlâṭ-ı erba' adur. Ve ṭabî' atı germ ü terdür. Ve 'alâmet-i i' tidâli surḥ u şâf u şîrîn ü bî-büy olmaḥdur. Fâyidesi tağziye-i cemî' -i eczâ' -i bedendür.

İkinci balğamdur ki eczâsı kemâl-i naẓc u ṭabḥ bulmamışdur. Ve ṭabî' atı serd ü terdür. Ve nişân-ı i' tidâli istiḥâlesi ḵana mütekârib ve rikḵat ü ğılzet ve rengde mu' tedil ola. Fâyidesi faḵd-ı ğızâ ḥâletinde ḥûn⁷⁷⁵ /222a/ ve ğızâ-yı a' zâ olur. Ve ḥarekât vaḳtinde a' zâyı tâze kıılır, tâ ḥarâret sebebi ile ḥarekât, yübüset aña yol bulmaya. Ve anuñ zübdesi tağziye-i dimâğ olur. Ve andan ziyâde her ne ḵalursa şüş<ini> cezb ve ḥıfz eyler.

Üçünci şafrâdur ki ḥarâret ğâlib olmışdur ve keḑ gibi keylûsuñ başına gelmişdür. Anuñ ṭabî' atı germ ü ḥuşkdur. Ve nişân-ı i' tidâli surḥ-reng ü rûşen ve sebük ü tîz olmaḥdur. Ve üç fâyidesi vardır: Evvel menâfîz-i a' zâda talṭîf ü tenfîz-i ḥûn, ikinci tağziye-i riye, üçünci netn-i keşâfet ü şıḵlden ğasl-i em' âdur ve andan ziyâde her ne ḵalursa zehre anı cezb ider.

Dördünci sevdâdur ki keylûsuñ dürdidür ki anuñ eczâsı altında rûsûb itmişdür. Ve ṭabî' atı serd ü ḥuşkdur. Ve üç fâyidesi vardır: Evvelâ ḥûn-ı raḵîḵi kıvâma getürür, tâ lâyıḵ-ı tağziye-i a' zâ olur. Ve ikinci tağziye-i ' izâm andan ḥâşıl olur. Üçünci her gün ṭabî' atı /222b/ mi' de ağızına bir cüz' irsâl eyler, tâ ḵuvvet-i shevâti taḥrîk eyleye. Ve andan ḵalanın tîḥâl cezb ider.

Ve cevher-i ḥûn bu aḥlâṭ âfâtından muşaffâ olduḵda keymûs dirler. Ve şol nesne ki zübde vü ḥulâşa-i keymûs olur, rūḥ-ı nâmiye olur. Ve mecârî-i ğızâ içün cigerden cemî' -i a' zâyâ regler peyvestedür. Aña evride dirler. Andan şoñra ḵuvvet-i ḵâsıma ol keymûsı ol ' urûḵuñ yolından cemî' -i a' zâyâ kısmet eyler. Ve bu ' urûḵa sevâkin daḥı

⁷⁷⁴ naẓc: نصح, nüsha.

⁷⁷⁵ ḥûn: ḥavf, nüsha.

dirler. Andan sonra kuvvet-i muşavvere ol hūnuñ eczāsından her cüz'e bir 'uẓv şekli ile ki taṭvīl ü tedvīr ü tecvīfden aña maḥṣūş olmuşdur müteşekkil kıılır. Andan sonra kuvvet-i müvellede cevher-i menīyi ibkâ'-i nesl için emṣâc-ı bedenden münfaşıl kıılır. Ve eczâ-yı meniden her cüz'e kâbiliyyet-i 'uẓv i'tâ kıılır. Ve ol hūn-ı laṭīf ki müsta'idd-i tağziye-i beden olmuşdur. Menfez-i cigerden şu'ūd /223a/ idüp kebide irdükde külyeteyn⁷⁷⁶-i mâ'iyye ol hūnı cezb iderler, tâ hūn-ı muşaffâ mefâsidden 'urûka revâne olur. Ve ğarâib-i hikmet-i rabbânî ve 'acâyib-i şan'at-ı yezdâniden bu maḥalde biri dahı budur ki 'unķ-ı külye[yi] 'unķ-ı cigere peyveste kıılmışdur, tâ cigerden hūn-ı raķīķ müteşâ'id olur. Ve sa'at-i mecârî 'urûķ ḥaddine vardukda külye-i mâ'iyye anı kendüye çeker ve hūnı kıvâma getürür ve 'urûka gönderür. Eger 'unķ-ı külye cigere peyveste olmayadı tâ mâ'iyye hūnı vasaṭ-ı cigerden cezb ideydi ğalīz oldukda 'urûķ-ı şa'riyye-i cigerden şu'ūdı mümkün ve tağziye-i a'zâ müyesser olmazdı. Ve ciger<üm> verem olup helâk olurdı. Andan sonra ol hūn-âbe ki külyeyi keymûsdan cezb ider kuvvet-i ğâziye anda olan baķiyye-i hūnı ğızâ-yı külye kıılır. Ve kuvvet-i dâfi'a âb-ı şâfiyi meşâneye gönderür. Eger külyeye bir âfet irişe ol emrâz-ı mâ'id den sukût-ı şehvet /223b/ ve dürd-i püşt ve hüẓâl-i beden ve istiskâ'-i taḥlî vü zıķķî vü laḥmî gibi mütevellid olur. Ve eger merâreye bir âfet irürse andan şafrâvî 'illetler yereķân u dıķķ u büşür⁷⁷⁷ u ḥumre ve ğayrısı gibi mütevellid olur. Ve eger tıḥâle bir âfet irişürse andan sevdâvî 'illetler cüzâm u behaķ u mâlîḥulyâ ve ğayrısı gibi mütevellid olur. Andan sonra rûḥ-ı nâmiye kemâl-i şafâ vü nemâya irdükde şol nesne ki anuñ zübde vü ḥulâşasıdur rûḥ-ı ḥayvânî olmuşdur. Ve gönül anı andan cezb ider. Ve kuvvet-i ḥarâret-i dil anı üçünci def'a dilde naẓc⁷⁷⁸ ider. Anuñ ḥulâşası rûḥ-ı nefsânî olur. Ve dimâĝ anı cezb ider. Ve gönülden cemî'-i a'zâya regler peyveste olmuşdur. Aña şerâyîn dirler. Ve bu 'urûķ-ı bedende mecârî⁷⁷⁹ ḥayâtdur. Ve bu 'urûka zavârib dahı dirler. Andan sonra bu rûḥ-ı ḥayvânînün mâ'-adâsı gönülden cemî'-i a'zâya cârî olur. Ve ḳassâm-ı ḥayât bu rûḥuñ bedenindedür. Ve dimâĝdan /224a/

⁷⁷⁶ külyeteyn-i: كُليَّتين, nüsha.

⁷⁷⁷ büşür: يتور, nüsha.

⁷⁷⁸ naẓc: نصج, nüsha.

⁷⁷⁹ mecârî: mecâzî, nüsha.

cemî'-i a' zâyâ a' şâb peyvestedür. Andan şoñra rûh-ı nefsanî dimâğdadur. Dördünci def a nazc bulur. Gâyet-i leţâfet ü şafâya irdükde mādde-i hiss ü hareket olur. Ve envâr-ı hiss ü hareketi rāh-güzer-i a' şâbdan cümle a' zâ vü cevârihe cārî kıılır. Ve kıassām-ı hiss ü hareket bu rûh bedenindedür. Ve bu rûh-ı nefsanîninüñ iki hâdimi vardur: Evvel muharrike ikinci müdrike. Ve kuvvet-i muharrikenüñ iki hâdimi vardur: Evvel kuvvet-i fâ' ile ki ol hareket-i bî-ihtiyārîdür, ra' şe vü teşennüc gibi. İkinci kuvvet-i bâ' işedür ve kuvvet-i bâ' işenüñ dahı iki hâdimi vardur: Evvel kuvvet-i şehvânî ikinci kuvvet-i gâzabî. Ammâ kuvvet-i müdrike on kıısmdur: Beşı havâss-ı zâhire ve beşı dahı havâss-ı bâtımedür. Nitekim zıkr olınmışdur. Ve zıkr olınan kuvâdan her birinüñ melâ'ike-i arzîden bir meleki vardur. Andan şoñra kemâl-i hikmet-i hekîm-i muţlak kıubbe-i seri istikâmet-i rûh-ı nefsanî için ki /224b/ vi'â'-i 'ağıldur elli beş päre üstüñ'andan terkîb eyledi: Ve altında kıubbe-i dimâğı yedi päre 'azm muhtelif ve on dört päre lahy-i⁷⁸⁰ a' lâ ve iki päre lahy-i⁷⁸¹ zîr ve otuz iki päre rubâ' iyyât ve enyâb⁷⁸² u tavâhin ile terkîb kııldı. Ve sütun-ı gerdeni yedi mühre-i mücevvefden ve rükn-i püştü yigirmi dört mühre-i müstedîr-i muţbık-ı mütedâhil birle terkîb buyurdı. Andan şoñra bâkî a' zâyâ iki yüz yetmiş⁷⁸³ päre üstüñ'ân muhtelif ve yedi yüz otuz iki 'urûk u ribâtât u evtâr ve üç yüz altmış 'aşab ve beş yüz yigirmi toköz 'ađal te'lîf eyledi. Ve 'aded-i izâm u 'urûk u a' şâb u evtâr u 'ağalât ki bedende mezkûrdur. Ribâtât u ağışie vü gâđârîfden⁷⁸⁴ gâyrı biñ yedi yüz toköz üç 'adeddür. Ve bu a' dâduñ her birine melâ'ikeden bir melek müvekkeldür ki anuñ esbâb-ı şıhhatını hıfz /225a/ ve âfât-ı te'sîrât-ı ağışie vü ehviyeden vıķâyet eyler. Ve vesvese-i cinn ü şeyâtine mâni' olur. Ve bu 'ağalât u 'izâm u 'urûk u a' şâb u gâđârîf⁷⁸⁵ ü evtâr u ribâtât u ağışienüñ her birinde niçe bunlar gibi hikmet ve fevâyd ta' biye kıılmışdur. Ve anlaruñ ba' zı hârr ve ba' zı bârid ve ba' zı raţb ve ba' zı yâbis ve ba' zı müteharrik ve ba' zı sâkindür ki eger harâret-i hârr bâridüñ bürüdetini şikeste kııla veyâñud bürüdet-i bârid harâret-i hârrı

⁷⁸⁰ lahy: لحي, nüsha.

⁷⁸¹ lahy: لحي, nüsha.

⁷⁸² enyâb: انيآت, nüsha.

⁷⁸³ KM: heştâd (seksen)

⁷⁸⁴ gâğârîfden: عضاريفدن, nüsha.

⁷⁸⁵ gâğârîf: عضاريف, nüsha.

müntafî eyleye veyâ ruṭûbet-i raṭb yübûsete galebe eyleye veyâ yübûset-i yâbis raṭba gâlib ola veyâ bir ‘ırķ-ı müteḥarrik sâkin veyâ bir ‘ırķ-ı sâkin ḥareket eyleye ol şahş helâke ḳarîb olup bî-ḳarâr ola. Ve ‘âmm ke’l-en‘ âm bu cümleden fâriğ ve bî-ḥaber ve bu cümleden bundan ğayrısın bilmez ki ğürisne olduķda ta‘âm yiye. Ve şehvet gâlib olduķda viḳâ‘ eyleye. Ve ḥıṣma geldükde bir za‘îf⁷⁸⁶ /225b/ rencide eyleye. Ve bu ḳadar fehm itmez ki ğâv u ḥar kendüden çok ekl eyler. Ve ğüncişk şehveti ziyâdedür. Cümle ‘ömrini en‘âm u efdâl-i ḥazret-i perverdigârı ser-mâye-i ma‘şiyet kıılır. Ve rızâ‘-i cenâb-ı rabbânîyi hevâ-yı⁷⁸⁷ şûm-ı nefsanide telef eyler. Hergiz bir zerre ḳadar ef‘âl-i ḳabîḥasından şermsâr olmaz. Ve bir lahza nazarı teceddüd-i âşârına şalmaz.

Şeyḥ Zü’n-nûn-i Mıṣrî ḳuddise sırruhûdan naḳl olunur ki: Bir şu kenârında âb-dest alurken bir ‘aḳrebi gördi ki şahrâdan gelür. Şuyun kenârına geldükde ṭurdı ve bir ḳablubağa şudan çıkup ‘aḳrebi arḳasına alup şudan geçürdi. ‘Aḳreb ḳablubağanun arḳasından inüp revâne oldu. Şeyḥ ta‘accüb idüp bu ḥâl-i sırdan ḥâlî degüldür diyü şeyḥ daḥı şudan geçüp ‘aḳrebün ardına düşüp ‘aḳreb gitdükce şeyḥ izine tâbi‘ olup gitdi, tâ bir ağacun sāyesine irişdi. Bir cüvânı /226a/ gördi ki ol ağacun sāyesinde yatur. Ve bir ‘aẓîm mâr gelüp ol cüvânun helâkine ḳaşd eylemiş. Mâr ol cüvâna ḳarîb olduķda ‘aḳreb daḥı bu ṭarafdan irişüp mârâ bir zaḥm urup helâk eyledi. ‘Aḳreb girü dönüp kenâr-ı âba geldükde girü ol ḳablubağa şudan çıkup ‘aḳrebi arḳasına alup şudan geçürdi. Şeyḥ kendü ile: “Bu cüvân evliyâ‘-i Ḥaḳ’dandur.” didi. Ve girü dönüp cüvânun yanına geldi gördi ki ol cüvân şarâb içmiş ve mest olup yatmış ve râyiḥa-i ḥamr vardur. Şeyḥün ta‘accübi ziyâde oldu. Bir âvâz istimâ‘ itdi ki: “Ey Zü’n-nûn! Niçe bir ta‘accüb idersin? Eger bizüm ḥıfzumuz bedreḳası ri‘âyet-i etḳıyâ vü ebrâr u ma‘şûm eylerse yâ eşḳıyâ vü füccâr u ‘âşîleri kim ri‘âyet eyler? Ve eger seylâb-ı ‘afvumuz evsâḥ-ı tîre-rûzigârlarun eşrârını⁷⁸⁸ pāk itmeye, kim eyler? Ve eger şehâb-ı keremümüz emṭâr-ı /226b/ hidâyeti tâyihân-ı bevâdî-i ğaflet cânına yağdurmaya, kim yağdurur? Deryâ-yı ṭabî‘at u hevâya gemileri ğarḳ olmuşları ğarḳ-âb-ı ṭabî‘at-ı

786 ضعیفی

787 hevâ: hevâmm, nüsha.

788 eşrârını: esrârını, nüsha.

muḥālefâtıdan sâḥil-i tevbe vü inâbete getürmeye, kim getürür?” Şeyḥ bu şadâdan hoş-
hâl olup cüvânıñ yanına varup bu rubâ‘îyi îrâd eyledi:

Rubâ‘iyye:⁷⁸⁹

ای خفته [ای] که دوست نگهبان جان تست
تو مست و غافل [و] کرشم پاسبان تست
خوابت چگونه آید از شوق آن کریم
کش رحمت و عنایت بیش از گمان تست

Cüvân bîdâr olup şeyḥi gördükde ḥacel olup: “Ey büzürgvâr-ı dîn! Bu senüñ maḳâmuñ
degülgür. Bunda n’eylersin?” didi. Şeyḥ kıssayı cüvâna taḳrîr itdükde cüvân feryâd
idüp câmesin çâk eyledi. Ve ağlayup beyâbâna düşdi. Baḳiyye-i ‘ömrin tâ‘at-i Ḥaḳḳ’a
şarf eyledi.

‘İlm-i ‘âlem-ârâya ḥafî buyurılmaya ki envâ‘-ı en‘âm [u] efdâl-i mün‘im-i ‘azîm ve
eşnâf-ı iḥsân u nevâl-i mu‘tî-i kerîm cellet ‘azametuhûya nihâyet yokdur. Zîrâ eşḥâş u
a‘yân-ı zerrât-ı /227a/ vüçüddan her biri ni‘am-ı ḥazret-i bârîden bir ni‘metdür ki
deryâ-yı kıdemden bedreḳa-i kerem ve teşârif-i nesemât-ı cûd muḳtezâsı ile sâḥil-i
şühûda gelmişlerdür. Ve her nefste icâd u i‘dâm-ı esbâb u vesâyiṭden niçe biñ ni‘met-
i zâhire vü bâtîne vardur. Nitekim bir miḳdârı zıkr olındı. A‘yândan her ‘ayna
müteceddid olur. Ve eḥass-ı aḳsâm-ı en‘âm ni‘met-i ḥiss ü maḥsûsâtdur. Ve dilden
aḳsâm-ı maḥsûsât ni‘met-i ekldür ki ol mâdde-i şehvât ü menâhî ve mürîş-i necâsât
u tebâhîdür. Ve bu cümle ki zıkr olındı tedbîrât-ı umûr-ı ceberûtî ve teşârif-i sükkân-ı
melekûtî ve teşhîrât-ı esbâb-ı semâvî vü arzîden âfitâb u mâh u şevâbit ü seyyârât ve
nüfûs-ı felekî ve ṭabâyi‘-i ‘unşurî ve deḳâyıḳ-ı edevât-ı rûḥânî ve âlât-ı cismânî ve
ḳuvâ-yı ṭabî‘î vü ḥayvânî vü nefsanî gibi ḥuşûşâ ni‘met-i ekl esrârı taḥşîlinde ki eḥass-
ı aḳsâm-ı ni‘metdür ki sebîl-i /227b/ icmâl ü icâz üzre taḳrîr olınduğundan şemme
ḳadar ziyâde degüldür. Eger keyfiyyet-i inşî‘âb u irtibât-ı izâm u a‘şâb u urûḳ u evtâr
u aḡşıye vü ribâtât ve tefâşîlden her birinüñ ḡayrıya olan ihtiyâcî taḥrîr olunursa bir

⁷⁸⁹ Ey uyuyan kimse! Dost senin canının gözcüsüdür. Sen sarhoş ve gafilisin ama onun keremi senin bekçindir. O kerem sahibinin şevki varken nasıl uykun gelebilir? Onun rahmeti ve bağışlayıcılığı senin sanından daha fazladır.

mükemmel mücelled kitāba şıgmaz. Ve bu kısmuñ esbāb-ı esrār u deķāyıkı sâyir aķsāma nisbet deryā-yı bī-kerāna göre bir kıtredür. Ve bu cümle icāz-ı esrār-ı etķvār-ı hilkat-i insāniye nisbet ve keyfiyyet-i leķāyif-i rūhānī keķāyif-i cismānī ve taķarruf-ı nefs-i raķmānī ile inbiķāş-ı⁷⁹⁰ cevāhir-i ‘uķūl u nūfūs ve teferru‘-ı inķi‘āb-ı māhiyyāt-ı a‘yān ile mümkün-i aķl-ı uşūlden ki idrāk-i haķāyık u esrārı medārik-i ‘uķūl-i muķayyede ve maķārif-i efhām-ı müdennesseden hāric ve ‘āricdür. Āfitāb-ı raķşāna nisbet bir zerredür. Ve bu haķāyıkıñ esrārından ba‘zınuñ mülāhaķası ‘ālem-i nübüvvet ü velāyetde maķrık-ı ‘ināyetden tūlū‘ iden nūra mevķūfdur /228a/ ve şafası merāyā-yı kulūb-ı tākire ve nūfūs-ı zākiyye-i sūhtegān-ı bādiye-i miķnete mün‘akis olur. Ve şarāb-ı ‘irfān maķmūrlarınıñ cānlarına anuñ nesemāt leķāyifinden revķ ü rāķat iriķür. Ve ol nār-ı mübārekenüñ şerer-i ğaleyānı füsürdegān-ı bürüdet-i cehl ü ğaflet mizāclarına harāret i‘tā kıılır. Ve ol devletüñ faķlı feyzi riķāşı tih-i bu‘d u hırmān maķrūdlarını sa‘ādet-i ķurba irģürür. Āfitāb-ı raķşāna nisbet bir zerredür. Aķvāl-i mağrūrān-ı ğāfil ve kū-dilān-ı cāhilden ‘acebdür ki bu cümle en‘ām u efdāl-i haķret-i Zū‘l-celāl en‘ām-ı zāhireden; cism ü cān ve nebāt u hayvān ve kūh u beyābān ve zemīn ü āsumān ve cinn ü insān gibi ve ni‘ām-ı bāķıneden; ‘ilm ü ‘īmān ve maķabbet ü ‘irfān ve keķş ü iķān ve zevķ u vicdān ve meserrāt-ı āķār-ı revķ ü rıķvānı bilürken ve görürken verā-yı perde-i küfrānda oturur. Ve hūsrān-ı ebedīyi /228b/ devlet-i ebedīden terciķ eyler. Ve gice vü gündüz muķālefet-i Haķķ’a sa‘y ider. Ve rüy-ı hūŗīd-i sa‘ādeti gil-i şekāvet birle endūde eyler.

Κıt‘ a:⁷⁹¹

ابر و باد و مه و خورشید و فلک در کارند
تا تو نانی بکف آری و بغفلت نخوری
همه از بهر تو سر گشته و فرمان بردار
شرط انصاف نباشد که تو فرمان نبیری

⁷⁹⁰ inbiķāş: انبثات, nüsha.

⁷⁹¹ Sen eline bir ekmek alıncaya ve (onu) gafletle yemeyinceye dek bulut, rüzgār, ay, güneş ve felek iştendirler. Hepsi (bulut, rüzgār, ay, güneş ve felek) senin için hayrette kalan ve fermāna uyan (hizmetkârlardır). Senin fermāna uymaman adaletin şartı değildir.

Nihân buyurılmaya ki eger bir pâdişâh bir kûlına mâl u hîl‘at ve esb ü şemşîr vire: “Kendüñe kifâyet kadarın al ve mâ‘-‘ adâsın benüm dostlaruma nafağa eyle ve bu hîl‘ati gey ve bu ata süvâr ol ve bu kılıcı al ve düşmenlerümle ceng ü cidâl eyle.” diyü tenbîh itdükden soñra ol kûl mâlî pâdişâhuñ düşmenlerine virse ve ol hîl‘ati geyüp ata binüp kılıcı alup pâdişâhuñ muhâlefetine muşır olsa ‘âkıl u dâñâ yanında ol bende kâfir ve müstaḥakḳ-ı darb u katl olduğına şekk yokdur. Bunda ma‘lûm olur ki ekşer-i ḥalḳ emri i Ḥaḳḳ muhâlefeti ile ni‘met-i ḥazret-i şamediyet küfrine küşîş /229a/ iderler. Ve saltanat-ı câvidânîyi taḥayyülât-ı nefsanîye bey‘ iderler. Ve sükkân-ı ‘avâlim-i ‘ulvî vü süflî envâ‘ u eşnâf-ı ni‘amı ol bed-kirdâr müdbirlerüñ üzerlerine şaçarlar. Ve ol ḥâksârân-ı kec-reftâr-ı ḥâk-idbâr u şekâveti rûzigârları farkına elerler. Bu sebebdan ḥazret-i şamediyet buyurur ki: ⁷⁹² وَقَلِيلٌ مِنْ عِبَادِي الشُّكُورُ Bu maḳâm-ı refî‘üñ mesâliki sâliklerinüñ kılleti ve menzil-i refî‘üñ esrârı vâkıflarınun nedreti bu maḳâm-ı celîl ve ehlinüñ ‘izz ü şerefine delîldür. Ve sünnet-i ilâhî şöyle cârî olmuştur ki dâyimâ vücûd-ı ehl-i küfr ü ḍalâl-i ‘âmm ve vücûd-ı şerîf-i erbâb-ı kemâl güm-nâm u nişân ola.

Beyt:⁷⁹³

عزت این در چنین کرد اقتضا
کز در او دور باشد هر گدا

Görmez misin ki cümle kûhistân u beyâbân ve rûy-ı zemîn pür-seng ü külûhdur. Ammâ anuñ ḳadr ü ḳıymeti yokdur. Ammâ la‘l ü yâḳût ki kemâl-i vücûd bulmuştur. /229b/ Kem-yâb u nâdirdür. Ke-zâlik maḳâm-ı şükr ki eşref-i maḳâmât-ı sâlikân ve mücib-i mezîd-i in‘âm u iḥsân ve mu‘aḳḳıb-ı te‘âḳub-ı faẓl u imtinândur nâdirdür. Ve muḳbilân-ı kârgâh-ı vilâyet ve maḳbûlân-ı bârgâh-ı ‘inâyet ki bu maḳâm-ı şerîfün mesâliki sâlikleridürler. ‘Azîz ü kem-yâbdur.

⁷⁹² Sebe 34/13: “... Kullarımdan şükreden azdır!”

⁷⁹³ Bu kapının yüceliği bu şekilde her dilencinin onun kapısından uzak olmasını (girmemesini) gerektirir.

سالها باید که تا یک سنگ اصلی ز آفتاب

لعل گردد در بدخشان یا عقیق اندر یمن

ماهها باید که تا یک پنبه دانه ز آب و گل

شاهدی را حله گردد یا شهیدی را کفن

Sāyirān-ı menhec-i hidāyet ve sākinān-ı hıttā-ı ‘ināyet ki mülāzımān-ı bisāt-ı şükr ve kāmı‘ ān-ı āşār-ı küfr ü şirkdürler. Egerçi şüret-i zāhirde endek ü kem-yabdurlar ammā ‘ālem-i ma‘nāda çokdurlar. Egerçi cāhilān-ı le‘īm nazarında haķır ü bī-miķdārdurlar ammā cebbār-ı ‘azīm nazarında ziyāde hatır ü büzürgvārdurlar. Egerçi büm-şıfat-ı tīre-rūzigārlar yanında cihānda yoķdurlar ammā mesned-i taşarruf-ı füyüz-ı rabbānī /230a/ ve ifāza-i āşār-ı rahmānīde cihāna berāberdürler. Ve eger bu ma‘nāya şāhid dilerseñ Kur‘ān-ı şerīfden istimā‘ eyle ki ⁷⁹⁵ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا Ḥāzret-i ‘izzet ‘azze şānuhū buyurur ki: Dīde-i kūr ve nazar-ı a‘verle şüret-i beşerde maḥtūf-ı ḥāzret-i celīl İbrāhīm Ḥalīl şalavātullāhi ‘aleyhi ve selāmuhūya nazar itmek ve anı sākinān-ı ‘ālem-i şüret ve maḥbūsān-ı ḥabs-i ṭabī‘atdan ‘add itmek ki zāt-ı laṭīfi gevher-i şādef-i zemīn ü āsumān ve berekāt-ı enfās-ı şerīfi medār-ı niẓām-ı cihān u cihāniyāndur. Ve ef‘āl ü aḥlāk-ı marziyyesine mütāba‘at itmek ki sebeb-i neyl-i şevāb-ı rūzigār ve āşār-ı sünen-i marziyyesi delīl-i rüşd ve şavāb-ı ehl-i duhūr u a‘şārdur. Egerçi beşer şüretinde nev‘-i insāndan biridür ammā rif‘at ü celālde sırr u ma‘nāsı cümle cihānuñ haķīķatidür. Ke-zālik kūrūn u a‘şārdan her karn ve her ‘aşrda ḥāzret-i şamediyyetüñ bisāt-ı ‘ubūdiyyetde niçe İbrāhīmleri vardır /230b/ ve olsa gerekdür ki selāṭīn-i ‘ālem-i haķīķat ve esāṭīn-i erbāb-ı ṭarīķatdurlar ki dāyimā menāzil-i şafāyī aķdām-ı vefāyla seyr iderler. Ol muķbillerüñ yümni-ı iķbālleri cāfiyān-ı ‘āşīyi derekāt-ı şekāvet ka‘rından ḥalāş eyler. Ve ol kāmillerüñ feyz-i esrārı mehcūrān-ı kāsīyi kemāl-i

⁷⁹⁴ Öz bir taşın güneşle Bedahşan’da lal ya da Yemen’de akik olabilmesi için yıllar gerekir.//Bir pamuk tohumunun su ve kille sevgiliye elbise ya da bir şehide kefen olabilmesi için aylar gerekir.

⁷⁹⁵ Nahl 16/120: “İbrahim, gerçekten Hakk'a yönelen, Allah'a itaat eden bir önder idi; ...”

derecât-ı sa‘ âdete ırgürür. Sırr-ı teceddüd-i âvân u zamân ve hulâşa vü zübde-i kevn ü mekândurlar.

Nazm:⁷⁹⁶

هر چه از گردون گردان میرسد
از طفیل جان مردان میرسد

گر نباشد نفس ارباب شهود
خود نگردد دور پرکار وجود

Nihân buyurılmaya ki bisât-ı şükr mülâzımlarına edâ’-i huķûķ-ı şükrle iştiğâlde on hâlet vardır:

Evvel: Hâzret-i mün‘im-i bî-istiḥkāk u mûcibden ma‘rifet-i tevālî-i ni‘met ve tetâbu‘-ı minnetdür.

İkinci: Hâzret-i mün‘imde vürûd-ı ni‘met birle izhâr-ı tezellül ve ri‘âyet-i ḥüsn-i tevâzu‘dur.

Üçüncü: Ḥüsn-i tenâvül ve izhâr-ı istibşârla şükr-i vesâyi‘-i ḥuşûl-i /231a/ ni‘metdür.

Dördüncü: Rızâ-yı mün‘imde isti‘mâl-i ni‘met birle muḥâfaza-i ḥüsn-i edebdür.

Beşinci: Te’ḥîr-i vuşûl-i ni‘met sebebi ile âfât-ı⁷⁹⁷ i‘tirâzdan⁷⁹⁸ ihtirâzdur.

Altıncı: Rü‘yet-i inâyet-i cebbâr-ı kebîr ile isti‘zâm-ı ḳalîl [ü] ḥaḳîrdür.

Yedinci: İfâza-i ni‘metden şühûd-ı murâd-ı mün‘im birle ḥüsn-i ḳabûl-i ni‘metdür.

Sekizinci: Tevālî-i minen-i mu‘ṭî-i ‘azîm ve tetâbu‘-ı ni‘am-ı mün‘im-i kerîmden sırr-ı bendeye istilâ’-i ḥayâdur.

⁷⁹⁶ Dönen felekten erişen her ne varsa insanların ruhunun dalkavukluğundan dolayı erişir.//Eğer mana âlemini görenlerin zatı olmasaydı varlık pergeli kendi etrafında dönemezdi.

⁷⁹⁷ âfât: âfitâb, nüsha.

⁷⁹⁸ i‘tirâzdan: a‘râzdan, nüsha.

‘Tokuzuncı: Hukûk-ı şükr edâsından takşîr ve ‘acze i‘ tirâfdur.

Onuncı: Ni‘ metüñ şükrin bilmek bir ni‘ metdür ki hâzret-i mün‘ imden müteceddid olur. Anuñ-içün ki ol miftâh-ı mezîd ve mûriş-i ni‘ met cedîd olur. Ve bu ahvâlün menâzili sâyirlerinin üç derecesi vardur:

Derece-i evvel huşul-i maḥbûbât ve vuşul-i maḥlûbâta şükrdür. Ve bu derece-i mübtediyân-ı râh-ı irâdet ve müntehiyân-ı ḥazîz-i şehâdetdür. Ve bu derecenün âşâr-ı aḥkâmı ma‘rifet semtinden aşl-ı imtinân-ı /231b/ cemî‘-i erbâb-ı milel ü edyâna şâmildür. Ve bu eḥass u ednâ‘-i merâtib-i şükrdür. Ve kemâl-i cûd u refet-i ḥazret-i İlahîden vüs‘at-i raḥmet-i nâ-mütenâhî oldur ki bu biḍâ‘at-i müzcâtı maḥall-i ḳabûle ırgürdi. Ve vefâ-yı va‘de-i ⁷⁹⁹لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ muḳteżâsınca anı miftâh-ı ziyâdet kıldı. ⁸⁰⁰وَسَنَجْزِي الشَّاكِرِينَ beşâretiyle bu ferîḳı ḥarîḳ-ı hümûm-ı uhrevîden ḥalâş eyledi.

İkinci, mekâriḥ ü ni‘ amâta şükr ve zuhûr-ı meşâyib ü nekebâta sürürdür. Ve bu derece-i sâlikân-ı menâzil-i ṭarîḳat ve ṭalibân-ı meṭâlib-i ‘âlem-i ḥaḳîḳatdür ki mücerriḍân-ı şu‘lûk ve muḳteşidân-ı ehl-i sülûkdurlar. Ve zülîlî ‘izden ve faḳrı ğınâdan ve endûhı şâdiden ve renci râḥatdan ve ḥafâyı şöhretten tercîḥ idüp ihtiyâr itmek anlaruñ şîvesidür. Ve bu ṭâyifenün maṭrah-ı nazarı ‘ukûs-ı maṭariḥ-i enzâr-ı ḥalkdür. Halk umûr-ı dünyânun zâhirine nazâr itdükde anlar bâtına nazâr iderler. Ve ‘amme dünyânun zehârifine /232a/ firîfte olduḳda anlar taḥḳîḳ-ı ğavâyib-i ‘avâḳıb ile muḥteriz olurlar. Ve halk dünyâ ‘imâretine sa‘y itdüklerinde anlar vîrân olmasına kûşîş kıllurlar. Ve şol nesneye ki terk olınur ve fenâ bulur meyl itmezler. Bu ṭâyife mehcûrân-ı ehl-i ğaflet ü ḥırmân ve maġbûṭân-ı erbâb-ı derecât-ı cinândurlar. Nitekim ḥazret-i Risâlet ‘aleyhi’s-selâm anlar vaşfinda buyurur ki: إِنَّ أَهْلَ الْجَنَّةِ يَنْتَمَاهُمْ فِي نَعِيمٍ هُمْ إِذْ سَطَعَ لَهُمْ نُورٌ مِنْ فَوْقِهِمْ أَضَاءَتْ مِنْهُ مَنَازِلُهُمْ كَمَا تُضِيءُ الشَّمْسُ مَنَازِلَ أَهْلِ الدُّنْيَا فَيَنْتَظِرُونَ إِلَى رَجَالٍ مِنْ فَوْقِهِمْ فِي أَعْلَى عَلَيِّنَ يَرَوْنَهُمْ كَمَا يَرَى الْكَوْكَبُ الدُّرِّيَّ فِي أَفْقِ السَّمَاءِ قَدْ فَضَّلُوا عَلَيْهِم بِالْأَنْوَارِ وَالْجَمَالِ وَالنَّعِيمِ كَمَا فَضَّلَتِ الْقَمَرُ عَلَى سَائِرِ النُّجُومِ فَيَنْتَظِرُونَ إِلَيْهِمْ يَطِيرُونَ عَلَى نُجُبٍ تَسْرَحُ بِهِمْ فِي الْهَوَاءِ يَرَوْنَ ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ فَيَبْأَدُونَ هَؤُلَاءِ إِخْوَانَنَا مَا أَنْصَفْتُمُونَا كُنَّا نُصَلِّيْكُمْ وَنُصُومُكُمْ كَمَا تَصُومُونَ فَمَا هَذَا الَّذِي فَضَلْتُمْ عَلَيْنَا فَإِذَا

⁷⁹⁹ İbrahim 14/7: “... Eğer şükrederseniz, elbette size (nimetimi) artıracam ...”

⁸⁰⁰ Âli-i İmrân 3/145: “... Biz şükredenleri mükâfatlandıracağız.”

مِنْ قَبْلِ اللَّهِ سُبْحَانَهُ وَ تَعَالَى إِيَّاهُمْ كَانُوا يَجُوعُونَ حِينَ تَشْبَعُونَ وَ يَعْطَشُونَ حِينَ تَرَوُونَ وَ /232b/ جَاءَ النَّدَاءُ يَمْرُؤُونَ حِينَ تَكْسُونَ وَ يَذْكُرُونَ حِينَ تَسْكُنُونَ وَ يَبْكُونَ حِينَ تَضْحَكُونَ وَ يَقُومُونَ حِينَ تَتَأَمُونَ فِذَلِكَ فَضَّلُوا عَلَيْكُمْ

⁸⁰¹ صدق رسول الله Buyurur ki: Ehl-i cinān hūr u vildān u ğılmān ile mütemetti[‘] olduklarında a[‘] lā[’]-i derecâtdan bir nūr lāmi[‘] olur. Ve ehl-i dünyā menāzilinden āṣār-ı zulmet nūr-ı āfitāb ile maḥv olur gibi bisāṭ-ı [‘] işleri ol nūr şu[‘] ā[‘] indan nūr-ı dīde olur. Andan sonra nazar idüp a[‘] lā[’]-i [‘] illiyyine maḥṣūṣ bir kavm görürler. Taḳarrüb-i devleti ile nūr u cemāl bābında kendülerden şol mertebe ziyāde müşāhede iderler ki reşklerinden nücūm-ı semā gibi māhdan ciltbāb-ı hestīyi ṭayy iderler. Yine nazar idüp ol bisāṭ-ı kurb maḳbūllerini necb-i sa[‘] ādete süvār olup hevā[’]-i likā[’]-i cebbār fezāsında murğ-ı bī-ārām u qarār gibi āṣār-ı raḳīb küdüretinden fāriğ ve müşāhede-i cemāl-i /233a/ ḥabīb ile maḥzūz gördüklerinde dīdeden āb-ı ḥasret yağdurup ve ser-te[’]essüfden feryād iderler ki: “Ey birāderler! Meger inṣāfuñuz yokdur ki bizi bu devletden maḥrūm itdünüz. Dünyāda sizünle namāzda vü rūzede hem-kāse idük. Ne oldu ki siz bulduñuz sa[‘] ādetden biz bir eṣer görmedük?” Ḥitāb-ı ḥazret-i [‘] izzet iriše ki: “Bu devletün ḥuṣūline sebep oldur ki siz dünyāda nefis-i ḥasīsi elvān-ı ṭa[‘] ām ile perverde kılduğda anlar açlık çekerler idi. Ve siz envā[‘]-ı eṣribe ile tena^{‘‘}um itdükde anlar bādiye-i teşneyi kaṭ[‘] iderlerdi. Ve siz eṣnāf-ı libās birle müfāḥaret itdükde anlar [‘]uryān olurlardı. Ve siz bürüdet-i ğaflet birle füsürde olduğda anlar bizüm şevkumuz ḥarāretiyle cūş u ḥurūş iderlerdi. Ve siz baṭar u ğafletten ḥande itdükde anlar dīdelerinden ḥūn-ābe-i derd ü iṣtiyāk aḳıdurlardı. Ve siz rāḥat-ı nefis ṭaleb idüp mülāyim döşekler üzre yatduğda anlar aḳdām-ı şıdk u niyāz /233b/ birle eşḳāl-i

⁸⁰¹ Hadis-i şerif: “Cennet ehli nimetler içindeyken onlara bir nur parlar. Bu nur, güneşin dünya halkının evlerini aydınlattığı gibi onların bulunduğu evleri aydınlatır. Onlar İliyyin’deki gibi yukarılarındaki kişilere bakar, o kişileri inci gibi parlayan gezegenleri gök ufkunda görürcesine hoş ve ışıklı suretlerde görürler. Onların nuru cennet ehlinin diğerlerinden fazladır. Nimetleri ve güzellikleri artmıştır. Ayın diğer gök cisimlerinden belirgin olmasına benzer şekilde onlar da diğer şahıslardan güzel suretli ve daha refah şartlarda bulunurlar. Asil bineklerle uçarlar, havada dolaşırlar. Yücelik ve ikram sahibi zat-ı Kibriya’yı görürler. Sonra diğer cennetlikler onlara: ‘Bunlar bizim kardeşlerimizdir. Siz bize insaf etmediniz. Biz sizin gibi namaz kılardık. Sizin gibi oruç tutardık. Sizi bizden üstün kılan nedir?’ Bunun üzerine yüce Allah’tan bir nida gelir, şöyle seslenilir: ‘Onlar siz doyarken açtılar, siz suya kanarken susuzdu, siz giyinirken onlar çıplaktı, siz sakinken, susarken onlar zikre devam ederdi, siz gülerken onlar ağlardı, siz uyurken onlar uyanır ibadet ederdi. Bundan dolayı size üstün kılındılar.’ Allah resulü doğru söylemiştir.” Benzer rivayet için bk. İbn Mâce, *es-Sünen*, C. 1, s. 65. <https://shamela.ws/book/1198/223#p1>

‘ubūdiyyet çekerler idi. Bu sebebdan bugün bizüm fażl-ı nevālümūze vāşıl oldılar. Ve vişālümüz şerbetin çekdiler. Ve cemāl-i mülāṭafāt-ı keremümūzi gördiler.”⁸⁰² اللَّهُمَّ ارْزُقْنَا

Üçüncü derece cereyān-ı ahkām-ı şıfāt-ı müteḳābile ve sereyān-ı āşār-ı āyāt-ı mütedāhile ve saṭvet-i zuhūr-ı tecellī-i zāt ve suḳūṭ-ı izāfāta istivā’-i ḥālāt vāsıtasıyla şükrdür. Bu muḥaḳḳıḳān-ı kāmīl ve muḳarribān-ı vāşıl derecesidür ki ḥazret-i şamedīyyet maḥbūbları ve cenāb-ı eḥadiyyet maḥbūlleri ve cezebāt-ı hidāyet maḥtūfları ve nazarāt-ı ‘ināyet manzūrlarıdır ki ḥavāṭıf-ı ‘izzet reşehāt-ı ervāḥ-ı ṭāhirelerine hicr-i şafā çekmiş ve ḥavācib-i ḳudret eşbāḥ-ı zākiyyelerine ḥil‘at-i vefā geydürmüş. Menāzil-i rāḥ-ı vefāda zehr-i fenā içmişler. Ve bezm-i liḳā ḥarīmīnde şerbet-i beḳā nūş ḳılmışlar. Kaşşār-ı ḡayret kisvet-i vücūd-ı şerīflerini āşār-ı ednās-ı telvīnden şüste ve ⁸⁰³ صِبْغَةَ اللَّهِ /234a/ ḥumından dest-kārī-i ḥikmet birle reng-i temkīn peyveste, neng-i denā’et-i levş-i intikālden reste ve serīr-i salṭanat-ı mülk-i bī-zevāle nişestedürler. Ne ḥavādiş-i rūzigārdan ḥaberleri ve ne meḥāmid ü meḳāyid-i aḥyār u eşrārdan anlarıñ sırrına gūzeri ne zevāhir-i ṭāhirelerinüñ ālāt-ı cismānīden nefreti ve ne ḥavāṭır-ı ‘āṭıralarınıñ in‘ām u ikrām-ı rūḥānīde raḡbeti vardır. Dost yüzünüñ tecelliyātı āşārından ḡayrısıñ görmezler. Ve āşār-ı luṭf nefehātınıñ reh-gūzerinden ḡayrı yirde oturmazlar. Berekāt-ı enfāsları mefātīḥ-i erzāk-ı cihāniyān ve burūḳ-ı şafā-yı evḳātları revḥ ü rāḥat-ı nūfūs-ı cihāniyāndur. Cemāl-i aḥvālleri aḥvelān-ı nā-ehl dīdelerinden mestūr ve ezyāl-i kemālleri eyādī-i himem-i cāhilān-ı maḡrūrdan dūrdur ki ⁸⁰⁴ أُولَئِئِي تَحْتَ قَبَائِي لَا يَعْرِفُهُمْ غَيْرِي

Nihān buyurılmaya ki bu nev‘ şükr ki şemmesi zıkr olındı sālīkān-ı muvaffıḳ ve kāmīlān-ı muḥaḳḳıḳlarıñ rūsūm u ‘ādātlarından bir nümūnedür. /234b/ Ve kūr-dilān-ı ‘amā’-i ḡaflet ü cehālete bu esrārūñ zevḳından bir şemme müyesser degüldür. Ve

⁸⁰² “Allah’ım bizi rızıklandır.”

⁸⁰³ “Allah’ın boyası, Allah’ın dini” Hristiyanlar, çocuklarını doğumunun yedinci gününde Vaftiz (Hristiyan dininde, ilk günahı silmek ve Hristiyanlaştırmak amacıyla yapılan kutsal işlem) denilen, sarı renkli bir suya batırırlar. Böylece onun koyu bir Hristiyan olduğu kanaatine varırlar. Onların bu gülünç âdetlerine Kur’an’da şöyle değinilir: “Allah’ın boyası (dini ile boyan). Allah’ın boyasından (dininden) daha güzel boyası (dini) olan kimdir? Biz ancak O’na kulluk ederiz.” (Bakara, 2/138). bk. Yılmaz 144.

⁸⁰⁴ “Ermiş kullarım, kubbelerimin altındadırlar, onları benden başkası bilemez.” Kudsi hadis olarak aktarılan bu sözün bu ibareyle kaynağı bulunamadı. bk. Yılmaz 146.

menhec-i şükr ki a' lā'-i menāhic-i menāzil-i sa' ādetdür. 'Umyān-ı 'āmme cehl kūrliğı sebebi ile envā'-ı ni' am-ı zāhire vü bātine ve eşnāf-ı minen-i hāşşa vü 'āmme birle mesdüddür. Zīrā ni' am-ı mebzūleden ki āşār u fevāyidi cümleye şāmildür. İstinsāk-ı revh-i hevādur ki eger bir sâ' at miqdārı birinüñ ağzın burnın tutsalar veyāhud bir yirde veyā hammām-ı germde habs itseler ki revh-i hevā kendüden münkaṭı' ola helāk olur. Bir cāhil bu maḳūle miḥnetden ḥalāş olursa veyā revh-i hevā ile istinsāk eyleye ol ḥinde bu ni' metüñ ḳadrin bilür. Bir sâ' at mürür itdükden soñra yine ferāmüş eyler. Ke-zālik ni' met-i şıḥḥat ki ser-cemī'-i ni' amdur erbāb-ı ğafletden bu ni' metüñ ḳadrin bilmez ve şükrin yirine getürmez meger bir marāza mübtelā ola. Bu ḳavm-i müdbir aḥmaḳ-ı gerden-keş ḳula /235a/ beñzer. İstiḥḳāḳına göre dāyimā 'azāb eyleyeler. Bir sâ' at terk-i 'azāb eyleyeler, üzerine baṭar u eşer ğālib olup ṭāġī vü bāġī olur. Ekser-i ḥalḳuñ ḥāli budur ki keşret-i mālдан ğayrı ni' met bilmezler. Ve şehvet-i baṭn u ferdan ğayrıya lezzet dimezler. Ve bilmezler ki her bir nefesde bir nefes ki aşığa iner ve girü çıkar. Ol nefesüñ ḥaḳīḳat-i inḳıbāzı vü inbisāṭı iki ni' metdür ki iki melek vāsıtasıyla aña vāşıl olur. Bir melek inbisāṭ-ı nefes ile dilden duḥān-ı muḥteriki çeker. Ve biri inḳıbāz-ı nefes ile revh [ü] bürüdet-i hevāyı cem' idüp dile çeker, tā kim revh ü bürüdet-i hevā'-i tāze vāsıtasıyla gönül ālām-ı ḥarāret-i bedenden rāḥat bulur. Eger bu iki melek bir laḥza kendü kārlarından ğāfil olursa meded-i revh-i hevā gönülden münkaṭı' olup helāk olur. Ve nitekim ḳıyām-ı nefes dehen ü kām u ḥalḳ u merīdür. Ke-zālik dehenüñ ḳıyāmı başla ve başuñ ḳıyāmı beden ile /235b/ ve bedenüñ ḳıyāmı ğızā ile ve ğıdānuñ ḳıyāmı āb [u] bād u ḥāk ü āfitāb u māh u ebr ü bārān ile ve bu cümleñ ḳıyāmı āsumān u zemīn ile ve āsumānuñ ḳıyāmı melā'ike-i semāvi vü arzī⁸⁰⁵ iledür. Ve irtibāṭda bu cümle biri birine ādem a' zāsı irtibāṭı gibi peyveste olmuşdur. Nitekim a' zā-yı ādemde bir 'uzva bir āfet ṭārī olsa cümle a' zā derd ü elemde aña şerīk olurlar. Ke-zālik her gāh ki nefs-i ma' şıyet ve muḥālefet-i fermān-ı Ḥaḳḳ irtikābıyla küfrān-ı ni' met eyler. Bu cümleñ küfrān-ı ni' metini maḥlūḳāt itmişdür. Ve nūfūs-ı melekī vü felekī vü 'unşurī vü ṭabī'ī vü cemādī vü nebātī vü ḥayvāniden ḳa' r-ı şerādan evc-i Süreyyā'ya degin bir nefes ḳalmaz ki aña la'net eylemeye. Ve bu me'ānī

⁸⁰⁵ arzī: أَرْضِي, nüsha.

müṭāla‘ asından idi ki ḥazret-i Mūsā ‘aleyhi’s-selām münācātında: “İlāhî! Ni‘ am-ı bî-nihāyetüne ne-vechle şükr eyleyem ki kemāl-i ḥikmet ve taṣarrufāt-ı kudretün tenümde olan her bir kıla iki ni‘ met müyesser itmişdür: Biri aşlı /236a/ devām-ı şıḥḥat ile sābit, ikinci sırrını bürüdet [ü] yübüset-i hevā’-i muhtelifden maḥfūz tutmaḥdur. Ve bu nev‘ daḥı nazar-ı tîz-bînān-ı ‘ālem-i ‘ayān ve ḥalvet-nişīnān-ı ḥāneḳāh-ı ‘irfāndur ki āṣār-ı ḡubārī āyīne-i dilden zidūde ve meydān-ı mücāhededen ḡüy-ı esrārı rübūde kılmışlardır. Hümā-yı himmetleri cevelān-ı fezā-yı me‘ānide bāl-i celāl açmış ve şafā-yı sırları erā’ik-i rūḥānī üzre Ṭübī’-i kemāl sāyesinde perverde olmuş, merkeḳ-i şıdkı ḥıṭṭa-i şühūda getürmüş. Ve esrār-ı āyāt-ı İlāhî’yi elvāḥ-ı vüḳūd şafaḥātında okumuş. Ve ‘ayn-ı ‘ayān ile görmüş ve bilmiş ki ni‘ am-ı dünyevīden her bir ni‘ met yüz miḥnete meşūb ve lezzāyızinden her lezzet ‘aḳabince yüz āfet meslūbdur.⁸⁰⁶ Lezzet-i fānisi firāḳı elemine degmez. Ve feraḥ-ı idrāki helāki teraḥına vefā itmez. Bu ḳavm na‘īm-i rūḥānīden ḡayrıya ni‘ met dimezler. Ve idrāk-i me‘āniden ḡayrı lezzeti lezzet bilmezler. Ammā ‘uḳūl-i maḡrūrān-ı cāhil bu sa‘ādetün idrākinden /236b/ ve bu ni‘ metün lezzeti zevḳından maḥrūmlardur. Bu maraḫ-ı mühlik mu‘ālecesine dermān yoḳdur. Bu ḳavmün ‘ilācı budur ki ehl-i belā aḫvāline nazar eyleyeler, tā ni‘ met-i ‘āfiyet ḳadrin bileler. Ve mevtā aḫvālinde te’emmül eyleyeler, tā ni‘ met-i ‘ömri ḡanīmet bileler.”

Naḳl olunur ki: Meşāyih-ı şūfiyyeden biri raḥimehumullāh her gün meḳābire ve dār-ı maraḫīye ve dīvān-ı siyāsete ḥāzır olurdı. Bu ma‘nādan kendüye su’āl itdiler. Dār-ı maraḫīye giderem, tā envā’-ı belā vü emrāz müşāhede iderem, tā nefsum ni‘ met-i ‘āfiyet ḳadrin bile. Ve dīvān-ı siyāsete ḥāzır oluram ve envā’-ı ‘azāb-ı aşḫāb-ı cināyātı görürem, tā nefsum ni‘ met-i ‘işmet ü emn ḳadrin bile. Ve meḳābire gidüp aḫvāl-i mevtāya te’emmül iderem ki yanlarında bir gün girü dünyāya gelmekden ḡayrı murād yoḳdur, tā kim ‘āṣī ma‘şiyeti tedārük eyleye ve muṭī‘ tā’ati ziyāde kıla. Kıyāmet gününde ki rüz-ı cezā ve mevḳif-i teḡābündür. Muṭī‘ /237a/ vü ‘āṣī maḡbūn-ı seylāb-ı ḥasret ve meftūn-ı deryā-yı ḥayret olısardur. ‘Āṣī, niçün ‘amel-i şālīḥ itmedüm, diyü

⁸⁰⁶ meslūbdur: متوېدر, nüsha.

derdle nâle kıılır. Ve muṭî‘, destini dendân-ı te‘essüf birle çiyner ki daḥı ziyâde ṭâ‘ate kudretüm var idi niçün itmedüm, dir.

Naḳl olunur ki: Rebî‘ bin Huṣeym⁸⁰⁷ ḳuddiset esrâruhû ekâbir-i tâbi‘inden idi. Bu mertebe kemâl-i mücâhede birle ḥânesinde bir maḳbere ḳazup her gün boğazına bir zencîr ṭaḳup ve pelâs geyüp ol gûra girüp ve bir sâ‘at pehlûsın yire ḳoyup: “İlâhî! Bu ol va‘de buyırılan gûrdur. Şimdi beni bir gün daḥı girü dünyâya gönder. Ümîzdür ki bir ‘amel-i şâlih itmek naşîb ola ki dest-gîrüm ola. Andan şoñra ṭurup kendüye: ‘Ey Rebî‘! Murâd idindüğüñi bulduñ. Şimdi rûz-ı furşatı ḡanîmet ve ḳadr-i mühleti ni‘met bil. Ve ol mertebe taḳşîrâtuma ki bu furşatı ârzü eyleyesin ve bulmayasın. Zîrâ ‘ömr ü şihḥat ü emn ni‘metinden eyü ni‘met olmaz. Ve her kim bu ni‘metüñ /237b/ ḳadrin bilmez zevâl derdine ve giriftârlık nekâline mübtelâ olur.

اِنَّ اللّٰهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتّٰى يُغَيِّرُوْا مَا بِاَنْفُسِهِمْ⁸⁰⁸

جَعَلْنَا اللّٰهَ مِنَ الشّٰكِرِيْنَ لِاِنْعَامِهِ الْفٰزِيْنَ بِنَيْلٍ مَّزِيْدٍ فَضْلِهٖ اِنَّهٗ قَرِيْبٌ مُّجِيْبٌ⁸⁰⁹

TOKUZUNCİ BÂB

Fazîlet-i şabr ve ḥaḳîḳati beyânında ve tefâşîl-i maḳâm-ı şabr u şükr zıkrinde ve bu iki maḳâmuñ birbirinden tercîḥ ve tafḍilde ‘ulemânüñ ihtilâfı ve esâmî-i şabruñ müte‘allıḳatı ihtilâfı ḥasebince ihtilâfı zıkrinde ve ḳuvvet ü za‘f muḳteżâsınca merâtib ü derecât u aḳsâmı beyânında ve aña zıkr-i ihtiyâc ve tedbîr-i taḥşîl-i ḥaḳâyıḳı ki bu maḳâmuñ mülâzemeti şerâyiṭi erbâb-ı şervet ve aşḫâb-ı devletüñ aḥvâl-i levâzımlarındandır. Her nesne ki teceddüd-i en‘âm u efḍâl-i ḥazret-i şamedıyyet ile eḥaşdur ri‘âyet-i ḥuḳûḳ-ı âdâb-ı ‘ubûdiyyet aña elzemdür. Ve her kim aḥkâm-ı velâyet ve emâret-i dünyevî mübâşeretinde ki maḥall-i ḥavâdiş ü nevâyiḳ ve menzil-i vaḳâyî‘ ü meşâyibdür /238a/ mütemekkin ise vücûb-ı istıḳbâl-i resen-i mekâriḥ ü miḥen şabr u rızâ nüzli ile zimmetine müte‘ekkiddür. Mecârî-i cereyân-ı ḥikmet-i ilâhî bu minvâl

⁸⁰⁷ Huṣeym: حیثم, nüsha.

⁸⁰⁸ Ra’d 13/11: “... Bir toplum kendilerindeki özellikleri değıştirinceye kadar Allah, onlarda bulunanı değıştirmmez. ...”

⁸⁰⁹ “Allah, bizi, bitimsiz faziletine erişmek için sonsuz bolluktaki nimetlerine şükredenlerden kıldı. O muhakkak ki (bize) en yakın olan ve (bizden) ayrılmayandır.”

üzre cārī olmuştur ki mübārizān-ı ‘arşa-i velāyetüñ ağılebine velā hil‘ atı belā kisvetinde virile ve şervet-i dünyā muhaşşıllarının ekseri ğinā topını çevgān-ı ‘anā ile ura سُنَّةُ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلُ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا⁸¹⁰ Lā-cerem ehl-i taḥkīk belāya şabrı nişān-ı ‘ināyet ve ‘anāya taḥammüli ‘alāmet-i şıḥḥat-i velāyet bilürler.

Ḳāle’llāhu tebareke ve te‘ālā⁸¹¹ وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أَيْمَةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا Ḥāzret-i Ḥaḳḳ celle ve ‘alā tefhīm-i tālibān-ı cevāhir-i me‘ānī ve ta‘līm-i sāyirān-ı menāzil-i ‘irfānī için buyurur ki kemāl-i ḥikmetümüz birle bisāt-ı ‘ubūdiyyet mülāzımlarından ve āşār-ı nefehāt-ı rübūbiyyet murākıblarından bir ṭā‘ife-i yümn-i bedreḳa-i şabr ve istiḳāmet ile derece-i iktidā ve imāmet evcine ırgürürüz. Ve nüfūs-ı zākiyyelerini şeref-i hil‘ at-i kerāmete maḥşūş /238b/ iderüz. Ve miftāḥ-ı hidāyeti ol mehdī hādīlerinüñ dest-i taşarruflarına ve genc-i dirāyeti ḳabza-i himmetlerine virürüz. Ve na‘īm-i uhrevī ve saltanat-ı ma‘nevīyi ki ni‘met-i bī-ğāye vü devlet-i bī-nihāyedür şābirlerüñ cezā-yı vefālarıdır ki⁸¹² إِنَّمَا يُوفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ⁸¹³

Cābir raḍıyallāhu ‘anh naḳl eyler ki: “Ḥāzret-i Resūl’e ‘aleyhi’s-selām ĩmāndan su’āl itdiler. Şabr ile semāḥatdur, diyü buyurdılar.”⁸¹³ ĩmān mezāyık-ı ṭā‘āt-i ma‘nevī ve mülāzemet-i taḥşīl-i sa‘ādet-i uhrevī ve esbāb u umūr-ı dünyevī ihtimāmı müsāhelesinde ḥabs-i nefsdür.

Enes bin Mālik raḍıyallāhu ‘anh rivāyet kıılır ki: Ḥāzret-i Resūl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurur ki: “Ḥāzret-i Ḥaḳḳ celle ve ‘alā bir ḳulını derece-i ihtişāşa lāyık gördükde vücūdını ednās-ı evşāf-ı beşeriyyetden pāk ider. Ve rüzigārına bārān-ı belā yağdurur, tā kim nāle-i ıztırārı ‘ālem-i ‘ulvīye ırgürür. Sür‘at-i şu‘ūdından sükkān-ı mele’-i a‘lā fūrū-mānde olalar ve āşār-ı /239a/ devletinden āşinālık varaḳın okuyalar. Yine ol bende berīd-i cinānı rāh-ı nihāndan cenāb-ı rabbāniye ırgürdükde ḥāzret-i cebbār perverdigār şıfatı ile tecellī buyura. Ve bedreḳa-i keremi hil‘ at-i lebbeyk ve

⁸¹⁰ Fetih 48/23: “Allah’ın, ötedenberi süregelen kanunu budur. Allah’ın kanununda asla bir değişiklik bulamazsın.”

⁸¹¹ Secde 32/24: “Sabrettikleri zaman, onların içinden, buyruğumuzla doğru yola ileten rehberler tayin etmiştik.”

⁸¹² Zümer 39/10: “... Yalnız sabredenlere, mükāfatları hesapsız ödenecektir.”

⁸¹³ *Hadislerle İslām*, C. 3, s. 207.

teşrîf-i sa‘deyk birle bendenüñ hâline müteveccih eyleye ki: ‘Ey kulum! Kemâl-i hikmetümüzü hâlümüze raķīb kılduķ, tā hâcetüñi kazâ eyleye. Yâ şol belâ ki saña teveccüh itmişdür te‘yidümüz birle senden def‘ ü ref‘ eyleye veyâhüd bih-büd muķtezâsıyla ol su‘âlüñ az‘âfını hizâne-i beķâda tekrîm içün mevţın-ı cezâ ve maķâm-ı beķâda zaķîre eyledük.’”⁸¹⁴

Aķbâr-ı nebevide gelmişdür ki: Bir kimesne Resûlullâh şallallâhu ‘aleyhi ve sellem huzûrında za‘f-ı hâl ve kıllet-i mâldan şikâyet idüp: “Mürûr-ı seyl-i havâdiş emvâlümü münhedim kıldı. Ve đurûb-ı eşķâm şavletiyle heykel-i cismânümü şikest eyledi.” Resûl şallallâhu ‘aleyhi ve sellem işâret тариķıyla lisân-ı beşâret birle buyurdılar ki: “Bu me‘ânî ki senüñ /239b/ menfûruñdur. Mu‘âlece-i emrâż-ı rûhânî ve müfâtaķa-i sa‘âdet-i cihânîdür. Hekîm-i muţlak her bîmârüñ ‘illetini ihtimâ’-i âfât-ı selb-i mâl ve teşķiye-i şerbet-i âlâm-ı hâl ile ta‘ahhüd buyurmazsa ol bendeye rûy-ı bih-büd müyesser degüldür. Hâzret-i şamediyet ‘azze şānuhû bir kulumı serîr-i maķabbete⁸¹⁵ geçürmek murâd idindükde vücûdını hedef-i sihâm-ı belâ eyler. Ve ‘ayn-ı belâda vücûdına hil‘at-i şabrı geydürür. Ve sırrına şerbet-i rızâ içürür.”⁸¹⁶

Hâzret-i Resûl şallallâhu ‘aleyhi ve sellem buyurur: Hâzret-i Hâķķ celle zikruhû buyurur ki: “Kemâl-i hikmetümüzle her kimüñ gözi nûrı alındı ise miķekk-i imtiķāna urılmışdur. Ol daķı zikr olınan miķnetde libās-ı şabr geyüp ‘inâyetümüz ‘aksini belâ âyînesinde gördi ise biz daķı na‘îm-i dârü’l-ķarârı kendüye pîş-ķeş çekerüz. Ve dîde-i nâ-bînâsını liķāmuzuñ lezzeti şerefiyle açaruz.”⁸¹⁷ **Ve yine buyurdi ki:** Hâzret-i şamediyet cellet ‘azametuhû: “Muķtezâ-yı hikmetümüzle şadme-i muşîbeti kullarumuza havâle kılduķ, tā te‘âķub-ı /240a/ âfât ile mâlî binâsını vîrân eyleye veyâhüd terâdüf-i ‘âhât ile nihâd-ı cismi âlâm u eşķâm pûtesinde ķal ola veyâ dil-ķānesi firâķ-ı evlâd ve cirâķat-ı ekbâdla ķarâb ola. Ol bende belāmuz taşarrufıyla şikâyet ü ceza‘ itmeye ve ķazāmuz mülâķāzasında vefâ-yı şabr libâsın geye. Kendü

⁸¹⁴ Irâkî, *el-Muğnî*, s. 1477. bk. <https://shamela.ws/book/21550/3894>

⁸¹⁵ maķabbete: محنته, nüsha.

⁸¹⁶ Irâkî, *el-Muğnî*, s. 147. bk. <https://shamela.ws/book/21550/3891>

⁸¹⁷ Benzer rivayet için bk. Murtazâ ez-Zebîdî, *Tahrîcû Ehâdîsi İhyâ’i Ulûmi’-d-dîn*, C. 5, s. 2139. <https://shamela.ws/book/38171/2100>

keremümüzden anı mevķif-i feza‘-ı ekberde fażihāt-ı eşķāl-i evzārla koyup ķabāyih-i ef‘ālını kendüye ‘add itmekden şermende oluruz.” diyü buyurur.⁸¹⁸ **Ve yine hāzret-i Resūl** şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurur ki: “Çok vāķi‘ olur ki ķazā hācibleri bir bendeye hāzret-i şamedıyyet hūzūrında derece-i refī‘ taķdīr idüp dahı der-i sa‘ādet-i menī‘ i açarlar. Ol bende ‘amel-i şālīh ile ol menzile varmağa iķtidārı olmazsa belā-yı cismānīye düşer. Ve riyāzet-i zarar-ı nefsanī anı ol maķāma müsta‘idd eyler. Ve ğarb-ı siyāt-ı hıķmet anı ol dereceye ırgürür.”⁸¹⁹

Rivāyet olunur ki: ⁸²⁰ مَنْ يَعْمَلْ سَوْءًا يُجْزَ بِهِ /240b/ āyeti nāzil olduķda hāzret-i Ebū Bekr rađıyallāhu ‘anh: “Bu āyetden sonra kiři nice şād olsun? Nefs-i emmārenüñ yaramazlığına nihāyet ve cism-i za‘īf-i beşerıyyetüñ ‘azābı cezāsına tākati yokdur.”⁸²¹

Hāzret-i Resūl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurur ki: “Şūrī vü ma‘nevī şāriblerinden hıķbir şārib eşribe-i rūhāniden ve cismāniden hūzūr-ı Hāķ’da fāzıl ve maħbūb iki şerbetden ğayrı bir şerbet tecerru‘ itmedi. Biri hālet-i ķahrda ķuvvet-i hilm ile tecerru‘-ı şerbet-i hıřm ve biri dahı ķuvvet-i şabr ile tecerru‘-ı şerbet-i muşibetdür.”⁸²²

Enes bin Mālīk rağıyallahu ‘anh rivāyet kıılır: Hāzret-i Resūl’den şallallāhu ‘aleyhi ve sellem: “Rūz-ı maħşer-i ‘uzmāda hāķı ihzār itdüklerinde ücūr-ı erbāb-ı a‘māl-i şālīha ve aşķāb-ı ‘ibādāt-ı marziyyeyi namāz u şavm u zekāt u hācc gibi mizān-ı ‘adlle vefā iderler. Andan sonra ehl-i belā ve maħşūş-ı cirāhat-ı ‘anāyı ihzār iderler. Nitekim ehl-i vefā bugün merkeb-i şabrı meydān-ı /241a/ belāya sürerler idi. Yarın hāzinān-ı mele‘-ı a‘lā bārān-ı ecr ü şevābı nüfūs-ı tāhirelerine bir mertebe yağdururlar ki mehd-i ‘āfiyet āsūdeleri kāşķı biz dahı erre-i belā çeküp dünyāda vücūdumuzu miķrāz-ı cefā ile kesmiş olayduķ, diyü ārzü iderler.”

⁸¹⁸ Kudāī, Deylemī, Hakīm, Tirmizī, Enes (r.a.)’den rivāyet etmişlerdir. bk. Erdem 52.

⁸¹⁹ Irākī, *el-Muġnī*, s. 1476. bk. <https://shamela.ws/book/21550/3892#p1>

⁸²⁰ Nisā 4/123: “... kim bir kötülük yaparsa onun cezasını görür ...”

⁸²¹ *Hadislerle İslām*, C. 5, s. 465.

⁸²² Irākī, *el-Muġnī*, s. 1478. bk. <https://shamela.ws/book/21550/3898#p1>

Habbâb⁸²³ **bin el-Eret**⁸²⁴ raḍıyallāhu ‘anh rivāyet kıılır ki: “Ḥazret-i Risālet-penāh ‘aleyhi efḍalü’ş-şalavāt geldüm, Ka‘be sāyesinde ridāsın başı altına kıoyup tekye kıılmış gördüm. Andan şöıra za‘f-ı hāl ü kıillet-i māl ve cefā’-i ehl-i ḍalālden şikāyet itdüm. Ve daḥı: Ey resūl-i Ḥudāy! Ḥazret-i perverdigāra niyāz idüp esbāb-ı ‘īş üzerümüne ferāḥ olmaḵ recā idüp mü’minler zümresin şiddet-i fāḵadan ḥalāş ideydiñ, didüm. Ḥazret istimā‘ itdükde oturdı. Ve reng-i rüy-ı mübāreki surḥ oldı. Ve buyurdı ki: ‘Ehl-i şafādan bir tā’ife ki sizün vücūduñuzdan aḵdem kemer-i vefāyı miyān-ı cāna bend iderlerdi. /241b/ Bir gürūh ki rāh-ı ḥaṭāya giderlerdi. Ol muḵbilleri helāk itmege çāh-ı cefā kıazarlardı. Ve ecsām-ı zākiyyelerini erre-i belā ile dü-nīm iderlerdi. Ol kāmiller cān-ı ‘azīzlerini kıazā-yı Ḥaḵ’da şarf idüp düşmen cefasıyla dost vefāsından pervā itmeyüp dīn-i Ḥaḵ’dan yüz döndürmezler idi.”⁸²⁵

İbn-i ‘Abbās raḍıyallāhu ‘anhümā ḥazret-i Resūl’den şallallāhu ‘aleyhi ve sellem rivāyet kıılır ki: “A‘şār-ı sālīfe peygām-berlerinden biri ḥazret-i şamedıyyete şikāyet idüp: ‘Ey perverdigār-ı her ḥaṭır ü ḥaḵır ve ey āmurzgār-ı her şaḡır ü kebīr! Ne ḥikmetdür ki bende-i mü’min ki miyān-ı cānda kemer-i inḵıyādı ve cānında teberrā-yı ma‘āşī mühri var iken esbāb-ı dünyevīyi kendüden çekersin. Ve selīm-ṭab‘ı tīg-i belāyla öldürürsin. Ve kāfir-i ṭāḡīyi ki ehl-i īmānuñ yüzi şuyın döker ve başına ḥāk-i ‘işyānı eler. Dünyāyı aña ferāḥ eylersin. Ve riyāz-ı ‘īşinden nihāl-i belāyı çekersin.’ dıdı. Cenāb-ı ‘izzetden ḥıṭāb geldi ki: /242a/ ‘Belī ‘aṭā ‘aṭāmuz ve belā belāmuzdur. Her biri nüzhet ü pāklik üzre cenāb-ı ‘izzet ü ‘azametümüzde şāhlardur. Dünyā-yı fānīyi bende-i mü’minden günāhları içün çekerem. Ve nefis-i emmāresini zehr-i belā ile öldürürem, tā günāhlarına kefareṭ olup bisāṭ-ı kıurbetde ḥazretümüz evliyāsı miyānında yüzi aḵ ola. Ve metā‘-ı dünyevīyi kāfir-i ṭāḡīye ḥasenātı sebebi ile ferāḥ iderüz. Ve anı birkaç gün bī-müzāḥamet [ü] belā kıoruz, tā dünyāda ḥasenātı cezāsını içe ve ‘uḵbāda nekāl-i ‘azāb-ı ebedīyi çeke.”⁸²⁶

⁸²³ Habbâb: حبان, nüsha.

⁸²⁴ el-Eret: الارث, nüsha.

⁸²⁵ Bazı lafız farklılıklarıyla bk. Ebû Dāvūd, *es-Sünen*, C. 3, s. 47. <https://shamela.ws/book/1726/3617#p1>

⁸²⁶ Heysemî, *Mecma’u’z-Zevâid*, C. 10, s. 192. bk. <https://shamela.ws/book/61/3254#p1>

‘**Abdullāh bin Mes‘ūd** radıyallāhu ‘anh hazret-i Resūl’den şallallāhu ‘aleyhi ve sellem rivāyet kılur ki: “Şabr nısf-ı ĩmān ve yaqīn tamām-ı ĩmāndur.”⁸²⁷ Ve şabr ne-vechle nısf-ı ĩmān olduđunuñ ma‘ rifeti huşulı temhīd-i muqaddimeye mevķūfdur. ‘ Ulemādan kimi ıtlāk-ı ism-i ĩmān idüp uşul-i dīn ile taşdıķ murād idinürler ve kimi ıtlāk iderler murādları netāyic-i taşdıķāt olan a‘ māl-i /242b/ şāliħadur. Ve kimi ıtlāk-ı ism-i ĩmāndan cemī‘ -i taşdıķ ve ‘ amel murād idinürler. Ve bu üç i‘ tibār ıtlāk-ı ism-i ĩmāna şāyi‘dür. Ve haķīķat-i ĩmān bu cümleñüñ merātibine şāmildür. Ve şümül-i aħkāmıdan hazret-i Resūl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurduğıdır ki: ⁸²⁸اَلْإِيْمَانُ بِضْعٌ وَسَبْعُونَ شُعْبَةً

Ve şabr nısf-ı ĩmān olduđunuñ ma‘ rifeti üçüncü i‘ tibārıla hāşıl olur. Ve şart-ı cemī‘ ıtlākından mefhūm olur. Çünki cumhūr-ı aşhāb-ı hadīş ve ehl-i taħķīķ ıtlāk-ı ism-i ĩmān iderler. Ve anuñla cemī‘ -i taşdıķāt u a‘ māl murād idinürler. İmdi ĩmānuñ iki rükni var imiş: Biri yaqīn ve ikinci şabr. Yaqīnden murād ma‘ ārif-i kať‘ idür ki vuşul-i dīn ile bendeye hādī-i muṭlaķ ‘ azze şānuhū hidāyeti ile hāşıl olur. Ve şabrdan murād mukteżā-yı ma‘ ārif-i yaqīnī ile ‘ ameldür mu‘ arref-i bendedür. Şol nesneye ki ma‘ şıyet-i muzırr ve ṭā‘ at-i nāfi‘dür. Ve terk-i ma‘ āşī ve muvāżabet-i ṭā‘ at /243a/ şabrdan ğayrı ile mümkün degüldür. Bu taķdīrce şabr nısf-ı ĩmāndan olur Allāhu a‘ lem.

Hzret-i Resūl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurur ki: “Kısmet-ābād-ı kıdemde h‘ ān-ı keremden kemter nesne ki meşıyyet-i kassām-ı ni‘ am ile bize virilmişdür. Cevāhir-i envār-ı yaqīn ve leālī-i esrār-ı şabrdur. Ve her baħtiyāra ki bu iki ni‘ metden küllī hażz müyesser olmuş ola cemāl-i hālī mükāyede-i kıyām-ı şeb ve mücāhede-i şıyām-ı rüz fevtinden <fevtinden> noķşān-pedīr olmaz.”⁸²⁹ “Bu cihānuñ meşāyibine ve merārāt-ı havādiş-i umūr-ı fānī tecerru‘ına şabr derecāt-ı cinānī gencīnelerinden bir hāzinedür.”⁸³⁰

‘**Abdullāh bin ‘Abbās** radıyallāhu ‘anhümā rivayet kılur ki: Hzret-i Resūl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem bir gün enşār meclisini müşerref idüp “Siz mü ‘minler misiz?” diyü

⁸²⁷ Heysemī, *Mecma‘u‘z-Zevāid*, C. 1, s. 368. bk. <https://shamela.ws/book/96615/362>

⁸²⁸ Hadis-i şerif: “İman yetmiş küsür kısımdır (şubedir). ...” bk. el-Aclūnī, *Keşfü‘l-Hafā*, C. 1, s. 51.

⁸²⁹ Irākī, *el-Muğnī*, s. 87. bk. <https://shamela.ws/book/21550/183>

⁸³⁰ el-Aclūnī, *Keşfü‘l-Hafā*, C. 3, s. 23.

buyurdılar. Enşâr hāmūş olup Һazret-i ‘Ömer raḍıyallāhu ‘anh: “Belī.” diyü cevāb virdi. Yine “Haḳıḳat-i İmānuñuz nişānı nedür?” diyü buyurdılar. “Haḳret-i mün‘ imūñ en‘ām u efḍāline şükr iderüz. /243b/ Ve belā vürūdında miftāh-ı şabrla fetḥ-i bāb-ı ferec reca iderüz. Ve āşār-ı ḳazā zuhūrında rāh-ı rızāyı iḳdām-ı vefāyla ḳaṭ‘ iderüz.” didiler. Haḳret-i Resūl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem: “Ka‘be haḳḳı-çün siz mü‘minlersiz. Zīrā bu me‘ānī mü‘minler şıfatıdır. Ve her kim bu şıfāt ile muttaşif olursa ‘azāb-ı uhrevīden emīn olur.” diyü buyurdılar.⁸³¹

Haḳret-i ‘Āyişe-i Şıddīḳa raḍıyallāhu ‘anhā rivāyet ḳılır Haḳret-i Resūl’den şallallāhu ‘aleyhi ve sellem: “Eger haḳıḳat-i şabr insān şeklinde olaydı ṭal‘at-i cemālinde fer-i⁸³² ahlāḳ-ı cüvān-merdī görünürdi.”⁸³³ Ve ef‘āl ü aḳvālinde kimesne lafz-ı nā-marażī istimā‘ itmez idi. Zīrā neşr-i ‘aṭā şıfat-ı kirām ve terk-i ezā sīret-i ḥıyār-ı enāmdur diyü buyurdılar.

Şāhib-menāşib u menāḳıb ‘Alī İbn-i Ebī Ṭalib kerremallāhu vecchē rivāyet ḳılır: Haḳret-i Resūl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurdı ki: Her kim muşābet-i dünyevīye ‘adem-i şikāyet ve ḥüsn-i ri‘āyet ile şabr eyleye haḳret-i Haḳḳ celle ve ‘alā /244a/ derecāt-ı ‘āliyāt ve ğurufāt-ı cināndan aña üç yüz derece iḥsān eyleye ki her derecenūñ mā-beyni beyne’l-arz ve’s-semā ola.

Ve daḥı şabrla intizār-ı ferec ‘ibādetdür.

Ve yine miḥnet-i şikībāyī müriş-i devlet-i muḳtedāyī ve şiddet-i endūh-ı ḥayret müntic-i fütūḥ u rāhatdur.

Ve daḥı mü‘minūñ devleti şikībā vü āhestekār ve nuşreti bürd-bār ve ‘izzeti nīkū-kār ve nūrı perhīzgārlıḳdur diyü buyurmuşlar.

⁸³¹ Benzer rivāyet için bk. Taberānī, *el-Mu‘cemu’l-Kebīr*, C. 11, s. 153. <https://shamela.ws/book/1733/13401>

⁸³² fer: فَرّ, nüsha.

⁸³³ el-Aclūnī, *Keşfü’l-Hafā*, C. 3, s. 380.

Rivāyet olunur ki: Hāzret-i Hāḡḡ celle ve ‘alā hāzret-i Dāvūd’a ‘aleyhi’s-selām vahy itdi ki: Yā Dāvūd! Eger taḡarrüb-i devletin isterseñ nefsüñi şıfāt-ı ḡamīdemüzle muttaşıf eyle ve sırruñı aḡlākumuz zīneti ile muḡallā kıl ve şavlet-i ḡavādişe şabr eyle ki biz cümle eşyāya ḡādir iken yine cemī‘-i umūrda şābirüz, diyü buyurdı.

‘İlm-i ‘ālem-ārāya ḡafī vü nihān buyurılmaya ki erbāb-ı ḡulüb-ı selīmeye maḡāmāt-ı dīn ma‘ rifeti iki nev‘ le ḡāşıl olur: Naḡlī ve ‘aḡlī. Ammā beyān-ı fażīlet-i /244b/ şabr naḡl cihetinden ehl-i zekā vü fiḡnata zıkr olıñduḡı miḡdārı zīrā bu maḡāmuñ fażīletinde vārid olanuñ tamām zıkrı çoḡdur. Ve bu maḡāmuñ şeref-i fażīletinden biri oldur ki hāzret-i Hāḡḡ celle zıkrhū yetmişden ziyāde maḡalde Ḳur’ān-ı ‘aẓīmde bu maḡām-ı şerīfī zıkr idüp ekşer-i ḡayrāt ve aḡleb-i derecāt-ı ‘āliyātı anuñ vüçüdiyla izāfet ḡılıñşdur. Ammā ikinci nev‘ ma‘ rifet naẓarıdur. Huşūli mümkin degüldür illā ḡaḡīḡatı fehmi ile. Zīrā anuñ faẓl u rütbeti ma‘ rifeti şıfata ‘alemdür. Ve ḡaḡīḡat-i ma‘ rifet-i şıfat ma‘ rifet-i mevşūfa mevḡūfdur.

Bu muḡaddime ma‘ lūm olduḡdan soñra nihān buyurılmaya ki şabr maḡāmāt-ı dīnden bir maḡāmdur. Ve mecmū‘-ı maḡāmāt-ı dīn ‘ilm ve ḡāl ve ‘amelden muntazım olur. ‘İlm uşul-i eşcār ve ḡāl aḡşān ve ‘amel eşmār meşābesindedür. Ke-zālik taḡşīl-i şabr müyesser degüldür. Meger ma‘ rifet-i sābıḡ ile ki ol me’ālde maẓarret-i şehevāt ve mütāba‘at-ı hevā ile ‘alemdür ve ḡāl-i ḡāyim ki /245a/ şabrdan ‘ibāretdür. Ve ol daḡı istıḡbālde nefret-i bātındur. Şehevāt-i muzārreden ve ‘amel ki ‘ilm ve ḡāl muḡteẓāsınca şemere-i ḡāldür. Ve bu me‘ānīñ ma‘ rifeti ma‘ rifet-i ḡılḡat-i eşnāf-ı ‘ulviyyāt u süfliyyāt ve tertīb-i merātib-i melekī vü behīmī vü beşerī huşūline mevḡūfdur. Zīrā şabr sükkān-ı mele’-i a‘lādan ki melā’ike-i kirāmdurlar mutaşavver olmaduḡı gibi behāyim ü en‘āmdan daḡı mutaşavver degüldür. Zīrā ‘uḡul-i mücerrede olup elvāş-ı şehevāt-i nefsanī ve ednās-ı lezzāt-ı cismānīden muḡahhar u münezzehdürler. Ve devām-ı şevḡ u ibtihāc derece-i ḡurb-ı hāzrete anlaruñ ḡuvvetidür. Ve zevātlarında ḡulmāt-ı ḡuvā-yı ḡabī‘ī ve küdürāt-ı āşār-ı cismānī yoḡdur, tā muḡteẓā-yı muzārret-i münāza‘at birle zāhir ve ḡuvvet-i şabrla muḡāvemet ü müşādemete muḡtāc olur. Ammā behāyim ki noḡşān-ı derece cihetiyle ki ‘aḡl envārından behre

bulmamışlar. Ve şehvet-i maḥẓdan meftūr⁸³⁴ olmuşlar. Bu şıfatuñ hareket ü sükūnına /245b/ bā' iş şehvettür. Ve bu nev'üñ nefsinde māni' devā'-i şehvet olmağa bā' iş-i 'aql yokdur. Ol māni' e işbātla muḳteziyyāt-ı şehvānī muḳābelesinde şabr dirler. Ve ammā nev'-i insānī mecmū'a-i 'ulviyyāt u süfliyyāt olmağın egerçi evvel neş'ede behīme gibi nāḳışdur. Zīrā kendüde cüz'-i şehvet 'azābı yokdur ki ihtiyācı vardır. Andan sonra tedricle şehvet-i la'b zāhir olur. Ba' dehū şehvet-i zīnet andan sonra şehvet-i nikāh andan sonra şehvet-i māl andan şehvet-i cāh ḥāşıl olur. Ve bu me'āniden āvān-ı şabāvetde şabr idemez. Zīrā şabr menāzi'-i diğer muḳābelesinde ḥaḳīḳat-i şebāt-ı menāzi' den 'ibārettür. Ve vuḳū'-ı ḍarb u kıtāl-i müşādere muḳteziyyāt u ihtilāf-ı müṭalebāt sebebi iledür. Kūdekde cünd-i nefis ü hevādan ğayrısı yokdur. Ne ile münāza' at eyleye?

Ammā kemāl-i [ḥikmet-i] ḥazret-i rabbānī anı iḳtizā itdi ki ḥālet-i bülūğda her nesne ki kemāl-i merkeb-i cismānīdür. /246a/ Nev'-i insāna melā'ike-i kirāmdan iki melekūñ taḳviyet ü taşarrufıyla müşerref kılmışlardır. Bu iki melekūñ taşarrufatlarının āşarı zuhūrıyla ādemī nev'-i ḥayvāndan mümtāz olur: Melek-i evvel Hādī ikinci Muḳavvī. Ve insān bu iki melek mu'āvenetiyle iki şıfat ile mevşūfdur: Evvel hidāyet ikinci ḳudret. Hidāyet şıfatı ile ma'rifet-i ḥazret-i İlāhiyyet ve ma'rifet-i rūsul ve ma'rifet-i meşāliḥ ki 'avāḳıba müte'allıḳdur. Melek-i Hādī ta'rīfiyle ḥāşıl eyler. Ve behāyimden bu miḳdārla mümeyyez olur. Zīrā behāyimüñ meşāliḥ-i 'avāḳıba hidāyeti yokdur. Belki himmeti muḳtezā-yı şehvet-i ḥālī ve taḥşīl-i lezzāt-ı fānī ile bir vāḳte maşrūfdur. Ve ādemī nūr-ı hidāyet ḳuvvetiyle maşarret-i me'ālī şehvet-i ḥālīde müşāhede eyler. Ammā bu nev' nūr mażārr-ı şehvānī def' inde melek-i Muḳavvī mu'āvenetiyle ḳudret-i hidāyet ile munzamm olmayınca kāfī degüldür. Görmez misin ki bīmāruñ nüzul-i marāza 'ilm ü hidāyeti vardır ammā def' ine ḳudreti /246b/ olmaduğınan ḳabza-i ḳahr-ı marāza giriftār u esīr ve anuñ te'sīrātı def' inden 'ācizdür. Melek-i Muḳavvī mu'āvenetiyle ḳudret-i hidāyet ile munzamm olduḳda ṭalib-i şādıḳ meydān-ı mücāhedede dest-i himmeti rüy-ı şehvāte ḳoyup bu iki melekūñ ihtidā ve te'yīdi ile

⁸³⁴ meftūr: manzūr, nüsha.

‘udvân-ı nefis-i emmâreyi kendüden def‘ itmege kâdir olur. Ve bu iki melek vücūd-ı insânda melekût-ı ‘ulvîden ve nefis ü hevâ melekût-ı süflîdendir. Anların ‘azmi taḥḥîr-i laṭîfe-i rûḥânî ve bunların kaşdı ta‘mîr-i heykel-i cismânîdür. Ve melâ’ikeden bu iki şıfat memleket-i beden-i insânîde dâym münâza‘a vü muḥârebededir. Gâh melâ’ike-i ‘ulvî ki cündullâhdur imdâd-ı Hakk ile gâlib ü kâhir olup nefis ü hevâyı mağlûb u maḥḥûr eylerler. Ve gâh ol şıfat-ı süflî ki ḥizb-i şeyṭânîdür galebât-ı vesâvis-i şeyṭânî ve devâ’î-i nefsanî sebebi ile gâlib ve ḥizbullâh mağlûb u maḥḥûr olur. Ve bu cihâduñ⁸³⁵ maḥalli dildir. Ve meded-i /247a/ bâ‘ iş-i rûḥânî melâ’ike-i semâvîdendir ki nâşır-ı dîndür. Ve bâ‘ iş-i nefsanî merede-i arzîden ki şeyṭânîdür ve şabr bâ‘ iş-i şehvânî muḥâbelesinde bâ‘ iş-i dîn şebâtından ‘ibâretdür. Eger bu bâ‘ iş devâ’î-i şehvânî ve bevâ‘ iş-i nefsanîyi mağlûb u maḥḥûr itmege sâbit olup kam‘-ı a‘dâ’-i dînde kûşîş iderse ḥizbullâh nuşretinde sa‘y itmiş olup zümre-i şâbirân-ı şâdık ve mübârizân-ı sâbıkâ mülḥaḥ olur. Ve eger tehâvün ü kesâleti ve bed-dil olmağı kendüye de’b eylerse ve maḥâyifde nefis ü hevâdan tekâ‘udı revâ görürse ve şiddet-i mücâhede-i a‘dâ-yı Hakk’a şabr eylemezse ḥizb-i şeyṭânîye mülḥaḥ olur. Ve bu iki melek eşḥâş-ı nev‘-i insândan her şahşa ḳavl ü fi‘ilde ki sebep-i istikâmet ü istimdâd ile tarafeynden şâdir olur, şâhidlerdür. Ve cemî‘-i ef‘âl ü aḳvâl-i insânî şahâyif-i rûḥânîye şebt iderler. Ve bu şahâyifi iki def‘a neşr itmek muḥarrerdür. Birisin /247b/ kıyâmet-i şuḡrâda ki mevt-i bedendür ve birisin kıyâm-ı kübrâda ki cem‘-i ümemdür. Ehl-i keşf ü taḥḳîḳ ḥuzûrında ḥazret-i Hakk celle ve ‘alâ⁸³⁶ كَرَامًا كَاتِبِينَ يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ diyü buyurduğı bu iki meleke işâretdür. Ve âdemî birinüñ hidâyeti ile taḥşîl-i râh-ı sa‘âdete gider. Ve birinüñ taḳviyeti ile def‘-i esbâb-ı ḥüsrân-ı ebedî ve şekâvet-i sermedî eyler. Ve bu ma‘nâya erbâb-ı yaḳîn isti‘mâl yüzinden âlât-ı iktisâb-ı uḥrevîye her biri ni‘am-ı dînden bir ni‘metdür, maḥall-i istihḳâḳda ki muvâfık-ı itmâm-ı ḥikmetdür, şükr dirler. İşbât-ı bâ‘ iş-i ḥaḳḳânî cihetinden bâ‘ iş-i şeyṭânînün münâza‘at u muvâfaḳatında

⁸³⁵ cihâduñ: جهادك, nüsha.

⁸³⁶ İnfitâr 82/10-11-12: “Şunu iyi bilin ki üzerinizde bekçiler, değerli yazıcılar vardır; onlar, yapmakta olduklarınızı bilir.”

şabr dirler. Ve bu t̄ayifenüñ yanında şabr u şükr bir maḳām ismlerindendür ki bi-ḥasebi ihtilāf ‘ibārāt esāmī muḥtelif olur.

Bu mes’ele ma’lūm olduğdan soñra mestūr buyurılmaya ki ‘ulemā şabr u şükr tafḍīlinde⁸³⁷ ihtilāf itmişlerdür. /248a/ Fuḍayl ve Ḥasan-ı Baṣrī ve Süfyān-ı Şevrī ve Şeyḫ Cüneyd ekābir-i tābi‘inden cem‘-i keşirle şabr şükrden efḍaldür, dimişler. Ve aşḫāb-ı re’y cemm-i ḡafīrle şükri efḍal tutmuşlar. Ve İbn-i ‘Aṭā evvel-i ḥālde bu ḳavl üzerine idi. Āḫir Cüneyd mezhebine rücū‘ eyledi. Ve ba‘zılar ikisin daḡı bir ḥaḳīḳat isminden ‘add iderler. Ve ba‘zılar anuñ ḥükmi ihtilāf-ı aḥvāl ile muḥtelif olur, dimişler. Ve her t̄ayife kendü mezhebi şıḡhatine delāyil getürmişler. Ve cümlesi keşf-i Ḥaḳḳ taṣrīḥinde ḳaşırdur. Ve anuñ ḥaḳīḳatinden keşf-i ḡıṭā iki aṣluñ şerḥine mevḳūfdur:

Aṣl-ı evvel tesāhül ṭarīḳından bu maḳāmuñ beyānı ki zevāhir-i āyāt u aḡbāra icrā-yı me‘ānī eyleye. Ve taḥḳīḳ u tedḳīḳında sa’y itmemekdür. Ve bu ṭarīḳ lāyık-ı aḥvāl ehl-i va’z u tezḳīrdür ki ‘avām muḡāṭabasında fehmleri miḳḍarı söz söyleyeler. Ve ḳuşūr-ı efḥām-ı ḡalḳ için zıkr-i ḡaḳāyık-ı ḡāmızadan /248b/ ihtirāz eyleyeler. Bu ḳavmüñ muḡāṭaba-i ‘avāmdan maḳṣūdı ḡālleri ıṣlāḡdur. Eyle olsa ‘aḡlları miḳḍarı söz söylemek vācibdür. Nitekim māder-i müşfiḳ evvel tıfl-ı raḍī‘i muḳārenet-i envā‘-ı me’kūlāt ve tenāvül-i eṣnāf-ı ṭayyibātın ‘adem-i ihtimāl ve za‘f-ı ḳuv[ā]-yı tābi‘i için viḳāyet eyler. ‘Ulemā’-i dīne daḡı vācibdür ki ‘avām-ı muḡāṭabasında fehm ü ‘aḡlları miḳḍarı söz söyleye. Ve bundan idi ki ḡazret-i Resūl ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurdu ki: ⁸³⁸ نَحْنُ مَعَاشِرَ الْأَنْبِيَاءِ أُمَرْنَا أَنْ نَكَلِّمَ النَّاسَ عَلَى قَدْرِ عُقُولِهِمْ Ve efḥām-ı ‘avām-ı ḡalḳ aḡḳām-ı zevāhir-i şer‘den tecāvüz itmez. Ve ‘umūmāt-ı aḡbār muḳteṣṣ-i tafḍīl-i şabrdur. Eger faẓīlet-i şabrda vārid olan eḡḡāḍ faẓīlet-i şükrle nisbet itseler faẓīlet-i şabr çoḡ olur. Belki bu ma’nāda elfāz-ı şarīḡ vāriddür ki rüḡḡān-ı faẓīlet-i şabra dāldür.

⁸³⁷ tafḍīlinde: tafṣīlinde, nüsha.

⁸³⁸ Hadis-i şerif: “Biz peygamberler topluluḡu, insanlara akılları ölçüsünde hitap etmek/onlarla böyle konuşmakla emrolunduk.” bk. Irākī, *el-Muḡnī*, s. 117. <https://shamela.ws/book/21550/247>

Rûz-ı cezâda şâkirler ihzâr olunduğda /249a/ hazret-i Hakk celle celâluhû şâkirler cezâsın virür. Andan soñra belâya şabr idenler ihzâr olunduğda cenâb-ı Hakk'dan hitâb ola ki: “Keremümüz hûânından bu şâkirler hil’ati gibi teşrîf-i nevâle râzî olur mısınız?” dinildükde ol bende nihâdından feryâd ide ki: “Îlâhî! Bu hakîr-i bî-mikdârûn bu dergâhda mikdârı olmağa ne lâıykdur?” Hitâb-ı eltâf-ı hazret-i rabbânî: “Ol bî-çârenûn câbir-i kesri ola ki yok yok biz anuñ nihâl-i ‘îşini âb-ı na‘îm ile perverde ve ‘işmet ü ‘inâyeti hâline muķârîn itdük. Sen dâyimâ dünyâda şerbet-i ‘atâ yirine zehr-i belâ nûş iderdüñ. Ve âşâr-ı cefâyı libâs-ı rızâ vü vefâ ile geyerdüñ. Ve miñnet-i rûzigâr şiddetin eķrâfdan çekerdüñ. Ve telh-i zûll-i redd-i herkes ü nâ-kes tatarduñ. Bugün ol gündür ki cemâl-i hâlûñi cihâniyâna ‘arz idevüz. Ve şâkirlerûñ cezâları ez’âfını dâmen-i himmetüñe koyavuz. Ve livâ-yı ‘izzetüñi ‘âmiller miyânında bülend idevüz. Ve vefâ-yı şabruñi /249b/ deryâ-yı ‘atâ-yı bî-kerâna irgürevüz ki إِنَّمَا يُوفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ

حِسَابٍ⁸³⁹

Hazret-i Resûl şallallâhu ‘aleyhi ve sellem buyurur ki: “Bihîşt kapuları ikişer tabakadur ammâ şabr bir tabakadur. Ol kapudan evvel ehl-i belâ duğûl eyler. Ve pişrevleri hazret-i Eyyûb nebî şalavâtullâhi ‘alâ nebiyyinâ ve ‘aleyhi olisardur. Fazîlet bâbında her ne vârid olmuş ise cümlesi fazîlet-i şabra delîldür. Zîrâ nitekim şükr ni‘met ü ğinâyâ müte‘allıkdur. Ke-zâlik şabr fakr u belâyâ müte‘allıkdur.

İkinci aşl bu maķâmuñ keşf ü îzâh तरीķı ile ehl-i ‘ilm kâ‘idesi üzre ta‘rîf-i hakâyıķda nazar beyânındadır. ‘İlm-i ‘âlem-ârâya hafî vü nihân buyurılmaya ki iki emr-i mübhem miyânında müvâzene mümkün degüldür. Meger efrâd-ı âhâd-ile veyâhud biri birinden rüçhânı zâhir olmağa bir cüz’ cüz’-i âherle müvâzene olmak mümkün ola ve ‘ulûm u ahvâl ü a‘mâl âhâd-i maķâmât-ı dîndür. Ke-zâlik intizâm-ı maķâm-ı /250a/ şabr u şükr bu hakâyıķdandır. Âhâd-i hakâyıķ-ı maķâm-ı şabrı âhâd-i hakâyıķ-ı maķâm-ı şükrle nisbet itdüklerinde tenevvü‘-i ahvâl hasebince gâh mütesâvî ve gâh mütefâvit olur. Meşelâ âhâd-i hakâyıķ ‘ulûm-ı mütefâvitdür. Ve erfâ‘ u eşrefi hazret-i rübûbiyyet ma‘rifetidir ki ğâyet-i sa‘âdât-ı insânî ve nihâyet-i na‘îm-i rûhânîdür. Ve

⁸³⁹ Zümer 39/10: “... Yalnız sabredenlere, mükâfatları hesapsız ödenecektir.”

bâkî ‘ulûm bu ‘ilm-i şerîf taḥṣîlinüñ âlât u edevâtıdır. Ve ‘ulûmdan ba‘zısı vâsıta ile bu ‘ilme vâsıl olur. Ve ba‘zısı daḥı vesâyiṭ-i bisyârla ‘ilm-i tefsîr ü ḥadîs gibi. Ve her ‘ilmüñ ki vesâyiṭ-i miyânı bu ‘ilm-i şerîfle kemter ola ol şerefe sâyrinden aḳrebdür. Ve aḥkâm-ı aḥvâl ü a‘mâli bu minvâl üzre bilmek gerekdür. Zîrâ ḥâl vürüd-ı ḥaḳîkî-i ma‘nevîden ‘ibâretdür ki ol rûy-ı dili ednâs-ı şevâyib ve umûr-ı dünyâ ve evsâḥ-ı şevâgıl ḥuzûr-ı ḥalḳdan muṭahhar u muṣaffâ ve âyîne-i dili müsta‘idd-i⁸⁴⁰ tecelliyât-ı rabbânî /250b/ ve ḳâbil-i feyz-i vâridât-ı rûḥânî eyler. Nitekim anuñ ḥaddi âyîne ve taṣḳîl şan‘atında teksîr ü teclîl⁸⁴¹ ü taḍrîb ü taḳdîr ve tedvîr ü taṣnîc ü taṣḳîlden niçe nev‘ ‘amele muḥtâcdur. Ve her ‘amel ki taṣḳîle aḳrebdür. ‘Amel-i dîğerden eşrefdür. Aḥvâl-i dilüñ te‘şîrâtını daḥı bu minvâl üzre bilmek gerekdür. Ve her ḥâl ki taṣfiye-i dile aḳrebdür. Ḥâlet-i dîğerden eşrefdür. Ammâ te‘kîd⁸⁴² [ü] taḡlîb-i şıfât-ı dilde ‘amelüñ ‘azîm eṣeri vardır. Ve birinüñ te‘şîri iki ḥâlden ḥâlî degüldür: Yâ anuñ ḳuvvet-i te‘şîri mûcib-i zûlmet ü sevâd-ı ḳalb olur, tâ anuñ sebebi ile zehârif-i dünyâyâ mâyıl olur. Ve lezzet-i envâr-ı mûkâşefâtıdan maḥrûm ḳalır. Aña ma‘şiyet dirler. Yâḥud bir ‘amel ola ki anuñ te‘şîri dili şevâyib-i ‘alâyıḳdan muṣaffâ ve müzekkâ eyleye. Ve ḳuyûd-ı mevânî‘i himmeti cenâḥından kese ve tehyi’e-i esbâb-ı şafâ ile âyîne-i dili maḥall-i keşfe ırgüre. Aña tâ‘at dirler. /251a/ Ve ol tâ‘at u ma‘âşinüñ te‘şîrâtı âyîne-i dilüñ tenvîr ü tekdîrinde bi-ḥasb-i ihtilâf-ı aḥvâl mütefâvit dereceleri vardır. Bu me‘ânî muḥaḳḳaḳ olduḳdan soñra nihân buyurılmaya ki her gâḥ ki ma‘rifet-i şâbiri ma‘rifet-i şâkirle⁸⁴³ mübâlaḡa ideler. İksinüñ daḥı bir ḥaḳîḳate rücu‘ından gâhî birinüñ birinden rüḥânı zâhir ve gâḥ delîl-i müsâvât bedîd olur. Meşelâ şabr gâḥ tâ‘at üzre olur ve gâḥ ma‘şiyet. Ve bu maḥall ittiḥâd-ı şabr u şükr iḳtizâ eyler. Zîrâ tâ‘at üzerine şabr ‘ayn-ı şükr-i tâ‘atdür. Eyle olsa bu iki şıfat mütelâzımân-ı tâ‘at i‘tibâreyn-i muḥtelifeynle bir müsemmâ esâmîsinden olur. Zîrâ ḥaḳîḳat-i şükr maḳşûdun-bih olana ḥikmetde şarf-ı ni‘met ḥaḳ’dur. Ve şabr bâ‘iş-i şerr muḳâbelesinde bâ‘iş-i ḥayr işbâtından ‘ibâretdür. Eyle olsa bu maḥalde bu iki ism bir

⁸⁴⁰ Çevirmen “kabul” sözcüğünü çeviriye taşımamıştır. ... مستعد قبول تجليات ربانی ... bk. Envarî 519.

⁸⁴¹ teclîl: taḥlîl, nüsha.

⁸⁴² te‘kîd: تكييد, nüsha.

⁸⁴³ şâkirle: şükrle, nüsha.

ma‘ nādan iki ‘ ibāret olur. Nitekim zıkr olındı. /251b/ Ve nefis üzerine tafđıl-i⁸⁴⁴ şey’ hemān şey’-i muḥāldür. Ve bunı ki istimā‘ itdüñ. İcāz ṭarīkıyla vech-i müsāvātdur.

Ammā şabr üzerine şükrüñ vech-i rüçḥānı meşelā ‘ alāmet-i şıḥḥat-i şabr-ı a‘ mā oldur ki izḥār-ı şekvā eylemeye. Ve kazā-yı Ḥaḳḳ’ a rāzī ola ve kūrlik sebebi ile ba‘ z-ı ma‘ āşī mübāşeretinde ruḥşat murād idinmeye. Ve bīnālīk ni‘ meti üzerine şabrla şükr oldur ki nūr-ı başarı mu‘ āvin-i ma‘ āşī kılmaya. Ve bīnālīk ni‘ metini ṭā‘ atde isti‘ māl eyleye. Bu ikisi şabrsız olmaz. Bu ḥükm-i tedāḥüldür ki şabr ḥaḳīḳat-i şükre dāḥil olur. Ve ikisi daḥı bir ḥaḳīḳat olur. Ammā şabrla bu iki şartuñ cānibini mer‘ ī andan soñra bīnālīk şükrānesine nazarını ‘ acāyib-i şun‘ -ı şānī‘ -i kāyināt cellet ‘ azametuhūya tıtdı. 845 سُنُّرِيهِمْ اٰيَاتِنَا فِي الْاَفَاقِ وَفِي اَنْفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ اَنَّهُ الْحَقُّ nuñ esrārı müṭāla‘ asından naşīb-i vāfir buldı. Ve bu şühūd vesīlesiyle devlet-i ḳurba irdi. /252a/ Ve cevāzib-i ḥurşid-i ‘ ināyet şeb-nem-i vücūdını baḥr-ı vaḥdete çekdi. Bī-şekk bu şükr derecāt ile şabr-ı a‘ mādan efḍal olur. Eger bu ma‘ nā olmayaydı İshāḳ ve Şu‘ ayb derecātı İbrāhīm ve Mūsā ‘ aleyhi’s-selām derecātından ziyāde olurdu. Ve bundan kemāl-i insānī selb-i milletde mecmū‘ -ı eṭrāfı olmaḳ lāzım gelürdi. Bu ḥod muḥāldür. Zīrā a‘ zā-yı insāndan her ‘ uzv ol cihānuñ ālāt-ı iktisābından bir āletdür. Bu vech şabr üzerine şükrüñ rüçḥānidur.

Ammā şükr üzerine şabruñ rüçḥānı vechi nitekim ḡaniyy-i şākir ki ni‘ met-i mālı⁸⁴⁶ mu‘ āvin-i ma‘ şıyet eylemeye. Ve tevḫīḳ bulduḡı miḳdārıla vücūh-ı ḥayrāta ve mā- ‘ adāsını vücūh-ı esbāb-ı tena‘ ‘ um u mübāḥāte şarf eyler. Bī-şekk miḥnet-i faḳīr-i şābir bu maḳūle ḡaniyy-i şākir emşālinden efḍaldür. Ve bu maḥalde şabr şükrden efḍaldür. Zīrā ki faḳīr şiddet-i faḳr ve kesr-i nefis ve tecerru‘ -ı merārāt-ı nā-kāmīde ḥüsn-i rızā ile istiḳbāl-i vürūd-ı /252b/ belā eyler. Ve bu ma‘ nādan tamām ḳuvvete muḥtācdur. Ammā ḡanī ki irtikāb-ı menāḥiden ictināb eyler. ‘ İnān-ı nefsi meydān-ı şehevāte şalmışdur. Ve māl-ı ḥelālī ḥuşūl-i murādāt için müheyyā kılmışdur. Sa‘ at-i mübāḥāt

⁸⁴⁴ tafđıl: tafşıl, nüsha.

⁸⁴⁵ Fussilet 41/53: “İnsanlara ufuklarda ve kendi nefislerinde âyetlerimizi göstereceğiz ki onun (Kuran’ın) gerçek olduğu, onlara iyice belli olsun. ...”

⁸⁴⁶ mālı: حالى, nüsha.

cihetiyle muḥarremât vuḳû'ından müstağnîdür. Egerçi bu ğanînüñ ḥarâmdan şabrda kuvvetden ḥâlî degüldür ammâ ol kuvvet ki şabr-ı dervîş şâbir şâdır olur. Tenvîr-i dil ve kuvvet-i îmân ve nûr-ı îḳânda etemm ü a' lâdur. Ve her şıfatuñ te'sîri⁸⁴⁷ ki taḳvîyet-i îmânda ekmel ola. Lâ-cerem ol şıfat efḍal olur. Bu me'ânînüñ ḥaḳâyıḳı mülâhaza olınduḳdan soñra ma'lûm olur ki erbâb-ı kemâlüñ aḳvâlinden her ḳavlüñ bir vech-i şaḥîḥi vardır. Ammâ ba'z-ı aḥvâlde degül.

Vücûh-ı tefâvüt-i derecât ve ihtilâf-ı fâzıl ve mefzûl-i şabr u şükri fehmi itdüḳden soñra ḥafî buyurılmaya ki bâ' iş-i şebât-ı dînüñ ki şabr andan 'ibâretdür, bâ' iş-i /253a/ <bâ' iş-i> hevânüñ münâza'at u muḳâvemetinde kuvvet ü za'f [ve] ğalibiyyet ü maġlûbiyyet ḥasebine üç ḥâleti vardır:

Hâlet-i evvel oldur ki bâ' iş-i dîn devâ'î-i hevâyı şöyle maġlûb u maḳhûr eyleye ki bâ' iş-i hevânüñ kuvvet-i muḳâvemet ve mecâl-i münâza'atı ḳalmaya. Ve bâ' iş-i dîn ḥızb-i şeyâṭîne ki a'dâ-yı Ḥaḳ'dur ğalib ü manşûr ola. Ve şehr-i bedeni leşker-i hevâ ğavġâsından pâk eyleye. Bu feth bî-devâm-ı şabr müyesser degüldür. Bu sebebdendir ki: ⁸⁴⁸ مَنْ صَبَرَ ظَفَرَ Ve bu feth muḳarrebler ve şiddîḳlardan mübârizân-ı ma'reke-i velâyet ve maḥşûşân-ı bârgâh-ı 'inâyetden ğayrıya el virmez. Bir tâ'ife ki cümle 'ömrlerinde küy-ı istiḳâmet mülâzımları oldılar, tâ ḥil'at-i kerâmet ve beşâret-i selâmet birle ḥavf-ı ḥüzn ve endûh-ı nedâmetden maḥşûş oldılar. Ve ḥazret-i şamedîyyet 'azze ismuhû bu dîn büzürglerinüñ ve selâṭîn-i erbâb-ı yaḳînüñ aḥvâlleri menḳabetinden tenbîh buyurur ki: /253b/ إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا /253b/ تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ⁸⁴⁹ Ve bu ḳavm-i şerîfuñ vücûdı ḥaḳk içinde 'azîz ü kem-yâbdur. Ve 'aşr u zamânda bu kâmillerden birkaç kimesneden ziyâde olmaz. Ve anlaruñ daḥı ḳadrini tîre-rûzigâr ğâfiller bilmez. Belki anlaruñ irşâd u naşîḥatlerinden ḥavf iderler. Ol kâmilleriñ âşâr-ı vefâları nâḳışlara tîġ-i cefâ ve cefâları taḥammülinden ṭâlib-i şadîḳlara revḥ ü şafâ görünür. Âteş-i ğayretleri küy-i

⁸⁴⁷ te'sîri: ثائيري، nüsha.

⁸⁴⁸ “Sabreden zafere erer.” Yılmaz 528.

⁸⁴⁹ Fussilet 41/30: “Şüphesiz, Rabbimiz Allah'tır deyip, sonra dosdoğru yolda yürüyenlerin üzerine melekler iner. Onlara: Korkmayın, üzülmeysin, size vâdolunan cennetle sevinin! derler.”

irâdet câmidlerinüñ mis-i⁸⁵⁰ nüfûsını pûte-i riyâzetde kâl eyler. Ve dest-i himmetleri müsta‘idlerinüñ biḍâ‘at-i ḥaḳîrini iksîr-i sa‘âdet kılar. Ve ol hâdîlerinüñ hidâyetleri envârı tâyihân-ı tîh-i noḳşânı zirve-i kemâle ırgürür. Ve ol vâsılların âşâr-ı ‘inâyetleri bâdiye-i firâk teşnelerini zülâl-i vişâle ğarḳ eyler.

Şi‘r:⁸⁵¹

/254a/

زین خرابی گر تو میخواهی که آبادی شوی
جهد کن تا بنده فرمان آزادی شوی

بر دل پر نور مردی جای گیر و غم مخور
کز دل پر نور او ناگاه دلشادی شوی

در وفای کاملان چون کوه ثابت کن قدم
ورنه اندر راهشان چون کوه بر بادی شوی

İkinci hâlet oldur ki devâ‘î-i nefis ü hevâ şöyle ğâlib olur ki bâ‘iş-i dînün münâza‘ata mecâlî olmaz. Ve devâ‘î-i esbâb-ı sa‘âdet-i dîni külliyyen ‘amelden ma‘zûl olur. Ve ‘inân-ı nefsi ḳabza-i şeyâtine teslîm ider. Ve bevâ‘iş-i şerr ki a‘dâ-yı Ḥaḳ’dur beden şehrine müstevlî olur. Ve bevâ‘iş-i dîn ki ḥizbullâhdur a‘dâ-yı Ḥaḳḳ cihâdından nevmîd olurlar. Ekşer-i ḥalkın ḥâli bu minvâl üzredür illâ mâ-şâ‘allâh. Bu ḳavm-i ğâfilân-ı tîh-i cehâlet ve câhilân-ı beydâ‘-i ğafletdür ki ‘uḳûl-i meşûbları esîr-i nefis ü hevâ ve nüfûs-ı ma‘yûbları bende-i zeḥârif-i dünyâ olmuştur. Maḥâyil-i shevât-i nefsanî ḥâne-i dînlerin yakmışdur. Ve ğavâyil-i lezzât-ı cismânî anları mehâvî-i ḥırmâna koymuştur. Nefs-i emmâre /254b/ firîbi ile râh-ı sa‘âdetden dönmişler ve ‘işve-i şeytân-ı la‘în ile tîh-i ḍalâlet ü şekâvetde ser-geşte olmuşlar. Ne ḥaḳâyıḳ-ı dînden ‘uḳûl-i müdenne[s]lerinüñ ḥaberi ve ne zevâcir-i şer‘den nüfûs-ı mükedderelerinde eşer vardır. ‘Adem-i ḳâbiliyyetlerinden ḥazret-i Ḥaḳḳ celle ve zikruhü anların şoḥbet ü naşîḥatlerinden men‘ buyurdı ki: فَأَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّى عَنْ ذِكْرِنَا

⁸⁵⁰ mis: مِسْ، nüsha.

⁸⁵¹ Eğer sen bu haraplıktan huzura kavuşmak istiyorsan hürriyet fermanının kölesi oluncaya dek gayret et.//Bir insanın nur dolu gönlünde yer tut ve üzülme çünkü onun nur dolu gönlünden birdenbire mutlu olursun.//Kâmil (insanlara) karşı vefada dağ gibi kararlı ol. Ama eğer onların yolunda dağ gibi yerinde durmazsan mahvolursun.

⁸⁵² وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ذَلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ Ve bu tîre-rûzigârlaruñ nişân-ı cehl ü hamâkatleri oldur ki kazâ-yı shevât ile cümle ‘ömrlerinde ‘uqûl-i münekkeslerin hîyel istinbâtında isti‘ mâl iderler. Ve Hudây kerîmdür, dirler. Ve kereminden وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي زَمَانِهَا 853 الزُّرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا dirler. Ve bir nâşih va‘z u îzâ ile iktisâb-ı sa‘ âdet-i uhrevîde terğîb itdüklerinde Hudâ kerîm ü rahîmdür, dirler. Bu tîre-rûzigârlar bâ‘ iş-i <bâ‘ iş> haqqânîyi /255a/ devâ‘î-i şeytânîye musahhar kılmışlar. Ve ‘uqûl-i melekîyi esîr-i taşarrufât-ı behîmî vü sebu‘î itmişler. Bunlaruñ mişâli bir mü’mini kâfire esîr itmek gibidür. Belki bir zâlimdür ki veliyy-i ni‘ metinüñ e‘ azz-ı evlâdına hıyânet ve cevrle kaçd itmişdür. Ve a‘dâ-yı dîne teslîmi revâ görmişdür. Zîrâ nefis ü hevâ halkuñ büyük düşmenidür. Ve ‘aql rûy-ı zemînde e‘ azz-ı mevcûdâtur.

Meşnevi.⁸⁵⁴

گر سگ نفس تو بفرمان تست
پس تو یقین دان که بهشت آن تست

دشمن تست این سگ و از سگ بتر
عشوه دشمن تو ازین پس مخر

از جرس نفس برآور غریو
بنده دین باش و نه مزدور دیو

Üçüncü hâlet oldur ki bu münâza‘at u müdâfa‘at gönülден hergiz münkaṭı‘ olmaz. Gâh hevâ gâlib ve bâ‘ iş-i dîn mağlûb ve gâh bâ‘ iş-i haqqânî te’yîd-i rabbânî ile gâlib ve hevâ mağlûb olur. Bu ṭâyife mutavassıṭ-ı ehl-i sülûkdur ki dâyimâ şeyṭân /255b/ ve nefis ü hevâ ile ki a‘dâ-yı dîndür cihâd iderler. Ne kuvvet-i zafer-i küllîleri var ve ne a‘dâ-yı dîni şehr-i bedene qorlar. Hâzret-i Haqq celle celâluhü bu kavm hâlınden haber

⁸⁵² Necm 53/29-30: “Onun için sen bizi anmaktan yüz çeviren ve dünya hayatından başka bir şey istemeyen kimselere yüz verme. İşte onların erişebilecekleri bilgi budur. ...”

⁸⁵³ Hûd 11/6: “Yeryüzünde yürüyen her canlının rızkı, yalnızca Allah’ın üzerinedir. ...”

⁸⁵⁴ Eğer senin nefis köpeğin senin emrindeyse sen kesin olarak bil ki cennet senindir.//(Farzet ki) bu köpek senin düşmanıdır; düşmanın işvesi o köpekten bile kötü ve aşağılıktır. Ona yüz verme!//Nefsin çanını avaza getir. Dinin kulu ol ama şeytanın çırağı değil.

virür ki: ⁸⁵⁵ *وَأَخْرُوجُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا عَسَى اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ* Buyurur ki: Ehl-i sa'âdet ve mutavassıtân-ı rāh-dār-ı ahiretten bir t̄ayife ki mücāhede meydânında devā'î-i nefis ü hevā ile t̄utuşurlar. Ve zuhūrāt-ı şıfāt-ı nefsanîde âşâr-ı büzürāt-ı ⁸⁵⁶ haqqānî ekerler. Ve tiryāk-ı t̄ā'âtı semûm-ı seyyi'âtle karışdırurlar. Her âyine sevâbık cenâb-ı tevvâbî anları müstaḥaqq-ı gufrân eyler. Ve 'inâyet-i ḥazret-i Vehhâbî ol şâbir mücâhidleri menâzil-i rahmet ü rıdvāna irişdürür. Bu kavm ğalebe-i bâ'ış-i dînî hâlinde kuvvet ü za'f ḥasebince iki hâlden ḥālî degüldür:

Biri devā'î-i hevāya bâ'ış-i dînüñ zaferi vaqtinde cemî'-i menâhiyi maḥḥūr u münhezim eyler. Ve mecmû'-ı ednās-ı âşāmı câme-i /256a/ vücuddan inâbet şâbûniyla pāk eyler. Girü nefis ğaflet sebebi ile kendü ḥâline 'avdet itdükde mübtelâ olur.

İkinci bâ'ış-i dînüñ cünd-i şeyâṭîne nuşreti vaqtinde şehvâtden ba'zısınıñ muḥâlefetine şabr ve ba'zı menâhiyi terk itmekle kâdir olur ve ba'zısınıñ terkinden 'âciz qalır. Nitekim bir şahş zinâyı terk idebilür ammâ ḥamrı terk idemez. Yâ dürüğü terk idebilür ğıybeti terk idemez.

Şâbirlerüñ tefâvüt derecâtı tefâvüt-i kuvvet ü za'f ḥasebince ef'âl ü aḥvâle şabrdır. Zîrâ âdemî her fi'l ü ḥâlde şabra muḥtâcdır. Ve cemî'-i ef'âl-i âdemî iki kısım üzerinedür: T̄ā'at ve ma'şiyet. Ve t̄ā'at daḥı iki kısım üzerinedür: Farz ve nefl. Ve ma'şiyet daḥı iki kısım üzerinedür: Maḥzûr ve mekrûh. Şabr t̄ā'atden itmâm-ı ferâyize bir farzdır ke-zâlik maḥzûrât-ı ma'âşiden. Ve şabr t̄ā'atden nevâfil itmâmına nefl ve mekrûhâtdan mendûb olur. Ve şabr mekrûh /256b/ sebebi ile irişen nesnenüñ muḥâbilinde mekrûh u maḥzûr sebebi ile irişen nesne muḥâbilinde maḥzûr olur. Ol taḥdîrce şabr beş kısım olur: Farz ve nefl ve mendûb ve mekrûh ve maḥzûr. Anuñ kısm-ı evveli maḥmûd ve iki kısmı mezmûmdur. Ve nitekim muṭî' ḥâlet-i t̄ā'atde şabrdan müstağnî degüldür. Ke-zâlik ḥâlet-i ma'şiyet daḥı şabrdan müstağnî degüldür. Ammâ muṭî' üñ t̄ā'atde üç ḥâleti vardır. Üçinde daḥı şabra muḥtâcdır:

⁸⁵⁵ Tevbe 9/102: “Diğerleri ise günahlarını itiraf ettiler, iyi bir ameli diğer kötü bir amelle karıştırdılar. (Tevbe ederlerse) umulur ki Allah onların tevbesini kabul eder. ...”

⁸⁵⁶ büzürāt: بزورات, nüsha.

Hâlet-i evvel ‘amelden muḳaddem niyyet, bu hâlde bende şabra muḥtâcdur. Ve taşhîḥ-i niyyet ü ihlâş ve duḥûl-i şevâyib-i riyâ ve ihlâşa ‘aḳd-i ‘azmden şabr itmekdür. Ve bu şabr ehl-i keşf ü taḥkîḳ ve ‘ulemâ’-i râsiḥ yanında ki niyyet ü ihlâş u âfât-ı riyâ ve mekâyid-i nefis ḥaḳîḳatine ittılâ‘ bulmuşlardır. Envâ‘-ı şabruñ müşkilidür. Bu ecdendür ki ḥazret-i Resûl şallallâhu /257a/ ‘aleyhi ve sellem cemî‘-i a‘ mâl şıḥḥatini şıḥḥat-i niyyete menûṭ kılmışlardır. Ve buyurmuşlar ki: *إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ* 857 *يَا‘nî a‘ mālūñ esâsı ve rûḥı niyyâtdur. Ve şemere-i a‘ mâlden herkes şıḥḥat-i şıḍḳ-ı niyyet-i ihlâş ve şıḥḥat-i ‘azîmeti miḳdârı behremend olur. Nitekim ḥazret-i Ḥaḳḳ ‘azze ismuhû Ḳur‘ân-ı mecîdde 858 *الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ* 859 *آيَةِ* feḥvâsınca şabrı ‘amel üzerine taḳdîm buyurduğı bu hâlūñ şıḥḥatine işâretdür.*

İkinci hâlet ‘ameldür ve ‘amelūñ bu hâlde âḥir ‘amele degin erkân u şerâyiṭ ü âdâb ve mülâzemet-i ḥuzûr-ı dil muḥâfazasına şabrdan gürîze mecâli yokdur. Ke-zâlik âfât-ı tekâsül ve devâ‘î-i fütür ferâğ ḥaddine degin şabr itmek lâzımdur. Ve bu me‘ânide ‘âmil şabr mülâzemetinde kuvvet-i tāmme ile muḥtâcdur. Ve işâret-i *نِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ الَّذِينَ* 859 *صَبَرُوا* şâbirler beşâretidür bu hâlde. /257b/ Ya‘nî bu cezâ ki ḥuzûrumuzda pesendîdedür. Ol ‘âmillerdendür ki muḥâfazat-ı âdâb ve muvâzabet-i şerâyiṭ-i ‘amele itmâmına degin şabr eylediler. Bu cihetden Resûl ḥazreti ‘aleyhi’s-selâm buyurdu ki: 860 *اسْتَيْمُوا الْمَعْرُوفَ خَيْرٌ مِنْ ابْتِدَائِهِ* Ḥayr işi itmâma irişdürmek ibtidâsından evlâdur.

Üçüncü hâl ‘amelden ferâğdan soñradur. Ve bu hâlde ‘âmil ‘ameli ulu tutmağla ‘ucb âfetinden devâ‘î-i riyâ ve süm‘a izḥârıyla ol ‘amelūñ iḥbâtından⁸⁶¹ ve anuñ ifşâsından nefsi ḥıfz itmege şabra gâyet muḥtâcdur. Zîrâ izḥâr-ı tâ‘ât muḥîṭ-i ücûr ve mücib-i veyl ü şübûrdur. **Ḥazret-i ‘Alî’den** kerremallâhu te‘âlâ vecchê rivâyet olunur ki: Ḥazret-i Ḥaḳḳ celle celâluhû kıyâmet⁸⁶² güninde mürâ‘î ‘âbidlere ḥiṭâb eyleye ki: “Siz şol

⁸⁵⁷ Hadis-i şerif: “Ameller ancak niyetlere göre değer kazanır. Herkes yaptığı işin karşılığını niyetine göre alır. ...” bk. el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, C. 1, s. 27.

⁸⁵⁸ Hûd 11/11: “Ancak (musibetlere) sabredip güzel iş yapanlar böyle değildir. ...”

⁸⁵⁹ Ankebût 29/58-59: “... (Böyle iyi) işler yapanların mükâfatı ne güzeldir! Onlar, sabreden kimselerdir ...”

⁸⁶⁰ Hadis-i şerif: “Bir iyiliği tamamlamaya çalışmak, ona başlamaktan hayırlıdır.” bk. el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, C. 1, s. 304.

⁸⁶¹ iḥbâtından: احياطندن, nüsha.

⁸⁶² kıyâmet: تقامت, nüsha.

kimesnelersiz ki dünyâda benüm tâ‘ atümi dām-ı aḡrāz ve vesīle-i a‘ vāz itdiñüz. Ve ol sebeb ile halkdan selām u şenā tevaḡḡu‘ kılduñuz. Ve ḡācetüñüz /258a/ anuñla ḡazā olurdı. Ol taḡdīrce ‘ibādātuñuz ecrini dünyâda alduñuz. Bugün size ḡiç naşīb yoḡdur.”

İkinci kısım kul ef‘ālinden ki ma‘āşīdür bu nev‘den bendenüñ şabra ihtiyacı pūşīde degüldür. Ve muḡteziyyāt-ı ma‘āşī tettebbu‘ından şabr itmek ve bevā‘ iş-i hevā def‘ine şebāt göstermek şīve-i kāmīlān-ı etḡıyā ve cihād-ı müdaḡḡıḡān-ı evliyādur. Nitekim ḡāzret-i Resūl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurdı ki: الْمُهَاجِرُ مَنْ هَجَرَ السُّوءَ وَالْمُجَاهِدُ مَنْ جَاهَدَ هَوَاهُ⁸⁶³ Ya‘nī muḡācir oldur ki ef‘āl ü aḡvāl-i nā-şāyest ü nā-bāyestden meḡcūr ola ve mücāhid oldur ki sırrı nuşret-i bā‘ iş ve ḡam‘-ı cünd-i şeyātīn ile mesrūr ola. Ve bu nev‘ şabr aḡsām-ı farzdandur. Ve ‘ādet-i me’lūf olan ma‘şiyetden şabr envā‘-ı şabruñ müşkilidür. Zīrā ḡükemā yanında ‘ādet-i ḡabī‘at beşincidür. Ve şehvet bu nev‘ ma‘şiyete muḡārin olduḡda leşker-i⁸⁶⁴ şeytān bu iki ḡālden ḡavī olur. Bā‘ iş-i dīn ki /258b/ ḡizbullāhdur anuñ ḡam‘ından ‘āciz ḡalır. Ve eḡer ol ma‘şiyet-i mu‘tād esbābından ki muḡārin-i şehvetdür müḡeyyā olur. Yā anuñ isti‘mālinde ki nefis üzerine bir me’uneti olmaya ḡıybet ü dürrüḡ u nemīme u mizāḡ u şenā gibi. Ve bu nev‘ ma‘āşīden şiddīḡlardan ḡayrı kimesne ḡādir olmaz. Ve bu ma‘āşī envā‘ınuñ eşeddi ḡıybetdür. Zīrā ehl-i ḡāfletüñ iki ḡazḡı vardur: Biri nefy-i ḡayr, ikinci kendüyi işbāt. Ve bu iki ḡazḡuñ ictimā‘ı zebānuñ ḡıybetine ziyāde ḡareketi sebebi ile olur. Ve tedric-i ‘ādet ile döner. Şol ḡadde deḡin ki şabr andan müte‘azzır olur. Ve istikḡbāḡ u istinkārı ehl-i hevā dillerinden maḡv olur. Ve aña ‘umūm-ı ins ve tekrārınuñ keşreti sebebi ile tā maḡāfil-i ḡurrā⁸⁶⁵ ve mecālīs-i fuḡahā-yı rūzigārda eḡer bir kimesne cāme-i ibrişim geyse cümle istib‘ād iderler. Ve ekşer-i evḡāt zīnet-i meclisleri ḡıybet ü nemīme olur. Ve aña ḡāriḡ olmazlar ve inkār itmezler. /259a/ Bunuñ birle ki Resūl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurur ki: ⁸⁶⁶الْغَيْبَةُ أَشَدُّ مِنَ الرَّنَا Ve her kim muḡāfazat ve muḡāveret-i zebānını

⁸⁶³ Hadis-i şerif: “... (Asıl) muḡācir kötü şeyleri terk eden; (asıl) mücāhit heves ve arzularıyla cihat edendir.” bk. el-Aclūnī, *Keşfü’l-Hafā*, C. 3, s. 504.

⁸⁶⁴ leşker: شکر, nüsha.

⁸⁶⁵ ḡurrā: قرار, nüsha.

⁸⁶⁶ Hadis-i şerif: “ḡıybet zinadan daha aḡırdır.” Saḡanī bu rivayetin uydurma olduḡunu söylemiştir. Ancak Hafız İbn Hacer Deylemī hadislerinin tahririne dair ḡalışmasında şöyle der: Cābir kanalıyla gelen bir rivayet olarak bunun isnadını zikretmiştir. bk. el-Aclūnī, *Keşfü’l-Hafā*, C. 3, s. 178-179.

ğıybet ü dürûğdan nigâh itmege ve sükût-ı şabr iktidârı olmaya andan ‘uzlet ü infirâd vâcib olur. Zîrâ vahşet-i ‘uzlet ü infirada şabr itmek, muhâlaftatdan sükûta şabr itmekden âsândur. Ve vahşet-i ‘uzlete şabr, âteş-i düzağ şabrından âsândur. Ve nefis üzerine ihtilâc-ı vesâvis ve efkâr-ı fâside ve taşavvurât-ı bâtıla ve âmâl-i kâzibe ile hareket-i havâtır zebân hareketinden âsândur. Ve bu âfet ‘uzlet ile münkaṭı‘ olmaz. Belki ziyâde olur. Ve andan şabr mümkün olmaz. Meger kuvvet-i yakîn ile veyâ bir emrûn ihtimâmı ile umûr-ı dînden dile müstevlî ola ki aña mâni‘ ola veyâ cezebât-ı ‘inâyetden bir cezbe veyâ ḥatafât-ı hidâyetden bir ḥatfa anı hayret ü heyemân baḥrında ğark eyleye. Ve aña ol hâl-i istiğrâkından hiç pervâsı kalmaya. Ve bu cümleden /259b/ şabr farzdur. Ammâ şabr-ı maḥzûr ki maḥzûr muḳâbilinde meşelâ bir kimesne bir kimesnenün ḥıyânet ile ḥaremine kaşd eyler ve ol aña şabr eyler veyâ biri bir za‘îfî nâ-ḥaḳḳ öldürür. Men‘ine kâdir iken men‘ eylemez ve anuñ zulm ve fi‘line şabr eyler. Bu şabr ḥarâmdur ve şâbir bu bâbda ‘âşîdûr. Zîrâ bu kimesneye münâza‘at-ı muḥâlefet-i şer‘ şabr itmemek vâcibdür. ‘Amel-i şâbir şabrda cümle hâl ile şer‘ olıcaḳ şabr her hâlde nısf-ı îmân olur.

‘İlm-i ‘âlem-ârâya ḥafî buyurılmaya ki ḥayât-ı şūrîde âdeme her ne irişürse iki kısımdan ḥâlî degüldür: Yâ mergûb-ı nefsi veyâ mekrühîdûr. Ve âdem iki hâlde daḥı şabrdan müstağnîdûr.

Kısm-ı evvel şol nesne ki mergûb-ı nefsdür. Şıḥḥat ü selâmet ve mâl u câh ve keşret ü esbâb. Âdemî bu cümleden her birinde şabra muḥtâcdur. Ve âdemün ḥaşşıyyeti merâti‘-i şehevâtde istirsâl-i nefis ve envâ‘-ı rāḥâta irtikâb-ı ḥatır ve mübâḥâdde /260a/ taleb-i ruḥşat ve aḳsâm-ı lezzâtta inhimâkdür. Ġalibâ nefis-i insânı ğarr u ‘işyân u baṭar u tuğyâna çeker ki: ⁸⁶⁷ إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنَافٍ Ve ehl-i ma‘rifetden ba‘zı dimişler ki: “Her mü’min belâya şabr itmek olur. Ammâ ni‘met ü ‘âfiyete şabr itmek şiddîḳlar mertebesidür.” Mülk-i ‘Irâḳ u Şâm u Mışır feth olup şaḥâbe, her diyârûn emâretine meşğûl olduklarında belâ-yı faḳr u fâḳaya mübtelâ olduğumuzda ol miḥnetlere şabr itdük ammâ soñradan şâdî ve ni‘met belâsına mübtelâ olduk. Şabr itmege iktidârımız

⁸⁶⁷ Alak 96/6-7: “Gerçek şu ki, insan kendini kendine yeterli görerek azar.”

yokdur, demişler. Bu sebebdan idi ki hâzret-i Hakk celle ve ‘alâ kendü kullarına mâl u ferzend âfâtından buyurdu ki: ⁸⁶⁸ اللَّهُ لَا تَلْهَيْكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ Ya‘ nî olmaya ki sizi mällaruñuz, oğullaruñuz bizüm yādumuzdan ki miftāh-ı ebvāb-ı sa‘ ādāt ve mişbāh-ı rāh-ı derecāt-ı ‘ ināyātdur meşgūl eyleye. Ekser-i halk bu āfete mübtelā olduklarında /260b/ sâbıkā-i ‘ ināyet anlara tenbīh idüp buyurdu ki: ⁸⁶⁹ يَا أَيُّهَا النَّكَاتُ حَتَّى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ Ya‘ nî sizi keşret-i mâl u hırş hâzretümüz yādından beri eyledi. Gūr kenārına irişmeyince āgāh olmazsınız. Ve bu bīdārlik bundan evvel olmağ gerek idi, tā rāh-ı sa‘ ādet rāh-berliğine lāyık olayduñ. İmdi hâkīkatde şol kimesneye merd demek olur ki lu‘ b u lehv-i i dūnyā-yı fānī anı kūdekleri gibi oynatmaya ve ni‘ met-i recā ve kāmūrānīyi ser-māye-i ‘ işyān kılmaya. Ve gāvāyil-i rāhāt u şādumānī ile mehālīk-i tih-i tuğyāna atmaya. Ve āfiyet hālinde hudūd-ı şer‘ muhāfazasına şabr eyleye. Ve keşret-i emvāle i‘timād eylemeye. Ve zehārif-i dūnyevī firīfte olmaya. Ve lezzāt-ı fānī ile mūnis olmaya. Ve elinde metā‘-ı dūnyevīden her ne varsa cümlesi ‘āriyeti idüğün yakīn bile. Ve ‘ an-şarīb müvekkelān-ı kazā dest-i taşarrufını ol ‘āriyetden kesmek muşarrerdür. Ve anuñ istirdādından soñra ‘ azāb-ı hasret ile /261a/ müfārağat itse gerekdür, tā ka‘ -i ta‘ alluķı ile devlet-i ebedīye irse gerekdür. Ve bu sa‘ ādetuñ beşāret şerbetin şol kimesne çeker ki dāyimā ol hâzretuñ bār-ı eşkālın çeke mālda infāk ile ve tende hulķ ile ruḥkāt itmekle ve zebānda şıdk u naşīhat ile ve dilde hâkīkat fehmi ile. Ve bi‘l-cümle serāya şabr kudrete maḥrūn olduğundan miḥen-i fākaya şabrından müşkildür. Görmez misin ki ğıybet-i ta‘ām hāletinde gūrisneye at‘ime-i tayyibe huḫūrında āsāndur. Bu sebebdendür ki erbāb-ı kulūb demişler ki: ⁸⁷⁰ وَمِنْ الْعِصْمَةِ أَنْ لَا تَقْدِرَ Ya‘ nî ‘adem-i kudret esbāb-ı ‘ işmetden berīdür.

İkinci kısım havādiş-i umūrdan mekrūh-ı nefsidür. Ol daḥı iki kısmdur: Kısım-ı evvel kulūñ ihtiyārına mūrtebiḫdür. Tā‘āt ve ma‘āşī gibi ol zikr olındı. İkinci kısım meşāyib ve nevāyibdür. Ol daḥı iki kısmdur: Evveli oldur ki ibtidāsında bendenūñ ihtiyārı yokdur. Ammā vuḫū‘ından soñra /261b/ izālesinde muḥtārdur. Kudret hālinde

⁸⁶⁸ Münâfikūn 63/9: “...Mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın. ...”

⁸⁶⁹ Tekāsūr 102/1-2: “Çokluk kuruntusu sizi o derece oyaladı ki, nihayet kabirleri ziyaret ettiniz.”

⁸⁷⁰ “Bazı şeylere güç yetirememen korumadandır. (Allah Teala'nın korumasındandır.)” Gazzālī, *İhyā' u Ulūmi 'd-dīn*, C. 4, s. 70. bk. <https://shamela.ws/book/9472/1229#p1>

zâlimden ‘afv ve terk-i intikâm-ı müzî gibi. İkinci kısım oldur ki anuñ evvel ü âhîrinde bende muhtârdur. Emrâz u evcâ‘ ve meşâyib-i nefis ü cism ü mâl gibi. **Ammâ kısım-ı evvel** ki anuñ hücumı ihtiyârla degüldür. Anuñ def‘inde muhtârdur. Bir kimesne bir kimesneye nefisine yâ mālına veyâ fi‘line müte‘allık bir hıyânet itse aña mukābelesin itmek gibi veyâ sühan-ı fuḥş ile anı rencide itmek gibi. Bunda ‘afv-ı <şabr> mecniyyün [‘aleyh] mükāfāt terkiyle gâh vâcib ve gâh faẓilet olur. Ammâ vâcib cānı vâlidî veyâ üstādı olmak gibi. Bu maḥalde ‘afv vâcib olur. İkinci kısım mecniyyün ‘aleyhden ‘afv efḍal olur. Cānı anuñ berāberi veyâ dūnı mertebesinde olmak gibi. Bu ma‘nadan Hâzret-i şamedîyyet ‘azze şānuhū ḥabîbine ve kullarına ta‘lîm içün وَاصْبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ⁸⁷¹ diyü ḥiṭâb buyurur. Bu sebebden idi ki hâzret-i Resûl /262a/ şallallāhu ‘aleyhi ve sellem ġanāyimden bir ḥamlı-mālî kısmet iderken A‘râb’dan biri: “Bu bir kısmetdür ki rızâ anda mer‘î degüldür.” didi. Hâzret-i Resûl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem istimâ‘ itdükde ġaẓabından ruḥsâr-ı mübâreki surḥ oldı ve “Qarındaşum Mūsâ’ya rahmet olsun ki ümmeti kendüyi rencide iderlerdi ve ol şabr iderdi.” diyü buyurdi. Şāḥābe rıdvānullāhi te‘ālā ‘aleyhim ecma‘în: “Her⁸⁷² kim ḥalkuñ îzāsına şabr eylemez biz anuñ îmānın îmāna ‘add itmezüz.” diyü buyururlar imiş. Ve Cibrîl ‘aleyhi’s-selām hâzret-i Resûl ‘aleyhi’s-selāmı mekârim-i aḥlâka taḥrîş iderdi. Hâzret-i Resûl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem mecāmî‘-i mekârim-i aḥlâkdan su’âl itdükde Cibrîl ‘aleyhi’s-selām: “Mekârim-i aḥlâk oldur ki her kim münkaṭı‘ ola sen aña peyvend eyle. Ve her kim seni ḥayrından maḥrûm eyleye sen anı ‘aṭâ ile şād eyle. Ve her kim saña zulm eyleye sen aña iḥsânı dirîğ eyleme.” **İkinci kısım** meşâyib ve nevâyibden ki /262b/ evvel ü âhîrinde şabr itmek bendenüñ ihtiyârıyladur. Merg-i evlād u aḥbâb ve helâk-i emvâl ve âlām [u] eşkām hücumıyla rüzâl-i şıḥḥat ve sâyir belliyyât gibi. Ve bu cümleye şabr a‘lâ‘-i maḳāmât ve erfa‘-ı derecâtdandur. **İbn-i ‘Abbās** raḍıyallāhu ‘anhümâ: “Şabr Qur’ân’da üç mertebedür.” diyü buyurmışlar. “Evvel edâ‘-i ferâyize şabr ve bu şâbirüñ üç yüz mertebesi vardır. İkinci maḥârime şabr ve bu şâbirüñ altı yüz mertebesi vardır. Üçüncü meşâyibden şadmet-i evvele şabr ve bu şâbirüñ tokuz

⁸⁷¹ Müzzemmil 73/10: “Onların (müşriklerin) söylediklerine katlan ve onlardan güzellikle ayrıl.”

⁸⁷² her: امر, nüsha.

yüz derecesi vardır. Bu mertebenün fezâyilden iken ferâyizden sâyir merâtibe fazîleti şol cihetdendir ki her mü'min ki şâdıkdur edâ'-i ferâyiz ü ictinâb-ı maḥârima şabr itmege kâdirdür. Ammâ vürüd-ı meşâ'ibün evvel saṭvetine şabr itmek kuvvet-i taḥammül-i aḳviyâ'-i erbâb-ı yaḳîn ve şihḥat-i taşarruf-ı etḳiyâ'-i ehl-i temkînden ḡayr-ıla müyesser olmaz.” Bu cihetden /263a/ ḥazret-i Resûl şallallâhu ‘aleyhi ve sellem: “Ey bâr-ı Ḥudây! Ben senün ḥazretünden yaḳîn recâ iderem ki ol yaḳîn kuvvetiyle meşâyib-i dünyâyı baña âsân idersin.” diyü buyurdu. **Ve yine** ḥazret-i Ḥaḳḳ celle ve ‘alâ buyurur ki: “Bir ḳulı bir belâyâ mübtelâ itdükde ol bende şabrı şî‘âr-ı ḥâl idine ve her su‘âl idene bizden şikâyet eylemeye. Gûşt-ı şüriden bihter gûşt-ı ma‘nevî geydürürüz. Ve bâtınında ḥûn-ı cismâniden bihter ḥûn-ı rûḥânî revân ḳılırız. Andan sonra eger sa‘âdet virürsevüz evsâḥ-ı ḡubâr-ı âşâmîyi dâmen-i himmetinden silkerüz. Ve eger rûḥın ḳabz⁸⁷³ idersevüz anı menzil-i revḥ ü rıdvâna ırgürürüz.” diyü buyurmışlar. **Rivâyet olunur ki:** Ḥazret-i Dâvûd ‘alâ nebiyyinâ ve ‘aleyhi’s-selâm münâcâtında: “İlâhî! Dil-i ḥazîn ve bâtın-ı pür-süz u enîn ile şademât-ı belâ ki rızân vefâsına şabr eyleyin. Miskîn ḡam-zedenün cezâsı nedür?” didi. Ḥazret-i Ḥaḳḳ celle zikruhû: “Ol bendenün cezâsı oldur ki aña /263b/ ḥil‘at-i îmân iḥsân idevüz ve bu ‘atâyı ni‘met-i bî-nihâyeti hergiz kendüden almayavuz.” diyü buyurdu.

‘İlm-i şerîfi ḥafî buyurılmaya ki meşâyibe şabr üç derecedür:

Derece-i evvel oldur ki egerçi ṭab‘-ı şâbir nefs-i muşîbete kârih olur ammâ şaḳḳ-ı cüyûb u ḍarb-ı ḥudûd u ceza‘la şekvâda mübâṭana ḳılmaz. Ve melbes ü mefreş ü maṭ‘amda ‘âdeti taḡyîr eylemez. Ve izḥâr-ı ‘alâmât-ı muşîbet birle kendüyi ḡayrdan temyîz itmez. Bu umûrı ki taḥt-ı ihtiyârında ri‘âyet itdükde vücûd-ı kerâhet ki ihtiyârında degüldür anı şâbirler derecesinden sâḳıṭ eylemez. **Naḳl-i şaḥîḥdür ki:** Ferzend-i Resûlullâh İbrâḥîm vefât itdükde ḥazret-i Resûl’ün şallallâhu ‘aleyhi ve sellem mübârek dîdelerinden yaş aḳdı. ‘Abdu’r-raḥman bin ‘Avf: “Sen bizi bundan men‘itmiş idün.” didi. Ḥazret-i Resûl şallallâhu ‘aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Bu

hazret-i Hakk celle zikruhü rahmetinüñ nişânıdır ki anuñ âşârı dil ü dîdeden zâhir olur. Ve âşâr-ı rahmet-i /264a/ rahmânîyi kullarından <kullarından> şıfât-ı rahmet ile mevşûf olmayanlardan ğayrı yoymaz.”

İkinci derece oldur ki şâbir ni‘met-i şâfî-i bî-ğâyete ve devlete bâkî-i bî-nihâyete te‘emmül eyleye ki hazret-i Hakk celle ve ‘alâ muşîbâta şabr muķâbelesinde va‘de buyurmuşdur. Ve miñnet-i haķîri ol ni‘met-i haķîr ile nisbet ider. Ve ‘ayn-ı ‘ayân ile şevâb-ı ‘azîm ve ecr-i bî-hisâb u cûdıyla müteyaķķın olduķda faķd-ı ni‘met-i cismânî ve selb-i râhat-ı nefsanîye râzî olur. Meşelâ bir kimesne bir kimesneye hâlde bir harez virür ve istikbâlde andan bir zî-kıymet cevher alır. Cevher huşûlinde müteyaķķın olduķda lâ-cerem harez virmesine râzî olur. Ve anuñ virmesinde kendüye aşlâ kerâhet târî olmaz.

Üçüncü derece oldur ki âfitâb-ı ‘inâyet-i ezeli bendenüñ zerre-i vücûdını levâmi‘-i ihtîşâşdan bir lem‘a ile haķf eyler. Ve hâcib-ğayret kisvet-i mecâzîyi egninden çeker. Ve telâţum-ı /264b/ emvâc-ı ‘izzet reşehât-i şehvet ve kaţarât-ı irâdetini irâdet-i Hakk deryâsında ğarķ eyler. Ve delîl-i hidâyeti âyîne-i maħabbeti ‘ayn-ı basîreti muħâzâtına tutar, tâ ol âyîne-i murâdda maħbûbı görürler. Ve küdürât-ı murâdât-ı nefsanîden güşe-nişîn olur. Ve murâdını ‘ayn-ı murâd-ı maħbûb bilür. Ve her hâdişe şaħîfesinde كُلُّ مَا يَفْعَلُ الْمَحْبُوبُ مُحَبُّوبٌ⁸⁷⁴ şırrın olur. Bu ma‘nâ şıddîķlar şîmesi ve ikinci zâhidler şîvesi ve evveli tâlibler resmidür.

Ve tâlibe a‘dâ’-i dîn def‘inde murâķabe-i evķât ve muħâfazat-ı tâ‘ât şabrı gibi şalâh olmaz. Ve dilde cereyân-ı vesâvis-i şeytânî ve seyelân-ı hevâcis-i nefsanî zurûf u âvânîde hevânuñ seyelânı gibidür. Görmez misin ki zarf âb ile pür olduķda hevânuñ yiri ķalmaz. Ve ol zarf şudan hâlî olduķça yirine hevâ gelür. Ke-zâlik her dil ki müstağraķ-ı ahķâm-ı ma‘ârif-i rabbânîdür. Anda vesâvis-i /265a/ şeytânînüñ mecâli yokdur. Ve ma‘ârif-i dînden ğaflet miķdârı maħall-i cevalân-ı şeyâtîn olur. Nitekim

⁸⁷⁴ “Sevgilinin her yaptıķı sevilir.”

hazret-i Haḵk celle ve ‘alā buyurur ki: ⁸⁷⁵ وَمَنْ يَعْنُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمَنِ نُقِصَ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ. Ya‘nī her kim bir laḫza gönlini bizüm yādumuzdan götüre ve nefsinı ḡaflet zulmetinde geçüre celāl-i ‘izzetümüz bir şeytānı aña ḥavāle eyleye, tā anı tih-i bu‘dda bend-i ḡafletle bend ide ve bārān-ı idbār u şekāveti üzerine yaḡdura. Bu eelden hazret-i Resūl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Ḥazret-i Haḵk celle zikruhū cūvān-ı bī-kārı düşmen tutar.” Zīrā dil-i cūvān bevā‘iṣ-i dīnden ferāḡat vāsıtasıyla mu‘aşşeṣ-i şeyātīn olur. Ve taşarruf-ı kurenā‘-i şeyātīn āfet-i ḥizlāna ırgürür.

Hüseyn Manşūr-ı Ḥallāc ḡuddise sırruhūdan naql olunur ki ḥālet-i şalbdā “Taşavvuf nedür?” didiler. ⁸⁷⁶ هِيَ نَفْسُكَ إِنْ لَمْ تَشْغَلْهَا شَغَلَتْكَ didi. İmdi şabrda şābirūn kemālī oldur ki /265b/ her mezmūm u maḥmūd olan ḥareketden şabr eyleye. Ve ḥareket iki nev‘dür: Zāhir ve bāṭın. Ve ḥareket-i bāṭına şabr evlādur. Zīrā ol cünd-i ṭayyār ve ḥareket-i zāhir cünd-i seyyārdur. Ve bu şabr dāyimdür ki müfāraḡat-ı rūḡdan ḡayrı ile münḡaṭı‘ olmaz. Kemāl ṭāliblerinūn merkebi aḡvālden her ḥālde şabrdan ḡayrı degüldür. Ammā aḡvāl-i aḡkām-ı te‘āḡub-ı ezmine ve āsar-ı tefāvūt-i emkine vāsıtasıyla muḡtelif olur. Ve bu şıfatūn esāmisi daḡı bī-ḡasebī iḡtilāf ḡāl muḡtelif olur. Ve her maḡhalde ol ḡāle münāsib āḡer ismle itlāḡ olınmış olur. Meşelā muşībāta şabr zāhir olursa aña şabr dirler ve bu maḡhalde anuñ ism-i ḡaḡīḡīsinden ‘udūl itmezler. Ve eḡer baṭn u ferc şehvetinden olursa ‘ıffet dirler. Ve eḡer ḡālde ḡayrdan iḡtimāl olursa aña zabṭ-ı nefis dirler ve muḡābilinde baṭardur. Ve eḡer ḡālet-i ḡarb ü muḡātelede olur aña şecā‘at dirler ve muḡābilinde cübndür. /266a/ Ve eḡer ḡālet-i fūrū ḡorden-i ḡışm olursa aña ḡilm dirler ve muḡābilinde tehettükdür. Ve eḡer nevāyib-i rüzigārdan bir nāyibe zuhūrī ḡāletinde olursa aña sa‘at-i şadr dirler ve muḡābilinde zacirdür. Ve eḡer kelām iḡfāsında olursa aña kitmān-ı sırr dirler ve muḡābilinde izā‘atdür. Ve eḡer şabr fużūl-i māldan olursa aña zühd dirler ve muḡābilinde ḡırşdur. Ve eḡer ḡuzūzdan şabr ḡadr-i yesīr üzre olursa aña ḡanā‘at dirler ve muḡābilinde şerehdür. Bu ḡıyās üzre ‘ārif naḡar-ı başīret birle te‘emmūl itdükde ekşer-i ebvāb-ı imānı bu şıfatda bulur. Bu cihetden idi ki cumḡūr

⁸⁷⁵ Zuhurf 43/36: “Kim Rahmān’ı zikretmekten gafil olursa, yanından ayrılmayan bir şeytanı ona musallat ederiz.”

⁸⁷⁶ “Sen nefsinı oyalamazsan o seni oyalar.”

hazret-i Resûl ‘aleyhi’s-selâma ĩmândan su’âl itdiler. Şabrdur, diyü buyurdılar. Zîrâ anuñ haķķatı ekşer ahlâķ-ı şıfât-ı ĩmâna şâmildür. Ve bir gürüh ki menâzil-i râh-ı sa’âdet seyrinden girü kalduķları tayş-ı nefsanî vâsıtasıyla isti’câl-i huzûz-ı cismânîyle bu şıfatuñ istimdâdından ģâfil olduķlarındandır. /266b/ Ve kılllet-i mülâzemetleri ‘illet-i muķâta’at oldu. Ve bu ‘illetüñ mu’âlecesin terkîb-i ma’cûn-ı ‘ilm ü ‘amel ile bilmediler. Ve aķsâm-ı ‘ilel-i mâni’a maķâm-ı şabr tahķķından muhtelifdür. Ol ‘ilelün mevâddı ihtilâfı sebebi ile mu’âlece muhtelif olur. Meşelâ bir kimesnenün şehvet-i viķâ’ı ģâlib ola ve bu şehvet ģalebesi aña muvâzabet-i tã’ât şabrından mâni’ olur ve ma’âşîye çeker. Bu kimesne bu şehvetün taz’îf ve şabruñ takvîyeti huşuşında beş nesneye muhtâcdur:

Üçü taz’îf-i şehvet ve ikisi takvîyet-i şabr için. Ammâ taz’îf-i şehvete müte’allık olanuñ evveli oldur ki mâdde-i kuvvetinde nazar eyleye ki at’ime-i tayyibedür ki muħarrik-i şehvetdür. Ednâ vü eķall-i tã’âm iftârında devâm-ı şabr u iķtişârla ol mâddenün şavletin kesr eyleye. İkinci hâlde anuñ teheyyüc esbâbın kaķ’ eyleye ve müheyyic-i şehvet şûret-i müştehîde ki maṭṭıyye-i şehvetdür, nazardur. Zîrâ nazar muħarrik-i dil ve dil muħarrik-i şehvetdür ve bunuñ ‘ilâcı /267a/ ‘uzlet ü ihtirâz-ı mevânî-i taşvîr-i şuver-i cemîledür. Nitekim hazret-i Resûl şallallâhu ‘aleyhi ve sellem buyurur ki: ⁸⁷⁷ النَّظَرُ سَهْمٌ مَسْمُومٌ مِنْ سِهَامِ إِبْلِيسَ Ya’ nî nazar-ı şeytân ‘aleyhü’l-la’ ne tîrlerinden bir tîr zehr-âlûddur. Ve bu tîre ‘uzlet ü infirâdla muħâfaza-i nazardan özge siper olmaz. Üçüncü nefse maṭlûb-ı nefis olan mübâhât cinsinden az nesne ile tesellî vire. Ekşer-i hâķķında mu’âlece envâ’ınuñ enfa’ıdır. Zîrâ ekşer-i emzicenün hâli ģızâ kaķ’inde za’îf ve tã’âtden kılmaķdır. Mâdde-i şehvet-i münķaṭı’ olmaz. Bu sebebdan hazret-i Resûl şallallâhu ‘aleyhi ve sellem bu ‘ilâcı sâyrinden taķdîm idüp: ⁸⁷⁸ عَلَيْكُمْ بِالْبَاءَةِ فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَعَلَيْهِ بِالصَّوْمِ diyü buyurdu. Bâh lûgatde cimâ’a dirler. Murâd tezvîcdür. Ya’ nî tezvîc ve nefsünüzi anuñla hıfz eyleñ. Eger iķtidârunuz yoĝ-ısa rûze tutuñ. Ammâ takvîyet-i bâ’ iş-i dîn iki nev’ üzredür: /267b/ Tergîb-i nefis ile fevâid-i

⁸⁷⁷ Hadis-i şerif: “(Harama şehvetle) bakış, İblis’in oklarından bir oktur. ...” bk. el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, C. 4, s. 243.

⁸⁷⁸ Hadis-i şerif: “Evlenmek size gerekir, evlenmeye gücü yetmeyene ise oruç gerektir.” Suyûtî, *Câmi’u’l-Kebîr*, C. 5, s. 693. bk. <https://shamela.ws/book/127677/3842>

‘iffet ü takvîyet ve dîn ü dünyâda hiss-i ‘avâkıbı ol im‘ân-ı nazar ve keşret-i te‘emmül ile hâşıl olur ki fazl-ı şabr ve derecât-ı şâbirde vârid olan aḥbâr u âşârda tefekkür eyleye. Ve menâkıb u me‘âşir-i ekâbir-i ümmetde şulehâ vü etḳıyâ vü hulefâ’-i râşidîn ki niçe gün muvâzabet-i tâ‘ât ve miḥen-i beliyyâta şabr eylediler ve ol sebep ile pâdişâhî-i ebedî ve na‘îm-i sermedîye vâsıl oldılar. Ve za‘f-ı hâlât ve âşâr-ı kemâlâtı sebep-i hidâyet-i cihân u cihâniyân oldılar. Te‘emmül eyleye ve aḥvâl-i ġâfilân-ı cebbâr ve hevâ-perestân-ı tîre-rûzigârdan endîşe kılmaya ki bir niçe gün ġavâyil-i şeytânî ve maḥâyil-i nefsanî ile firîfte ve neyl-i lezzât [ve] ḥuşul-i esbâb-ı shevât ile mağrûr oldılar. Aḥir dest-i ecel tîğ-i fenâ ile ol ḥâksârlaruñ ḥunın dökdi ve ġarbîl-i belâ ile ḥâk-i ḥasret ü şekâveti ol müdbirleruñ farkı üzreeledi. Ġayret-i cebbârı ol /268a/ maḥzûllere şerbet-i hevân u ḥırmânı içürdi ve satvet-i kaḥhârî ol ġâfilleri ‘ibret-i cihân eyledi. Tâlib-i sa‘âdet-i dîn bu me‘ânî emşâline nazar itdükde bâ‘iş-i dîn bî-reyb ḳavî olur. Ve ikinci nev‘ oldur ki bâ‘iş-i dîn ki şabrdur. Muşâra‘at-ı hevâyâ tedricle mu‘avved eyleye. Ve aña ġalebe-i lezzet-i şehvet ḥâlinde şerbet-i zafer-i ‘uḳûbât içüre. Zîrâ kâr-ı saḥta mümâreset ve ‘âdete mülâzemet umûr-ı hâyil ta‘arrûzına mü‘ekked-i ḳuvvet ü şecâ‘atdûr. Bu sebebdendür ki mellâḥ u ḥammâllaruñ ḳuvvetleri fuḳahâ vü şulehâ ḳuvvetlerinden ziyâdedür. Zîrâ bu tâ‘ife’nüñ ḳuvveti ṭavl-ı mümâreset ile mü‘ekked olmamışdur. Ve bu me‘ânî taşarrufât-ı envâ‘-ı şabrdan ḥarekât-ı zâhire minhâc-ı ‘ilâc-ı ‘ilel-i mevânî‘dür. Ammâ ḥarekât-ı bâṭın ki ihtilâc-ı nefis ve cevelân-ı ḥâṭırdur. Fâyite⁸⁷⁹ ġayr-ı müdrik yâ müstaḳbel ġayr-ı ḥâşılinda fâyite-i zamânda taḳyî⁸⁸⁰ ve tekdîr-i âyîne-i cinândur ve âlet-i iktisâb-ı kemâl bendenüñ cevher-i dili /268b/ ve biḳâ‘at-ı ‘ömri esrârından bir sırdur. Ve cevher-i dilüñ bir ḥâşşası vardır ki enfâs-ı ‘ömrden her nefesde esrâr-ı âşâr-ı ef‘âl ve şıfât-ı ḥâzret-i şamedîyyetden te‘emmül ü tefekkür vesîlesiyle bir sır kesb itmek olur ki miftâḥ-ı der-i devlet-ḥâne-i ebedî ve saltanat-ı sermedî olur. Bu cevheri ġubâr-ı ḥavâtır-ı nefsanî ve âşâr-ı shevât-i cismânî ile mükedder ü müdenneş itdükde ve bu sa‘âdetüñ iktisâbından maḥrûm olduğda ġubn-i bî-ġâyet ve ḥüzn-i bî-nihâyet olur. Ve bu âfetden devâm-ı infirâd ve

⁸⁷⁹ fâyite: fâyide, nüsha.

⁸⁸⁰ fâyite-i zamânda taḳyî‘: taḳyî‘-i zamân, KM.

enfās u evķāt muķāsebesinde ķabs-i nefis ve murāķabe-i āsār-ı nefehāt ve ehl ü ferzend ve cāh u mālđan ķať -i ‘ alāyık ve terk-i muķārın ü ihvān u aşdıķā vü aķrāndan teberrā ve ehl-i zamāndan bir gūşede inzivā ve zevāyā-yı büyütdan bir zāviyede i‘tizāl ve ķadr-i ķūtlā iktifā ve zıkr-i ⁸⁸¹ حَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ ihtimāmdan ğayr-ıla müyesser olmaz. Devām-ı zıkr ğalebesinden şöıra istişķāb-ı mecāl-i fıkr /269a/ ve melekūt-ı zemīn ü āsumānda seyr-i bāťın ve müşāhede-i ‘ acāyib-i şun‘ ve şafahāt-ı ekvāna esrār-ı ķudret-i ğazret-i ğallāķī ve derecāt-ı melā’ike ve ins ü cān ğaķāyıkına ıttılā‘ a muķtāc olur. Bu fetķūn cemālī yüz gösterüp bu sa‘ ādetūn ķapısı gūşüde olduķda bu me‘ ānīnūn āsār-ı yümni ile taĥayyülāt-ı nefsanī münķaťı‘ ve ceşş-i tesvīlāt-ı şeytānī münhezim olur. Ve nesīm-i nefehāt-i elķāf-ı rabbānī meĥābb-ı bevādī-i keremden vezīde ve burūķ-ı envār-ı ta‘ rīfāt-ı ğaķķānī başiret-i sālīki tecelliyāt-ı enfās-ı rahmānī ile bīnā ve ğadāyık [u] riyāz-ı ķalbī telvīķāt-ı vāridāt-ı ğaybī ile müzeyyen olur. Ve şafā-yı zülāl-i berdū’l-ı yakīn ğaleyān-ı kıdr-i hevāyı dīnlendürür.⁸⁸² Ve āsār-ı zılāl-i sübūķāt-i sekīne-i nefis-i emmāreyi muţma’inne eyler. Ve tenezzülāt-ı envār-ı melekī ķuvā-yı nefsanīye kisvet-i rūķānī geydürür.⁸⁸³ Ve ĥüsnden şöıra bu ĥālātuñ zūĥūrı ve bu sa‘ ādetūn bürüzı bi-ķasebi /269b/ tevķīķ ‘ ināyetdür. Ve ol ĥuşul-i şayd ve ğanīmet meşābesindeki vufūr u ķuşūr ĥuşulı bi-ķasebi maķādīr erzāķdur. Niķeler sa‘ y u ķuşış-i bisyār itdiler ve az buldılar. Ve nicelere sehl ve sa‘ y-ı endek ile ğanīmet-i bisyār el virdi. Zīrā ebvāb-ı ğazāyin-i melekūtī cezebāt-ı cenāb-ı rahmānī ve mefātīķi ebvāb nefehāt-ı elķāf-ı rabbānīdür ve anuñ ĥuşulı bendenūñ iķtiyārıyla degüldür. Ammā şol miķdārda bende muķtārdur ki dilini taşfiye ve umūr-ı dünyevīden ķať -i şevāğıl ve murāķabe-i laķazāt ve muķāsebe-i evķātla añā mu‘ ārız eyler. Egerķi bir ğün⁸⁸⁴ ve bir sā‘ at cezebātdan bir cezbe vürūdından ve nefehātdan bir nefķa ĥübūbından ĥālī degüldür. Ammā ĥuşul-i esbāb-ı semāvīnūñ ķillet ü kesretinden ki kimesnenūñ añā ıttılā‘ ı yokdur ve evķāt-ı şerīfede istinzāl-i emķār-ı mevāhibden ğayrı taķviyeti ve ĥalde muķāfazat-ı şerāyiķle ictimā‘-ı himemde bendenūñ vüs‘ati yokdur. Ve nitekim eyyām-ı rebī‘de /270a/

⁸⁸¹ Furķān 25/58: “Ölümsüz ve daima diri olan Allah ...”

⁸⁸² dīnlendürür: دِنْلِنْدُرُرُ, nüsha.

⁸⁸³ geydürür: كَيْدُرُرُ, nüsha.

⁸⁸⁴ ğün: ğöz, nüsha.

ķuvvet-i intizār-ı emtār ve hāl-i terāküm-i ğuyūmuñ eķeri vardır. Ke-zālik evķāt-ı űerīfe ve ictimā‘ -ı himemde sünnet-i ilāhī ve taķrīr-i rabbānī ħükmi ile istidrār-ı emtār-ı mükāűefāt-ı melekūtī ve leťâyif-i müsāvāt-ı ħāzret-i ceberūtī iķün intizār-ı nefeĥāt-ı raĥmet eķeri andan ķavī ve netāyic-i āűarı ziyādedür. Zīrā bu hālātuñ mecārī-i cereyānı tālībūñ dili ve bu sa‘ ādetūñ iűrākı maťla‘ ı rāġıbuñ rūĥıdır ki bu ikisi ebvāb-ı ħazāyin-i ma‘ nevidür. Ammā ķufl-i űhevāt anı bend ve taleb-i lezzāt yolını sedd itmiűdür. Ve sen ‘alāyıkūñla andan maĥcūb olmiűsin ve űūmī-i űhevāt ile ol devletden maĥrūm ķalmıűsin.

űi‘r:⁸⁸⁵

ميان آب حياتی و آب ميجویی
فراز گنجی و از فاقه در تک و پویی

تو کوی دوست همی جویی و نمی یابی
که کر نظر بحقیقت کنی تو آن کویی

گلی ز گلشن وصلی فتاده اندر خاک
ميان کلشن حرص و هوا اچه ميجویی

/270b/ Ĥaberde gelmiűdür ki: Ĥāzret-i Ĥāķķ celle ve ‘alā ħāzret-i Dāvūd’a ‘a. m. vaĥy itdi ki: “Ey Dāvūd! Kūr-dilān-ı ‘amā’-i ğaflete di ki ‘cevāhir-i ħazāyin-i ‘ālem-i keűfī gökdedür kim indürür veyāĥud yirdedür kim ķıķarur’ dimesünler ki kemāl-i ĥikmetümüz birle dillerüñüzi ħazāyin-i cevāhir-i ĥāķāyık-ı melekūtī ķılımiűuz. Ve nuķūd-ı esrār-ı cenāb-ı kibriyāyı anda vedī‘at itmiűüz. Ammā siz anı ĥāk-i űhevāt ile pūűide ve ĥar-seng-i ‘alāyık ile mesdūd itmiűsin. Ciyef-i űhevāti dūnyā mezbelesine atuñ. Ve nefsüñüzi ĥuzūrumuzda ādāb-ı rūĥāniyyāt birle mü’eddeb eyleñ, tā emtār-ı

⁸⁸⁵ Ölümsüzlük suyunun iķindesin ama su arıyorsun. Bir hazinenin üzerindesin ama yoksulluktan öteye beriye koűuşuyorsun (arayıűtasın).//Sen dostun yaűadıġı yeri arıyorsun ve bulamıyorsun. (Oysaki) hakikat ile nazar eylesen sen o mahaldesin.//Vuslat bahķesinden bir ķiķek topraġa dūűmüű. Hırs ve arzu bahķesinin ortasında ne ararsın?

leṭāyif-i mevāhibi şudūruñuz riyāzına yağduram ve yenbū‘-ı dilden zülāl-i esrārı zebānuñuza cārī eyleyem. ⁸⁸⁶جَعَلْنَا اللَّهُ مِنْ عِبَادِهِ الطَّاهِرِينَ وَرَزَقْنَا جَزَاءَ الصَّابِرِينَ بِفَضْلِهِ وَرَحْمَتِهِ

ONUNCİ BÂB

Mezemet-i tekebbür ü gāzab ve fażīlet-i tevāzu‘ u ‘afv ki āfāt u levāzım-ı umūr-ı hükümet /271a/ ü emāret-dendür ve aḡsām-ı kibr ve ‘alāmāt-ı vüçüd ve ḡaḡīḡat u āfāt u esbāb-ı zuhūr u keyfiyyet izāleti beyānındadır.

Ḳāle’llāhu te‘ālā: ⁸⁸⁷سَأَصْرَفُ عَنْ آيَاتِي الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ Ḥazret-i Ḥaḡḡ celle ve ‘alā menkūsān-ı mehāvī-i tekebbür tehdīdi ve menḡūsān-ı mesāvī-i tecebbür tevbiḡi içün buyurur ki: “Bir gün ola ki mütekebbirān-ı merdūdı āyāt-ı nefehāt-ı elṡāf-ı rabbānī müşāhedesi lezzetinden maḡcūb ve mütecebbirān-ı maṡrūdı nešemāt-ı envār-ı rüḡānī müṡāla‘ ası zevḡından maḡrūm eyleyem.” Ve riḡāb-ı cebbārān-ı maḡzūli selāsıl-i ālām-ı nīrānī ile beste kılam. Ve ⁸⁸⁸بِغَيْرِ الْحَقِّ lafzında bir işāret vardır. Ya‘nī bisāt-ı ‘ubūdiyyet üzre bī-kerāmet-i taḡvā ululıḡ istediler ve mübārizān-ı ṡarīḡat meydānında bī-ḡuvvet-i ma‘nā kemer-i da‘vā bağladılar. Bu sebebden idi ki imām-ı muḡaḡḡıḡ-ı sābıḡ Ca‘fer-i Şādıḡ’a ‘aleyhi ve ‘alā ābā’ihi’s-selām didiler: ⁸⁸⁹إِنَّ فِيكَ كُلَّ فَضِيلَةٍ إِلَّا أَنْتَ /271b/ Ya‘nī bir ṡā’ife ki aḡlāḡ-ı nefsanīyi maḡām-ı fenāda şarf ideler ve ḡāne-i vüçüdı şıfāt-ı beşerīden ḡālī kıllalar ve ḡāşāk-i hestīyi zāviye-i nā-būda şalalar. Elbette ol maḡbūllere tecerru‘-ı merāret-i fenādan şoñra şerbet-i beḡā ṡatdururlar ve ba‘zısına bārgāḡ-ı liḡāda libās-ı ḡilm ü ḡayā geydürürler. Ve bir cemā‘ati ta‘azzüz ü kibriyā ḡil‘atine maḡşuş iderler. Andan şoñra maḡām-ı şaḡvda bu şıfātuñ āşārını vüçüd-ı ‘azīzlerinde zuhūra getürdüklerinde ‘āmm ke’l-en‘ām anı anlardan tekebbür bilürler. Ammā ‘ārif-i muḡaḡḡıḡ bilür ki ol ta‘azzüz Ḥaḡḡ’a ve tecellī-i salṡanat-ı kibriyā’-i muṡlaḡadur ki ebdān-ı zākiyye ve ecsām-ı

⁸⁸⁶ “Allah bizi tertemiz kullarından eyledi; fazla ve rahmetiyle sabreden kullarının hak ettiḡi gibi rızıklandırdı.”

⁸⁸⁷ A’rāf 7/146: “Yeryüzünde haksız yere böbürleneni āyetlerimden uzaklaştıracāḡım. ...”

⁸⁸⁸ A’rāf 7/146 ayetinden iktibas; “haksız yere”

⁸⁸⁹ “Sende her tür güzel özellik var ancak büyükenen birisin. Bunun üzerine ‘kibirli deḡilim’ dedi ancak Ḥaḡḡ’ın büyüklüḡü bende bu kibir şeklinde tecelli etmiştir.” bk. İbn Arabī, *Tefsīrū’l-Kur’ānī’l-Kerīm*, 2 cilt (Beyrut: Dāru’l-Kütübi’l-İlmiyye Yayınları, 2001) C. 1, s. 265.

tāhirelerinde zuhūra gelür. Ne kendülerün yanında miqdârı ve ne redd ü kabûl-i halk ile ârām u kararları ve bu şıfatuñ zuhûrında ihtiyârları vardır بَلْ يَفْعَلُ اللَّهُ بِهِمْ مَا يَشَاءُ وَ يَحْكُمُ /272a/ Ve der-i medîne-i ‘ilm ve menba‘-ı kerem ü hilm şeh-bâz-ı fezâ-yı ezelî Emîrû’l-Mü’mînîn ‘Alî kerremallâhu vecchê buyurdı ki: مَا أَحْسَنَ تَوَاضُعِ الْغَنِيِّ فِي مَجْلِسِ الْفُقَرَاءِ رَغْبَةً فِي ثَوَابِ اللَّهِ تَعَالَى وَمَا أَحْسَنُ فِي ذَلِكَ نَبِيُّ الْفُقَرَاءِ عَلَى الْأَغْنِيَاءِ ثِقَةً بِاللَّهِ⁸⁹⁰ Bu ma‘ nâyâ işâretdür. Zîrâ tekebbür-i aġniyâ naĥvet-i nefsanî ve ‘avârız-ı umûr-ı fânî sebebi olur ki ol [bi-]ġayri ĥaĥdur. Nitekim tenzîl-i furĥânî ve ĥiĥâb-ı rabbânîde vârid olmışdur ve tekebbür-i dervîş-i ‘ârifullâh ve bi’llâhdur ve bu aĥsen-i aĥvâl-i faĥîrdür. Zîrâ bu ma‘ nâ anuñ kuvvet-i yaĥînine dâldür. Bunda ma‘ lûm idinürsin ki mûcib-i noĥşân-ı câhil-i ġâfil olan mûriş-i kemâl-i ‘ârif-i kâ mildür.

Naĥl olunur ki: Yaĥyâ bin Mu‘âz Râzî ĥuddiset esrâruhû buyurdı ki: “Mâl-ı dünyevî sebebi ile tekebbür eyleyen kimesneye tekebbür itmek ‘ayn-ı tevâzu‘dur.” Bunda bu ‘ârifden tekebbür ĥükm-i ‘aks olur.

Ve aĥbârda gelmişdür ki: “Ġâfil mütekebbirleri gördükde tekebbür eyleñ ki ol sevret-i tekebbürlerin /272b/ şikeste kıılır.”⁸⁹² Ve eger bu maĥalde tekebbür-i ‘ârif ĥâ‘ât-i râfi‘a olmayaydı ĥâzret-i Resûl şallallâhu ‘aleyhi ve sellem bu minvâl üzre buyurmaz idi.

Ebû Hüreyre radıyallâhu ‘anh rivâyet kıılır: Ĥâzret-i Resûl şallallâhu ‘aleyhi ve sellem buyurdı ki: “Ĥâzret-i Ĥaĥĥ celle ve celâluhû buyurur ki: Şıfat-ı kibriyâ niĥâb-ı cemâl ve şıfat-ı ‘âzamet perde-i kemâlümüzdür. Her kim ĥuzûz-ı nefsanî ve tesvîlât-ı şeytânî ile bu iki şıfatuñ birinde cenâb-ı ‘izzümüzle münâza‘a eyleye, biz anuñ nefs-i ĥabîşini deryâ-yı ġâzab-ı cebbâriye ġarĥ iderüz ve cism-i ĥasîsini vuĥûd-ı âteş-i cehennem kıılırız.”⁸⁹³

⁸⁹⁰ “Bilakis Allah dilediğini yapar ve dilediğine hükmeder.”

⁸⁹¹ “Zengin kişinin Allah’tan sevap umarak fakir meclisinde tevazu göstermesi ne kadar güzeldir. Bundan güzeli de olsa fakirlerin Allah Teala’ya güvenerek zenginlere karşı dik durması/büyüklik gös termesidir.”

⁸⁹² Irâkî, *el-Muġnî*, s. 1255. bk. <https://shamela.ws/book/21550/3600>

⁸⁹³ el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, C. 3, s. 244.

Abdullāh bin ‘Ömer raḍıyallāhu ‘anhümā rivāyet eyler ki: Hāzret-i Resūl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Her ḥasīs-i kec-reftār ki nefsi-i tebehkārīnūn dergāh-ı ‘izzetde zerre kadar miḳdārı var kıyās eyleye. Dest-i ğayret-i cebbār ol tīre-rūzigārūn cism-i ḥabīşini ‘azāb-ı ḳaṭī‘at-i nār ve faẓīḥat-i ‘ārla mübtelā eyler. Ve hāzret-i İlähī /273a/ ol maṭrūd u maḥzūli ser-nigūn ḳa‘r-ı cehenneme şalar.”⁸⁹⁴

Ebū Hüreyre raḍıyallāhu ‘anh rivāyet kıılır: Hāzret-i Resūl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurur ki: “Her kimūn nefsi dāne-i ḥardal kadar ḥabs-i kibrden mülevveş ola ve anuñ izālesine sa‘y itmeye bihişt-i ‘adne ki ḥāne-i pākāndur, dāḥil olmaz.”⁸⁹⁵

Ve yine rivāyet kıılır: Hāzret-i Resūl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurur ki: “Cebbārān-ı bī-nūr ve gönülden dūr mütekebbirler kıyāmet güninde mūr şüretinde ḳopalar. Nitekim Hāḳḳ ḳullarına bī-istiḥḳāḳ ululıḳ iderlerdi. Yarın ḥalāyık ayakları altında pāy-māl-i mezzellet ü ḥ‘ārī olurlar.”⁸⁹⁶

Ve ‘Amr⁸⁹⁷ bin Şu‘ayb babasından ve ceddinden rivāyet kıılır: Hāzret-i Resūl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurur ki: “Mütekebbirān-ı ‘anīf rüz-ı kıyāmetde mişāl-i mūr-ı za‘īf olalar, tā herkes ü nā-kesden ḥ‘ārılıḳ çekerler. Ve her ṭarafdan ‘azāb u giriftārılıḳ ṭaṭarlar. Andan şoñra ol müdbirleri mūr u meges gibi /273b/ sürerler, tā dūzaḥ ḳapularından bir ḳapuya ki aña būles dirler ve her laḥza dūzaḥīler zerd-ābesinden içürürler ve üzerlerine āteş yaḳarlar ve nüfūs-ı ḥabīşelerin şavlet-i ḳahrıla sūzān iderler.”⁸⁹⁸

Hāzret-i Resūl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem: مَنْ فَارَقَ رُوحَهُ جَسَدَهُ وَهُوَ بَرِيءٌ مِنْ ثَلَاثَةٍ دَخَلَ الْجَنَّةَ Buyurdu ki: Āşār-ı ednās-ı kibr ü mazleme ḥabāyiş-i mevāni‘-i rāh⁸⁹⁹ الْكِبَرُ وَالذَّيْنُ وَالْعُلُوُّ

⁸⁹⁴ Yılmaz 512.

⁸⁹⁵ el-Aclūnī, *Keşfü’l-Hafâ*, C. 4, s. 382.

⁸⁹⁶ Irākī, *el-Muğnî*, s. 1251. bk. <https://shamela.ws/book/21550/3575>

⁸⁹⁷ ‘Amr: عمر, nüsha.

⁸⁹⁸ el-Aclūnī, *Keşfü’l-Hafâ*, C. 4, s. 445-446.

⁸⁹⁹ Hadis-i şerif: “Şu üç şeyden kibir, borç ve zimmete para geçirmeden uzak bir şekilde canı bedeninden ayrılan (ruhunu veren) cennete girer.” bk. *Hadislerle İslâm*, C. 3, s. 590.

[u] menzil-i kerâmetdür. Ve her kimün bâtını menzil-i dünyâdan naql itdükde bu üç şıfat küdüretinden müberrâ ise nefsi selîmi şâyeste-i riyâz-ı cennetü'l-me'vâ.

Şābit bin el-Enşārī raḍıyallāhu ‘anh hazret-i Resūl’dan şallallāhu ‘aleyhi ve sellem su’āl itdi ki: “Bir kimesne cāmesi eyü olduğın ister.” Hazret-i Resūl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurdı ki: “Hazret-i cemīl-i muṭlaḳ ki şāyibe-i noḳşāndan münezzehtür. Mezīd-i zuhūr-ı cemāl kemāl-i nev‘-i insāndur. Ve tecemmül-i⁹⁰⁰ mü’mīn mūcib-i tekebbür ü hüsran degüldür. /274a/ Belki mezmūm olan tekebbür fermān-ı Hāḳḳ’ı h̄ār tutasın ve mü’mīn ıarındaşları ḥaḳīr ‘add idesin.”⁹⁰¹ Ve yine buyurdı ki: “Sūkkān-ı derekāt-ı nīrān mütekebbirān-ı zelīl ve ḥarīşān-ı baḥīl olurlar ki cemī‘-i ‘ömrlerinde ḥuṭām-ı dünyā cem‘ iderler ve temettu‘-ı ḥuḳūḳ-ı dīnī dünyāya bey‘ iderler.”⁹⁰²

Ebū Hüreyre raḍıyallāhu ‘anh rivāyet kıılır ki: Resūlullāh şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurur ki: “Rūz-ı ḥaşr ve mevḳif-i neşrde dūzaḥdan bir baş<sız>⁹⁰³ gerden bedīd ola ki cümle ḥalka mehābet ḥāşıl ola. İki işidür ḳulaḡı ve iki görür gözi ve zebānı ola ve diye ki ‘Beni üç gürūha ḥavāle itmişlerdür ki ‘inān-ı nefsi cehl meydānına şalmışlardır ki anlar mütekebbirān-ı ‘ānid ve kāfirān-ı cāḥid ve nigārendegān-ı şūret-i cāmiddür.”⁹⁰⁴

Ve hazret-i Resūl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurur ki: “Her kim Hāḳḳ kulları üzerine faḥr eyleye veyā ḥabāset-i buḡlı kendüye ḥavāle kııla veyā zīr-destānı nā-ḥaḳḳ āzürde eyleye ol eşer-i raḥmet /274b/ görmez ve Tūbā sāyesinde oturmaz.”⁹⁰⁵ **Ve yine buyurdı ki:** “Tāyihān-ı bādiye-i cehlden bir müdbir cāme-i ḥūbla mübāḥāt eyler ve marāz-ı ‘ucbı dā‘-i idbārında ziyāde kıılır, dest-i ḡayret anı mehāvī-i ḳahra şalar. Ve

⁹⁰⁰ tecemmül: taḥammül, nüsha.

⁹⁰¹ *Hadislerle İslām*, C. 3, s. 327.

⁹⁰² Irākī, *el-Muḡnī*, s. 1251. bk. <https://shamela.ws/book/21550/3572#p1>

⁹⁰³ Hadis-i şerife ve kaynak metne göre kelimenin “baş” şeklinde geçmesi uygun görünmektedir: حديث: "يُخْرِجُ مِنَ النَّارِ عُنُقَ لَهُ أَدْنَانُ تَسْمَعَانِ وَ عَيْنَانِ تَبْصِرَانِ وَ لِسَانٌ يَنْطِقُ يَقُولُ: وَ كَلَّتْ بِثَلَاثَةِ: بِكُلِّ جَبَّارٍ عَنِيْدٍ وَ بِكُلِّ مَنْ دَعَا مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ" و بالمصوْرين" bk. Envarī 567.

⁹⁰⁴ Irākī, *el-Muḡnī*, s. 1250. bk. <https://shamela.ws/book/21550/3566#p1>

⁹⁰⁵ el-Aclūnī, *Keşfü'l-Hafā*, C. 4, s. 381.

çerâğ-ı sa‘ âdeti ‘avâşîf-ı gâzab-ı cebbârî ile söner. Ol minvâl üzre kıyâmete degin derekât-ı kâhira gider ve rûy-ı ikbâlî zulmât-ı bu‘ dla siyâh olur.”⁹⁰⁶

İbn-i ‘Ömer radıyallâhu ‘anhümâ rivâyet kılar: Resûl hâzreti ‘aleyhi’s-selâm buyurur ki: “Hâzret-i [Hâk] ‘azze ismuhû kibr sebebi ile câmesin dirâz eyleyen câhilden nazar-ı rahmeti dirîğ eyler.”⁹⁰⁷ **Ve yine buyurur ki:** “Dâyimâ ahmağ-ı gâfil kendü nefesine kâdr virür, tâ nâmı cebbârlar cerîdesinde şebt eyleye. Ve anlar müşâbeheti ile nefs-i emmareye ‘azâb-ı uhrevîyi tatdurur.”⁹⁰⁸ **Ve yine buyurur ki:** “Üç kimesneye hâzret-i Hâk cella zikruhû rûz-ı ‘arz-ı ‘uzmâda söz söylemez ve ednâs-ı âşâmlarını âb-ı /275a/ rahmetle yumaz. Ve ol bî-devletlere ‘azâb-ı elîm tatdurur ve nekâl-i ‘azîme mübtelâ eyler: Pîr-i zinâ-cûy ve hâkim-i dürûğ-gûy ve hâcetmend-i mütekebbir-i bed-hûy.”⁹⁰⁹

Esmâ’ bint-i ‘Umeys⁹¹⁰ radıyallâhu ‘anhâ hâzret-i Resûl’dan şallallâhu ‘aleyhi ve sellem rivâyet kılar ki: “Bed-bendedür şol bende ki kendüyi câhil mütekebbirler gibi tekebbür eyler ve şecere-i habîşe-i kibri rûsûha ırgürür ve devlet-i kurb-ı perverdigâr-ı büzürgvârdan maḥrûm kalur. Ve şol bende ki gerden-keşligi ḥadden ziyâde eyler ve fermân-ı hâzret-i cebbârîyi göze şalmaz. Ve şol bende ki rûzigârını perîşânlık ve gâflet ile geçürür ve kabrûn âlâmını ḥâtırına getürmez.”⁹¹¹

Menba’-ı feżâyil ve mecma’-ı menâkıb ‘Aliyy-i ibn-i Ebî Tâlib kerremallâhu vechehû: “Ḥikmet-i zât-ı müte‘âliye her kılına bir melek müvekkel eyler, tâ ol bendeyi râh-ı kibr ü cefâdan bisât-ı tevâzu‘ u vefâya okur ve nefs-i habîş-i bende ‘inân-ı kibr ü naḥveti râh-ı vefâdan döndürdükde ol melek anı zecr-i /275b/ segle⁹¹² bisât-ı kurbdan sürer ve sırrı meşâmmını tensîm-i revḥ [ü] rızâdan maḥrûm eyler. Andan sonra ol

⁹⁰⁶ Müslim, *Sahih-i Müslim*, C. 3, s. 1654. bk. <https://shamela.ws/book/1727/5399#p2>

⁹⁰⁷ Müslim, *Sahih-i Müslim*, C. 3, s. 1651. bk. <https://shamela.ws/book/1727/5385#p3>

⁹⁰⁸ Deylemî, *el-Firdevs*, C. 5, s. 95. bk. <https://shamela.ws/book/6072/2106#p5>

⁹⁰⁹ el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, C. 2, s. 212.

⁹¹⁰ ‘Umeys: عميش, nüsha.

⁹¹¹ Suyûtî, *el-Câmiu’s-Sagîr*, s. 6100. bk. <https://shamela.ws/book/21659/6100#p1>

⁹¹² seg: seng, nüsha.

müdbirüñ nefs-i şūmı gözinde büzürg görünür. Ammā çeşm-i merdümde ahkār u hūkdan⁹¹³ murdār olur.”⁹¹⁴

‘İlm-i şerīfe hafī buyurılmaya ki kibr nefs-i emmāre şıfātından bir mezmūm şıfatdur. Ol daḥı iki kısmdur: Biri bāṭın ki aña hūlk dirler ve ol aşıldur. Ve biri zāhir ki a‘ māl-i cevāriḥdür aña fūrū‘ dirler ve ağşān u şemerāt aşı-ı bāṭındur. Ve aşı-ı bāṭın mūcib-i ḥarekāt ve maşdar-ı a‘ māl-i zāhirdür. Ve anuñ ḥaḳīḳati istirvāḥdan [rū]kūn-ı rü’yet kendünün nefsi mertebesi fevḳ-ı rütbet-i diğēr mütevellid olur. Zīrā kendüyi bir mertebe bilür. Ve ğayrıyı daḥı bir mertebe taşavvur eyler. Andan şoñra kendü mertebesin ğayrınıñ mertebesinden ziyāde görür. Ve bu rü’yet-i⁹¹⁵ ḥaḳīḳatden nefis müntefiḥ olur. Ve ol intifāḥ sebebi ile /276a/ kendü yanında ğayrısı ḥaḳīr görünür. Bu ecden ḥazret-i Resūl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem du‘āda buyururdu ki: اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ نَفَخَةِ الْكِبَرِيَاءِ⁹¹⁶

Naql olunur ki: Bir kimesne ḥazret-i ‘Ömer’den raḳıyallāhu ‘anh şabāḥ namāzından şoñra cemā‘ ate va‘z itmege icāzet taleb eyledi. Buyurdu ki: “Ḥavf iderem ki ber-bād olasın, tā kendüyi āsumāna irgüre.” Ve kibr bu ma‘nā ile ‘ucbdan mūmeyyez olur. Zīrā zuhūr-ı şıfat-ı kibr bī-rü’yet-i ğayr-ı mutaşavver olmaz. Ve ‘ucb müsted‘ī-i rü’yet-i ğayr degüldür. Ve şol kimesne ki envā‘-ı kemālāt-ı dīnī vü dünyevīden kendüde bir kemāl müşāhede ide ve taḥşīş-i ‘ināyet-i rabbānīden anı ol kemāle zevālī ḥavfindan kaç‘-i nazar itmişdür. Ve ḥuşūli feraḥı üzerine ğālib olmuşdur ol mu‘cibdür. Egerçi anuñla hīç kimesne mevcūd olmaz daḥı ammā kibr kendüsi ğayrdan bihter olduğı i‘tikād ḥaşıl olduğı ḥāletden ‘ibāretdür. /276b/ Ve bu ḥālün evvel mertebesi oldur ki ğayrıyı kendüden ahkār bile. Bu şıfat rūsūḥ buldukda ol kimesneyi ḥuddām u ‘abīd mertebesinde i‘tikād eyleye. Ve bu ḥıdmetün ḥuḳūḳı edāsına kıyāmı kendüye vācib bile. Bu şıfat kemāle irdükde anuñ ḥıdmetinden istinkāf eyleye. Anı ḥıdmete

⁹¹³ hūkdan: gūkdan, nüsha.

KM’de hadisın Arapça metninde -Arapça- “ḥinzīr” kelimesi geçmekte ve kelime, Farsçaya aynı anlamda -Farsça- “hūk” ile tercüme edilmektedir (Envarī 570). Buna karşılık EM’de geçen “gūk”, kurbağa anlamındadır ve kaynak metinle uyumsuzdur.

⁹¹⁴ Hadis kaynaklarında bulunamamıştır.

⁹¹⁵ rü’yet-i: rü’yeti, nüsha.

⁹¹⁶ Hadis-i şerif: “Allah’ım, büyük üflemeden sana sığınırım!” bk. Yılmaz 43.

lâyık görmeye. Bu nihâyet-i tekebbürdür ki hâzret-i şameddiyyet ‘azze ismuhû kemâl-i ‘azamet birle ‘âşiyân-ı ma‘yûb ve câfiyân-ı menkûbı cenâb-ı ‘izzetine da‘vet eyler ki: ⁹¹⁷ هَلْ مِنْ تَائِبٍ فَأَتُوبَ عَلَيْهِ هَلْ مِنْ مُسْتَغْفِرٍ فَأَغْفِرَ لَهُ Ve bu müdbir-i za‘îf-i ‘âciz habâşet-i cehl ü gâflet ve neķâyış-ı ‘acz ü zillet ile kendü gibi kimesnenüñ istiḥdâmından neng eyler. Ve bu şıfatuñ hâyil âfâtından biri oldur ki kuvvet-i nefsanî intikâzından nefḥa-i şeyṭânî vâsıtasıyla bir duḥân muzlim-i müteşâ‘id olur. Ve ol duḥânüñ istilâsından çeşm-i dil pûşide ve ‘ayn-ı başîret /277a/ mecmû‘-ı ebvâb-ı îmân müṭâla‘asından ki mefâtîḥ-i ebvâb-ı cinândur, maḥcûb kılur. Ve ‘adem-i idrâk sebebi ile üzerine ebvâb-ı cinân mesdûd olur. Hâzret-i Resûl’üñ ‘aleyhi’s-şalâtu ve’s-selâm; لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ diyü buyurduğı bu ma‘nâya işâretdür.

Nihân buyurılmaya ki belki cemî‘-i aḥlâķ-ı zemîme ğaḥab u ḥıķd u ḥased ü riyâ vü cedel ü kiẓb ü ğıybet ü nemîme vü buĝz⁹¹⁹ u memârât u buḥl u ‘ucb u ṭayş u şalkdan [ki] bu şıfâtıñ her biri mefâtîḥ-i ebvâb-ı cehennemden bir miftâḥdur. Bunlardan müteferri‘ olur. Kibr mādde-i kuvvet-i ğaḥab olıcaķ. Kuvvet-i ğaḥab şerer-i âteş-i ķahr-ı hâzret-i şameddiyyet olur. Ve âteşüñ ḥâşşıyyeti bir zerrenüñ hareketi tevellüdinden cihânı müştâ‘il eyler. Lâ-cerem bir zerre kibr mûcib-i işti‘âl-i âteş-i cehennem oldu ki a‘zam-ı ‘avâlim-i nîrânîdür ki ⁹²⁰ إِنْ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ İmdi eşedd /277b/ ü eşedd-i küfr oldur ki istifâde-i ‘ilm-i dîn ve ķabûl-i ḥaķķ ve inķıyâd ve fermân-ı hâzret-i şamedıyyetden mâni‘ ola ve ebvâb-ı sa‘âdet-i ebedîyi üzerine mesdûd eyleye. Ve ol nüfûs-ı ḥabîşe-i eşķıyâ istilâsı vâsıtası ile müstaḥaķķ-ı ḥiṭâb-ı hâzret-i cebbârî ola ki: الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ وَكُنْتُمْ عَنْ آيَاتِهِ ⁹²¹ تَسْتَكْبِرُونَ Buyurur ki: Melâ’ike-i mele’-i a‘lâ mevķif-i ‘arz-ı ‘uzmâda mütekebbirân-ı rüsvâya ‘itâb ideler ki bugün cezâñuz bed-kirdârlik şümlıĝı ile ‘azâb u ḥ‘ârî vü faẓîḥat

⁹¹⁷ Hadis-i şerif: “Tövbe eden yok mu tövbesini kabul edeyim. Af dileyen yok mu onu affedeyim.” bk. *Hadislerle İslâm*, C. 2, s. 267.

⁹¹⁸ Hadis-i şerif: “Kalbinde zerre miktarı kibir bulunan kimse cennete giremez.” bk. el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, C. 4, s. 382.

⁹¹⁹ buĝz: ba‘ż-ı, nüsha.

⁹²⁰ Mü’mîn 40/60: “... bana ibadeti bırakıp büyüklük taslayanlar aşağılanarak cehenneme gireceklerdir.”

⁹²¹ En’âm 6/93: “... Allah’a karşı gerçek olmayanı söylemenizden ve O’nun âyetlerine karşı kibirlilik taslamış olmanızdan ötürü, bugün alçaklık azabı ile cezalandırılacaksınız derken onların halini bir görsen!”

u giriftārīdūr. Bilmiş ol ki dünyāda dāyimā mecrā'-i zikrümüz zebānla cümle nā-sezā söylerdünüz ve qādem-i nefsanī ile rāh-ı cehl ü cefā süpürürdünüz. Ve aña işāretdür ki 'illet-i kibr bir tuğyāndur ki anuñ sebebi ile gāh terk-i fermān ile Hāḫḫ üzerine ve gāh zūr u bühtānla ḥalkā ve gāh 'adem-i īmānla enbiyāya tekebbūr eyler. Nitekim Mekke kāfirleri didiler ki: لَوْلَا نُزِّلَ /278a/ ⁹²² هَذَا الْقُرْآنُ عَلَى رَجُلٍ مِنَ الْقَرِيَيْنِ عَظِيمٍ Gāyet-i 'inād u ḥasedden yetīm-i Ebū Ṭālib risāletinden istinkāf eylediler. Ve rāh-ı Hāḫḫ muḳtedālīgını riyāset ile ṭaleb kıldılar. Ve şeref-i āḫireti 'izz-i dünyāda taşavvur itdiler. Ve ḥasāset-i himmetden Velīd bin Muğīre ve Ebū Mes'ūd Şekafī'yi güzīde bildiler. Ve gāyet-i şamemden şadā-yı kūs-ı nübüvvet-i Muḥammedī'yi ki āsumān u zemīne şıgmaz işitmediler. Lā-cerem kūr-dil olduklarına bu ki: ⁹²³ صُمْ بُكُمْ عُمِّي فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ Ve bir cem'-i gāyet-i şekāvet ü dālāletden ve māl u cāh ta'azzūzi ile mücāleset-i aşfiyā'-i ümmet ve mu'āneset-i evliyā'-i milletden 'Ammār ve Selmān ve Bilāl gibi 'ār eylediler. Ve izhārıyla perde-i şerm ü mürüvveti götürdiler ki ⁹²⁴ أَهْؤُلَاءِ مَنَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنْ بَيِّنَاتٍ Havşala-i şühūd-ı ḥaḳāyık ve me'ānileri olmaduğundan ḥuşul-i zeḥārif-i umūr-ı fānīyi kemāl-i ḥaḳīḳī añladılar. Aḥvāl-i 'umyān-ı 'āmmе-i rūzigār bu minvāl üzre ki cümle şeref /278b/ ve ululığı cāh u mālda fehm iderler ve ḥuşul-i esbāb-ı riyā vü ru'ūnete kemāl dirler. Ve 'izz ü nīk-nāmīyi ḥuḫūz-ı nefsanīden gayrıda görmezler ve meges-i ḥasīs gibi dünyā cīfesinden gayrıya ḳonmazlar. Ve eger nazar-ı istibşārla ednā'-i cūhhāl ü eṣrārdan birinüñ ḥāline nazar iderseñ ḥaḳīḳatle görürsin ki aḳvāl ü ef'āl ve ḥarekāt u sekenāt ve nazar u cülūs u reftār ve cemī'-i şemāyili ḥaḳīḳat-i Fir'avnī ızmarına şāhiddür. Ammā anuñ izhārına mecālī yokdur. Ve 'alāmāt-ı ızmar-ı tekebbūr ve esbāb-ı zuhūrı çokdur. Ammā ümmehāt ü uşul-i 'alāmāt-ı ızmarı on ve esbāb-ı zuhūrı yedidür:

'Alāmet-i evvel oldur ki oturmakta murabba' otura yā bir ayağın bir ayağı üzerine ḳoya veyāḫud müttekā otura ve gālib-i evḳāt-ı ḳurenā vü ma'ārif ü iḥvāna temkīn itmeye. Ve cülūsda şerāyiṭ-i edebi ri'āyet ḳılmaya. Ḥaberde gelmişdür ki: A'rab'dan

⁹²² Zuhuf 43/31: "... Bu Kur'an iki şehirden bir büyük adama indirilse olmaz mıydı?"

⁹²³ Bakara 2/18: "Onlar sağırlar, dilsizler ve körlerdir. Bu sebeple onlar geri dönmeyizler."

⁹²⁴ En'ām 6/53: "«Aramızdan Allah'ın kendilerine lütuf ve ihsanda bulunduğu kimseler de bunlar mı!» ..."

biri Һazret-i Res l'i  allall hu  aleyni ve sellem sofr   zerinde /279a/ murabba  oturmu  g rdi: "Bu ne a l oturu dur?" didi. Һazret: "Ben  ulam,  ullar gibi otururam." diy  buyurdılar.⁹²⁵ Na l olunur ki:  ey  Eb  Һaf  Һadd d  uddiset esr ruh  a   bına buyurdu ki: " alk  ile z hirde   sn-i edeb b tında Һa 'la   sn-i edeb ni  nıdır. Her kim z hirde  alkla   sn-i edeb ri  yetine   dir olmaz b tında   sar-ı   sn-i   d b-ı   b diyyet berek tından mahr m  alur."

 ikinci  al met oldur ki yolda giderken  ur m eyler g   elin    ıraya dutar ve g    ab  d menin  utar eliyle ve g   elin ardına  or,  alınur. Bu c mle net yic-i kibr ve  emer t-ı   cb ve ni  n-ı  ub  -i b tındur. Riv yet olunur ki: Mu arraf bin   Abdull h ki ek bir-i t bi  ndend r, eyy m-ı em retde M helleb'i g rdi f  ir c meler gey p  alınur. Eyitdi: "Ey bende-i  ud ! Bu bir ref  ardur ki  azret-i Һa   celle ve  al  anı d  men  utar." M helleb: "Sen beni bilmez misin?" didi. "Bel . Bil rem. /279b/ Sen   evvel   bir nu fe-i b -mi  dar ve   hir   bir c fe-i murd r ve   liyy    mil-i nec s t u a   ardur." didi. M helleb   zr diley p ol vaz  dan tevbe eyledi.

   inci  al met oldur ki  alk kend n  n   ninde  urdu  n ister. Һazret-i   Al  kerremall hu vecch   azret-i Res l'den  allall hu  aleyni ve sellem riv yet eyler ki: "Her kim ehl-i d za ı g rmek isterse kend si oturup   ninde  alkı aya   zre durdurana n zar its n." diy  buyurmı lar.⁹²⁶ Enes bin M lik ra ıyall hu  anh: "    beye rı v null hi  aleyni ecma  n Res l  aleyni's-sel mdan dost ve  az z kimesne yog  idi. G rd klerinde  alkmazlar idi. Z r   az z itmey p ker het itd   n bil rleri idi."⁹²⁷

D rd nci  al met oldur ki tenh  y rimekten   r ider, ardınca kimesne oldu  n ister. Ebu'd-Derd  ra ıyall hu  anh: "M d m ki bende g  linde ardınca bir kimesne y rimek sevd s  ola  azret-i  amedıyyetden d r olur."⁹²⁸ /280a/ Bir g n bir  avm  ey  Һasan-ı Ba rı ra ıyall hu  anh ardınca giderler idi.  ey  anları g rd kde men  eyledi ve eyitdi: "M 'min g  li d yim  ber- ar r olmaz." Ve Eb   m me'den ra ıyall hu

⁹²⁵ *Hadislerle   l m*, C. 6, s. 278.

⁹²⁶ Gazz l , * hy 'u Ul mi'd-d n*, C. 3, s. 354. bk. <https://shamela.ws/book/9472/1100#p8>

⁹²⁷ *Hadislerle   l m*, C. 6, s. 435.

⁹²⁸  bn 'l-M barek, *Kit b 'z-Z hd*, 132. bk. <https://shamela.ws/book/13028/414#p1>

‘anh rivāyet olunur ki: “Bir gün ḥazret-i Resūl ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellem ardınca giderken na‘līn āvāzın istimā‘ itdükde durup önüne düşüñ, diyü buyurdılar. Ey resūl-i Ḥudāy! Biz senüñ önüne düşelüm mi, didükde belī ben arddan na‘līn āvāzın işitdüm. Ḥavf itdüm ki gönlüme kibrden bir nesne bedīd ola, diyü buyurdılar.”⁹²⁹

Beşinci ‘alāmet oldur ki ekābir ü ‘ulemā’-i dīn ve erbāb-ı kulüb u evliyā vü şulehā ziyāretinden istinkāf eyleye. Ve nefsinı rezīle-i kibr sebebi ile nef’-i dünyevī ve fāyide-i dīnī ve şevāb-ı uhrevīden mahrūm eyler. Ve mütāba‘at-ı tarīķ-ı selef-i şālih itmez. Ve selef ḥikāyātından getürmişlerdür ki Süfyān-ı Şevrī rahmetullāhi ‘aleyh Mekke-i Mükerreme’ye irişdi. İbrāhīm rahīmeḥullāh ḥaber gönderüp gelmek /280b/ gereksin ve dervīşler yanında birkaç ḥadīş rivāyet itmek gereksin, tā senüñ lafzuñdan istimā‘ ideler, didi. Süfyān-ı Şevrī geldi ve birkaç ḥadīş rivāyet eyledi. Aşlā andan ḥatırı müteḡayyir olmadı. İbrāhīm’e didiler ki: “Bunuñ gibi büzürgvārı bu nev’ ile niçün taleb idersin?” “Anuñ tevāzu‘ ın imtiḥān itmek murād idindüm.” didi.

Altıncı ‘alāmet oldur ki Müsülmānlar etrāfında oturduğından ‘ār ider, erbāb-ı ḥacāt gibi öninde oturdukların ister. Ve ḥazret-i Resūl ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellem şāḥābe miyānında her ḳanda ḥālī yir bulsa anda oturur idi. Aşlā mu‘ayyen yiri yoğıdı. Ke-zālik ḥulefā’-i rāşidīnūñ biri birinden imtiyāzı yoğı idi. Ve bādiyeden A‘rāb geldükde ḥālīfe ḳanḳısıdur, diyü su’āl itmeyince biri birinden temyīz idemezler idi. Enes raḳıyallāhu ‘anh rivāyet eyledi: “Medīne kūdeklerinden bir kūdek ḥazret-i Resūl’üñ /281a/ ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellem mübārek eline yapışurdı. Mübārek elin andan çekmez idi. ḳanda dilerse bile giderdi ve anuñ sözün istimā‘ iderdi.”⁹³⁰

Yedinci ‘alāmet oldur ki mücāleset ü muvāşalat-ı merzā vü ma‘lūl ve erbāb-ı āḥātın vıķāyet eyleye ve kendüyi anlaruñ şoḥbetinden çeke ve ehl-i belā rü’yetinden teneffür eyleye. Ḥaberde gelmişdür ki: Bir kimesne ḥazret-i Resūl’e ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellem yimek vāḳtinde geldi. Bir mertebe ‘illet-i ābilesi var idi ki a‘zāsınuñ postı şoyılmış idi. Her kimüñ yanında otursa kendüsin çeküp iḥtirāz eylerdi. Ḥazret-i Resūl

⁹²⁹ Hadis kaynaklarında bulunamamıştır.

⁹³⁰ *Hadislerle İslām*, C. 4, s. 302.

şallallāhu ‘aleyhi ve sellem anı yanına aldı. Ve anuñla ta‘ām yidi. Ol cemā‘ atden biri ol hālden istikrāh eyledi. Hāzret-i Hāḫḫ ‘azze ismuhū anı ol belāya mübtelā kıldı. Ve İbn-i ‘Ömer raḏıyallāhu ‘anhümā sofrasından meczūm u ebraşı men‘ itmez idi.

Sekizinci ‘alāmet oldur ki evde kendüden gayrıyla /281b/ hāşıl olmayacak işler mübāşeretinden ‘ār ve ta‘ahhüd-i ‘ıyāl ü evlādından tenezzüh eyler. Bu netice-i kibr ve nişān-ı cehl ü ḥamākatdūr. Ebū Sa‘īd-i Hıdrī raḏıyallāhu ‘anh hāzret-i Resūl’den şallallāhu ‘aleyhi ve sellem rivāyet eyledi ki: “Evde şütüre ‘alef virürdi ve bağlardı. Ve ḥāne süpürür idi. Ve koyunu şağardı. Ve na‘līn ü cāme yamardı. Ve ḥādimle el degirmenin çekerti. Ve anuñla ta‘ām yirdi.”⁹³¹ Haberde gelmişdür ki: ‘Ömer bin ‘Abdü’l-azīz’e bir gün mihmān geldi. Gice ile bir nesne yazarken çerāğı münṭafī oldı. Mihmān kalkup çerāğı rüşen itmek istedikde ḳomadı: “Zayfa ḥıdmet buyurmak mürüvvetden degöldür.” didi. Ḳonuk: “Gulāmı bīdār idelüm.” didi. “Evvel uyḥusıdır.” diyü anı daḥı ḳomayup bi-nefsihi ṭurup çerāğı yakdı. Zayf: “Ey Emīrū’l-Mü’mīnīn! Sen mi yakduñ?” didi. “Belī, durdum çerāğı yakdum. ‘Ömer idüm, girü geldüm ‘Ömer’em. /282a/ Ve bu miḳdārla kendü mertebemden ḥiç nesne zāyil olmadı.” didi.

Ṭokuzuncı ‘alāmet oldur ki ḥāne ḥavāyicin et ve bal ve sebzevāt gibi nesneleri götürmekden istinkāf eyler. Ve bu ḥilāf-ı sīret-i hāzret-i Risālet ve şaḥābe vü tābi‘īn ü ekābir-i ümmetdūr. Aḥbārda gelmişdür ki: Hāzret-i Resūl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem eve lāzım olanın bāzārdan alup kendüsi götürüp evine getürür idi. Şaḥābe anı götürmek istediklerinde ḳomazdı. Hāzret-i ‘Alī kerremallāhu vecchē buyurur ki: “Bir kāmīl ‘ıyāline bir nesne götürmekle kemāline noḳşān gelmez.” Ve Ebū ‘Ubeyde-i Cerrāḥ raḏıyallāhu ‘anh emīr-i Şām idi. Ḥammāma gitdükçe izār u satlını kendüsi götürür idi. Ve Şābit İbn-i Ebī Mālīk eydür: “Ebū Hüreyre’yi raḏıyallāhu ‘anh gördüm eyyām-ı emāretinde bāzārdan bir arḳa odun alup arḳasına urup gider. Yanuma geldi: ‘Emīre yol vir ey İbn-i Ebī Mālīk!’ didi.” Ve şaḥābeden biri rivāyet eyledi ki: /282b/ “Emīrū’l-

⁹³¹ Bazı lafız farklılıklarıyla bk. Gazzālī, *İhyā’u Ulūmi’d-dīn*, C. 3, s. 356. <https://shamela.ws/book/9472/1102>

Mü'minîn 'Alî'yi kerremallâhu vecchê eyyâm-ı hilâfetinde gördüm ki bâzârda bir dirhem et alup gûşe-i destârına bağladı. 'Ey Emîrû'l-Mü'minîn! Getür, ben götüreyin.' didüm. 'Bunuñ hamline ebu'l-'ıyâl senden ehağdur.' diyü buyurdılar."

Onuncı 'alâmet oldur ki nefis libâs geymesine harîş olur ve elvân-ı şiyâb taşîline mübâlağa eyler ve aña mülâzemeti şeref bilür. Ve câme-i rîmgîn ü köhneden istinkâf eyler. Ve libâs-ı dūna kârih olur. Bu ma' nâ fūrûğ-ı kibr ve mādde-i 'ucbdur. Ve âşârda gelmişdür ki: Hâzret-i 'Alî kerremallâhu vecchê eyyâm-ı hilâfetinde minber üzre câme-i muraqqâ' ile huṭbe okurdi. Şahâbeden ba'zı Emîrû'l-Mü'minîn'e 'itâb eylediler. "Gam degüldür. Bunda üç fâyide vardır: Maḫşûd olan setr-i 'avretdür, anuñla daḫı ḥaşıl olur. Ve gönli kibr ḥabşinden pāk eyler. Ve mü'minler daḫı iḫtidâ iderler." didi. Hâzret-i 'İsâ 'alâ nebiyyinâ ve 'aleyhi's-selâm: "Câme-i nîkū gönülde /283a/ kibr bedîd eyler."⁹³² Ve Ṭāvūs-ı Yemânî rahmetullâhi 'aleyh "Câmeyi ğasl itdükde rîmgîn olunca gönülde teğayyür eksik olmaz." didi. Ve Sa'îd bin Süveyd⁹³³ eydür: "Ömer bin 'Abdü'l-azîz'i câmi' de imâmet idüp namâzdan soñra oturdi pîrâhenin gördüm yaḫasında iki yirde yaması var. 'Ey Emîrû'l-Mü'minîn! Hâzret-i Hâḫḫ celle ve 'alâ saña hilâfet virdi. Niçün câme-i cedîd geymeysin?" didüm. Bir sâ' at başın aşığa idüp 'Hiddet zamânında şabr itmek efḫal ve ḫudret vaḫtinde 'afv bihterdür.' didi." **Hâzret-i Resûl** şallallâhu 'aleyhi ve sellem buyurdi ki: "Her kim Hudây 'azze ve celle içün zîneti terk eyleye ve nîkū câmeleri kendüden birağa ve firûten ü tevâzu' ı de'b idine ve ru'ûnetden ṭaleb-i rızâ-yı Hâḫḫ ile ola ve tîh-i tekebbür ü cefâdan râh-ı tevâzu' u vefâya gele ol ḫâzretüñ keremine lâyıḫdur ki bihişt ḫulleleriyle anı ârâste vü pîrâste eyleye."⁹³⁴ Ve bu me'ânî ki /283b/ zîkr olındı. Ümmehât u mevâdd şa'b-ı rezîle-i kibrdür ki cibillet-i nefsde merkûz ve taḫt-ı taşarruf-ı hevâda medfûn ve mevânî' -i 'acze müstetirdür. Ammâ anuñ zuḫûr u izḫârı isti'câb-ı nefis ve isti'zâm-ı ḫissîdür. Zîrâ izḫâr-ı tekebbür şîfât-ı kemâlden kendüde bir şîfat ile mu'cib olmayınca ve isti'zâm-ı nefis esbâbından kendüde bir sebep iḫsâs itmeyince

⁹³² Münâvî, *Feyzû'l-Kadîr*, C. 2, s. 225. bk. <https://shamela.ws/book/21660/1730#p1>

⁹³³ Süveyd: سعد, nüsha.

⁹³⁴ Ebu Nuaym, *Hilyetü'l-Evliya*, C. 8, s. 44. bk. <https://shamela.ws/book/10495/11942#p1>

mutaşavver degüldür. Ve mecāmi‘ -i esbāb yedidür: İki dīnī ve beşi dünyevīdür. Ammā dünyevī neseb ü cemāl ü cāh u kuvvet ü māl gibi ve dīnī ‘ilm ü ‘amel gibi. Ve bu maḥalde bu esbābuñ tefāşīli şerḥi mu‘ālecesiyle zıkr olunur in-şā‘allāhu te‘ālā.

Sebeb-i evvel neseb-i şerīfle tekebbür. Zīrā her kimüñ nesebi şerīf olsa ġālibā kendü gibi nesebi şerīf olmayanları kendüden ‘ilm ü ‘amel ile erfa‘ u e‘azz olursa daḥı taḥkīr eyler. Ve bu ġürühuñ cühhālinden ba‘zı ekşer-i mevālī vü ‘abīd gibi taşavvur idüp anlaruñ muḥālaṭat /284a/ [u] mücālesetlerinden istinkāf iderler. Ve nūr-ı başīret ġalebāt-ı duḡān-ı ġāzab sebebi ile münṭafī olduḡda ol ḥabşüñ āşarı zūrūf-ı ḥiṭāb ve ev‘iye-i ‘itābdan tereşşuḡ eyler ki ġayrıya “ey bī-aşl” ve “ey hindü” ve “ey rüstāyī” ve bunun emşālī söz söyler. Bu marāzuñ ‘ilāci iki nesnedür: Biri oldur ki ma‘lūm idine ki anuñ menşe‘i ḥamākatdūr. Zīrā ġayrınuñ kemālīyle ta‘azzüz cehl-i maḥẓdur. Ve emşāl-i ‘Arab’da dimişler ki,

Beyt-i ‘Arabiyye:⁹³⁵

لئن فخرت بأباء نوى شرف
لقد صدقت وليكن بئس ما ولدوا

Ve şol kimesne ki neseb-i şerīf ve kemāl-i ābā vü ecdādla tekebbür eyler. Eger kendü zātında ḥasīs ve şıfātında nākış ise şeref-i ābā ve kemāl-i ecdād aña ne fā‘ide eyler. Ve anuñ ḥasāset ü noḡşānın ḥayr itmez. Ve ef‘āl ü aḥvāl-i marziyye-i ehl-i kemāl ehl-i noḡşānuñ nā-marzī ḥarekāt u sekenātına ne sūd eyler. Belki ferzend-i nākışuñ ābāyla /284b/ nisbeti bir kirm-i ḥ‘ār gibidür ki evḡārla bevl-i ādemīden mütevellid olur. Bevl-i ādemīden mütevellid olan kirm ile bevl-i ḡar veyā ġāvdan zāhir olan kirmüñ ḥiç farkı yokdur. Zīrā ikisi daḥı ḥisset ü murdārılıḡda berāberdür. Şeref-i rütbet-i insānī şıfāt-ı kemālīyye ḥasebi iledür. Şüret-i ḥissī-i kirm ile degüldür. İkinci oldur ki aşl-ı ḥilḡatde te‘emmül eyleye ve nisbet-i ḡaḡīḡisini fehm eyleye. Ve bile ki vālid-i ḡarībī nuṭfe-i

⁹³⁵ Şan ve şeref sahibi atalarınca övünürsen doğru söylersin (sana hak veririm) ama ne kötü bir şey doğurmuşlardır.

murdâr ve cedd-i ba‘îdi hâk-i bî-miğdârdur. Hâzret-i Hâk ‘azze ismuhû bu ta‘rîf için buyurur ki: ⁹³⁶وَبَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسَانِ مِنْ طِينٍ ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ

İmdi yakîn ile bildi ki anuñ aşlı hâk-i h‘âr ki pây-mâl-i füssâk u füccâr ve leked-küb-ı hayvân-ı bî-miğdârdur. Anuñ mecâl-i tereffu‘ ve pervâ-yı tekebbür qalmaz. Ve haqîkat ile bile ki şeref ü fazl ehl-i ma‘nâdan gayrıya lâyıq degüldür. Ve rif at-i kerâmet ehl-i /285a/ takvâdan gayrıya irişmez. Ve haberde vârid olmışdur: İki kimesne hâzret-i Resûl şallallâhu ‘aleyhi ve sellem huzûrında neseb ile tefâhür iderlerdi. Birisi birisine “Ben fülân bin fülân bin fülânam, sen kimsin?” didi. Hâzret-i Resûl ‘aleyhi’s-selâm buyurdı ki: “İki kimesne hâzret-i Mûsâ huzûrında âbâlarından fahr eylediler. Birisi birisine ‘Ben fülân oğlu fülânam.’ Toğuza varınca ecdâdından ‘add eyledi. ‘Sen kimsin?’ didi. Hâzret-i Hâk ‘azze ismuhû Mûsâ ‘aleyhi’s-selâma vahy itdi ki: ‘Ol kimesneye ki ecdâdıyla fahr eyler söyle ki toğuz kimesneyi ki sen fahr ‘add eyledüñ, cümlesi dūzahdadur. Sen onuncı olırsarsın.’ didi.”⁹³⁷ Ve buyurdı ki: “Elbette âbâyla fahr idenler terk itmek vâcibdür. Huşûşâ ki anlar engüşt-i âteş-i dūzah olmışlar, tâ hâzret-i Hâk ‘azze ismuhû tecellî-i qahhârıyla anları hıssat ü h‘ârlıktan aqzârı burunlarıyla çeküp necâsâtı kût iden cu‘al-i murdârdan h‘âr eyleye.”⁹³⁸

/285b/ **İkinci sebep** cemâl ile tekebbürdür. Ve ekşer bu nev‘ müfâharet zenân miyânında olur. Ve ol müsted‘î-i hemz ü lehz ü tanz ve mûriş-i tenkîş ve hased ü kîne olur. Bu kimesnenüñ ekşer-i evkâtta iştiğâli gayrılarıñ ‘uyûb u mesâvîsi zikridür. Ve bu marazuñ ‘ilâcı oldur ki bu kimesne nazar-ı behîmîyi ve şûret-perestligi gidere. Ve dîde-i başîret birle bātınında sırr-ı inşâfdan te‘emmül eyleye. Ve qabâyiğ-i evşâf-ı behîmî vü sebu‘î vü şeytânîyi ki âyîne-i dilini bî-nûr u târîk eyler. Ve ol lezzât-ı kabûl-i ‘ukûs-ı melekûtîden mahrûm qalur, göre. Ve fezâyiğ-i envâ‘-ı aqzâr ki cemî‘-i eczâ‘-ı bedeni anuñla âğuştedür. Em‘âda necâset ve meşânede bevl ve burunda, dimâğda balğam ve ağızda hayû ve kulağda vesah ve ‘urûğda hûn ve post-ı püşt altında zerd-

⁹³⁶ Secde 32/7-8: “Ve ilk başta insanı çamurdan yaratmıştır. Sonra onun zürriyetini, dayanıksız bir suyun özünden üretmiştir.”

⁹³⁷ Heysemî, *Mecma’u’z-Zevâid*, C. 8, s. 85-86. bk. <https://shamela.ws/book/61/2415#p1>

⁹³⁸ Irâkî, *el-Muğnî*, s. 1267. bk. <https://shamela.ws/book/21550/3623#p1>

ābe gibi ki eger her gün iki def‘a tereddüd-i kazā-yı hācet ile bāṭnından necāseti def‘ itmeye ve eṣer-i pelīdi /286a/ kendüden pāk itmeye rüsvāy olur. Ve kendüden rāyiḥa-i bed hāşıl olur. Ve zindegānīden müteneffir olur. Ḥaḳīḳat ile nazar itdükde ki evvel nuṭfe-i ḥ‘ār ve ḥāliyā ḥāmil-i aḳzār ve şoñra cife-i murdār olısardur. Ve bu cemālī ḥaḳīḳat ile bir sebze gibidür ki mezbele üzerinde bitmiş ki ber-bād-ı maraḓī ve şā‘ iḳa-i ‘illetī cüderī yā baraş yā cüzẓām gibi eyle ol ḥüsn ḳubḥa mübtetil olur. Ve ol zeyn şeyne varur.

Üçüncü sebep ḳuvvet ü şiddet-i baṭş ile tekebbürdür. Ve bunun ‘ilācı oldur ki eṣkām u emrāz ve envā‘-ı ‘ilel ü evcā‘ da ki emzice-i insāniye musallaṭdur. Te‘emmül eyleye ki bedeninde bir ṭamarı bir derde mübtelā olduğda anı bī-ḳarār eyler ve anuñ def‘ inden ‘āciz olur. Ve ḳuvvet ü merdlik ile bir megesi kendüden def‘ idemez. Ve eger bir mūr gūşına veyā burnına girürse anı helāk eyler. Ve eger bir gün sıtma ṭutarsa cümle ḳuvveti za‘fa /286b/ mübeddel olur. Taḥammül-i eṣḳālde ḥar u gāvdan girü ḳalır. Yaḳīn bile ki bir nesneye tekebbür eylemek ki aña bir nesne ṭārī olsa anuñla bir peşşeyi def‘ itmege ḳādir olmaya. Ğāyet-i cehl ve nihāyet-i ṭayş u ḥamāḳatdır.

Dördüncü sebep māl ile tekebbür, bu keşret-i ḥazāyin ü ḥuyul ü cünūdla mülūk miyānında ve emlāk ü arāzī sebebi ile dehāḳīn miyānında ve biḍā‘ at ü nuḳūd keşretiyle tüccār miyānında. Ve her kim bunlarla ḳavī olur ve dūnına tekebbür eyler ve ma‘raż-ı tefāḥūr ü mübāhātde “Sen kimsin ve ne ḳudretüñ vardur? Ve ben istersem senüñ gibileri şatun almağa ḳādirem ve cümle mülküñ benüm mālumuñ zekātı olmaz.” dirse āfet-i māl ve ḳillet-i ḥaṭar-ı dūnyā ve fazīlet-i faḳra netice-i cehldür ve bu eḥass u aḳbeḥ-i aḳsām-ı tekebbürdür. Zīrā esās-ı esbāb-ı dūnyevī memerr-i seyl-i fenā ve ḥavādiş üzredür. Her laḥza ḥudūş-ı ḥavādiş ile anuñ zevālī mümkün olıcaḳ ve zevāl-i /287a/ envālden şoñra nefsinde envā‘-ı kemālātdan bir nev‘ olmayıcaḳ. Bī-şekk erzel-i ḥalḳ olısardur. Ve eger oñat te‘emmül eyleye. Şervet ü tecemmül-i māl ile kendüden ziyāde niçe biñ cehūd u tersā göre. İmdi bir şeref ki teḳallüb-i düzd ile mün‘adim olur. Ve āteş ile ḥarḳ olur. Ve cehūduñ şerefi aña rāciḥ olur. Bu cümle ile āḥiretde sebep-i münāḳaşa vü ḥisāb u giriftārılık u ‘azāb olısardur. Bu ‘āḳıl anı şeref‘ add itmez.

Beşinci sebep keşret-i evlād u etbā‘ u enşār u aķārib ü ‘aşāyir ile tekebbür ve bu ma‘ nānuñ ekşeri selāṭīn ü ḥükkām arasında olur. Bu maķūle kimesnenüñ mişāli bir kimesne ḥābda görür ki ḥükümet ü emāret ve kuvvet ü şevket ü cemāl ile fāyız ve nefsi ḥāyız⁹³⁹ olmışdur. Ve ḥazāyin ve ḥadem ü ḥaşem ve istiklāl-i cāh u māl ile muğtenem olmışdur. Ol daḥı bu cümle ile mesrūr u mübāhī /287b/ vü müfteḥir iken nā-gāh bīdār olur. Ve kendüsin bir ḥāne-i tārik ü ḥarāb veyā vādī-i mūḥiş-i bī-ābda maḥbūs ve müteḥayyir bulur. Ve cevābından behāyim ü sibā‘-ı mużırr aña kaşd itmiş ve yanından ‘aķārib ü ḥayyāt miyān-ı necāsāt [u] aķzārda aña yüz tutmuş ve dest ü pāyı selāsıl ü aḡlāl ile beste ve sibā‘ dan her birinüñ ḥareketinden bir hevl ü ḥavf irişür. Ve her mār u keĵ-dümüñ ḥamlelerinden bir dehşet bulur. Bunlar arasında medḥuş u müteḥayyir ü ḥā‘if, ne def‘ ine kudreti var ve ne necāta fırsatı ve ne ḥalāşa mecālī. Ke-zālīk ‘aķıl naẓar-ı başıret birle naẓar itdükde ma‘ lūm idine ki cümle kuvvet ü şevket ve esbāb-ı şervet ve tecemmül-i dünyevī ḥāb u ḥayālden ġayrı degüldür ki: النَّاسُ نِيَامٌ 940 فَإِذَا مَاتُوا انْتَبَهُوا Ve ḥavādiş-i rūzigārdan her ḥādişe sibā‘-ı zārreden bir sebu‘ dur ki kaşd-ı temzīķ-ı nizām-ı ‘iş eyler. Ve mevādd-ı esķām /288a/ u ālāmdan her mādde ki aḥlātdan ba‘zınuñ ġalebesi imkānı sebebi ile mizācda müheyyā ve medfūndur. Mār u ‘aķreb gibidür ki necāsāt u şehevāt ü lezzāt miyānından ki ṭabī‘isinüñ taḥt-ı iķdāmındadır, helākin kaşd ider. Bu kimesnenüñ ne anuñ cezbinde ḥavli ve ne bununı def‘ inde kuvveti vardır. Bu me‘ānī muḥaķķaķ olduķda bī-şekk naḥvet-i kibr-i muntefī ve şavlet-i ‘ucb ki ķāyid-i cünd-i şeyāṭīndür, münhezim olur.

Altıncı sebep oldur ki ‘ilmdür. Ve bu sebep a‘zam-ı esbāb-ı tekebbürdür. Ve ekşeri ‘ulemā’-i rūsūm bu āfete mübtelā olurlar 941 إِلَّا مَنْ عَصَمَهُ اللَّهُ Zīrā lisān-ı şer‘ anuñ fezāyiline nāṭıķ ve ‘izem-i ķadr ü menzelet ‘ulemā’-i bi’llāh müteressimān-ı zamāne efḥāmına sābıķ olıcaķ. Lā-cerem cemāl-i ‘ilm şu‘ūrı ile bī-kemāl-i ḥilm ķādir olmazlar ki ‘ilm ‘izzetiyle ta‘azzüz eylemeyeler. Ve ekşerī olur ki ‘āmme-i ḥalkā naẓar-ı behāyim ü en‘ām ile naẓar iderler. Ve ḥıdmetlerini /288b/ üzerlerine vācib görürler.

⁹³⁹ ḥāyız: cāyız, nüsha.

⁹⁴⁰ “İnsanlar uykudadırlar, ölünce uyanırlar.” Hz. Ali’nin sözüdür. bk. Yılmaz 334.

⁹⁴¹ “Allah’ın korudukları müstesna”

Ve anları istiḥdām itmekden bākleri yokdur. Ve anlaruñ taḫṣīrinden ḥıdmetinde ‘ucb tutarlar ve kendülerin ‘indallāh anlardan efdāl tutarlar ve a‘lā kıyās iderler. Bu şıfātuñ ğalebesine iki sebep vardur:

Biri budur ki bidāyet-i ḥālde bu ḳavmüñ iştiğālī resmī ‘ulūmdur. ‘İlm-i lügāt ve naḥv ü şī‘r ve ‘ilm-i ḥisāb u nücūm u ṭıbb ve faşl-ı ḥuṣūmāt u ṭuruk-ı mücādelāt gibi. Ve bu cümle mūcib-i ḥırş u kibr ü hemz-i ḥased ü ‘ucbdur. Ve bu ‘ulūmuñ taḫṣīlinde ne mertebe kūşıṣ itseler ol ḳadar bu aḥlāḳuñ uşul-i ḥabāyişi nüfūs-ı müdenneslerinde rāsiḥ ve vi‘ā’-i ṭabī‘atları kibr ü nifāḳdan mūmtelī olur. Ve ‘ilm-i ḥaḳīḳī oldur ki bende ḥaḳīḳat ve māhiyyet-i nefis ve ‘uyūb [u] āfātını bile. Ve bu ma‘rifeti miftāḥ-ı ma‘rifet-i perverdigārī eyleye. Ve keyfiyyet-i sülūk-ı rāḥ-ı rızā ve ḳurbet ü esbābını fehm ide. Ve ḥaṭar-ı ḥicāb u ḥırmān u āfet-i şekāvet /289a/ ü ḥızlandıñ āğāḥ ve ḥaḳāret-i umūr-ı dünyevīye mütelyaḳḳın ola. Ve ḥavf u ḥaṭardan ḥātımet-i ‘iş kendüye telḥ ola. Bu sebebden idi ki ḥazret-i şamedıyyet ‘azze ismuhū ‘ulemā’-i dīnī ḥavf u ḥaṣyet birle vaşf itdi ki: 942 إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ Ve bu ‘ilm gönül āyinesini kibr ü ‘ucb zengārından pāk eyler. Ve yirini revḥ ü şafā-yı tevāzu‘ u ḥaṣyete ırgürür.

İkinci sebep oldur ki şahş-ı aşl-ı fıtratda redıyyü’n-nefis ve seyyi’ü’l-aḥlāk olur. Ve taḫṣīl-i ‘ulūmdan aḳdem envā’-ı mücāhedāt ve eşnāf-ı rıyāzāt birle tezkiye-i nefis ve taşfiye-i ḳalb itmemiş ola veyā ḥabş-i cevher-i nefis taḫṣīl-i ‘ilme meşğul ola. Her ‘ilm ki fehm ü ḥıfzı vi‘āsında ḳarār eyleye āşār-ı ḥabşıyle mütē‘eşşir olur. Āb-ı bārān gibi ki aşlda ‘azb u şāfdur. Ammā eczā’-ı aḡşān-ı eşcārda cezḫ-i ‘urūk-ı nebātāt vāsıtasıyla münteşir olur. Ve eger ol şecerenuñ cevher-i ṭabī‘atı /289b/ telḥ ise ol āba şıfat-ı merāret gālīb olur. Ve eger cevher-i şecereye şıfat-ı ḥalāvet gālīb ise ol ābuñ ‘uzūbet ü ḥalāveti ziyāde olur. Nitekim ḥazret-i şamedıyyet ‘azze ismuhū ‘ilmi āb-ı bārāna teşbīḥ buyurdı ki: 943 أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا İmdi ḥāşşıyyet-i ‘ilm āb-ı ḥayāt-ı ma‘nevīdür oldur ki ev‘ıye-i efḥām-ı eşḥāş-ı insāniden herḳanḳı vi‘āda ḳarār iderse ol vi‘ā şıfatıyla muttaşıf olur. Ve ḥabış ü ḥariş ü

942 Fâtır 35/28: “Kulları içinden ancak âlimler, Allah'tan (gereğince) korkar.”

943 Ra’d 13/17: “O, gökten su indirdi de vâdiler kendi hacimlince sel olup aktı. ...”

mütekebbir vi‘asında habāset-i hırş u buhl u kibr ü ‘ucb ziyāde eyler. Ve inā’-i tayyibde vera’-ı hāzı‘ ve tevāzu‘ u kerem ü hayāsı anuñla muzā‘ af olur. İbn-i ‘Abbās rađıyallāhu ‘anhümā rivāyet kılar ki: Hāzret-i Resūlullāh şallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurur ki: “Şimden-girü bir cemā‘at ola ki Qur‘ān okuyalar ve eşer-i Qur‘ān boğazlarından geçmeye. Ya‘nı anuñla ‘amel itmeyeler. Ve ‘ilm-i dīni lāf u müfāharet için taḥşıl ideler. /290a/ ‘Biz Qur‘ān okuduğ bizden eyü okur kim var? Ve ‘ilmi taḥşıl itdük bizden eyü kim taḥşıl ider?” diyeler.” Ve yine buyurdu ki: Ol kavm hīzem-i āteş-i düzaḥ olırsadur.”⁹⁴⁴ Ve bu āfetün ‘ilacı oldur ki ḥaṭar-ı ‘ilm ḥaṭar-ı cehlden ziyāde idüğün bile ve ol ḥāzretün ḥucceci ehl-i ‘ilm üzerine ‘amme-i ḥalkdan mü‘ekkeddür. Ve selāṭin ü mülük cühhāl-i resāṭik ve ağbiyā ve eclāf-ı berārī vü cibālden ekşer-i zellāt u hefevātı ‘afv iderler ki anuñ ‘öşrin nüvvāb u ḥavāşş-ı ḥāzretiden ‘afv itmezler. Zīrā muḥālefet-i fermān ḥuşul-i ma‘rifetle muḥālefet-i ḡayr-ı ‘ārifden efḥaş ü aḳbeḥ idüğine şübhe yokdur. Bu eclden idi ki ḥāzret-i şamedıyyet ‘azze şānuhū Bel‘am-ı Bā‘ūrā ki muḳtedā-yı ‘aşr idi. Muḥālefet-i Hāḳḳ ve mütāba‘at-ı şehevāt sebebi ile kelbe teşbīh idüp buyurdu ki: ⁹⁴⁵ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلَ عَلَيْهِ يَلْهَثُ أَوْ تَتْرُكُهُ يَلْهَثُ /290b/ Ve ‘ulemā’-i Yehūd’ı izā‘at-i Hāḳḳ sebebi ile ḥara mānend idüp buyurdu ki: ⁹⁴⁶ مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا ⁹⁴⁷ Kānḳı ‘ālim-i veri‘dür ki lezzātdan bir lezzet taleb ve şehevātden bir şehvete mütāba‘at itmeye. Ve ḳanḳı müctehid-i hāzı‘dur ki eşer-i istırvāḥ-ı manşib-ı ‘ilmi kendüde bulmaya. Ammā müttaḳı-i ḥāşı‘ ve ṭālib-i şādık ve ‘ālim-i muḥaḳḳık ve ‘āmil-i muḥliş ḡavāyil-i hezeyānāt-ı⁹⁴⁷ felsefī ve mücādelāt-ı nazārī ve müzaḥrefāt-ı resmīden i‘rāz itdükde ve ‘umūm-ı himmetin fehm-i deḳāyık-ı dīnī ve derk-i ḥaḳāyık-ı esrār-ı yaḳīniye maşrūf eyleye ve ḥaṭar-ı ‘uhde-i ‘ilmden ḡāfil olmaya. Ümīzdür ki şevret-i kibr ü ‘ucb anda şikeste ve küdūret-i aḥlāk-ı reddiyye şafā-yı şıfat-ı marziyyeye mübeddel olur. ⁹⁴⁸ فَأُولَٰئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ

⁹⁴⁴ Taberānī, *el-Mu‘cemu’l-Kebīr*, C. 12, s. 250. bk. <https://shamela.ws/book/1733/15189#p1>

⁹⁴⁵ A’rāf 7/176: “Onun durumu tıpkı köpeğin durumuna benzer: Üstüne varsan da dilini çıkarıp solur, bıraksan da dilini sarkıtıp solur.”

⁹⁴⁶ Cum’a 62/5: “Tevrat’la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerce kitap taşıyan merkebin durumu gibidir. ...”

⁹⁴⁷ hezeyānāt: هذيان، nüsha.

⁹⁴⁸ Furkân 25/70: “... Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir. ...”

Yedinci sebep ‘ibâdetdür. Ve her kim tenessükden aqdem mümâreset-i ‘ulûm-ı dîne meşgûl olmuş ola ve ma‘rifet-i /291a/ âdâb-ı ‘ubûdiyyet ve deqâyık-ı âfâtı hâşıl itmiş ola ve şeyh-i kâmil-i muhaqqıq şohbetinde nefsini mühezzeb itmiş olmaya ve ‘aķārib ü hayyât ahlâk-ı reddiyyesi maķāmi‘-i cefā-yı pîr-i hādî ile ser-küfte olmamış ola ve harâret-i evşāf-ı beşerisi āb-ı berdü’l-yaķın ile teskin bulmamış ola ‘ibādât-ı bedenîye meşgûl olduğda ve āşār-ı a‘māl-i qalbî vü sırriden maķrûm ola her gün anuñ bātını istilā’-i şıfat-ı zemîme zulmeti ile tārîk olur. Ve hār-ı rezāyil-i ahlâk nefsinde bitmege başlar ve uşul-i eşcār-ı habîşe riyā vü kibr ü ‘ucb u gurûr gibi zemîn-i tab‘ında rāsîh olur. Bu maķûle kimesne dāyimā tenessük-i bî-hāşıl ile ta‘azzüz eyler ve ‘ibâdet-i gāfilâne izhārıyla istimâlet-i kulûb-ı ehl-i ğaflete kûşîş eyler ve ‘amme-i Mūsulmānları haķâret nazarıyla görür ve kendü havāyicine kıyāmı cümleden aqdem ü elzem bilür. Mecālîs ü maķāfilde cümleden /291b/ tevķîr ü taķdîm ü tevsî‘i tevaķķu‘ eyler. Anuñ sırrı meslûb-ı ahlâk-ı mühlike olduğda ‘aķlı maġlûb-ı evşāf-ı habîşe olur. Āşār-ı rezāyil-i kibr ü ‘ucb u gurûr zurûf-ı ef‘āl ü aķvālinden tereşsuķ eyler. Ve havf-ı satvet-i ķahr-ı cebbārî bātınından mürtefi‘ ve “mekrullāh”dan eymen olur. Ve kendüsin nācî ve sāyirleri hālîk taşavvur eyler. Ve bu ‘alâmet-i helāk-i ebedîdür. Ve Resûl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem: “Bir şahş, haķ helāk oldu, didüğün istimā‘ itdükde bilmiş oluñ ki ol cümleden ziyāde helāk olmuşdur.”⁹⁴⁹ Zîrā bu ve buña beñzer sözler netîce-i ‘ucb u gurûrdur. Ve ğāyet cehl ü ğabâvetden vaķāyi‘-i güzeşte⁹⁵⁰ ve havādiş-i sālifeden mübāhāt eyleye. Ve fülân kimesne benüm haķķumda şöyle ve böyle didi ve fülân belāya giriftār oldu diyü anı kerāmāt ‘add eyler. Ve bu cāhil-i aķmaķ bu ķadar fehm itmemişdür ki niķe biñ aġbiyā vü mülāhîde sebb-i Hūdā /292a/ vü Resûl iderler. Ve eşķiyā vü kefereden niķe ferîķ sebb ü darb u ķatlden envā‘-ı cevri ü ihānetle enbiyāya şalavātullāhi ‘aleyhim îzā irgürdiler. Hāzret-i Hāķķ celle ve ‘alā anlara mühlet virdi ve ‘uķûbet itmedi. Belki anlaruñ ba‘zısı îmān buldılar. Ve dîn ü dünyāda anlara bir mekrûh tārî olmadı. Ve bu müdbir-i maġrûr ğāyet-i cehlinden nefsi-i habîşini enbiyā ‘aleyhimü’s-selāmdan efḍal añlar. Ve cereyān-ı każā-yı îlāhî’yi kendüñüñ kerāmetidür

⁹⁴⁹ Irākî, *el-Muġnî*, s. 1264. bk. <https://shamela.ws/book/21550/3614#p1>

⁹⁵⁰ güzeşte: كدشته, nüsha.

kıyās eyler. Şeytān ol müdbirüñ sebletine efsūs itmege maḥaldür. Ve rahābīn-i⁹⁵¹ Yehūd u Naşārā anuñ ḥāşıl-ı ef’ālinden ‘ār iderler. Ve eger bir kimesne ‘ömr-i Nūḥ gibi t̤a’atde geçüre ve ol müddetde bir t̤arfetü’l-‘ayn fetret ve süstlîğı revā görse andan soñra nefsinı bir laḥza anuñla mesrūr eylese veyāḥud kendüyi anuñla aḥḳar u efḥar-ı ḥalkdan evlā bilse ḥaḳīḳatle esās-ı sa’ādet-i dīnini mi’vel-i cehl eyler. /292b/ Ve a’ māl ihbātında kıdem-i ‘ucbla⁹⁵² sa’y eyler. Ḥaberde gelmişdür ki bu āyet nüzul itdükde: 953 رَجَعُونَ وَالَّذِينَ يُوْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجَلَةٌ أَنَّهُمْ إِلَى رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ Ḥazret-i ‘Āyişe radıyallāhu ‘anhā ḥazret-i Resūl’den şallallāhu ‘aleyhi ve sellem su’āl itdi ki: هُمُ الَّذِينَ يَسْرِقُونَ وَيَشْتَرِبُونَ وَيَزْنُونَ؟ قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: لَا يَا ابْنَةَ الصِّدِّيقِ هُمُ الَّذِينَ يُصَلُّونَ وَيَصُومُونَ وَيَتَصَدَّقُونَ وَيَخَافُونَ أَنْ لَا يُقْبَلَ مِنْهُمْ 954 Ba’z-ı ehl-i tefsīr yanında 955 يُؤْتُونَ bunda 957 يَعْمَلُونَ ma’nāsıdur. Ya’nī Ḥaḳḳ celle ve ‘alā buyurur ki: Şol kimesneler ki itdüklerin iderler ve gönülleri tersāndur ki bāz-gerdişleri ḥazretümüze olısdur. Ḥazret-i ‘Āyişe: “Ey resūl-i Ḥudā! Bunlar şol kimesneler midür ki ḥırsuzlık iderler ve şarāb içerler ve zinā iderler?” Ḥazret-i Resūl ‘aleyhi’s-selām buyurdi ki: “Ḥayır. Şol kimesnelerdür ki namāz kılarlar ve oruc tutarlar ve şadaḳa virürler ve kendülerden bu cümle ḳabūl olmaya diyü /293a/ ḥavf iderler.”

Ḥafī buyurılmaya ki ḥazret-i istiḡnā vü bī-niyāzī olduğı yirde mele’-i a’lā muḳaddeslerinüñ cümle t̤a’ati ḥayāl ü bāzīdür. Ve temevvüc-i deryā-yı kıdem olduğı maḥalde cümle kāyinātuñ ‘ulūm u ‘ameli ‘ademdür. Ve hübb-ı riyāḥ-ı ‘avāşıf-ı cebbārī olduğı yirde cümle muḳarrebān-ı kāmilūñ ‘izz ü şerefi reşḥa-i zūll ü ḥ’ārīdür. Ve bu derd-i cān-güdāzuñ ‘ilācı ve bu rāḥ-ı bī-bedreḳa ve sāzuñ zādı oldur ki kendüden ve a’ mālinden himmet gözin dege. Ve kerde vü nā-kerdeyi āteş-i teşvīr-i nedem ile

951 rahābīn: رباہین, nüsha.

952 ‘ucbla: عجله, nüsha.

953 Mü’mīnūn 23/60: “Ve Rablerine dönecekleri için yapmakta oldukları işleri kalpleri çarparak yapanlar”

954 “Onlar çalan, içki içen ve zina eden kullar mı? Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: Hayır ey sıddıkın kızı, onlar namaz kılan, oruç tutan, sadaka veren ve bununla birlikte ibadetlerinin kabul edilmemesinden korkan kişilerdir.”

955 “Ederler, yerine getirirler.”

956 يعملون: يعملون, nüsha.

957 “Yaparlar.”

yağa. Ve mu‘allim-i ğaybdan ‘ilm-i ⁹⁵⁸وَمَا تَعْمَلُونَ okuya. Ve şem‘-i cānı sūz-ı maḥabbet ü ‘irfānla efrūhte eyleye.

Vehb bin Münebbih rahmetullāhi ‘aleyh eydür: “Nişān-ı kemāl-i ‘aql oldur ki cümle ḥalkı kendüden ulu bile. Kendüden efḍal gördükde cenāb-ı kerime ümīz vāşık eyleye ki ḥazret-i Ḥaḳḳ celle ve ‘alā kendü derecesine mülḥaḳ eyler. Ve kendüden ednā gördükde /293b/ diye: ‘Şāyed ki anuñ sırrında şıfat-ı ḥamīde ola ki sebep-i necātı ola. Ve benüm ḥālüm ma‘lūm degüldür ki n’olisardur.’ Ve bu me‘ānī rūsūḥıyla bāṭınından rezīle-i kibr zāyil ve şıfatı tevāzu‘ olur. Ve ol rif‘atı ki rezīle-i kibrle isteyüp bulmaz idi. Ve ‘indallāh ol sebep ile mezmūm olurdu. Ve anı dereke-i noḳşāna şalar. Tevāzu‘ ḥālinde bī-ḥ‘āst bulur, maḥmūd olur. Ve sebep-i kemālī olur.” Ve nitekim şāḥib-şer‘ ‘aleyhi efḍalü’ş-şalavāt buyurur ki: “Hiçbir kimesne tevāzu‘ itmedi ki ḥazret-i Ḥaḳḳ celle zikrūhū anı ref‘ itmeye.”

Ve yine buyurdu ki: “Melā’ike-i ebrārdan ki ḥazret-i cebbār emīnleridür her ḳula iki firişte müvekkeldür ki cenāḥ-ı himmetleri anı tıtmışlardır. Ol bende nefsinı tekebbüre çekdükde ‘inānını girü çekerler ve ‘Ḥudāvendā! Anı pest eyle.’ dirler. Tevāzu‘ itdükde ‘Ḥudāvendā! Anuñ mertebesin bülend eyle.’ dirler.”⁹⁵⁹

Ve yine buyurdu ki: “Her kim tevāzu‘ itse ḥazret-i Ḥaḳḳ celle zikrūhū anuñ /294a/ ḳadrini bülend eyler. Ve her kim tekebbür itse anı ḥ‘ār eyler. Ve her kim infāḳda ‘adl eyler anı ‘izz-i ğināya irgürür. Ve her kim tebzīr ider zūll-i ihtiyācda ḳor. Ve her kim ol ḥazreti⁹⁶⁰ ziyāde yād eyler maḥbūbı olur.”⁹⁶¹

Ḥaberde gelmişdür ki: Ḥazret-i Ḥaḳḳ celle celāluḥū ḥazret-i Mūsā’ya ‘aleyhi’s-selām vaḥy itdi ki: “Biz şol kimesnenüñ namāzın ḳabūl iderüz ki ‘azametümüz müşāhedesinde kendüyi zillet ü meskenete getüre ve ḳullarum üzerine ululığı revā

⁹⁵⁸ Sâffât 37/96: “Oysa sizi ve yapmakta olduklarınızı Allah yarattı.”

⁹⁵⁹ Irākî, *el-Muġnî*, s. 1254. bk. <https://shamela.ws/book/21550/3587>

⁹⁶⁰ ḥazreti: حقیرنی, nüsha.

Hadis-i şerif: وَمَنْ أَكْثَرَ ذِكْرِ اللَّهِ أَحَبُّهُ اللَّهُ ... bk. el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, C. 3, s. 588-589.

Kaynak metin: ... و هر که یاد انحضرت بسیار کند او را محبوب خود گرداند. bk. Envarî 610.

⁹⁶¹ el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, C. 3, s. 588-589.

görmeye ve āyīne-i dilini şaykal-ı havf ile rüşen eyleye ve günü bizüm yādumuzla geçüre ve rızāmuz için nefsinı arzûlardan berī eyleye.”

Haberde gelmişdür: Hâzret-i ‘İsâ ‘alâ nebiyyinā ve ‘aleyhi’s-selām buyurur ki: طوبى
لِلْمُتَوَاضِعِينَ فِي الدُّنْيَا هُمْ أَصْحَابُ الْمَنَازِلِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، طوبى لِلْمُصْلِحِينَ بَيْنَ النَّاسِ فِي الدُّنْيَا هُمْ الَّذِينَ يُورَثُونَ
الْفِرْدَوْسَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، طوبى لِلْمُطَهَّرَةِ قُلُوبُهُمْ فِي الدُّنْيَا هُمْ الَّذِينَ يَنْظُرُونَ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ⁹⁶²

Ve nakl olunur ki: /294b/ İbn-i Semmāk, Hārūnū’r-Reşīd meclisine gelüp “Ey Emīrū’l-Mü’minīn! Hılāfet ve ululıkda tevāzu’ uñ saltanatuñdan eşrefdür.” didi. Hārūn: “Ne aşl sözdür? Bir dahı söyle.” didi. “Her kime hâzret-i Hâkık celle celāluhū māl u cemāl ü cāh vire ve ol mālda Hâkık’uñ kullarıyla muvāsā vü ihsān eyleye ve cemālde pārsā ola ve ululıkda tevāzu’ eyleye dīvān-ı Hâk’da anı muqarreb muhlişlerden kayd iderler.” didi. Hārūn: “Bu sözi altunla yazsunlar.” diyü buyurdı.

‘İlm-i ‘ālem-ārāya hafī buyurılmaya ki tevāzu’ maqāmāt-ı aşhāb-ı dīnden bir maqām ve menāzil-i erbāb-ı yaqīnden bir menzildür. Nitekim hūsn-i hulk bābında her maqāmuñ iki tarafı mezmūm ve vasatı maḥmūd idügi ma’lūm oldı. Ke-zālik tevāzu’ uñ iki tarafı vardur: Taraf-ı ifrāt ki tekebbür dirler ve taraf-ı tefrīt ki tezellül ü teḥāsūs⁹⁶³ dirler ve vasat ki tevāzu’ dirler. Ve taraf-ı ifrāt ve tefrīt mezmūm⁹⁶⁴ ve maḥmūd /295a/ hadd-i vasatdur ki ol tevāzu’ dur. Ve bu me’ānī ki zikr olındı şart-ı taraf-ı ifrātdur.

Ve nitekim taraf-ı ifrāt ki mezmūmdur, tekebbürdür. Ke-zālik taraf-ı tefrīt ki teḥāsüsdür,⁹⁶⁵ mezmūmdur. Meşelā bir kennās yā bir debbāg ‘ulemā’-i dīnden bir ‘ālimuñ yanına varsa ve ol ‘ālim ikrām idüp yirinden tursa kendü yirin teklīf itse ve keşin qaldursa ve öñinde dizi üzre otursa teḥāsūs⁹⁶⁶ mezmūmdur. Bu ve bunuñ emşālī gāyet-i tefrītdür.

⁹⁶² “Bu dünyada alçak gönüllü olanlara müjdeler olsun. Kıyamet gününde onların minberleri olur. Dünyada insanların arasını düzelterlere müjdeler olsun. Onlar kıyamet gününde Firdevs cennetinin varisleri olacaklardır. Kalplerini temiz tutanlara muştular olsun. Onlar kıyamet gününde yüce Allah’ı göreceklerdir.”

⁹⁶³ teḥāsūs: teḥāsür, nüsha.

⁹⁶⁴ mezmūm: مذم، nüsha.

⁹⁶⁵ teḥāsüsdür: teḥāsürdür, nüsha.

⁹⁶⁶ teḥāsūs: teḥāsür, nüsha.

Ve aḥbār-ı nebevide: ⁹⁶⁷لَيْسَ لِلْمُؤْمِنِ أَنْ يُدِلَّ نَفْسَهُ diyü vārid olduğu bu hāle işāretdür. Ve maḥmūd ri‘āyet-i ḥadd-i i‘tidāldür. Ve bunuñ emşāli aḳrān u ihvān ile tevāzu‘ maḥmūddur. Ve aḥissā vü erāzil ile ḥasāsetdür. Ve ‘adl oldur ki merātib-i aḳdār-ı ḥalk ḥasebince herkes ile ḥāline göre mu‘āmele eyleye. Kennās u debbāğ ile ‘ālimūñ tevāzu‘ ı oldur ki rüy[ı] güşāde ola ve sözi nerm söyleye ve su‘āline cevābı /295b/ rıfḳ ile vire ve ḥācetinde sa‘y göstere ve bātında kendüyi andan ziyāde bilmeye ve ḥātimet ḥaṭarından eymen olmaya. Bu me‘ānī bī-sıḳl-i tekellūf kendüden zuhūra geldükde ve bu ef‘ālūñ ri‘āyeti kendü nefsinden sühulet ile şādır olduğda ḥadd-i vasaṭ ki şırāt-ı müstaḳımdür nezdik olur. Ve vaż‘ -ı umūr geregi gibi mevāzı‘ ında müyesser olur. Ber-sebīl-i icāz zıkr-i māhiyyet ü keyfiyyet-i kibr ü tevāzu‘ budur.

Ammā şerḥ-i meżemmet-i kuvvet-i ğaḳāb ve ḥaḳīḳat ve āfātı ve esbāb-ı teheyüv ve ‘ilāc-ı izālet-i ve fażīlet-i ‘afv u ḥilm muṭavveldür. Ammā bu bābda her birinūñ ḥaḳīḳati ile ber-sebīl-i iḥtişār imā olunur in-şā ‘allāhu’l-e‘azz.

İbn-i ‘Ömer raḳıyallāhu ‘anhümā eydür: Ḥazret-i Resūl’den şallallāhu ‘aleyhi ve sellem su‘āl itdüm ki: “Ġaḳāb-ı ḥazret-i cebbārīden ne ile dūr olunur?” “Nefsūñ nā-ḥaḳḳ kimesneye ğaḳāb itmemek ile.” diyü buyurdi.⁹⁶⁸

İbn-i Mes‘ūd /296a/ raḳıyallāhu ‘anh rivāyet kıılır ki: Ḥazret-i Resūl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem şaḥābeden riḳvānullāhi te‘ālā ‘aleyhim ecma‘ īn: “Yanuñuzda erlik nedir?” diyü buyurdılar. “Ḳuvvet ü ḳudretle aña kimesne ğalebe itmeye.” “Taşavvur itdügünüzdür ve emr-i mecāzīdür. Ve emr-i mecāzī ehl-i taḥḳīḳ yanında ḥayāl ü bāzīdür. Ve ḥaḳīḳatde ḳuvvet ü merdānelik oldur ki ḳuvvet-i ḥilm ü rüşdi ğül-i ğaḳāba ğālib ola.”⁹⁶⁹

⁹⁶⁷ Hadis-i şerif: “Mümine kendini küçük düşürmek yaraşmaz.” Taberānī, *el-Mu‘cemu’l-Evsat*, C. 5, s. 294. bk. <https://shamela.ws/book/28171/5649#p1>

⁹⁶⁸ Ahmed bin Hanbel, *el-Müsneḍ*, C. 6, s. 194. bk. <https://shamela.ws/book/98139/2988#p3>

⁹⁶⁹ Müslim, *Saḥīḥ-i Müslim*, C. 4, s. 2014. bk. <https://shamela.ws/book/1727/6576#p3>

Ebû Hüreyre raḍıyallāhu ‘anh rivāyet eyler ki: Bir kimesne ḥazret-i Resûl’e şallallāhu ‘aleyhi ve sellem didi: “Yâ Resûlallāh! Necâtuma bir cüz’î nesne emr eyle ki ben anuñla ḥalâş olam.” Ḥazret: “Zinhâr kimesneye ḥışm itme.” didi. Ol kimesne tekrâr bu sözi söyledi. Ḥazret yine ol cevâbı virdi.⁹⁷⁰

İbn-i ‘Ömer raḍıyallāhu ‘anhümâ ḥazret-i Resûl’den şallallāhu ‘aleyhi ve sellem rivāyet kıılır ki: “Hîç kimesne ‘inân-ı nefsi nefis⁹⁷¹ ğüline virmedi ki şerer-i nâr-ı kahr anı /296b/ kenâr-ı⁹⁷² dūzaḥa iletmedi.” didi.⁹⁷³ Ve yine buyurdi ki: “Her kim ḥışmını ḥalkdan ref’ itdi ḥazret-i Ḥaḳḳ celle ve ‘alâ anuñ ef’ âl-i nâ-pesendidesine setr perdesin çekdi.”⁹⁷⁴

Ebû Derdâ raḍıyallāhu ‘anh eydür: Ḥazret-i Resûl’e “Ey resûl-i Ḥudây! Beni bir işe sevḳ eyle ki ol iş baña bihişte dâhil olmağa bâ’ iş ola.” didüm. “Cehd eyle, tâ nefis-i emmâreñ ğül-i ğazabı kimesneye ḥavâle itmeye.” diyü buyurdi.⁹⁷⁵

Bir kimesne ḥazret-i Resûl’den şallallāhu ‘aleyhi ve sellem su’âl itdi ki: “Ḳıyâmet düşvârlarından ḳanḳısı saḥtdur?” “Ḥışm-ı ḥazret-i cebbârî.” diyü buyurdi. “Ol belâdan ben ne ile necât buluram?” didi. “Kimesneye nâ-ḥaḳḳ ḥışm itmemek ile bulursın.” diyü buyurdi.⁹⁷⁶ Ve yine “Ḥışm âteşden bir pâredür. Her kim ol âteşi âb-ı ḥilm ile münṭafî iderse ḥazret-i Ḥaḳḳ celle ve ‘alâ anı benümle derecât-ı ‘âliyeye ırgürür.” diyü buyurdi.⁹⁷⁷

Püşide buyurılmaya ki ğazab /297a/ bir âteşî kuvvetdür ki ḥazret-i Ḥaḳḳ celle ve ‘alâ anı def’-i mazarret için muḳteżâ-yı ḥikmet birle nev’-i insân tıynetinde ta’biye

⁹⁷⁰ Murtazâ ez-Zebîdî, *Tahrîcû Ehâdîsi İhyâ’i Ulûmi’d-dîn*, C. 4, s. 1799. bk. <https://shamela.ws/book/38171/1771#p1>

⁹⁷¹ Çevirmen “dest” (el) sözcüğünü çeviriye taşımamıştır. ... بدست غول ... bk. Envarî 617.

⁹⁷² Çevirmen “çâh” (kuyu, çukur) sözcüğünü çeviriye taşımamıştır. ... بكنار چاه دوزخ ... bk. Envarî 617.

⁹⁷³ Irâkî, *el-Muğnî*, s. 1060. bk. <https://shamela.ws/book/21550/3190#p1>

Metinde bu hadis-i şerif, ravisi İbn-i Ömer olarak aktarılsa da kaynak metinde sırasıyla İbn-i Ömer ve Ebû Derdâ’nın rivayet ettiği hadis-i şeriflerin ardından “... و قال رسول الله صلعم:” (Ve Resulullah -sav-dedi/buyurdu) ibaresiyle yer almaktadır. bk. Envarî 617.

⁹⁷⁴ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Evsat*, C. 6, s. 139. bk. <https://shamela.ws/book/28171/6325#p1>

⁹⁷⁵ Irâkî, *el-Muğnî*, s.1060. bk. <https://shamela.ws/book/21550/3188#p1>

⁹⁷⁶ Benzer rivayet için bk. Irâkî, *el-Muğnî*, s. 1063. <https://shamela.ws/book/21550/3192#p1>

⁹⁷⁷ el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, C. 2, s. 79.

kılmışdır. Ve haqîkat-i nâriyyesi remâd altında âteş medfûn olduğu gibi mizâc-ı tabîî tahtında medfûndur. Bu kuvvet teşeffî vü intikâmdur ve bu kuvvetün haşşası oldur ki makâsıdından bir makşûda kaçd olındukda nokşânı ihşâsından ğaraż-ı âteş bu kuvvet haqîkatinden müsta‘il olur. Ve hûn-ı dili ve cemi‘-i ‘urûkı cûşa getürür. Ve a‘lâ-yı bedene mürtefi‘ olur. Ve eşeri beşereye ki zücâce meşâbesindedür zâhir olur.

Ve bu eşerün zuhûrı üç nev‘ üzerine olur: Evvel ğazabı kendüye eyleye ki kendünün dūnı ola. Ve mağzûbun ‘aleyh intikâmına kâdir ola. Ve bu hâlde eşer-i hûn-ı mürtefi‘ zâhir-i beşereye münteşir olur ve çeşm ü rûyda surhlıkı eşeri bedîd olur. /297b/ Ve eger şudûr-ı ğazab bir kimesne üzerine ola ki andan üstün ola intikâmdan ye’s qarîn-i ğazab olur. Ve bu hâl eşerinden âşâr-ı dem-i mürtefi‘ hûn-ı dil ile munķabız olur ve beşerede levn-i aşfer zâhir olur. Bu hâle havf dirler ve hâl-i evvele kahr dirler. Ve eger kahr kendü nazîri üzre olursa ve teşeffî vü intikâmda mütereddîd olursa ve bu hâl eşerinden hûnda tereddüd zâhir olur. Gâh münbasî‘ ve gâh munķabız olur ve bu sebeb ile reng-i beşere gâh surh ve gâh zerd olur ve anı mużtarib eyler.

Ve bu kuvvetün dağı sayir şîfat gibi üç derecesi vardır: İfrâ‘ ve tefrî‘ ve i‘tidâl.

Ammâ ifrâ‘ oldur ki bu şîfat şöyle ğâlib ola ki şer‘ ü ‘aql siyâsetinden tecâvüz eyleye ve başîret-i şahşı pūşîde kıla ve anı meslûbu’l-fıkr ve’l-ihtiyâr eyleye. Ve galebenün sebebi bir emr-i ğarîzî veyâ i‘tibârî ile /298a/ olur. Nitekim bir kimesne aşı-ı fıtratda harâret sebebi ile mizâc-ı müsta‘idd sür‘at-i ğazab olur ve ‘alâmeti şûretinde bir mertebe zâhir olur ki her kim anuñ şeklin görse ğazabnâkdür diye ve hâlün sevreti tebrîd-i mizâcla şikeste olur. Ammâ sebab-i i‘tibârî oldur ki bir kavm ile muhâlaţat eyleye ki anlar bu şîfat istîlâsı ile mübâhât iderler ve kuvvet-i seyfiyi şecâ‘at ü recûliyyet ‘add iderler ve anı ma‘raż-ı fahrda yâd iderler ve anı cühhâl-i ‘âmme istimâ‘ itdükde cehl ü ğabâvetden anı kemâl taşavvur iderler ve bâtınlarında bu şîfatuñ irâdeti takviyeti bedîd ve bu kuvvet bâtınlarında râsih olur. Ve ba‘zısına dem-i mezķûrūñ galeyânı şiddetinden dimâġa ki maħall-i ‘aql u fikrdür bir duħân-ı mużlim müteşâ‘id olur. Ve mu‘âvin-i fıkr ü hissi târik eyler. Ve şavlet-i iztırâmı çeşm ü gūşı idrâk-i meşâlih /298b/ ve istimâ‘-i neşâyihden kūr u ker eyler. Ve gâh olur ki şiddet-i

ğazabdan cihân gözine târîk olup ve naşîhat u va‘z istimâ‘ itdükde hışmı ziyâde olur. Ve gâh olur ki bu kuvvetün nâriyyesi bir mertebe müstevlî olur ki ruḥbet-i ġarîzîyi muntâfî eyler ve helâke irgürür. Ve bu bir hâletde olur ki havf-ı qarîn-i ġazab olur.

Ammâ tefrîḥ bu kuvvet faḫdî ile veyâ za‘fî ile olur. Bunuñ ikisi dahı mezmûmdur. Zîrâ bu hâlden ġayretsizlik ve ḥamiyyetsizlik mütevellid olur. Ve her kimde ġayret ü ḥamiyyet kuvveti olmaya nâķış olur. Bu sebebden idi ki ḥazret-i Resûl şallallâhu ‘aleyhi ve sellem buyurdı ki: ⁹⁷⁸ *يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ* /299a/ *إِنَّ سَعْدًا لَّغَيُورٌ وَأَنَا أَعْيُرُ مِنْ سَعْدٍ وَاللَّهُ أَغْيُرُ مِنِّي* ‘aleyhi ve sellem buyurdı ki: ⁹⁷⁸ ‘Ubâde ġayûrdur ve ben andan ġayûram ve ḥazret-i Hakk celle zikrühü benden aġyardur.” Ve ḥazret-i Hakk celle şānühü buyurur ki: *يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ* /299a/ *وَالْمُنَافِقِينَ وَاعْلُظْ عَلَيْهِمْ* ⁹⁷⁹ Ve ġılzet, ġayret ü ḥamiyyet āşarındandır. Ve ‘ademi ‘alâmet-i ḥuşûnetdür. Ve ‘alâmet-i ḥuşûnet ve ‘adem-i ḥamiyyet ḥarem [ü] māder ü ḥāher ta‘arruzından münkerât müşāhedesinde ve aḥissādan ihtimāl-i züliden sükündür. Ve bu cümle eṣer-i cümûdet-i ṭab‘ ve ḥasāset-i nefis ve meḥābet-i ḫadr ü nokşān-ı hâldür. Ve bu nokşān cebrinün mu‘ālecesi vācibdür. Ve bu nokşān āfātınun müṭāla‘asından idi ki ḥazret-i Risālet buyurdı ki: “Ümmetümün aḫyārı tîz-ṭab‘ olanlardur ki tîz ġazab iderler ve tîz ġazabından dönerler.” ⁹⁸⁰ Ve her kimde kuvvet-i ġazab mefḫûd olur ve riḫāzet-i nefis ve sülûk-ı rāh-ı sa‘âdetden maḥrûm ḫalır. Zîrâ sâlik-i baṣîr gâḫ kuvā-yı şehvāniye kuvvet-i ġazabî tasalluṭı ile ‘inān-ı nefsi meyl-i shevāt-i ḥasīsedan çeker. İmdi ḫaḫîḫat bu iki kuvvet ṭaliblerün iki cenāḫıdır ki anuñ ḫareketi i‘tidāliyle /299b/ cenāb-ı ḫurba vāşıl olurlar. Ve anuñ vesīlesiyle kemāl-i ma‘rifet kesb iderler. Nitekim ifrāt-ı kuvvet-i ġazab mezmûmdur. Ke-zālik faḫdî dahı mezmûmdur.

Ve ḥadd-i i‘tidālî maḥmûddur ki bu kuvvet-i muntazır şer‘ ü ‘aḫl olur. Ḥamiyyet şer‘ ü ‘aḫl maḥallinde āna münba‘iṣ olur. Anı maḥall-i ḫilm ü ‘afv şer‘ ü ‘aḫlda teskîn itdükde anuñ sevret nâriyyetin muntâfî eyler. Ve her kim bu kuvvetün fütürını kendüde iḥsās eyleye ‘adem-i ġayret ḫisset-i nefis ve ġayr-ı maḥalde ihtimāl-i züll ile kendüye

⁹⁷⁸ Hadis-i şerif: “Sa’d b. Ubâde ġayurdur, ben Sa’d’dan daha ġayurum ve Allah da benden daha ġayurdur.” Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-Evsat*, C. 3, s. 160. bk. <https://shamela.ws/book/28171/2890#p1>

⁹⁷⁹ Tevbe 9/73; Tahrîm 66/9: “Ey Peygamber! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et, onlara karşı sert davran. ...”

⁹⁸⁰ el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, C. 2, s. 349.

vācibdür ki mu‘ ālece-i kuvvet-i gāzab ile kavī eyleye. Ve her kim bu kuvvetün ifrātını kendüde müşāhede eyleye ki hadd-i şer‘ den tecāvüz eyler. Ve tehevür ü iktihām ile fevāhiş çeker, gerekdür ki mu‘ ālece ile sevret-i gāzabı şikeste eyleye ve i‘ tidāl haddine getüre. Ve bu dört hāl ile müyesser olur: Evvel rızāya nazar ikinci hikmete nazar üçüncü galebe-i tevḥīd dördüncü /300a/ ma‘ cūn-i⁹⁸¹ ‘amel ile mu‘ ālece.

Hālet-i evvel ḥazret-i şamediyet rızāsına nazar oldur ki Hakk kullarına gāzab olduğına rāzī olmaduğın bile ki ḥazret-i Hakk’uñ rızāsında şıdk-ı taleb ol gāzabuñ āteşi sevretin münṭafī eyler.

İkinci hālet oldur ki ḥazret-i Hudāvend-i ḥekīm her nesneyi ki taqḍīr ider, hikmetden ḥālī olmaduğın bile. Hikmet-i zāt-ı müteāliye anı iktizā eyler ki maşlahat ve bih-būd <bende> olan nesneyi egerçi ol taqḍīr helāk-i şūriye mü’eddī olursa daḥı bendeye muḳadder eyler ki sebep-i ḥuşul-i sa‘ ādet-i ebedī olur. İmdi bu ma‘ nā müşāhedesı ol nār-ı gāzabınūñ rāh-ı sevretin mesdūd eyler.

Üçüncü hālet oldur ki her nesne ki vücūd ‘arşasında sārīdür ḥayr u şerr [ve] şalāḥ u fesād ve ‘izz ü zūll ve miḥnet ü ni‘ met ve şādī vü endūh ve sūd u ziyān ve ziyādet ü noḳşāndan cümlesin ‘aynū’l-yaḳīnle /300b/ ol ḥazretten göre. Ve mecmū‘ -ı efrād u eşḥāş merātib-i vücūdı kātib elinde qalem gibi ḳabza-i ḳudretde maḳhūr u musahḥar bile. Bu hāl galebe-i tevḥīddür. Ve bu nazaruñ kuvveti istilā’-ı nār-ı gāzabı mündeḳ eyler. Ammā bu ḥadde deḡin bu tevḥīd nūrınūñ galebesi nādīr olur. Bu sa‘ ādet her kime el virürse berḳ-ı ḥātīf gibi olur. Bu geḳdükden sonra nefis kendü ṭabī‘ atına rücū‘ eyler ve iltifāt-ı vesāyiṭ bedīd olur. Eger bu ḥālūñ devāmı müyesser olaydı mutaşavver olaydı ḥazret-i Risālet anuñ üzerine evlā olurdu. Aḡbārda gelmişdür ki: “Ḥazret-i Resūl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem bir mertebe ḥışma gelürdi ki gözleri ve ruḥsār-ı mübāreki surḥ olurdu ve dir idi ki: ‘Ḥudāyā! Ben ādemem, sāyir ādemler gibi ḥışm iderem. İmdi her Müsülmān’a ki ben hālet-i ḥışmda dūşnām veyā la‘ net iderem veyāḥud dögerem

⁹⁸¹ Çevirmen “ilm” sözcüğünü çeviriye taşımamıştır. ... بمعجون علم و عمل. bk. Envarī 623.

anı ol muḳābelede günāhlarından ‘afv eyle.’⁹⁸² /301a/ **Ḥazret-i ‘Alī** kerremallāhu vechehū rivāyet eyler ki: “Ḥazret-i Resūl şallallāhu ‘aleyhi ve sellem ḥuzūz-ı dünyevīye ḡaḡab itmez idi. Ammā Ḥaḡḡ’a muḡālif olan nesneyi gördükde bir mertebe ḡaḡab iderdi ki kimesne anı Resūl idügin fark idemezdi. Ve ol bâtlı def itmeyince ḡaḡabına bir nesne muḡāvemmet itmek ihtimāli yog-ıdı.”⁹⁸³

Dördüncü ḡālet oldur ki sevret-i ḡaḡab def inde ‘ilāca muḡtāc olur. Ve aña beş nesne fāyide ider: Evvel kendü nefsinı ‘uḡūbet ü ḡaḡab-ı ḡazret-i cebbārīden taḡvīf ide. Ve ḡudret-i Ḥaḡḡ benüm bu kimesneye olan ḡudretümden ziyāde ve ḡaḡab-ı ḡazret-i ḡahḡārī a‘zamdur. Eger ben bu ḡaḡabı bu kimesneye idersem şāyed ki ol mūcib-i saḡvet-i cebbārī ve benüm giriftār olmama sebeb ola, diyü mülāḡaza eyleye. Bu muşibet-i bī-nihāye ve faẓīḡat-ı bī-ḡāyedür. **Ḥadīs-i** ḡudsīde vārid olmuşdur ki: /301b/ “Ey ferzend-i ādem! Ḥışm ḡāletinde cebbārılıḡumuzu yād eyle, tā ḡabza-i ḡışmumuza giriftār olduḡunda bedreḡa-i kerem ü ‘afvumuz seni raḡmet birle yād eyleye.”⁹⁸⁴ İkinci oldur ki ‘āḡibet-i ḡaḡabdan endīşe eyleye ve āfāt-ı ‘adāvet ü intikām u şetm ile muḡābele-i ḡaşm ve a‘rāzı hedminde sa‘ydan ḡazer eyleye. Egerḡi bu cümle a‘māl-i āḡiretten degüldür ve müstaḡaḡḡ-ı şevāb olmaz. Ammā anuñ niyyeti ihtirāzında olıcaḡ, umūr-ı ma‘īşeti müşevveş ve ferāḡat-i ḡā‘ati fevt olmaz. Anuñla müşāb olur. Üçüncü oldur ki anı ḡilm ü ‘afvdan men‘ ider ve ḡuvvet-i ḡaḡabı intikām üzre tutar sebebde te‘emmül eyleye. Ve ol iḡvā vü tesāvīl-i nefis ü şeyḡāndur ki senden bu taḡammüli ḡaḡḡ ‘acze ḡaml iderler ve bu meẓellet ü mehānete çeker ve merdüm aña çeşm-i ḡaḡāretle nazar iderler. Bunda gerekdür ki kıyāmetüñ ḡārlıḡı vü faẓīḡatı dünyānuñ /302a/ faẓīḡatından müşkil idügin nefisine muḡarrer eyleye. Ve ‘indallāh ve melā’ike vü enbiyā menzili noḡşānından ḡazer itmek ḡaḡḡ yanında noḡşān ihtirāzından evlādur ki kendüye dünyā vü ‘uḡbāda medḡ ü zemlerinden ḡiç nef‘ ü zarar irişmez illā mā-şā’allāh. Ammā noḡşān-ı derece-i dīn bir şeḡāvete mūcibdür ki ḡiç nihāyeti yogdur. Dördüncü oldur ki anuñ ḡaḡabı vefḡ-ı murād-ı Ḥaḡḡ üzre bir emr-i māzī

⁹⁸² Benzer rivāyet için bk. Müslim, *Sahīh-i Müslim*, C. 4, s. 2009. <https://shamela.ws/book/1727/6560#p2>

⁹⁸³ Irākī, *el-Muḡnī*, s. 1067. bk. <https://shamela.ws/book/21550/3201#p2>

⁹⁸⁴ Suyūtī, *Cem’u’l-Cevāmi*, C. 13, s. 276. bk. <https://shamela.ws/book/127677/10050#p4>

cereyânı üzerinedür, kendünün murâdı üzerine degül idüğün bile. Ve bu münâza‘at-ı rübûbiyyetdür ki bu kimesne murâd-ı nefsinı murâd-ı Haq‘dan evlâ görür. Ve şekk yokdur ki bu kimesne bu fi‘l ile sezâvâr-ı ğa‘ab-ı ĥazret-i cebbâr olur. إِلَّا أَنْ يَتَذَكَّرَهُ اللَّهُ 985 Beşinci oldur ki bir aĥbârda fa‘îlet-i kezîm-i ğayz ve ĥilm ve ihtimâlde gelmişdür. Te‘emmül ve anuñ şevâbında nefsinı terġib eyleye, tâ şevâba ĥırşı sebebi ile /302b/ nâr-ı ğa‘abı münţafî ola.

Ĥazret-i ‘Alî kerremallâhu vecchêhûdan rivâyetdür: Ĥazret-i Resûl şallallâhu ‘aleyhi ve sellem buyurdı ki: “Müsülmân olan kimesne şeref-i ĥilm ü taĥammül sebebi ile gündüz şâyim ve gice kıyım olanlar derecesin bulur. Ve ğazûb olan mütekebbirlerün ismleri kendü evlerinden ğayrıya ĥükmleri geçmez iken daĥı cebbârlar dîvânına yazılır.”986 **Ve yine** “Her kim ĥışmını ĥalkdan berî eyler, ĥazret-i Haqĥ celle ve ‘alâ anı ‘azâbından emîn eyler.” diyü buyurdı.987 **Ve yine** “Her kim ĥışmın ketm iderse ĥazret-i Haqĥ celle zikruhü kıyâmet güninde göñlini emn ü îmân beşâretiyle mesrûr u münevver eyler.” diyü buyurdı.988 Ve mefhûm ĥadîş oldur ki: Her kim vesîle-i emâret ve kuvvet-i ĥükûmet birle sevret-i ğa‘abı cevîr ü zulmle zîr-dest ü zu‘afâyâ süre bu şifatuñ âşâr-ı idbârı anuñ râh-ı sa‘âdet-i ebedîyi mesdûd989 /303a/ eyler. Ve mecma‘-ı kübrâda zulmet zulm rüsvâyılığında ĥalır.

Nazm:990

ای که شدی در ره غفلت سوار
آخر از آن روز یکی شرم دار

985 “Allah’ın rahmetiyle kuşatması hariç.”

986 Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-Evsat*, C. 6, s. 232. bk. <https://shamela.ws/book/28171/6577#p1>

987 Yılmaz 514.

988 el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, C. 4, s. 90.

989 mesdûd: meslûb, nüsha.

990 Ey gaflet yolunda binici olan kimse! Bir zaman nihayet (gelecek) o günden utan.//Zulüm tozunu koparmak kendi (yüz) suyunu/itibarını ve insanların kanını dökmek ne zamana kadar?//Bugün seni seyretmek zulüm oldu. Eyvah! Senin yarınının rezilliğine.//Ey dünya hilecisi! Ne zamana kadar kibir? Ey iki üç batman ağırlığındaki kemik! Ne zamana kadar benlik iddiası?//Zayıfların mülkünü ele geçirmişsin. Yetimlerin malını zulümle yemişsin.//Kıyamet günü ki sorgu sual var. Af dile! Aksi takdirde ne bahane getireceksin?

چند غبار ستم انگيختن
آب خود و خون کسان ريختن

ظلم شد امروز تماشاى تو
واى برسوايى فرداى تو

چند غرور اى دغل خاکدان
چند منى اى دوسه من استخوان

ملک ضعيفان بکف آورده گير
مال يتيمان بستم خورده گير

روز قيامت که بود داورى
عذر بياورکه چه عذر آورى

‘İlm-i ‘âlem-ârāya nihān buyurılmaya ki zulm ü cevr ü baġī vü ġāzab ve ekşer-i şifāt-ı reddiyye ve ahlāk-ı habīse ki kufl-i ebvāb-ı sa‘ādet ve kāyid-i rāh-ı şekāvetdür. Cümlesi fūrū⁹⁹¹ u şemerāt-ı kibr ü ‘ucbdur. Ve bu iki şifat şifāt-ı mühlükâtındur ve izālesi cümleye farz-ı ‘ayndur. Ve istişāl-i aşl-ı kibrde şuhh-ı nefsi emmāreden edviye-i⁹⁹² kāmı‘a ve ma‘raż-ı kalb-i mükedderden kal‘-ı /303b/ şecere-i ‘ucb iki aşldan mürekkeb olur: Aşl-ı evvel ma‘rifet-i ‘uyüb-ı nefsdür ve zillet ü mehānet ü haķāret ü za‘f u ‘acz ü āfātıdır. İkinci aşl ma‘rifet-i hażret-i rübūbiyyet ü ‘āzamet ü celāl ü kibriyā vü ‘izz ü bahā vü kemāl ü hikmet ü nefāz-ı kudretidür. Ve her kim bu iki aşluñ esrār u haķāyıkına muṭṭali‘ ola. Lā-cerem anuñ nefsinde tevāzu‘ u inkisār u hużū‘ bedīd olup ve havf u haşyet aña ġālib olur. Ve hilm ü hayā vü rahmet ü refet ü şefkat şifātı ile muttaşif olur. Ve herkesüñ ṭāyir-i himmetinüñ feżā-yı hevā-yı ‘ālem-i melekūtī vü ceberūtide ṭayerān itmege ve reşehāt-i esrār-ı zāt ve şifāt-ı cenāb-ı ‘āzamūtide biḥār-ı mükāşefātın müstefiz olmaġa havşalası olmayıcaķ gerekdür ki

⁹⁹¹ fūrū‘ : fūrūġ, nüsha.

⁹⁹² edviye-i: evdiye-i, nüsha.

istiḥzār-ı aṣl-ı evvelden ki ma‘rifet-i ‘uyūb u āfāt-ı nefsdan ki cümleden /304a/ karībdür gāfil olmaya.

Hafī buyurılmaya ki tenbīh-i tālibān-ı menhec-i hidāyet ve müsta‘iddān kabūl-i feyz-i nefehāt-i ‘ināyet için merātib-i bidāyet ve nihāyet-i nüfūs-ı insānī ve āfāt u ‘uyūb u ḥaḳāret ü mehānetini āyāt-ı kelām-ı mecīdden bir āyetde zıkr buyurmuşdur ki:

فَتِلَ الْإِنْسَانُ مَا أَكْفَرَهُ مِنْ أَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ مِنْ نُطْفَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَرَهُ ثُمَّ السَّبِيلَ يَسَّرَهُ ثُمَّ أَمَاتَهُ فَأَقْبَرَهُ ثُمَّ إِذَا شَاءَ أَنشَرَهُ⁹⁹³

Bu āyetde aḥvāl-i nüfūs-ı beşerīnün keyfiyyet-i merātib-i evvel ü evsāt u āḥirine bir işāret-i vāzih ve bir beyān-ı lāyih vardır. İmdi ‘āqıl-ı faṭn gerekdür ki nūr-ı baṣīret birle bu āyetün deḳāyık-ı esrārına te‘emmül ve aḥvāl-i⁹⁹⁴ evsatiyyet ü āḥiriyyeti anda müşāhede eyleye. Ammā evveliyyeti oldur ki penc hezār duḥūr u a‘ṣār vüçüd-ı mevḥūm-ı bī-miḳdārından evvel geçmişdür ki /304b/ anuñ vüçüd-ı mevḥūmı ketm-i ‘ademden saṭevāt-ı envār-ı kıdem birle mün‘adim ve nā-ḳīz idi. Ve nām u nişānından şafḥa-i vüçüdda ḥiç eṣer yoğ-ıdı. ‘Adem-i sābık vüçüdüna ḡālib olandan aḥḳar kimdür? Ve yoklık mehānetinden ve zulmet-i nā-büddan ezell ne vardır? Andan soñra ḥikmet-i bī-ḳūn ḳudret-i⁹⁹⁵ كُنْ فَيَكُونُ ile aṣl-ı vüçüdını kisvet-i ḥākden inṣā buyurdu ki eḥass u aḥḳar-ı mevcūdātdur. Andan soñra anuñ aṣl-ı ḥākīsine nuṭfe-i ḥūār ve girye didār şūretine koydu. Andan soñra esās-ı cismīni ‘aleḳa-i murdār üzre bünyād eyledi. Andan soñra ol ‘aleḳa-i muzḡa kıldı. Ve eczāsını şalābet-i ‘azme ırgürdi. Ve ‘izāma gūṣt ve post geyürdi. Bu anuñ bidāyet-i aḥvālidür ki anı ‘adem-i maḥẓdan zūll-i eṣyāda icād buyurdu. Ve eḥass-ı evṣāf /305a/ u nu‘ūtda aṣl-ı vüçüdını halk eyledi, tā evvel-i fıṭratı bir cemād mürde idügin bildi. Anda [ne] ḥayāt ve ne sem‘ ü baṣar u ḥiss ü ḥareket ü nuṭḳ u baṭṣ u ‘ilm ve ne ḳudret var ola. Andan soñra kemāl-i ḥikmet ḥaṣāyiş-i⁹⁹⁶ neḳāyiş-ı nu‘ūtinı mekārīm ü meḥāsin-i evṣāfı üzerine taḳdīm buyurdu: Mevti ḥayāt

⁹⁹³ Abese 80/17-22: “Kahrolası insan! Ne inkārcıdır! Allah onu neden yarattı? Bir nutfeden (spermadan) yarattı da ona şekil verdi. Sonra ona yolu kolaylaştırdı. Sonra onun canını aldı ve kabre soktu. Sonra dilediği bir vakitte onu yeniden diriltir.”

⁹⁹⁴ Çevirmen “evsatiyyet” sözcüğünü çeviriye taşımamıştır. ... احوال اولیت و اوسطیت و آخریت... bk. Envarı 633.

⁹⁹⁵ Bakara 2/117: “... Ol! der, o da hemen oluverir.”

⁹⁹⁶ ḥaṣāyiş-i: ḥasāyis, nüsha.

üzerine ve cehli ‘ilm üzerine ve dalâleti hidâyet üzerine taqdîm itdügi gibi مِنْ نُطْقَةٍ خَلَقَهُ 997 فَقَدَّرَهُ مِنْ أَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ 998 diyü tenbîh için buyurduğunuñ ma‘nâsı budur, tâ âdemî mertebesinüñ hasâset ü haķâretiyle bidâyetde binâ ola. Ve ‘umûm-ı ni‘met [ve] emtâr-ı efdâl-i bihâr-ı imtinâna şükr eyleye. Ve noķşânından şoñra şübüt-i ahvâl ve zuhûr-ı evşâf-ı kemâline işâret buyurdı ki 998 تَمَّ السَّبِيلَ يَسْرَةً 999 tâ ma‘lûm idine ki bir meyyit-i bî-cân ve ma‘dûm-ı bî-nişândan /305b/ şoñra hażret-i şamediiyet cellet ‘azametuhû aña hayât müyesser eyledi. Ve ker 999 iken şinevâ ve kûr iken binâ ve güng iken güyâ eyledi. Ve za‘îf iken kuvvet ve câhil iken ‘ilm virdi. Ve faķr u ihtiyâcından şoñra ğanî eyledi. Ve ğurisne iken sır eyledi. Ve berehne iken anı hil‘at-i kisvet ile nevâht kıldı. Ve dalâlet üzre iken derece-i hidâyete ırgürdi, tâ ‘ayn-ı yakîn ile şinâsâ-yı en‘âm u efdâl-i hażret-i şamediiyet ola ve ri‘âyet-i âdâb-ı ‘ubûdiyyeti kendüye vâcib bile. Ve rezâyil-i kibr ü ‘ucba kendüye yol virmeye ve hażret-i Haķķ kullarına cevır ü sitemle küfrân-ı ni‘met itmeye. Ve taķķîķ eyleye ki ‘izz ü şenâ ve devâm u beķâ cenâb-ı kibriyâdan ğayrıya lâıyık degüldür ve baķar u kibriyâ vü faķr u ğiyelâ eķass-ı ahissâ ve az‘af-ı zu‘afâdan kabîh gelür. Bu cümle noķşân u hasâset ü za‘f u haķâretle /306a/ eger umûr-ı ma‘îşetde kendüye müfevvez veyâ vücûdı iķâmetinde ihtiyârı olaydı ‘ucb u tuğyân u tekebbür ü küfrânınñ fi‘l-cümle vechi var idi. Lâkin şaĥne-i ķudret ü ğayret zimâm-ı ihtiyârı eline virmemiş ve miftâķ-ı murâdı ķabza-i himmetine koymamışdır. Belki vücûdını hedef-i siĥâm-ı beliyyât ve maķhûr-ı teşârif-i ĥavâdiş ü âfât itmişdür. Ve emrâz-ı hâyile ve eķâm-ı mühlike ve ‘âhât-ı muĥtelife ve şabâyi‘-i mütezâddeyi aña ĥavâle kılmışdır, tâ eger ister ve eger istemez kimin eczâ ve kimin münhedim eyleye. Ğâĥ şafrâ balġama ğâlib olur ve şafrâvî ‘illetlerinden dıķķ u yereķân u ĥummâ vü şudâ‘î gibi ‘illetler mütevellid olur. Ve ğâĥ balġam şafrâya ğâlib olur ve balġamî marâzlardan laķve vü iflâc u behaķ u baraş gibi marâzlar ‘arız olur. Ve ğâĥ yübûset bürûdete ğâlib olur ve sevdâvî renclerden cünûn u ser-sâm /306b/ u mâliĥulyâ gibi rencler peydâ olur. Ve ğâĥ bürûdet yübûsete ğalebe eyler. İstiskâ vü zükâm u nezle vü su‘âl ü dâ‘ü’l-fîl gibi eķâma mübtelâ olur. Ne anuñ cezb-i nef‘ ve

997 Abese 80/18-19: “Allah onu neden yarattı? Bir nutfeden (spermadan) yarattı da ona şekil verdi.”

998 Abese 80/20: “Sonra ona yolu kolaylaştırdı.”

999 ker: kerr, nüsha.

def -i zārre kudreti ve ne kesb-i hayr ve men' -i şerre kuvveti olur. Sîr olmak istedikde gürisne olur ve rāvî olmak istedikde teşne olur. Ve bir nesnenün haqîkatin bilmek murād idindikde kâdir olmaz ve murād taleb itdükde rāh-ı taḥşîlin bilmez ve bir nesneyi hıfz itmek murād idine ferāmūş eyler. Her laḥza ḥayālını zu' mı üzerine taşavvur eyler. Ve bir ta'āmdan ki lezzet bulur mizācî el virmez. Ve maḳdūrını bir emre maşrūf kıldukda hevācis-i nefsanî anı evdiye-i hümūma birağur. Ne gönli <gönli> kabzasında olur ve ne kendü nefsinin aḥlār. Niçe helākine bā' iş nesneleri ārzū eyler ve niçe ḥayātına sebep olan nesneden /307a/ nefret eyler. Ve imkān vaḳtinde kuvāsı selb ve her laḥzada ḥaṭar-ı iflāc-ı a' zāsı mutaşavver ' aklı bîm-i ihtilāsı ve her zamānda rūhının ḥavf-ı ihtāfı ve her anda ḥālet-i şihḥatde nefis ü hevāya esîr olması ve marāz vaḳtinde beste-i bend-i ālām u ' anā olması ḥ'ābı müşmir-i ḡaflet ü ḥırmān ve bîdārlığı mūriş-i hümūm u aḥzān ḡınāsı muḳteżî-i baṭar [u] tuḡyān faḳrı müsted' i-i zillet ü hevāndur. Ve kendüden bir meges def idemez. Ve ḡuşına bir mūr girürse niçe elem çeker. Bu evsaṭ-ı ḥālî ve a' lā' -i merātib zuhūrıdır. Ammā rūḥanî oldur ki ḥazret-i Ḥaḳḳ celle zikruhū āḥir-i āyetde beyān itmişdür ki ¹⁰⁰⁰ ثُمَّ إِذَا شَاءَ أَنْشُرَهُ Ya' nî āḥir-i emr vücūd-ı ḥissîsi oldur ki nefis ü ' aql u rūḥ u sem' ü başar u ' ilm ü kudret ü ḥiss ü ḥareket cemî' -i kuvā-yı tabî' i vü nefsanî vü ḥayvanî ile ki tecellî-i vücūdı ḥükmi ile yanında /307b/ vedî' at idi. Kendüden alalar ve anı ḥāl-i evvel gibi bir cemād-ı mürde-ḥ'ār koyalar. Andan soñra cîfe-i kerîhesini zulmet-i ḥākle pūşide kıllalar. Ve ol envā' -ı ni' am ile perverde olan cismini tu' me-i mār u mūr ideler. Ve cism-i nāzūki ḥabs-i eṭbāḳ-ı ḥāk zulmetinde esîr ḳala. Ve dest-i rūzigār himmeti cenāḥını selāsîl-i fenā ile bend eyleye. Ve niçe hezār duḥūr u a' şār u ḳurūn-ı bî-şümār mūrūr eyleye ki kimesne anuñ nāmını defter-i vücūdda oḳumaya, belki mevcūdātın bir kimesne anuñ nām u nişānından eşer bilmeye. Gāḥ ḥākinden kūze[ger]ler kūze-i āb ideler. Ve gāḥ ol kūzeyi şikest idüp mezbele-i ḥarāba birağalar. Kāşķî ḥākim-i meşîyyet anı ol yoklık ḥākinden terk ideydi ve şaḥne-i ḡayret-i vücūdını ' adem bileydi ve ḳāḍî-i ' adl anı mevḳif-i su'āle getürmeyeydi ve melā' ike-i ḡılāz u şidādı aña ḥavāle itmeyeydi ve

¹⁰⁰⁰ Abese 80/21-22: “Sonra onun canını aldı ve kabre soktu. Sonra dilediği bir vakitte onu yeniden diriltir.”

şahâyif-i /308a/ menşûrede fezâyiḥ-i a' mālîni görmeyeydi ve ḥiṭâb-ı kahr-ı zebâniye-i dūzahı istimā' itmeyeydi ve ehvâl-i¹⁰⁰¹ eşḳâl-i selâsil ü aḡlâlî çekmeyeydi ve ḥarâret-i şarâb-ı şadîd ü zaḳḳûmı tatmayaydı. Belki câbiyân-ı vücûd-ı eczâ'-i müteferriḳasın cem' ideler ve anı ḥâkden 'uryân u ḥayrân ḳalduralar ve üzerine şavâ' iḳ-ı ḥavf u heybet yaḡduralar ve mecma'-ı maḥşer ve mevḳif-i feza'-ı ekberde ef' âlinüñ rüsvâyılıklarını kendüye okuyalar. Ve eger el-'ıyâzü bi'llâh ḥazret-i ḡaffârî biḥâr-ı rahmetinden bir ḳaṭreyi ol ser-geşteye dest-gîr itmeye ol bî-çâre giriftâr-ı 'azâb-ı ebedîde ḳalmaḳ muḳarrerdür. Ne bir feryâd-res bulur ki anı 'azâbdan ḥalâş eyleye ve ne bir şefî' bulur ki bir laḫza 'azâbı kendüye âsân eyleye, tâ faẓîḥat u rüsvâyılığı 'azâbı anı bir mertebeye vâsıl eyleye ki seg ü ḥûki yüz derece kendüden evlâ bile. Zîrâ seg ü ḥûk /308b/ mehd-i nâ-bûdda ḡunûde ve heybet-i ḥisâb ve âlâm-ı 'azâbdan âsûde olmuşlardır. Egerçi seg ü ḥûke bî-miḳdâr olduklarından kimesne dimez ki kimdür ve nedür ammâ şûretlerinden ḥalk vahşet itmez.

Aḥbâr-ı nebevîde gelmişdür ki: Eger ḳubḥ-ı şûret-i 'âşî-i bed-kirdâr ve câfî-i güneḥkârı ehl-i 'âleme 'arz itseler cümle ḥalk vahşet-i ḳubḥ ve heybet-i 'azâbdan medhûş olalar. Ve eger cihâniyân bûy-ı gend-i dūzahı şemm ideler cümlesi helâk olalar. Ve eger dūzahîlere içürdükleri şadîd ü zaḳḳûm şarâblarından bir ḳaṭresin deryâ-yı 'âleme dökseler cümle deryâlar telḥ ü gende olur. Bir kimesnenüñ ki evvel ü evsâṭ-ı aḥvâlî istimā' itdügün üzre ola. Ve âḥirinde bu maḳûle ḥaṭarları muḳarrer iken nice şâd u feraḥ olur ve kendü nefs-i sâyirinden nice efḍal bilür. Ve cemî'-i evliyâ vü enbiyâ /309a/ bu ḥaṭar ḥavfından ḥuzûz-ı nefsânîden bürîde olmuşlar ve bih-bûd olmaların 'adem olmalarında görmüşler. Bu sebebdan idi ki ḥazret-i Resûl şallallâhu 'aleyhi ve sellem: “N’olaydı perverdigâr-ı Muḥammed Muḥammed’i ḥalk itmeyeydi” diyü buyururdu. Ve ‘Ömer raḍiyallâhu ‘anh “Kâşķi ben bir giyâh olaydum ve ḥabs-i ḡurı çekmeyeydüm ve ḳıyâmetün heybet ü rüsvâyılığını görmeyeydüm.” dir idi. Ve **Ebû ‘Ubeyde-i Cerrâḥ** raḍiyallâhu ‘anh “Kâşķi ben bir ḳoyun olaydum, başımı kesüp ekl ideydiler ve beni ḳıyâmete getürmeyeydiler.”

¹⁰⁰¹ ehvâl: emvâl, nüsha.

Ve **aḥbārda gelmişdür**: Ḥazret-i Dāvūd ‘aleyhi’s-selām kendüye nevhâ idüp dir idi ki “İlâhî! Benüm nefis-i za‘îfüm senün rahmetün âfitâbınun tâbişine tâkât getürmez. Ya âteş-i ğazabuña ne-vechle tâkât getüre?” Aḥvâl-i mihterân-ı nübüvvet ve sürürân-ı şufûf-ı velâyet bu minvâl üzre /309b/ olıcağ. Bizüm gibi müflis-i tîre-rûzigârlarun aḥvâlî nice olısardur. Ve ğalebe-i ḥavf u ḥayret-ḥâlümüze ne mertebe lâıyık olmağ gerekdür. Ammâ ğalebe-i ḥavf kemâl-i ma‘rifet ve şafâ-yı kulüb iledür. Şiddet-i ğaflet ve keşret-i zünüb ile degüldür. Perde-i ğaflet gönlümüzün gözlerini bu ḥaṭar mülâḥazasından degdi. Ve istilâ’-i âteş-i muḥâlefât biḍâ‘at-i yakîn ve istibşârumuzı yakdı. Ve te‘âkub-ı tesâvîl-i şeyṭânî ğül-i mükedderümüzi firîfte kıldı. Ve tevâlî-i devâ‘î-i shevât-i nefsanî ḥâr-ı şekâvet ü idbârı rûzigârumuz farkınaeledi. Ve keşret-i iḳtirân-ı¹⁰⁰² ma‘âşî dînümüzün âb-ı rüyını dökdi.

نَسْأَلُ اللَّهَ الْعَفْوَ الْعَفْوَ الْمَنَّانَ أَنْ يُعَامِلَنَا بِمَا هُوَ أَهْلُهُ وَأَنْ يَسْتُرَ قَبَائِحَ أَعْمَالِنَا كَمَا يَفْتَضِيهِ كَرَمُهُ إِنَّهُ قَرِيبٌ مُجِيبٌ¹⁰⁰⁴

İşbu kitâb-ı müşğîn-niḳâbuñ te’lîfi hicret-i nebevîden /310a/ sene ḥams ve şemânî ve tis‘ami’e mübârek şehr-i Rebî‘ü’l-evvel’inün on ikinci işneyn gicesi ki لَوْلَاكَ لَوْلَاكَ لَمَّا تis‘ami’e mübârek şehr-i Rebî‘ü’l-evvel’inün on ikinci işneyn gicesi ki لَوْلَاكَ لَوْلَاكَ لَمَّا¹⁰⁰⁵ sırrınun şeb-i vilâdetidür. Dergâh-ı ‘âlî lâ-zâle ‘âliyen bi-‘inâyeti’llâhî’l-müte‘âlî çaḳırcıları zümresinün kâtibi olan efḳaru’l-verâ ‘Abdullâh oğlı Kâtib Muştafâ kullarınun yedinde itmâm buldı. Cenâb-ı vâcibü’l-vücüd dergâhından ğâyet-i maṭlûb ve nihâyet-i maḳşûd budur ki bu kitâb-ı müsteṭâba nazar iden ol ḥabîb-i kevneyn ve Resûl-i şaḳaleyn ḥürmetine me’mûlun bih olduğı üzre müstefîd ola ve bu kullarınun zellât u hefevâtına nazar-ı ‘afv u merḥameti dirîğ itmeye. Ve’l-ḥamdü’llâhî vaḥdehü ve’s-selâmu ‘alâ men lâ nebiyye ba‘dehü.

¹⁰⁰² iḳtirân-ı: iftirâk-ı, nüsha.

¹⁰⁰³ نَسْأَلُ: نَسْأَلُ, nüsha.

¹⁰⁰⁴ “Affedici, bağışlayıcı ve nimet sahibi yüce Allah’tan bize kendisine layık şekilde muamelede bulunmasını, kerem ve yüceliğinin gerektirdiği biçimde işlerimizin kötülüklerini örtmesini dileriz. O muhakkak ki (bize) en yakın olan ve (bizden) ayrılmayandır.”

¹⁰⁰⁵ “Sen olmasaydın, eğer sen olmasaydın felekleri (âlemleri) yaratmazdım.” Sagânî “Uydurmadır” demiştir. Ben de (Aclûnî) derim ki: Ancak hadis olmamakla birlikte manası sahihtir. bk. el-Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, C. 3, s. 389.

SONUÇ

İslami coğrafyada mensubu olduğu ailenin ve ekolün teşvik ettiği yönde seyahat ederken Arapça ve Farsça kitaplarını gittiği yere götürüp orada kütüphane kurarak halkın dil ve kültür gelişimine katkıda bulunduğu bilinen İranlı sufi Seyyid Ali Hemedanî sebep-i telifinde belirttiğine göre ehl-i İslam'ın hükümdarları, valileri ve halkın ulularının kendisinden faydalı bir tezkire yazmasını rica etmeleri üzerine dünya saltanatı ve manevi saltanat kaidelerinin gereklerini içerecek şekilde, hükûmet ve velayet hükümlerinin esaslarını bidirerek dünya ve ahiret saadetinin kazanılması maksadıyla *Zahîretü'l-Mülûk* adlı eseri tertip etmiştir.

Siyasetname türündeki Farsça mensur eserin Anadolu sahasında XVI. asırdan itibaren çeşitli mütercimler tarafından Türkçeye tercüme edildiği bilinmektedir. Tercümeler arasında çalışma konusu Kâtib Mustafa b. Abdullah'ın *Tercüme-i Zahîretü'l-Mülûk*'u zaman dizininde üçüncü sıradadır.

Tercüme-i Zahîretü'l-Mülûk'un ulaşılan tek nüshası Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Ayasofya bölümünde 02859 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Ferağ kaydına istinaden eserin H. 12 Rebiülevvel 985/M. 30 Mayıs 1577 tarihinde tamamlandığı anlaşılmaktadır. Ferağ kaydından hareketle mütercim, nüshada dergâh-ı âlî çakırcıları zümresinin kâtibi diye kaydedilen Kâtib Mustafa b. Abdullah olduğu kanaatine varılmıştır.

Eserin incelemesi sırasında *Zahîretü'l-Mülûk*'un muhteva, konu ve konu başlıkları bakımından Gazzâlî'nin *İhyâ'sı*yla benzerlikleri dikkati çekmiştir. Bu konuda İranlı araştırmacı Seyyid Mahmud Envarî'nin iki eseri mukayese ederek ulaştığı sonuçlara istinaden ilgili bölümler incelenerek *Zahîretü'l-Mülûk*'un baplarındaki birçok kısmın/bahsin *İhyâ'*nın ciltlerine bağlı kitapların/bapların tercüme veya hülasası olduğu karşılaştırmalı alıntılarla ortaya konmuştur.

Siyasetnameler temelde ahlaki eserler arasında yer almakta ve dinî esaslara dayanmaktadır. Çoğu kez doğrudan devlet başkanını muhatap alsa da ahlaki yönüyle bütün insanlığa hitap etmektedir. Zira siyasetnameler rehber metinler olarak herkese yönelik nasihatler içerir. Bu bağlamda *Tercüme-i Zahîretü'l-Mülûk* adlı esere göre dünya, insanın fırsat zamanı ve ahiret tarlasıdır ve burada yol azığı hazırlanmalıdır ki azıksız ve rehbersiz kıyamet sahrasına varmamak gerekir.

Siyasetnamelerde tavsiyeleri pekiştiren ve eseri tekdüzelikten çıkaran tamamlayıcı öğeler vardır: Ayet ve hadis, hikâye ve darb-ı mesel, tarihî olaylar, hikmetli sözler ve vecizeler, şiirler. *Tercüme-i Zahîretü'l-Mülûk* diğer tamamlayıcı

ögelerin yanı sıra hadislere geniş yer ayırmasıyla siyasetnameler arasında dikkati çeker.

Tercüme-i Zahîretü'l-Mülûk kaynağı itibarıyla İslami siyasetname tarzında tertip edilmiş olup yöneticilere nasihat ve rehberlik ederek dünyevi ve manevi saltanatın adabını içermekte ve ebedî saadeti amaçlamaktadır. Eserde devlet ve toplum yapısı profili normatif tarzda ortaya konmaktadır. Peki bu bağlamda eser bugünün devlet adamları için geçerli maddeler sunar mı? İlkini umumi olarak söylemek gerekir ki siyasetnameler, döneminin siyasi zihniyetini yansıtmakla birlikte zamanla siyasi düşünceyi yapılandırmış metinlerdir. Zamanlarının kültürü ve sosyoekonomisi hakkında bilgi veren tarihî ve sosyolojik değere sahip siyasetnameler her devirde okuruna hitap edilebilirliğini sürdürmektedir. Bu eserler zaman dizinine göre okunduğunda bilhassa ele alınan konular bakımından aralarındaki benzerlikler/tekrarlar dikkati çeker. Süreklilik arz eden tekrarlar/tavsiyeler bugüne uzanır ve tesir eder. Söylenmesi gereken bir diğer ve esas husus, *Tercüme-i Zahîretü'l-Mülûk*'ta memleket yönetiminin dayandığı esaslar, yöneticinin sahip olması gereken vasıflar eser boyunca işlenir ve beşinci bölümde hükümdarlık hükümleri, yönetimin şartları, yönetilenlerin hakları, adalet ve ihsanın gerekleri derli toplu olarak maddeler hâlinde verilir; altıncı bölümde dünyevi ve manevi hükümdarlık detaylıca ele alınır. Eser olması gereken devlet ve toplum yapısı için ortaya koyduğu maddelerle bugüne ulaşmakta ve siyasetçilere hitap etmektedir. Bu bağlamda eserde verilen ve geçerliliğini sürdüren tavsiyelerden bazıları şöyledir: Yöneticiler insanları başta (beslenmede ve barınmada) kendine eşit tutmalıdır. Vatandaşın işini görmeyi veya vatandaşa faydalı işi yapmayı üstün fazilet bilmelidir. Yöneticiler devleti yönetmek için yardımcılara ihtiyaç duyarlar; yerilen fiillerin kusurundan ve makbul olmayan amellerin bulanıklığından (ahmaklık ve cahillik, kibir, inatçılık, açgözlülük, cimrilik) arınmış yardımcılarını istihdam etmelidirler. Yöneticiler feraset sahibi olmalı, devlet görevlilerinin ihanetinden ve zulmünden gafil olmamalı, devlet işlerinin tehdit ve tehlikede olmasına karşılık uyanık olmalıdır. İmar ve yapı gereken yerleri ihmal etmemelidir. Yoksulları, hastaları ve engellileri gözetmelidir. Makamından güç alarak kibir, gazap, zorluk ve hileyle halkı usandırmamalıdır. Bilginlerle aynı mecliste bulunmalı ve onların fikirlerini almalıdır.

Hükümdarlığın temeli adalettir, karşısında zulüm yer alır. Zulme uğrayan halkın ahı ile mülk temelinden yıkılabilir. Adalet, âlemin yaradılışı itibarıyla özünde var olan doğal düzenidir. İnsanoğlu zulüm ile hükmettiği vakit âlemin nizamı bozulur. Devlet başkanı yönettiği devletin nizamını sağlamakla sorumludur. Yöneticiler, yönetilenlerin hakkına riayet ederek ahiret tarlasında yol azığını toplayabilmek ve ebedî saadeti kazanmak için adalet ve ihsandan ayrılmamalıdır.

Mütercimmin izlediği tercüme yöntemini ortaya koymak amacıyla siyasetname türü eserin başından, ortasından ve sonundan rastgele seçilen varaklar ve çeşitli varaklardan seçilen örnekler kaynak metinle karşılaştırmalı okunmuş ve kaynak-erek metinlerin tamamı ayet, hadis, dört halifeden vecizeler, din büyüklerinin sözleri,

Arapça ve Farsça darb-ı meseller ve manzumeler açısından mukayese edilmiştir. Mütercimın eseri klasik Türk edebiyatı tercüme geleneğinde tahte'l-lafz olarak adlandırılan harfiyen/aynen/sözcüğü sözcüğüne tercüme usulüyle kaleme aldığı tayin edilmiştir.

Mütercim çok kez kaynak metnin söz dizimini kısmen korumuş yahut erek metinde Türkçenin söyleyişine uygun olarak yeniden düzenlemiştir. Kaynağa sadık bir çizgide kelime ve kelime gruplarını ekseri aynen tercümeyle dâhil etmiştir. Türkçe kelimelerin metinde yerini alması çoklukla fiil soylu kelimelerin Türkçe eş değeriyle karşılanması yahut bu fiilin mastarının, ism-i faili veya ism-i mefulüne Türkçe yardımcı fiil getirilmesi yoluyla sağlanmıştır. Mütercimın kaynak metne eklemeleri kelime ve kelime grubu düzeyinde kalırken eksiltmeleri kayda değer ölçüdedir. Temelde eksiltme yaklaşımı kaynakta Farsça tercümesi mevcut Arapça metinler/kalıp sözler hususunda olmuştur. Mütercim bilhassa hadisler ve vecizeler ile din büyüklerinin sözleri açısından erek metnin tamamına yakınında -kaynaktan- Arapça metni eksiltilip metnin Farsça tercümesini dönüştürmüştür. Kaynak metindeki manzumeleri ise ödünçleme yoluyla değiştirmeden öz dillerinde aktarmıştır. Mütercim tercümede kaynak odaklı bir yol izlemiş ve kitabını kutsal metinlerin tercümesinde yaygın olarak görülen harfiyen tercüme usulüyle yazmıştır.

Mütercimın erek dilin dizgesindeki görünmezliği, kaynak metne sadık kalmayı tercih ettiğini gösterir ve bu tercihi *Zahîretü'l-Mülûk*'un müellifi Seyyid Ali Hemedanî'nin üslubunu tercüme metinde görünür kılar. Halka hitap eden ve fayda maksadıyla tercüme edilen metin orta nesir üslubu ve mütercimın telifi mukaddime klasik Türk edebiyatı geleneğinde yaygın olduğu üzere süslü nesir üslubu ile kaleme alınmıştır.

Kâtib Mustafa b. Abdullah'ın *Tercüme-i Zahîretü'l-Mülûk*'u tercüme ve siyasetname yönleriyle XVI. asır klasik Türk edebiyatı tarihinde bir halka olarak geleneğin silsilesine eklenmiştir.

KAYNAKÇA

- el-Aclûnî, İsmâil b. Muhammed. *Keşfü'l-Hafâ*. çev. Mustafa Genç, ed. Faik Akcaoğlu. 4 cilt. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2019.
- Adalıoğlu, Hasan Hüseyin. “Siyâsetnâme”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 37. 2009.
- Adalıoğlu, Hasan Hüseyin. “Siyasetnâmelerin Klasik Kaynakları”. *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 5, S. 2 (2004): 1-22.
- Ahterî Mustafa Muslihuddin el-Karahisarî. *Ahterî-yi Kebir*. haz. H. Ahmet. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.
- Akalın, Şükrü Halûk vd., haz. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- Aksoy, Ömer Asım, Dehri Dilçin haz. *Tarama Sözlüğü*. 3. Baskı [1. Cilt 4. Baskı], 8 cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.
- Aksoyak, İ. Hakkı. “Eski Türk Edebiyatında Nesir Üzerine Bazı Belirlemeler”. *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları V: Nesrin İnşası: Düzyazıda Dil, Üslup ve Türler*. haz. Hatice Aynur vd. İstanbul: Turkuaz, 2010: 56-71.
- Arslan, Abdülrakip. *Emîr-i Kebîr Seyyid Ali Hemedânî Hayatı, Eserleri ve Görüşleri*. Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Aslan, Şebnem ed. *İslam Düşüncesinde Yönetim ve Liderlik*. Konya: Eğitim Yayınevi, 2016.
- Ateş, Ahmed. “Metin Tenkidi Hakkında”. *Türkiyat Mecmuası*. C. 7 (1942): 253-267.
- Ateş, Ahmed, Abdülvehhâb Tarzî. *Farsça Grameri (Gramer, Arûz, Metinler, Sözlük ve Bibliyografya)*. İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1962.
- Aydın, Erdal. *Muhammed Bin Hüseyin Er-Revanî'nin Hiyetü'l-Mülûk Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin)*. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Aydın, Erdal. “17. Yüzyılda Yazılan Bir Siyasetname Metni: Hilyetü'l-Mülûk”. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*. C. 5, S. 10 (2019): 266-274.
- Aydın, Ferit. *Tercüme Sanatının Gerçekleri: Araştırma Analiz Eleştiri*. İstanbul: Kültür Basın Yayın Birliği, 1984.
- Aydın, Timur. *Doğu Türkçesiyle Yazılmış Bir Kâbüsnâme*. Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

- Bedahşî, Nureddin Cafer. *Hülâsatü'l-Menâkıb Der-Menâkıb-ı Mir Seyyid Ali Hemedanî*. haz. Seyyide Eşref Zafir. İslamâbâd: Merkez-i Tahkikat-ı Farsi-i İran ve Pakistan, 1995.
- Boztaş, İsmail, Şirin Okyayuz Yener. *Açıklamalı Çeviri Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2005.
- Bugan, Funda. *Sürûrî Terceme-i Zahîretü'l-Mülûk (İnceleme-Tenkitli Metin-Özel Adlar Dizini)*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. 3 cilt. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333.
- Bursalı Mehmed Tahir. *Siyâsete Müteallik Âsâr-ı İslâmiyye*. İstanbul: Kader Matbaası, 1330.
- Canatan, Kadir. *İslâm Siyaset Düşüncesi ve Siyasetnâme Geleneği*. İstanbul: Doğu Kitabevi, 2014.
- Cebecioğlu, Ethem. “Güney Asya’da İslâm’ın Yayılmasında Sufilerin Rolü”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. XXXIII (1992): 157-178.
- Cebecioğlu, İbrahim Ethem. “Seyyid Ali Hemedânî’nin Keşmir’de İslâm’ı Yayma Faaliyetleri ve Siyasî Düşünceleri”. *Vefatının 10. Yılında Mehmed Zâhid Kotku ve Tasavvuf Sempozyumu 10-11 Kasım 1991*. İstanbul: Seha Neşriyat, (1991): 101-132.
- Ceylan, Ömür. “Şerh”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 38. 2010.
- Ceylan, Ömür. *Tasavvufî Şiir Şerhleri*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2007.
- Çaldak, Süleyman. “Nergisî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 32. 2006.
- Çolak, Orhan. “İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Siyasetnâmeler Bibliyografyası”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. C. 1, S. 2 (2003): 339-378.
- Demircioğlu, Cemal. “El-Cahız’dan Manastırlı Memet Rıfat’a: Arap Çeviri Kuramcıları ile Osmanlı Mütercimleri Arasındaki Bağlantılar”. *Turkish Studies*. C. 8, S. 13 (2013): 739-759.
- Demircioğlu, Cemal. “19. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda ‘Çeviri’ye Yüklenen İşlevler”. *Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları*. C. 49 (2018): 179-202.
- Demircioğlu, Cemal. “Osmanlı Çeviri Tarihi Araştırmaları Açısından Terceme ve Çeviri Kavramlarını Yeniden Düşünmek”. *Journal of Turkish*

Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları (Cem Dilçin Armağanı). C. 33/I (2009): 159-177.

Derman, Uğur. Elektronik Görüşme. 18 Ocak 2023.

Dinçer, Ömer. *Siyasetnâmeleri Yeniden Okumak*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2018.

Dinçkan, Yeşim Sönmez. “Elif Şafak’ın Siyah Süt Romanının Türkçeden İngilizceye Çevirisinde Kültürel Öğelerin Aktarımı: Yerlileştirme/Yabancılaştırma”. *Çeviribilim Üzerine Kuramsal Çalışmalar*. ed. Esra Uluşahin, Emrah Eriş. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020: 55-82.

Doğan, Enfel. “Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yapılan Kabus-nâme Çevirileri Üzerine”. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. C. 43, S. 43 (2010): 35-56.

Dönmez, Mustafa İsmail. “İhtifalci Mehmed Ziya’nın Rehber-i Usûl-i Tercüme Adlı Eseri”. *Ases International Social Sciences Conference May 27-29*. (2022): 44-63.

Ece, Selami. *Klasik Türk Edebiyatı Araştırma Yöntemleri (I-II)*. Erzurum: Eser Basım Yayın Dağıtım Matbaacılık, 2015.

el-Emîr el-Kebîr Alî b. Hasan el-Hemedânî. *Zahîretü’l-Mülûk*. Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 650.

Envarî, Seyyid Mahmud. *Mir Seyyid Ali Hemedanî ve Tahlîl-i Âsâr-ı Ū*. Tebriz: Neşriyye-i Danişkede-i Edebiyat ve Ulûm-ı İnsanî, 1977.

Erdem, Hasan Hüsnü. *İlâhî Hadisler*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.

Erdoğan, Mehtap. *Osmanlı Türkçesinde Benzer Yazılışlı Kelimeler Sözlüğü*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2009.

Feridun Bey. *Mecmûa-i Münşeâtü’s-selâtîn*. 2 cilt. İstanbul: 1264.

Gacek, Adam. *Arapça Elyazmaları İçin Rehber*. çev. Ali Benli, M. Cüneyt Kaya. İstanbul: Klasik Yayınları, 2020.

Gülsevin, Gürer. *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.

Hamadani, Agha Hussain. “Ethical Philosophy Of Sayyid ‘Ali Hamadani”. *Islamic Studies*. vol. 27 (1988): 305-315.

Hikmet, Ali Asgar. “Zahîretü’l-Mülûk Ez-Nefâyis-i Âsâr-ı Mensûr-ı Farsî Der-Karn-ı Heştüm”. *Yagma*. (1330): 241-250.

İbn Arabî. *Tefsîrü’l-Kur’ânî’l-Kerîm*. 2 cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye Yayınları, 2001.

- İbrahim b. Halil b. Ali el-Bayburdî. *Zahîretü'l-Müminîn*. Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail 244.
- İmam Gazzâlî. *İhyâ (Muhtasar İhyâu Ulûmi'd-dîn Tercümesi)*. çev. Mustafa Çağrııcı. 3. Baskı, 4 cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- İnalcık, Halil. *Şâir ve Patron*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2016.
- Kara, İsmail. *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018.
- Karagözlü, Volkan. “Zihnî, Bâlî Çelebi”. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. 2013. <https://teis.yesevi.edu.tr/>
- Karaismailoğlu, Adnan. “Kelîle ve Dimne”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 25. 2022.
- Karaman, Hayrettin vd., haz. *Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.
- Karlığa, H. Bekir. “Gazzâlî-Eserleri”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 13. 1996.
- Karpuz, Hacı Ömer, Özgür Kasım Aydemir. “Kâtibî ve Gencine-i Adaleti”. *Turkish Studies* C. 6, S. 1 (2011): 75-86.
- Kartallıoğlu, Yavuz. *Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni (16, 17 ve 18. Yüzyıllar)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- Kâtib Mustafa b. Abdullah. *Şerh-i Zahîretü'l-Mülûk*. Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 02859.
- Kaya, Ertuğrul. *Hilyetü'l-Mülûk (İnceleme-Transkripsiyon-Dizin)*. Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.
- Keskintaş, Orhan. *Adalet, Ahlâk ve Nizam Osmanlı Siyasetnameleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Köksal, Asım Cüneyd. *Fıkıh ve Siyaset-Osmanlılarda Siyâset-i Şer'iyye*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2016.
- Köksal, M. Fatih. *Eski Türk Edebiyatında Tenkit ve Teori*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2017.
- Köksal, M. Fatih. “Nesir ve Seci”. *Klasik Dönem Osmanlı Nesri*. ed. Ömür Ceylan. İstanbul: Kesit Yayınları, 2012: 11-38.
- Köksal, M. Fatih. “Sinan Paşa'nın Nesri ve Nesir Üslubu”. *Doğu Akdeniz Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. S. 1 (1998): 83-97.
- Köksal, M. Fatih. “Tartışmalı Bir Seci' Türü Sec'-i Mütevâzin”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. S. 21 (2018): 589-604.
- Köprülü, Fuad. “Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları”. *Belleten*. C. VII, S. 27 (1943): 379-521.

- Köprülü, Fuad. “Vakfa Ait Tarihi Istılahlar”. *Vakıflar Dergisi*. S. 1 (1938): 131-161.
- Kufralı, Kasım. “Gazzâlî”. *MEB İslâm Ansiklopedisi*. C. 4. 1945.
- Kurtuluş, Rıza. “Keykâvus b. İskender”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 25. 2022.
- Kut, Günay vd. *İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yazma Eserler Kataloğu*. 3 cilt. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2014.
- Kut, Günay. *Orhan Şaik Gökyay*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Levend, Agâh Sırrı. “Attar ile Tutmacı’nın Gül ü Hüsrev Mesnevileri”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*. C. 7 (1959): 161-203.
- Levend, Agâh Sırrı. “Siyaset-nameler”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*. C. 10 (1962): 167-194.
- Levend, Agâh Sırrı. *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1960.
- Levend, Agâh Sırrı. *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.
- Mahdum, Abid Nazar. *Ravzatü ’ş-şühedâ ile Hadîkatü ’ssü ’edâ Mukayesesinin Işığında Eski Türk Edebiyatında Tercüme Anlayışı*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.
- Mengi, Mine. “Kıyafetnâme”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 25. 2022.
- Mir Seyyid Ali Hemedanî. *Çihil Esrâr Yâ Gazeliyyât-ı Mir Seyyid Ali Hemedanî*. haz. Seyyid Eşref Buharî. Tahran: İntişarat-ı Vahid, 1347.
- Mir Seyyid Ali Hemedanî. *Zahîretü ’l-Mülûk*. haz. Seyyid Mahmud Envarî. Tebriz: Danişkede-i Edebiyat ve Ulûm-ı İnsanî Müessese-i Tarih ve Ferheng-i İran, 1979.
- Mustafa b. Abdullah el-Katib. *Terceme-i Nasihatü ’l-Mülûk*. İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi, Suna ve İnan Kırâç Vakfı Yazmalar Koleksiyonu, SR_000260.
- Mutçalı, Serdar. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık, 2012.
- Mütercim Âsım Efendi. *Burhân-ı Katı*. haz. Mürsel Öztürk, Derya Örs. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.
- Mütercim Âsım Efendi. *el-Okyânûsu ’l-Basît fî Tercemeti ’l-Kâmûsi ’l-Muhît Kâmûsu ’l-Muhît Tercümesi*. haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi. ed. Mustafa Koç. 6 cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- en-Nevevî, Muhyiddin. *Riyâzü ’s-Sâlihîn*. çev. M. Emin Özafşar, Bünyamin Erul. 7. Baskı, 3 cilt. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.

- Nizâmülmü'l-Mülk. *Siyâset-Nâme*. haz. Mehmet Altay Köymen. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.
- Odacıoğlu, Cem, Evren Barut. “Çeviri Usul, Strateji ve Yöntemleri Üzerine Bir Derleme”. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)/Journal of History School (JOHS)*. C. 11, S. 34 (2018): 1363-1392.
- Öz, Mehmet. “Siyasetname, Ahlak ve Görgü Kitapları”. ed. Talât Sait Halman vd. *Türk Edebiyatı Tarihi*. 2. Baskı, 4 cilt. İstanbul: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2007: 359-370.
- Özafşar, Mehmet Emin vd., ed. *Hadislerle İslâm*. 2. Baskı, 7 cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Özcan, Abdülkadir. “Çakırcıbaşı”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 8. 1993.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 4. Baskı. 3 cilt. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Paker, Saliha. “Terceme ve Nazire Olarak Çeviri: Kültüre Bağlı Kavramlar ve Osmanlı Çeviri Tarihi Araştırmalarına Bir Kavramsal Çerçeve Kurmak”. *Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları (Cem Dilçin Armağanı)*. C. 33, S. 11 (2009): 89-110.
- Paker, Saliha. “Terceme, Te’lif ve Özgünlük Meselesi”. *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX: Metnin Hâlleri: Osmanlı’da Te’lif, Tercüme ve Şerh*. haz. Hatice Aynur vd. İstanbul: Klasik Yayınları, (2014): 36-71.
- Rafiqi, Abdul Qaiyum. “Saiyid Ali Hamadani Fact And Fiction”. *Proceedings of the Indian History Congress*. vol. 59 (1998): 444-450.
- Rafiqi, Abdul Qaiyum. *Sufism In Kashmir From The Fourteenth To The Sixteenth Century*. Doktora Tezi, Australian National Universty, 1972.
- Redhouse, Sir James W. *Turkish And English Lexicon*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2011.
- Riyad, Muhammed. *Ahvâl ü Âsâr u Eş’âr-ı Mir Seyyid Ali Hemedânî*. İslamâbâd: Merkez-i Tahkikat-ı Farsi-i İran ve Pakistan, 1991.
- Sandıkçı, S. Kemal. “Ebû Ümâme”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 10. 1994.
- Seyyid Ali Hemedânî. *Evrâd-ı Fethiyye*. haz. Selami Şimşek. İstanbul: Buhara Yayınları, 2014.
- Seyyid Ali Hemedânî. *Zahîratü’l-Mülûk Hadisler Işığında Yönetim İlkeleri Yönetici Nitelikleri Tercüme ve İlaveler Muhammed b. Hüseyin*. haz. Necdet Yılmaz. İstanbul: Dâruhâdis, 2003.

- Shiner, Larry. *Sanatın İcadı Bir Kültür Tarihi*. çev. İsmail Türkmen. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017.
- Steingass, F. *Persian – English Dictionary*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2005.
- Suçin, Mehmet Hakkı. “Arapça Çeviri Geleneği: Altın Dönem”. *Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları Dergisi (Cem Dilçin Armağanı)*. C. 33, S. 2 (2009): 111-138.
- Suhail, Amir. “Household, Family And Gender Relations In Saiyid Hamadani’s Zakhiratul Mulk: A Study Of Prescription And Practice In Kashmir From 14th To 17th Century”. *Proceedings of the Indian History Congress*. vol. 77 (2016): 249-253.
- Şahin, Hatice. *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2003.
- Şemseddin Sami. *Kâmûs-ı Türkî*. Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1317.
- Şentürk, Ahmet Atilla, Ahmet Kartal. *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.
- Şeyhülislam Debbağzade Mehmed Efendi. *Din Dürüstlüktür (Reşhatü’n-nasîh mine’l Hadisi’s-sahîh)*. haz. Ataullah Şahyar. İstanbul: Darulhadis, 2005.
- Toska, Zehra. “İleriye Yönelik Araştırmalarla İgili Olarak Eski Türk Edebiyatı Sahasında Yazılmış Olan Tercüme Metinleri Değerlendirmelerde İzlenecek Yöntem/ler Ne Olmalıdır?”. *Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları (Agâh Sırrı Levend Hâtıra Sayısı I)*. C. 24 (2000): 291-306.
- Toska, Zehra. *Türk Edebiyatında Kelile ve Dimne Çevirileri ve Kul Mesud Çevirisi (2cilt)*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1989.
- Uğur, Ahmet. *Osmanlı Siyâset-Nâmeleri*. İstanbul: MEB Yayınları, 2001.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2012.
- Ünver, İsmail. “Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler”. *Turkish Studies*. C. 3, S. 6 (2008): 1-46.
- Üstünoğlu, Kerime. “Cümleden Büyük Birimler”. *Dil Yazıları*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2002: 155-165.
- Vankulu Mehmed Efendi. *Vankulu Lügati*. haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi. ed. Mustafa Koç. 2 cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Varlık, Mustafa Çetin. *Germiyan-oğulları Tarihi*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları No. 288, Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 57. 1974.

- Varlık, Mustafa Çetin. “Şeyhoğlu’nun Kenzü’l-küberâ ve Mehakku’l-ulemâ Adlı Tercüme Eseri”. *I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi, İstanbul 15-20X.1973, Tebliğler: 2. Türk Dili ve Edebiyatı*. İstanbul: Tercüman Gazetesi ve Türkiyat Enstitüsü (1979): 544-552.
- Yavuz, Kemal. *Şeyhoğlu Kenzü’l-küberâ ve Mehekkü’l-ulemâ*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1991.
- Yazar, Sadık. *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Yazar, Sadık. *Siyaset ve Savaş Sanatı Tezkiretü’l-Hereviyye fî Hilyeli’l-Harbiyye*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2016.
- Yazar, Sadık. *Tercüme-i Tuhfetü’l-Elbâb ve Nuhbetü’l-A’câb (Gırnatî Seyahatnâmesi) [İnceleme-Metin-Sadeleştirme-Tıpkıbasım]*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2015.
- Yazar, Sadık. Mücahit Kaçar ed. *Teoriden Pratiğe Türk Edebiyatında Diliçi Çeviri*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022.
- Yazıcı, Tahsin. “Hemedânî, Emîr-i Kebîr”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 17. 1998.
- Yılmaz, Coşkun. “Siyâsetnâme-Osmanlı Dönemi”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 37. 2009.
- Yılmaz, Mehmet. *Dört Halifeden Vecizeler Sözlüğü*. İstanbul: Şûle Yayınları, 2005.
- Yılmaz, Mehmet. *Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler (Ansiklopedik Sözlük)*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1992.
- Yılmaz, Mehmet. *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler (Ansiklopedik Sözlük)*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2013.
- Yılmaz, Ozan. *Gülistân Şerhi (Sûdî-i Bosnevî)*. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2012.
- Yusuf Has Hacib. *Kutadgu Bilig*. haz. Reşit Rahmeti Arat. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1979.
- ez-Zebîdî, Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*. çev. Ahmed Naim, Kâmil Miras. ed. Salih Şengezer vd. 8 cilt. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Zihnî Efendi. *Gencîne-i Saadet*. Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, 34 Nk 3890.

<https://dehkhoda.ut.ac.ir/fa/dictionary>
<https://kuran.diyanet.gov.tr/Tefsir/>
<https://shamela.ws/>
<https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/>